

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2009
ОЗБРОСННЯ, РОЗЗБРОСННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2009

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2009

Щорічник СІПРІ 2009

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2010

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СППРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем миру та конфліктів, насамперед процесів контролю над озброєннями та роззброєння. Інститут створено в 1966р. на честь 150-річчя неперушного миру у Швеції.

Інститут фінансується головним чином за рахунок грантів Уряду Швеції, ухвалених Парламентом Швеції. Його штат і Правління складаються з представників багатьох країн. В Інституті також діє міжнародний консультативний орган – Дорадчий Комітет.

Правління Інституту не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

Правління

Посол Рольф Екеус (Rolf Ekéus), голова Правління, Швеція

Доктор Олексій Арбатов (Alexei G. Arbatov), Росія

Посол Лакхдар Брахімі (Lakhdar Brahimi), Алжир

Джаянта Дханапала (Jayantha Dhanapala), Шрі-Ланка

Доктор Набіл Еларабі (Nabil Elaraby), Єгипет

Професор Марі Калдор (Mary Kaldor), Велика Британія

Посол Вольфганг Ішінгер (Wolfgang Ischinger), Німеччина

Директор

Доктор Бейтс Гілл (Bates Gill), США

Редактор і видавець Щорічника – Бейтс Гілл

Головний редактор – Ян Ентоні (Ian Anthony)

Виконавчий редактор – Девід Крюкшанк (D.A.Cruickshank)

Редактори

Девід Крюкшанк, Джой Фокс (Joey Fox),

Джетта Гілліган Борг (Jetta Gilligan Borg), Каспар Тріммер (Caspar Trimmer)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

Telephone: 46 8/655 97 00

Fax: 46 8/655 97 33

Email: sipri@sipri.org

Internet URL: <http://www.sipri.org>

OXFORD

UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide in

Oxford New York

Auckland Cape Town Dar es Salaam Hong Kong Karachi
Kuala Lumpur Madrid Melbourne Mexico City Nairobi
New Delhi Shanghai Taipei Toronto

With offices in

Argentina Austria Brazil Chile Czech Republic France Greece
Guatemala Hungary Italy Japan Poland Portugal Singapore
South Korea Switzerland Thailand Turkey Ukraine Vietnam

Oxford is a registered trade mark of Oxford University Press
in the UK and in certain other countries

Published in the United States
by Oxford University Press Inc., New York

© SIPRI 2009

*Before 1987 the Yearbook was published under the title
'World Armaments and Disarmament:
SIPRI Yearbook [year of publication]'*

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored
in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other binding or cover
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data
Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data
Data available

Typeset and originated by SIPRI
Printed in Great Britain on acid-free paper by
CPI Antony Rowe, Chippenham, Wiltshire

ISSN 0953-0282
ISBN 978-0-19-956606-8

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Людмила ШАНГІНА (*головний редактор*), Микола СУНГУРОВСЬКИЙ (*керівник проекту*),
редактори Алла ЧЕРНОВА, Олексій МЕЛЬНИК.

Дизайн і макет:

Олександр ШАПТАЛА

СППРІ 2009: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. інститут дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень
ім.О.Разумкова; редкол. укр. вид.: Л.Шангіна (головний редактор) та ін. – К.: Заповіт,
2010. – 464с. ISBN 978-966-7272-95-1

У черговому 40-му випуску Щорічника СППРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: конфлікти, запобігання конфліктам і регіональна безпека; військові витрати, виробництво та поставки озброєнь; зброя масового ураження, нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-7272-95-1

© Видавництво «Заповіт», 2010

Зміст

Звернення до читача	xvii
Передмова	xix
Вступ	
Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння у 2008р.	1
<i>Бейтс Гілл</i>	
I. Огляд	1
Підсумки минулого року – Ключові теми <i>Щорічника СІПРІ 2009</i>	
II. Головні питання, порушені в <i>Щорічнику СІПРІ 2009</i>	3
Безпека та конфлікти – Військові витрати та озброєння – Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння	
III. Висновки	10
Частина I. Безпека і конфлікти у 2008р.	
1. Масове переміщення людей внаслідок конфліктів і одностороннього насильства: національна та міжнародна реакція	13
<i>Роберта Коен, Френсіс М.Денг</i>	
I. Вступ	13
II. Масштаби та характер масового переміщення	14
Динаміка та наслідки масового переміщення, пов'язаного з насильством – Роль одностороннього насильства в масовому переміщенні	
III. Реакція на масові переміщення, спричинені насильством	21
Міжнародні режими захисту біженців і ВПО – Суверенітет як відповідальність за захист – Практична реакція	
IV. Висновки: плани на майбутнє	29
2. Тенденції збройних конфліктів: одностороннє насильство проти мирного населення	37
<i>Катерина Степанова</i>	
I. Вступ	37
II. Одностороннє насильство в контексті збройних конфліктів	37
Проблеми, пов'язані з визначеннями та інформацією – Політичні, гуманітарні наслідки і вплив на права людини – Види та типологія одностороннього насильства – Регіональні тенденції 2008р.	
III. Сомалі	44
IV. Шрі-Ланка	50

V. Південна Осетія (Грузія)	55
VI. Колумбія	58
VII. Висновки	63
Додаток 2А. Розвиток крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр.	65
<i>Лотта Харбом, Петер Валленштайн</i>	
I. Вступ	65
II. Глобальні тенденції у сфері крупних збройних конфліктів	66
III. Регіональні тенденції	67
IV. Зміни в таблиці крупних збройних конфліктів за 2008р. Конфлікти, додані до таблиці у 2008р. – Конфлікти, вилучені з таблиці у 2008р. – Зміни в інтенсивності конфліктів	68
V. Одностороннє насильство	71
VI. Визначення, джерела та методи Визначення – Джерела – Методи	74
Таблиця 2А.1. Регіональний розподіл, кількість і види крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр.	66
Таблиця 2А.2. Регіональний розподіл зон, де в 1999-2008рр. відбувся принаймні один крупний збройний конфлікт	66
Таблиця 2А.3. Крупні збройні конфлікти у 2008р.	77
Діаграма 2А.1. Регіональний розподіл і загальна кількість крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр.	69
Додаток 2Б. Глобальний індекс миролюбності 2009р.	81
<i>Клайд Макконагі</i>	
I. Вступ	81
II. Головні результати та зміни	83
III. Методика і джерела даних Показники – “Зважування” Індексу	84
IV. Аналіз потенційних визначальних чинників	87
Таблиця 2Б.1. Глобальний індекс миролюбності 2009	82
Таблиця 2Б.2. Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2008-2009рр.	84
Таблиця 2Б.3. Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів	85
Таблиця 2Б.4. Показники громадської безпеки та соціальної захищеності	85
Таблиця 2Б.5. Показники мілітаризації	86
Таблиця 2Б.6. Кореляція між ГІМ, головними показниками та визначальними чинниками миру	88

3. Легітимність миротворчих операцій	91
<i>Шарон Віхарта</i>	
I. Вступ	91
II. Легітимність і мандат	93
Законність мандата – Адекватність мандата – Виконання мандата	
III. Моральний авторитет і легітимність на місцевому рівні	101
Сексуальні експлуатація і насильство – Корупція	
IV. Висновки	111
Додаток 3А. Багатосторонні миротворчі операції у 2008р.	113
<i>Кіртен Зодер</i>	
I. Глобальні тенденції	113
II. Регіональні тенденції	117
Африка – Америка – Азія – Європа – Близький Схід	
III. Таблиця багатосторонніх миротворчих місій	122
Таблиця 3А.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність залученого персоналу у 2008р., за регіонами та організаціями	114
Таблиця 3А.2. Багатосторонні миротворчі місії у 2008р.	126
Діаграма 3А.1. Загальна кількість миротворчих операцій і чисельність залученого персоналу в 1999-2008рр.	114
Діаграма 3А.2. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Африці в 1999-2008рр.	118
Діаграма 3А.3. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Америці в 1999-2008рр.	118
Діаграма 3А.4. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Азії в 1999-2008рр.	119
Діаграма 3А.5. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Європі в 1999-2008рр.	120
Діаграма 3А.6. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу на Близькому Сході в 1999-2008рр.	122
4. Безпека та політика в Афганістані: прогрес, проблеми та перспективи	153
<i>Тім Фоклі</i>	
I. Вступ	153
II. Передісторія	154
Вторгнення та його наслідки – Проблеми, що постали перед міжнародною спільнотою	
III. Ситуація в Афганістані на початку 2009р.	157
Поновлення участі США – Повернення Талібана – Реформа сектору безпеки – Уряд Афганістану та вибори 2009р. – Регіональне оточення	

IV. Міжнародні інститути на місцях Організація Об'єднаних Націй – НАТО і Міжнародні сили сприяння безпеці – Європейський Союз	164
V. Висновки	169

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2008р.

5. Військові витрати 173

*Сем Перло-Фрімен, Каталіна Пердомо, Елізабет Шьон,
Петтер Штоленхайм*

I. Вступ	173
II. Регіональні тенденції і країни з найвищими рівнями військових витрат	174
III. Сполучені Штати Фінансування “глобальної війни з тероризмом” – Вплив військових витрат на бюджет США	178
IV. Європа Західна та Центральна Європа – Східна Європа	184
V. Азія та Океанія Східна Азія – Південна Азія	189
VI. Африка Алжир	192
VII. Південна Америка Бразилія	194
VIII. Близький Схід Ірак	198
IX. Висновки	202
Таблиця 5.1. Оцінки світових і регіональних військових витрат у 1999-2008рр.	174
Таблиця 5.2. 15 країн з найвищим рівнем військових витрат у 2008р.	176
Таблиця 5.3. Витрати США за статтями Міністерства оборони та загалом на національну оборону у 2000-2009ф.рр.	179
Таблиця 5.4. Оцінка фінансування “глобальної війни з тероризмом” у 2001-2008ф.рр.	180
Таблиця 5.5. Бюджетні витрати, доходи, профіцит або дефіцит і державний борг протягом 2000-2009ф.рр.	183
Таблиця 5.6. Показники бюджетів Міністерства оборони та Міністерства внутрішніх справ Іраку на 2008р.	201
Таблиця 5.7. Повідомлення Конгресу США про військові продажі Іраку у 2008р.	202

Додаток 5А. Дані про військові витрати за 1999-2008рр. 205

*Петтер Штоленхайм, Ноел Келлі, Каталіна Пердомо,
Сем Перло-Фрімен, Елізабет Шьон*

I. Вступ	205
II. Джерела та методи	206
Мета збору даних – Змістовне наповнення – Обмеження даних – Методи – Джерела	
Таблиця 5А.1. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу в 1999-2008рр.	212
Таблиця 5А.2. Військові витрати країн у національній валюті в 1999-2008рр.	215
Таблиця 5А.3. Військові витрати країн у доларах США, в постійних цінах у 1999-2008рр. та в поточних цінах – 2008р.	222
Таблиця 5А.4. Військові витрати країн за регіонами у відсотках ВВП у 1999-2007рр.	229
Додаток 5Б. Розподіл військових витрат НАТО за категоріями	239
<i>Сем Перло-Фрімен</i>	
Таблиця 5Б.1. Військові витрати НАТО на особовий склад та озброєння і військовою техніку (ОВТ) у 1999-2008рр.	239
6. Виробництво озброєнь	245
<i>Сем Перло-Фрімен</i>	
I. Вступ	245
II. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р. Компанії з найбільшим зростанням обсягів продажу озброєнь у 2007р. – Компанії з найбільшим зменшенням обсягів продажу озброєнь у 2007р. – Наступність і зміни в оборонній промисловості	245
III. Виробництво озброєнь і глобальна фінансова криза	255
IV. Злиття та поглинання в оборонній промисловості у 2008р. Європейські придбання у Сполучених Штатах – Зростаюча присутність британських компаній у США – Британські придбання в Австралії – Поглинання всередині США – Поглинання в Західній Європі	259
V. Висновки	268
Таблиця 6.1. Тенденції продажу озброєнь 100 найкрупнішими у світі компаніями-виробниками (за винятком Китаю) у 2002-2007рр.	246
Таблиця 6.2. Регіональні та національні частки у продажу озброєнь 100 найкрупнішими у світі компаніями-виробниками озброєнь (за винятком Китаю) у 2007р., порівняно з 2006р.	247
Таблиця 6.3. Компанії з Переліку СІПРІ 100, які мали найбільший приріст обсягів продажу озброєнь у 2007р.	249
Таблиця 6.4. Компанії з Переліку СІПРІ 100 2006р. з найбільшим зменшенням обсягів продажу озброєнь у 2007р.	254

Таблиця 6.5.	Концентрація продажів озброєнь компаніями з Переліку СІПРІ 100 у 2002-2007рр.	255
Таблиця 6.6.	Проміжні фінансові результати діяльності 10 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2008р.	257
Таблиця 6.7.	Найкрупніші поглинання в оборонних галузях країн ОЕСР у 2008р.	260
Таблиця 6.8.	Присутність у США найкрупніших британських компаній-виробників озброєнь	264
Додаток 6А. 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р.		270
<i>Сем Перло-Фрімен, Петтер Штоленхайм разом з Мережею СІПРІ з питань оборонної промисловості</i>		
	I. Критерії відбору та джерела даних	270
	II. Визначення	270
	III. Розрахунки	271
	IV. Російські компанії	272
Таблиця 6А.1.	100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь (за винятком Китаю) у 2007р	274
7. Міжнародні поставки озброєнь		281
<i>Сімон Т.Веземан, Марк Бромлі, Пітер Д.Веземан</i>		
	I. Вступ	281
	II. Головні тенденції в міжнародних поставках озброєнь	281
	Тенденції в міжнародних поставках озброєнь у 2004-2008рр. – Фінансові показники міжнародної торгівлі озброєннями у 2007р. – Події в середовищі крупних постачальників у 2008р. – Події в середовищі крупних отримувачів у 2008р. – Вплив падіння цін на нафту та глобальної фінансової кризи	
	III. Поставки озброєнь і війна: Шрі-Ланка і Тамільські Тигри	297
	Постачання озброєнь Уряду Шрі-Ланки – Постачання озброєнь Тамільським Тиграм	
	IV. Висновки	301
Діаграма 7.1.	Тенденція у поставках основних видів звичайних озброєнь у 1999-2008рр.	283
Додаток 7А. Постачальники та отримувачі основних видів звичайних озброєнь		303
<i>Проект СІПРІ з питань поставок озброєнь</i>		
	I. Вступ	303
	II. Джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь	303
	Джерела – Критерії відбору – Основні види звичайних озброєнь: категорії – Тренд-індикатор СІПРІ	
Таблиця 7А.1.	Отримувачі основних видів звичайних озброєнь у 2004-2008рр.	309

Таблиця 7А.2.	Постачальники основних видів звичайних озброєнь у 2004-2008рр.	313
Таблиця 7А.3.	10 найкрупніших отримувачів основних видів звичайних озброєнь та їх постачальники за період 2004-2008рр.	315
Таблиця 7А.4.	10 найкрупніших постачальників основних видів звичайних озброєнь і місця призначення за регіонами за період 2004-2008рр.	316

Додаток 7Б. Фінансова вартість торгівлі озброєннями 317
Марк Бромлі

Таблиця 7Б.1.	Фінансова вартість поставок озброєнь за інформацією з урядових і промислових джерел у 1998-2007рр.	317
---------------	--	-----

8. Світові ядерні сили 319
Шеннон Н.Кайл, Віталій Федченко, Ханс М.Крістенсен

I.	Вступ	319
II.	Ядерні військові можливості Північної Кореї	326
III.	Висновки	327
Таблиця 8.1.	Світові ядерні сили за кількістю боєголовок, станом на січень 2009р.	319
Таблиця 8.2.	Ядерні сили США, станом на січень 2009р.	320
Таблиця 8.3.	Ядерні сили Росії, станом на січень 2009р.	321
Таблиця 8.4.	Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2009р.	322
Таблиця 8.5.	Ядерні сили Франції, станом на січень 2009р.	322
Таблиця 8.6.	Ядерні сили Китаю, станом на січень 2009р.	323
Таблиця 8.7.	Ядерні сили Індії, станом на січень 2009р.	324
Таблиця 8.8.	Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2009р.	325
Таблиця 8.9.	Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2009р.	326

Додаток 8А. Світові запаси розщеплюваних матеріалів у 2008р. 329
Александр Глассер, Зі Мін

Таблиця 8А.1.	Світові запаси високозбагаченого урану (ВЗУ) у 2008р.	329
Таблиця 8А.2.	Світові запаси виділеного плутонію у 2008р.	331

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями, роззброєння у 2008р.

9. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження 335
Шеннон Н.Кайл

I.	Вступ	335
II.	Іран і занепокоєння ядерним розповсюдженням Переглянута пропозиція групи "5+1" – Оцінка Генеральним директором МАГАТЕ ядерної програми Ірану	336

III.	Припинення ядерної програми Північної Кореї	345
IV.	Спів навколо “сумнівної” ядерної установки в Сирії	351
V.	Російсько-американське співробітництво у сфері контролю над стратегічною ядерною зброєю	353
VI.	Процеси, пов’язані з багатосторонніми договорами та ініціативами	356
	Підготовчий комітет ДНЯЗ – Відновлення інтересу до ядерного роззброєння – Ініціативи з питань захисту та безпеки в ядерній сфері	
VII.	Висновки	359
10. Контроль над звичайними озброєннями		361
	<i>Ждіслав Ляховскі, Свеня Пост</i>	
I.	Вступ	361
II.	Контроль над “негуманною” зброєю	362
	Конвенція про касетні боєприпаси – Конвенція про “негуманну” зброю – Конвенція про протипіхотні міни	
III.	Контроль над озброєннями в Європі	368
	Тимчасове призупинення режиму ДЗЗСС – Субрегіональний контроль над озброєннями на Західних Балканах	
IV.	Зміцнення довіри та безпеки в зоні відповідальності ОБСЄ	377
	Заходи зміцнення довіри та безпеки – Стрілецька зброя і легкі озброєння – Знищення запасів боєприпасів і токсичного ракетного палива – Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки	
V.	Висновки	382
Таблиця 10.1.	Скорочення озброєнь згідно зі ст.IV додатка 1-В Дейтонської мирної угоди 1995р., станом на 31 грудня 2007р.	375
Таблиця 10.2.	Граничні рівні, запаси та винятки згідно зі ст.IV додатка 1-В Дейтонської мирної угоди, станом на 30 вересня 2008р.	376
11. Контроль над міжнародними поставками, пов’язаними з безпекою		385
	<i>Ян Ентоні, Сібіл Бауер</i>	
I.	Вступ	385
II.	Контроль над міжнародними поставками продукції, чутливої з точки зору розповсюдження зброї масового ураження	386
	Події в багатосторонніх режимах експортного контролю – Група ядерних постачальників	

III. Заходи ЄС стосовно поставок озброєнь	398
Посилення Кодексу поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь – Підтримка Європейським Союзом договору про торгівлю озброєннями – Боротьба з розповсюдженням зброї масового ураження	
IV. Угоди про співробітництво в торгівлі продукцією військового призначення	402
Регулювання поставок продукції військового призначення в межах ЄС – Двосторонні договори зі спрощення процедур ліцензування експорту	
V. Висновки	407
Таблиця 11.1. Держави-учасниці багатосторонніх режимів контролю над поставками озброєнь і технологій, станом на 1 січня 2009р.	389
Додаток 11А. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь	408
<i>Пол Холтом, Ноел Келлі</i>	
I. Вступ	408
II. Зміни в ембарго ООН на поставки озброєнь у 2008р.	409
III. Зміни в ембарго ЄС на поставки озброєнь у 2008р.	411
Таблиця 11А.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2008р.	413
Додаток А. Міжнародні організації та міжурядові органи	417
<i>Ненне Боделл</i>	
Про авторів	437

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує до Вашої уваги ювілейне, 10 україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2009: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969р. з метою ознайомлення фахівців і громадськості з подіями, явищами та тенденціями у сфері міжнародної безпеки, насамперед – у її воєнно-політичних і воєнно-економічних аспектах. Від того часу *Щорічник* здобув статус авторитетного видання, що користується великим попитом фахівців з проблем міжнародної безпеки, науковців, політиків, державних діячів. Він видається англійською і перекладається китайською, арабською, російською, японською, а з 2000р. – українською мовами.

СІПРІ має розгалужені інформаційні та експертні мережі, потужні бази даних про різноманітні аспекти міжнародної безпеки, процесів озброєння та роззброєння, володіє ексклюзивною методологією опрацювання та аналізу інформації і статистичних даних. Це забезпечує високу якість його досліджень, достовірність фактів, адекватність висновків, а також виявлених закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки, зокрема: (а) зародження, ескалація та врегулювання збройних конфліктів; (б) запобігання загрозам міжнародній безпеці в її глобальному та регіональному вимірах; (в) динаміка інституційних засад міжнародних і національних систем безпеки; (г) виробництво та торгівля озброєннями; (д) контроль над озброєннями та роззброєння.

Міжнародна практика засвідчила високий ступінь збігу прогнозних оцінок, що їх пропонують у *Щорічнику* експерти СІПРІ, з подіями наступних років. Це стосується насамперед появи та посилення т.зв. “нових загроз”, поширення тероризму, конфліктів за участю недержавних суб’єктів, використання у військових цілях, а також у терористичній діяльності продукції і технологій подвійного призначення, загострення проблем нерозповсюдження.

Таким чином, матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень і користуються попитом офіційних структур багатьох держав і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

У *Щорічниках СІПРІ* містяться дані про участь України у світових процесах підтримання миру та безпеки, виробництва озброєнь, нерозповсюдження та роззброєння, в міжнародних режимах контролю над озброєннями. Вивчення цього досвіду, порівняння його з досвідом інших країн є корисними як з пізнавальної точки зору, так і з суто практичної – оскільки надає орієнтири для формування зовнішньої політики та політики безпеки України, зокрема, в частині її участі в миротворчій діяльності, розвитку оборонної промисловості, модернізації Збройних Сил, виробництва озброєнь і торгівлі ними.

Практика видання *Щорічника СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в ньому, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню до наукового та освітнього обігу,

політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості в тих сферах, що донедавна були практично закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою у скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії. Цього року в україномовному виданні *Щорічника* у скороченому вигляді наведено розділ про світові ядерні сили. До видання не потрапили розділ про зменшення загроз, що походять від хімічних і біологічних матеріалів, а також перелік міжнародних угод з питань безпеки, який друкується в україномовному виданні раз на два роки.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи з макету й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Географічні назви подаються за виданням “Атлас світу” – Державна служба геодезії, картографії та кадастру Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2007р.). В україномовних виданнях *Щорічника СІПРІ* кожного року вносяться уточнення в назвах державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів – згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

Українські видання *Щорічників СІПРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

Щорічник СІПРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Протягом 10 років висока якість україномовного *Щорічника СІПРІ* та попит на нього серед експертного середовища як державного, так і недержавного секторів є заслугою колективу Центру Разумкова та його партнерів, які беруть участь у проекті цього видання: перекладачів – Ю.Вертепи, С.Кодратова, С.Мединцева, А.Мельник, В.Сердюка, Т.Шевченко; провідного експерта воєнних програм – О.Мельника; редакторів – Л.Шангіної та А.Чернової; дизайнерів-макетувальників – О.Москаленка та О.Шаптали; розробника бази даних, що містить електронні версії *Щорічника*, – В.Кекуха. Велика подяка всьому колективу за плідну працю.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Микола Сунгуровський,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СІПРІ

січень 2010р.

Передмова

Цьогорічне, сорокове видання *Щорічника СІПРІ* символізує певний етап в історії його публікації. Ця тривала історія є виразним підтвердженням багаторічної відданості сотень дослідників, редакторів, бібліотекарів, адміністративних працівників та іншого персоналу справі видання максимально повного, авторитетного, відкритого для широкого загалу дослідження процесів у сферах конфліктів і безпеки, військових витрат, озброєння та експортного контролю, роззброєння та нерозповсюдження. Взяті разом, 40 видань *Щорічника СІПРІ* складають достовірну хронологію подій у цих сферах за останні чотири десятиліття.

Звичайно, з моменту видання першого *Щорічника СІПРІ* в 1969р. у світі відбулося багато змін. Але незмінними залишилися вимоги до інтелектуального наповнення *Щорічника СІПРІ*, а також упевненість колективу СІПРІ в потребі міжнародної спільноти в доступі до об'єктивних, достовірних інформації та поглядів на проблеми у сферах озброєння, роззброєння та міжнародної безпеки.

Порівняння з першим виданням *Щорічника СІПРІ* доводить сталість широти охоплення аналізом СІПРІ проблемних питань. У виданні 1969р. досліджувалися питання світових військових витрат, досягнення в галузі військових технологій (зокрема, розробки балістичних ракет підводного запуску, розвитку хімічної і біологічної зброї), зусилля у сферах роззброєння та запобігання конфліктам. Перше видання, як і всі наступні, було насичене статистикою, інформацією, результатами аналізу, хронологією та посиланнями на документи, що характеризували стан справ у багатьох галузях: від програм випробування ядерної зброї, торгівлі звичайними озброєннями та конфліктів після Другої світової війни до укладення в 1968р. Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*).

Сьогодні потреба у глибокому розумінні та переконливому аналізі питань озброєння, роззброєння та міжнародної безпеки є як ніколи насущною – задоволення цієї потреби було завданням *Щорічника СІПРІ 2009*, як і всіх попередніх видань. Відбиваючи зростаючу важливість безпеки людини і проблем внутрішньодержавних конфліктів, цьогорічне видання починається з розділу, підготовленого двома провідними експертами в галузях конфліктів і масового переміщення мирних жителів – Р.Коем і Ф.Денгом. У матеріалах видання глибоко досліджуються тенденції розвитку конфліктів, легітимність миротворчих операцій, політичні та безпекові заходи в Афганістані, тенденції у військових витратах, виробництві озброєнь, поставках звичайних озброєнь і скороченні запасів ядерної зброї, процеси в контролі над хімічною, біологічною зброєю і над звичайними озброєннями, події у сферах роззброєння та нерозповсюдження протягом минулого року. З особливим задоволенням СІПРІ публікує цього року Глобальний індекс миролюбності 2009 (*Global Peace Index 2009*) та унікальний інструмент його оцінювання, розроблений Інститутом економіки та миру (*Institute for Economics and Peace*).

Отже, як і в 39 попередніх виданнях, у *Щорічнику СІПРІ 2009* сконцентровані найкраща інформація та оцінки з цілого ряду питань у сферах озброєння, роззброєння та міжнародної безпеки.

Протягом 2009р. в СІПРІ відбулися важливі організаційні події. Було завершено започаткований у 2008р. процес формування представництв Інституту в Пекіні, Брюсселі і штаті Вашингтон. Дуже приємною подією для СІПРІ стала висока оцінка його діяльності в Індексі “мозкових центрів” за 2008р. (*Think Tank Index 2008*), що складається рейтинговим агентством *Foreign Policy*: з понад 5 000 оцінених дослідницьких організацій Інститут посів третє місце серед аналітичних центрів (без урахування США) та шосте – серед усіх організацій в категорії “міжнародна безпека та закордонні справи”.

У 2008р., після багатьох років плідної роботи, СІПРІ залишили три його провідні працівники. В середині 2008р. звільнилася Е.Луз-Вейнтрауб, яка почала кар’єру молодшим співробітником і завершила її на посаді співробітника з питань зв’язків з громадськістю. Наприкінці року звільнилися К.Барта, який пройшов шлях від молодшого співробітника, помічника попереднього директора до архіваріуса Інституту, а також Б.Хенсон, який посідав багато адміністративних посад. Я висловлюю їм велику подяку за багаторічну роботу в СІПРІ. В липні СІПРІ зазнав важкої втрати: пішов з життя один із найстарших співробітників і розробників *Щорічника* – П.Реа, який з 1970р. відповідав за індексатор *Щорічника* і чий досвід і внесок важко переоцінити.

Підготовка та видання *Щорічника СІПРІ* є важкими завданнями, виконання яких було б неможливим без докладання зусиль колективу непересічних особистостей. На особливу подяку заслуговує плідна праця колективу редакторів: Д.Крюкшанка, Дж.Фокс, Дж.Гіллган Борг і К.Тріммера. Висловлюю подяку всім авторам за їх неоціненний внесок у підготовку цього видання. Особливої вдячності заслуговує підтримка, надана заступником директора Д.Нордом, координатором досліджень Я.Ентоні, керівником фінансово-адміністративного департаменту А.Хеллідей; керівником бібліотеки та департаменту документації Н.Боделл, керівником департаменту інформаційних технологій Г.Хагмейер-Гаверусом, помічницею директора зі спеціальних питань С.Лу. Я вдячний Правлінню СІПРІ на чолі з Послом Р.Екеусом, а також багатьом організаціям, що надавали нам допомогу, за керівні настанови та прихильне ставлення до нашої роботи.

Шановні постійні та нові читачі, рекомендую до вашої уваги сорокове видання *Щорічника СІПРІ* та очікую на ваші коментарі і критичні зауваження.

Д-р Бейтс Гілл,
директор СІПРІ,
травень 2009р.

Вступ

Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння у 2008р.

БЕЙТС ГІЛЛ

I. Огляд

Підсумки минулого року

Минулий рік засвідчив зростання загроз безпеці, стабільності та миру майже в кожному регіоні світу. Наслідки глобальної фінансової кризи, ймовірно, загострять ці загрози, хоча уряди та неурядові організації (НУО) докладають зусиль для їх подолання, намагаючись залучити ефективні ресурси. Тривали конфлікти в Афганістані та Іраку; причому, якщо в Афганістані ситуація дещо покращилася, то в Іраку – погіршилася. Не припинялися 16 крупних міждержавних конфліктів в інших регіонах світу, зокрема: в Бурунді, Колумбії, Ізраїлі і на Палестинських територіях, у Пакистані, Філіппінах, Сомалі, Шрі-Ланці та Судані, – багато з яких протягом 2008р. загострилися. Жахливою рисою цих конфліктів стає дедалі частіше застосування ворогуючими сторонами навмисного насильства проти мирного населення.

Упродовж 2008р. значно погіршилися відносини між Росією і США, а також між Росією і багатьма її європейськими сусідами, що засвідчив нетривалий, але інтенсивний конфлікт між Грузією і Росією в серпні – із сотнями загиблих і поранених серед військових і цивільних. Цей конфлікт у поєднанні з планами США з розміщення елементів системи протиракетної оборони (ПРО) в Чехії і Польщі загальмували американо-російське співробітництво на багатьох напрямках, включаючи глобальне ядерне роззброєння і стримування ядерних амбіцій Ірану. Терористичні акції в індійському місті Мумбаї в листопаді зумовили збереження напруженості у відносинах між Індією і Пакистаном, причому, схоже, подібні акції можуть повторитися. В Секторі Гази наприкінці року Ізраїль завдав найінтенсивніших за останні десятиріччя ударів по Хамасу та Ісламському джихаду.

Світові військові витрати, виробництво озброєнь і торгівля ними продовжували зростати; водночас спостерігався незначний прогрес у протидії розповсюдженню ядерних озброєнь. Країни, що володіють ядерною зброєю, не виявили серйозних намірів з роззброєння – багато з них у 2008р. навіть вдалися до значного удосконалення своїх арсеналів, – а країни, що прагнуть набути ядерної зброї, певним чином наблизилися до своєї мети. Один з найуспішніших і визнаних у світі договорів у сфері контролю над звичайними озброєннями – Договір 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ,

Conventional Armed Forces in Europe Treaty, CFE) – протягом 2008р. не був чинним через одностороннє рішення Росії (у грудні 2007р.) призупинити свою участь у ньому.

Минулого року спостерігалися також певні позитивні процеси. Досить високі очікування (можливо, надто високі), пов'язані з обранням Президентом США Б.Обами (*Barack Obama*), давали надію на появу раціональної стратегії виходу з Іраку, стабілізації ситуації в Афганістані і зміни стилю взаємодії США з міжнародним співтовариством. Очікувалося також, що новий Президент США намагатиметься перебудувати трансатлантичні відносини, запровадити більш продуктивні стосунки з Росією, порозумітися з мусульманським світом і віддаватиме більше часу та енергії покращенню ситуації у сфері безпеки в Афганістані, Пакистані, на Близькому Сході та навколо Ірану, зокрема шляхом призначення спеціальних представників, від яких очікується збільшення впливу на розвиток подій в цих регіонах.

Обрання в березні 2008р. Президентом Тайваню лідера Гоміндану Ма Індзю (*Ma Ying-jeou*) значно покращило відносини між континентальним Китаєм і Тайванем – обидві сторони висловили намір запровадити у взаємовідносинах додаткові заходи зміцнення довіри (ЗЗД, *confidence-building measures*). Іншими кроками Китаю у 2008р. зі зміцнення довіри було запровадження “гарячих ліній” двостороннього зв'язку у військовій сфері з Південною Кореєю, Росією і США. У 2008р. лідери 12 південноамериканських країн вирішили створити нову регіональну організацію – Союз Південноамериканських Націй (*Unión de Naciones Suramericanas, UNASUR*), включаючи Парламент Південної Америки – з метою поглиблення політичної та економічної інтеграції в регіоні.

Серед позитивних подій 2008р. слід відзначити підписання у грудні в Осло 94 державами, в т.ч. 18 країнами-членами НАТО, Конвенції про касетні боеприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*). ККБ забороняє використання, виробництво, зберігання та передачу касетних боеприпасів. Крім того, дедалі більшу увагу та підтримку як колишніх, так і нинішніх провідних політичних діячів Європи і США продовжує отримувати ідея ядерного роззброєння.

Ключові теми Щорічника СІПРІ 2009

У цьому 40 виданні *Щорічника СІПРІ* автори розглядають проблемні питання в таких сферах, як міжнародна та регіональна безпека, миротворчі операції, багатосторонні інститути безпеки, військові витрати, оборонна промисловість, торгівля озброєннями, нерозповсюдження ядерної зброї і контроль над озброєннями. До написання *Щорічника СІПРІ 2009* були залучені 2 532 автори з понад 10 країн, які є провідними спеціалістами світового рівня у своїх галузях.

Видання складається з 11 розділів, поділених на три частини: міжнародна безпека, озброєння та роззброєння. В частині I описується широкий контекст міжнародної безпеки, в межах якого розглядаються та аналізуються окремі фундаментальні процеси, що визначають картину міжнародної безпеки.

У частині II *Щорічника* міститься інформація та аналіз глобальних, регіональних і національних тенденцій у сфері озброєнь, включаючи військові витрати, виробництво озброєнь, торгівлю озброєннями та ядерні сили. У частині III, зміст якої зосереджений на роззброєнні, розглядаються та аналізуються минулорічні процеси, пов'язані з ядерним нерозповсюдженням і контролем над ядерною зброєю, контролем над звичайними озброєннями, забезпеченням контролю над поставками інших товарів і технологій, пов'язаних з безпекою.

Крім того, *Щорічник СІПРІ 2009* містить значну кількість статистичних даних та аналітичних матеріалів з усіх цих питань, а також перелік багатосторонніх організацій з безпеки.

Вміщені в *Щорічнику СІПРІ 2009* результати досліджень спонукають до наступних висновків.

По-перше, ситуація у сфері міжнародної безпеки характеризується поширенням і фрагментацією насильства, до якого вдаються дедалі більше число суб'єктів і яке збирає дедалі більш жакливу данину у вигляді життів цивільних осіб та значно ускладнює завдання інститутів глобальної безпеки із врегулювання конфліктів. Яскравим прикладом цього є погіршення ситуації в Афганістані.

По-друге, у сферах військових витрат, виробництва озброєнь і торгівлі ними спостерігаються тенденції зростання переважно через рішення та політику США стосовно конфліктів в Афганістані та Іраку. На момент підготовки *Щорічника* до видання глобальна фінансова криза, що розпочалася наприкінці 2008р., ще не справила значного впливу на ці тенденції зростання. Ядерна зброя, попри зменшення її загальної кількості, залишається основою стратегічної безпеки її власників – в арсеналах як визнаних ядерних держав, так і держав, що фактично володіють ядерною зброєю, знаходиться понад 23,3 тис. боеголовок.

По-третє, міжнародні інститути та інші механізми зменшення загрози розповсюдження озброєнь і військових технологій намагаються повністю реалізувати свої цілі і пристосуватися до нових викликів, враховуючи проведення найближчим часом ключових заходів з нерозповсюдження та роззброєння, зокрема Конференції з огляду дії Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*), що відбудеться у травні 2010р.

II. Головні питання, порушені в *Щорічнику СІПРІ 2009*

Безпека та конфлікти

У перших чотирьох розділах *Щорічника СІПРІ 2009* розглядаються та аналізуються нові проблемні питання сучасних конфліктів: масове переміщення осіб, одностороннє насильство проти мирних жителів, легітимність миротворчих операцій і послаблення позицій міжнародних інститутів безпеки в Афганістані.

У розділі I два всесвітньо визнані експерти з проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDPs*) Р.Коен (*Roberta Cohen*)

і Ф.Денг (*Francis M.Deng*) надають глибокий аналіз викликів, спричинених масовим переміщенням мирних жителів внаслідок насильства. В розділі докладно розглядаються загрозливі масштаби та наслідки масових, пов'язаних з насильством переміщень, що стають характерною ознакою сучасних конфліктів. За оцінками авторів, на фоні того, що у світі нараховується 26 млн. ВПО, світова спільнота демонструє слабкість у формуванні ефективної відповіді на масове переміщення осіб внаслідок насильства.

Р.Коен і Ф.Денг наголошують, що для безпечного повернення ВПО додому в мирних угодах необхідно враховувати наявність і передбачити усунення головних причин масового переміщення мирних жителів. При цьому, потрібні консультації із самими переміщеними особами та залучення їх до пост-конфліктних мирних процесів. Р.Коен і Ф.Денг також зазначають, що уряди мають нести відповідальність за ВПО та тісніше співпрацювати з міжнародним співтовариством. Потребують зміцнення організації ООН, відповідальні за полегшення долі ВПО, а міжнародне співтовариство має надавати більше уваги переговорам з повстанськими угрупованнями, які часто контролюють території масового проживання ВПО. Насамкінець, автори доводять, що міжнародне співтовариство має домогтися чіткого консенсусу стосовно необхідності інтервенцій у випадках, якщо та коли невинному мирному населенню загрожує масове насильство.

У розділі 2, традиційно присвяченому висвітленню тенденцій і даних стосовно збройних конфліктів у всьому світі, цього року увага зосереджується на питанні одностороннього насильства проти мирних жителів. Попри певні позитивні тенденції, що з'являються у статистиці збройних конфліктів з 1990-х років, одностороннє насильство – тобто навмисне використання урядом або формально організованою групою збройної сили проти мирного населення – не припиняється. В розділі детально описані основні види одностороннього насильства в сучасних збройних конфліктах, а також проаналізовані його конкретні випадки з посиленням на конфлікті 2008р. у Грузії, Колумбії, Сомалі і Шрі-Ланці. Робиться ключовий висновок про те, що одностороннє насильство найчастіше здійснюється недержавними суб'єктами, які мають міцні зв'язки та підтримку в урядах. Зростання одностороннього насильства з боку недержавних суб'єктів є наслідком загального підвищення їх різноманітності та ролі у збройних конфліктах, особливо у слабких і недієздатних державах.

Розділ 2 містить два важливі додатки. В першому, підготовленому Упсальською Програмою збору даних про конфлікти, представлені дані та аналіз розвитку крупних збройних конфліктів протягом 1998-2008рр., у т.ч. інформація про одностороннє насильство під час збройних конфліктів. У другому додатку, вперше в *Щорічниках СІПРІ*, наведено Глобальний індекс миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*). ГІМ – це механізм складання рейтингу країн, нещодавно розроблений Інститутом економіки та миру (*Institute for Economics and Peace*) у співпраці з аналітичним підрозділом журналу *The Economist*. ГІМ використовує 23 показники для ранжування 144 країн за їх відносним рівнем миролюбності.

У розділі 3 наведено розширений аналіз і дані про головні події в рамках багатосторонніх миротворчих операцій; в додатку містяться докладна інформація та оцінки стосовно 60 багатосторонніх миротворчих операцій за 2008р.

У розділі розглядаються занепокоєння міжнародної спільноти системною кризою в підтриманні миру та роль легітимності операцій. Протягом 2008р. проблеми в таких регіонах як Афганістан, Грузія, ДРК та Судан, – у т.ч. проблеми протидії “деструктивним угрупованням”, неналежна поведінка миротворців, політична безвихідь і “параліч можливостей” розгортання сил, – здається, поставили під сумнів майбутнє діяльності з підтримання миру.

У розділі описуються політичні, юридичні та моральні аспекти легітимності миротворчих операцій, а також аналізується роль питань легітимності (або її відсутності) в ряді місій з підтримання миру у 2008р. Розглядається діяльність ряду поточних місій, в т.ч. Колективних сил з підтримання миру в Південній Осетії (*South Ossetia Joint Peacekeeping Forces*), Місії ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo*), Військової операції ЄС у Чаді та Центральноафриканській Республіці (*EU Military Operation in Chad and the Central African Republic, EUFOR Tchad/RCA*), Місії ООН у ДРК (*UN Mission in the DRC, MONUC*) та Місії Африканського Союзу в Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*).

У розділі 3 робиться висновок про міцний зв’язок між політичними, юридичними та моральними аспектами легітимності тієї чи іншої миротворчої операції та її кінцевою ефективністю. Місії, що на місцевому рівні сприймаються як такі, що не мають відповідного мандата, пов’язані з незаконною діяльністю або демонструють неналежну поведінку (вдаються до торгівлі озброєннями або сексуальної експлуатації, в чому, зокрема звинувачують представників *MONUC*), не зможуть ефективно виконувати свої завдання. В епоху, коли попит на ефективну миротворчу діяльність набагато перевищує пропозицію, ООН та інші організації, що здійснюють миротворчі операції, мають удосконалити процеси прийняття рішень, нагляду за ними та підготовки персоналу не лише для покращення кількісних показників, але й для зміцнення політичних, юридичних і моральних позицій цих операцій, а також їх легітимності з метою досягнення якомога більш позитивного впливу.

У розділі 4 аналізується стан безпеки в Афганістані. Зокрема, досліджуються роль і проблеми головних міжнародних інститутів, перед якими стоять завдання підвищення безпеки та забезпечення стабільності в Афганістані: ООН, ЄС, НАТО та Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (*International Security Assistance Force, ISAF*).

Докладний аналіз ролі і проблем цих інститутів дає змогу зробити висновок, що через складні політичні, економічні, інфраструктурні та фізичні умови в Афганістані та недостатнє розуміння особливостей країни міжнародні зусилля в Афганістані є фрагментарними, взаємно дублюючими та часто неякісними. Цей висновок збігається з оцінкою представника ЄС в Афганістані, яку він висловив у 2008р. перед завершенням терміну свого перебування у країні. Стосовно інших координаційних проблем у розділі зазначено, що Уряд Афганістану намагається працювати з близько 60 країнами-донорами, 41 країною, що надіслали війська, та сотнями НУО. В межах *ISAF* і НАТО постають питання про командування, розподіл навантаження коаліційних витрат і координацію 26 різних і географічно рознесених груп відбудови провінцій, у формуванні яких беруть участь 15 країн. Ці та інші проблеми визначають безпекову ситуацію у країні і спричиняють її загострення.

У розділі 4 робиться висновок про те, що попри визначальну роль міжнародних інститутів у безпеці, реконструкції і розвитку Афганістану як життєздатної держави, нинішні умови та перспективи не дають підстав сподіватися на ефективність їх зусиль. Внески окремих держав залежатимуть від особливостей їх внутрішньої політики, через що міжнародні інститути, членами яких вони є, й надалі зазнаватимуть впливу розбіжностей позицій членів як наслідок відмінності їх інтересів, можливостей і цілей. Протягом наступних кількох років майбутнє Афганістану залишатиметься проблемним з незначним просуванням до кращого.

Військові витрати та озброєння

У чотирьох розділах частини II цього видання наводяться заслугуючі на довіру результати комплексного аналізу та статистичні дані стосовно військових витрат, виробництва озброєнь і торгівлі ними, а також ядерних сил. У *Щорічнику СІПРІ 2009* відзначені тенденції зростання військових витрат, виробництва озброєнь і торгівлі ними. В розділі про ядерні сили зазначається, що тисячі одиниць ядерної зброї перебувають сьогодні у стані високої бойової готовності, особливо ті, що знаходяться в арсеналах Росії і Сполучених Штатів.

У розділі 5 змістовно та детально проаналізовані тенденції військових витрат у кожному регіоні світу. Окремо аналізуються військові витрати США у 2008р. з акцентом на витратах, пов'язаних з “глобальною війною з тероризмом”. У розділі також надано один з перших системних розрахунків витрат на сили безпеки Іраку. В додатках до розділу містяться дані про військові витрати 168 країн у 1999-2008рр. та окремо – дані про військові витрати країн НАТО на особовий склад та озброєння і військову техніку.

У сфері військових витрат найбільше зростання в 1999-2008рр. спостерігалось у Східній Європі – 174%, більша частка якого припадає на Росію. Військові витрати США, які в 1999-2008рр. зросли на 66%, досягли в постійних цінах найвищого рівня за період після Другої світової війни. На відміну від попередньої практики фінансування війн, нині США оплачують врегулювання конфліктів в Афганістані та Іраку через надзвичайні додаткові асигнування, що фінансуються за рахунок запозичень.

У розділі 5 зазначається, що протягом останніх 10 років середньорічні темпи зростання військових витрат становили приблизно 4%, і що ці темпи, попри глобальну фінансову кризу, ймовірно, збережуться в найближчому майбутньому. Таке зростання військових витрат, можливо, продовжиться, всупереч юридично необов'язковій заяві Ради Безпеки ООН від листопада 2008р. про “важливість забезпечення доцільних рівнів військових видатків з метою досягнення незмінного рівня безпеки для всіх за мінімально достатнього рівня озброєнь”, а також про важливість збільшення витрат на розвиток.

Тенденції та головні процеси в галузі світового виробництва озброєнь детально описані і проаналізовані в розділі 6, в якому також міститься Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р. та додаток з даними про крупні поглинання, здійснені виробниками озброєнь у 2008р.

Зростання світового виробництва озброєнь відбувається паралельно з постійним збільшенням військових витрат, про що йшлося в розділі 5. Обсяги продажу озброєнь 100 найкрупнішими компаніями-виробниками зросли у 2007р. в номінальних цінах на 11% і склали майже \$350 млрд. У розділі наведені подробиці про деякі з основних джерел зростання в цій галузі, обговорюються крупні угоди злиття та поглинання, а також стисло характеризується початковий вплив світової фінансової кризи на світове виробництво озброєнь.

У розділі 6 відзначається, що зростання виробництва озброєнь є результатом постійного збільшення військових витрат США – витрат, що приносять найбільшу вигоду переважно британським та американським компаніям. Помітною є тенденція підвищення активності британських компаній, зокрема *BAE Systems*, які шляхом злиття та поглинань розширили свою присутність на ринку США. Виробники броньованих транспортних засобів, наприклад, *BAE Systems*, *Navistar* та *Force Protection*, отримали значний зиск від збільшення попиту на машини з посиленням протимінним захистом (*mine-resistant ambush-protected, MRAP*) для контингентів військ США та інших країн в Іраку. В розділі також містяться документальні дані про успіхи компаній з надання військових послуг, особливо в секторах інформаційного забезпечення та комунікаційних технологій. Попри глобальну фінансову кризу, незмінно високі військові витрати США і відносно стабільні витрати європейських країн, у поєднанні з тривалими термінами поставок, характерними для закупівель основних видів озброєнь, здається, дадуть можливість крупним виробникам озброєнь у найближчій та середній перспективі зберегти значні обсяги продажу. За оцінками авторів, нинішні обсяги продажу більшості крупних світових виробників озброєнь дорівнюють або перевищують обсяги, що спостерігалися в розпал холодної війни.

У розділі 7 містяться всебічні оцінки та аналіз міжнародної торгівлі озброєннями, які робить СППІ на щорічній основі. В розділі охарактеризовані головні експортери (США, Росія та деякі країни ЄС) та імпортери озброєнь, зокрема Китай та Індія, а також розглядається питання поставок озброєнь Шрі-Ланці – країні, що перетворилася на арену одного з найінтенсивніших конфліктів 2008р. Розглядається також вплив на міжнародну торгівлю озброєннями глобальної фінансової кризи і зниження цін на нафту. В додатках наведені дані про отримувачів і постачальників основних видів звичайних озброєнь і фінансову вартість торгівлі озброєннями.

У розділі документально підтверджено триваюче зростання обсягів світових поставок озброєнь. Зазначається, що з часів завершення холодної війни п'ять держав – США, Росія, а також Німеччина, Франція і Велика Британія – є найкрупнішими експортерами озброєнь, на яких припадає три чверті світового експорту озброєнь за вказаний період (за період 2004-2008рр. – 78%). За результатами 2004-2008рр. п'ятьма найкрупнішими імпортерами озброєнь (у порядку зменшення обсягів) були Китай, Індія, ОАЕ, Південна Корея і Греція.

У розділі 7 робиться висновок, що попри можливе скорочення продажу озброєнь найближчими роками, внаслідок глобальної фінансової кризи та падіння цін на нафту, головні постачальники, особливо США, ще мають досить

великі портфелі замовлень. Водночас, у Росії – другому за обсягами експортері озброєнь – може статися певний спад: китайський імпорт з Росії минулого року майже повністю припинився і на цей момент немає будь-яких нових крупних замовлень. На індійському ринку – ще одному важливому напрямі російського експорту озброєнь в останні роки – Росію, імовірно, також очікує жорстка конкуренція з боку США та європейських постачальників.

У розділі 8 вміщені таблиці з даними про ядерні сили восьми держав: США, Росії, Китаю, Великої Британії, Франції, Індії, Пакистану та Ізраїлю. В додатку, підготовленому Міжнародною робочою групою з питань ядерних матеріалів, наведені дані про глобальні запаси високозбагаченого урану та виділеного плутонію. На початку 2009р. вісім держав володіли приблизно 8 400 боездатними одиницями ядерної зброї, 2 000 з яких перебували у стані високої бойової готовності. Якщо підрахувати всі ядерні боеголовки, в т.ч. ті, що знаходяться в експлуатації, на складах, у резерві, а також боеголовки, що підлягають демонтажу, то ці вісім держав разом володіють понад 23,3 тис. боеголовок, близько 90% з яких знаходяться в арсеналах Росії і США. В розділі наведена також оцінка програми розвитку ядерних озброєнь Північної Кореї.

Росія і США роблять реальні кроки зі скорочення запасів ядерної зброї, згідно з Договором 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I, *Strategic Arms Reduction Treaty, START I*) та Договором 2002р. про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, *Treaty on Strategic Offensive Reductions, SORT*). Однак, на час підготовки видання ще не було зрозуміло, чи буде укладена нова американо-російська угода про скорочення ядерних озброєнь, яка б замінила СНО-I, термін чинності якого спливає у грудні 2009р. Більше того, Росія у своїй стратегії національної безпеки, враховуючи зростання переваги США та їх партнерів по НАТО в галузі звичайних озброєнь, маючи водночас значні прибутки від зростання цін на нафту, надає перевагу саме ядерній зброї.

Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння

У частині III *Щорічника СІПРІ 2009* розглядаються головні зусилля зі зменшення в усьому світі загроз, пов'язаних з озброєннями та технологіями їх виробництва; в окремих розділах увага зосереджена на контролі над ядерною зброєю, нерозповсюдженні та торгівлі товарами, пов'язаними з безпекою.

У розділі 9 обговорюється розвиток подій у 2008р. в галузях контролю над ядерною зброєю та нерозповсюдження. Особлива увага надається розвитку подій в минулому році у трьох країнах. По-перше, розглядаються події, що стосуються ядерної програми Ірану, та описуються результати перевірки МАГАТЕ попередньої і поточної діяльності Ірану в ядерній сфері. По-друге, аналізується ряд суперечок – зокрема, спорів навколо запровадження прийнятного для Північної Кореї і США режиму верифікації згорання північнокорейських ядерних програм, – що зашкодили і зрештою зірвали виконання затвердженого в лютому 2007р. Плану дій з денуклеаризації Північної Кореї. По-третє, наведені детальні результати інспекції об'єкта в Сирії, на якому, за підозрою МАГАТЕ, міг бути встановлений ядерний реактор. У розділі також розглянуто головні домовленості, укладені під час російсько-американських переговорів з

питань контролю над ядерною зброєю, а також у рамках інших багатосторонніх механізмів контролю над озброєннями та нерозповсюдження.

Наприкінці розділу зазначається, що попри підвищення уваги Росії і США до контролю над стратегічними озброєннями та відновлення закликів до ядерного роззброєння з боку колишніх і нинішніх провідних політичних діячів, спори навколо ядерних програм Ірану, Північної Кореї і Сирії висвітлюють недоліки режиму нерозповсюдження. Відверте ігнорування Іраном зусиль Ради Безпеки ООН з припинення його програми збагачення урану піддає сумніву спроможність Ради Безпеки реалізувати волю міжнародного співтовариства з підтримки режиму нерозповсюдження. Удар Ізраїлю по уявному ядерному об'єкту в Сирії демонструє брак упевненості деяких країн у дієздатності цього режиму. У 2008р. через безвихідну ситуацію у справі денуклеаризації Північної Кореї було поставлено під сумнів успіх Шестисторонніх переговорів.

У розділі 10 розглядаються процеси в галузі контролю над звичайними озброєннями та обговорюється розвиток подій, пов'язаних з укладенням ККБ, призупиненням ДЗЗСЄ, контролем над звичайними озброєннями на Західних Балканах і зміцненням взаємної довіри держав-учасниць ОБСЄ. Перспектива, що стосується інституцій та угод, покликаних зменшити загрози, які походять від звичайних озброєнь, є неоднозначною.

З одного боку, у 2008р. було зроблено кілька суттєвих кроків, найважливішим з яких стали успішні переговори про укладення ККБ – юридично зобов'язуючого документа, що забороняє застосування, виробництво, збереження та передачу касетних боєприпасів, – яку у грудні 2008р. підписали 94 країни. З іншого боку, стан контролю над звичайними озброєннями в Європі залишається проблематичним. Після того, як у грудні 2007р. Росія прийняла рішення призупинити участь у ДЗЗСЄ, який є довгостроковою основою безпеки в Європі, протягом усього 2008р. Договір не був чинним. Своє рішення Росія виправдовує наступними чинниками: зусиллями з розширення НАТО, в т.ч. намірами Грузії та України приєднатися до НАТО, запрошенням до НАТО весною 2008р. Албанії і Хорватії; планами США з розміщення елементів ПРО в Чехії і Польщі; вимогами України з виводу російського Чорноморського флоту з Севастополя до 2017р.; зростаючою активністю НАТО за межами зони його відповідальності, зокрема в Афганістані. В результаті, якість інформаційного обміну між сторонами погіршилася, а режим Договору опинився на межі колапсу.

Один із ключових висновків розділу полягає в тому, що за умов подальшої руйнації ДЗЗСЄ і за відсутності в ньому надійних механізмів забезпечення прозорості та верифікації, в Центральній і Східній Європі може сформуватися атмосфера недовіри, подібна до тієї, що існувала за часів холодної війни. Своєю чергою, це може певним чином стимулювати перегляд механізмів безпеки з урахуванням нових реалій європейської безпеки.

У розділі 11 увага зосереджується на поставках іншої продукції, пов'язаної з безпекою, і важливих подіях 2008р., зокрема: тих, що відбулися в рамках основних багатосторонніх режимів експортного контролю; рішеннях Групи ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) про започаткування співпраці з Індією в галузі цивільної ядерної енергетики; змінах у політиці ЄС з контролю над експортом продукції військового та подвійного

призначення; кроках у напрямі лібералізації торгівлі військовою технікою і технологіями між союзниками та з довіреними партнерами. В додатку наведені дані, інформація та аналіз, що стосуються 27 обов'язкових багатосторонніх ембарго на продаж озброєнь, які були чинними протягом 2008р.

Одним з головних результатів аналізу, зробленого в розділі, є виявлення тенденції переходу режимів експортного контролю від системи, побудованої на принципі універсальності, до системи, що працює за принципами “адаптивності та цілеспрямованості” та буде відносини з тією чи іншою країною залежно від особливостей політичних чинників, стану безпеки та інших міркувань. У розділі також зазначається, що ухвалення ГЯП рішення про виняток для Індії, що дозволило співпрацю з нею в галузі цивільної ядерної енергетики, порушує питання про політичну “ціну”, яку країни можуть сплатити за участь у розповсюдженні, та стимулюватиме нову дискусію про роль і цінності експортного контролю в запобіганні ядерному розповсюдженню.

III. Висновки

11 розділів *Щорічника СІПРІ 2009* надають всеосяжну і глибоку оцінку розвитку подій у сферах міжнародної безпеки, озброєнь та роззброєння упродовж минулого року. Загалом, автори описують та аналізують світ, що постає перед дедалі більш складними і жорстокими викликами безпеці – від посилення внутрішньодержавних конфліктів до розповсюдження озброєнь – і зменшенням здатності міжнародних інститутів реагувати на ці виклики. Серед кількох виразних подій 2008р. слід відзначити поступове покращення ситуації з безпекою в Іраку (хоча вона ще далека від стабільності), а також спроможність більшості світового співтовариства об'єднуватися у справі заборони виробництва та використання касетних боєприпасів.

Існують значні сподівання, що нова Адміністрація США зуміє домогтися успіхів у врегулюванні багатьох викликів безпеці. Однак, автори *Щорічника СІПРІ 2009* передбачають, що це завдання буде дуже складним. Фрагментація насильства у слабких державах, схоже, триватиме й надалі, завдаючи страждань незахищеним мирним жителям і спричиняючи зростання регіональної нестабільності. Безпекова ситуація в Афганістані, ймовірно, ще більше погіршиться, перш ніж у цій зруйнованій війною країні вдасться домогтися довгоочікуваних стабільності та розвитку; причому, безпекова ситуація в сусідньому Пакистані – який, з точки зору забезпечення регіональної і глобальної безпеки, напевно, є більш важливим об'єктом довгострокової уваги, – може також погіршитися. Наступного року Росія і США можуть швидко покращити взаємовідносини, в т.ч. співпрацю з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Водночас, успіх Конференції з огляду дії ДНЯЗ, що відбудеться у 2010р., – а разом з тим і прогрес у питаннях роззброєння та посилення контролю над можливими розповсюджувачами – є дуже непевними, попри зусилля, докладені на високому рівні для забезпечення такого прогресу. Ці та інші виклики, ймовірно, можуть загостритися через вплив світової фінансової кризи, оскільки ключовим країнам дедалі важче знаходити необхідну політичну та економічну волю для колективного розв'язання проблем глобальної і регіональної безпеки.

Частина I. Безпека і конфлікти у 2008р.

Розділ 1. Масове переміщення людей внаслідок конфліктів і одностороннього насильства: національна та міжнародна реакція

Розділ 2. Тенденції збройних конфліктів: одностороннє насильство проти мирного населення

Розділ 3. Легітимність миротворчих операцій

Розділ 4. Безпека та політика в Афганістані: прогрес, проблеми та перспективи

1. Масове переміщення людей внаслідок конфліктів і одностороннього насильства: національна та міжнародна реакція

РОБЕРТА КОЕН, ФРЕНСІС М.ДЕНГ*

I. Вступ

Масове переміщення людей всередині та за межами країн стало визначальною рисою світу після холодної війни. Водночас це є важливим аспектом людської небезпеки, де геноцид, тероризм, волаючі порушення прав людини та жахлива деградація людей руйнують життя мирного населення. Потреба внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDPs*) – людей, які стали вигнанцями у власних країнах – у міжнародному захисті від конфлікту та одностороннього насильства була одним з чинників, що зумовили зміни у глобальній політиці та філософії безпеки. В останні 20 років жорстка державоцентрична система з абсолютним суверенітетом еволюціонувала до системи, де ставлення держави до власних громадян стало предметом міжнародної уваги та контролю. Ця еволюція значною мірою стала наслідком діяльності правозахисного руху, який тривалий час відстоював думку про те, що права людини не мають кордонів, а міжнародне співтовариство повинне вимагати відповідальності урядів, які не виконують своїх зобов'язань. Джерелом еволюційних змін є також зусилля гуманітарної спільноти, готової за необхідності прийти на допомогу людям. Нову реальність певною мірою відбивають розгортання великої кількості допоміжних місій і миротворчих операцій із захисту мирного населення, а також превентивні заходи безпеки та діяльність з побудови миру.

Проте, концепція суверенітету як відповідальності та концепція відповідальності за захист людей набагато випереджають міжнародну готовність і спроможність їх запроваджувати. Нездатність держав захистити своїх громадян надто часто залишається без належної міжнародної реакції. Тому важливо, щоб ООН, відповідні уряди, регіональні структури і громадянське суспільство допомагали державам у розвитку можливостей із запобігання масовим злочинам, вимагаючи одночасно створення інструментів, потрібних міжнародному співтовариству для вжиття заходів примусу, коли не працюють засоби переконання і багатьом людям загрожують насильство і гуманітарна трагедія.

У цьому розділі аналізуються проблеми масового переміщення людей, спричиненого насильством. У II підрозділі розглядаються масштаб і характер переміщення, приклади нездатності держав захистити своїх громадян і відповідні наслідки. В підрозділі III увага зосереджується на політичних, юридичних і практичних кроках, необхідних для кращого захисту переміщених осіб та іншого мирного населення, що зазнало масового насильства. У підрозділі IV містяться висновки та рекомендації стосовно планів на майбутнє.

* Автори вдячні К.Пламмер (*Kathryn Plummer*) з Джорджтаунського університету за її допомогу в дослідженні.

II. Масштаби та характер масового переміщення

За даними Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*), з початку 1990-х років загальна кількість конфліктів із застосуванням насильства зменшилася¹. Зменшилась і кількість найбільш жорстоких та інтенсивних конфліктів². “Окремі глибинні причини виникнення воєн і скоєння смертоносних нападів на мирне населення – від бідності до групової нерівності, – зазнали змін на краще, інші – на гірше”³. Однак, невтримно зростаюче насильство продовжує вражати багато країн: безкрайні колони змучених втікачів від громадянської війни, етнічне, релігійне насильство та міждержавні конфлікти лишаються характерними рисами сучасного світу. У багатьох країнах разом з розмаїттям етнічних груп, які не почуваються частиною нації, існує величезна політична та економічна нерівність. Конфлікти, що виникають, є, з одного боку, відбиттям міжгрупових образ, а з іншого – наслідком маніпуляції ними з боку політичних лідерів. Ефективність заходів із врегулювання цих конфліктів, наявність системи демократичних цінностей і прав людини визначатимуть можливості з подолання взаємопов’язаних кризових явищ у сферах національної ідентичності і внутрішнього переміщення людей.

Станом на кінець 2008р., число осіб, переміщених усередині країн внаслідок конфліктів і порушень прав людини, складало не менш ніж 26 млн., а загальне число біженців, які втекли від конфліктів і переслідувань за кордон, складало на кінець 2007р. 11,4 млн.⁴ Попри те, що реальна кількість громадянських конфліктів, можливо, зменшилася, число примусово переміщених осіб зросло.

Динаміка та наслідки масового переміщення, пов’язаного з насильством

Представник Генерального секретаря ООН з прав ВПО В.Келін (*Walter Kälin*) не раз нагадував міжнародному співтовариству, що “примусове переміщення – не рядова подія в житті людей; це – руйнівне потрясіння”⁵. Родинам,

¹ Докладно див.: Harbom, L. and Wallensteen, P., ‘Armed conflict, 1989-2006’, *Journal of Peace Studies*, vol.44, no.5 (Sep. 2007). Дані *UCDP* про всі збройні конфлікти див. також: Human Security Report Project, *Human Security Brief 2007* (Simon Fraser University, School for International Studies: Vancouver, 2007).

² Дані про кількість крупних збройних конфліктів у 2008 див. у додатку 2А цього видання.

³ Human Security Report Project (посилання 1), р.7.

⁴ Статистичні дані про ВПО див.: Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2008* (IDMC: Geneva, Apr. 2009), p.13; статистичні дані про біженців див.: UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *2007 Global Trends: Refugees, Asylum-Seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons* (UNHCR: Geneva, June 2008), p.2.

⁵ Kälin, W., ‘Strengthening the rights of internally displaced persons’, Statement to Conference on Ten Years of Guiding Principles on Internal Displacement, Achievements and Future Challenges’, Oslo, 16 Oct. 2008, available at <<http://www.brookings.edu/idp>>.

позбавленим життєво необхідних речей – притулку, їжі, ліків, освіти, спілкування та засобів існування – загрожує маргіналізація, дискримінація з боку інших етнічних і релігійних груп, бідність⁶. Цілі громади можуть зникнути, навіть цілі регіони країни – знелюдніти, від чого страждають орні землі, сівозміни, базова інфраструктура, традиції та організація громад⁷. Райони, до яких прямують переміщені особи, можуть зазнати зростання антропогенного навантаження та екологічної шкоди, коли заради задоволення потреб у будівництві житла та отриманні палива знищуються ліси та угіддя. У містах прибулі створюють велике навантаження на інфраструктуру та міські служби, а їх діти часто мають обмежений доступ до освіти або позбавлені його⁸. Конфлікти та переміщення часто гальмують програми економічного розвитку, нафторозвідку та видобуток корисних копалин. Хоча часто вважається, що від переміщення потерпають лише біженці, його вплив може підірвати політичні, економічні та соціальні підвалини суспільства.

Серед вигнанців рівень смертності часто є вищим (іноді в 50 разів), ніж у решти населення; вони частіше потерпають від фізичних нападів, гвалтувань, викрадень і хвороб⁹. Міжнародний комітет червоного хреста (МКЧХ, *International Committee of the Red Cross, ICRC*) визначив чотири важливі проблеми із захисту ВПО, що підвищують їх уразливість: “ризик напруженості між місцевими громадами та переміщеними особами; збільшений ризик сексуального насильства; збільшений ризик розпаду сімей, особливо, відокремлення дітей від батьків чи інших родичів; використання сторонами конфлікту переміщення як засобу чи навіть методу ведення війни”¹⁰.

Тривале перебування великого числа біженців і ВПО в таборах загрожує серйозними проблемами у сфері безпеки, в т.ч. – мілітаризацією таборів¹¹. У Пакистані в 1980-х роках Захід озброював афганських біженців для боротьби з радянською окупацією їх батьківщини. Табори ВПО в Дарфурі (Судан), за деякими повідомленнями, наповнені зброєю і бойовиками, що

⁶ Дослідження переміщення людей внаслідок конфліктів у Європі та Центральній Азії виявило, що біженці та ВПО, які були переміщені понад 10 років тому й навіть не проживають у таборах, є загалом біднішими, частіше страждають від безробіття, мають менше матеріальних засобів і землі, порівняно з тими, хто не зазнав переміщення. Див.: Holtzman, S.B. and Nezam, T., *Living in Limbo: Conflict-induced Displacement in Europe and Central Asia* (World Bank: Washington, DC, 2004).

⁷ Cohen, R. and Deng, F.M., *Masses in Flight: The Global Crisis of Internal Displacement* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 1998), pp.23-26.

⁸ Mooney, E. and French, C., ‘Barriers and bridges: access to education for internally displaced children’, Brookings–Bern Project on Internal Displacement, Jan. 2005, <http://www.brookings.edu/papers/2005/0111humanrights_mooney.aspx>.

⁹ Cohen and Deng (посилання 7), pp.23-29; World Health Organization (WHO), ‘Internally displaced persons, health and WHO’, Paper presented at the humanitarian affairs segment of the substantive session of the UN Economic and Social Council, New York, 19-20 July 2000, p.5.

¹⁰ International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘ICRC position on internally displaced persons (IDPs)’, May 2006, p.3, <<http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/idp-icrc-position-030706>>.

¹¹ Stedman, S. J. and Tanner, F. (eds), *Refugee Manipulation: War, Politics, and the Abuse of Human Suffering* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 2003).

робить табори ймовірною мішенню для нападу¹². В Йорданії і Сирії поширені побоювання здатністю іракських біженців, навіть тих, що не перебувають у таборах, “спровокувати релігійний та етнічний конфлікти” в місцях перебування¹³. Стан палестинських біженців продовжує слугувати прикладом зростання масштабів насильства та тероризму у випадках, коли ситуація з біженцями тривалий час залишається невирішеною.

Врегулювання від половини до трьох чвертей усіх серйозних ситуацій з біженцями та ВПО забирає багато часу (терміни можуть сягати п’яти років і більше), протягом якого люди змушені перебувати в таборах чи густонаселених центрах¹⁴. У Дарфурі (Судан) понад 2 млн. ВПО проживали в таборах протягом 2003-2004рр., не маючи змоги повернутися додому через насильство та руйнування в місцях, які вони залишили. На Балканах спостерігаються випадки, коли переміщені особи, особливо літні, німці і представники меншин, досі проживають у збірних пунктах, хоча конфлікт завершився понад 10 років тому¹⁵. В зонах “заморожених” конфліктів у Закавказзі уряди часто не бажають сприяти інтеграції ВПО в суспільство, тримаючи їх як заручників з політичною метою – повернення їх додому та заселення ними втрачених у конфлікті територій. Так, в Азербайджані В.Келін зустрів ВПО, які живуть “у наметових таборах, залізничних вагонах і глиняних будинках понад 10 років”, а в містах більшість ВПО мешкають у “занедбаних, переповнених гуртожитках чи комунальних будівлях, у т.ч. колишніх школах”¹⁶. Переміщені у Грузії, яких іноді називають “палестинцями Закавказзя”¹⁷, дуже неохоче погоджуються на допомогу, спрямовану на їх інтеграцію в суспільство, наполягаючи на праві повернення, згідно з “новим підходом”, який відстоював попередник В.Келіна, Ф.Денг (*Francis Deng*).

Своєрідне “складування” – ситуація, коли біженців і ВПО тримають у таборах чи окремих поселеннях понад п’ять років, протягом яких їх виживання

¹² Khan, C., *Conflict, Arms, and Militarization: The Dynamics of Darfur’s IDP Camps*, HSBA Working Paper no.15 (Small Arms Survey: Geneva, 2008), pp.8, 17.

¹³ Harper, A., ‘Iraq: growing needs amid continuing displacement’, *Forced Migration Review*, Dec. 2007, p.53; Byman, D. L., ‘The next phase of the Iraq War’, *Slate*, 29 Nov. 2007.

¹⁴ Ferris, E., ‘Durable solutions for IDPs in protracted situations: a work in progress’, 1 June 2007, Background paper prepared for the Expert Seminar on Protracted IDP Situations, UNHCR and Brookings-Bern Project on Internal Displacement, Geneva, 21-22 June 2007, p.25., <<http://www3.brookings.edu/fp/projects/idp/conferences/20070622.pdf>>.

¹⁵ UN Economic and Social Council, ‘Specific groups and individuals: mass exoduses and displaced persons’, Report of the Representative of the Secretary-General on the Human Rights of Internally Displaced Persons, Walter Kälin, Mission to Bosnia and Herzegovina, E/CN.4/2006/71/Add.4, 29 Dec. 2005, p.12; UN Economic and Social Council, ‘Specific groups and individuals: mass exoduses and displaced persons’, Report of the Representative of the Secretary-General on the Human Rights of Internally Displaced Persons, Walter Kälin, Mission to Serbia and Montenegro, E/CN.4/2006/71/Add.5, 9 Jan. 2006, p.2.

¹⁶ UN General Assembly, ‘Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development’, Report of the Representative of the Secretary-General on the Human Rights of Internally Displaced Persons, Walter Kälin, Mission to Azerbaijan, A/HRC/8/6/Add.2, 15 Apr. 2008, p.13.

¹⁷ UNHCR official, Interview, Tbilisi, 8 May 2000.

повністю залежить від міжнародного співтовариства, їх права на працю, освіту та пересування обмежуються або заперечуються – перетворилося для переміщених на “безнадійно тривале вирішення питання”¹⁸. Хоча для багатьох переміщених у зволіканні врегулювання такої ситуації безпосередньої загрози може й не бути, але весь цей час їх економічні та соціальні потреби часто не задовольняються, вони залишаються без роботи, землі, майна та постійного притулку. Якщо їм не допомогти інтегруватися в суспільство, то такі ситуації можуть посіяти зерно нових конфліктів.

Оскільки з угодами про мир і припинення вогню часто пов’язуються сподівання на швидке припинення переміщення, то державна та міжнародна гуманітарна допомога із згасанням конфліктів часто припиняється, хоча в районах, до яких мають повернутися ВПО чи біженці, може зберігатися нестабільність або вони можуть виявитися не придатними для облаштування повернених. Тому потрібен всебічно обґрунтований підхід до визначення термінів завершення переміщення, а також більша увага до прийняття довгострокових рішень стосовно забезпечення повернення та розселення ВПО і біженців, їх реабілітації, порозуміння з місцевими громадами та врахування їх потреб у перспективних планах розвитку та боротьби з бідністю¹⁹.

Хоча кризова ситуація з переміщенням людей має глобальний характер, окремі регіони світу потерпають від неї більше за інші. Найгірша ситуація склалася в Африці, де мешкають майже половина загального числа ВПО (близько 12 млн.), більшість із них – у Судані, ДРК та Сомалі²⁰. Крім того, в Африці перебувають близько 3 млн. біженців²¹. Попри величезні природні багатства, Африка – найбідніший континент з дуже обмеженими ресурсами для вирішення проблем переміщених. До того ж, штучні кордони, залишені з колоніальних часів, разом із запеклою боротьбою за владу та обмеженими економічними ресурсами, роблять цей континент потенційним джерелом постійних конфліктів і переміщення людей.

Роль одностороннього насильства в масовому переміщенні

Значна частина з понад загальних 37 млн. переміщених стали ВПО або біженцями внаслідок потрапляння до зони бойових дій чи побоюючись боїв у місцях проживання, а багато з них були свідомо обрані мішенню, об’єктом впливу збройних сил власних урядів чи недержавних озброєних угруповань

¹⁸ Smith, M., ‘Warehousing refugees: a denial of rights, a waste of humanity’, *World Refugee Survey 2004* (US Committee for Refugees and Immigrants: Washington, DC, 2004), p.38.

¹⁹ Див.: Brookings Institution–University of Bern Project on Internal Displacement and Georgetown University, *When Displacement Ends: A Framework for Durable Solutions* (Brookings Institution–University of Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, June 2007); Ferris (посилання 14).

²⁰ Internal Displacement Monitoring Centre (посилання 4), pp.13-14. Див. також: Deng, F., ‘Africa’s internally displaced persons’, eds J. Akokpari et al., *The African Union and its Institutions* (Jacana Media: Cape Town, 2008).

²¹ US Committee for Refugees and Immigrants (USCRI), *World Refugee Survey 2007* (USCRI: Washington, DC, 2008), pp.30-31.

з політичних, етнічних, расових чи релігійних мотивів. Такий безпосередній навмисний вплив на неозброєне мирне населення називають “одностороннім насильством” – термін *UCDP*, яка унікає надто емоційних визначень “тероризм” і “геноцид”²². Під час одностороннього насильства жертви не є безпосередніми учасниками боїв, хоча іноді мирне населення навмисно втягують до конфлікту, ототожнюючи його з однією з воюючих сторін. Втікачів від одностороннього насильства часто важко відрізнити від інших постраждалих від війни. Втекти до безпечніших місць можуть як мирні жителі, які потрапили до зони бойових дій, так і ті, хто навмисно обраний мішенню. Натомість, жертви навмисного насильства та переміщення виразно виокремлюються серед постраждалих від насильства загалом своїм життєвим досвідом і в цьому сенсі можуть бути менш схильними повертатися додому.

У 21 з 28 країн, де у 2007р. сталися нові переміщення, уряди були визнані прямо чи опосередковано відповідальними за примусове вигнання населення з домівок²³. Найбільше від цього потерпають країни, де практикується расовий, етнічний, мовний чи релігійний поділ, де держава монополізована однією чи кількома етнічними групами (або асоціюється з ними), за умов ізоляції чи маргіналізації інших. Позбавлені захисту та допомоги, які має надавати держава, ізольовані чи маргіналізовані групи часто вступають у конфлікт з домінуючими. Під час масового переміщення ВПО часто розглядаються як “ворожі елементи” через підозру в їх належності до повстанського угруповання, політичної чи ідеологічної опозиції або загалом до етнічної, культурної, релігійної чи соціальної групи, що вважається нижчою або такою, що становить загрозу²⁴. Коли уряди беруть безпосередню участь у вигнанні меншин, вони часто вважають, що виганяють не співгромадян, а “чужих”. Така дегуманізація державного управління дозволяє владі легше виправдовувати велике число вбитих або вигнаних.

У внутрішніх конфліктах, особливо в недієздатних державах, де головну роль відіграють повстанці та польові командири, воюючі сторони часто порушують закони війни, вдаються до нападів на мирне населення та використовують його як зброю для досягнення політичних і воєнних цілей. Хоча деяким повстанським угрупованням і вдається домогтися розгляду їх законних претензій та участі в державному управлінні після завершення конфлікту, переважна їх більшість криміналізуються, воюють між собою, захоплюють землі та майно маргіналізованих груп, у т.ч. ВПО та біженців, і вдаються до одностороннього

²² *UCDP* визначає одностороннє насильство як “використання збройної сили проти цивільного населення урядом держави чи формально організованим угрупованням, наслідком якого є не менше 25 смертей протягом року”. Див.: *UCDP, ‘UCDP definitions’, <<http://www.ucdp.uu.se/>>*. Докладніше див. розділ 2 та додаток 2А цього видання.

²³ *Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2007 (IDMC: Geneva, Apr. 2008), p.15.*

²⁴ *Deng, F.M., ‘Internal displacement: a challenge of peace, security, and nation building’, ed. K. Cahill, Emergency Relief Operations (Fordham University Press and Center for International Health and Cooperation: New York, 2003), p.119.*

наси́льства проти мирного населення, спричиняючи нові переміщення²⁵. Деякі з найбільш жорстоких злочинів проти ВПО були скоєні недержавними суб'єктами.

Двома прикладами значної ролі одностороннього насильства в масовому переміщенні є Ірак і суданський регіон Дарфур. В Іраку, після вибуху у 2006р. в шіїтській мечеті Аль-Аскарі в Самаррі, радикальні шіїтські та сунітські ополченці, часто пов'язані з політичними партіями, поліцією та армійськими підрозділами, почали систематично та цілеспрямовано переслідувати, вбивати та виганяти з домівок, відповідно, сунітів і шіїтів з метою отримання контролю над територіями²⁶. У 2006-2007рр. понад 1,5 млн. осіб стали вигнанцями всередині країни, 2 млн. – через релігійне насильство втекли за кордон²⁷. Жорстокість, з якою люди піддавалися вигнанню за етнічними чи релігійними ознаками, мала надійно забезпечити їх неповернення до місць проживання – за нинішньої ситуації це загалом спрацьовує. За даними Міжнародної організації міграції, не менше 40% втікачів від релігійного насильства всередині країни не сподіваються на повернення додому²⁸. Серед тих, хто втік за кордон, переважно сунітів і християн, мало хто повідомив про бажання повернутися до Іраку²⁹. Багато з тих, хто повертається, висловлюють бажання не повернутися додому, а осісти в районах, де їх громади складають більшість³⁰.

Іракська ситуація може бути подібною до тієї, що склалася після етнічних чисток у Боснії і Герцеговині. Там значна частина з 2,2 млн. ВПО та біженців Боснії і Герцеговини зрештою повернулися додому, але після цього в місцях повернення залишилися загалом не більше половини. До того ж, більшість

²⁵ Див., наприклад: Fagen, P.W. et al., *Internal Displacement in Colombia: National and International Responses*, Danish Institute for International Studies (DIIS), Kongevej Working Paper 03.6, (DIIS: Copenhagen, June 2003), p.4; Schomerus, M., *The Lord's Resistance Army in Sudan: A History and Overview*, Sudan Working Paper no.8 (Small Arms Survey, Graduate Institute of International Studies: Geneva, 2007), p.12.

²⁶ al-Khalidi, A. and Tanner, V., *Sectarian Violence: Radical Groups Drive Internal Displacement in Iraq*, Brookings–Bern Project on Internal Displacement Occasional Paper (Brookings Institution–University of Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, Oct. 2006), pp.7-8, 12-14, 27-29, 34-35.

²⁷ У деяких джерелах наводяться оцінки у 2,7 млн. ВПО (1,5 млн. – з лютого 2006р.); див.: International Organization for Migration (IOM), 'IOM emergency needs assessments', bi-weekly report, 15 Mar. 2008, <<http://www.iom.int/jahia/jsp/>>; стосовно оцінки в понад 2 млн. біженців див.: UNHCR, 'The Iraq situation', <<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/iraq>>.

²⁸ International Organization for Migration, 'Iraq displacement: 2007 year in review', pp.4, 7, <<http://www.iom-iraq.net/library.html>>. Див. також: International Medical Corps, наведено у Ferris, E. and Hall, M., 'Update on humanitarian issues and politics in Iraq', Brookings–Bern Project on Internal Displacement, 6 July 2007, p.2, <http://www.brookings.edu/papers/2007/0706humanrights_ferris.aspx>; al-Khalidi and Tanner (посилання 26), pp.14, 35.

²⁹ Дослідження Верховного комісара ООН у справах біженців показало, що лише 4% опитаних у Сирії біженців планують повернутися до Іраку. Див.: UN Integrated Regional Information Network (IRIN), 'Iraq: UNHCR concerned about funding for refugees, IDPs', 30 Apr. 2008, <<http://www.irinnews.org/report.aspx?ReportID=77990>>. Станом на квітень 2008р., близько 6 000 родин ВПО (2% вигнаних, починаючи з 2006р.) повернулися переважно до районів, де їх громади складають більшість. Див.: UNHCR, 'Internal displacement update for Iraq', 1 Apr. 2008, <<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/iraq?page=briefing&id=47f20efd6>>.

³⁰ Див.: Ferris, E., *The Looming Crisis: Displacement and Security in Iraq*, Policy Paper no.5 (Brookings Institution: Washington, DC, Aug. 2008), pp.24-25.

повернулися не до власних домівок, а до районів, де їх етнічна група складає більшість. Владнавши на батьківщині майнові позови, багато хто продав чи обміняв майно і виїхав за кордон. Не менше 1 млн. осіб взагалі не повернулися³¹. Попри спроби відтворити поліетнічні громади в Боснії і Герцеговині, “лише у двох муніципалітетах, ...у Тузлі і в центрі Сараєво, меншини складають понад 10% населення”³².

У Судані, де Уряд відповідає на національне невдоволення і спротив переважно воєнними заходами, етнічні меншини африканців неарабського походження страждають від пограбувань і вигнань. Кампанії “випаленої землі” змусили залишити домівки багатьох представників племен Дінка та Нуер – на півдні (під час 22-річної громадянської війни), Нуба – на межі півночі та півдня, а останнім часом Фур, Загава та Массаліт – на заході. За чисельністю ВПО (станом на 2008р., 4,9 млн. осіб) Судан випереджає будь-яку країну світу³³. Братовбивчий конфлікт у Дарфурі став останньою главою у низі війни центрального Уряду з маргіналізованими групами, які він вважає нижчими за походженням. Тому, коли у 2003р. повстанці напали на урядові пости, Збройні сили Судану разом з арабським ополченням Джанджавід вбили десятки тисяч (оцінки сягають 100 тис.) неозброєних представників дарфурських племен, згвалтували тисячі жінок і дівчат, спалили близько 2 000 сіл (75% їх загальної кількості) та вигнали з домівок понад 2 млн. осіб (ще 200 тис. втекли до Чаду). Загалом вважається, що близько 300-450 тис. осіб, особливо в таборах для ВПО, були вбиті та загинули від спричинених конфліктом голоду і хвороб³⁴.

У ДРК протягом останніх 10 років мирне населення потерпало від одностороннього насильства повстанців, місцевих ополчень, іноземних військ, що грабують ресурси країни, та насамперед – від ненавчених військ власного Уряду. З 1998р. близько 5,4 млн. цивільних конголезців загинули внаслідок

³¹ До травня 2006р. менше половини з 2,2 млн. ВПО та біженців повернулися до своїх довоєнних помешкань і населених пунктів. Див.: UNHCR in Bosnia and Herzegovina, ‘The state of Annex VII–May 2006’, <http://www.unhcr.ba/press/state_of_annex7.htm>. Барато з тих, хто повертається додому, пізніше виїждять. Див.: Mooney, E., ‘Securing durable solutions for displaced persons in Georgia: the experience in Bosnia and Herzegovina’, Paper presented at the Conference on Conflict and Migration: The Georgian–Abkhazian Case in a European Context, Istanbul, 18-19 June 2008. Про фактори, що заважають поверненню, – проблеми безпеки, дискримінація у працевлаштуванні та наданні послуг, обмеженість ресурсів для тих, хто повертається, див.: International Crisis Group (ICG), *The Continuing Challenge of Refugee Returns in Bosnia and Herzegovina*, Balkans Report no. 137 (ICG: Brussels, 13 Dec. 2002), pp.14-22; Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *Bosnia and Herzegovina: Broader and Improved Support for Durable Solutions Required* (IDMC: Geneva, 28 Aug. 2008), pp.6-8.

³² Sert, D., *Property Rights in IDP Return and Resettlement: A Quantitative and Comparative Case Study*, unpublished PhD dissertation, City University of New York, 2008, pp.116-117, 141; Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *Bosnia and Herzegovina: Sectarian Divide Continues to Hamper Residual Return and Reintegration of the Displaced* (IDMC: Geneva, 25 Oct. 2006).

³³ Internal Displacement Monitoring Centre (посилання 4), p.13.

³⁴ Amnesty International, ‘Sudan: 35 IDPs being held incommunicado’, ReliefWeb, 23 Aug. 2007, <<http://www.reliefweb.int/rw/rwb.nsf/db900sid/EMAE-76CPGQ>>; Reeves, E., ‘How many deaths in Darfur?’ *The Guardian*, 20 Aug. 2007; Save Darfur Coalition, ‘The genocide in Darfur–briefing paper’, 6 June 2008, <<http://www.savedarfur.org/pages/background/>>.

конфлікту та від пов'язаних з ним хвороб. Сьогодні 1,4 млн. осіб вигнани з домівок, переважно у провінції Ківу, де нові бої між урядовими та повстанськими силами у II половині 2008р. змусили до втечі близько 250 тис. осіб, у ряді випадків – з таборів для ВПО³⁵. Особливо страждають жінки та дівчата, яких сотнями тисяч постійно гвалтують і калічать, руйнуючи їх сім'ї та соціальні зв'язки³⁶. Небезпека у країні загрожує таким етнічним групам, як тутсі, напади на яких здійснюються силами повстанців, що складаються з руандійських хуту, безпосередньо причетних до геноциду 1994р. Інші повстанські сили, створені для “захисту” етнічних груп, використовували етнічну належність як привід для захоплення великих земельних площ і повалення Уряду. Зрозуміло, що безперешкодне насильство в ДРК значною мірою було прямим наслідком геноциду в Руанді та нездатності міжнародного співтовариства зупинити його. Так само зрозуміло, що Уряд потребує міжнародної допомоги в запровадженні контролю над недержавними суб'єктами. Наприклад, Господню армію опору (*Lord's Resistance Army*), чие насильство поширилося на ДРК з Уганди, очолюють особи, яким висунув звинувачення Міжнародний суд, але які досі уникають правосуддя³⁷.

III. Реакція на масові переміщення, спричинені насильством

До початку 1990-х років фізична безпека ВПО не була в центрі уваги³⁸. Із завершенням холодної війни до поля зору міжнародної спільноти потрапили мільйони людей, які були вигнани з домівок громадянськими війнами та внутрішнім протистоянням і чия доля раніше залишалася поза увагою. Одні – ставали заручниками війни двох наддержав на чужих територіях, інші – тікали від громадянських конфліктів, що вибухнули після припинення великими державами підтримки країн-сателітів. Розпад Радянського Союзу теж спричинив запеклу боротьбу за політичне та територіальне панування, а також масові переміщення в Центральній і Східній Європі та Центральній Азії.

Проте, міжнародного режиму, який би опікувався захистом переміщених осіб, не було. Якщо для біженців існувала міжнародна система захисту їх прав, то на ВПО її захисні заходи не поширювалися, хоч обидві категорії переміщених потерпали від безладу й вимагали негайного захисту та допомоги.

³⁵ Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *Democratic Republic of the Congo: Escalating Displacement in North Kivu Despite Ceasefire Agreement* (IDMC: Geneva, 30 Sep. 2008); IDMC, *Focus on North Kivu Province: IDPs on the Move Face Grave Human Rights Violations* (IDMC: Geneva, 21 Nov. 2008).

³⁶ Див.: Gettleman, J., ‘Rape victims words jolt Congo into change’, *New York Times*, 18 Oct. 2008.

³⁷ Dallman, A., ‘Prosecuting sexual violence at the International Criminal Court’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2009/1, May 2009, <<http://books.sipri.org/>>.

³⁸ Cohen and Deng (посилання 7), p.4.

Міжнародні режими захисту біженців і ВПО

Оскільки біженці не можуть розраховувати на захист з боку власних урядів, зобов'язуючим міжнародним договором – Конвенцією про статус біженців 1951р. – запроваджено іншу форму юридичного захисту біженців, а для задоволення їх потреб створено спеціальний міжнародний інститут Верховного комісара ООН у справах біженців (ВКБ ООН, *UN High Commissioner for Refugees, UNHCHR*)³⁹. Натомість ВПО перебувають у власній країні і змушені шукати захисту та допомоги у своїх урядів. Оскільки уряди, через неспроможність чи небажання, часто не здатні забезпечити захист і допомогу ВПО, то міжнародне співтовариство все ж почало визнавати (особливо протягом останніх 20 років), що ця категорія переміщених також потребує певного міжнародного захисту. В 1998р. тодішній Представник Генерального секретаря ООН з прав ВПО Ф.Денг розробив і представив ООН Керівні принципи внутрішніх переміщень. Хоча Керівні принципи і здобули чимале визнання й дедалі ширше втілюються в національне законодавство, але вони не є юридично зобов'язуючим інструментом⁴⁰. Немає і спеціального дієвого міжнародного інституту, відповідального за ситуацію в цій сфері, хоч у 2005р. ВКБ ООН погодився очолити захист ВПО в рамках комплексного підходу ООН⁴¹.

Попри потребу посилення режиму захисту ВПО, деякі захисники прав біженців не погоджуються із зосередженням міжнародної уваги на ВПО, вбачаючи в цьому потенційне посягання на право притулку за кордоном⁴². Дійсно, зростання негостинного ставлення міжнародної спільноти до біженців збіглося зі збільшенням числа ВПО, але причини слід шукати переважно у змінах політики прийому біженців після холодної війни, зростаючій стурбованості питаннями безпеки, особливо після терактів у США у вересні 2001р., високих фінансових витратах, соціальному та культурному відчуженні, спричинених

³⁹ Конвенція про статус біженців схвалена 28 липня 1951р. Конференцією повноважних представників ООН з питань статусу біженців та осіб без громадянства, скликану згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї №429 (V) від 14 грудня 1950р.; набула чинності 22 квітня 1954р. Статут Офісу Верховного комісара ООН у справах біженців затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї №428 (V) від 14 грудня 1950р.

⁴⁰ Текст Керівних принципів внутрішніх переміщень див.: Office of the High Commissioner on Human Rights (UNHCHR), 'Guiding Principles on Internal Displacement', <<http://www.unhcr.ch/html/menu2/7/b/principles.htm>>. У 2005р. Керівні принципи були визнані в підсумковому документі Всесвітнього саміту як "важлива міжнародна основа захисту ВПО". Див.: UN General Assembly, 2005 World Summit, 14-16 Sep. 2005, '2005 World Summit: outcome', para.132, <<http://www.un.org/summit2005/documents.html>>. Понад 15 країн внесли Керівні принципи до національного законодавства. Див.: Cohen, R., 'The Guiding Principles on Internal Displacement: an innovation in international standard setting', *Global Governance*, vol.10, no.4 (Oct.-Dec. 2004), pp.470-471; Wyndham, J., *A Developing Trend: Laws and Policies on Internal Displacement*, Brookings-Bern Project on Internal Displacement Human Rights Brief (Brookings-Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, winter 2006), pp.7-12. Африканський Союз на засадах Керівних принципів розробив проект зобов'язуючої конвенції з питань внутрішніх переміщень, яку планувалося ухвалити у 2009р.

⁴¹ Egeland, J., 'Towards a stronger humanitarian response system', *Forced Migration Review*, Supplement, Oct. 2005, pp.4-5.

⁴² Hathaway, J.C., 'Forced migration studies: could we agree just to 'date?', *Journal of Refugee Studies*, vol.20, no.3 (Sep. 2007), pp.350-369.

великим числом прибулих⁴³. Серед цих причин – також ускладнення з ідентифікацією біженців, враховуючи, що дедалі більше людей, які залишають свою країну, роблять це з цілого ряду різних причин, пов’язаних не лише з конфліктом і переслідуваннями: крайня бідність, занепад екології, кліматичні зміни тощо⁴⁴. Важливо, що біженці та ВПО часто перебувають в однаково скрутному становищі, що зумовлює потребу у всеохопній системі міжнародного захисту обох категорій. Британський Міністр з питань міжнародного розвитку Х.Бенн (*Hilary Benn*) у 2004р. справедливо запитувала: “Хіба правильно, що ми маємо різні системи захисту для людей, які покинули свої домівки, залежно від того, чи перетнули вони міждержавний кордон?”⁴⁵

Суверенітет як відповідальність за захист

Бажання захистити людей, постраждалих від внутрішніх конфліктів, значною мірою зумовило появу концепції “безпеки людини”, що мала змістити увагу від безпеки держави до безпеки окремої особи, тобто до захисту життя людей, визнаючи водночас, що безпека держави та безпека людини взаємопов’язані і мають доповнювати одна одну⁴⁶. Концепція безпеки людини охоплює як фізичну, так і політичну, економічну, екологічну, медичну і продовольчу безпеку.

Зміна акцентів відбиває нове розуміння суверенітету. Протягом значної частини ХХ ст. традиційні уявлення про суверенітет заважали звертати увагу на захист людей всередині країн. Щоправда, з 1950-х років МКЧХ мав спеціальний мандат для захисту цивільних у країнах походження, а з 1970-х років міг безпосередньо діяти в зонах внутрішньодержавних збройних конфліктів. У 1970-х роках ВКБ ООН також почав на вибірковій основі допомагати людям, вимушено переміщеним усередині власних країн. Але більшу частину ХХ ст. суверенітет і невтручання у внутрішні справи були недоторканими атрибутами держави, як це передбачено ст.2 (7) Статуту ООН⁴⁷.

До 1990-х років зміни стали очевидними, і були започатковані узгоджені міжнародні заходи з надання допомоги та захисту особам, вимушено переміщеним у власних країнах. ВКБ ООН С.Огата (*Sadako Ogata*) розширила сферу своєї діяльності, поширивши її на ВПО, які перебувають у скрутному становищі, особливо коли вони змішуються з біженцями. У мемуарах вона згадує,

⁴³ Martin, S. F. et al., *The Uprooted: Improving Humanitarian Responses to Forced Migration* (Lexington Books: Lanham, MD, 2006), pp.121-122. Див. також: Mutahi, P., ‘How the AU fails the continent’s IDPs’, allAfrica.com, 27 Aug. 2008.

⁴⁴ Guterres, A., Opening Statement at the 58th Session of the Executive Committee of the High Commissioner’s Programme, Geneva, 1 Oct. 2007, <<http://www.unhcr.org/>>.

⁴⁵ Benn, H., ‘Reform of the international humanitarian system’, Speech delivered at the Overseas Development Institute’, London, 15 Dec. 2004, <http://www.odi.org.uk/events/Benn15Dec/Humanitarian_Reform_speech_final.pdf>.

⁴⁶ Evans, G., *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 2008), pp.34-35.

⁴⁷ UN Economic and Social Council, Report on refugees, displaced persons and returnees, prepared by Mr Jacques Cuenod, E/109/Add.1, 27 June 1991, para.122; Cohen, R., ‘Humanitarian imperatives are transforming sovereignty’, *ILSA Quarterly*, vol.16, issue 3 (Feb. 2008), p.14.

що задалася питанням: “Чи слід нам намагатися юридично нав’язувати виконання нашого мандата всередині країни та таким чином утримуватися від допомоги тим, хто не зміг перетнути кордон, чи ми маємо стати на більш реалістичний гуманітарний ґрунт і розширити надання будь-якої можливої підтримки?”⁴⁸ Вона обрала другий варіант, і в 1991р. ВКБ ООН узяв на себе відповідальність за захист переміщених курдів в Іраку, а в колишній Югославії Представництво ВКБ ООН стало провідною установою із захисту біженців, ВПО та іншого постраждалого населення. Таким чином, масове внутрішнє переміщення стало головним об’єктом міжнародних гуманітарних дій.

У випадках відмов урядів у доступі до “груп ризику”, або коли вони свідомо прирікали ці групи на голод та інші страждання, гуманітарні та правозахисні організації наполягали на тому, що міжнародне співтовариство має право та навіть обов’язок допомагати тим, хто цього потребує⁴⁹. Пропагувалося навіть запровадження права гуманітарного втручання для захисту постраждалого від війни населення, хоча запропонований Францією термін – “право на втручання” (*le droit d’ingérence*) – часто критикували як порушення принципу невтручання у внутрішні справи⁵⁰.

Більш привабливим було зробити наголос на “суверенітеті як відповідальності”. Ця концепція, як її формулюють автори в контексті ВПО, фактично, трактує суверенітет як форму відповідальності держави перед внутрішньо переміщеним населенням. Вона передбачає, що держава несе головну відповідальність за захист життя ВПО та надання їм допомоги, а у випадку неспроможності зробити це, вона має право запросити допомогу ззовні і прийняти зовнішні пропозиції. У разі відмови держави, відповідальність лягає на міжнародне співтовариство⁵¹. Подібно до цієї концепції, Керівні принципи внутрішніх переміщень визнають, що першочергова відповідальність за ВПО покладається на державу, але міжнародне співтовариство має відігравати

⁴⁸ Ogata, S., *The Turbulent Decade: Confronting the Refugee Crises of the 1990s* (W.W.Norton & Co.: New York, 2005), p.38.

⁴⁹ Minear, L., *Humanitarianism Under Siege: A Critical Review of Operation Lifeline Sudan* (Red Sea Press: Washington, DC, 1991); Minear, L. and Weiss, T., ‘Do international ethics matter: humanitarian policies in the Sudan’, *Ethics and International Affairs*, vol.5 (1991); Cohen, R., *Human Rights Protection for Internally Displaced Persons* (Refugee Policy Group: Washington, DC, June 1991), pp.16-19; Refugee Policy Group, Conference on Human Rights Protection for Internally Displaced Persons, ‘Conference report’, 24-25 June 1991, <http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:3024>; Cohen, R. and Cuenod, J., *Improving Institutional Arrangements for the Internally Displaced* (Brookings Institution and Refugee Policy Group Project on Internal Displacement: Washington, DC, Oct. 1995), pp.6-12, 54-57; Seybolt, T.B., *Humanitarian Military Intervention: The Conditions for Success and Failure* (Oxford University Press: Oxford, 2007).

⁵⁰ Evans (посилання 46), pp.32-33.

⁵¹ UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, ‘Human rights, mass exoduses, and displaced persons’, Report by the Representative of the Secretary-General on Internally Displaced Persons, Mr Francis M. Deng, E/CN.4/1995/50, 2 Feb. 1995, para.38. Див. також: Minear (посилання 49), pp.118-123; Cohen (посилання 49), pp.16-19; Refugee Policy Group (посилання 49); Deng, F.M., *Protecting the Dispossessed* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 1993), pp.14-20; Deng, F.M. et al., *Sovereignty as Responsibility: Conflict Management in Africa* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 1996), pp.2-19, 27-33; Cohen and Deng (посилання 7), pp.275-280; Deng (посилання 24); Weiss, T. and Korn, D.A., *Internal Displacement: Conceptualization and its Consequences* (Routledge: New York, 2006), p.45.

важливу роль, якщо уряди не спроможні виконувати або свідомо не виконують свої функції. У Керівних принципах роз'яснюється, що міжнародне співтовариство має право запропонувати допомогу, якщо держави не спроможні або не бажають допомогати внутрішньо переміщеному населенню, і що держави зобов'язані забезпечити “швидкий і безперешкодний доступ” до ВПО. Організації з надання допомоги повинні звертати увагу на “задоволення потреб і захист прав” переміщених осіб⁵². Хоча концепція відповідальності держави перед своїм населенням почала здобувати міжнародне визнання в тому сенсі, що суверенітет передбачає відповідальність за захист населення країни та надання йому допомоги, доступ до внутрішньо переміщеного населення й досі часто обмежується через заклики захистити державний суверенітет; ці заклики висуваються з метою захистити державу від зовнішнього втручання.

Схвалення Генеральною Асамблеєю ООН у 2005р. знакової концепції “відповідальності за захист” (*responsibility to protect, R2P*) дало підстави очікувати більш активних міжнародних дій із забезпечення безпеки переміщених та інших осіб, постраждалих від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людства. Виходячи з розуміння суверенітету як відповідальності, *R2P* покладає на державу головну відповідальність за захист власного населення та закликає міжнародне співтовариство надавати підтримку державам у виконанні цієї функції. Якщо держава не виконує свій обов'язок, концепцією передбачена міжнародна відповідальність за “комплексні дії” із захисту груп населення, які перебувають у загрозливому становищі. Але для того, щоб концепція знайшла практичне застосування, знадобиться час⁵³. Стосовно її змісту виникає багато непорозумінь. Так, країни Групи 77 (утвореної в 1964р. міждержавної організації країн Азії, Африки та Латинської Америки, що розвиваються, – *перекл.*) висловлювали побоювання, що *R2P* може полегшити потужним державам “Півночі” військове втручання в їх внутрішні справи. Інші помилково вважають концепцію *R2P* вирішенням чи не всіх проблем прав людини, здоров'я і довкілля, що спричиняють масові страждання.

⁵² UNHCHR (посилання 40), principles 24-27.

⁵³ Ситуація в Кенії (насильство після виборів наприкінці 2007р. та у 2008р.) стала першим випадком застосування положення про “комплексні дії” *R2P* і показовим прикладом вжиття міжнародних політичних заходів з припинення етнічного насильства. Проте, до початку вжиття цих заходів близько 1 000 мирних жителів були вбиті і 500 тис. примусово переміщені, що свідчить про необхідність превентивних кроків. Не було прикладів ефективного застосування *R2P* і в серйозних випадках, які вимагали термінової допомоги, – в Дарфурі, ДРК та Сомалі, що змусило спеціального радника Генерального секретаря ООН з питань *R2P* зауважити, що “як скептики, так і громадські оглядачі можуть небезпідставно піддати сумніву користь принципів *R2P*, якщо їх застосовують лише в найпростіших випадках”. Див.: Luck, E.C., *The United Nations and the Responsibility to Protect*, Stanley Foundation Policy Analysis Brief (Stanley Foundation: Muscatine, IA, Aug. 2008), p.6. Про ситуацію в Кенії див.: UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Regional Office for Central and East Africa, ‘Displaced populations report’, no.3 (Jan.-June 2008), p.2, <<http://www.internal-displacement.org/>>; McKenzie, D., ‘Thousands remain displaced months after Kenyan violence’, CNN, 16 May 2008, <<http://www.cnn.com/2008/WORLD/africa/05/16/kenya.displaced/>>.

Практична реакція

Питання захисту ВПО розроблені ще не так детально, як питання захисту біженців. Захищаючи біженців, ВКБ ООН захищає, фактично, їх юридичні права на притулок і *невигнання (non-refoulement)*, надані згідно з Конвенцією про статус біженців. Стосовно ВПО, які не підпадають під дію цього міжнародного документа чи під юрисдикцію відповідної міжнародної установи, зміст захисту мав роз'яснити Міжвідомчий постійний комітет ООН (МПК, *Inter-Agency Standing Committee, IASC*). МПК, до якого належать ключові міжнародні гуманітарні, правозахисні організації та організації з питань розвитку, оприлюднив у 2000р. політику стосовно ВПО, згідно з якою їх захист визначено як комплекс “усіх заходів, спрямованих на забезпечення повного дотримання прав особи згідно з буквою та духом відповідних галузей права (тобто прав людини, гуманітарного права та прав біженців)”⁵⁴. Згідно з Керівними принципами, захист ВПО тлумачать як захист їх фізичної безпеки, забезпечення предметами першої необхідності та гарантування їх основоположних економічних, соціальних, культурних, громадянських і політичних прав⁵⁵.

У практичному сенсі, політика ООН стосовно ВПО охоплює запобіжні заходи зі зменшення ризику переміщення, заходи із забезпечення захисту та допомоги під час переміщення, а також інтеграцію завдань захисту з програмами повернення чи переселення. Вона вимагає запровадження моніторингу ситуації і звітування про проблеми захисту, рішучої правозахисної діяльності стосовно ВПО та сприяння громадським ініціативам⁵⁶.

Про труднощі в запровадженні цих заходів ідеться в дослідженні ООН 2004р., де зазначено, що захисна роль ООН була “досі значною мірою спонтанною і визначалася скоріше персоналіями та переконаннями окремих осіб на місцях, ніж організаційним системним планом”⁵⁷. До серйозних організаційних проблем, що заважали захисту ВПО, віднесені: (а) побоювання, що

⁵⁴ Inter-Agency Standing Committee (IASC), *Protection of Internally Displaced Persons*, Policy Paper no. 2 (IASC: Geneva, Oct. 2000), p.4; IASC, *Supplementary Guidance to Humanitarian/Resident Coordinators on their Responsibilities in Relation to Internally Displaced Persons* (IASC: Geneva, May 2000).

⁵⁵ UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, ‘Specific groups and individuals: mass exoduses and displaced persons’, Report of the Representative of the Secretary-General on the human rights of internally displaced persons, Walter Kälin, E/CN.4/2005/84, 12 Dec. 2004, para.42.

⁵⁶ Додаткові документи ООН допомогли визначити заходи захисту і зміцнення безпеки. Див.: UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) and the Brookings Institution Project on Internal Displacement, *Handbook for Applying the Guiding Principles on Internal Displacement* (OCHA and Brookings Institution Project on Internal Displacement: Washington, DC, 1999); UN OCHA, *Manual on Field Practice in Internal Displacement*, Inter-Agency Standing Committee Policy Paper Series no.1 (OCHA and Brookings Institution Project on Internal Displacement: Washington, DC, 1999); UN Inter-Agency Standing Committee (IASC), *Growing the Sheltering Tree: Protecting Rights through Humanitarian Action* (IASC: Geneva, 2002). Див. також звіт МКЧХ про його захисну діяльність протягом кількох десятиліть: International Committee of the Red Cross, *Enhancing Protection for Civilians in Armed Conflict and Other Situations of Violence* (ICRC: Geneva, Sep. 2008).

⁵⁷ Bagshaw, S. and Paul, D., *Protect or Neglect?: Toward a More Effective United Nations Approach to the Protection of Internally Displaced Persons* (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs/Brookings-SAIS Project on Internal Displacement: Geneva, Nov. 2004), p.3.

захист прав ВПО може завдати тісним робочим взаєминам з урядами в рамках політичних, гуманітарних програм і програм розвитку; (б) неефективна реакція керівних органів на проблеми захисту, що виникали; (в) недостатнє навчання методам практичного захисту або дипломатичним навичкам, потрібним для захисту всього переліку прав ВПО; (г) брак можливостей зі швидкого розгортання досвідченого персоналу і збільшення його присутності; (д) неоднозначність визначення персональної відповідальності за захист; (е) побоювання ризиків, пов'язаних із вжиттям захисних заходів. Захист людей у країні походження виявився набагато небезпечнішим, ніж у приймаючій країні, про що свідчить зростаюча кількість нападів на працівників організацій з надання допомоги у країнах походження ВПО⁵⁸.

З метою створення цілісної системи захисту ВПО, враховуючи новий “галузевий” підхід (за якого певні установи в рамках єдиної системи беруть на себе провідну роль в окремих галузях), ООН відвела ВКБ ООН провідну роль у загальній координації захисних заходів на місцях⁵⁹. Величезний досвід цього інституту із захисту біженців та його участь у вирішенні питань ВПО у кризових ситуаціях роблять такий вибір оптимальним. Проте, у ВКБ ООН є ресурсні та мандатні обмеження, які заважають йому перебрати на себе ефективне керівництво захистом ВПО в усьому світі. Побоюючись, що забагато зусиль із захисту ВПО може відволікти увагу від захисту біженців та обмежити право на притулок, ВКБ ООН поки що реалізував свою провідну роль лише в кількох пілотних країнах⁶⁰. Позитивним є те, що аналіз стану справ у цих країнах засвідчив покращення координації захисних заходів, але оцінок стосовно ступеня покращення захисту ВПО на місцях немає⁶¹.

ВКБ ООН розробив політику захисту ВПО та такі необхідні інструменти, як Довідник із захисту ВПО, але ще не набув адекватних власних можливостей забезпечення захисту ВПО на місцях. Натомість, він залучає працівників захисту ззовні, зокрема від *ProCap* – спільної ініціативи ООН і неурядових організацій, – або власних працівників із захисту біженців, які можуть

⁵⁸ З 1 липня 2007р. по 30 червня 2008р. загинули 25 цивільних співробітників ООН (у т.ч. 21 – місцевих); крім того, було вбито 63 працівники неурядових організацій; зафіксовано 490 нападів на персонал ООН (фізичних нападів, пограбувань, випадків агресії і залякування, викрадень і затримань недержавними суб'єктами). Лише в Судані проти персоналу ООН сталося 297 інцидентів. Див.: UN General Assembly, ‘Safety and security of humanitarian personnel and protection of United Nations personnel’, Report of the United Nations Secretary-General, A/63/305, 18 Aug. 2008, paras 6-18.

⁵⁹ Згідно з програмою гуманітарної реформи ООН 2005р., ВКБ ООН доручена провідна роль у координації захисту, наданні притулку в надзвичайних ситуаціях та в управлінні таборами, тоді як інші організації отримали провідні функції в галузях водопостачання, каналізації, харчування, першої медичної допомоги тощо. Див.: Egeland (посилання 41).

⁶⁰ У 2007р. комплексний підхід було застосовано в 10 країнах, до яких належать: Центрально-африканська Республіка, Чад, Колумбія, Кот-д'Івуар, ДРК, Ефіопія, Ліберія, Ліван, Сомалі та Уганда. У 2007р. на них припадало 9 млн. з 26 млн. ВПО. Див.: International Displacement Monitoring Centre (посилання 23), p.20.

⁶¹ Див.: UN Inter-Agency Standing Committee, ‘Cluster approach evaluation report’, 21 Nov. 2007, p.11, <<http://www.humanitarianreform.org/Default.aspx?tabid=457>>; Crisp, J., Kiragu, E. and Tennant, V., UNHCR, ‘IDPs and humanitarian reform’, *Forced Migration Review*, Dec. 2007, pp.12-14.

знадобитися будь-де⁶². Так само, ВКБ ООН ще не домігся створення інституту відповідальних з питань ВПО в керівних органах, зокрема у Відділі з питань міжнародного захисту, для контролю над пріоритетністю цього питання під час здійснення організаційних заходів⁶³. Хоча інститут ВКБ ООН, до його честі, збільшив число охоплених своїми програмами ВПО, в т.ч. в ряді “заморожених” ситуацій, йому досі хронічно бракує контролю та відповідальності у сфері захисту ВПО в рамках комплексного підходу ООН⁶⁴. Ряд експертів відзначали, що питання ВПО в деяких аспектах є для служб біженців другорядними⁶⁵.

Звичайно, головна перешкода для кращого захисту ВПО пов’язана не з інституційними механізмами, а з урядами та озброєними недержавними суб’єктами, які унеможливають або обмежують міжнародний доступ до переміщених осіб і чинять насильство проти них. Тому з 1999р. захистом цивільного населення у збройних конфліктах дедалі активніше займається Рада Безпеки (РБ) ООН. Вона звернулася до ряду урядів з вимогою надати доступ до ВПО, розгорнула, згідно з положеннями Глав VI і VII Статуту ООН, миротворчі операції і створила систему захисту мирного населення, якому безпосередньо загрожує небезпека; система охоплює супровід гуманітарних вантажів, зміцнення безпеки в таборах для ВПО та біженців і навколо них, а також створення стабільних умов для повернення ВПО і біженців⁶⁶.

Вагомим результатом стало внесення до дедалі більшої кількості миротворчих мандатів ООН повноважень із захисту переміщених та інших постраждалих від війни осіб у разі безпосередньої загрози. В ряді країн це підвищило безпеку ВПО і біженців⁶⁷. В інших країнах миротворчі місії були ускладнені втручанням уряду або недержавних суб’єктів приймаючої країни, браком військ і техніки та нечіткістю мандата. Ці проблеми загострювалися через політичні розбіжності в РБ, неспроможність країн, особливо тих, що розвиваються, надати війська та техніку, а також через відмови деяких

⁶² ‘Providing capacity to do protection: ProCap’, *Forced Migration Review*, special issue, Dec. 2006, p.14; сайт *ProCap*: <<http://ocha.unog.ch/ProCapOnline/>>. Про Довідник ВКБ ООН див.: Global Protection Cluster Working Group, *Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons* (Global Protection Cluster Working Group: Geneva, Dec. 2007).

⁶³ Інтерв’ю 16-17 жовтня 2008р. з працівниками та керівним складом ВКБ ООН; UNHCR, Executive Committee of the High Commissioner’s Programme, ‘Progress on mainstreaming IDP issues in UNHCR and global work plan for IDP operations’, EC/59/SC/CRP.16, 2 June 2008.

⁶⁴ Internal Displacement Monitoring Centre (посилання 23), p.20.

⁶⁵ Martin et al. (посилання 43), pp.112-123.

⁶⁶ UN Office of the Coordination of Humanitarian Affairs, ‘Chronology of protection of civilians in armed conflict in the UN’, <<http://ochaonline.un.org/>>. Див. також доповіді Генерального секретаря ООН, зокрема останню: UN Security Council, Report of the Secretary General on the protection of civilians in armed conflict, S/2007/643, 28 Oct. 2007.

⁶⁷ O’Neill, W.G., *A New Challenge for Peacekeepers: The Internally Displaced*, Brookings Institution–Johns Hopkins SAIS Project on Internal Displacement Occasional Paper (Brookings Institution–SAIS Project on Internal Displacement: Washington, DC, Apr. 2004); O’Neill, W. G. and Cassis, V., *Protecting Two Million Internally Displaced: The Successes and Shortcomings of the African Union in Darfur*, Brookings–Bern Project on Internal Displacement Occasional Paper (Brookings–Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, Nov. 2005).

постраждалих країн прийняти допомогу від певних донорів⁶⁸. Крім того, відсутність у розпорядженні ООН стратегічних військових резервів означає, що кожне розгортання починається з нуля. Так, ООН два роки намагалася розгорнути 26 тис. військовослужбовців і поліцейських з технікою в Дарфурі. В ДРК у 2008р. РБ знадобилося більше місяця, щоб санкціонувати прибуття 3 000 військових для протидії поширенню насильства в Північному Ківу, і набагато більше часу знадобиться для фактичного розгортання цих сил⁶⁹. Ускладнень додав мандат Місії ООН у ДРК (*MONUC*). Він передбачає надання допомоги Уряду у створенні безпечного середовища, але в ньому не враховано, що урядові війська несуть значну частку відповідальності за насильство над ВПО та іншим мирним населенням⁷⁰. На практиці, ті, хто вимагав захисту, виступили з гучними протестами через нездатність *MONUC* захистити їх від сил як повстанців, так і Уряду⁷¹.

IV. Висновки: плани на майбутнє

Головними причинами масового переміщення людей є конфлікти з приводу влади, поділу багатств і ресурсів, насамперед у країнах, у яких зберігається поділ за расовою, етнічною, релігійною чи культурною ознаками. Отже, як національні уряди, так і міжнародні організації, намагаючись покласти край конфліктам і переміщенням, мають шанс вирішити проблеми глибокого структурного розколу в суспільствах за допомогою мирних процесів та формування колективного бачення майбутнього.

Таким чином, головним пріоритетом має бути укладення мирних угод, що стосуються глибинних причин появи біженців і ВПО та забезпечують краще врахування їх проблем через запровадження консультацій з переміщеними. Як слушно зауважив у 2006р. Генеральний секретар ООН К.Аннан, повернення біженців і ВПО “часто є критичним чинником для підтримання мирного процесу та відновлення економічної активності”⁷². Багато мирних угод в

⁶⁸ Див., наприклад: African Union/UN Hybrid Mission in Darfur (UNAMID), ‘Secretary-General Ban reports to Security Council on UNAMID deployment’, ReliefWeb, 28 Aug. 2008, <<http://www.reliefweb.int/rw/rwb.nsf/db900sid/YSAR-7HXR53>>; UN Integrated Regional Information Network (IRIN), ‘Helicopters top list of “shameful” missing equipment’, 31 July 2008, <<http://www.irinnews.org/report.aspx?ReportID=79551>>; Cohen, R., ‘Disaster standards needed in Asia’, Brookings Northeast Asia Commentary, June 2008, <http://www.brookings.edu/opinions/2008/06_disaster_standards_cohen.aspx>.

⁶⁹ MONUC, ‘UN envoy calls for “surge” of peacekeepers in DR Congo in face of new violence’, UN News, 4 Oct. 2008, <<http://www.monuc.org/News.aspx?newsId=18325>>.

⁷⁰ UN Security Council, ‘Security Council extends mission in Democratic Republic of Congo until 15 May, unanimously adopting Resolution 1751 (2007)’, Press release, SC/8996, 13 Apr. 2007. Див. також: Gambino, A.W., *Congo Securing Peace, Sustaining Progress*, Council on Foreign Relations, Center for Preventive Action, Special Report no.40 (Council on Foreign Relations Press: Washington, DC, 2008), pp.4, 7.

⁷¹ MONUC, ‘UN attacks rebels to protect civilians in Congo’, 28 Oct. 2008, <<http://www.monuc.org/news.aspx?newsID=18513>>. Про розгортання *MONUC* та інших миротворчих операцій у 2008р., а також про захист мирного населення див. розділ 3 цього видання.

⁷² UN Information Service, ‘Secretary-General to UNHCR Executive Committee: World Summit made remarkable commitment to humanitarian community’, Address to UNHCR Executive Committee, Geneva, 6 Oct. 2006, <<http://www.unis.unvienna.org/unis/pressrels/2005/sgsm10145.html>>.

останні 20 років містили положення про повернення, переселення та реінтеграцію вигнанців⁷³. У Загальній рамковій угоді про мир у Боснії і Герцеговині 1995р. (Дейтонській угоді) робилася спроба, хоч і не зовсім успішна, припинити етнічні чистки шляхом повернення ВПО та біженців і запровадження дієвих механізмів майнової реституції⁷⁴. В Судані Всеохопна мирна угода 2005р. також мала забезпечити більш справедливий розподіл багатств і влади між північню та півднем країни, повернення та розселення переміщених осіб. В обох випадках більш жорсткий міжнародний моніторинг міг би забезпечити кращу реалізацію згаданих угод.

Водночас, Дурфурська мирна угода 2006р., підписана Урядом Судану та однією з повстанських фракцій, не наблизилася навіть до їх рівня. Вона готувалася поспіхом, не визначала прийнятних механізмів розподілу багатств і влади та не надавала переміщеним належних гарантій безпеки. Її відхилили як головні повстанські угруповання, так і більшість переміщеного населення, що призвело до зростання насильства в Дарфурі⁷⁵.

Ця невдача висвітлила важливість консультацій з переміщеними і врахування в мирному процесі їх потреб. Якби в Дарфурі відбулися такі консультації, то Уряд, можливо, не пропонував би лише \$30 млн. на компенсації постраждалим від війни (приблизно \$7,89 на особу) і більше уваги звернув би на безпеку переміщених під час повернення додому⁷⁶. Консультації з ВПО можуть відвернути насильство, припинити експлуатацію вигнанців і протиправні дії стосовно них, створити атмосферу більшої довіри місцевого населення і сприяти відновленню економічної активності на місцях⁷⁷. Більше того, враховуючи масштаб переміщення в багатьох країнах, нереально планувати стабільне та мирне майбутнє без участі ВПО та залучення до дискусій біженців⁷⁸.

По-друге, головною метою установ ООН має бути забезпечення розуміння урядами відповідальності перед переміщеним населенням. Для цього В.Келін запровадив наступні елементи (показники) реалізації відповідальності держави: (а) запобіжні заходи, зокрема механізми раннього попередження і швидкого реагування для захисту населення на випадок загрози; (б) національні кампанії підвищення суспільної свідомості, спрямовані на формування

⁷³ Brookings–Bern Project on Internal Displacement, *Addressing Internal Displacement in Peace Processes, Peace Agreements and Peace-Building* (Brookings–Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, Sep. 2007), p.2.

⁷⁴ Williams, R., 'Post-conflict property restitution and refugee return in Bosnia and Herzegovina: implications for international standard-setting and practice', *New York University Journal of International Law and Politics*, vol.37, no.3 (Mar. 2006). Про труднощі реалізації Дейтонських домовленостей див. посилання 31.

⁷⁵ Mukhtar, A., 'What's missing in the Darfur peace process', Statement at the United States Institute of Peace, Washington, DC, 24 July 2006, <http://www.usip.org/fellows/reports/2006/0724_mukhtar.html>; Integrated Regional Informational Networks (IRIN), 'Sudan: rebel fragmentation hampers Darfur peace', 11 Sep. 2006, <<http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=60887>>.

⁷⁶ McDoom, O., 'Sudan pledges \$300 million in Darfur compensation', Reuters, 3 Oct. 2007.

⁷⁷ Brookings–Bern Project on Internal Displacement, 'Consulting IDPs: moving beyond rhetoric', 15-16 Nov. 2007, <http://www.brookings.edu/papers/2008/02_displacement.aspx?p=1>.

⁷⁸ Див.: Brookings–Bern Project on Internal Displacement (посилання 73).

національної солідарності у вирішенні питань переміщених з метою протидії етнічному, расовому та ідеологічному упередженню, якого часто зазнають ВПО; (є) ухвалення національних законів і стратегій захисту прав переміщених⁷⁹; (з) визначення державних установ, відповідальних за виконання законів і стратегій; (д) виділення достатніх національних ресурсів; (е) пошук шляхів розв'язання проблем переміщених, включаючи безпечне та надійне повернення, інтеграцію в суспільство в місцях тимчасового проживання чи переселення до іншої частини країни (зобов'язання з інтеграції чи переселення ВПО має вважатися так само важливим, як і право повернення)⁸⁰; (є) допомога в майновій реституції чи надання компенсації, створення механізмів владнання спорів; (ж) вжиття заходів примирення з метою зближення етнічних груп⁸¹.

Враховання Комісією ООН з питань побудови миру всіх цих елементів у її діяльності під час пост-конфліктної відбудови має сприяти зменшенню масштабів насильства та переміщень у країнах, де “суперництво та конфлікт через обмежені ресурси, такі, як земля, їжа, вода, робота та комунальні послуги”, можуть призвести до конфронтації антагоністичних суспільних груп та етнічних супротивників⁸². Комісія досі не надавала достатньої уваги реінтеграції переміщеного населення та повинна активніше працювати з урядами для забезпечення безпечного та надійного повернення переміщених осіб, усунення маргіналізації різних груп і глибинних причин суперечностей шляхом усунення попередньої несправедливості, зокрема нерівноправного доступу до майна та землі⁸³.

По-третє, міжнародні організації потребують створення ефективніших інституційних механізмів, у т.ч. – спеціального інституту, відповідального за ВПО. “Галузева” система ООН є надто новою для належної оцінки її дієвості⁸⁴. Але

⁷⁹ Щойно вийшли друком рекомендації для урядів з їх підготовки. Див.: Brookings–Bern Project on Internal Displacement, *Protecting Internally Displaced Persons: A Manual for Law and Policymakers* (Brookings–Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, Oct. 2008).

⁸⁰ Опитавши понад 500 ВПО в Південній Азії, Калькутська дослідницька група (*Calcutta Research Group*) дійшла висновку, що “обов'язок забезпечити переселення має вважатися так само важливим, як і право переміщених осіб на повернення”. Турецький фонд економічних і соціальних досліджень (*Turkish Economic and Social Studies Foundation, TESEV*) закликав уряди та міжнародне співтовариство надати підтримку не лише ВПО, які вирішили повернутись, але й тим, хто обрав інтеграцію або переселення. Див.: Cohen, R., *Listening to the Voices of the Displaced: Lessons Learned* (Brookings–Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, Sep. 2008), pp.39-40. У випадку біженців слід також надавати набагато більше уваги інтеграції в суспільство у приймаючих країнах для розв'язання проблеми їх “складування” в таборах, де права біженців на пересування, пошук роботи, гідне житло та освіту є обмеженими. Див.: Smith (посилання 18).

⁸¹ Brookings–Bern Project on Internal Displacement, *Addressing Internal Displacement: A Framework for National Responsibility* (Brookings–Bern Project on Internal Displacement: Washington, DC, Apr. 2005).

⁸² Crisp, J., *Forced Displacement in Africa: Dimensions, Difficulties, and Policy Directions*, New Issues in Refugee Research, Research Paper no.126 (UNHCR: Geneva, July 2006), p.17.

⁸³ Kälın, W., ‘Durable solutions for internally displaced persons: an essential dimension of peacebuilding’, Statement before the UN Peacebuilding Commission, Working Group on Lessons Learned, 13 Mar. 2008, <http://www.brookings.edu/speeches/2008/0313_internal_displacement_kalin.aspx>.

⁸⁴ Davies, A., ‘Is humanitarian reform improving IDP protection and assistance?’, *Forced Migration Review*, Dec. 2007, pp.15-16.

треба зробити все для забезпечення ефективного функціонування в інтересах ВПО різних галузей – захисту, надання притулку в надзвичайних ситуаціях, управління таборами та швидкого повернення, – а також домогтися дійсної відповідальності конкретних установ у співробітництві з національними та міжнародними неурядовими організаціями на місцях. Заступник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань, його представники на місцях і координатори гуманітарної допомоги мають проаналізувати недоліки, виявлені у сфері захисту ВПО, і взяти на себе ширші зобов'язання з його забезпечення⁸⁵.

По-четверте, очолюючи напрям захисту ВПО, ВКБ ООН має перебрати на себе набагато більшу керівну роль і знайти для цього ресурси, міжнародну підтримку та персонал. Враховуючи посилення уваги до цього питання, захист ВПО має залишитися головною сферою його діяльності. Це передбачає: підготовку і призначення досвідченого керівного персоналу з питань захисту ВПО; створення групи швидкого розгортання для захисту ВПО; збільшення присутності персоналу ВКБ ООН на місцях, де є загроза для ВПО; навчання партнерських неурядових організацій методам захисту ВПО; визначення шляхів захисту ВПО в умовах густонаселених районів та “заморожених” ситуацій; активізацію правозахисної діяльності. Давно на часі задоволення потреби у всеохопних інституційних механізмах з вирішення питань біженців і ВПО. Зрозуміло, що для цих категорій повинні бути окремі юридичні системи, і що мандат ВКБ ООН стосується саме біженців; але на практиці цьому інституту слід намагатися усунути розрив між захистом біженців і ВПО, або визнати, що для захисту ВПО та допомоги їм потрібна інша, більш ефективна установа. В такому випадку варто подумати про створення окремого підрозділу ООН.

По-п'яте, враховуючи відсутність дієвих інституційних механізмів з вирішення питань ВПО, дуже важливим залишається призначення спеціального співробітника ООН, який опікуватиметься винятково станом ВПО. Рада ООН з прав людини (*UN Human Rights Council*) вже повідомила, що у 2010р. планується замінити посаду представника Генерального секретаря ООН з прав ВПО на доповідача, який буде мінімально пов'язаний (або не буде зовсім) з головними гуманітарними та політичними службами ООН і не спиратиметься на авторитет Генерального секретаря. Мета – урівняти цю посаду з усіма іншими доповідачами, пов'язаними з Радою з прав людини; але це призведе до пониження статусу посади, що створить вакуум у захисті ВПО. Цей план слід переглянути з урахуванням його наслідків для ВПО. Якщо не збережеться рівень та авторитет цієї посади, то міжнародне співтовариство має подумати про її перетворення на постійну оплачувану посаду в офісі Генерального секретаря чи в іншому підрозділі Секретаріату ООН замість посади експерта на добровільних засадах. Ініціативна роль представника має зберігатися, поки ВКБ ООН фактично не поширить свої повноваження на ВПО, або поки не буде створено окрему установу.

По-шосте, однією з форм захисту ВПО має вважатися діалог з повстанськими угрупованнями, втягнутими до конфлікту. Оскільки велике число ВПО та інших цивільних часто перебувають під контролем повстанців, колишній

⁸⁵ Internal Displacement Monitoring Centre (посилання 23), р.20.

помічник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань Я.Егеланд (*Jan Egeland*) назвав діалог з повстанцями “гуманітарною необхідністю”⁸⁶.

Уряди, своєю чергою, постійно намагаються обмежити чи заборонити офіційні контакти з озброєними угрупованнями на тій підставі, що це може їх легітимізувати, визнати їх фактичний контроль або може розглядатися як співпраця з “терористами”. Як наслідок, персонал ООН часто виявляє обережність, побоюючись напруженості у взаєминах з урядами та навіть висилки з країни через участь в активному обговоренні з повстанцями питань доступу до ВПО чи їх захисту⁸⁷.

Але без цього надання життєво важливої допомоги переміщеним та іншим “групам ризику” та їх захист є “просто неможливими”⁸⁸. Я.Егеланд дійшов висновку, що взаємодія з повстанцями може забезпечити надання допомоги громадам, що опинилися в облозі, обмежити жорстоке поводження з мирним населенням і зберегти режим припинення вогню⁸⁹. ООН і неурядові організації мають шукати можливості діалогу з озброєними угрупованнями, враховуючи водночас стурбованість урядів такими контактами. Слід підкреслити, що такий діалог може забезпечити певну відповідальність недержавних озброєних угруповань і дає можливість попередити нові порушення. Отже, навчання недержавних суб’єктів дотриманню гуманітарних і правозахисних стандартів має бути невід’ємною частиною гуманітарних програм, особливо з огляду на те, що представники окремих угруповань отримують після завершення конфліктів відповідальні посади в уряді⁹⁰.

По-сьоме, відповідальність за захист мирного населення від жорстокого поводження має починатися з активних дипломатичних, економічних і політичних кроків, спрямованих на запобігання конфліктам і переміщенню. Але запобігання є найслабшою ланкою в захисті мирного населення. Немає навіть його чіткої концепції. Наприклад, Конвенція про геноцид 1948р. закликає держави вживати запобіжних заходів, але не визначає їх і не надає нормативної бази для цього⁹¹. Для усунення цієї прогалини потрібні краще розуміння ознак геноциду та масових випадків жорстокого поводження з мирним населенням,

⁸⁶ Див.: McHugh, G. and Bessler, M., *Humanitarian Negotiations with Armed Groups: A Manual for Practitioners* (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs: New York, Jan. 2006); McHugh, G. and Bessler, M., *Guidelines on Humanitarian Negotiations with Armed Groups* (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs: New York, Jan. 2006).

⁸⁷ Bagshaw and Paul (посилання 57), p.58.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Egeland, J., *A Billion Lives: An Eyewitness Report from the Frontlines of Humanity* (Simon & Schuster: New York, 2008), pp.57-58, 203, 209, 214.

⁹⁰ Семінар в м.Румбек (Судан) у листопаді 2002р. був присвячений питанням підвищення відповідальності недержавних суб’єктів за дотримання прав людини та гуманітарних стандартів і передбачав залучення до співпраці представників Суданського народного визвольного руху/Армії (*Sudan’s People’s Liberation Movement/Army, SPLM/A*) і Суданської асоціації допомоги та відновлення (*Sudan Relief and Rehabilitation Association*) – допоміжного крила *SPLM/A*. Див.: Brookings–SAIS Project on Internal Displacement, the Representative of the UN Secretary-General on Internally Displaced Persons and the UN Children’s Fund, *Seminar on Internal Displacement in Southern Sudan* (Brookings Institution–SAIS Project on Internal Displacement: Washington, DC, 2002).

⁹¹ Стилий огляд Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, посилання на текст і список учасників див.: *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2009), Annex A.

а також практичні стратегії запобігання, що спираються на юридичні норми. Ці стратегії мають передбачати забезпечення здатності держав витримати внутрішню кризу та запобігти переміщенням, а також залучення служб ООН, урядів і регіональних організацій до узгоджених дій – від дипломатії до превентивного розгортання сил⁹². Хоч як приклад ефективного застосування *R2P* наводиться припинення насильства в Кенії у 2008р., але запобіжні заходи там не вживалися. Потрібен систематичний моніторинг ООН у країнах, де очікуються вибори або де прояви ознак насильства вимагають запровадження системи раннього попередження. Враховуючи неефективність міжнародного співтовариства в запобіганні конфліктам, лунали пропозиції надати провідну роль в організації запобіжних міжнародних дій групі держав, що мають достатні ресурси та відповідний досвід⁹³. Зопобіжні кроки мають також передбачати надання більшої підтримки Міжнародному суду, оскільки притягнення до відповідальності воєнних злочинців і винних у злочинах проти людства іноді також може слугувати свого роду запобіжником⁹⁴.

По-восьме, для кращого розуміння концепції відповідальності за захист, особливо постійними членами РБ ООН та широкими верствами громадянського суспільства, що може мобілізувати підтримку втілення її в життя, важливо роз'яснювати її значення і шляхи застосування. Одним із завдань Генерального секретаря ООН, спеціального радника з питань *R2P* і спеціального радника з питань попередження геноциду має бути інформування урядів і громадськості про термінову потребу міжнародних дій у випадках масового жорстокого поводження з незахищеним мирним населенням або загрози такого поводження. Слід налагодити особливий діалог з ключовими державами, що розвиваються, та такими впливовими державами, як Китай, із залученням їх аналітичних центрів і неурядових організацій для забезпечення обговорення *R2P* та її застосування.

По-дев'яте, Офіс Верховного комісара ООН з прав людини (ОВКПЛ ООН, *Office of the UN High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) має надавати більше уваги захисту ВПО в надзвичайних ситуаціях. Працюючи разом, ВКБ та ОВКПЛ ООН мають допомагати розробці стратегій практичних заходів захисту та врахуванню у стратегіях дотримання прав людини питань безпеки гуманітарного персоналу на місцях. У Судані ордер Міжнародного суду на арешт Президента Омара аль-Башира (*Omar al-Bashir*) спровокував висилку

⁹² UN General Assembly, Report of the Secretary-General on the implementation of the Five-Point Action Plan and the activities of the Special Adviser on the Prevention of Genocide, A/HRC/7/37, 19 Mar. 2008, paras 24-25. Див. також: United Nations, 'A more secure world: our shared responsibility', Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, UN documents A/59/565, 4 Dec. 2004, A/59/565/Corr.1, 6 Dec. 2004, pp.37-38, <<http://www.un.org/ga/59/documentation/list5.html>>; 'What really works in preventing and rebuilding failed states', Woodrow Wilson International Center for Scholars Occasional Paper series issue 2, Dec. 2006, pp.6-9, <<http://www.wilsoncenter.org/topics/pubs/OCpaper.pdf>>; Evans (посилання 46), pp.79-104; Hamburg, D., *Preventing Genocide: Practical Steps Toward Early Detection and Effective Action* (Paradigm: Boulder, CO, 2008), pp.98-262.

⁹³ Smith, G.E., Sullivan, D. and Sweet, A., *The Price of Prevention: Getting Ahead of Global Crises* (Center for American Progress and Enough: Washington, DC, Nov. 2008).

⁹⁴ Побоювання можливого переслідування Міжнародним судом змусило у 2004р. припинити трансляції "промов ненависті" в Кот-д'Івуарі. Див.: Evans (посилання 46), p.85.

гуманітарного персоналу з Дарфура, що, своєю чергою, створило небезпеку для більш ніж мільйона ВПО⁹⁵. Водночас, відсутність гуманітарного персоналу не може бути виправданням бездіяльності міжнародної спільноти в умовах масового жорстокого поводження з мирним населенням.

По-десяте, знадобиться глобальний консенсус для створення міжнародних засобів захисту, які б забезпечили швидке розгортання добре навчених військових і поліцейських сил з чітким та авторитетним мандатом, у належній кількості та з достатнім оснащенням⁹⁶. Такі потужні міжнародні засоби, хоч і повинні застосовуватися останньою чергою, але додаватимуть потужності дипломатичним ініціативам із запобігання конфліктам та ефективніше захищатимуть мирне населення в разі провалу переговорів. Без міжнародних засобів захисту, як попереджав Я.Егеланд, “ковдри та пластири” в якості гуманітарної допомоги завжди готові посісти місце “правосуддя та захисту”, залишаючи мирних жителів беззахисними вигнанцями⁹⁷.

⁹⁵ Reeves, E., ‘Darfur, an ICC arrest warrant, and the humanitarian imperative’, *Boston Globe*, 21 Mar. 2009.

⁹⁶ Хоча Підсумковий документ Всесвітнього саміту не став змістовнішим, ніж доповідь Генерального секретаря ООН з питань реформування, в якій схвалюється створення “стратегічних резервів”, але в ньому міститься заклик до “подовження розробки пропозицій” зі створення таких засобів, пропозиція до регіональних органів – розглянути передачу своїх військових засобів у розпорядження ООН та ухвала створення додаткових поліцейських сил ООН. Див.: UN General Assembly, ‘In larger freedom: toward development, security and human rights for all’, Report of the Secretary-General, A/59/2005, 21 Mar. 2005, para. 209; UN General Assembly (посилання 40), paras 92-93, 170.

⁹⁷ Egeland (посилання 89), p.215.

2. Тенденції збройних конфліктів: одностороннє насильство проти мирного населення

КАТЕРИНА СТЕПАНОВА

I. Вступ

У попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* увага зосереджувалася переважно на збройних конфліктах, що класифікувалися за традиційним визначенням – боротьба між збройними силами сторін у намаганні розв’язати протиріччя; однак, значна частина збройного насильства не підпадає під цю категорію¹. Інші форми насильства, такі як погроми, масові вбивства та теракти, безпосередньо і цілеспрямовано вражають мирне населення. Хоча ці форми насильства часто проявляються саме під час збройних конфліктів, а кількість збройних конфліктів, порівняно з початком 1990-х років, зменшилася, таке “одностороннє” насильство проти мирного населення практично не слабшає².

У цьому розділі досліджується і робиться спроба пояснити одностороннє насильство в контексті збройного конфлікту³. В підрозділі II аналізуються головні аспекти одностороннього насильства в сучасних збройних конфліктах. У підрозділах III-VI розглядаються прояви цих аспектів у подіях 2008р. в Сомалі, Шрі-Ланці, Південній Осетії і Колумбії. В підрозділі VII наведені висновки. В додатку 2А подані дані Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) стосовно крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр., а також узагальнені дані *UCDP* про одностороннє насильство в 1997-2006рр. У додатку 2Б наведено Глобальний індекс миролюбності, який у *Щорічнику СІПРІ* публікується вперше, а також описується методологія обчислення цих нових даних.

II. Одностороннє насильство в контексті збройних конфліктів

UCDP визначає одностороннє насильство як навмисне застосування збройної сили проти мирного населення урядом чи офіційно визнаним угрупованням,

¹ Найбільш повне визначення “збройного конфлікту”, яке використовують СІПРІ та Упсальська Програма збору даних про конфлікти, див. у додатку 2А цього видання.

² Про тенденцію зменшення збройних конфліктів див. додаток 2А цього видання. Див. також: Степанова К. “Тенденції збройних конфліктів”, *Щорічник СІПРІ 2008: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009, с.45-75.

³ Вбивства політичних опонентів (наприклад, цілеспрямоване вбивство членів профспілок) і силові репресії уряду проти мирного населення за відсутності збройного конфлікту тут не розглядаються.

що спричиняє не менше 25 смертей протягом календарного року⁴. Одностороннє насильство не є збройним конфліктом як таким, оскільки воно безпосередньо та навмисно спрямоване проти мирних жителів, які не можуть захистити себе за допомогою зброї. Воно відрізняється і від насильства, пов'язаного з бойовими діями, що вражає мирних жителів випадково, наприклад, коли вони потрапляють під перехресний вогонь комбатантів⁵. Але цю різницю не завжди легко помітити. Одностороннє насильство трапляється і за мирних умов, але 99% жертв одностороннього насильства припадають на країни, вражені збройними конфліктами, і здійснюється воно переважно комбатантами⁶.

Проблеми, пов'язані з визначеннями та інформацією

Є суттєві відмінності між невивірковими нападами під час збройного протистояння між комбатантами та одностороннім насильством. Невивіркове (або, мовою тих, від кого воно походить, – помилкове) застосування сили є невід'ємною складовою більшості видів бойових дій, до яких постійно вдаються урядові сили та озброєні недержавні суб'єкти. Навіть у технологічно насичених військових операціях часто випадково гинуть чи зазнають поранень цивільні – про це свідчать операції коаліційних сил на чолі зі США, Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані під егідою НАТО, а також дії Ізраїлю проти Хезболи в Лівані у 2006р. і проти Хамаса в Секторі Гази у грудні 2008р. - січні 2009р.⁷ Повстанські угруповання часто піддають небезпеці мирне населення, застосовуючи притаманну більшості з них тактику переховування серед цивільних і нападу з території, де проживає мирне населення. На відміну від невивіркового, одностороннє насильство є наслідком свідомого політичного і стратегічного вибору, а не технологічно невід'ємною складовою сучасної війни.

Практична можливість відрізнити односторонні та невивіркові напади на мирне населення часто є обмеженою, особливо у випадках поширеного та масштабного насильства. І невивіркове, і одностороннє насильство вважаються серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права⁸. Наявність

⁴ Докладніше про визначення одностороннього насильства *UCDP* див. додаток 2А цього видання. Суто кримінальне насильство не належить до цієї категорії, хоча ці два види насильства часто важко розрізнити. Дані *UCDP* про одностороннє насильство див. на сайті Програми, <<http://www.ucdp.uu.se/>>.

⁵ Загальний військовий термін для визначення втрат і руйнувань від невивіркового насильства – “супутні втрати”.

⁶ Eck, K. and Hultman, L., ‘One-sided violence against civilians in war: insights from new fatality data’, *Journal of Peace Research*, vol.44, no.2 (Mar. 2007), p.237.

⁷ Про конфлікт в Афганістані див. розділ 4 цього видання. Про конфлікт між Ізраїлем і Хезболою див.: Ліндберг С., Мелвін Н. “Крупні збройні конфлікти”, *Щорічник СППРІ 2007: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2008, с.72-79.

⁸ Ст.51 Додаткового протоколу I і ст.13 Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій забороняють навмисні напади на цивільних. Невивіркові напади, в т.ч. напади на військові об'єкти, що можуть спричинити надмірні жертви серед мирного населення або завдати шкоди цивільним об'єктам (що є порушенням принципу пропорційності), також заборонені, так само, як і використання цивільних в якості “живого щита”. Про Женевські конвенції 1949р. та додаткові протоколи 1977р. див. додаток А попередніх видань *Щорічників СППРІ*, зокрема *Щорічника СППРІ 2008*.

“наміру” як відмінність одного виду насильства від іншого іноді важко виявити, коли зловмисник заявляє, що діє проти військових, але використовує зброю невибіркової дії (наприклад, некеровані протипіхотні міни) або зброю, застосування якої в густонаселених районах створює значний невибірковий ефект (наприклад, касетні босприпаси). Коли насильство проти мирного населення є частиною міжобщинного, кланового чи релігійного насильства або просто наслідком боротьби за владу та ресурси на місцевому рівні, його також важко визначити як “навмисне” чи “пряме”. Так само важко класифікувати поширене в зонах конфліктів поєднання одностороннього і кримінального насильства – через неможливість розрізнення політичних і економічних мотивів⁹. Іншою суттєвою проблемою є труднощі документування багатьох випадків і жертв одностороннього насильства; зробити це загалом складніше, ніж у випадках бойових втрат¹⁰.

Але навіть обережні та, можливо, значно занижені оцінки на підставі даних *UCDP* про одностороннє насильство дозволяють виявити загальну тенденцію одностороннього насильства за останні 20 років: досить стабільне зростання кількості його випадків у 1989-1999рр. змінилося нерівномірною динамікою у 2000-2006рр., при цьому, їх середня кількість була вищою, ніж у попередні 10 років¹¹. Водночас, попри зменшення від початку 1990-х до середини 2000-х років кількості збройних конфліктів за участі держави, організовані форми одностороннього насильства набули поширення. Дані про число загиблих свідчать також про те, що попри зменшення усереднених показників смертності від пов’язаного з бойовими діями збройного насильства, смертність від одностороннього насильства не знижується¹².

Політичні, гуманітарні наслідки і вплив на права людини

Ще одним недоліком даних про одностороннє насильство є те, що показники масштабу одностороннього насильства – кількість випадків, тривалість, число жертв – недостатньо характеризують більш широкі, менш виразні, але не менш серйозні наслідки.

Одностороннє насильство може спричинити значний дестабілізуючий політичний ефект, що перевищує прямі наслідки, – іноді саме для цього воно і планується. Найбільшою мірою цей факт використовується в терористичних акціях. У контексті збройного конфлікту тероризм використовує одностороннє насильство проти мирного населення та інших некомбатантів як специфічну тактику боротьби з головним, як правило, більш сильним, противником¹³.

⁹ Таке поєднання є найбільш характерним для дій недержавних суб’єктів, але й урядові сили також разом з одностороннім насильством можуть вдаватися до мародерства та пограбувань.

¹⁰ Водночас, насильство з боку терористів, як правило, документується кращим чином.

¹¹ Див. підрозділ V додатка 2A цього видання; див. також: Human Security Report Project, *Human Security Brief 2007* (Simon Fraser University: Vancouver, 2008), p.42.

¹² Eck and Hultman (посилання 6).

¹³ Некомбатанти – це будь-які особи, включаючи цивільних осіб, військових лікарів, хворих, поранених чи полонених військових і колишніх комбатантів, які не беруть участі в бойових діях.

Дестабілізація та залякування суспільства з використанням терактів є ефективним і недорогим засобом збільшення ефекту в умовах асиметричної конфронтації – переважно між недержавними суб'єктами та державою¹⁴.

Переміщення мирних жителів є очевидним прикладом серйозних гуманітарних наслідків одностороннього насильства, особливо в контексті конфлікту. В останні 10 років масове переміщення населення є не побічним наслідком збройного насильства, а дедалі більше перетворюється на його безпосередню та головну мету. Це частково пояснює стабільне зростання у світі числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDPs*): з 17,4 млн. у 1997р. до 26 млн. у 2008р.¹⁵ На відміну від цивільних осіб, які намагаються втекти від збройного конфлікту та загальної небезпеки та, як правило, повернутись одразу після завершення ворожнечі, фактичні або потенційні жертви одностороннього насильства набагато меншою мірою прагнуть навіть у віддаленому майбутньому повернутися додому¹⁶.

Одностороннє насильство є, як правило, лише крайньою і найбільш жорстокою формою дуже широкого переліку порушень прав людини, включаючи ті, що містять загрозу застосування насильства (викрадення людей або примусова мобілізація, в т.ч. дітей), і насильство без застосування зброї (тортури чи сексуальне насильство). Попри низьку, порівняно з початком 1990-х років, інтенсивність збройних конфліктів, загальний рівень порушень прав людини, принаймні за наявними показниками, останніми роками не знижується¹⁷.

Одним із наслідків одностороннього насильства, що заслуговує на особливу увагу, є вплив на стратегії виживання цивільних осіб. Одностороннє насильство може ефективніше за будь-яку іншу форму насильства перетворити потенційні поодинокі жертви та групи цивільних осіб на активних суб'єктів, змушуючи їх приєднуватися до збройних угруповань або організуватися та озброюватися для самооборони, нападів у відповідь і повернення відібраних у них земель, худоби чи іншого майна. Хоча створення таких груп “самооборони” відрізняється від формування більших за чисельністю (особливо проурядових) ополчень і крупних воєнізованих угруповань, воно може ще більше посилити міжобщинну та релігійну напруженість. Сумнівними можуть бути також вигоди від участі в односторонньому насильстві для самих зловмисників: хоч одностороннє насильство може сприяти досягненню їх нагальних політичних, військових, ідеологічних і соціально-економічних цілей, але воно може бути контрпродуктивним у перспективі, провокуючи в майбутньому насильство проти дійсних чи уявних зловмисників чи суспільних груп, до яких вони належать або з якими пов'язані.

¹⁴ Stepanova, E., *Terrorism in Asymmetrical Conflict: Ideological and Structural Aspects*, SIPRI Research Report no.23 (Oxford University Press: Oxford, 2008), pp.13-20.

¹⁵ Загальне число ВПО є поки що нижчим, хоч і не набагато, за максимум, зафіксований в 1994р. – 28 млн. осіб. Див.: Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *Internal Displacement: Global Overview of Trends and Developments in 2008* (IDMC: Geneva, Apr. 2009), pp.13, 15.

¹⁶ Докладніше про це див. підрозділ II розділу 1 цього видання.

¹⁷ Карту порушень прав людини, складену на підставі даних з різних джерел див.: World Bank and Human Security Report Project, *MiniAtlas of Human Security* (Myriad Editions: Brighton, 2008), pp.35-39. Див. також: Cingranelli-Richards (CIRI) Human Rights Dataset, <<http://ciri.binghamton.edu/>>; Political Discrimination Dataset of the Minorities at Risk Project, <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.

Види та типологія одностороннього насильства

Одностороннє насильство може бути класифіковане, зокрема за наступними ознаками: (а) масштабом та інтенсивністю (насильство низької інтенсивності, геноцид, інші масові злочини тощо), які можуть, своєю чергою, залежати від головної мети та мотивації насильства (колективне покарання, масові репресії, знищення певної соціальної групи тощо); (б) джерелом (суб'єктом) насильства (уряд, повстанці чи інші неурядові угруповання); (в) категорією жертви¹⁸. В цьому розділі головна увага зосереджена на аналізі масштабу, мотивації і суб'єктів насильства, а також на зв'язку одностороннього насильства зі збройними конфліктами.

Що стосується масштабів одностороннього насильства, то міжнародна спільнота більше уваги надає великомасштабним злочинам, у т.ч. геноциду – зокрема, через свою нездатність попередити геноцид у Руанді в 1994р., який вважається найтяжчим злочином за два останні десятиліття. Проте, дані свідчать, що, хоча геноцид та інші масові злочини спричиняють найбільше жертв серед цивільних, вони є далеко не найпоширенішими формами одностороннього насильства. До таких злочинів вдається обмежене коло відомих суб'єктів протягом відносно нетривалого проміжку часу. Натомість домінуючою рисою більшості конфліктів, яка значною мірою залишається поза увагою, є постійне одностороннє насильство, що коїться в невеликих масштабах.

У сучасному конфлікті всі його озброєні суб'єкти постійно завдають шкоди мирному населенню внаслідок невибіркового та одностороннього насильства чи інших форм жорстокого поводження з мирним населенням. Водночас, у застосуванні певних форм насильства урядами, повстанцями, проурядовими угрупованнями та іншими озброєними суб'єктами є важливі нюанси.

Невибіркові напади на райони проживання мирного населення часто спричиняють більше жертв у випадках, коли їх здійснюють урядові сили – переважно через їх краще озброєння та частіше, порівняно з повстанцями, застосування важкої артилерії. У I половині 2000-х років, порівняно з II половиною 1990-х років, число жертв від застосування одностороннього насильства урядовими силами відносно зменшилося¹⁹. Одностороннє насильство урядових сил значною мірою залишається побічним наслідком стратегії протиповстанських дій, елементом якої є знищення реальних чи уявних джерел підтримки повстанців, – як випереджальне, так і з метою колективного покарання певних груп цивільного населення у відповідь на напад повстанців. Цивільних можуть вважати прихильниками повстанців просто через те,

¹⁸ Про захист категорій потенційних жертв, найбільш уразливих до одностороннього насильства – біженців, ВПО, жінок, дітей, літніх осіб – див., зокрема розділ 1 цього видання. Див. також: Dallman, A., 'Prosecuting conflict-related sexual violence at the International Criminal Court', SIPRI Insights on Peace and Security no.2009/1, May 2009, <<http://books.sipri.org/>>.

¹⁹ Eck and Hultman (посилання 6), p.240. Під час конфліктів з приводу влади від акцій одностороннього насильства урядів загинуло більше цивільних осіб, ніж від дій недержавних суб'єктів; але під час конфліктів з приводу території одностороннє насильство недержавних суб'єктів спричинило в 6 разів більше жертв серед цивільних, ніж дії урядових сил.

що вони живуть у районах повстанських дій, і урядові сили можуть вдаватись або погрожувати вдатися до насильницьких акцій, зокрема масових страт і знищення поселень.

Відносно скорочення безпосередньої участі держави в односторонньому насильстві супроводжується – та може частково пояснюватися – більш активним залученням проурядових суб'єктів, зокрема кланових воєнізованих формувань чи відокремлених повстанських груп. Ці суб'єкти можуть належати до урядових сил або бути відносно автономними; їх діяльність може бути мотивована власними соціально-політичними інтересами чи клановою відособленістю. Поєднання застосування місцевих ополчень з маніпуляцією міжклановими розбіжностями стало в багатьох державах стрижнем стратегії протиповстанських дій. Водночас, такий підхід може розглядатись і як спосіб передачі повноважень (“аутсорсингу”) у здійсненні одностороннього насильства та виконанні іншої “брудної” роботи відносно незалежним і менш відповідальним суб'єктам, які часто демонструють особливу жорстокість у поведженні з мирним населенням.

Разом з діями проурядових ополчень і воєнізованих формувань, які несуть відповідальність за ряд найбільш тяжких злочинів проти мирного населення та залучення яких частково компенсує скорочення участі держави в односторонньому насильстві, багато повстанських угруповань, залучених до асиметричної конфронтації, постійно вдаються до смертоносних терористичних актів. Загалом, відносно зростання одностороннього насильства з боку недержавних суб'єктів, зафіксоване *UCDP*, відбувається паралельно з розширенням, урізноманітненням і підвищенням їх ролі у збройних конфліктах, особливо у слабких і неефективних державах²⁰.

Регіональні тенденції 2008р.

У період після 1989р. регіоном, що найбільше потерпає від одностороннього насильства, є Африка, хоч останніми роками дедалі більше випадків одностороннього насильства фіксується в Азії (переважно в Південній Азії, включно з Афганістаном)²¹. У 2008р., як і раніше, ці регіони і Близький Схід суттєво потерпали від одностороннього насильства під час: трьох самих кривавих крупних збройних конфліктів року – у Шрі-Ланці, Афганістані та Іраку; нового крупного збройного конфлікту та кількох конфліктів меншої інтенсивності в Пакистані; ряду невеликих збройних конфліктів і масштабних терористичних акцій в Індії²²; та ще кількох невеликих збройних конфліктів.

²⁰ Про розширення участі недержавних угруповань у конфліктах див.: Холмквіст К. “Крупні збройні конфлікти”, *Щорічник СІПРІ 2006: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2007. Про фрагментацію насильства в контексті багатьох триваючих конфліктів див.: Степанова (посилання 2).

²¹ Human Security Report Project (посилання 11), pp.42-43.

²² Найбільш кривавими злочинами 2008р. була серія скоординованих нападів у Мумбаї 27-29 листопада 2008р. За словами Міністра внутрішніх справ Індії П.Чидамбарам (*Palaniappan Chidambaram*), під час нападу було вбито 164 (не враховуючи терористів) і поранено 308 осіб. Див.: Indian Press Information Bureau, ‘HM announces measures to enhance security’, Press release, 11 Dec. 2008, <<http://pib.nic.in/release/release.asp?relid=45446>>.

В Іраку у 2008р. число жертв серед мирного населення зменшилося²³. Це сталося насамперед через зміну стратегії протиповстанських дій Багатонаціональних сил в Іраку (БНС-І, *Multinational Force in Iraq, MNF-I*), сподівання іракських озброєних угруповань на вивід іноземних військ і, певною мірою, через попередні переміщення населення та “етнічні чистки” (особливо в Багдаді), які зменшили гостроту внутрішньо- та міжрелігійного насильства²⁴. Перемир’я між Урядом Іраку і садристами (шиїтським угрупованням *Jaish al-Mahdi* на чолі з Муктадою аль-Садром – *перекл.*), укладене за підтримки Ірану в Багдаді у травні, після інтенсивних боїв з шиїтськими бойовиками на початку року, періодично порушувалось операціями урядових сил у різних частинах країни і кривавими терактами, в т.ч. скоєними терористами-смертниками і спрямованими проти широкого спектру цивільних цілей – від Сунітської ради племен у провінції Анбар до прочан-шиїтів.

Натомість в Афганістані, за даними Місії допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*), протягом перших п’яти місяців 2008р. загинуло 698 цивільних, що на 62% більше, ніж за аналогічний період 2007р.²⁵ За повідомленнями, 60% з них загинули від нападів повстанців і 37% – іноземних військ та урядових сил²⁶. *ISAF* і коаліційні сили несуть відповідальність за ряд найбільш тяжких невибіркових нападів²⁷. Загальне число жертв серед мирного населення різко зросло переважно внаслідок кількох крупних актів одностороннього насильства антиурядових сил – терактів у густонаселених районах. Найбільш тяжкими терактами у 2008р. були: 17 лютого – найжахливіший в історії Афганістану здійснений терористом-смертником вибух у Кандагарі, що забрав життя 100 осіб; 7 липня – найкривавіший з 2001р. напад

²³ Загальне число жертв серед мирного населення в січні-серпні 2008р. було меншим, ніж за будь-які вісім місяців поспіль у попередні три роки. Див.: Data from the US Department of Defense Iraq Significant Activities (SIGACTS) III database, presented in Institute for the Study of War, ‘Iraq statistics reference: September 2008’, 21 Jan. 2009, p.10, <<http://www.understandingwar.org/iraq-statistics-reference-september-2008>>.

²⁴ Про конфлікт в Іраку див.: Степанова (посилання 2), с.48-60.

²⁵ United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA), ‘Humanitarian factsheet’, 29 June 2008, <http://www.unama-afg.org/docs/_UN-Docs/_fact-sheets/2008/08June29-Humanitarian-fact-sheet-English.pdf>.

²⁶ Ця пропорція відрізняється від тієї, що була у 2007р., коли, за даними *UNAMA*, загинув 46% з 1 500 цивільних осіб спричинена діями повстанців та інших антиурядових сил, 41% – коаліційних і проурядових сил, причини загибелі 13% жертв залишилися “невизначеними” або вважається, що вони загинули внаслідок застосування протипіхотних мін чи перехресного вогню. Див.: United Nations Assistance Mission in Afghanistan (посилання 25). Див. також: Davis, J., ‘Afghan civilian casualties mount: UN’, *Embassy*, 6 Aug. 2008; United Nations, General Assembly and Security Council, ‘The situation in Afghanistan and its implications for international peace and security’, Report of the Secretary-General, A/63/372–S/2008/617, 23 Sep. 2008.

²⁷ Так, 6 липня 2008р. американські війська обстріляли цивільних під час весілля в м.Нангархар, вбивши 47 осіб; 4 липня в м.Нурістан – вбили 17 і поранили дев’ять осіб; 22 серпня, під час авіаударів коаліційних сил, у м.Шинданд загинули 90 осіб. Див.: Miakhial, S., ‘US-led strikes kill 64 Afghan civilians’, *Agence France-Presse*, 11 July 2008; and ‘UN rights chief urges protection amid sharp rise in Afghan civilian deaths’, UN News Service, 16 Sep. 2008, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=28064>>.

у Кабулі (вибух замінованої машини біля Посольства Індії, коли загинула 41 особа); 14 вересня – нетиповий напад терориста-смертника на конвой ООН²⁸.

Попри те, що Африка, починаючи з 1989р., залишається “лідером” за числом жертв одностороннього насильства, в Західній Африці у 2002-2006рр. кількість випадків одностороннього насильства зменшилася з 15 до п’яти²⁹. Втім, цю тенденцію можуть змінити події 2007-2008рр.: відновлення насильства у відносинах між Урядом Судану та місцевою владою Південного Судану на чолі з Суданським народним визвольним рухом/Армією (*Sudan People’s Liberation Movement/Army, SPLM/A*); продовження дуже фрагментованого насильства в суданській провінції Дарфур; подібна фрагментація насильства (т.зв. “дарфуризація”) в Центральноафриканській Республіці та Чаді; вибух ворожнечі на сході ДРК; значна концентрація цивільної влади в руках польових командирів; інтенсифікація конфлікту в Сомалі³⁰. Все це створює живильне середовище для одностороннього насильства.

Два приклади, розглянуті в наступних підрозділах, обрані з метою аналізу головних рис одностороннього насильства в регіонах найбільш інтенсивних крупних збройних конфліктів, що тривали у 2008р. в Африці (Сомалі – підрозділ III) та Азії (Шрі-Ланка – підрозділ IV). У підрозділі V розглядається нетривалий конфлікт між Південною Осетією та Урядом Грузії, який відбувався за втручання Росії, та хоч і не досяг інтенсивності крупного збройного конфлікту, але мав драматичні наслідки для мирного населення. На відміну від згаданих випадків, які засвідчили триваючі негативні тенденції або різке погіршення ситуації у 2008р., процеси в Колумбії, пов’язані з конфліктом та одностороннім насильством, згідно з останніми дослідженнями, розвивалися в не досить визначеному, але загалом позитивному напрямі (підрозділ VI).

III. Сомалі

Після років поширення насильства низької інтенсивності Сомалі перетворилася у 2007-2008рр. на арену крупного збройного конфлікту³¹. Дедалі інтенсивніші бої між Перехідним федеральним урядом (ПФУ, *Transitional Federal Government, TFG*), підтриманим ефіопськими військами, та ісламістськими повстанцями супроводжувалися зростанням одностороннього насильства та проявом інших форм жорстокого поводження з мирним населенням.

Місцевий ісламістський рух – Союз ісламських судів (СІС, *Union of Islamic Courts, UIC*) – протягом кількох місяців 2006р. фактично виконував роль уряду на більшій частині території Сомалі. СІС користувався внутрішньою підтримкою

²⁸ ‘Over 140 killed in spate of suicide attacks in S. Afghanistan’, *Afghanistan Update*, no.30 (8-25 Feb. 2008); ‘India’s embassy in Kabul bombed’, *Hindustan Times*, 7 July 2008; ‘Suicide bomber hits UN Afghan convoy, 3 dead’, Reuters, 14 Sep. 2008. Протягом перших трьох місяців 2008р. внаслідок 20 нападів терористів-смертників Талібана, *Hezb-e-Islami* та інших угруповань загинули 120 цивільних осіб. Це в 6 разів більше, ніж внаслідок 20 перших нападів смертників у 2007р. Див.: Amnesty International, *Afghanistan: Civilians Suffer the Brunt of Rising Suicide Attacks* (Amnesty International: London, 5 June 2008).

²⁹ Human Security Report Project (посилання 11), p.43.

³⁰ Про події в Дарфурі та Чаді у 2007р. див.: Степанова (посилання 2), с.60-67.

³¹ У 2007р. в Сомалі тривав єдиний в Африці крупний збройний конфлікт.

з боку переважно місцевих торговців і підприємців, і спромігся – нехай суворими заходами – забезпечити на підконтрольних йому територіях закон (у формі шаріату), порядок і мир. У грудні 2006р., через воєнне втручання Ефіопії за військової і розвідувальної підтримки США та політичної підтримки ООН, СІС було повалено, а на зміну йому прийшов слабкий, але міжнародно визнаний ПФУ³². ПФУ, що складався переважно з колишніх польових командирів – з небагатьма винятками, одним із яких був Прем'єр-міністр Нур Хасан Хуссейн (*Nur Hassan Hussein Adde*), який обіймав посаду з листопада 2007р., – керував в умовах концентрації цивільної влади на значній частині території Сомалі в руках польових командирів, злочинності та фактичної анархії і не спромігся забезпечити будь-який контроль над країною³³. До кінця 2008р. ПФУ тримався головним чином завдяки міжнародній допомозі та повністю спирався на ефіопську військову присутність.

З 2007р. ефіопська військова присутність у Сомалі на підтримку ПФУ зумовила об'єднання ісламістських повстанців проти спільного ворога, а переважання в силах повстанців бойовиків угруповання *al-Shabab* (“молодь”), що виросло з колишнього молодіжного бойовничого крила СІС, зумовило підвищення рівня націоналізму та радикалізму повстанського руху. Про зміцнення сил повстанців у 2008р. свідчили щоденні напади на урядові позиції. Протягом року повстанці домоглися прогресу та перейшли від перегрупування сил і швидких рейдів до поширення постійного контролю на південь і центр Сомалі. У столиці країни м.Могадішо дедалі частіше відбувалися жорстокі бої. 22 серпня бойовики *al-Shabab* захопили стратегічний південний порт Кісмайо і прибрали навколо нього блокпости проурядового ополчення. У вересні повстанці змусили закрити міжнародний аеропорт Могадішо, погрожуючи збивати всі літаки, що його використовуватимуть. Місія Африканського Союзу в Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*) знехтувала цією погрозою, і її літаки зазнали інтенсивних обстрілів повстанців³⁴. До середини листопада наступ ісламістів на столицю майже не зустрів спротиву³⁵.

³² Про витоки сомалійського конфлікту та події 2006р. див.: Ліндберг, Мелвін (посилання 7), с.72-78.

³³ Останні 20 років відносний спокій зберігався в кількох районах Сомалі, зокрема в Сомаліленді. Це пов'язується зі збереженням традиційних суспільних механізмів. Див., зокрема: Prunier, G., ‘Somaliland, a forgotten country’, *Le Monde diplomatique* (Oct. 1997); Englebert, P. and Tull, D.M., ‘Postconflict reconstruction in Africa: flawed ideas about failed states’, *International Security*, vol.32, no.4 (spring 2008). Про традиційні суспільні механізми див.: Reno, W., ‘Somalia and survival in the shadow of the global economy, part 3’, *Somaliland Times*, no.60 (15 Mar. 2003).

³⁴ International Crisis Group (ICG), ‘Somalia’, International Crisis Group Watch, 1 Oct. 2008. Про обмежені функції *AMISOM* і сумніви в її легітимності, зокрема серед повстанців, див. підрозділ III розділу 3 цього видання.

³⁵ Проурядове ополчення залишило портові міста Бараве та Марка до приходу бойовиків *al-Shabab*. Див.: Rice, X., ‘Government about to collapse, says Somali leader’, *The Guardian*, 17 Nov. 2008. Інші повстанці зайняли також м.Елаша-Бійаха за 11 км від Могадішо без жодного пострілу. Див.: Hassan, O. H. and Houreld, K., ‘Somali Islamists seize town, impose Islamic law’, Associated Press, 13 Nov. 2008. Кількома днями раніше, під час боїв за порти Ель-Дір і Корйолей, бойовики *al-Shabab* зазнали сильного спротиву. Див.: Hassan, O. H., ‘Somali Islamic insurgents take 2 strategic towns’, Associated Press, 11 Nov. 2008.

Оскільки ісламістські групи відмовлялися від переговорів “в умовах окупації”, то мирні переговори, на яких наполягали ООН і ПФУ, зокрема Прем’єр-міністр Нур, майже не вплинули на конфлікт. Мирна угода, укладена 9 червня у Джібуті між ПФУ та однією із фракцій (що знаходилася в Еритреї) Альянсу за нове визволення Сомалі (*Alliance for the Re-liberation of Somalі, ARS*) на чолі з шейхом Шаріфом Шейх Ахмедом (*Sharif Sheikh Ahmed*) була відкинута іншою фракцією *ARS* на чолі з близьким до повстанців колишнім лідером СІС шейхом Хассаном Дахір Авейзом (*Hassan Dahir Aweys*) і повстанськими силами в Сомалі, включаючи *al-Shabab*³⁶. Мирні переговори поновилися наступними місяцями, але повстанці постійно переривали їх³⁷. Хоча жовтнева угода між ПФУ та фракцією *ARS* на чолі з шейхом Шаріфом (що знаходилася у Джібуті) визначала графік виводу ефіопських сил, головним чинником виводу був силовий вплив на ефіопські війська з боку ісламістських повстанців у Сомалі³⁸.

14 листопада, коли повстанці наблизилися до Могадішо та тимчасової столиці Байдабо, тимчасово виконуючий обов’язки Президента Абдуллахі Юсуф Ахмад (*Abdullahi Yusuf Ahmad*) і Прем’єр-міністр Нур на переговорах в Аддіс-Абебі не змогли домовитися про склад нового Кабінету. Виступаючи наступного дня в Найробі, Абдуллахі визнав, що “більша частина країни перебуває в руках ісламістів”, а урядові сили зазнають постійних нападів у Могадішо та Байдабо. Він закликав членів Парламенту Сомалі повернутися до Байдабо і сформувати новий уряд – перед загрозою хаосу та поразки за умови збереження позицій “кожен за себе”³⁹. ПФУ розпадався, а 29 грудня 2008р. Президент Абдуллахі пішов у відставку⁴⁰. Вивід ефіопських військ із Сомалі завершився 26 січня 2009р.⁴¹ За кілька годин бойовики *al-Shabab* зайняли Байдабо. Тим часом більш помірковані ісламісти з *ARS* приєдналися до депутатів колишнього сомалійського Парламенту, які засідали у Джібуті, з метою домовитися про формування нового Уряду національної єдності. Новим Президентом був обраний Шаріф Шейх Ахмед⁴².

Повернення ісламістів до Сомалі робить сумнівними перспективи передбаченого розміщення там миротворчої місії ООН. Резолюція Ради Безпеки (РБ) ООН, ухвалена за ініціативою США в січні 2009р., подовжила мандат *AMISOM* і підтвердила намір повернути до Сомалі миротворчі сили ООН, які мали перебратися на себе повноваження Місії. Проте, остаточне рішення про розгортання сил ООН було відкладене до 1 червня 2009р.⁴³

³⁶ *ARS*, коаліція Сомалійських Ісламістів та інші опозиційні групи були сформовані в Асмарі (Еритрея) у вересні 2007р. Див.: Security Council Report, ‘Somalia’, *Security Council Report Monthly Forecast*, Aug. 2008, p.10.

³⁷ ‘Intra-Islamist violence reported again in Middle Shabelle’, Garowe Online, 17 Nov. 2008, <<http://www.garoweonline.com/>>.

³⁸ Security Council Report, ‘Somalia’, *Security Council Report Monthly Forecast*, Nov. 2008, p.9.

³⁹ ‘Somali leader admits to loss of power’, Reuters, 17 Nov. 2008.

⁴⁰ Ahmed, M., ‘Somali president resigns, Islamists clash’, Reuters, 29 Dec. 2008.

⁴¹ Ibrahim, M., ‘Site of Somali government is put under Islamic law’, *International Herald Tribune*, 27 Jan. 2009.

⁴² ‘Somalia: new President Sheikh Sharif sworn-in’, Garowe Online, 31 Jan. 2009, <<http://www.garoweonline.com/>>.

⁴³ UN Security Resolution 1863, 16 Jan. 2009.

Ісламістські повстанці намагалися поновити жорстке ісламське правління в контрольованих ними районах – відповідно до стратегічної мети перетворення Сомалі на ісламську державу. За словами представника *al-Shabab* Абу Мансура (*Abu Mansur*), головними цілями угруповання є захист контрольованих ним районів від нападів ополченців, урядових військ, злочинців та іноземців, а також запровадження правосуддя через ісламські суди⁴⁴. Жорсткі звичаї ісламу та заходи їх запровадження, особливо притаманних *al-Shabab*, є непопулярними у значної частини населення Сомалі, яке практикує місцеві традиційні форми ісламу⁴⁵. Попри це, як і у 2006р., ісламське правління загалом віталось як підґрунтя елементарних законності та порядку⁴⁶. Ісламісти також ретельно врегулювали питання кланів: налагоджуючи союзні відносини з їх ополченнями та додаючи певні їх вимоги до своєї ісламістської програми, повстанський рух, особливо його ядро – *al-Shabab*, зберіг багатоклановий і навіть надклановий характер. Порівняно з 2006р., у 2008р. ісламістський рух у Сомалі набув радикальніших форм, чому сприяв міцний контроль *al-Shabab* у багатьох стратегічних містах і населених пунктах. Водночас між ісламістськими групами існують значні розбіжності. У 2009р. можна очікувати на поглиблення розбіжностей між радикалами з *al-Shabab* і більш поміркованими ісламістами, представники частини з яких увійшли до нового коаліційного Уряду⁴⁷. Навіть деякі радикальні ісламістські сили в *al-Shabab* можуть поступово розпастися, наприклад, за клановою ознакою.

Порівняно з 2007р., почастишали випадки застосування насильства та форм жорстокого поводження з мирним населенням. До одностороннього насильства вдавалися всі озброєні суб'єкти. Загалом, рівень насильства проти мирного населення в Сомалі у 2008р. оцінювався як “гірший, ніж будь-коли”⁴⁸. Із січня 2007р. по вересень 2008р. загинуло близько 9 500 цивільних і невідоме число комбатантів⁴⁹. Крім того, насильство проти мирного населення було серйозною причиною його переміщення: до кінця 2007р. ще близько 600 тис. осіб покинули домівки в межах Сомалі (майже всі – з Могадішо), а загальне число ВПО, за оцінками, в червні 2008р. склало 1,1 млн.⁵⁰

Головною формою насильства проти мирного населення у 2008р. були невибіркові напади в Могадішо та інших густонаселених містах. Як правило, це

⁴⁴ ‘Islamists to defend Lower Shabelle against “clan or govt attack”’, Garowe Online, 17 Nov. 2008, <<http://www.garoweonline.com/>>.

⁴⁵ Див., наприклад: Bamford, D., ‘Somali head admits militant gains’, BBC News, 15 Nov. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7731839.stm>>; Rice (посилання 35); Ahmed, M., ‘Bomb kills 6 in Somali town housing parliament’, Reuters, 30 Sep. 2008.

⁴⁶ ‘Somali Islamists seize town, impose Islamic law’, Associated Press, 13 Nov. 2008.

⁴⁷ Gettleman, J., ‘Islamist militants continue advance through Somalia’, *International Herald Tribune*, 13 Nov. 2008; ‘Intra-Islamist violence reported again in Middle Shabelle’ (посилання 37).

⁴⁸ Вислів сомалійського експерта К.Менхауса (*Ken Menkhaus*), див.: Kennedy, E., ‘Analysis: Somalia crisis deepened by Ethiopia’, Associated Press, 24 Sep. 2008.

⁴⁹ Дані правозахисної організації *Elman Human Rights Organization* (Могадішо) про загиблих див.: UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Integration Regional Information Network (IRIN), ‘Somalia: violence taking heavy toll as peace talks resume’, 17 Sep. 2008, <<http://www.irinnews.org/report.aspx?ReportID=80432>>. Як не дивно, дані про втрати цивільних у Сомалі доступніші й точніші за дані військових втрат, оскільки перші частіше збираються місцевими неурядовими організаціями, а дані військових втрат – звичай державою.

⁵⁰ Internal Displacement Monitoring Center (IDMC), *Somalia: Massive Displacement and Humanitarian Need* (IDCM: Geneva, 29 July 2008), pp.1, 4.

були постійні масовані обстріли проурядовими силами житлових або торговельних районів у відповідь на вогонь повстанців з цих районів по позиціях урядових чи ефіопських сил або *AMISOM*⁵¹.

Цивільні також часто перетворювалися на об'єкти одностороннього насильства – як одиночного, так і масового характеру – під час воєнних операцій⁵². Хоча до збройних нападів вдавалися всі сторони конфлікту та інші озброєні суб'єкти, в доповідях місцевих і міжнародних неурядових організацій найчастіше згадувалися ПФУ та ефіопські війська як “найбільш агресивні до мирного населення” та відповідальні за випадки найбільш жорстокого поводження з мирним населенням, у т.ч. масові страти, як правило, у відповідь на дії повстанців, а також за використання таких жорстоких методів, як пере-різання горлянки і гвалтування⁵³. За повідомленнями, сили ПФУ найчастіше вдавалися до пограбувань і вимагань, мало відрізняючись від польових командирів і кланових ополчень Сомалі⁵⁴.

З одного боку, у II половині 2008р. в контрольованих ісламістами районах кількість насильницьких дій озброєних банд зменшилася⁵⁵. З іншого – повстанці, особливо *al-Shabab*, почали дедалі частіше вдаватися до терактів, яких у Сомалі до 2007р. майже не було⁵⁶. П'ять одночасних акцій терористів-смертників і вибухів замінованих машин у Сомаленді та Пунтленді 29 жовтня біля будівель Уряду Ефіопії та ООН, відповідальність за які покладають на *al-Shabab*, були приурочені, ймовірно до зустрічі глав східноафриканських держав у Найробі для обговорення ситуації в Сомалі⁵⁷.

Хоча угруповання *al-Shabab* іноді брало на себе відповідальність за такі напади – і навіть висловлювало задоволення, коли Уряд США на початку 2008р. назвав його “іноземною терористичною організацією”⁵⁸ – воно водночас звинувачувало ПФУ і проурядових польових командирів в інсценуванні участі *al-Shabab* у ряді вибухів з метою дискредитації ісламістів⁵⁹. Проти тих, кого

⁵¹ Див., наприклад: ‘Carnage in Somali market shelling’, BBC News, 22 Sep. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7628794.stm>>; та Sheikh, A., ‘Mortars kill 15 more in Mogadishu as 50 NGOs appeal’, Reuters, 6 Oct. 2008.

⁵² Одним із прикладів є різанина в мечеті Аль-Хідай (*Al Hiday*) в Могадішо 19 квітня 2008р., вчинена ефіопськими військами під час наступу на повстанців. ‘Ethiopian soldiers blamed for mosque massacre in Somalia’, Garowe Online, 21 Apr. 2008, <<http://www.garoweonline.com/>>.

⁵³ Amnesty International, *Routinely Targeted: Attacks on Civilians in Somalia* (Amnesty International: London, 6 May 2008), pp.8-10. Ефіопські війська, придушуючи спротив у власній країні, так само жорстоко діяли проти мирного населення. Див.: Human Rights Watch (HRW), *Collective Punishment: War Crimes and Crimes against Humanity in the Ogaden Area of Ethiopia's Somali Region* (HRW: New York, 11 June 2008).

⁵⁴ Amnesty International (посилання 53).

⁵⁵ Див., наприклад: ‘Somali US-backed regime fears al-Shabab rule’, Pan-African News Wire, 21 Dec. 2008.

⁵⁶ Серед найбільш помітних нападів ісламістів у 2008р. були: 13 квітня – вибух гранати в переповненому кінотеатрі в м.Марка з метою примушення адміністрації до його закриття; вбивство 20 прибиральників вулиць, переважно жінок; 3 серпня – вибух поряд з дорогою на Могадішо, коли було поранено 40 осіб. Див. також: UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Somalia: Situation Report no.31, 8 Aug. 2008.

⁵⁷ Hassan, A., ‘Somalia death toll rises to 30’, Reuters, 30 Oct. 2008.

⁵⁸ US Department of State, ‘Designation of al-Shabaab as a foreign terrorist organization’, Public notice no.6136, and ‘Designation of al-Shabaab as a specially designated global terrorist’, Public notice no.6137, 26 Feb. 2008, *Federal Register*, vol.73, no.53 (18 Mar. 2008); Menkhaus, K. and von Hippel, K., ‘Republic of blowback’, *International Herald Tribune* (4 Sep. 2008).

⁵⁹ Ahmed (посилання 45).

США вважали терористами, в Сомалі були проведені антитерористичні операції із застосуванням авіації та спецпідрозділів⁶⁰.

Наприкінці літа та восени 2008р. прокатилася хвиля нападів на працівників гуманітарних організацій, в т.ч. вбивство глави Офісу Програми розвитку ООН (UNDP) Алі Осман Ахмеда (*Ali Osman Ahmed*) та викрадення глави Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) Хассана Мохаммеда Алі (*Hassan Mohammed Ali*) в Могадішо⁶¹. У відповідь на ці напади пролунали погрози припинити міжнародну допомогу Сомалі у врегулюванні гострої гуманітарної кризи, через яку деякі райони перебували на межі голоду⁶². ПФУ намагався покласти відповідальність за напади на ісламістів, але останні відкинули звинувачення та запропонували захист гуманітарним конvoям⁶³.

Ісламісти чітко дистанціювалися від кримінальних банд та ополчень, які “крадуть людей заради викупу” та які “відрізняються від противників, що мають політичні цілі”⁶⁴. Головна відповідальність за напади на конвої з продовольством і переміщення населення покладалася на незалежні ні від кого вуличні банди – т.зв. знедолених (*mooryaan*).

У 2008р. міжнародну увагу привернула загроза піратства для торговельного судноплавства поблизу узбережжя Сомалі, коли східне узбережжя країни та Аденська затока були визнані найнебезпечнішою зоною піратства у світі⁶⁵. США разом з кількома іншими країнами, ЄС і НАТО доклали у 2008р. чималих зусиль із забезпечення безпечного коридору для судноплавства в Аденській затоці. Проте, піратство на морі є лише продовженням насильства, беззаконня та соціально-економічного занепаду в безвладних районах на узбережжі Сомалі. Як і у 2006р., є підстави вважати, що ісламістське правління могло б обмежити дії піратів⁶⁶. Показово, що ні стан біженців і трудових мігрантів із Сомалі та Ефіопії, сотні з яких гинуть, намагаючись переправитися через

⁶⁰ Зокрема, під час нападу 1 травня загинув один з найбільш радикальних лідерів *al-Shabab* Аден Хаші Айро (*Aden Hashi Ayro*), якого підозрювали у зв'язках з Аль-Каїдою.

⁶¹ До початку вересня було вбито 20 місцевих та іноземних працівників гуманітарних організацій – понад третина всіх загиблих працівників гуманітарних організацій у світі. Див.: Menkhaus and von Hippel (посилання 58).

⁶² За оцінкою, у вересні 2008р. термінової допомоги потребували 3,25 млн. осіб, або 43% населення Сомалі. Див.: Food Security Analysis Unit Somalia, ‘Food, security and nutrition special brief: post Gu ‘08 analysis’, 12 Sep. 2008, <<http://fsausomali.org/index.php?id=24.html>>.

⁶³ Gettleman, J., ‘Somali killings of aid workers imperil relief’, *New York Times*, 20 July 2008; та Ahmed, M., ‘Somali official says rebels killed U.N. worker’, Reuters, 20 Oct. 2008.

⁶⁴ Див.: Sheikh, A., ‘Somalia’s Islamists deny kidnapping Western reporters’, Reuters, 25 Aug. 2008.

⁶⁵ За перші дев’ять місяців 2008р. 63 зі 199 зафіксованих у світі випадків піратства сталися в цьому районі. Докладні дані Центру інформації про піратство Міжнародного морського бюро (*International Maritime Bureau Piracy Reporting Centre*) див.: ‘Unprecedented rise in piratical attacks’, International Chamber of Commerce (ICC) Commercial Crime Services, 24 Oct. 2008, <http://www.icc-ccs.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=60>. Про піратство в Сомалі див.: Gettleman, J., ‘Somalia’s pirates flourish in a lawless nation’, *International Herald Tribune*, 31 Oct. 2008.

⁶⁶ Кількість піратських нападів у Сомалі радикально зменшилася за часів правління СІС у 2006р. Див.: Middleton, R., ‘Piracy in Somalia: threatening global trade, feeding local wars’, Briefing paper, Chatham House, Oct. 2008, р.3. У листопаді 2008р. ісламістська за суттю влада відрядила війська до порту Харардере, переслідуючи піратів, які захопили саудівський танкер *Sirius Star*. Див.: ‘Somali fighters hunt pirate crew’, *AlJazeera.net*, 22 Nov. 2008, <<http://english.aljazeera.net/news/africa/2008/11/20081121217958182.html>>.

Аденську затоку та дістатися Ємену, ні відсутність військового супроводу суден з гуманітарними вантажами не привертала такої міжнародної уваги, як загроза торговельному судноплавству⁶⁷.

Хоч ісламістське правління може супроводжуватися певними порушеннями прав людини, особливо в контексті забезпечення жорсткого ісламістського порядку, поява дієвої ісламістської влади може суттєво допомогти у приборканні поширеного одностороннього і кримінального насильства та врегулюванні збройного конфлікту. Альтернативний варіант ефективного управління можна побачити на прикладі Сомаліленду, який значною мірою позбувся насильства, що вразило південь і центр Сомалі⁶⁸. У 2008р. лише в окремих районах Сомалі, де були запроваджені хоч якісь законність і порядок, вдалося домогтися зниження рівня одностороннього насильства (в Сомаліленді) чи зведення його до мінімуму (в районах, стабільно контрольованих ісламістами).

IV. Шрі-Ланка

В Азії зростання одностороннього насильства наприкінці 2000-х років відбувалося переважно в контексті відновлення конфлікту у Шрі-Ланці, який у 2008р. перетворився на найкривавіший у світі⁶⁹. Після чотирьох років відносного спокою внутрішньодержавний конфлікт між Урядом Шрі-Ланки та Тиграми визволення Таміл Еламу (ТВТЕ, *Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*), які борються за незалежну тамільську державу – Таміл Елам – на півночі і сході країни, у 2006р. розпочалися з новою силою⁷⁰.

Конфлікт у Шрі-Ланці має традиційний, відносно структурований характер, з кількома чітко окресленими воюючими сторонами. Поки що він не досяг рівня фрагментації, характерного, наприклад, для суданської провінції Дарфур чи для Сомалі⁷¹. З 1983р. у Шрі-Ланці зафіксовано близько 77 тис. загиблих від бойових дій і сотні жертв одностороннього насильства серед мирного населення⁷². ТВТЕ створили квазідержаву на півночі і сході Шрі-Ланки та ліквідували помірковані тамільські політичні угруповання⁷³.

Угода про припинення вогню, укладена за посередництва Норвегії в лютому 2002р., забезпечила 20 місяців відносного миру, але політичне врегулювання

⁶⁷ У 2008р. понад 50 тис. осіб втекли на човнах контрабандистів із Сомалі до Ємену, не менше 949 з них загинули або зникли. Число жертв було ще більшим у 2007р., коли загинули або зникли 1 400 з 29 500 біженців. Див.: UN High Commissioner for Refugees, 'More than 50,000 people used smugglers to cross Gulf of Aden last year', UNHCR Briefing Notes, 9 Jan. 2009.

⁶⁸ У Сомаліленді утворено квазідемократичний режим, що передбачає прямі вибори, формальну роль традиційних старійшин кланів і законодавство, в якому збалансовані племенні звичаї, ісламське право і західні конституційні традиції. Див. також посилання 33.

⁶⁹ Дані про конфлікт див. у додатку 2А цього видання.

⁷⁰ Таміли складають 18% населення Шрі-Ланки. Після здобуття в 1948р. незалежності від Великої Британії у країні домінує сингальська етнічна більшість.

⁷¹ Про фрагментацію насильства та ситуацію в Дарфурі див.: Степанова (посилання 2), с.60-67.

⁷² UCDP оцінює загальне число жертв бойових дій у 76 900 осіб. Див. додаток 2А цього видання.

⁷³ Передісторію див., наприклад: Rajasingham-Senanayake, D., 'Sri-Lanka: transformation of legitimate violence and civil-military relations', ed. M. Alagappa, *Coercion and Governance* (Stanford University Press: Stanford, CA, 2001), pp.294-316.

виявилось проблематичним. Висунута у 2003р. пропозиція ТВТЕ про запровадження п'ятирічного терміну самоврядування в районах з тамільською більшістю була піддана критиці окремими представниками Уряду Шрі-Ланки як така, що готує шлях до відокремлення. Ситуацію ускладнили розкол у новому, обраному у 2005р., національному Уряді з приводу організації мирного процесу та ролі в ньому зовнішніх посередників, а також зростаюча образа частини ТВТЕ⁷⁴. З 2006р. почастишали порушення режиму припинення вогню. Армія вела бойові дії у Північній і Східній провінціях, де ТВТЕ вдавалися до нападів на урядові сили, а на півдні, особливо у столиці Коломбо, – до терактів. У липні 2007р. урядові сили за допомогою угруповання на чолі з полковником Каруною (*Karuna*), що відкололося від ТВТЕ, витіснили ТВТЕ зі Східної провінції⁷⁵.

Уряд звинуватив ТВТЕ у використанні перемир'я для зміцнення воєнної потужності та наполягав на роззброєнні угруповання, не чекаючи на будь-які наступні мирні переговори⁷⁶. Президент Шрі-Ланки М.Раджапакса (*Mahinda Rajapaksa*) 16 січня 2008р. оголосив про вихід Уряду з Угоди про припинення вогню⁷⁷. Після цього припинила діяльність сформована переважно скандинавськими державами Місія моніторингу у Шрі-Ланці (*Sri Lanka Monitoring Mission, SLMM*)⁷⁸.

Перші місяці 2008р. ознаменувалися сутичками між урядовими силами та ТВТЕ і бомбардуваннями позицій повстанців. З липня урядові сили, попри запеклий опір, почали стратегічний наступ у Північній провінції, що залишалася під контролем ТВТЕ. Намагаючись виконати обіцянку Уряду розгромити ТВТЕ до кінця 2008р., армія влітку захопила кілька повстанських баз і поступово наблизилася до головної стратегічної і символічної цілі – штаб-квартири і фактичної столиці ТВТЕ Кіліночі⁷⁹ та продовжувала захоплювати опорні пункти ТВТЕ⁸⁰. 4 листопада командувач армії генерал-лейтенант

⁷⁴ International Crisis Group (ICG), *Sri Lanka: The Failure of the Peace Process*, Asia report no. 124 (ICG; Brussels, 28 Nov. 2006), pp.8, 10.

⁷⁵ Угруповання на чолі з полковником Каруною (відомим під псевдонімом *Vinayagamoorthy Muralitharan*) відкололося від ТВТЕ в березні 2004р. Наприкінці 2007р. угруповання отримало назву Тигри визволення тамільського народу (ТВТН, *Tamil Makkal Viduthalai Pulikal, TMVP*, [*Tamil People's Liberation Tigers*]) та заявило про перетворення на політичну партію, але продовжувало діяти як проурядове ополчення.

⁷⁶ Про постачання озброєнь обом сторонам конфлікту див. підрозділ III розділу 7 цього видання.

⁷⁷ 'More violence won't break Sri Lanka's recurring fever', *Boston Globe*, 17 Mar. 2008.

⁷⁸ Виконуючи протягом більшої частини 2007р. другорядні завдання, *SLMM* залишалась однією з небагатьох організацій, що мали доступ і до районів, підконтрольних повстанцям, і до зон конфлікту під урядовим контролем. Див.: Associated Press, 'Rebel attack kills 26 in Sri Lanka', *International Herald Tribune*, 16 Jan. 2008.

⁷⁹ Associated Press, 'Sri Lankan rebels say ready for cease-fire', *International Herald Tribune*, 9 Nov. 2008.

⁸⁰ Найбільш виразними бойовими подіями були: 17-18 вересня – сутички на морі поблизу порту Начіккудах; 22 жовтня – невдала спроба ТВТЕ напасти на військово-морські вантажні судна Шрі-Ланки поблизу порту Муллайттиву із застосуванням керованого смертником катера; неодноразові спроби Уряду заволодіти ключовою дорогою, що веде до півострова Джафна, з 2006р. ізолюваного від решти країни. Див.: Sirilal, R., 'Single day of fighting kills 71 in Sri Lanka', Reuters, 18 Sep. 2008; Page, J., 'Suicide boats are sunk as Tamil Tigers take war to freighters', *The Times*, 23 Oct. 2008; 'Military bombs rebels in northern Sri Lanka', Associated Press, 8 Nov. 2008. У вересні-жовтні ТВТЕ здійснили авіаналоти на військову базу Вавунія, електростанцію Келанітісса в Коломбо та військовий табір Талладді на півночі країни. Див.: 'Sri Lankan rebel air raids show war not over', Reuters, 29 Oct. 2008.

С.Фонсека (*Sarath Fonseka*) оголосив, що “військові захопили 80% території повстанців”⁸¹. 10 листопада Уряд відхилив пропозицію ТВТЕ про припинення вогню, підтвердивши вимогу роззброєння повстанців без жодних переговорів⁸². 2 січня 2009р. армія Шрі-Ланки вперше за 10 років захопила Кіліноччі, а 25 січня встановила контроль над останнім великим містом, яке утримувалося ТВТЕ, – східним портом Муллайттиву⁸³.

Достовірні оцінки втрат отримати важко, оскільки доступ незалежних оглядачів і журналістів до зон конфлікту обмежено або заборонено зовсім. Узагальнення даних з військових джерел дозволяє припустити, що з січня по липень 2008р. в боях загинули 5 823 повстанці та 767 військових, але ці цифри неможливо перевірити через незалежні джерела⁸⁴. За наявною інформацією можна простежити лише загальні тенденції втрат серед мирного населення: (а) у 2006-2008рр. бойові втрати серед комбатантів перевищували загальне число жертв від бойових дій та одностороннього насильства серед мирного населення; (б) у 2008р. число жертв від невидіркового та одностороннього насильства серед мирного населення обох сторін конфлікту зросло; (в) число жертв серед мирного населення від невидіркових нападів є порівняним із втратами від одностороннього насильства, яких налічується сотні⁸⁵.

Складна гуманітарна ситуація, особливо в контрольованих ТВТЕ північних районах, ще більшою мірою погіршилася у 2008р. Це сталося насамперед через втечу населення від інтенсивних боїв у Джафні, Муллайттиву, Кіліноччі та інших районах з використанням обома сторонами важкої артилерії та авіаударами урядових сил⁸⁶. Число ВПО до жовтня склало 230 тис.⁸⁷ Ситуацію ускладнили наказ ТВТЕ мирним жителям лишатися та чинити опір наступаючій армії, а також розпорядження Уряду, згідно з яким до середини вересня більшість гуманітарних організацій (в т.ч. ООН) повинні були з міркувань безпеки залишити утримувану повстанцями територію⁸⁸. Перший після цього крупний конвой з допомогою для ВПО на контрольованій ТВТЕ території на схід від Кіліноччі був надісланий 2 жовтня Всесвітньою продовольчою програмою (*World Food Programme, WFP*) та урядовими структурами під прапором ООН; проте, його склад було зменшено до 51 вантажівок після виявлення в дев’яти

⁸¹ Wijayapala, R., ‘Over 80 pc of war against LTTE complete–army chief’, *Daily News* (Colombo), 4 Nov. 2008.

⁸² ‘Sri Lanka rejects ceasefire with LTTE’, TamilNet, 10 Nov. 2008, <<http://www.tamilnet.com/art.html?artid=27447&catid=13>>.

⁸³ Press Trust of India, ‘SL troops capture LTTE HQ Kilinochchi’, *Times of India*, 2 Jan. 2009; Patranobis, S., ‘Lankan troops capture LTTE’s last bastion’, *Hindustan Times*, 25 Jan. 2009.

⁸⁴ ‘Sri Lanka fighting kills 56, rebel base captured’, Reuters, 17 Aug. 2008. С.Фонсека згадував “12 тис. їх [повстанців] особового складу, . . . вбитих за останні 2,5 роки”; див.: Wijayapala (посилання 81). Це суперечить поширеній оцінці загального числа (5 000 осіб) загиблих військових і цивільних з 2006р. по січень 2008р. Див., наприклад: Associated Press (посилання 78); Associated Press, ‘Sri Lankan minister among 12 killed in bombing’, *International Herald Tribune*, 6 Apr. 2008.

⁸⁵ Див. також: International Crisis Group (ICG), *Sri Lanka’s Return to War: Limiting the Damage*, Asia report no. 146 (ICG: Brussels, 20 Feb. 2008), p.9.

⁸⁶ ‘Sri Lanka’s forgotten conflict’, *Boston Globe*, 17 July 2008; та Bryson Hull, C., ‘Sri Lanka says Tiger suicide boats attack aid ships’, Reuters, 22 Oct. 2008.

⁸⁷ Integrated Regional Information Network (IRIN), ‘Sri Lanka: ICRC to distribute Indian aid to Vanni IDPs’, 18 Nov. 2008, <<http://www.irinnews.org/report.aspx?ReportID=81525>>.

⁸⁸ Siriral, R., ‘Sri Lanka orders aid workers out of war zone’, Reuters, 8 Sep. 2008.

машинах вибухівки та контрабанди⁸⁹. Сили безпеки вдалися до ретельної перевірки цивільних тамілів, особливо серед ВПО, і проводили операції з виявлення залишків ТВТЕ в районах, відбитих у повстанців⁹⁰.

Хоч урядові сили несуть відповідальність за більшість невибіркових обстрілів мирних районів півночі, ТВТЕ також часто використовували цивільне населення як живий щит і скоїли більшість масових актів одностороннього насильства, в т.ч. терактів⁹¹. ТВТЕ визнають відповідальність за операції проти військових, але не за теракти. ЄС, Індія і США внесли це угруповання, – що давно відоме високопрофесійними та добре підготовленими акціями терористів-смертників, – до списків терористичних організацій⁹². У 2008р. збільшилася кількість терактів у громадському транспорті. В січні та лютому понад 180 цивільних загинули і 270 були поранені під час нападів на автобуси, вокзали та окремих осіб, а протягом року відбувся ряд дестабілізуючих ситуацій терактів⁹³. Імовірно, разом з подальшим просуванням урядових сил, ТВТЕ дедалі частіше вдаватимуться до терористичної тактики у столиці та інших районах півдня Шрі-Ланки, що провокуватиме поліцейські репресії проти місцевих тамілів, які складають третину жителів Коломбо.

Позасудові страти та насильницькі зникнення є поширеними формами одностороннього насильства у Шрі-Ланці, що поступаються місцем лише терактам і практикуються всіма озброєними суб'єктами. У 2006-2007рр. Робоча група ООН з питань вимушених і насильницьких зникнень зафіксувала у Шрі-Ланці

⁸⁹ Integrated Regional Information Network (IRIN), 'Sri Lanka: supply convoy reaches Tiger areas', 3 Oct. 2008, <<http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=80724>>. Після цього WFP організувала ще кілька конвоїв, а допомогу ВПО на півночі та в центрі Шрі-Ланки надавав Міжнародний комітет червоного хреста – єдина служба допомоги, присутня в цьому регіоні після вересня 2008р. Див.: Integrated Regional Information Network (посилання 87).

⁹⁰ У районі Вавунія Уряд створив "приймальні центри" суворого режиму з обмеженням руху цивільних осіб. Див.: Chaulia, S., 'Civilians caught in Sri Lanka's "clean war"', *Asia Times*, 11 Sep. 2008.

⁹¹ Amnesty International, 'Sri Lanka: mounting civilian casualties as conflict persists', Public statement, 9 Apr. 2008, <<http://www.amnesty.org/en/library/info/ASA37/017/2008/en>>. Раніше політичний лідер ТВТЕ С.П.Тамілчелвам (*Suppayya Paramu Thamilchelvam*) виправдовував напади на політичних лідерів тим, що "поділ цілей на політичні та військові має сенс у західному контексті, але не у Шрі-Ланці". Waldman, A., 'Masters of suicide bombing: Tamil guerrillas of Sri Lanka', *New York Times*, 14 Jan. 2003.

⁹² Council of the European Union, Council Common Position 2009/67/CFSP of 26 January 2009, *Official Journal of the European Communities*, L23, 27 Jan. 2009; Indian Ministry of Home Affairs, 'List of organisations declared as terrorist organisations under the Unlawful Activities (Prevention) Act, 1967', 5 May 2008, <http://www.mha.nic.in/uniquepage.asp?Id_Pk=292>; та US Department of State, 'Foreign Terrorist Organizations', Fact sheet, 8 Apr. 2008, <<http://www.state.gov/s/ct/rls/fs/08/103392.htm>>. ТВТЕ звинувачували в понад 240 нападах, здійснених смертниками в 1983-2003рр., у яких, зокрема, загинули Президент Шрі-Ланки та колишній Прем'єр-міністр Індії. Див.: Associated Press (посилання 84).

⁹³ Associated Press, 'Sri Lanka insists rebels disarm before further peace talks', *International Herald Tribune*, 3 Jan. 2008; Associated Press (посилання 78); 'Suicide attack kills 11 in Sri Lankan capital', Associated Press, 3 Feb. 2008; 'Sri Lanka: civilians bear the brunt of surge in violence', Reuters AlertNet, 8 Feb. 2008; та International Committee of the Red Cross, 'Sri Lanka: civilian casualties reaching appalling levels', News release, 13 Feb. 2008, <<http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/sri-lanka-news-130208>>. У наступні місяці терактами з найбільшим дестабілізуючим ефектом були: 6 квітня – вибух бомби на старті марафону у Веліверія, коли загинули міністр і ще 11 осіб, а 90 осіб були поранені; 6 червня – вибухи в автобусах у Канді та Коломбо, де загинуло 20 і було поранено 100 осіб; 30 серпня – вибух у багатолюдному торговельному районі Коломбо, поранено 45 осіб; 8 жовтня – вибух, здійснений смертником в офісі опозиційної Об'єднаної національної партії в Анарудхпура, внаслідок якого загинули популярний політик Дж.Перера (*Janaka Perera*) та ще 27 осіб, а 80 осіб були поранені. Див.: Sirilal, R., 'Bomb blast wounds 45 in Sri Lankan capital', Reuters, 20 Aug. 2008; Sirilal, R., 'Sri Lanka suicide bomb kills 26 including politician', Reuters, 6 Oct. 2008. Дж.Перера отримував погрози як від ТВТЕ, так і від проурядової ТВТН.

більше зникнень, ніж у будь-якій іншій країні⁹⁴. Через незадовільний контроль Урядом стану справ у сфері прав людини, Шрі-Ланка у травні 2008р. втратила місце в Раді ООН з прав людини⁹⁵.

У Східній провінції в районах Трінкомалі, Баттікалоа та Ампарай після виводу звідти армії і сил проурядового угруповання Тигри визволення тамільського народу (ТВТН, *Tamil Makkal Viduthalai Pulikal, TMVP*) почастишали випадки насильства низької інтенсивності та інших насильницьких дій проти мирного населення⁹⁶. Після заяви коаліції у складі ТВТН і правлячого у Шрі-Ланці Об'єднаного союзу народної свободи (ОСНС, *United People's Freedom Alliance*) про перемогу на виборах у провінціях, ТВТН, за повідомленнями, продовжували безкарно чинити у Східній провінції вбивства, викрадення, тортури і примусову мобілізацію цивільних, у т.ч. дітей; насильство набуло нових рис, зокрема почастишали випадки сексуального насильства над тамільськими жінками⁹⁷.

Інше озброєне протиповстанське угруповання, радикальна сингальська *Mahasohon Balakaya* ("духовна сила"), погрожувало вбивати адвокатів, які захищають звинувачених у тероризмі тамілів⁹⁸.

У 2008р. відносно структурований характер шрі-ланкійського конфлікту (діючий націоналістичний Уряд – непоступливий повстанський рух) обмежував роль зовнішніх суб'єктів. Припинення Індією, США та рядом інших країн прямої військової допомоги Шрі-Ланці у відповідь на вихід Уряду з Угоди про припинення вогню 2002р. майже не вплинуло на політику Уряду, але натомість підштовхнуло його до пошуку тіснішого співробітництва з такими країнами, як Китай і Пакистан.

Індія, де проживають більшість із 77 млн. тамілів світу, давно наполягає на політичному розв'язанні конфлікту у Шрі-Ланці. Але у 2008р. Уряд Шрі-Ланки заявив про неприйнятність умови повернення утримуваної ТВТЕ території, що висувається під час прийняття будь-якого політичного рішення⁹⁹. Погроза ключового союзника Уряду в індійському штаті Таміл-Наду, Дравідійської прогресивної партії (*Dravida Munnetra Kazhagam, DMK*), вивести свого представника з коаліційного Уряду М.Сінгха (*Manmohan Singh*), що пролунала в жовтні 2008р. на знак протесту проти ескалації насильства у Шрі-Ланці, змусила Уряд Індії звернутися до Шрі-Ланки з вимогою припинення вогню та "реальної передачі влади тамілам у районах, звільнених від ТВТЕ"¹⁰⁰. Проте, ініціативи Індії у врегулюванні конфлікту у Шрі-Ланці стримуються побоюваннями, що надмірний тиск на сусідню країну в питаннях збройного конфлікту і прав людини призведе до її зближення з Китаєм¹⁰¹.

⁹⁴ Human Rights Watch (HRW), *Recurring Nightmare: State Responsibility for 'Disappearances' and Abductions in Sri Lanka* (HRW: New York, 5 Mar. 2008).

⁹⁵ Критику голосування в ООН з цього питання див.: Seneviratne, M., 'Is there intelligent and meaningful life outside the UN Rights Council?', *LakbimaNews*, 26 May 2008, <<http://www.lakbimanews.lk/special/spe2.htm>>.

⁹⁶ Про ТВТН див. посилання 75.

⁹⁷ 'Sri Lankan president says election victory is a mandate for war against rebels', *Associated Press*, 11 May 2008. Опозиційні партії та незалежні спостерігачі гостро критикували вибори у провінціях, які супроводжувалися насильством, і звинувачували ТВТН у залякуванні виборців.

⁹⁸ Bryson Hull (посилання 86).

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Murari, S., 'Indian government ally drops Sri Lanka resignation threat', *Reuters*, 26 Oct. 2008.

¹⁰¹ Sengupta, S., 'Take aid from China and take a pass on human rights', *International Herald Tribune*, 9 Mar. 2008.

V. Південна Осетія (Грузія)

П'ятиденний (8-12 серпня 2008р.) збройний конфлікт у сепаратистській Південній Осетії та подібно спрямовані воєнні події навколо Абхазії були спричинені старими протиріччями – претензіями сепаратистів на територію, бої за які велися ще на початку 1990-х років¹⁰². За класифікацією *UCDP*, бойові дії в серпні 2008р. та 1991-1992рр. в Південній Осетії належать до категорії конфліктів низької інтенсивності¹⁰³. Хоч останній конфлікт називали, особливо в західній пресі, міждержавним конфліктом Грузії і Росії, *UCDP* класифікувала російську інтервенцію на підтримку Південної Осетії проти центрального Уряду Грузії у 2008р. як “внутрішньодержавний конфлікт з іноземним військовим втручанням”¹⁰⁴.

Збройний конфлікт 2008р. почався після кількох місяців ескалації напруженості між Грузією та Абхазією з початку року та між Грузією і Південною Осетією з червня¹⁰⁵. Етнічно неоднорідний склад населення навколо столиці Південної Осетії Цхінвали частково пояснює часті обстріли та перестрілки між грузинськими та південноосетинськими силами¹⁰⁶.

7 серпня Грузія вдалася до масованого обстрілу Цхінвали та осетинського села Хетагурово у відповідь, як стверджувалося, на обстріл грузинських сіл Авневі та Нулі. Вечері того ж дня грузинська армія увійшла до Південної Осетії. 8 серпня Росія офіційно оголосила рішення про втручання в конфлікт. 10 серпня грузинські сили внаслідок потужних російських авіаударів та під тиском сухопутних військ залишили Цхінвали та решту Південної Осетії. 11-12 серпня російські сили продовжили наступ вже на території Грузії. Загалом, з 8 по 12 серпня вони окупували м.Горі поблизу кордону Південної Осетії, ключові грузинські населені пункти вздовж кордону з Абхазією, а окремі об'єкти на території Грузії піддали бомбардуванню.

¹⁰² Грузія скасувала автономний статус Південної Осетії у складі Грузії у грудні 1990р., через три місяці після оголошення керівництвом Південної Осетії суверенітету республіки. Наступні 18 місяців боїв спричинили чисельні жертви з обох сторін. У червні 1992р. за сприяння Росії була досягнута домовленість про припинення вогню та розгортання спільних російсько-грузино-осетинських миротворчих сил. Про спільні миротворчі сили в Південній Осетії див. підрозділ II розділу 3 і додаток 3А цього видання.

¹⁰³ В Абхазії у 2008р. не було значних бойових дій, але в 1993-1994рр. вона була ареною крупного збройного конфлікту. Визначення *UCDP* див. у додатку 2А цього видання.

¹⁰⁴ До такої самої категорії *UCDP* відніс інтервенцію НАТО проти Югославії на підтримку косовських албанців у 1999р.

¹⁰⁵ Див., наприклад: ‘The chronicle of a Caucasian tragedy’, *Der Spiegel*, 25 Aug. 2008.

¹⁰⁶ У перших числах серпня Південна Осетія почала евакуацію мирного населення з Цхінвали та інших районів до Північної Осетії (Росія), близько 2 500 осіб змогли виїхати до початку серйозних боїв. Суперечливі доповіді про події, що призвели до серпневого конфлікту, див., зокрема: Georgian Ministry of Foreign Affairs, ‘Timeline of Russian aggression in Georgia’, 25 Aug. 2008, <http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=7664>; “Хроника вооруженного конфликта в Южной Осетии в августе 2008г. Справка”, *РИА-Новости*, 8 августа 2008г. <http://www.rian.ru/osetia_spravki/20080808/150186831.html>. Цхінвали межує з кількома грузинськими селищами на півночі і сході (окремі з них до серпня перебували під адміністративним контролем Грузії), територія яких відокремлювала місто від значної частини території Південної Осетії, але й самі ці селища були відокремлені від Грузії територією Цхінвали.

12 серпня за посередництва Президента Франції Н.Саркозі (*Nicolas Sarkozy*) було укладено угоду з шести пунктів про припинення вогню. До 10 жовтня Росія, як було домовлено пізніше (8 вересня), вивела свої війська з грузинської території. Водночас, до 1 жовтня у “буферних зонах” поблизу кордонів з Абхазією і Південною Осетією було розміщено 200 спостерігачів ЄС¹⁰⁷. 26 серпня Росія визнала незалежність Південної Осетії та Абхазії.

Під час п'ятиденного конфлікту та наступних подій відбувалися як невибіркові напади, що спричинили жертви серед мирного населення, так і ряд інцидентів, які дозволяють припустити, що мирне населення було безпосередньою ціллю, удари по якій наносилися навмисно. Невибіркові напади здійснювалися переважно грузинськими та російськими урядовими силами. За даними *Amnesty International*, більшість невибіркових пошкоджень Цхінвали було завдано 7-8 серпня, під час перших обстрілів міста грузинськими військами з використанням систем залпового вогню БМ-21 (“Град”). Це озброєння застосовувалося і для ударів по осетинському селу Хетагурово¹⁰⁸. Аналіз супутникових знімків підтверджує, що великої шкоди Цхінвали та дещо меншої – навколишнім населеним пунктам було завдано до 10 серпня¹⁰⁹. Деякі обстріли Цхінвали, здавалося, були спрямовані на ураження підвальних приміщень, де переховувалися мирні жителі, та може розглядатися як акт одностороннього насильства¹¹⁰.

Російські бомбардування 8-12 серпня здійснювалися у формі окремих ударів по різних цілях на великій площі. Хоча головною ціллю бомбардувань були грузинські військові позиції, ударів зазнали вулиці та окремі будинки в містах і селах¹¹¹. Прикладами таких невибіркових ударів по грузинській території були бомбардування 12 серпня головної площі та базару в м.Горі; удари по порту Поті та мосту Метехі-Гракалі, які є стратегічними військовими об'єктами та важливими вузлами цивільної інфраструктури¹¹². Крім того, правозахисні групи звинувачували російську і грузинську сторони у використанні касетних боєприпасів¹¹³.

¹⁰⁷ Про домовленості див. підрозділ II розділу 3 цього видання. 6-18-км “буферні зони” були запроваджені на грузинській території вздовж кордонів з Абхазією і Південною Осетією російськими військами та утримувалися ними до кінця вересня 2008р.

¹⁰⁸ Тип використаних боєприпасів, повсюдні руйнування в густонаселених районах і свідчення очевидців “наводять на думку, що грузинські сили під час наступу на Цхінвали ввечері 7 серпня завдавали невибіркових ударів”. *Amnesty International, Civilians on the Line of Fire: The Georgia-Russia Conflict* (Amnesty International: London, Nov. 2008), pp.24, 27.

¹⁰⁹ American Association for the Advancement of Science (AAAS), Science and Human Rights Program, Geospatial Technology and Human Rights Project, *High-Resolution Satellite Imagery and the Conflict in South Ossetia*, Summary Report (AAAS: New York, 9 Oct. 2008). Знімки, отримані в рамках Програми супутникового зондування Навчально-дослідного інституту ООН UNOSAT (*UN Institute for Training and Research Operational Satellite Applications Programme*), також свідчать про високу концентрацію пошкоджень будинків у певних житлових кварталах Цхінвали. Див.: UNOSAT, ‘Satellite damage assessment for Tskhinvali, South Ossetia, Georgia’, 22 Aug. 2008, <http://unosat.web.cern.ch/unosat/asp/prod_free.asp?id=101>.

¹¹⁰ Human Rights Watch, ‘Russia/Georgia: investigate civilian deaths’, News release, 12 Aug. 2008, <<http://www.hrw.org/en/news/2008/08/12/russiageorgia-investigate-civilian-deaths>>.

¹¹¹ Amnesty International (посилання 108).

¹¹² ‘Dutch journalists killed in the Russian bombing of Gori’, Associated Press, 12 Aug. 2008; та Amnesty International (посилання 108), p.29.

¹¹³ Докладніше про ці звинувачення див. розділ 10 цього видання.

Правозахисні групи вважають відповідальними за більшість інцидентів імовірного одностороннього насильства “міліцію” і “нерегулярні сили”, “пов’язані з південноосетинською стороною”. Такі інциденти відбувалися протягом двох тижнів після основних бойових дій у населених грузинами селах у Південній Осетії – переважно тих, що до серпня 2008р. знаходилися під адміністративним контролем Грузії – і в “буферній зоні” між Південною Осетією та м.Горі. Хоч основними видами злочинів були пограбування та підпали в майже покинутих населених пунктах, фіксувалися також вбивства, побиття та погрози розправою¹¹⁴. Натомість у грузинських населених пунктах, що знаходилися під південноосетинським адміністративним контролем, значних пошкоджень не спостерігалось¹¹⁵.

Хоча дані про жертви серед мирного населення можуть бути неповними, їх число може сягати кількох сотень з обох сторін¹¹⁶. Жертв навібіркових нападів урядових сил було набагато більше, ніж жертв одностороннього насильства.

Загалом, внаслідок конфлікту було переміщено 192 тис. осіб: 127 тис. – у межах Грузії, 30 тис. – Південної Осетії, і 35 тис. – втекли з Південної Осетії до сусідньої російської республіки Північної Осетії¹¹⁷. Хоча в абсолютних величинах масштаб переміщення в межах власне Грузії був значним, воно торкнулося лише 2,7% її населення¹¹⁸; натомість у Південній Осетії – понад 90% населення (65 тис. із 70 тис. осіб), причому більшість із них – етнічні осетини¹¹⁹.

¹¹⁴ Human Rights Watch, ‘Russia/Georgia: militias attacks civilians in Gori region’, News release, 15 Aug. 2008; та Amnesty International (посилання 108), pp.34-44. Аналіз супутникових знімків свідчить, що більшість руйнувань у селах навколо Цхінвали сталися в період 10-19 серпня. Див.: American Association for the Advancement of Science (посилання 109), p.28.

¹¹⁵ Amnesty International (посилання 108), p.39.

¹¹⁶ За російськими джерелами, задокументовано 162 загибелі південноосетинських мирних жителів, число поранених у Південній Осетії могло перевищити 5 000 (на додаток до 47 загиблих російських солдатів, у т.ч. 10 миротворців, і 157 поранених російських військовослужбовців). О.Бастрикін, голова Слідчого комітету при Прокуратурі Росії, цит. за: “СКП РФ опубликовал новые данные о геноциде в Южной Осетии”, *РИА Новости*, 23 декабря 2008г., <http://rian.ru/osetia_news/20081223/157916348.html>. У вересні 2008р. Уряд Грузії повідомив про загиблих з грузинської сторони: 188 – мирних жителів, 168 – військовослужбовців і 16 – поліцейських. Див.: Georgian Ministry of Defence, ‘The number of casualties reported’, Press release, 15 Sep. 2008, <<http://www.mod.gov.ge/?l=E&m=11&sm=3&st=110&id=1057>>. Статистичні дані про жертви серед мирного населення з обох сторін можуть дещо змінитись, оскільки на той час могли бути відомі не всі смертельні випадки.

¹¹⁷ Статистичні дані про переміщення див.: UN High Commissioner for Refugees, ‘Revised figures push number of Georgia displaced up to 192 000’, 12 Sep. 2008, <<http://www.unhcr.org/georgia.html?page=news>>.

¹¹⁸ У деяких населених пунктах, зокрема м.Горі до 80% жителів могли вважатися тимчасово переміщеними.

¹¹⁹ Радянський перепис населення 1989р. зафіксував чисельність населення Південної Осетії у 99 тис. осіб. Зменшення до 70 тис., за даними південноосетинської влади, сталося через переміщення населення, спричинене конфліктом 1991-1992рр., і можливе неврахування етнічних грузинів у районах Південної Осетії, що до серпня 2008р. знаходилися під адміністративним контролем Грузії. Можна сміливо припустити, що фактичний рівень переміщення з Південної Осетії в серпні 2008р. був навіть вищим (можливо, до 95-98%), оскільки наведені дані не враховують переміщених етнічних грузинів. Причинами надзвичайно високого рівня переміщення в Південній Осетії могли бути як реалістичні очікування збройного конфлікту в Південній Осетії, так і ймовірність того, що грузинська військова операція у Цхінвали мала на меті спричинити масову втечу осетинів до Північної Осетії.

За даними *UNHCR*, надзвичайна гуманітарна ситуація в Південній і Північній Осетії нормалізувалася до початку вересня, у Грузії – до 18 вересня¹²⁰. Проте, через значну чисельність переміщених осіб у серпні 2008р. ситуація в Південній Осетії і суміжних районах наближається до рівня кризової ситуації з переміщенням осіб у Косово в 1999р., – а з урахуванням питомої ваги переміщених у загальній чисельності населення, можливо, навіть перевищує його¹²¹.

VI. Колумбія

Приклад Колумбії дає певне уявлення про те, як демократична держава та суспільство протистоять тривалому односторонньому насильству низької інтенсивності і тривалим наслідкам попередніх систематичних злочинів, скоєних усіма озброєними суб'єктами. Нинішній етап конфлікту, що триває в Колумбії десятиліттями, визначався у 2008р. наступними рисами: розширенням контролю Уряду над територією країни; ефективними діями сил безпеки проти послаблених сил повстанців; триваючим, хоч і менш масштабним насильством проти мирного населення; відсутністю згоди в колумбійській еліті та суспільстві стосовно шляхів політичного примирення. Із зменшенням числа жертв від бойових дій серед мирного населення одностороннє насильство проти цивільних (у формі тероризму, позасудових політичних страт тощо) стало головним об'єктом суспільної та міжнародної уваги.

Після приходу до влади у 2002р. Президента А.Урібе (*Álvaro Uribe*) тиск урядових сил на Революційні збройні сили Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias Colombianas, FARC*) значно підвищився, що відповідало военній стратегії *Plan Patriota*, затвердженій в червні 2003р.¹²² У 2008р. *FARC* надалі зазнавали постійних тактичних і стратегічних труднощів (поширення дезертирства, демобілізація, втрати командного состава вищого рівня)¹²³ – переважно внаслідок підвищення ефективності протиповстанських наступальних операцій і покращення Урядом цивільно-військового співробітництва.

У березні в рамках дій проти *FARC* Уряд вдався до бомбардування табору колумбійських біженців в Еквадорі, що спричинило найгострішу за кілька років регіональну політичну напруженість у відносинах між Колумбією та сусідніми Еквадором і Венесуелою¹²⁴. Мірою наступної дипломатичної

¹²⁰ UNHCR, 'Emergency operation in Georgia', 19 Sep. 2008, <<http://www.unhcr.org/georgia.html>>.

¹²¹ Див.: Stepanova, E., 'South Ossetia and Abkhazia: placing the conflict in context', SIPRI Policy Brief, Nov. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=368>.

¹²² *FARC* утворені в 1964р. та є одним із найстарших повстанських рухів у світі. Про попередні етапи конфлікту див.: Віхарта Ш., Ентоні Я. "Крупні збройні конфлікти", *Щорічник СПІПІ 2003: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2004, с.87-89.

¹²³ За оцінками, у 2008р. рух залишили від 2 000 до 3 000 повстанців. Див.: Markey, P., 'FARC rebels battered but surviving', Reuters, 15 Sep. 2008; 'Colombia releases ex-Farc rebels'. BBC News, 7 Mar. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/7929783.stm>>. У I половині 2008р. *FARC* втратили трьох із семи вищих командирів: Р.Рейс (*Raul Reyes*) та І.Ріос (*Ivan Rios*) загинули на початку березня, а М.Маруланда (*Manuel Marulanda*) – засновник *FARC*, командир з найбільшим у світі стажем партизанської війни помер від серцевого нападу 26 березня. Див.: Padgett, T., 'Fallen rebel: the US connection', *Time*, 2 Mar. 2008; 'Second senior Farc rebel "killed"', BBC News, 7 Mar. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7284222.stm>>; Romero, S., 'Death of mythic guerrilla commander confirmed in Colombia', *International Herald Tribune*, 26 Mar. 2008.

¹²⁴ Porte, J.-L., 'Regional tensions rise after Colombia raid to Ecuador', Agence France-Presse, 2 Mar. 2008.

нормалізації відносин, відбулися певні зміни в політичній риторичі Президента Венесуели У.Чавеса – від закликів до міжнародної спільноти визнати повстанців воюючою стороною до заяви в червні 2008р. про те, що “зараз у Латинській Америці збройного партизанського руху не існує, . . . а партизанська війна – це історія”¹²⁵.

У 2008р. *FARC* мав 6-10 тис. бійців, проти 16 тис. у 2001р., у період активних бойових дій¹²⁶. Угрупування традиційно зберігає вплив у сільській місцевості – в департаментах Какета, Гуайнія, Гуав’яре, Мета, Путумайо і Ваупес – і досі становить певну терористичну загрозу в містах.

Хоча нинішні можливості *FARC* є, вірогідно, найслабшими з початку повстанського руху, у 2008р. вони не зазнали рішучої поразки та не розпалися. Угрупування не раз демонструвало виняткову здатність пристосовуватися до обставин, роками зберігало свій склад і передислокувалося до віддалених районів країни, виживаючи переважно за рахунок незаконної торгівлі наркотиками¹²⁷. Попри масштабну участь *FARC* у вирощуванні коки та торгівлі наркотиками, їх повна ідеологічна деградація видається малоімовірною, так само, як і перспектива змістовного процесу примирення між *FARC* та Адміністрацією А.Урібе. Новий лідер і головний ідеолог *FARC* А.Кано (*Alfonso Cano*) залишився противником запропонованих Урядом умов демобілізації воєнізованих угруповань¹²⁸. Друге за чисельністю повстанське угруповання Колумбії – Національно-визвольна армія (*Ejército de Liberación Nacional, ELN*) – з 2005р. періодично брала участь у мирних переговорах з Урядом. На фоні проголошення нею “тимчасового, експериментального” припинення вогню, її активність 2007-2008рр. була неоднорідною – від переговорів до млявих сутичок з урядовими силами.

Усі три зазначені озброєні суб’єкти були джерелами як одностороннього, так і невивіреного насильства проти мирного населення в Колумбії. Спроби Адміністрації А.Урібе розпустити воєнізовані угруповання Об’єднаних сил самооборони Колумбії (*Autodefensas Unidas de Colombia, AUC*), результативні операції проти *FARC* і розширення підконтрольних державі територій сприяли покращенню безпекової ситуації, особливо у великих містах і вздовж головних транспортних магістралей¹²⁹. За даними Уряду Колумбії, у 2000-2007рр. загальна кількість вбивств і викрадень зменшилася принаймні на третину¹³⁰.

¹²⁵ Osborne, D., ‘Armed revolution in Latin America is over, says Chavez’, *The Independent*, 10 June 2008.

¹²⁶ Joyce, M., ‘FARC’s future: the road ahead for Colombian rebels’, *Jane’s Intelligence Review* vol.20, no.3 (Mar. 2008), p.30. Деякі джерела оцінюють чисельність *FARC* у 2008р. у 13 тис. осіб. Див.: ‘Colombia: regional isolation’, *Oxford Analytica*, 10 Mar. 2008.

¹²⁷ Markey (посилання 123) та Joyce (посилання 126).

¹²⁸ ‘FARC response to letter from Colombian intellectuals, politicians and journalists’, 16 Oct. 2008, reproduced in ‘The FARC answers a letter’, Center for International Policy, Colombia Program, 29 Oct. 2008, <<http://www.cipcol.org/?p=691>>; Melgarejo, J., ‘Alfonso Cano, comandante en jefe del estado mayor central de las FARC-EP: “Uribe se mueve por las dólares” [Альфонсо Кано, начальник генерального штабу *FARC-EP*: “Урібе йде за доларом”], *Cambio 16*, no.36 (Dec. 2008), pp.62-73. А.Кано відомий під псевдонимом *Guillermo León Sáenz*.

¹²⁹ US Government Accountability Office (GAO), *Plan Colombia: Drug Reduction Goals Were Not Fully Met, but Security Has Improved*, GAO-09-71 (GAO: Washington, DC, Oct. 2008), p.14.

¹³⁰ US Government Accountability Office (посилання 129), pp.5, 22-24.

Проте, правозахисні групи продовжували повідомляти про значне число загиблих серед цивільних, у т.ч. не від бойових дій, і навіть заявляли про зростання кількості таких інцидентів у 2006-2008рр.¹³¹ Хоча більшість убивств скоїли залишки воєнізованих угруповань, повстанці або нова криміналізована та “воснізована мафія”, урядові армія і сили безпеки також несуть відповідальність принаймні за деякі серйозні інциденти¹³². До масштабної реорганізації колумбійських Збройних сил, включаючи відставку командувача Сухопутних військ генерала М.Урібе (*Mario Montoya Uribe*) 4 листопада, Уряд вдався після виявлення фактів убивств військовими мирних жителів, видаючи їх за жертв бойових дій і збільшуючи таким чином статистику жертв від рук повстанців¹³³. У 2008р., за повідомленнями, Генеральна прокуратура провадила розслідування стосовно 803 військовослужбовців, у т.ч. 99 офіцерів, у зв’язку з обвинуваченнями в позасудових стратах¹³⁴. Верховний комісар ООН з прав людини Н.Піллай (*Navanethem Pillay*) визнав, що такі вбивства у 2008р. були “поширеними”¹³⁵. Скандал змусив США відмовити у військовій допомозі трьом підрозділам колумбійської армії, причетним до вбивств мирних жителів¹³⁶.

Попри безсумнівний успіх колумбійського Уряду в демобілізації у 2003-2006рр. понад 30 тис. бойовиків *AUC*, залишки воєнізованих угруповань і наступники *AUC* (“Чорні орли” (*Black Eagles*), Селянські сили самооборони Наріньо (*Peasant Self-Defence Forces of Nariño*)) виявилися ще більш криміналізованими, ніж *AUC*, і продовжують здійснювати не пов’язані з бойовими діями позасудові страти з політичних мотивів, зокрема профспілкових діячів¹³⁷. Кримінальне насильство з боку воєнізованих угруповань було також головною причиною переміщення населення¹³⁸.

¹³¹ За даними Колумбійської комісії юристів, кількість убивств цивільних осіб за період від середини 2006р. до середини 2007р. зросла до 287, порівняно з 218 – за аналогічний період 2004-2005рр. Див.: Romero, S., ‘Colombia lists civilian killings in guerrilla toll’, *New York Times*, 29 Oct. 2008.

¹³² У 2008р. Генеральна прокуратура розслідувала вбивства 1 015 цивільних осіб, скоєні силами безпеки в 558 епізодах, не пов’язаних з бойовими діями. Кількість нових випадків стрибнула зі 122 у 2006р. до 245 у 2007р. Див.: Romero, S., ‘Colombia killings cast doubt on war against insurgents’, *International Herald Tribune*, 29 Oct. 2008.

¹³³ Associated Press, ‘Colombia fires 3 generals after civilian deaths’, *International Herald Tribune*, 29 Oct. 2008; та Markey, P., ‘U.S. says no aid for Colombia army units in scandal’, Reuters, 7 Nov. 2008. Виплати солдатам та офіцерам і їх кап’єра залежали від числа убитих ними в бою.

¹³⁴ Associated Press (посилання 133).

¹³⁵ Markey, P., ‘Colombian army chief resigns after killings probe’, Reuters, 4 Nov. 2008.

¹³⁶ Markey (посилання 175). Хоча США висувають вимогу неучасті колумбійських підрозділів у порушеннях прав людини як умову надання їм військової допомоги, але за оцінками, 47% випадків таких порушень, зафіксованих у 2007р., були пов’язані з колумбійськими підрозділами, що користувалися допомогою США. Див.: Amnesty International, ‘Leave Us in Peace’: *Targeting Civilians in Colombia’s Internal Conflict* (Amnesty International: London, 28 Oct. 2008).

¹³⁷ Після зменшення у 2007р. кількості навмисних вбивств профспілкових діячів майже на 46%, в перші три місяці 2008р. їх кількість зросла на 70%. Загалом, від 2002р. до початку 2008р. в Колумбії було вбито 400 активістів і членів профспілок. Див.: Romero, S., ‘Union killings peril trade pact with Colombia’, *New York Times*, 14 Apr. 2008. Про наступників *AUC* див.: International Crisis Group (ICG), *Colombia’s New Armed Groups*, Latin America Report no. 20 (ICG: Brussels, 10 May 2007).

¹³⁸ Romero, S., ‘Despite rebel losses, cocaine sustains war in rural Colombia’, *International Herald Tribune*, 26 July 2008. Урядові оцінки свідчать про значне зменшення переміщень населення в департаменті Наріньо – віддаленому районі, де вирощують багато коки, відомому як “центр колумбійської гуманітарної кризи” – з 30 тис. у 2007р. до 7 500 в I половині 2008р. Проте, за даними правозахисних організацій, загальне число ВПО в Колумбії збільшилось у 2006-2007рр. на 38% – до 300 тис.

“Параполітичний” (від іспанських слів “парамілітарний” і “політичний”) скандал, що вибухнув наприкінці 2006р. і тривав у 2007-2008рр., показав рівень шкоди, завданої легітимності держави співробітництвом окремих представників військово-політичного керівництва з воєнізованими угрупованнями¹³⁹. Водночас він продемонстрував високий ступінь автономії колумбійського суду в нестабільній, але дієвій демократичній системі, де стало можливим виконання розпорядження суду заарештувати десятки членів Конгресу, колишнього начальника розвідки Х.Ногера (*Jorge Noguera*) при Президенті А.Урібе та колишнього сенатора, двоюрідного брата А.Урібе, М.Урібе, – через звинувачення їх у співробітництві з воєнізованими угрупованнями¹⁴⁰. Екстрадиція 13 травня 2008р. 14 лідерів воєнізованих угруповань, у т.ч. С.Манкусо (*Salvatore Mancuso*), до США через звинувачення у контрабанді наркотиків перервала процеси над ними в колумбійських судах у справах, пов’язаних із серйозними порушеннями прав людини і злочинами проти людства¹⁴¹.

У 2008р. тривали напади повстанських угруповань на поліцейські відділки, поліцейський і військовий персонал, автомобілі, літаки тощо. Крім того, повстанці, особливо *FARC*, застосовували у великій кількості засоби невибіркової дії (зокрема протипіхотні міни), що завдавали шкоди мирному населенню та залишалися серйозним джерелом одностороннього насильства, насамперед терактів, вбивств цивільних, запідозрених у постачанні інформації військовим, і викрадень. У 2008р. тривали викрадення людей, хоч і не так активно, як попередніми роками¹⁴². Вважається, що з приблизно 2 800 жертв викрадень у Колумбії, що залишались у полоні у 2008р., менше третини – близько 750 – утримувалися *FARC*, а решта – кримінальними групами або “воєнізованою мафією”¹⁴³.

Хоча *FARC* більшість заручників тримали заради виводу, кілька політичних заручників, у т.ч. поважних осіб, залишаються важливим стратегічним активом повстанців¹⁴⁴. У 2008р. *FARC* пропонували обміняти кількох із 40 політичних заручників на ув’язнених повстанців, але переговори зайшли у глухий кут через вимогу повстанців надати позбавлений від присутності військових коридор для вивозу звільнених¹⁴⁵. У січні та лютому 2008р. Президент Венесуели

¹³⁹ Згідно з доповіддю незалежного аналітичного центру *Corporación Nuevo Arco Iris*, станом на листопад 2008р., 34 зі 102 діючих сенаторів і 25 зі 168 членів Палати представників піддавалися допитам через зв’язки з воєнізованими угрупованнями та наркокартелями у II половині 2008р. Див.: Colombia Reports, ‘FARC regrouping, paramilitaries strengthening, says report’, 27 Nov. 2008, <<http://www.colombiareports.com/>>.

¹⁴⁰ Про роль суду див.: Human Rights Watch (HRW), *Breaking the Grip? Obstacles to Justice for Paramilitary Mafias in Colombia* (HRW: New York, 16 Oct. 2008).

¹⁴¹ International Center for Transitional Justice, ‘Extradition: Colombia’s and the United States’ mistake’, Press release, 14 May 2008, <<http://www.ictj.org/en/news/press/release/1677.html>>. Прокурор Міжнародного суду Л.Морено-Окампо (*Louis Moreno-Ocampo*) висловив стурбованість малою кількістю вироків у справах командирів воєнізованих формувань. З 2002р. Уряд А.Урібе передав США понад 700 колумбійців.

¹⁴² Хоча більшість викрадень цивільних не спричиняють загибелі жертви, вони здійснюються під загрозою збройного насильства і можуть завдати серйозної шкоди, фізичних і моральних травм. Не можна відкидати й можливості вбивства заручників.

¹⁴³ Associated Press, ‘Colombians mark independence day with demands for hostage releases’, *International Herald Tribune*, 20 July 2008; та Reuters, ‘Colombians hold massive rally on “Freedom Day”’, *International Herald Tribune*, 21 July 2008.

¹⁴⁴ McDermott, J., ‘Colombia’s FARC back in limelight’, BBC News, 28 Feb. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7268257.stm>>.

¹⁴⁵ Markey, P., ‘FARC rebels battered, but surviving’, Reuters, 15 Sep. 2008; та ‘Colombian rebels say open to hostage dialogue’, Reuters, 29 Oct. 2008.

У.Чавес домовився про звільнення *FARC* шістьох полонених¹⁴⁶. 2 липня депутата колумбійського Сенату І.Бетанкур (*Ingrid Betancourt*), викрадену у 2002р., та ще 14 заручників врятували в результаті таємної операції урядових сил безпеки¹⁴⁷. Ретельно спланована операція завдала *FARC* серйозного удару і зміцнила популярність Президента А.Урібе¹⁴⁸. Проте, наслідки їх порятунку для майбутнього решти заручників є менш очевидними¹⁴⁹. Зменшення викрадень у Колумбії у 2008р. супроводжувалося сплеском цих злочинів у Венесуелі, де також діють елементи *FARC* та *ELN*.

У 2008р. *FARC* у відповідь на військові поразки значно збільшили кількість терактів. Раніше цілями терактів і *FARC*, і *ELN* були, насамперед, урядові, інфраструктурні та бізнесові об'єкти, а цивільні особи були об'єктами викрадень¹⁵⁰. Найкривавішим терактом *FARC* у 2008р. був вибух бомби 15 серпня, під час фестивалю в північно-західному місті Ітуано, коли загинуло сім і було поранено понад 50 осіб¹⁵¹. Ризик терактів з боку *FARC* у містах, у т.ч. в публічних місцях, може зрости напередодні президентських виборів 2010р.

Спадщина одностороннього насильства та інших форм жорстокого поводження з мирним населенням, що проявляються в контексті збройного конфлікту, разом з традицією місцевого управління за допомогою насильства, корупції і заступництва, досі становлять серйозні політичні, юридичні і психологічні виклики побудові миру та порозумінню в Колумбії. Попри перегляд Конституційним судом Закону про мир і справедливість у травні 2006р. з метою покращення захисту прав жертв насильства, процес побудови миру й надалі зосереджувався на колишніх учасниках, а не на жертвах бойових дій та одностороннього насильства¹⁵². Але Колумбія суттєво відрізняється від багатьох інших країн, що виходять зі збройного конфлікту, досить помітною і зростаючою роллю суду, інших юридичних механізмів і впливом громадянського

¹⁴⁶ 10 січня і 27 лютого за посередництва Президента Венесуели У.Чавеса *FARC* звільнили шістьох колумбійських політиків. Див.: Rueda, J., 'Colombian rebels release 4 hostages', Associated Press, 27 Feb. 2008.

¹⁴⁷ Операція здійснювалася за підтримки США з перекиданням до Колумбії на початку 2008р. сотень американських військових і співробітників спецслужб для допомоги в пошуку заручників. Серед звільнених заручників були три працівники американської військово-промислової корпорації *Northrop Grumman*. Див.: Gollust, D., 'US hails Colombian military hostage rescue', Voice of America, 3 July 2008, <<http://www.voanews.com/english/archive/2008-07/2008-07-03-voa64.cfm>>.

¹⁴⁸ Наприклад, 5 липня *FARC* знову закликали обміняти заручників на ув'язнених. Серед інших, із закликом до *FARC* про звільнення заручників звернувся кубинський лідер Ф.Кастро. За кілька днів після порятунку заручників рейтинг Президента А.Урібе, за даними опитування, підвищився з 73% до 91%. Див.: 'Popularity of Colombia's Uribe soars after rescue', Reuters, 6 July 2008.

¹⁴⁹ Наприклад, А.Урібе визнав, що агенти служб безпеки, всупереч Женевським конвенціям, використовували емблему Червоного хреста з метою здобути довіру повстанців. Див.: Bronstein, H., 'Colombia "regrets" misusing Red Cross emblem in hostage rescue', Reuters, 16 July 2008.

¹⁵⁰ Дані про напади на об'єкти інфраструктури див.: *Global Terrorism Database (GTB-2)*, <<http://www.start.umd.edu/data/gtd>>. У 2008р. тривали, але не часто, напади *FARC* та *ELN* на трубопроводи (наприклад, 22-23 червня 2008р.), що призвели до перекриття нафтопроводу Каньйо Лімон – Ковеньяс (*Caño Limón-Coveñas*). Див.: Watkins, E., 'Caño Limón-Coveñas oil pipeline bombed, shut down', *Oil & Gas Journal*, 24 June 2008. Від вибуху автомобіля в м.Калі 31 серпня, в якому звинуватили *FARC*, загинули чотири особи, поранено 25 і пошкоджено Палац правосуддя. Див.: Amnesty International, 'Colombia: Amnesty International condemns bomb attack', Public statement, 1 Sep. 2008, <<http://www.amnesty.org/en/library/info/AMR23/030/2008/en>>.

¹⁵¹ 'Colombia: a puzzling attack and FARC in disarray', STRATFOR, 15 Aug. 2008. Напади могли бути відповіддю на кампанію знищення наркотиків.

¹⁵² Юридичний аналіз див.: International Crisis Group (ICG), *Correcting Course: Victims and the Justice and Peace Law in Colombia*, Latin America Report no. 29 (ICG: Brussels, 30 Oct. 2008).

суспільства на боротьбу з порушеннями прав людини та проявами одностороннього насильства. 4 лютого 2008р. близько 4,8 млн. колумбійців взяли участь у 365 маршах у 27 містах країни, протестуючи проти вбивств і викрадень *FARC* мирних жителів – це була найкрупніша громадянська кампанія в історії Колумбії¹⁵³. Таке масове неприйняття насильства проти мирного населення, гостра суспільна критика порушень державою прав людини та дії чинного правосуддя свідчать про роль, яку можуть зіграти демократична система управління та мобілізація громадянського суспільства в поступовому виведенні суспільства зі стану постійного збройного насильства, в т.ч. одностороннього¹⁵⁴.

VII. Висновки

Динаміка насильства проти мирного населення в Сомалі і Шрі-Ланці підтверджує домінування випадків одностороннього насильства під час збройних конфліктів: постійне, майже рутинне, насильство низької інтенсивності проти мирного населення з боку всіх озброєних суб'єктів. Як засвідчив конфлікт у Південній Осетії, навіть відносно короткочасне, але інтенсивне застосування сили проти мирного населення може мати катастрофічні наслідки, особливо в аспекті його масового переміщення. Натомість у Колумбії спостерігаються ознаки повільного відходу від глибоко вкоріненої практики одностороннього насильства в контексті збройного конфлікту.

Попри труднощі в отриманні достовірних оцінок числа жертв і виокремленні цивільних жертв невибіркового та одностороннього насильства, в усіх чотирьох випадках, розглянутих у цьому розділі, вдалося визначити, що число жертв одностороннього насильства поступалося числу загальних людських втрат від бойових дій і в більшості випадків – навіть числу цивільних, загиблих внаслідок бойових дій¹⁵⁵.

Три з чотирьох випадків, розглянутих у цьому розділі – крім Колумбії – свідчать про відносність, мінливість і неоднорідність глобального зменшення масштабів одностороннього насильства з боку національного або іноземного уряду. Можливі мотиви одностороннього насильства з боку уряду складають широкий спектр – від намірів знищити ймовірні джерела цивільної підтримки повстанців до провокації масового переміщення “ворожого” мирного населення.

Часто, однак, поза увагою залишається та обставина, що скоординовані та методичні кампанії одностороннього насильства урядових сил вимагають певного рівня дієздатності та рішучості самого уряду. Суттєву роль недержавних суб'єктів в односторонньому насильстві можна частково пояснити відсутністю потрібних функціональності та рішучості влади, особливо у слабких

¹⁵³ Протести організувала незалежна Інтернет-мережа “Мільйон голосів проти *FARC*” на соціальному сайті *Facebook*, демонстрації відбулись у 104 містах у всьому світі. Див.: Perez, M.C., ‘Facebook brings protest to Colombia’, *International Herald Tribune*, 10 Feb. 2008. Подібні протести відбулись 20 липня 2008р.

¹⁵⁴ Широке обговорення ролі мобілізації громадянського суспільства як альтернативи і шляху виходу зі збройного конфлікту див.: Kaldor, M., *Global Civil Society: An Answer to War* (Polity: Cambridge, 2003).

¹⁵⁵ Число жертв одностороннього насильства у Шрі-Ланці у 2008р. може дорівнювати або навіть перевищувати число цивільних жертв бойових дій.

або недієздатних державах і в регіонах з більш фрагментованим насильством. У контексті фрагментованого насильства, до найбільш жорстоких насильницьких дій проти мирного населення можуть вдаватися місцеві “сірі кардинали”, польові командири, нерегулярні озброєні формування, кримінальні організації та вуличні банди, які не мають будь-яких чітких політичних цілей.

З усіх головних тенденцій одностороннього насильства одна найкращим чином відбиває деякі більш широкі тенденції розвитку збройних конфліктів 2008р. – зростання ролі недержавних суб’єктів: як проурядових, так і повстанських угруповань. До цих більш широких тенденцій належать: подальше поширення та диверсифікація озброєних недержавних суб’єктів і фрагментація насильства в зонах кількох конфліктів; перехід від звичайних бойових дій до асиметричного насильства та від масштабного прямого збройного зіткнення комбатантів до ударів по “базі цивільної підтримки” противника.

Тероризм, що поєднує одностороннє насильство з використанням нападів на мирне населення як тактикою асиметричної збройної конфронтації, є одним із видів одностороннього насильства, який найтісніше пов’язаний з рушійними силами конфлікту та дедалі частіше застосовується повстанськими групами. У трьох із чотирьох випадків – у Сомалі, Шрі-Ланці та Колумбії – тероризм недержавних суб’єктів був важливим чинником розвитку конфлікту, значення якого збільшилося у 2008р. Як показують усі розглянуті тут випадки, тероризм може проявлятися на різних етапах збройної конфронтації і з різних причин. У Сомалі повстанські сили використовували терористичні вибухи як допоміжну тактику, що забезпечувала крупні додаткові військові дивіденди. Натомість у Колумбії повстанський рух з послабленими військовими можливостями, щоб заявити про свою присутність, дедалі частіше вдається до терористичних методів.

Одностороннє насильство повстанців часто є невід’ємним від сутічок на клановому, етнічному чи релігійному підґрунті. Крім того, повстанські угруповання відіграли важливу опосередковану роль підбурювачів одностороннього та невибіркового насильства, регулярно здійснюючи напади на урядові сили з густонаселених кварталів, провокуючи у відповідь (іноді, слід зазначити, навмисно) напади на мирне населення. Нарешті, одностороннє насильство є лише одним з елементів у ширшому контексті порушень прав людини та насильницьких дій недержавних суб’єктів, таких, як сексуальне насильство або примусова мобілізація, у т.ч. дітей.

Загалом, хоча держави вже можуть не бути головними джерелами одностороннього насильства в контексті збройних конфліктів і можуть докладати чимало зусиль для боротьби з окремими його формами (наприклад, тероризмом), це поки не призвело до загального зниження рівня одностороннього насильства проти мирного населення. Відносне зниження цього рівня в окремих випадках є скоріше короткостроковим наслідком масового переміщення населення або результатом появи принаймні мінімально дієздатних структур місцевого врядування (часто із сумнівною репутацією щодо прав людини), ніж результатом кращого дотримання сторонами міжнародного гуманітарного права.

Додаток 2А. Розвиток крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр.

ЛОТТА ХАРБОМ, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН*

I. Вступ

У цьому додатку аналізуються тенденції крупних збройних конфліктів протягом 1999-2008рр. За цей період зафіксовано загалом 34 таких конфлікти¹. Після поступового зменшення, що спостерігалось з 2005р., у 2008р. їх кількість збільшилася до 16. Кілька конфліктів точилися протягом усього періоду, що аналізується: між Урядом Туреччини і курдським повстанським угрупованням Курдська робітничка партія (КРП, *Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*); між сепаратистами Кашміру та Урядом Індії; між Урядом Філіппін і Комуністичною партією Філіппін (КПФ, *Communist Party of the Philippines, CPP*).

У підрозділах II і III додатка розглядаються, відповідно, глобальні та регіональні тенденції у сфері крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр. У підрозділі IV аналізуються зміни в переліку крупних збройних конфліктів у 2008р., порівняно з 2007р. В підрозділі V розглядаються державні та недержавні суб'єкти одностороннього насильства, в т.ч. в контексті збройних конфліктів. У підрозділі VI наведені визначення, джерела та методи, що використовуються Упсальською Програмою збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*). У таблиці 2А.3 наведено характеристики крупних збройних конфліктів 2008р.

Характерною рисою сучасних збройних конфліктів є одностороннє насильство озброєних суб'єктів проти цивільного населення². В підрозділі V

¹ У рамках Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*UCDP*) поняття “крупний збройний конфлікт” визначається як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони (принаймні одна з яких є урядом держави) використовували збройну силу, що призвело до загибелі внаслідок бойових дій не менше 1 000 осіб упродовж одного календарного року. Докладніше про це визначення див. підрозділ VI цього розділу. Дані *UCDP* та публікації про збройні конфлікти, інші форми організованого насильства, мирні угоди та заходи третіх сторін із запобігання конфліктам див. на сайті *UCDP*: <<http://www.ucdp.uu.se/>>.

² *UCDP* визначає одностороннє насильство як застосування збройної сили проти мирного населення урядом чи офіційно визнаним угрупованням, що спричиняє не менше 25 смертей протягом календарного року. Позасудові страти заарештованих не враховуються. Див.: Eck, K. and Hultman, L., “One-sided violence against civilians in war: insights from new fatality data”, *Journal of Peace Research*, vol.44, no.2 (2007); Human Security Report Project, *Human Security Brief 2007* (Simon Fraser University, School for International Studies: Vancouver, 2007), pp.41-44. Про одностороннє насильство під час окремих збройних конфліктів, що точилися у 2008р., див. розділ 2 цього видання.

* Упсальська Програма збору даних про конфлікти, Департамент дослідження миру та конфліктів Упсальського університету.

Відповідальними за розробку таблиці 2А.3 були: Й.Броше (*Johan Brosché*) – Судан; К.Ек (*Kristine Eck*) – Індія; Х.Грузелл (*Helena Grusell*) – Колумбія і Перу; А.Хессельгрєн (*Anna Hesselgren*) – Шрі-Ланка; С.Хьогблад (*Stina Högbladh*) – Бурунді; Е.Йохансон (*Emma Johansson*) – Туреччина; Й.Креуц (*Joakim Kreutz*) – Ірак, М'янма та Пакистан; С.Ліндберг (*Sara Lindberg*) – Сомалі; Т.Петтерсон (*Therése Pettersson*) – Філіппіни; Р.Сундберг (*Ralph Sundberg*) – Афганістан, Ізраїль і США.

вперше в *Щорічниках СІПРІ* наводяться дані *UCDP* про одностороннє насильство за період 1997-2006рр.

Таблиця 2А.1. Регіональний розподіл, кількість і види крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр.

Регіон	1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008	
	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т	В	Т
Африка	9	1	7	1	7	0	6	0	5	0	3	0	3	0	3	0	1	0	3	0
Америка	1	0	0	0	2	0	2	0	1	0	2	0	2	0	2	0	3	0	3	0
Азія	2	4	2	5	2	5	2	4	2	5	2	2	3	4	3	3	2	4	3	4
Європа	0	2	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	1	0	0
Близький Схід	1	1	1	2	1	2	0	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Всього	13	8	10	9	12	8	10	7	9	8	8	5	9	7	9	6	7	7	10	6
Загалом	21	19	20	17	17	17	13	16	15	14	16	15	14	16	15	14	16	15	16	16

Види протиріч: В – влада; Т – територія.

Таблиця 2А.2. Регіональний розподіл зон, де в 1999-2008рр. відбувся принаймні один крупний збройний конфлікт

Регіон	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Африка	10	8	7	6	5	3	3	3	1	3
Америка	1	0	2	2	1	2	2	2	3	3
Азія	6	6	6	5	6	3	6	6	5	6
Європа	2	1	1	1	1	1	1	1	1	0
Близький Схід	2	3	3	2	3	3	3	3	3	3
Всього	21	18	19	16	16	12	15	15	13	15

II. Глобальні тенденції у сфері крупних збройних конфліктів

У 2008р. у 15 регіонах світу точилося 16 крупних збройних конфліктів. Якщо в 1999р. їх кількість складала 21, то надалі вона зменшилася. Втім, як видно з таблиці 2А.1, зміни були нерівномірними; наприклад, кількість конфліктів між 2007р. і 2008р. збільшилася. Найменша кількість – 13 конфліктів – припала на 2004р.

У 2008р., п'ятий рік поспіль, не зафіксовано жодного міждержавного конфлікту. Протягом 1999-2008рр. із загалом 34 крупних збройних конфліктів міждержавними були лише три: між Еритреєю та Ефіопією (1998-2000рр.); Індією і Пакистаном (1997-2003рр.); Іраком і США та їх союзниками (2003р.). У перших двох предметом протиріччя була територія, у третьому – влада. Решта 31 конфлікт точилися всередині країн: 9 – з приводу території і 22 – з приводу влади. Протягом усього 10-річного періоду конфлікти з приводу влади щороку переважали за кількістю конфлікти з приводу території.

У 2008р. чотири крупні збройні конфлікти були інтернаціоналізовані – в них брали участь війська держав, які спочатку не були учасниками конфлікту, але

допомагали одній з конфліктуючих сторін: між Урядом США та Аль-Каїдою; Урядом Афганістану та Талібаном і *Hezb-e-Islami*; Урядом Іраку та численними повстанськими угрупованнями, що діяли у країні; Перехідним федеральним урядом (ПФУ) Сомалі та озброєним формуванням *al-Shabab*³. Подібно до 2006р. і 2007р., всі інтернаціоналізовані конфлікти 2008р. були тією чи іншою мірою пов'язані з очоленою США “глобальною війною з тероризмом”⁴. У всіх випадках іноземні війська підтримували уряди⁵.

III. Регіональні тенденції

У 2008р. сім крупних збройних конфліктів були зафіксовані в Азії, яка четвертий рік поспіль очолює список регіонів, де точаться крупні збройні конфлікти. По три крупні збройні конфлікти сталися в Африці, на Американському континенті і Близькому Сході. В Європі у 2008р., вперше за останні 10 років, не зафіксовано жодного крупного збройного конфлікту. Регіональний розподіл конфліктів і конфліктних зон у 1999-2008рр. наведено в таблицях 2А.1 і 2А.2, відповідно. Діаграма 2А.1 ілюструє регіональний розподіл і загальну кількість конфліктів протягом кожного року цього періоду.

В Африці в 1999-2008рр. зафіксовано 13 крупних збройних конфліктів і за цим показником вона посідає перше місце серед регіонів⁶. Однак, починаючи з 1999р., на який припав пік (10 конфліктів), тут спостерігалось значне зменшення їх кількості – до одного у 2007р. У 2008р. кількість конфліктів збільшилася до трьох. Із загалом 13 конфліктів лише ерitreйсько-ефіопський був міждержавним. Водночас сім внутрішньодержавних конфліктів в Африці були на певних етапах інтернаціоналізовані, що є характерною рисою для цього регіону. Всі 12 внутрішньодержавних конфліктів, зареєстрованих в Африці, точилися з приводу влади.

В Америці за заданий період зафіксовано три крупні збройні конфлікти⁷. Річна кількість триваючих конфліктів коливалася від нуля (у 2000р.) до трьох (у 2007р. та 2008р.). Всі три конфлікти точилися з приводу влади.

В Азії в 1999-2008рр. зафіксовано 11 крупних збройних конфліктів⁸. Річна кількість коливалася від 6 до 7, – крім 2004р., коли кількість крупних

³ Нетривала війна між Грузією і Південною Осетією у 2008р., до якої на стороні Південної Осетії втрутилася Росія, за числом загиблих під час бойових дій не відповідає визначенню крупного збройного конфлікту (1 000 осіб), тому ця подія зареєстрована *UCDP* як невеликий збройний конфлікт. Про цей конфлікт див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁴ Докладніше про одностороннє насильство під час конфлікту в Сомалі див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

⁵ Про держави, війська яких беруть участь у цих конфліктах, див. таблицю 2А.3 цього додатка. Про конфлікт між США та Аль-Каїдою і питання, що ускладнюють його класифікацію в базі даних *UCDP*, див.: Ерікссон М., Солленберг М., Валленштайн П. “Розвиток крупних збройних конфліктів у 1990-2001рр.”, *Щорічник ССПРІ 2002: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2003, с.73-74.

⁶ Зафіксовані в Африці конфлікти точилися в Алжирі, Анголі, Бурунді, ДРК, між Еритреєю та Ефіопією, у Гвінеї-Бісау, Ліберії, Руанді, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судані та Уганді. В таблиці 2А.3 назва території, з приводу якої точився конфлікт, наведена у другому стовпці в дужках.

⁷ Ці конфлікти точилися в Колумбії, Перу і США (останній – між Урядом США і Аль-Каїдою).

⁸ Ці конфлікти точилися в Афганістані, Камбоджі, Індії (Кашмір), між Індією і Пакистаном, в Індонезії (Східний Тимор), М'янмі (Карен), Непалі, Пакистані, Філіппінах, Філіппінах (Мінданао) і Шрі-Ланці (“Таміл Елам”).

збройних конфліктів зменшилася до чотирьох. Протягом 2003-2008рр. в цьому регіоні фіксувалася найбільша річна кількість крупних збройних конфліктів⁹. Два конфлікти тривали протягом усього періоду 1999-2008рр.: в Індії (Кашмір) і на Філіппінах. Як і в Африці, лише один з конфліктів в Азії – індо-пакистанський – був міждержавним. Половина з 10 внутрішньодержавних конфліктів точилися з приводу влади, решта – території.

У Європі протягом 1998-2008рр. точилися лише два крупні збройні конфлікти – вона стала регіоном з найменшою їх кількістю. Обидва конфлікти тривали з 1999р. Внутрішньодержавний конфлікт в Югославії за територію Косово завершився у 2000р.; в Росії (Чечня) – тривав до 2007р., доки не змінилися політичні цілі повстанців (див. нижче). У 2008р. крупних збройних конфліктів у Європі не було.

На Близькому Сході протягом 1999-2008рр. було зафіксовано п'ять крупних збройних конфліктів¹⁰. Три – тривають з 2004р.: в Іраку, Ізраїлі (Палестинські території) і Туреччині (Курдистан). Конфлікт у Туреччині (Курдистан) триває протягом усього звітного періоду. На Близькому Сході зареєстровано один міждержавний конфлікт: між Іраком та Урядом США і його союзниками. Решта чотири крупні збройні конфлікти точилися всередині держав – два з приводу влади і два – території.

IV. Зміни в таблиці крупних збройних конфліктів за 2008р.

Конфлікти, додані до таблиці у 2008р.

У таблиці за 2008р. з'явилися дані про три конфлікти, яких не було у 2007р.: в Бурунді, Пакистані та Судані.

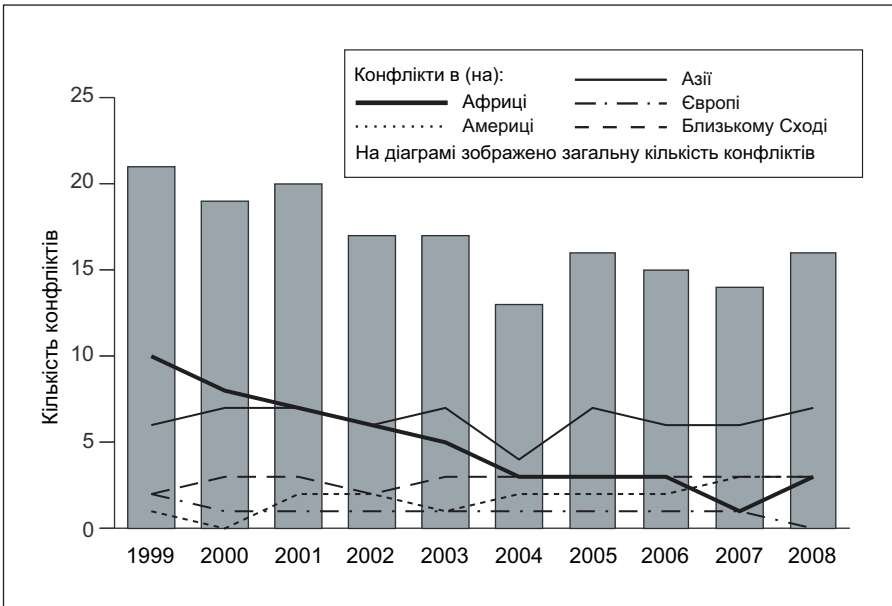
У Бурунді мирний процес між Урядом та останнім активним повстанським угрупованням Партія визволення народу хуту – Сили національного визволення (*Parti pour la libération du peuple Hutu-Forces nationales de liberation, Palipehutu-FNL*), започаткований у 2004р., з грудня 2007р. почав руйнуватися. В січні 2008р. спалахнули збройні сутички, що тривали до серпня. Домовленість про припинення вогню, укладена між двома сторонами у вересні, була чинною до кінця року. 4 грудня була підписана мирна Угода¹¹.

Конфлікт у Пакистані внесено до таблиці крупних збройних конфліктів уперше. У грудні 2007р. проталібські польові командири створили на Родоплемінних територіях з федеральним адміністративним управлінням

⁹ Такий самий високий рівень річних показників був зафіксований в Африці та Азії у 2001-2002рр.

¹⁰ Ці конфлікти точилися в Ірані, Іраку, Ізраїлі (Палестинські території), Туреччині (Курдистан), між Іраком і США та їх союзниками.

¹¹ UN Integrated Regional Information Network (IRIN), 'Burundi: not yet out of the woods', 11 Dec. 2008, <<http://www.irinnews.org/report.aspx?ReportId=81918>>.

Діаграма 2А.1. Регіональний розподіл і загальна кількість крупних збройних конфліктів у 1999-2008рр.

(*Federally Administered Tribal Areas (FATA)*) і в Північно-Західній прикордонній провінції Пакистану (*North West Frontier Province (NWFP)*) повстанську коаліцію Рух Талібан у Пакистані (РТП, *Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP*). Нове угруповання бореться за впровадження законів шариату на всій території Пакистану та відстоює ідею “захисного джихаду” проти режиму Ісламабада – захоплення контролю над територією, запровадження режиму РТП та захист його від урядових сил. Довгостроковою метою РТП є зміна національного Уряду.

У Судані у 2008р. загострився конфлікт між Урядом і дарфурським повстанським угрупованням Суданський народний визвольний рух/Армія (*Sudan Liberation Movement/Army, SLM/A*)¹². Дані про нього зафіксовано в таблиці крупних збройних конфліктів за 2003-2006рр. Жодних мирних переговорів у 2008р. не відбулося.

Конфлікти, вилучені з таблиці у 2008р.

Один крупний збройний конфлікт, зареєстрований в таблиці за 2007р., не потрапив до таблиці 2008р. – у Росії (Чечня). 7 жовтня 2007р. чеченський

¹² Найбільш резонансною подією в Судані у 2008р., що привернула найбільшу увагу, був наступ повстанців на Хартум у травні. Однак, цей напад здійснювався силами повстанського угруповання Рух за справедливість і рівність (*Justice and Equality Movement, JEM*) і не внесений до переліку крупних збройних конфліктів, оскільки внаслідок боїв між урядовими силами та повстанцями не було перевищено граничне число загиблих – 1 000 осіб протягом одного календарного року.

польовий командир Д.Умаров проголосив утворення “Кавказького Емірату” на території більшої частини Північнокавказького регіону Росії. Технічно це поклато край чеченському конфлікту, що точився з приводу контролю над територією Чечні (хоча збройні сутички у 2007р. відбувалися переважно в суміжних автономних республіках) і спричинив розширення зони територіальних спорів. Цей крок, за повідомленнями, розколов повстанський рух, причому А.Закаєв і кілька інших лідерів продовжують наполягати на пріоритеті незалежності Чечні, на відміну від більш проісламістської позиції Д.Умарова. Проте, схоже, що наприкінці 2007р. більшість командирів і рядових бійців чеченського збройного опору схилялися на бік Д.Умарова¹³. У 2008р конфлікт, викликаний проголошенням “Кавказького Емірату”, спричинив загибель у боях менше 400 осіб і тому до таблиці крупних збройних конфліктів не внесений.

Зміни в інтенсивності конфліктів

Порівняно з 2007р., інтенсивність семи з 16 збройних конфліктів, зафіксованих у 2008р., підвищилася: на Філіппінах, у Туреччині (Курдистан), США (з Аль-Каїдою), Ізраїлі (Палестинські території), Перу, на Філіппінах (Мінданао) і у Шрі-Ланці (“Таміл Елам”). В чотирьох останніх число жертв бойових дій зросло більш ніж на 50%.

В Ізраїлі значне зростання числа жертв бойових дій сталося переважно внаслідок подій в останні п’ять днів 2008р. Картина розвитку збройної боротьби протягом перших п’яти місяців 2008р. залишалася подібною до тієї, що спостерігалася у 2006-2007рр., коли Хамас і Палестинський ісламський джихад (*Palestinian Islamic Jihad*) здійснювали ракетний обстріл південної частини Ізраїлю, а ізраїльська армія відповідала повітряними ударами та обмеженими наземними атаками на територію Сектора Гази. Завдяки Угоді про тимчасове припинення вогню від 19 червня протягом наступних п’яти місяців відбулося значне зниження інтенсивності збройних сутичок. Лунали численні звинувачення в порушенні Угоди з обох сторін. Після завершення 19 грудня чинності Угоди, вона не була пролонгована, і Хамас невдовзі відновив ракетні обстріли цілей в Ізраїлі. 27 грудня Ізраїль завдав у відповідь понад сто повітряних ударів по об’єктах Хамасу та його прибічників на території Сектору Гази. Удари тривали і у 2009р.¹⁴

У Перу другий рік поспіль триває ескалація конфлікту між Урядом і маоїстським повстанським угрупованням *Sendero Luminoso* (Сяючий шлях). Хоча

¹³ Vatchagaev, M., ‘Rebel restructuring revitalizes insurgency’, *North Caucasus Weekly*, 1 May 2008. Див. також: Vatchagaev, M., ‘Zakaev’s attempts to persuade Dokka Umarov are in vain’, *North Caucasus Weekly*, 19 June 2008; International Crisis Group (ICG), *Russia’s Dagestan: Conflict Causes*, Europe Report no.192, 3 June 2008 (ICG: Brussels, 3 June 2008); ‘Combat on terrorism and human rights in the North Caucasus, April-October 2008’, Memorial Human Rights Centre, 15 Oct. 2008, <<http://www.memo.ru/2008/10/15/1510081.htm>>; Nichol, J., *Stability in Russia’s Chechnya and Other Regions of the North Caucasus: Recent Developments*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL34613 (US Congress, CRS: Washington, DC, 12 Aug. 2008).

¹⁴ Повний огляд воєнних дій під час кампанії Ізраїлю у Секторі Гази див.: Cordesman, A., *The ‘Gaza War’: A Strategic Analysis* (Center for Strategic and International Studies: Washington, DC, 2 Feb. 2009).

зона активних бойових дій у 2007-2008рр. була обмежена місцевістю Аякучо в регіоні *VRAE* (долина річок Апурімак та Ене), Сяючий шлях погрожував поширити у 2009р. “революційну війну” на інші райони Перу¹⁵.

На Філіппінах у 2008р. інтенсивність конфлікту між сепаратистським Ісламським фронтом визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*) та Урядом в районі південного Мінданао досягла рівня, небаченого з 2003р. Підписана у 2003р. Угода про припинення вогню, не враховуючи спалаху сутичок у червні, переважно дотримувалася до серпня, коли відкликання Урядом підпису під крупною мирною Угодою з повстанцями призвело до ескалації насильства, що продовжувалося до кінця року.

У Шрі-Ланці в січні 2008р. Уряд вийшов з Угоди про припинення вогню з тамільським сепаратистським угрупованням Тигри визволення Таміл Еламу (*TWTE, Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*), які з 2006р. дедалі частіше порушували Угоду. Число жертв бойових дій у 2008р. було найвищим з початку цього конфлікту – понад 8 000 осіб¹⁶.

У 2007-2008рр. знизилась інтенсивність шести крупних збройних конфліктів: в Афганістані, Колумбії, Індії (Кашмір), Іраку, Сомалі та М'янмі (Карен) – останнього більш ніж на 50%. Зниження інтенсивності конфлікту між Урядом М'янми та повстанським Національним союзом Карена (*Karen National Union, KNU*) значною мірою пояснюється двома чинниками. По-перше, циклон “Наргіс”, який наклав країну на початку травня 2008р., відвернув на тривалий час увагу обох конфліктуючих сторін. По-друге, коли Уряд наприкінці 2008р. вдався до щорічного наступу, армія зустріла дуже незначний опір з боку повстанців (ослаблених внутрішніми протиріччями і спробами реорганізуватися), які вирішили відступити та утримуватися від активних дій¹⁷.

У п'яти триваючих у 2008р. крупних збройних конфліктах число жертв бойових дій перевищило поріг 1 000 осіб: в Афганістані (майже 4 500), Іраку (майже 4 000), Пакистані (близько 3 000), Шрі-Ланці (майже 8 400), Сомалі (близько 1 250).

V. Одностороннє насильство

Попри певний спад крупних збройних конфліктів протягом попереднього десятиріччя, у той же період спостерігалася зворотна тенденція зростання одностороннього насильства. Згідно з даними *UCDP* про одностороннє

¹⁵ ‘Shining Path terrorists threaten to expand attacks in Peru’, *Latin American Herald Tribune*, 4 Jan. 2009.

¹⁶ Про події у Шрі-Ланці у 2008р. див. підрозділ IV розділу 2 цього видання.

¹⁷ Про розвиток конфлікту в Карені у 2008р. див., наприклад: Htet Aung Kyaw, ‘Homesick: vacation on the Thai-Burma border’, *Democratic Voice of Burma*, 19 Jan. 2009, <<http://english.dvb.no/news.php?id=2107>>; Pye, D. ‘Their guns will not conquer: the Karen fight ethnic cleansing in Burma with economic development’, *New Internationalist*, no.416 (Oct. 2008); South, A., ‘Making a disaster out of a cyclone’, *The World Today*, vol.64, no.7 (July 2008).

наси́льство, протягом 1997-2006рр. кількість суб'єктів, що чинять одностороннє наси́льство (далі – суб'єкти одностороннього наси́льства, СОН – *перекл.*) збільшилася з 27 до 29. Однак, це зростання не було рівномірним: протягом цього періоду відзначено піки до 40 суб'єктів – у 2002р. і 2004р. Більша частина СОН (42%) у цей час припадала на Африку. Далі йдуть: регіон Азії – 29%, Близький Схід – 17%, Америка – 7% і Європа – 4%. Найбільша середньорічна кількість СОН зареєстрована в Африці – у 1997-1999рр. і 2002-2005рр. і в Азії – 2000-2001рр. і у 2006р.

Наявність вибірок даних *UCDP* про одностороннє наси́льство за порівняно тривалий час дає можливість отримати попередні відповіді на кілька питань. Наприклад, хто – уряди чи недержавні суб'єкти – є головними джерелами одностороннього наси́льства? Відповідь на це питання залежить від того, як оцінювати це явище. Якщо рахувати кількість суб'єктів, що навмисно чинять напади на цивільне населення, то в межах кожного року звітного періоду недержавні угруповання перевищують за цим показником державні СОН. Середньорічна кількість недержавних СОН, майже вдвічі перевищувала кількість державних, а у 2004р. це співвідношення становило 3 : 1. Аналіз числа жертв, спричинених наси́льством цих двох категорій суб'єктів, дає неоднозначну відповідь. Виходячи із щорічних даних про смертельні випадки, протягом перших чотирьох років згаданого десятиріччя за кількістю нападів і числом жертв серед цивільного населення від одностороннього наси́льства, першість належала державним суб'єктам¹⁸. Однак у 2001р. картина змінилася – з 2001р. по 2006р. попереду були недержавні СОН.

Ще одним способом відповісти на згадане вище питання є виокремлення одного найбільшого правопорушника за цей період. У проміжок часу від 1997р. до 2006р. СОН, який найчастіше вдавався до нападів і спричинив найбільше жертв серед цивільного населення протягом одного календарного року (особливо 1998р.), був Уряд Афганістану¹⁹. Друге і третє місця за цими показниками посідали уряди Руанди і ДРК, відповідно. Аль-Каїда (недержавний суб'єкт) посіла третє місце (у 2001р.).

Вибірка даних *UCDP* про одностороннє наси́льство дає також можливість зробити аналіз глибоких зв'язків одностороннього наси́льства проти цивільного населення зі збройними конфліктами. З цих даних видно, що переважна більшість СОН вдавалися до одностороннього наси́льства там і тоді, де і коли тривали крупні збройні конфлікти. В більшості інших випадків, така

¹⁸ *UCDP* використовує три рівні оцінок числа жертв: низькі, найбільш прийнятні та високі, – виходячи з надійності доповідей і суперечливості даних про число жертв, що можуть надходити про події, пов'язані з наси́льством. У цьому підрозділі порівняння ґрунтуються на найбільш прийнятних оцінках.

¹⁹ Протягом 1998р. запеклі бої, зокрема в північній і центральній частинах країни, сталися між талібським Урядом і силами повстанського руху Об'єднаного ісламського фронту порятунку Афганістану (*United Islamic Front for the Salvation of Afghanistan, UIFSA*). Під час боїв, мірою посилення контролю над північними територіями країни, Уряд вдався до масової різанини, переважно серед хазарійців та узбеків, але також і таджиків. Якщо використовувати високі оцінки *UCDP* (див. посилання 18), то конголезьке повстанське угруповання Альянс демократичних сил за визволення Конго-Заїру (*Alliance des forces démocratiques pour la libération du Congo-Zaïre, AFDL*) очолило б перелік правопорушників, а друге місце посів би Уряд Судану.

поведінка СОН спостерігалася за кілька років до або після спалаху крупних збройних конфліктів²⁰. Наприклад, численні СОН зафіксовані в 1997-2000рр. у Бурунді, хоча до 2001р. крупний збройний конфлікт між Урядом Бурунді і *Palipehutu-FNL* не реєструвався. Іншими прикладами є дії багатьох СОН у ДРК, навіть після укладення мирної Угоди у 2003р.

Більшість країн, що потерпали від одностороннього насильства за згаданий період без будь-якої реєстрації як місця триваючого крупного збройного конфлікту, були зонами невеликих збройних конфліктів. Наприклад, у Кот-д'Івуарі у 2000р. Уряд вдавався до одностороннього насильства за два роки до спалаху невеликого збройного конфлікту. До того ж, під час конфлікту 2002-2004рр. як Уряд, так і два повстанські угруповання – Патріотичний рух Кот-д'Івуару (*Mouvement Patriotique de Côte d'Ivoire, MPCDI*) та Івуарський народний рух Великого Заходу (*Mouvement Populaire Ivoirien du Grand Ouest, MPIGO*), чинили насильство проти цивільного населення.

У країнах, де не відбувалося збройного конфлікту, лише в незначній кількості випадків уряд чи недержавний суб'єкт навмисно спрямовували насильство проти цивільного населення. Протягом 1997-2006рр. прикладами одностороннього насильства за відсутності конфлікту були Бразилія, Гондурас, Саудівська Аравія і Танзанія²¹.

У випадках Бразилії і Танзанії одностороннє насильство застосовувалось урядами, хоча в дуже різних контекстах. Насильство, зафіксоване в Танзанії в січні 2001р., було пов'язане з протестами проти можливих фальсифікацій національних виборів. У Бразилії у 2005р. одностороннє насильство Уряду було реакцією на високі рівні групового насильства та організованої злочинності у країні. Поліція вдавалася до насильства, наприклад, проти злидених безпритульних дітей, підозрюваних у причетності до грабунку, або в намаганні виселити людей з міських нетрів.

У Гондурасі та Саудівській Аравії до одностороннього насильства вдавалися недержавні суб'єкти. В Гондурасі кримінальна мережа *М.Салватруча (Mara Salvatrucha)* нападала на цивільне населення у відповідь на ініціативу “нульової терпимості” Президента Р.Мадуро (*Ricardo Maduro*), спрямовану на життя жорстких заходів проти вуличних банд. У Саудівській Аравії у 2003-2004рр. напади на цивільних та їх вбивства чинила Аль-Каїда.

Категорія одностороннього насильства сприяє кращому розумінню організованого політичного насильства та є складовою досліджень з питань тероризму, геноциду, кримінального насильства та порушень прав людини.

²⁰ В інших джерелах *UCDP* визначає більшість цих подій як активні збройні конфлікти, але не крупні збройні конфлікти. Іноді, замість терміну “крупний збройний конфлікт” *UCDP* використовує терміни “війна” та “невеликий збройний конфлікт”. Війна визначається тими ж критеріями, що і крупний збройний конфлікт, за винятком числа загиблих під час бойових дій (1 000 осіб щоріку). Якщо число жертв не досягає цього порогу, але перевищує 25 осіб на рік, такий конфлікт класифікується як невеликий збройний конфлікт. Отже, крупні збройні конфлікти, перелічені в *Щорічниках СППІ*, в переліках, публікаціях і базах даних *UCDP* можуть в окремі роки бути віднесені до категорії невеликих.

²¹ Слід зауважити, що в 1979р. Саудівська Аравія була місцем невеликого збройного конфлікту.

VI. Визначення, джерела та методи

Визначення

UCDP визначає крупний збройний конфлікт як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони (принаймні одна з яких є урядом держави) використовували збройну силу, що призвело до загибелі внаслідок бойових дій не менше 1 000 осіб упродовж одного календарного року²². Окремі елементи визначаються наступним чином.

1. *Протиріччя з приводу влади та/або території* – головні несумісні позиції сторін конфлікту. *Протиріччя з приводу влади* – несумісні позиції сторін стосовно політичної системи, центрального уряду або його складу; можуть бути викликані намаганнями змінити діючий уряд. *Протиріччя з приводу території* – несумісні позиції сторін стосовно статусу території; можуть стосуватися вимог відокремлення чи надання автономії території (внутрішній конфлікт) або переходу контролю над територією до іншої держави (міждержавний конфлікт).

2. *Застосування збройної сили* – використання сторонами конфлікту збройних сил для зміцнення власних позицій у конфлікті. Під зброєю розуміються будь-які матеріальні засоби ведення бойових дій – від промислово вироблених озброєнь до палиць, каміння, вогню та води.

3. *Сторона* – уряд держави, будь-який з його союзників; опозиційна організація або альянс опозиційних організацій. *Урядом держави* вважається сторона конфлікту, що визнана як чинна центральна влада, в т.ч. тими організаціями, що намагаються здобути владу. Якщо цей критерій не може бути застосований, то урядом вважається сторона, що контролює столицю держави. *Опозиційна організація* – будь-яке неурядове угруповання, що оголосило свою назву, та використовує збройну силу для досягнення заявлених політичних цілей. Держава чи багатонаціональна організація, що підтримує одну з головних конфліктуючих сторін за допомогою регулярних військ, також можуть бути внесені до таблиці. Такі опосередковані учасники конфлікту можуть бути внесені до таблиці лише у випадку, якщо вони підтримують позицію однієї з конфліктуючих сторін. Натомість, традиційні миротворчі місії не вважаються учасниками конфліктів, а розглядаються як неупереджені сторони загального мирного процесу.

4. *Держава* – міжнародно визнаний суверенний уряд, що контролює певну територію, або міжнародно невизнаний уряд, що контролює територію, суверенітет якої не заперечується міжнародно визнаним суверенним урядом, який раніше контролював цю територію.

5. *Жертви бойових дій*. Жертви, спричинені діями конфліктуючих сторін і безпосередньо пов'язані з бойовими діями під час конфлікту. Після того, як у певному конфлікті людські втрати внаслідок бойових дій перевищать 1 000 осіб протягом року, інформація про нього знову з'являється у щорічному

²² Ноді *UCDP* використовує категорії воєн і невеликих збройних конфліктів, а не крупних збройних конфліктів. Див. посилання 20.

переліку крупних збройних конфліктів за будь-який рік, протягом якого сутічки між тими самими сторонами спричинили 25 чи більше зареєстрованих жертв бойових дій, пов'язаних з тим самим протиріччям²³. Увага зосереджується не на політичному насильстві як такому, а на протиріччях, пов'язаних з використанням збройної сили. Тому в рамках *UCDP* конфлікти реєструються лише за одним головним критерієм політичного насильства – загибель внаслідок бойових дій, – який використовується для оцінки гостроти конфлікту. Інші види політичного насильства, зокрема, одностороннє насильство, неорганізоване або спонтанне публічне насильство, насильство, не спрямоване проти держави (наприклад, боротьба між повстанськими угрупованнями) не враховуються²⁴.

У цьому додатку розглядається період 1999-2008рр., але конфлікти, наведені в таблиці 2А.3, могли сягати порогу 1 000 жертв бойових дій в будь-який календарний рік, починаючи з 1946р., а не обов'язково протягом аналізованого періоду.

Джерела

Наведені тут дані спираються на інформацію, отриману із загальнодоступних джерел – як друкованих, так і електронних. Такими джерелами є інформаційні агентства, газети, журнали, аналітичні доповіді та документи міжнародних і неурядових організацій. Для збору інформації про цілі та завдання сторін конфлікту часто використовуються документи ворогуючих сторін (урядів та опозиційних організацій), наприклад, сайти повстанських угруповань.

Основу системи збору даних складають незалежні джерела новин, ретельно відібрані протягом кількох років. База даних *Factiva* (раніше відома як *Reuters Business Briefing*) є незамінним джерелом моніторингу новин. Вона охоплює понад 25 тис. джерел 22 мовами зі 159 країн і таким чином забезпечує збір даних на всіх трьох важливих рівнях ЗМІ: міжнародному (зокрема, *Reuters* та *Agence France-Presse*), регіональному та місцевому. Проте, доступність регіональних і національних джерел не є однаковою, тобто стосовно деяких країн достовірними можуть вважатися кілька джерел на вибір, тоді як стосовно інших країн і регіонів використовуються лише обмежена кількість високо-якісних джерел.

З метою забезпечення високого рівня надійності та порівнянь між регіонами і країнами, *UCDP* регулярно уважно вивчає і переглядає принципи відбору та поєднання інформаційних джерел. Одним із пріоритетів є досягнення збалансованого поєднання повідомлень з різних джерел з метою запобігти викривленню інформації. Надійність джерел визначається за допомогою експертизи в рамках *UCDP* та консультацій з експертами глобальної мережі (вченими та

²³ Після виходу *Щорічника СППІ 2008* такий поріг встановлено на рівні 25 жертв бойових дій – з метою забезпечення відповідності між різними вибірками даних *UCDP* та виокремлення вибірок про крупні збройні конфлікти, під час яких протягом конкретного року відбувалися бойові дії. У попередніх виданнях *Щорічника СППІ* цей поріг визначався як “хоча б одна жертва”.

²⁴ *UCDP* додатково збирає інформацію стосовно двох категорій насильства: недержавних конфліктів та одностороннього насильства. Дані про ці додаткові категорії див. на сайті *UCDP*.

політичними діячами). Важливими є як незалежність джерела, так і прозорість його походження. Останнє має значення через те, що більшість джерел є вторинними. Це означає, що для підтвердження надійності повідомлення має бути проаналізоване і первинне джерело. Кожне повідомлення оцінюється залежно від контексту публікації. При цьому враховується потенційна схильність як первинного, так і вторинного джерел до викривленого тлумачення подій, залежно від загального стану медіапростору та рівня цензури. Особливо важливими є повідомлення неурядових і міжнародних організацій, які доповнюють повідомлення ЗМІ та сприяють перехресному контролю. Звичайно, критерій незалежності не застосовується до тих джерел, упередженість яких точно відома, наприклад, урядових документів та сайтів повстанських угруповань. У рамках *UCDP* враховується необхідність високого рівня ретельності перевірки інформації і докладаються значні зусилля із забезпечення достовірності матеріалів, що використовуються.

Методи

Дані про крупні збройні конфлікти збираються за календарний рік. Вони містять відомості про місце конфлікту, тип протиріччя, рік його зародження, рік початку використання збройної сили, конфліктуючі сторони, число загиблих внаслідок бойових дій (загальне і протягом року), уточнення числа загиблих за попередні роки²⁵.

Під час систематизації даних про конфлікти найбільша увага надається даним про бойові втрати. Зокрема, за кожним випадком наводяться відомості про дату, джерело новин, первинне джерело даних, місце та число втрат. В ідеалі, окремі дані перевіряються за двома чи більше незалежними джерелами. Кількісні дані згодом узагальнюються за кожним роком і кожним конфліктом. Надалі узагальнені дані порівнюються із сумарними даними, наведеними в офіційних документах, спеціальних доповідях і ЗМІ. Під час збору даних практикуються опитування регіональних експертів, зокрема дослідників, дипломатів і журналістів. Їх внесок полягає переважно у проясненні фону, на якому відбуваються події, що полегшує розуміння повідомлень у друкованих джерелах.

Оскільки точність загальнодоступної інформації про число загиблих у збройних конфліктах є невисокою, то кількісні дані, наведені в *UCDP*, придатні для використання переважно як оціночні. Замість точних кількісних оцінок іноді наводяться їх діапазони. В оцінюванні числа бойових втрат *UCDP* дотримується консервативних підходів. Досвід показує, що як тільки інформація стосовно збройного конфлікту стає доступною, стримані оцінки, що ґрунтуються на відомостях про кожну окрему подію, часто виявляються більш коректними, порівняно з менш стриманими оцінками, що широко цитуються в ЗМІ. Якщо даних немає або вони є ненадійними, то *UCDP* не надає кількісних даних про конфлікт. Кількісні дані за попередні роки переглядаються щороку з появою нової інформації.

²⁵ Див. також посилання до таблиці 2А.3.

Таблиця 2А.3. Крупні збройні конфлікти у 2008р.

Регіон, країна ^a	Протиріччя ^b	Рік зародження/Рік визнання/ Рік початку/Рік внесення до бази ^c	Сторони конфлікту ^d	Загальне число загиблих (вкл. з 2008р.) ^e	Число загиблих у 2008р. ^f	Зміни порівняно з 2007р. ^g
Африка						
Бурунді	Влада	1991/1991/1991/2001	Уряд Бурунді проти <i>Patiphehuti-FNL</i>	>3 500	>200	н.д.
<i>Patiphehuti-FNL – Parti pour la libération du peuple Hutu–Forces Nationales de Liberation</i> (Партия визволення народу хуту – Національно-визвольні сили)						
Сомалі	Влада	1981/2006/2006/2007	Уряд Сомалі проти <i>al-Shabab</i> , Альянсу за нове визволення Сомалі/ Союзу ісламських судів	<1 300 >200	н.д. --
Судан	Влада		Уряд Судану проти Суданського народного визвольного руху/Армії	<4 400	>100	н.д.
Америка						
Колумбія	Влада	1964/1964/1964/2002	Уряд Колумбії проти <i>FARC</i>	<45 400	>250	-
<i>FARC: Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia</i> (Революційні збройні сили Колумбії)						
Перу	Влада	1980/1980/1980/1981	Уряд Перу проти <i>Sendero Luminoso</i> (Сяючий шлях)	<28 100	25-100	++
США*	Влада	2001/2001/2001/2001	Уряд США, Багатонаціональна коаліція** проти Аль-Каїди	<3 250	<200	+

* Бої в дії точилися в Афганістані, Пакистані та Ємені.

** У 2008р. очолювана США багатонаціональна коаліція складалася з військ наступних країн: Афганістану, Пакистану та Румунії. Надійні дані про чисельність військ держав-учасниць коаліції є чутливими та важкодоступними, тому цей перелік слід розглядати як оціночний.

Регіон, країна ^a	Протиріччя ^b	Рік зародження/Рік визнання/ Рік початку/Рік внесення до бази ^c	Сторони конфлікту ^d	Загальне число загиблих (вкл. з 2008р.) ^e	Число загиблих у 2008р. ^f	Зміни порівняно з 2007р. ^g
Азія						
Афганістан*	Влада	1978/1978/1980/1980 1978/1995/1995/2005	Уряд Афганістану, ISAF** проти <i>Hezb-e-Islami</i> (Ісламська партія) проти Талібана	25-100 <4 500	н.д. -
* Бойові дії точилися в Афганістані та Пакистані..						
** У 2008р. бойові підрозділи до очолюваних НАТО Міжнародних сил сприяння безпеці (<i>International Security Assistance Force, ISAF</i>) надали наступні держави: Албанія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Пакистан, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія і США.						
Індія	Територія (Кашмір)	1977/1977/1989/1990	Уряд Індії проти кашмірських повстанців	>29 800	>450	-
М'янма	Територія (Карен)	1948/1948/1948/1949	Уряд М'янми проти Національного союзу Карена	>15 400	25-100	--
Пакистан	Територія (Карен)	2007/2007/2008/2008	Уряд Пакистану проти <i>Tehrik-i-Taliban Pakistan</i> (Руху Талібан у Пакистані)	<3 000	<3 000	н.д.
Філіппіни	Влада	1946/1968/1969/1982	Уряд Філіппін проти Комуністичної партії Філіппін	20 000-27 000	<200	+
	Територія (Мінданао)	1968/1981/1986/2000	Уряд Філіппін проти Ісламського фронту визволення Мора	<37 900	<300	++
Шрі-Ланка	Територія (Таміл Елам)	1976/1976/1975/1989	Уряд Шрі-Ланки проти Тигрів визволення Таміл Еламу	<76 900	<8 400	++

Близький Схід			
Ірак	Влада	2003/2003/2003/2004	Уряд Іраку, багатонаціональна коаліція* проти іракських повстанців** <28 300 <4 000 –
* Очолована США багатонаціональна коаліція складається з військ наступних держав: Албанії, Вірменії, Австралії, Азербайджану, Боснії і Герцеговини, Болгарії, Чехії, Сальвадору, Естонії, Грузії, Казахстану, Латвії, Литви, Македонії, Молдови, Монголії, Польщі, Румунії, Південної Кореї, Тонга, України, Великої Британії і США.			
** У 2008р. до їх складу належали, в т.ч. <i>Dawlat al- Iraq al-Islamiya</i> (Ісламська держава Ірак, ISI) і <i>Jaiish al-Mahdi</i> (Армія Махді).			
Ізраїль	Територія (Палестинські території)	1964/1964/1964/..	Уряд Ізраїлю проти палестинських угруповань* >16 000 >700 ++
* У 2008р. до їх складу належали Хамас (Ісламський рух опору) і Палестинський ісламський джихад (<i>Palestinian Islamic Jihad, PIJ</i>).			
Туреччина*	Територія (Курдистан)	1974/1974/1984/1992	Уряд Туреччини проти Курдської робітничої партії >31 600 >500 +
* Збройна боротьба точилася в Туреччині та Іраку.			

Примітки: Хоч у деяких країнах також відбувалися невеликі збройні конфлікти, в таблиці наведені дані лише про крупні збройні конфлікти в цих країнах. Визначення, методи розрахунків і джерела отримання даних див. підрозділ VI.

У таблиці 2А.3 конфлікти наведені за географічними регіонами і країнами в їх алфавітному порядку: Африка – за винятком Єгипту; Америка – Північна, Центральна і Південна Америка та країни Карибського басейну; Азія – включно з Океанією, Австралією і Новою Зеландією; Європа – включно з країнами Кавказу; Близький Схід – Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Сирія, Туреччина і країни Аравійського півострова.

^a “Регіон, країна” – місце знаходження уряду держави, проти якого повстала опозиційна організація. Цього року у примітках зазначається також географічне місце бойових дій, якщо воно відрізняється від місцезнаходження уряду, проти якого повстала опозиція.

^b Значенні голівні протиріччя. Поняття “Влада” та “Територія” стосуються протиріч з приводу влади (типу політичної системи, зміни центральних органів влади чи їх складу) та територій (контролю над територією, її відокремлення або автономії), відповідно. Кожен конфлікт може охоплювати одне або більше протиріч з приводу територій, якщо ці території одночасно належать до різних адміністративних одиниць. Що стосується влади, то в кожному конфлікті може бути лише одне протиріччя, оскільки, за визначенням, на певній території може існувати лише один уряд.

^c “Рік зародження” – рік, у якому сторона крупного збройного конфлікту (тобто конфлікту, де кілька сторін ведуть боротьбу з приводу певних протиріч) вперше заявила про протиріччя. Рік відповідає дати, коли була перша заява про протиріччя, навіть якщо та сторона конфлікту вже не бере в ньому участі. “Рік визнання” – рік, у якому одна з активних сторін конфлікту (див. послання с) визнала протиріччя. “Рік початку” – рік, коли хоча б одна з конфліктуючих сторін почала використовувати збройну силу. “Рік внесення до бази” – перший рік, у якому число жертв конфлікту між урядами і хоча б однією з ворогуючих сторін досягло 1 000 осіб протягом одного календарного року та, відповідно, конфлікт було внесено до бази даних крупних збройних конфліктів. Таким чином, “рік зародження” стосується початку збройного конфлікту як такого, а “рік визнання”, “рік початку”, “рік внесення до бази” визначають час залучення до нього хоча б однієї активної опозиційної сторони.

d Спочатку зазначаються урядова сторона та її союзники, потім – опозиційні сторони, що можуть бути як організаціями, так і іншими державами. Опозиційні сторони зазначаються в таблиці лише у випадку, якщо людські втрати від бойових дій між ними та урядом перевищили протягом календарного року рівень 1 000 осіб. Опозиційними організаціями вважаються будь-які неурядові угруповання, що мають публічно оголошені назву, цілі та озброєні сили для їх досягнення. В таблиці наведені лише ті конфліктуючі сторони та альянси, що вели активні бойові дії протягом 2008р. Сторони конфлікту – члени альянсу вказані через кому. У випадку, коли два уряди заявили про несумісні протиріччя, наприклад, стосовно спільного кордону, вони зазначені в алфавітному порядку.

e Число загиблих охоплює всі втрати внаслідок бойових дій, спричинені конфліктом між воюючими сторонами, безпосередньо пов'язаним із зазначеним протиріччям. Тому ця величина може змінюватися, залежно від “року зародження”. У випадку внутрішньодержавних конфліктів враховуються лише ті бойові втрати, що викликані бойовими діями між урядом і опозиційними сторонами, вказаними в таблиці. Найменш достовірні дані округлюються до найближчої сотні. Числа Як свідчить практика, достовірність даних з часом зростає, тому вони шороку переглядаються.

f Дані про втрати, що перевищують 100 осіб, округлюються до найближчої сотні. Тому числа від 101 до 150 наведені як >100, а від 151 до 199 – <200. Числа від 1 до 24 наведені як <25, а від 25 до 100 – 25-100.

g “Зміни порівняно з 2007р.” відбивають збільшення або зменшення числа загиблих внаслідок бойових дій у 2008р., порівняно з числом загиблих у 2007р. Через недостатню надійність вхідних даних, зміни у стовпчику позначаються наступними символами:

н.д. даних немає, оскільки у 2008р. збройний конфлікт не класифікувався як крупний.

+ + число загиблих внаслідок бойових дій збільшилося більш ніж на 50%.

+ число загиблих внаслідок бойових дій збільшилося більш ніж на 10-50%.

0 число загиблих внаслідок бойових дій залишилося незмінним ($\pm 10\%$).

- число загиблих внаслідок бойових дій зменшилося більш ніж на 10-50%.

-- число загиблих внаслідок бойових дій зменшилося більш ніж на 50%.

Додаток 2Б. Глобальний індекс миролюбності 2009р.

КЛАЙД МАККОНАГІ*

I. Вступ

Загальновідомо, що поняття миру визначити важко. Найпростішим чином це можна зробити в термінах гармонії, забезпеченої відсутністю війни чи конфлікту. На рівні держави це означає, що стан миру досягається відсутністю насильницьких конфліктів із сусідніми державами і внутрішніх воєн. Це те, що Й.Галтунг (*Johan Galtung*) визначив як “негативний мир” (*negative peace*) – тобто відсутність насильства¹. Поняття негативного миру є суто інтуїтивним, визначається емпірично та може бути використане як точка відліку для детального розгляду парного поняття – “позитивного миру” (*positive peace*). Для цього треба визначити: в чому саме полягає відсутність насильства; які структури та інститути створюють і підтримують мир.

Складання Глобального індексу миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*) є кроком у цьому напрямі. Він є мірою, що сприяє визначенню культурних атрибутів та інститутів, які пов’язуються зі станом миру. Першочерговою метою ГІМ є створення за допомогою 23 показників моделі кількісної оцінки стану миру та ранжування за нею 144 країн. Ці показники були відібрані за принципом забезпеченості найбільш доступними даними, що відбивають наявність або відсутність миру. Показники оцінюються на підставі як кількісних, так і якісних даних, отриманих з достовірних джерел.

Крім кількісної оцінки негативного миру, метою проекту ГІМ є дослідження позитивного миру. Це робиться шляхом визначення кореляції з іншими індексами та базами даних і аналізу відносної значимості ряду потенційних детермінантів (визначальних чинників), що можуть впливати – як зсередини, так і ззовні – на створення та розвиток мирних суспільств.

Проект ГІМ був започаткований австралійським підприємцем і філантропом С.Кіллелеа (*Steve Killelea*) і його результати публікуються Інститутом економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace, IEP*) – новим аналітичним центром, що спеціалізується на дослідженнях та освітніх програмах у сфері зв’язків між економічним розвитком, комерційною діяльністю та миром². У розробці ГІМ брали участь ІЕМ, аналітичний підрозділ британського журналу “Економіст” (АПЕ, *Economist Intelligence Unit, EIU*), – який відповідає за збір та обчислення даних і рейтингів, – і міжнародна Консультативна група (*Advisory Panel*)³.

¹ Galtung, J., ‘Editorial’, *Journal of Peace Research*, vol.1, no.1 (1964).

² Докладніше про ІЕМ див.: <<http://www.economicsandpeace.org/>>.

³ Вибір показників і їх вагових коефіцієнтів був узгоджений після тривалих обговорень з Консультативною групою ГІМ, до якої у 2008-2009рр. увійшли: К.Клементс – голова (*Kevin Clements, National Centre for Peace and Conflict Studies, University of Otago*), Л.Джемісон (*Linda Jamison, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC*), С.Баракат (*Sultan Barakat, University of York*), П. ван Тонгерен (*Paul van Tongeren, Global Partnership for the Prevention of Armed Conflict, The Hague*), М.Меса (*Manuela Mesa, Centro de Educación e Investigación para la Paz, Madrid*), Д.Сміт і Р.Хорват (*Dan Smith and Ron Horvath, University of Sydney*), Я.Ентоні та К.Степанова (*Ian Anthony and Ekaterina Stepanova, SIPRI*).

* Директор Інституту економіки та миру.

Таблиця 2Б.1. Глобальний індекс миролюбності 2009

Рейтинг (місце)	Країна	Бал	Рейтинг (місце)	Країна	Бал
1	Нова Зеландія	1,202	51	Габон	1,758
2	Данія	1,217	52	Гана	1,761
2	Норвегія	1,217	53	Мозамбік	1,765
4	Ісландія	1,225	54	Єгипет	1,773
5	Австрія	1,252	54	Латвія	1,773
6	Швеція	1,269	56	Болгарія	1,775
7	Японія	1,272	57	Греція	1,778
8	Канада	1,311	58	Замбія	1,779
9	Фінляндія	1,322	59	Панама	1,798
9	Словенія	1,322	59	Танзанія	1,798
11	Чехія	1,328	61	Екваторіальна Гвінея	1,801
12	Ірландія	1,333	61	Нікарагуа	1,801
13	Люксембург	1,341	63	Марокко	1,811
14	Португалія	1,348	64	Йорданія	1,832
15	Бельгія	1,359	65	Намібія	1,841
16	Німеччина	1,392	66	Аргентина	1,851
16	Катар	1,392	67	Індонезія	1,853
18	Швейцарія	1,393	68	Куба	1,856
19	Австралія	1,476	69	Бахрейн	1,881
20	Чілі	1,481	70	Домініканська Республіка	1,890
21	Оман	1,520	71	Буркіна-Фасо	1,905
22	Нідерланди	1,531	72	Мадагаскар	1,912
23	Сінгапур	1,533	73	Парагвай	1,916
24	Словаччина	1,539	74	Китай	1,921
25	Уругвай	1,557	75	Албанія	1,925
26	Малайзія	1,561	75	Молдова	1,925
27	Угорщина	1,575	77	Непал	1,939
28	Іспанія	1,577	78	Сербія	1,951
29	Коста-Ріка	1,578	79	Перу	1,972
30	Франція	1,579	80	Сенегал	1,984
31	Румунія	1,591	81	Болівія	1,990
32	Польща	1,599	82	Україна	2,010
33	Південна Корея	1,627	83	США	2,015
34	Ботсвана	1,643	84	Казахстан	2,018
35	Велика Британія	1,647	85	Бразилія	2,022
36	Італія	1,648	86	Руанда	2,027
37	Тайвань	1,652	87	Тринідад і Тобаго	2,035
38	Естонія	1,661	88	Македонія	2,039
39	В'єтнам	1,664	89	Монголія	2,040
40	Бутан	1,667	90	Бангладеш	2,045
40	ОАЕ	1,667	91	Чорногорія	2,046
42	Кувейт	1,680	92	Сірія	2,049
43	Литва	1,687	93	Папуа-Нова Гвінея	2,059
44	Туніс	1,698	94	Сальвадор	2,068
45	Лаос	1,701	95	Камерун	2,073
46	Лівія	1,710	96	Малі	2,086
47	Малаві	1,711	97	Гайана	2,098
48	Кіпр	1,737	98	Білорусь	2,103
49	Хорватія	1,741	99	Іран	2,104
50	Боснія і Герцеговина	1,755	100	Ангола	2,105

Рейтинг Країна (місце)	Бал	Рейтинг Країна (місце)	Бал		
101	Туркменістан	2,110	123	Південна Африка	2,437
102	Ямайка	2,111	124	Мавританія	2,478
103	Уганда	2,140	125	Шрі-Ланка	2,485
104	Саудівська Аравія	2,167	126	М'янма	2,501
105	Камбоджа	2,179	127	Бурунді	2,529
106	Конго	2,202	128	Ефіопія	2,551
106	Узбекистан	2,202	129	Нігерія	2,602
108	Мексика	2,209	130	Колумбія	2,645
109	Еквадор	2,211	131	Північна Корея	2,717
110	Алжир	2,212	132	Ліван	2,718
111	Гватемала	2,218	133	ЦАР	2,733
112	Гондурас	2,265	134	Грузія	2,736
113	Кенія	2,266	134	Зімбабве	2,736
114	Азербайджан	2,327	136	Росія	2,750
114	Філіппіни	2,327	137	Пакистан	2,859
116	Гаїті	2,330	138	Чад	2,880
117	Кот-д'Івуар	2,342	139	ДРК	2,888
118	Таїланд	2,353	140	Судан	2,922
119	Ємен	2,363	141	Ізраїль	3,035
120	Венесуела	2,381	142	Сомалі	3,257
121	Туреччина	2,389	143	Афганістан	3,285
122	Індія	2,422	144	Ірак	3,341

ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

У таблиці 2Б.1 наведено ГІМ за 2009р. У підрозділі II описуються головні результати та зміни в рейтингах ГІМ. У підрозділі III пояснюється методика обчислення ГІМ, а в підрозділі IV досліджуються потенційні детермінанти миру, які можуть бути визначені за допомогою ГІМ.

II. Головні результати та зміни

ГІМ 2009 охоплює 144 країни або близько 99% населення світу і понад 87% суші. Перше місце посідає Нова Зеландія як найбільш миролюбна країна; за нею ідуть Данія і Норвегія. Невеликі, стабільні та демократичні країни постійно посідають у рейтингу найвищі місця: 14 країн з Топ-20 належать до західних чи центральноєвропейських демократій. Втім, порівняно з минулим роком, кількість цих країн зменшилася (тоді їх було 16) – з Топ-20 вибули Угорщина і Словаччина; натомість до цього переліку потрапили Катар (16 місце) та Австралія (19 місце). Всі п'ять скандинавських країн: Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія і Швеція, – увійшли до Топ-10. Острівні країни загалом почуваються добре, хоча Мадагаскар – через підвищення політичної нестабільності та почастішання демонстрацій із застосуванням сили – опустився на 30 позицій. Третій рік поспіль найнижчі рейтинги миролюбності мають Ірак, Афганістан і Сомалі. Ці країни перебувають у стані конфлікту і заворушень.

Середній бал для країн, що досліджувалися в рамках ГІМ у 2009р., дорівнює 1,964 (за п'ятибальною шкалою). Різниця між балами перших

20 країн є невеликою (від 1,202 у Нової Зеландії до 1,481 у Чілі), але розрив між останніми 20 країнами є набагато більшим (від 2,485 у Шрі-Ланки до 3,341 у Іраку).

Перелік країн, рейтинги яких змінилися найбільшою мірою, порівняно з ГІМ 2008 (переглянуто з метою врахування зміни методики у 2009р.), наведено в таблиці 2Б.2⁴.

Таблиця 2Б.2. Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2008-2009рр.

Країна	Рейтинг у 2009р.	Зміна рейтингу у 2008-2009рр.
<i>Топ-5 за найбільшим піднесенням</i>		
Боснія і Герцеговина	50	+23
Ангола	100	+16
Конго	106	+15
Єгипет	54	+13
Тринідад і Тобаго	87	+11
<i>Топ-5 за найбільшим падінням</i>		
Мадагаскар	72	-30
Мексика	108	-16
Латвія	54	-16
Південна Африка	123	-15
Ємен	119	-13

III. Методика і джерела даних

Показники

Консультативна група ГІМ обрала 23 показники наявності/відсутності миру за трьома ключовими тематичними групами⁵.

1. *Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів.* Метою ГІМ є огляд стану миру у країнах за попередній рік, хоча багато показників ґрунтуються на доступних даних за два останні роки. Через наявність доступу до авторитетних джерел статистичних даних про триваючі внутрішні та міждержавні війни, Консультативна група вирішила не враховувати в ГІМ даних, що відбивають історичний досвід участі країн у внутрішніх або міждержавних конфліктах. Оцінці підлягають п'ять показників, два з яких оцінює АПЕ (таблиця 2Б.3).

2. *Показники громадської безпеки та соціальної захищеності.* Стан суспільної безпеки та соціальної захищеності у країні оцінюється 10 показниками, зокрема: сприйняттям злочинності в суспільстві, рівнем поваги до прав людини, кількістю вбивств, рівнем злочинності із застосуванням насильства

⁴ Більш детальний аналіз змін рейтингів кожної країни див.: *Global Peace Index, 2009 Methodology, Results and Findings* (Institute for Economics and Peace: Sydney, 2009), annex A.

⁵ Точне визначення кожного показника див.: *Global Peace Index* (посилання 4).

Таблиця 2Б.3. Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Кількість зовнішніх і внутрішніх воєн у 2002-2007рр.	5	База даних <i>UCDP/PRIO</i> про збройні конфлікти; <i>Earthscan</i> , Атлас війни та миру (<i>The Atlas of War and Peace</i>)
Оцінка числа жертв організованого конфлікту (зовнішнього)	5	<i>UCDP</i>
Число жертв організованого конфлікту (внутрішнього)	5	База даних <i>UCDP/PRIO</i> про збройні конфлікти
Рівень організованого конфлікту (внутрішнього)	5	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Відносини із сусідніми країнами	5	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”

UCDP – Упсальська Програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program*);
PRIO – Міжнародний інститут дослідження миру (*International Peace Research Institute, Oslo*).

Таблиця 2Б.4. Показники громадської безпеки та соціальної захищеності

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Сприйняття злочинності в суспільстві	4	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Число переміщених осіб у % населення	4	Світовий банк, Індекс світового розвитку (<i>World Development Indicators</i>)
Політична нестабільність	4	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Рівень поваги до прав людини (Шкала політичного терору, <i>Political Terror Scale</i>)	4	М.Гібней і М.Далтон (<i>Mark Gibney, Matthew Dalton, University of North Carolina / Amnesty International</i>)
Потенціал терористичних актів	1	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Кількість вбивств на 100 тис. населення	4	№№9, 8, 7 <i>UNCJS</i>
Рівень злочинності із застосуванням насильства	4	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Імовірність демонстрацій із застосуванням насильства	3	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Число ув’язнених на 100 тис. населення	3	Міжнародний центр досліджень в’язниць (<i>International Centre for Prison Studies, King’s College London</i>), Список ув’язнених світу (<i>World Prison Population List</i>)
Чисельність службовців органів внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення	3	№№8, 7 <i>UNCJS</i>

UNCJS – Управління ООН з питань наркотиків і злочинності, Огляди тенденцій злочинності та діяльності систем кримінального правосуддя (*UN Office of Drugs and Crime, United Nations Surveys on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems*).

тощо (таблиця 2Б.4). Консультативна група враховує складність порівняння статистичних даних про злочинність у різних країнах. Оцінки п’яти з цих показників зроблені групами аналітиків АПЕ за кожною країною.

Таблиця 2Б.5. Показники мілітаризації

Показник	Ваговий коефіцієнт	Джерело
Військові витрати у % ВВП	2	<i>IISS, The Military Balance 2008</i>
Чисельність збройних сил на 100 тис. населення	2	<i>IISS, The Military Balance 2008</i>
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (імпорт) на 100 тис. населення	2	База даних СППІ про поставки озброєнь
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (експорт) на 100 тис. населення	3	База даних СППІ про поставки озброєнь
Фінансування миротворчих місій ООН	2	Секретаріат ООН
Сумарна кількість важких озброєнь на 100 тис. населення	3	Боннський міжнародний центр з питань конверсії (<i>Bonn International Center for Conversion</i>)
Доступність легких озброєнь і стрілецької зброї	3	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”
Військовий потенціал/модернізація	2	Аналітичний підрозділ журналу “Економіст”

IISS – Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies*).

3. *Показники мілітаризації.* За допомогою восьми показників оцінюється нарощування у країні військової потужності – виходячи з припущення, що рівень мілітаризації і доступність озброєнь безпосередньо визначають, наскільки захищеною відчуває себе країна на міжнародній арені (таблиця 2Б.5). У ГІМ за 2009р. показник надання військ для миротворчих місій ООН було замінено на показник фінансування миротворчих місій ООН, а показник надання військ поза межами ООН було вилучено⁶.

Кожен показник має ваговий коефіцієнт, який оцінюється за п’ятибальною шкалою. Обчислення якісних показників за країнами роблять аналітики АПЕ. Брак кількісних даних компенсується оцінками.

“Зважування” Індексу

Виходячи з відносної важливості кожного з показників, Консультативна група визначила за п’ятибальною шкалою їх вагові коефіцієнти. Узгоджені величини вагових коефіцієнтів кожного показника наведені в таблицях 2Б.3-2Б.5. “Зважені” оцінки показників країн у кожній тематичній групі ГІМ зводяться до двох під-індексів: внутрішнього та зовнішнього (за її кордонами) стану миру. Сумарний бал і рейтинг (місце) кожної країни визначаються з урахуванням вагових коефіцієнтів під-індексів у фінальній оцінці країни: 60% – внутрішнього та 40% – зовнішнього миру. Більша “вага”, надана Консультативною групою під-індексу внутрішнього миру, зумовлена припущенням, що підвищення рівня внутрішнього миру відповідає зменшенню імовірності зовнішнього конфлікту.

⁶ Докладніше про зміни в методиці у 2009р. див.: *Global Peace Index* (посилання 4).

IV. Аналіз потенційних визначальних чинників

ГІМ може бути використаний як підґрунтя для визначення чинників миру. Хоча, сам по собі ГІМ не може пояснити, наприклад, причини відсутності насильства або наявності у груп країн доволі схожих недоліків, наслідком яких є відсутність миру.

На додаток до 23 головних показників, наведених вище, в рамках Проекту ГІМ визначені 33 допоміжні показники, які характеризують: стан демократії, зокрема компетентність та ефективність державного управління; інституційну стабільність і стійкість політичного процесу; міжнародну відкритість; демографічну ситуацію; участь у регіональній інтеграції; відносини у сферах релігії і культури; стан освіти; матеріальний добробут⁷. Ці показники складають перелік потенційних визначальних чинників (детермінант) миру. Перелік, безумовно, не є вичерпним: він охоплює лише показники, для обчислення яких є порівнянні, несуперечливі та вимірювані дані за всіма 144 країнами, а також надійні джерела їх отримання. В таблиці 2Б.6 наведено перелік із 23 головних і 33 допоміжних показників ГІМ. Для кожного показника обчислені кореляційні коефіцієнти балів і рейтингів у ГІМ, а також оцінок підіндексів внутрішнього та зовнішнього миру. Кореляційні коефіцієнти обчислені з урахуванням усіх 144 країн, охоплених ГІМ.

З усіх перелічених змінних, найбільшою мірою на індекси миролюбності країн впливає рівень внутрішнього миру – коефіцієнт кореляції 0,97. Аналіз дозволяє виявити наступні визначальні чинники миролюбності: доброзичливі відносини із сусідніми державами; низький рівень корупції; належне функціонування уряду; високий рівень доходу на душу населення; високий рівень охоплення населення середньою і вищою освітою; низькі темпи дитячої смертності; свобода преси; високий ступінь регіональної інтеграції.

Крім кореляційного аналізу, був зроблений факторний аналіз ГІМ⁸. За його допомогою визначено три головні елементи миру: суспільно-політичний мир; стан національної безпеки; демілітаризація. Суспільно-політичний мир визначає межу, до якої в суспільстві та в міждержавних відносинах практикується ненасильницьке врегулювання конфліктів. Стан національної безпеки визначає наявність у країні потенціалу насильства; крім того, він дозволяє визначити ціну упущеної вигоди, тобто вартість матеріальних і людських ресурсів, які могли б бути залучені до продуктивної діяльності. Демілітаризація стосується традиційного розуміння миру як відсутності війни. За визначенням ГІМ, вона є необхідною, але недостатньою складовою миру.

Три згадані елементи миру характеризують як внутрішню, так і зовнішню миролюбність країни: вони можуть бути застосовані до будь-яких внутрішніх відносин між людьми в суспільстві, а також до зовнішніх відносин з іншими суспільствами. Факторний аналіз демонструє, що статистичні компоненти ГІМ природно групуються в рамках цих категорій. З цього можна зробити висновок, що ГІМ має достатньо високі статистичну цілісність і зв'язність.

⁷ Точні визначення допоміжних показників і джерела даних для їх оцінки див.: Global Peace Index (посилання 4), annex B.

⁸ Аналіз головних факторів виконали проф. Р.Хорват (*Ronald Horvath*) і д-р Б.Голдсміт (*Ben Goldsmith*) Сіднейського Університету. Див. також: Global Peace Index (посилання 4).

Таблиця 2Б.6. Кореляція між ГІМ, головними показниками та визначальними чинниками миру

Наведені величини є кореляційними коефіцієнтами. Жирним шрифтом зазначені коефіцієнти, більші ніж 0,5 або менші ніж -0,5. Рівні значимості, які можуть бути різними для кожного показника, не обчислювалися.

	ГІМ у балах	ГІМ, місце	Внутрішній мир	Зовнішній мир
ГІМ у балах	1,00	0,96	0,97	0,61
ГІМ, рейтинг	0,96	1,00	0,95	0,53
Внутрішній мир	0,97	0,95	1,00	0,40
Зовнішній мир	0,61	0,53	0,40	1,00
<i>Показники ГІМ</i>				
Кількість зовнішніх і внутрішніх воєн у 2002-2007рр.	0,27	0,25	0,12	0,61
Оцінка числа жертв організованого конфлікту (зовнішнього)	0,14	0,13	0,02	0,47
Число жертв організованого конфлікту (внутрішнього)	0,71	0,60	0,66	0,54
Рівень організованого конфлікту (внутрішнього)	0,83	0,81	0,82	0,46
Відносини із сусідніми країнами	0,72	0,68	0,62	0,69
Сприйняття злочинності в суспільстві	0,76	0,73	0,76	0,37
Число переміщених осіб у % населення	0,26	0,14	0,23	0,22
Політична нестабільність	0,77	0,78	0,78	0,35
Рівень поваги до прав людини (Шкала політичного терору)	0,85	0,84	0,84	0,46
Потенціал для терористичних актів	0,63	0,58	0,59	0,43
Кількість вбивств на 100 тис. населення	0,62	0,62	0,71	0,04
Рівень злочинності із застосуванням насильства	0,65	0,68	0,75	0,01
Імовірність демонстрацій із застосуванням насильства	0,67	0,69	0,74	0,12
Число ув'язнених на 100 тис. населення	0,11	0,13	0,06	0,20
Чисельність службовців органів внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення	0,05	0,06	0,07	-0,02
Військові витрати у % ВВП	0,35	0,28	0,24	0,54
Чисельність збройних сил на 100 тис. населення	0,25	0,18	0,12	0,52
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (імпорт) на 100 тис. населення	-0,07	-0,12	-0,14	0,19
Обсяг поставок основних видів звичайних озброєнь (експорт) на 100 тис. населення	-0,06	-0,10	-0,16	0,28
Фінансування миротворчих місій ООН	0,33	0,31	0,31	0,24
Сумарна кількість важких озброєнь на 100 тис. населення	0,14	0,09	0,02	0,45
Доступність легких озброєнь і стрілецької зброї	0,73	0,72	0,78	0,21
Військовий потенціал/модернізація	-0,08	-0,11	-0,22	0,40
<i>Потенційні детермінанти миру</i>				
Індекс політичної демократії	-0,56	-0,57	-0,57	-0,27
Виборчий процес	-0,38	-0,40	-0,38	-0,20
Функціонування уряду	-0,66	-0,65	-0,66	-0,32
Участь у політичному житті	-0,46	-0,49	-0,48	-0,16
Політична культура	-0,64	-0,65	-0,68	-0,21

	ГІМ у балах	ГІМ, місце	Внутрішній мир	Зовнішній мир
Громадянські свободи	-0,50	-0,50	-0,48	-0,32
Сприйняття корупції	-0,72	-0,78	-0,77	-0,19
Жінки в парламенті (% числа в нижній палаті)	-0,30	-0,32	-0,31	-0,14
Гендерна нерівність	-0,42	-0,44	-0,44	-0,15
Свобода преси	0,50	0,51	0,49	0,29
Експорт плюс імпорт у % ВВП	-0,11	-0,14	-0,11	-0,07
Прямі іноземні інвестиції (надходження) у % ВВП	-0,19	-0,20	-0,17	-0,18
Число приїжджих у % чисельності місцевого населення	-0,42	-0,45	-0,44	-0,16
Чиста міграція у % загальної чисельності населення	-0,24	-0,32	-0,28	-0,02
15-34-річні особи чоловічої статі у % загальної чисельності населення	0,39	0,46	0,43	0,05
Гендерний коефіцієнт населення – жінки / чоловіки	-0,07	-0,08	-0,06	-0,08
Ступінь регіональної інтеграції	0,64	0,64	0,64	0,34
Поточні витрати на освіту у % ВВП	-0,29	-0,28	-0,30	-0,10
Відсоток учнів початкових класів (нетто)	-0,51	-0,44	-0,53	-0,17
Відсоток учнів середніх класів (нетто)	-0,52	-0,53	-0,59	-0,04
Число студентів ВНЗ на 100 тис. населення (брутто)	-0,49	-0,54	-0,57	-0,01
Середня тривалість шкільної освіти	-0,61	-0,62	-0,65	-0,18
Рівень грамотності дорослих у % населення старше 15 років	-0,50	-0,47	-0,52	-0,18
Вороже ставлення до іноземців і приватної власності	0,63	0,61	0,66	0,24
Важливість релігії в житті країни	0,47	0,47	0,48	0,20
Готовність до боротьби	0,37	0,37	0,29	0,42
Номинальний ВВП в \$ млрд., за паритетом купівельної спроможності	-0,06	-0,05	-0,12	0,17
Номинальний ВВП в \$ млрд., за ринковим валютним курсом	-0,11	-0,11	-0,17	0,14
ВВП на душу населення	-0,58	-0,64	-0,63	-0,15
Коефіцієнт Джині	0,39	0,43	0,48	-0,07
Безробіття (%)	0,25	0,21	0,26	0,07
Середня тривалість життя	-0,54	-0,55	-0,60	-0,10
Дитяча смертність на 1 000 народжених	0,54	0,53	0,57	0,16

3. Легітимність миротворчих операцій*

ШАРОН ВІХАРТА

І. ВСТУП

У 2008р. виповнилося 60 років від запровадження першої миротворчої операції ООН¹. Протягом попереднього десятиріччя, коли були досягнуті очевидні значні успіхи в Бурунді і Сьєрра-Леоне, а також помітний успіх у створенні інституційного потенціалу миротворчих операцій, миротворча діяльність дедалі більше сприймається як панацея від проблем у країнах, які виходять з конфлікту. Це призвело до швидкого зростання кількості, чисельності та масштабів миротворчих операцій. Втім, проблеми, які супроводжували у 2008р. миротворчі операції в Афганістані, ДРК, Грузії і Судані – труднощі з приборканням “спойлерських груп”, неправомірні дії миротворців, політичні кризи і хронічні затримки з розгортанням операцій і військових контингентів – порушили питання про легітимність кількох миротворчих операцій і власне миротворчості в її нинішньому вигляді². Дехто вважає, що ці проблеми були прелюдією до системної кризи та, можливо, кризи парадигми миротворчості³.

Окремі оглядачі зосередили увагу на системних проблемах, зокрема на гострій нестачі особового складу, озброєнь, техніки та фінансування, від чого страждали кілька місій у 2007-2008рр. – особливо чисельні, багатоаспектні операції. Вони вважають, що ці труднощі є лише наслідком природного циклічного зменшення потенціалу системи через її намагання пристосуватися до зростання миротворчих амбіцій, і вказують на подібні проблеми

¹ Першою миротворчою операцією ООН була Організація ООН зі спостереження за дотриманням умов перемир'я (*UN Truce Supervision Organization, UNTSO*). *UNTSO* була розгорнута в 1948р. на Палестинських територіях з метою спостереження там за перемир'ям після арабо-ізраїльської війни 1948р. Докладніше про це див. Базу даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції: <<http://conflict.sipri.org/>>.

² “Спойлерські групи” – учасники мирного процесу, які прагнуть загальмувати або зірвати трансформаційні процеси або процеси побудови миру. Про протидію спойлерським групам див.: Stedman, S.J., Rothchild, D. and Cousens E.M. (eds), *Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements* (Lynne Rienner: Boulder, CO, 2002).

³ Gowan, R., ‘Strategic context: peacekeeping in crisis’, *International Peacekeeping*, vol.15, no.4 (Aug. 2008), pp.453-469. “Система” в цьому випадку означає сукупність “оперативних, управлінських і політичних механізмів, необхідних для здійснення місій ООН на місцях”, а “парадигма” – “сукупність припущень і концепцій, які визначали зміст діяльності ООН на місцях протягом останнього десятиріччя”.

* Англійською мовою поняття “миротворча операція” і “миротворча місія” використовуються як синонімічні. Українською ці поняття також є дуже близькими одне до одного, але залежно від контексту “операція” має діяльний відтінок, а “місія” – організаційний (*перекл.*).

на початку 1990-х років⁴. Інші стверджують, що проблеми поглиблюються та пов'язані із сучасною парадигмою миротворчого процесу як політичної кампанії, яка часто диктує напрям трансформаційного курсу приймаючої країни відповідно до порядку денного “ліберального миру”⁵. Ці оглядачі закликають до повної переоцінки засад і цілей миротворчих операцій.

Розв'язання системних проблем миротворчої діяльності не відверне кризи миротворчості. Не можна сказати, що чинна миротворча парадигма має бути відкинута повністю: вирішення окремих головних питань, пов'язаних як з легітимністю миротворчих операцій, так і з браком персоналу, озброєнь, техніки та фінансування, дасть можливість повернути сучасну миротворчу діяльність на загалом позитивну траєкторію кількох минулих років.

Легітимність миротворчої операції можна визначити трьома взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими аспектами: політичний консенсус, законність і моральний авторитет⁶. Політичний консенсус означає домовленість – чи принаймні згоду – міжнародної спільноти і приймаючого уряду стосовно необхідності та доречності миротворчої операції. Політичний консенсус і законність прийнято вважати визначальними чинниками легітимності мандата миротворчої операції. Моральний авторитет миротворчої операції значною мірою визначається поведінкою особового складу: наскільки жорстко персонал дотримується міжнародних норм і стандартів, особливо тих, що мають бути запроваджені цією операцією. Порушення одного з аспектів легітимності може безпосередньо вплинути на решту інших, обмежити дієвість та успіх операції і навіть створити загрозу її загальній легітимності. Водночас, важливо мати на увазі, що визначення та оцінка легітимності є значною мірою суб'єктивними; навіть легітимність операції, яка, на загальну думку, має забезпечуватись ухваленням ООН її мандата, може піддаватися сумніву.

У підрозділі II цього розділу зазначаються виклики легітимності мандатів кількох миротворчих операцій та розглядаються процеси виконання цих мандатів під час окремих операцій у 2008р. В підрозділі III аналізується вплив на окремі операції втрати їх морального авторитету (особливо в очах місцевого населення), зокрема внаслідок протиправної поведінки особового складу. Крім того, описується реакція ООН на такі дії миротворців. У підрозділі IV наведені деякі висновки. В додатку 3А наведені докладні дані про багатосторонні миротворчі операції 2008р.

⁴ MacFarquhar, N., ‘New demands overwhelm UN peacekeeping missions’, *International Herald Tribune*, 11 Feb. 2009.

⁵ Порядок денний “ліберального миру” зосереджується на запровадженні ліберальної демократії і системи вільної ринкової економіки. Типовими завданнями миротворчих операцій в цьому контексті є консолідація інститутів демократії, зміцнення державного апарату, просування принципів належного врядування, економічна та соціальна реабілітація. Обговорення цих питань див.: Richmond, O.P., *The Transformation of Peace* (Palgrave Macmillan: Basingstoke, 2005).

⁶ Таке розуміння легітимності є спрощеною версією “тріади міжнародної легітимності” Я.Кларка (Ian Clark). Див.: Clark, I., *Legitimacy in International Society* (Oxford University Press: Oxford, 2005). Див. також: O'Connor, J., ‘Recycling sociology’s bargain bin: “legitimacy” in world politics research’, *Cooperation and Conflict*, vol.43, no.2 (June 2008), pp.251-260.

II. Легітимність і мандат

Заснування миротворчої операції починається, як правило, після укладення мирної угоди між конфліктуючими сторонами. Мандат операції визначає повноваження на виконання сукупності заходів, спрямованих на допомогу пост-конфліктній державі в забезпеченні переходу до стійкого миру. Мандат окреслює головні цілі операції. Обговорення легітимності мандата торкається наступних питань: права на втручання, хто має це робити, коли і як це має бути зроблено⁷. Чинниками, що пов'язані з мандатом і можуть впливати на легітимність миротворчої операції є: юридичне обґрунтування мандата; визначені функції, їх доречність чи відповідність потребам приймаючої країни; уповноважені мандатом суб'єкти; спосіб виконання. Ці чинники можуть доповнювати або часом суперечити один одному.

Згадані чинники можуть суперечити один одному, зокрема, коли мандат і визначені ним завдання є юридично обґрунтованими, але узгоджені для певної операції правила застосування військової сили є настільки обмеженими, що у виконанні завдань виникають труднощі. Мандат та уповноважені ним суб'єкти можуть бути легітимними в очах міжнародних суб'єктів і приймаючого уряду, але нелегітимними на думку окремих груп місцевого населення. Необхідність політичного консенсусу або згоди конфліктуючих сторін часто означає, що компроміси у формулюванні мандата роблять його не найкращим засобом досягнення стійкого миру.

Легітимність мандата може також піддаватися сумніву через відчутні розбіжності між визначеними в ньому цілями та результатами виконання його завдань. Наприклад, визначення географічних місць дислокації сил може викликати відчуття упередженості до певних країн-контрибуторів⁸. Крім того, вибір партнерів, з якими співпрацює місія, може зашкодити сприйняттю її легітимності; наприклад, рішення співпрацювати з польовими командирами заради політичної вигоди чи через те, що вони мають реальну владу на місцях, може, з моральної і практичної точок зору, сприйматись як нелегітимне. Слід також розуміти, що мандат місії, оперативні плани, правила застосування сили тощо, разом з контекстом, в якому вона працює, як правило, з часом змінюються. Отже, протягом усього терміну операції можуть з'являтися нові виклики легітимності.

Законність мандата

Законність є, можливо, головним – і найближчим до цілей – визначальним чинником легітимності мандата миротворчої операції і, зрештою, самої операції. Операції ООН, розгорнуті згідно з резолюціями Ради Безпеки (РБ) відповідно до розділів VI чи VII Статуту ООН, мають, з точки зору міжнародного

⁷ Seybolt, T.B., *Humanitarian Military Intervention: The Conditions for Success and Failure* (Oxford University Press: Oxford, 2007).

⁸ Pouligny, B., *Peace Operations Seen from Below: UN Missions and Local People* (Hurst: London, 2006), pp.28-29.

права, беззаперечну законність⁹. У розділі VIII Статуту ООН зазначено, що надавати мандат і здійснювати миротворчі операції можуть і регіональні організації¹⁰. Однак, будь-яка силова акція, здійснювана в рамках такої операції, має бути безпосередньо санкціонована РБ ООН. Операції, здійснювані поза рамками згаданих правил – наприклад, “коаліцією односторонців” – або без прямої санкції ООН, викликають багато питань, особливо, якщо вони застосовують військову силу.

Об'єднані миротворчі сили в Південній Осетії

З моменту створення у грудні 1992р. Колективних сил з підтримання миру в Південній Осетії (*South Ossetia Joint Peacekeeping Forces, JPKF*) вони опинилися в ситуації юридичної невизначеності. *JPKF* мають повноваження згідно з Дагомиською угодою від червня 1992р., якою було встановлене припинення вогню між Грузією і південноосетинськими сепаратистами¹¹. Згідно з Угодою була створена також Спільна контрольна комісія (СКК, *Joint Control Commission, JCC*) у складі представників Грузії, Північної і Південної Осетії та Росії, причому кожна з цих сторін відрядила до складу СКК по 500 військово-службовців і брала участь у спільному патрулюванні на спірних територіях з метою спостереження за дотриманням припинення вогню¹². В 1994р. при СКК була створена Місія ОБСЄ у Грузії зі статусом неофіційного спостерігача – як захід зміцнення довіри, спрямований на сприяння розширенню політичного врегулювання конфлікту¹³.

Легітимність операції *JPKF* часто піддавалася сумніву через безпосередню участь у ній конфліктуючих сторін і необ'єктивність Росії як посередника¹⁴. Водночас, традиційним принципом миротворчої діяльності є нейтралітет, що вимагає розгортання в зоні конфлікту сил тих країн, що не є сторонами

⁹ Розділ VI Статуту ООН дозволяє РБ рекомендувати заходи мирного врегулювання міжнародних спорів (зокрема розгортання миротворців), які мають вживатися за умови згоди всіх зацікавлених сторін. Розділ VII уповноважує РБ зобов'язувати всі сторони вживати заходів, необхідних для відновлення міжнародного миру та безпеки, незалежно від згоди сторін. Статут ООН підписано 26 червня 1945р., набув чинності 24 жовтня 1945р. Його текст див. на сайті ООН: <<http://www.un.org/aboutun/charter/>>.

¹⁰ До регіональних організацій належать Африканський Союз (АС), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), СНД, ЄС і НАТО.

¹¹ Угода про принципи мирного врегулювання конфлікту в Південній Осетії підписана представниками Грузії і Південної Осетії в Дагомисі (Росія) 24 червня 1992р. після переговорів між Грузією і сепаратистами Південної Осетії за посередництва Росії. Про розвиток подій у грузино-південноосетинському конфлікті у 2008р. див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

¹² Nikitin, A.I. and Loucas, M.A., 'Peace support in the New Independent States: different from the rest?', eds D.C.F. Daniel, P. Taft and S. Wiharta, *Peace Operations: Trends, Progress and Prospects* (Georgetown University Press: Washington, DC, 2008), pp.137-151.

¹³ Деталі мандата Місії ОБСЄ у Грузії містяться в Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції (посилання 1). До 1995р. ОБСЄ була відома під назвою Наради з безпеки та співробітництва в Європі (*Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*).

¹⁴ Див., наприклад: Facon, I., 'Integration or retrenchment? Russian approaches to peacekeeping', ed. R.E. Utley, *Major Powers and Peacekeeping: Perspectives, Priorities and the Challenges of Military Intervention* (Ashgate: Burlington, VT, 2006); Fortna, V.P., *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices after Civil War* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2008), p.5.

конфлікту. Бої між Грузією і сепаратистами Південної Осетії в 1991-1992рр. не привернули уваги РБ ООН, і *ЖПКФ* ніколи не отримували мандат ООН. Водночас, на операцію *ЖПКФ* є згода “примирюваних” сторін – відповідальних осіб конфліктуючих сторін – і операція запроваджена згідно з міжнародним договором. Отже, цю операцію можна вважати легітимною, доки сторони погоджуються на її проведення¹⁵.

Однак, останніми роками Грузія дедалі частіше висловлювала сумніви стосовно пост-дагомиських домовленостей і шукала шляхів врівноваження домінування Росії в СКК та залучення до неї інших, однозначно нейтральних третіх сторін. У березні 2008р. Грузія заявила, що вийде з СКК, якщо буде відхилена її нова пропозиція “2+2+2”. Пропозиція полягала у створенні нової конфігурації переговорів у складі трьох пар представників від: Грузії і Тимчасової адміністрації Південної Осетії, яку вона допомогла створити у 2007р.; Росії і сепаратистів Південної Осетії; ЄС та ОБСЄ¹⁶. Росія і Південна Осетія відхилили цю пропозицію. Наступними місяцями напруженість між Росією і Грузією навколо питання Південної Осетії зростає. 27 серпня, після нетривалих боїв між військами Грузії і Південної Осетії, яку підтримувала Росія, Грузія вийшла з Дагомиської угоди, анулювавши правову основу легітимності *ЖПКФ* і поклавши край операції¹⁷.

Місія ЄС з дотримання верховенства права в Косово

Місія ЄС з дотримання верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo*) була створена (після серії фальстартів) у лютому 2008р. та повноцінно запрацювала у грудні¹⁸. Спочатку, згідно з планом, підготовленим спеціальним представником Генерального секретаря ООН з питань майбутнього статусу Косово М.Ахтісаарі (*Martti Ahtisaari*), розгортання Місії планувалось у 2007р.¹⁹ Була розроблена перехідна стратегія, що передбачала заходи з безперешкодної передачі виконавчої влади від Тимчасової адміністрації

¹⁵ Тлумачення “примирюваних” сторін див.: Clapham, C., ‘Peacekeeping and the peacekept: developing mandates for potential intervenors’, eds R.I.Rotberg et al., *Peacekeeping and Peace Enforcement in Africa* (Brookings Institution: Washington, DC, 2000).

¹⁶ Peuch, J.-C., ‘Georgia seeks to modify South Ossetian peace negotiation format’, *Eurasia Insight*, 18 Mar. 2008, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav031808b.shtml>>. Про Тимчасову адміністрацію див.: Peuch, J.-C., ‘Georgia striving to promote “alternative” South Ossetian leader’, *Eurasia Insight*, 25 June 2007, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav062507a.shtml>>.

¹⁷ Georgian Government, ‘Georgia terminates mandate of peacekeepers in Abkhazia and S. Ossetia regions, as parliament declares Russian Army to be “occupying force”’, *Georgia Update*, 29 Aug. 2008, <<http://www.president.gov.ge/GeorgiaUpdates.php?l=E>>. У Постанові Парламенту від 28 серпня наголошується, що визнання Росією незалежності Південної Осетії та Абхазії – іншої сепаратистської території – “повністю позбавило легітимності всі юридичні акти стосовно дислокації російських військ на території Грузії”.

¹⁸ *EULEX Kosovo* була започаткована згідно зі Спільними діями Ради ЄС (*EU Council Joint Action 2008/124/CFSP*) від 4 лютого 2008р. Див.: *Official Journal of the European Union*, L 42, 16 Feb. 2008.

¹⁹ Комплексна пропозиція з вирішення питання про статус Косово була подана на розгляд РБ ООН 26 березня 2007р. Вона закликала до повної незалежності Косово з початковим 120-денним періодом під наглядом ООН. Див.: United Nations, Security Council, Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo’s future status, S/2007/168, 26 Mar. 2007.

ООН у Косово (*UN Interim Administration Mission in Kosovo, UNMIK*) до нового Уряду Косово, а решти обов'язків (міжнародної військової присутності та повноважень Міжнародного агентства у цивільних справах (*International Civilian Office*)) – до *EULEX Kosovo*, реструктурованих Сил НАТО в Косово (*KFOR*). Ця стратегія ґрунтувалася на припущеннях, по-перше, наявності міжнародного політичного консенсусу стосовно державності Косово та, по-друге, запровадження плану М.Ахтисаарі резолюцією РБ ООН²⁰. Проте, РБ не ухвалила цей план і, через незгоду Сербії визнати незалежність Косово, а також відсутність єдності між ЄС, Росією і США, у 2007р. домогтися консенсусу не вдалося.

Попри це, 17 лютого 2008р. Косовська Асамблея проголосила незалежність Косово, заявивши, що план М.Ахтисаарі буде використано як програму переходу²¹. Сербія, підтримана Росією, відмовилася визнати цю заяву та наполягала на її нелегітимності без згоди Сербії, оскільки суверенітет і територіальна цілісність Сербії визнані Резолюцією РБ №1244²². Позиція Росії полягала в тому, що будь-яка зміна юридичного статусу *UNMIK*, а отже – її мандата, вимагає нової резолюції РБ²³. Франція, Велика Британія, США та деякі інші країни не погоджувалися з цими аргументами, стверджуючи, що незалежність Косово є єдиним дієвим способом рухатися вперед і має бути визнана навіть без нової резолюції РБ; вони зауважували також, що “триваючі процеси”, зокрема розгортання *EULEX Kosovo*, повністю узгоджуються з міжнародним правом, у т.ч. з Резолюцією РБ №1244²⁴. Водночас, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) заявив, що мандат *UNMIK* залишається чинним²⁵.

15 червня 2008р. набула чинності нова Конституція Косово, ознаменувавши в очах більшості косовських албанців завершення перехідного періоду²⁶. Оскільки і Резолюція №1244, і нова Конституція Косово вважалися чинними, виникло багато непорозумінь і розбіжностей стосовно юридичного статусу та оперативних функцій ряду місій. Косовські серби, які проживають на північ від р.Ібар, відмовилися співпрацювати з *EULEX Kosovo*, оскільки не визнавали незалежність Косово та, відповідно – законність Місії. Тим часом, *UNMIK* припинила функціонування, втративши легітимність для косовських албанців, але до листопада 2008р. не здійснювала значних скорочень персоналу²⁷.

²⁰ Centre on International Cooperation, *Annual Review of Peace Operations 2008* (Lynne Rienner: Boulder, CO, 2008), pp.49-56. Обидві місії – *UNMIK* і *KFOR* були створені в 1999р. та отримали мандати згідно з Резолюцією №1244 РБ ООН від 10 червня 1999р.

²¹ Krasniqi, J., President of the Assembly of Kosovo, Kosovo declaration of independence, D-001, 17 Feb. 2008, <<http://www.assembly-kosova.org/?cid=2,128,1635>>.

²² United Nations, Security Council, Letter dated 17 Feb. 2008 from the Permanent Representative of Serbia to the United Nations addressed to the Secretary-General, S/2008/111, 19 Feb. 2008; United Nations, Security Council, Letter dated 17 Feb. 2008 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General, S/2008/108, 19 Feb. 2008.

²³ International Crisis Group, ‘Kosovo’s fragile transition’, Europe Report no. 196, 25 Sep. 2008.

²⁴ ‘Situation in Kosovo’, Joint statement by UN ambassadors of the UK, France, Croatia, Belgium, Italy, Germany and the USA, 19 Feb. 2008, <<http://ukun.fco.gov.uk/en/newsroom/?view=News&id=3297494>>.

²⁵ United Nations, Security Council, Minutes of the 5839th meeting, 18 Feb. 2008, S/PV.5839.

²⁶ Підставою був проголошений раніше 120-денний термін перехідного періоду (посилання 19).

²⁷ International Crisis Group (посилання 23).

Хоча ЄС та ООН домовилися про методи можливої передачі поліцейських і юридичних повноважень від *UNMIK* до *EULEX Kosovo*, але місцеві інститути, уражені політичними і правовими кризами, чинили опір змінам і погодилися на розгортання *EULEX Kosovo* лише у грудні. Ще більш ускладнило справи те, що в жовтні 2008р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила сербську пропозицію, згідно з якою питання незалежності Косово має бути розглянуто в Міжнародному суді (*International Court of Justice, ICJ*) з метою отримання консультативного висновку²⁸. Залишається чекати, що вирішить Міжнародний суд і як у 2009р. це рішення вплине на *EULEX Kosovo*, *KFOR* та *UNMIK*.

Наприкінці 2008р. оперативні проблеми, що з 2007р. затримували передачу обов'язків від *UNMIK* до *EULEX Kosovo*, були подолані. Досвід, набутий в Косово у 2008р., свідчить про важливість політичного консенсусу навколо законності та легітимності миротворчої операції, а також для її здатності ефективно виконувати мандат.

Адекватність мандата

Багато миротворчих операцій, започаткованих протягом останнього десятиріччя, зокрема під егідою ООН, мали амбітні та багатофункціональні мандати, що передбачали, зокрема такі завдання, як сприяння розвитку прав людини та розширення державної влади²⁹. Розширення переліку завдань миротворчих операцій неминуче провокує розбіжності з приводу адекватності та легітимності їх мандатів.

З метою забезпечення миротворчої операції структура її мандата повинна якнайточніше відповідати динаміці конфлікту, що підлягає врегулюванню. Наприклад, висока інтенсивність одностороннього насильства проти цивільного населення наводить на думку про необхідність “жорсткого” мандата – з повноваженнями застосовувати силу, – яким серед інших санкціонованих завдань передбачається захист цивільного населення, а також визначено відповідний тип і склад операції³⁰. Для ефективного виконання завдань операції потрібні й відповідні правила застосування сили.

Адекватність мандата можна кращим чином забезпечити шляхом запровадження у процедурах попереднього планування операції підходу “від потреб” і широкої участі місцевих зацікавлених сторін³¹. Однак, як міжнародні,

²⁸ UN General Assembly Resolution A/RES/63/3, 8 Oct. 2008.

²⁹ Віхарта Ш. “Миротворча діяльність: в унісон з еволюцією конфліктів”, *Щорічник СППРІ 2007: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2008.

³⁰ Про застосування одностороннього насильства проти мирного населення у збройних конфліктах див. розділ 2 цього видання. Про зв'язок цього виду насильства з масовими переміщеннями людей див. розділ 1 цього видання.

³¹ Віхарта Ш. “Планування та розгортання миротворчих операцій”, *Щорічник СППРІ 2008: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009.

так і місцеві зацікавлені сторони мають різні, часом суперечливі пріоритети. Компроміси заради консенсусу та налагодження співпраці можуть погіршити якість мандата з точок зору як ставлення до нього різних зацікавлених сторін, так і його кінцевої мети – підтримання та побудови миру, – яка повинна мати найвищий пріоритет.

Військова операція ЄС у Чаді та Центральноафриканській Республіці

Приклад Військової операції ЄС у Чаді і ЦАР (*EU Military Operation in Chad and the Central African Republic, EUFOR Tchad/RCA*), започаткованої в січні 2008р., свідчить про складність формулювання адекватного мандата та, що важливіше, суб'єктивізм сприйняття легітимності операції. *EUFOR Tchad/RCA* є частиною багатогранної міжнародної реакції на гуманітарну кризу та поширення насильства в Дарфурі (Судан) і “спрямована на допомогу у створенні безпечних і сприятливих умов для добровільного, безпечного і стійкого повернення біженців і переміщених осіб”³². Її започаткування стало результатом масштабних переговорів між Урядом Чаду та міжнародною спільнотою. 27 держав-членів ЄС домовилися про концепцію і план операції *EUFOR Tchad/RCA* лише після запеклих політичних дискусій навколо як концепції і плану, так і тривалого процесу формування сил³³.

28 січня 2008р. Рада ЄС остаточно ухвалила чисельність сил ЄС – 37 тис. осіб. Утім, розгортання перших підрозділів було відразу зупинене – після кількох нападів повстанців у столиці Чаду м.Нджамені та на її околицях³⁴. Цей випадок показав, що політичного консенсусу міжнародної спільноти (хоч і неохочого) та підтвердження законності операції (як Резолюцією РБ, так і Спільною дією Ради ЄС) виявилось замало для стримування окремих місцевих зацікавлених груп у Чаді. Під час обговорення питань юридичної правомірності та здійсненності операції ЄС – викликане винятково відмовою Уряду Чаду надати силам ООН дозвіл діяти у країні – високопосадовці ООН з гуманітарних питань попередили, що, враховуючи досвід політичних та історичних зв'язків Франції з Урядом Чаду, навряд чи варто сподіватися на сприйняття повстанськими угрупованнями легітимності військового контингенту ЄС.

EUFOR Tchad/RCA уповноважена сприяти: захисту мирного населення, якому загрожує небезпека, особливо біженців і переміщених осіб³⁵; доставкам

³² Резолюція РБ ООН №1778 від 25 вересня 2007р. Про конфлікт у Дарфурі див.: Степанова К. “Тенденції збройних конфліктів”, *Щорічник СППІ 2008* (посилання 31), с.60-67.

³³ *EUFOR Tchad/RCA* започаткована Спільною дією Ради ЄС 2007/677/CFSP від 15 жовтня 2007р.; мандат ухвалений Резолюцією РБ ООН №1778 (посилання 32). Про попереднє планування *EUFOR Tchad/RCA* див.: Віхарта (посилання 31), с.113-115.

³⁴ Solana, J., EU High Representative for the CFSP, Comments on the situation in Chad and Operation *EUFOR Tchad/RCA*, S046/08, Brussels, 4 Feb. 2008.

³⁵ Станом на середину 2008р., близько 250 тис. біженців з Дарфуру проживали у 12 таборах на сході Чаду; близько 185 тис. внутрішньо переміщених осіб, жителів Чаду, покинули домівки, тікаючи від міжобщи́нних сутичок і транскордонних рейдів суданських озброєних формувань; ще близько 700 тис. цивільних осіб постраждали від безперервних сутичок між Урядом Чаду та повстанськими угрупованнями, що мають бази в Судані. Див.: Refugees International, ‘Chad: set the stage for sustainable return’, Field Report, 24 July 2008, <<http://www.refugeesinternational.org/policy/field-report/chad-set-stage-sustainable-return>>.

гуманітарної допомоги та вільному пересуванню гуманітарного персоналу – шляхом забезпечення безпеки в зоні операції; захисту персоналу, об'єктів, обладнання та техніки ООН; а також забезпечувати безпеку і свободу пересування іноземного та місцевого персоналу Місії і працівників ООН³⁶. Однак, здатність *EUFOR Tchad/RCA* виконувати важливі завдання мандата була значно обмежена відмовою Уряду Чаду надати їй дозвіл на самостійну діяльність у таборах для біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDP*). У 2008р. набули значного поширення злочинність, бандитизм, примусова мобілізація та інші небезпечні для цивільного населення явища, зросла кількість нападів на міжнародних гуманітарних працівників³⁷. Таким чином, через рік після розгортання, *EUFOR Tchad/RCA* виявилася неспроможною забезпечити належний захист ні цивільного населення, ні гуманітарних працівників.

За повідомленнями, в зоні діяльності *EUFOR Tchad/RCA* цивільне населення стало почуватися більш захищеним (у т.ч. в таборах для біженців і ВПО) навіть під час сутичок між урядовими силами та повстанцями³⁸. Проте, за словами командувача військового угруповання Місії, в умовах зростаючого беззаконня *EUFOR Tchad/RCA* як військова сила, можливо, не є найбільш адекватною відповіддю – навіть у дозволених для її дій районах. Місія може виконувати патрулювання з метою демонстрації своєї присутності, а також бути стримуючим чинником, але не може підтримувати правопорядок на місцях, оскільки не має поліцейських і судочинних повноважень і можливостей³⁹. Іншою перешкодою для *EUFOR Tchad/RCA* є заборона, згідно з правилами застосування сили, на розгортання невеликих підрозділів для усунення окремих загроз⁴⁰.

Згідно з домовленістю з Урядом Чаду, досягнутою у 2007р., діяльність *EUFOR Tchad/RCA*, спрямована на захист мирного населення, зокрема в таборах для біженців і ВПО, мала доповнюватися роботою спеціального підрозділу чадської поліції, підготовленого силами Місії ООН у ЦАР і Чаді (*UN Mission in the Central African Republic and Chad, MINURCAT*) для гуманітарного захисту. Однак, станом на серпень 2008р., підготовку пройшли менше половини із запланованих 850 поліцейських, причому жоден з них не був відряджений до таборів для біженців і ВПО⁴¹. Водночас, спроби *EUFOR Tchad/RCA* покращити ситуацію не отримали підтримки з боку місцевої влади; наприклад, пропозиція здійснювати силами Місії нічне патрулювання м.Абеше (потреба в якому виникла, зокрема після розстрілу тут у липні 2008р. посадовця Червоного Хреста) була відхилена місцевим губернатором⁴².

³⁶ Резолюція №1778 (посилання 32).

³⁷ Oxfam, *Mission Incomplete: Why Civilians Remain at Risk in Eastern Chad*, Oxfam Briefing Paper no.119 (Oxfam: Oxford, 10 Sep. 2008), pp.6-8.

³⁸ Oxfam (посилання 37), p.13.

³⁹ Там само, p.12.

⁴⁰ Ismail, O. and Fick, M., 'Toward effective peacekeeping in Chad', Africa Policy Forum, 17 Nov. 2008, <<http://forums.csis.org/africa/?p=224>>.

⁴¹ Oxfam (посилання 37), p.15.

⁴² Там само, pp.12-13.

Ситуація в Чаді показує, як адекватність мандата та його легітимність можуть постраждати від політичного компромісу – як на міжнародному, так і на місцевому рівнях, – зменшуючи ефективність операції в досягненні її цілей.

Виконання мандата

Оцінка легітимності миротворчої операції (отже, її ефективності) ґрунтується на аналізі не стільки власне мандата, скільки його виконання. У принципі, мандат миротворчої операції має забезпечити чітку концептуальну структуру, що допомагає скоординувати багато рішень, які приймаються під час планування і здійснення операції. Однак, на практиці мандати часто є нечіткими, навіть внутрішньо суперечливими, дозволяючи різне тлумачення його положень ключовими суб'єктами, зокрема країнами-контрибуторами, штаб-квартирами місій і конкретними виконавцями.

Операція Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (*International Security Assistance Force, ISAF*) є виразним прикладом миротворчої операції, яка має міжнародну підтримку та незаперечну правову основу у вигляді Резолюції РБ, але, попри це, її легітимність піддається сумніву. Здебільшого *ISAF* критикують через дедалі частіше долучення до протиповстанської боротьби, що, як дехто вважає, перетинає межу між примушенням до миру та веденням війни⁴³. Критики стверджують, що нинішній напрям діяльності *ISAF* ґрунтується на невиправдано широкому тлумаченні мандата контингенту сил – сприяти “підтриманню безпеки”⁴⁴.

Способи протиповстанських дій *ISAF* також піддаються критиці. Дедалі ширше застосування повітряних ударів і рейдів з метою вивільнення певних територій від потенційних бунтівників призвело до значних жертв серед цивільного населення, суттєво зменшило місцеву підтримку *ISAF* і водночас негативно вплинуло на легітимність операції як на місцевому, так і на міжнародному рівнях⁴⁵. Критика, що останнім часом лунає на адресу *ISAF*, порушує важливе питання: як глибоко може зруйнувати загальну легітимність мандата операції невиконання одного з його елементів?

Відмінності в інтерпретації мандата великою мірою залежать також від зобов'язань ключових суб'єктів і їх належності до певних культур. Показовим прикладом є захист мирного населення – завдання, що є складовою мандатів кількох поточних миротворчих операцій та, очевидно, дуже по-різному розглядається військовим і гуманітарним персоналом. Наприклад, у рамках Місії ООН у ДРК (*UN Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUC*) зустрічаються різні трактування захисту мирного населення: підтримка

⁴³ Нап., Groves, A., ‘NATO in Afghanistan: fighting to define its future’, <<http://www.e-ir.info/?p=489>>, 18 June 2008; ‘Swiss pull military staff out of Afghanistan’, *Swissinfo.ch*, 21 Nov. 2007, <http://www.swissinfo.ch/eng/front/detail/Swiss_pull_military_staff_out_of_Afghanistan.html?siteSect=105&sid=8450120&rss=true&ty=st>.

⁴⁴ UN Security Council Resolution 1510, 13 Oct. 2003.

⁴⁵ Filkins, D., ‘Afghan civilian deaths rose 40 percent in 2008’, *New York Times*, 17 Feb. 2009. For an analysis of recent developments in Afghanistan see chapter 4 in this volume.

гуманітарного простору; завдання миротворців ООН; головна мета військового контингенту⁴⁶. Очевидно, якщо країни-контрибутори певної операції не визнають захист мирного населення – чи інше завдання – легітимною складовою мандата та, відповідно, не виконують цей мандат, то загальна легітимність операції та її ефективність будуть зруйновані. Водночас, окремі країни, що надають війська, не вважають, що визначення в мандаті завдання із захисту мирного населення будь-яким чином впливає на роль їх військових контингентів в операції⁴⁷.

III. Моральний авторитет і легітимність на місцевому рівні

У ключовому документі “Миротворчі операції Організації Об’єднаних Націй: Принципи і керівні настанови” (*United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines*), виданому у 2008р. та відомому як Доктрина Кепстона (*Capstone Doctrine*), Департамент ООН з миротворчих операцій (ДМО, *UN Department of Peacekeeping Operations, DPKO*) відзначає важливість для успіху миротворчої операції сприйняття її легітимності на місцевому рівні:

Досвід минулих 15 років показав, що для досягнення успіху миротворчі операції ООН повинні, крім іншого, сприйматися, особливо місцевим населенням, як легітимні та гідні довіри...

Твердість і справедливість, з якими виконується мандат операції, обачність під час застосування сили, дисциплінованість персоналу, повага до місцевих звичаїв, інститутів і законів, порядне ставлення до місцевого населення – все це безпосередньо впливає на сприйняття легітимності операції.

Сприйняття легітимності миротворчої операції ООН прямо пов’язане з якістю та поведінкою військового, поліцейського та цивільного персоналу⁴⁸.

Легітимність на місцевому рівні є найбільш динамічною з усіх форм легітимності, що аналізуються в цьому розділі – протягом життєвого циклу операції її можна зміцнити, втратити та відновити. Як чітко видно з попереднього абзацу, на легітимність операції на місцевому рівні можуть впливати багато чинників. Наприклад, справедливість або неупередженість, повинні не лише формально визначатися в мандаті і плані дій місії, але й мають реалізовуватися в діях миротворців. Зокрема, легітимність *MONUC* на місцевому рівні зазнала значної шкоди у 2008р., коли з’ясувалося, що індійський командир миротворців, дислокованих у ДРК у районі Північного Ківу, нелегально співпрацював з повстанцями та навіть подарував їх лідеру, генералу Л.Нкунді (*Laurent Nkunda*), емблему полку⁴⁹.

⁴⁶ Holt, V.K. and Berkman, T.C., *The Impossible Mandate? Military Preparedness, the Responsibility to Protect and Modern Peace Operations* (Henry L. Stimson Center: Washington, DC, 2006). Докладніше про проблеми *MONUC* див. у підрозділі III нижче.

⁴⁷ Holt and Berkman (посилання 46), p.194.

⁴⁸ United Nations, Department of Peacekeeping Operations, *United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines* (United Nations: New York, 2008), p.36.

⁴⁹ ‘UN Congo probes Indian officer over rebel “support”’, Reuters, 10 July 2008, <<http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/L10314078.htm>>.

Одним із способів заручитися доброю волею місцевого населення могло б бути застосування принципу “не нашкодь”, який є визначальним для більшості заходів зі сприяння розвитку та гуманітарної допомоги під час миротворчих операцій. Як і операції зі сприяння розвитку та гуманітарної допомоги, миротворчі операції, як правило, створюють умови для приходу до певного регіону значного числа відносно заможного іноземного населення, що потребує забезпечення житлом, інфраструктурою, ресурсами та може зумовити значний соціальний, економічний та екологічний вплив на місцевість, іноді з наслідками, тривалість яких набагато перевищує період дії операції. Попри цілком доброзичливе ставлення до надходження фінансових ресурсів, воно може викликати й обурення, якщо сприйматиметься як надання преференцій кільком обраним місцевим підприємцям, особливо, якщо, як часто трапляється, це викликає підвищення цін на споживчі товари та послуги. Так само, обурення у людей може виникнути, якщо, на їх думку, забезпечення операції здійснюється за рахунок мізерних місцевих ресурсів на шкоду місцевому населенню – наприклад, неекономне використання водних ресурсів.

Миротворчі операції та їх персонал “задають напрям розвитку нації, яка має сформуватися на підґрунті миротворчих зусиль”⁵⁰. Отже, вони повинні дотримуватися міжнародних норм і стандартів, які вони самі прагнуть поширювати (наприклад, дотримання прав людини та поваги до них), і намагатися бути зразком їх виконання, шануючи водночас місцеві звичаї. Відчуття безкарності та безвідповідальності персоналу миротворчої операції може серйозно підірвати її легітимність на місцевому рівні, зокрема, коли метою операції є запровадження верховенства права. Якщо засоби досягнення цілей, визначених у мандаті миротворчої операції, не повною мірою узгоджуються з її покликанням і відповідними міжнародними нормами і стандартами, то забезпечити повне досягнення цих цілей навряд чи вдасться. Визнаючи цей факт, ООН започаткувала укладення меморандумів про розуміння з країнами-контрибуторами військ на засадах Кодексу поведінки миротворців, роблячи тим самим положення Кодексу зобов’язуючими⁵¹.

Спори, що точились у 2008р. навколо Спільної операції Африканського Союзу (АС)/ООН у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*), висвітлюють труднощі забезпечення балансу між дотриманням згаданих принципів і формуванням сил, які б мали хоч невеликий шанс впоратися з

⁵⁰ Kenneth Roth, Executive director of Human Rights Watch, quoted in Crossette, B., ‘When peacekeepers turn into troublemakers’, *New York Times*, 7 Jan 1996.

⁵¹ United Nations, General Assembly, Revised draft model memorandum of understanding between the United Nations and [participating State] contributing resources to [the United Nations Peacekeeping Operation], Note by the Secretary-General, A/61/494, 3 Oct. 2006. Переглянутий варіант Кодексу містить посилання на стандарти поведінки миротворців ООН, передбачені трьома документами ООН: “Десять правил: кодекс особистої поведінки блакитних шоломів”, “Ми – миротворці ООН” і бюлетенем Генерального секретаря “Заборона сексуальних експлуатації та насильства” (Документ *ST/SGB/2003/139* від 13 жовтня 2003р.) Тексти перших двох містяться в Документі ДМО “Норми поведінки миротворчого персоналу” від 2007р. Див. сайт ООН: <<http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/Conduct/>>.

виконанням свого мандата – особливо за умов гострої нестачі миротворців. Заступника командира руандійської тактичної групи *UNAMID* генерал-майора Е.Карензі (*Emmanuel Karake Karenzi*), призначеного на посаду у 2007р., в лютому 2008р. було звинувачено Верховним судом Іспанії у військових злочинах, які він нібито скоїв під час геноциду 1994р. в Руанді. Від спроб зняти Е.Карензі з посади у 2008р. відмовилися через погрози Уряду Руанди відкликати 3 000 своїх військовослужбовців – майже половину всього військового контингенту операції⁵². Рішення ООН залишити Е.Карензі на посаді викликало серйозні питання стосовно зобов'язань з дотримання прав людини та боротьби з безкарністю у випадках жорстокого поводження з цивільним населенням.

Через занепокоєння моральним авторитетом і легітимністю миротворчої операції країни можуть призупинити надання військ чи навіть повністю їх відкликати, спричиняючи, за умов виснаженості джерел отримання миротворчих сил, значні проблеми. Очевидне небажання країн-контрибуторів надсилати додаткові війська, які *MONUC* запросила наприкінці 2008р., могло бути спричинене численними скандалами, що негативно вплинули на операцію.

Натомість, визнання морального авторитету миротворців може позитивно позначитися на поведінці та рішеннях “примирюваних” сторін, а також на ефективності самої операції. Якщо ж миротворці не мають морального авторитету, їх можливості впливати на “примирювані” сторони є обмеженими⁵³. Решта цього підрозділу присвячена аналізу наслідків впливу звинувачень миротворців у двох видах протизаконної діяльності – в сексуальних експлуатації і насильстві та контрабанді зброї – на легітимність на місцевому рівні та ефективність кількох миротворчих операцій протягом 2008р.

Сексуальні експлуатація і насильство

Сексуальні експлуатація і насильство є серйозними та поширеними формами протиправних дій миротворців у місцях проведення операцій⁵⁴. Вони загрожують серйозними наслідками не лише самі по собі, але й тому, що сексуальні експлуатація і насильство, вчинені миротворцями, назавжди закріплюють низький соціальний статус жінок у багатьох пост-конфліктних країнах і зводять нанівець зусилля миротворчих місій із запровадження гендерної рівності. Різні дослідження свідчать про тенденцію зростання на місцях масштабів сексуальних експлуатації і насильства після прибуття персоналу

⁵² Lynch, C., ‘U.S. backed U.N. general despite evidence of abuses’, *Washington Post*, 21 Sep. 2008.

⁵³ Fortna, V. P. *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents Choices after Civil War* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2008), pp.89-93.

⁵⁴ Сексуальна експлуатація визначається як “будь-яке зловживання (замах на зловживання) вразливим станом, владою або довірою із сексуальними цілями, в т.ч. (але не лише) отримання грошової, соціальної чи політичної користі від сексуальної експлуатації іншої особи”. Сексуальне насильство – це “фізична дія (погроза застосуванням фізичної дії), спрямована проти статевої недоторканності – або із застосуванням сили, або в нерівних умовах, або через примус”. Див.: United Nations, ST/SGB/2003/13 (посилання 51).

миротворчої операції, подібно до того, як це відбувається під час створення іноземних військових баз⁵⁵. Підвищується також імовірність зростання масштабів торгівлі людьми і примусової проституції, пов'язаних з міжнародною організованою злочинністю⁵⁶.

До чинників, що сприяють сексуальній експлуатації і насильству та є притаманними для місць розгортання миротворців, належать різниця в доходах між миротворцями та місцевим населенням⁵⁷, а також наявність у пост-конфліктних зонах, таборах для біженців і ВПО тощо великого числа таких уразливих груп, як вдови та діти-сироти. За місцевим законодавством чи звичаями вік сексуальної зрілості може бути нижчим за 18 років, через що у миротворців може скластися враження, що сексуальні стосунки з підлітками є припустимими. Штатний регламент ООН, обов'язковий для миротворців у польових умовах, забороняє сексуальні взаємини з будь-якою, особою молодше 18 років.

За останні 10 років звинувачення в сексуальних експлуатації і насильстві заплямували репутацію кількох миротворчих операцій ООН і операцій НАТО на Балканах⁵⁸. Подібні звинувачення, зокрема пов'язані з *MONUC*, знову з'явилися у 2008р. Хоча ця проблема притаманна більшості, якщо не всім, міжнародним міжурядовим і неурядовим організаціям, особливого поширення такі випадки набули серед миротворців⁵⁹. Один із способів реагування на це ООН – політика “нульової терпимості” та ряд структурних реформ – розглядається далі.

MONUC і політика “нульової терпимості” ООН

З моменту започаткування *MONUC* у 1999р., на її адресу висунуто більше звинувачень у сексуальних експлуатації і насильстві, скоєних миротворцями, ніж будь-якої іншої миротворчої операції ООН за всі часи. Звучить іронічно, але одним із завдань мандата операції є саме захист цивільного населення⁶⁰. У 2004р. керівництво *MONUC* і ДМО звернулися до Управління служб

⁵⁵ Carnahan, M., Durch, W. and Gilmore, S., *Economic Impact of UN Peace Operations: Final Report* (Peace Dividend Trust: Mar. 2006).

⁵⁶ Amnesty International, ‘So Does It Mean that We Have the Rights?’ *Protecting the Human Rights of Women and Girls Trafficked for Forced Prostitution in Kosovo*, 5 May 2004, <<http://www.amnesty.org/en/library/info/EUR70/010/2004>>; and UN Department of Peace Keeping Operations, ‘Stop abuse, report abuse’, Human trafficking resource package, Dec. 2004.

⁵⁷ UN Integrated Regional Information Network (IRIN), ‘DRC: UN investigations into allegations of sexual offences by peacekeepers’, Interview with Nicole Dahrendorf, MONUC, 26 Jan. 2006, <<http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=57925>>. Див. також: Carnahan, Durch and Gilmore (посилення 55).

⁵⁸ Перехідний уряд ООН у Камбоджі (*UN Transitional Authority in Cambodia, UNTAC*), Допоміжна місія ООН у Сьєрра-Леоне (*UN Assistance Mission in Sierra Leone, UNAMSIL*), Стабілізаційна місія ООН на Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*), Операція ООН у Кот-д’Івуарі (*UN Operation in Côte d’Ivoire, UNOCI*), Місія ООН у Ліберії (*UNMIL*), Сили НАТО *KFOR* і *SFOR* у Боснії і Герцеговині – на їх адресу надійшли звинувачення у сексуальних експлуатації і насильстві, скоєних миротворцями.

⁵⁹ Csáky, C., *No One to Turn to: The Under-reporting of Child Sexual Exploitation and Abuse by Aid Workers and Peacekeepers* (Save the Children UK: London, 2008), p.8.

⁶⁰ Завдання захисту цивільного населення було додане до мандата *MONUC* згідно з Резолюцією РБ ООН №1291 від 24 лютого 2000р.

внутрішнього нагляду ООН (УСВН, *UN Office of Internal Oversight Services, OIOS*) з проханням розслідувати ситуацію в м.Бунія (східна частина ДРК), звідки надійшло багато повідомлень про сексуальні експлуатацію і насильство, скоєні миротворцями над жінками та дітьми в сусідньому таборі для ВПО⁶¹. Розслідування засвідчило, що сексуальна експлуатація відбувалася регулярно, переважно в обмін на продукти харчування та невеликі грошові суми⁶². Було з'ясовано, що багато хто з персоналу Місії, враховуючи й керівництво, закривали очі на проблему, культивуючи тим самим безкарність і поширення сексуальної експлуатації⁶³.

Великого резонансу скандал навколо *MONUC* набув у 2004р., після докладної доповіді Секретаріату ООН про внутрішні правила, настанови, політику та механізми нагляду за миротворчою діяльністю. Реагуючи на скандальні повідомлення, в липні 2004р. Генеральний секретар ООН К.Аннан звернувся до Принца Йорданії Зейд Раад Зейд аль-Хуссейна (*Zeid Ra'ad Zeid Al-Hussein*) з проханням вивчити питання сексуальних експлуатації і насильства з боку миротворців ООН. Доповідь Зейда, оприлюднена в березні 2005р., висвітлила неадекватність дисциплінарних заходів ООН стосовно миротворчого персоналу⁶⁴.

Серед іншого, в доповіді Зейда зазначалося, що ООН має різні механізми відповідальності для різних категорій персоналу операцій – наприклад, цивільна поліція і військові спостерігачі вважаються “експертами у відрядженні” і мають керуватися стандартними оперативними та адміністративними процедурами миротворчих операцій, а також рядом інших настанов і директив, у т.ч. інструкціями від 2002р., що регламентують роботу експертів у відрядженні, а також нормами поведінки, визначеними в директиві від 2003р.⁶⁵ Осіб цієї категорії може переслідувати в судовому порядку приймаюча країна, за умов функціонування судової системи. Однак, на них поширюється імунітет від

⁶¹ З травня по вересень 2004р. було висунуто 72 звинувачення у правопорушеннях сексуального характеру з боку миротворців *MONUC*, переважна більшість з яких – на адресу військового персоналу. Див.: United Nations, ‘A comprehensive strategy to eliminate future sexual exploitation and abuse in United Nations peacekeeping operations’, included in Letter from the Secretary-General to the President of the General Assembly, A/59/710, 24 Mar. 2005.

⁶² United Nations, Investigation by the Office of Internal Oversight Services into allegations of sexual exploitation and abuse in the United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo, A/59/661, 5 Jan. 2005.

⁶³ Rasmussen, J., Personnel Conduct Officer, *MONUC*, ‘*MONUC: sexual exploitation and abuse*’, End of assignment report, 25 Feb. 2005, <<http://www.peacekeepingbestpractices.unlb.org/PBPS/Pages/Public/viewdocument.aspx?docid=617>>.

⁶⁴ United Nations, ‘A comprehensive strategy to eliminate future sexual exploitation and abuse in United Nations peacekeeping operations’, included in Letter from the Secretary-General to the President of the General Assembly, A/59/710, 24 Mar. 2005.

⁶⁵ United Nations (посилання 64), pp.35-38. Йдеться про документи: United Nations, Regulations governing the status, basic rights and duties of officials other than secretariat officials, and experts on mission, included in Secretary-General’s bulletin ST/SGB/2002/9, 18 June 2002; UN Department of Peacekeeping Operations, Directives for disciplinary matters involving civilian police officers and military observers, DPKO/CPD/DDCPO/2003/001, DPKO/MD/03/00994, undated (July 2003). Див.: <<http://www.peacewomen.org/un/pkwatch/discipline/CivpolandUNMOsDirectives.pdf>>.

судового переслідування за дії, вчинені під час виконання службових обов'язків, і скасувати цей імунітет може лише Генеральний секретар ООН. На відміну від попередньої категорії, представники національних військових контингентів знаходяться під прямою юрисдикцією власних країн⁶⁶. Принц Зейд рекомендував визначити набір норм, уніфікованих та обов'язкових для всього миротворчого персоналу ООН, і внести їх до типового меморандуму про порозуміння між ООН і країнами-контрибуторами військ.

Доповідь Зейда містить, крім того, рекомендацію країнам-контрибуторам піддавати суду порушників у військових трибуналах на місцях, замість їх репатріації. Це мало б продемонструвати місцевому населенню, що миротворці не є безкарними за акти сексуальних експлуатації і насильства. З практичної точки зору, це дозволило б отримати негайний доступ до свідків і доказів. Негайне та безпосереднє залучення до розслідувань країн-контрибуторів надало б чіткий сигнал їх військовослужбовцям, що подібна поведінка не залишиться безкарною. Однак, застосування трибуналів вимагатиме прийняття відповідних кодексів чи законів у країнах-контрибуторах, яких на сьогодні немає.

У доповіді робиться висновок, що ефективному судовому переслідуванню випадків сексуальних експлуатації і насильства заважає брак прозорих і чітких механізмів звітності: ні миротворців, ні місцеву громаду не інформували про відповідні канали оскарження, не надавали необхідного захисту після подання скарги. Після оприлюднення доповіді в рамках всіх миротворчих операцій ООН запроваджені соціально орієнтовані програми з метою інформування місцевого населення про політику ООН з викорінення сексуальних експлуатації і насильства, а також про процедури відшкодування постраждалим. Крім того, ООН має нову стратегію допомоги жертвам, згідно з якою їм слід надавати, крім іншого, медичну допомогу, соціальну підтримку та юридичні послуги⁶⁷.

Після оприлюднення доповіді Зейда, в ООН відбувся ряд реформ. У 2006р. ДМО створив спеціалізовану Групу з питань етики та дисципліни (*Conduct and Discipline Unit*). Крім того, з метою боротьби з усіма проявами правопорушень до складу всіх 22 миротворчих операцій ООН, а також спеціальних політичних органів та органів з питань зміцнення миру нині додаються службовці, відповідальні за етику та дисципліну. У 2007р. було переглянуто типовий меморандум про порозуміння між ООН і країнами-контрибуторами із внесенням до нього рекомендацій доповіді Зейда – надання права ООН ініціювати розслідування звинувачень у сексуальних експлуатації і насильстві у випадках, коли країна-контрибутор нездатна чи не бажає робити це сама⁶⁸. Можливо, найважливішою реформою стала нормативна зміна позиції ООН – з поблагливого ставлення типу “хлопці є хлопці” до принципу “нульової терпимості”.

У березні 2005р. у структурі *MONUC* було створено Відділ з питань сексуальних експлуатації і насильства (*Office for Addressing Sexual Exploitation and Abuse, OASEA*), до функцій якого належать службові розслідування, розробка

⁶⁶ United Nations (посилання 64), pp.38-40.

⁶⁷ UN General Assembly Resolution A/RES/62/214, 19 Dec. 2007.

⁶⁸ UN General Assembly Resolution A/RES/61/267B, 24 July 2007.

політики та навчання з питань запобігання сексуальним експлуатації і насильству. Це є першим прецедентом створення подібного підрозділу у складі миротворчої операції ООН. Згодом цей підрозділ перетворився на Групу з питань етики та дисципліни, яка мала розширений мандат стосовно правопорушень персоналу.

На початку 2008р. стало відомо про нові звинувачення персоналу *MONUC* у сексуальних експлуатації і насильстві. *MONUC* відразу звернулася до УСВН з проханням провести розслідування. За повідомленнями, розслідуванням, ініційованим у березні, доведено, що кілька індійських миротворців, розквартированих у Північному Ківу, вдавалися до сексуальної експлуатації дівчат-підлітків⁶⁹. На подібні звинувачення, висунуті у грудні, *MONUC* відреагувала дуже швидко⁷⁰. Однак, звинувачення у правопорушеннях миротворців *MONUC* вже встигли серйозно вплинути як на легітимність операції на місцевому рівні, так і на саму операцію.

Корупція

Корупція з боку миротворців також є дуже поширеним явищем⁷¹. Викриття масштабної корупції в рамках програми “Нафта в обмін на продовольство” в Іраку зумовило, починаючи з 2006р., запровадження каральних антикорупційних заходів у практику закупівель ООН⁷². За ініціативою тодішнього заступника Генерального секретаря ООН з питань менеджменту К.Бернема (*Christopher Burnham*) була створена спеціальна комісія з вивчення практики закупівель для миротворчих операцій ООН. Комісія викрила злочини в ряді миротворчих операцій, зокрема Місії ООН в Еритреї та Ефіопії (*UN Mission in Eritrea and Ethiopia, UNMEE*), Місії ООН на Гаїті (*UN Mission in Haiti, MINUSTAH*) та *MONUC*⁷³. Корупцію часто вважають чимось на зразок хабарництва, намаганням отримати привілейований доступ до товарів, послуг чи контрактів. Афери та хабарництво в системі закупівель миротворчих операцій ООН прийнято вважати внутрішніми справами. Однак, вони можуть кинути тінь на легітимність миротворчих операцій і піддати сумніву моральне право ООН радити пост-конфліктним країнам зменшувати корупцію і зміцнювати верховенство права.

У рамках миротворчих операцій існує багато інших форм корупції, здатних завдати шкоди інтересам постконфліктного забезпечення миру⁷⁴. У 2008р.

⁶⁹ Charbonneau, L., ‘Peacekeepers may have committed sex abuse in Congo: U.N.’, Reuters, 12 Aug. 2008, <<http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/N12498196.htm>>.

⁷⁰ ‘UN to probe sex abuse allegations against DR Congo staff’, Agence France-Presse, 24 Dec. 2008, <http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5j-b-SyMAasnGGTazBj2QAAm_xyrQ>.

⁷¹ United Nations, General Assembly, Report of the Office of Internal Oversight Services on the activities of the Procurement Task Force for the period from 1 July 2007 to 31 July 2008, A/63/329, 25 Aug. 2008.

⁷² Див. доповіді незалежної слідчої комісії стосовно програми ООН “Нафта в обмін на продовольство”: <<http://www.iic-offp.org/>>.

⁷³ Lynch, C., ‘U.N. finds fraud, mismanagement in peacekeeping’, *Washington Post*, 18 Dec. 2007.

⁷⁴ Philp, M. ‘Peacebuilding and corruption’, *International Peacekeeping*, vol.15, no.3 (June 2008).

преса широко висвітлювала два резонансні випадки участі миротворців у нелегальній торгівлі зброєю – *MONUC* у ДПК та Місія АС у Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*).

MONUC і нелегальна торгівля зброєю

Сприйняття легітимності *MONUC* на місцевому та міжнародному рівнях ще більше погіршилося через звинувачення кількох миротворців Місії в оборудках з передачі зброї повстанським озброєним формуванням Фронту націоналістів прихильників інтеграції (*Front des nationalistes et intégrationnistes, FNI*) в обмін на золото. На це наприкінці 2005р. вперше звернула увагу керівництва *MONUC* неурядова організація *Human Rights Watch*, а пізніше УСВН започаткувало внутрішнє розслідування. У звинуваченнях ішлося про те, що пакистанські миротворці *MONUC*, дислоковані в районі Ітурі на сході ДПК, надавали мережі, яка складалася з офіцерів конголезької армії і кенійських торговців, приміщення, охорону та доступ до авіапереvezень ООН, сприяючи контрабанді золота в обмін на зброю⁷⁵. В середині 2007р. заступник Генерального секретаря ООН з питань миротворчої діяльності Ж.-М.Геенно (*Jean-Marie Guéhenno*) повідомив журналістам, що розслідування УСВН не підтвердило факти контрабанди миротворцями зброї, натомість знайшло достовірні докази їх участі в контрабанді золота. За словами Ж.-М.Геенно, справу було закрито⁷⁶.

Наступні розслідування, проведені у 2008р. Бі-Бі-Сі, реанімували звинувачення в нелегальній торгівлі зброєю. Пролунала заява, що під час внутрішніх розслідувань ООН були знайдені докази того, що індійські миротворці *MONUC*, дислоковані в Північному Ківу, придбавали золото, слонову кістку та наркотики у Демократичних сил за визволення Руанди (*Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR*) – руандійського озброєного угруповання, пов'язаного з геноцидом у Руанді 1994р. Зокрема, миротворці, використовуючи вертоліт ООН, здійснювали з представниками *FDLR* в Національному парку Вірунга обміни боєприпасів на слонову кістку. Бі-Бі-Сі також заявила, що за інформацією анонімних посадовців ООН, на слідчих УСВН чинився політичний тиск через побоювання викликати негативну реакцію країн-контрибуторів⁷⁷.

Наскільки б справедливими не виявилися звинувачення в контрабанді зброї, їх наслідки були тяжкими. З'явилися доповіді про рецидиви воєнних злочинів і злочинів проти людства, скоєні різними озброєними угрупованнями, що борються за контроль над золотодобувними районами навколо Ітурі⁷⁸.

⁷⁵ Human Rights Watch, 'UN: Hold peacekeepers accountable for Congo smuggling', Letter to Chief of UN Peacekeeping, 22 July 2007, <<http://www.hrw.org/en/news/2007/07/22/un-hold-peacekeepers-accountable-congo-smuggling>>.

⁷⁶ 'Peacekeeper "smuggled Congo gold"', BBC News, 13 July 2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/6896881.stm>>. Див. також: Guéhenno, J.-M., Letter to James Oliver, producer of the BBC investigative programme *Panorama*, dated 15 Apr. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7365568.stm>>.

⁷⁷ Plaut, M., 'Congo spotlight on India and Pakistan', BBC News, 28 Apr. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7367965.stm>>; Associated Press, 'BBC: Congolese saw U.N. peacekeepers arming militias, refuting U.N. probe findings', *International Herald Tribune*, 28 Apr. 2008.

⁷⁸ Human Rights Watch (HRW), *The Curse of Gold* (HRW: New York, 1 June 2005).

За заявою *Human Rights Watch*, купівля золота у *FNI* чи будь-якого іншого озброєного угруповання та постачання їм зброї і боєприпасів можуть сприяти розпалюванню насильства, запобігання якому є одним із завдань *MONUC*⁷⁹. Так само, діяльність, у якій звинувачуються індійські миротворці, викликає серйозне занепокоєння, не останньою чергою – через звинувачення ООН Руанди в підтримці нещодавніх збройних сутичок у Північному Ківу. Причетність до скандалів контингентів найкрупніших країн-контрибуторів ООН, а також звинувачення на адресу ООН у непрозорому та недбалому розслідуванні свідчать, що ООН турбується переважно повномасштабним розгортанням операцій, а не професійною якістю та добросесністю миротворців.

За повідомленнями преси, в листопаді 2008р. Уряд ДРК у листі до Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна заявив, що, “зважаючи на численні зловживання повноваженнями певними військовими контингентами *MONUC*, [конголезький] народ не зрозумів би, якщо б солдати від тих же країн залучалися для збільшення чисельності персоналу *MONUC*”, і попросив надалі змінити місця дислокації миротворців *MONUC* від певних країн⁸⁰. Саме напередодні цієї заяви Індія запропонувала відрядити додатково 1 500 миротворців – майже половину чисельності тимчасового посилення *MONUC*, ухваленого РБ ООН у листопаді 2008р.⁸¹ Заява Уряду ДРК ясно свідчить, що скандал суттєво зашкодив легітимності на місцевому рівні принаймні окремих складових *MONUC*, отже – негативно вплинув на здатність операції виконувати мандат.

AMISOM

У 2008р. Спостережна група ООН у Сомалі (*UN Monitoring Group on Somalia*), що контролювала дотримання ембарго на поставки до країни зброї, звернула увагу на триваючу мілітаризацію конфлікту в Сомалі та підвищення воєнної активності Перехідного федерального Уряду (ПФУ, *Transitional Federal Government, TFG*) та опозиційних угруповань⁸². Місія також підозрювала, що угандійські миротворці зі складу *AMISOM* продавали зброю і боєприпаси на чорному ринку в Могадішо – хоча для Сомалі це є звичним явищем⁸³. Ці товари, як вважалось, надходили з армійських складів або запасів, конфіскованих у повстанського угруповання *al-Shabab* після боїв з ПФУ. Можливість таких оборудок є наслідком відсутності в Сомалі належної програми роззброєння, демобілізації і реінтеграції.

⁷⁹ Human Rights Watch (посилання 75).

⁸⁰ ‘DR Congo rejects Indian troops for UN force: official’, Agence France-Presse, 26 Nov. 2008, <<http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5hixqFhaCbMLBN-cA4Onz5B0bSg7w>>. У листі немає прямого посилання на Індію.

⁸¹ Зміщення *MONUC*, яка на той час уже налічувала 17 тис. осіб, було ухвалено Резолюцією РБ ООН №1843 від 21 листопада 2008р.

⁸² United Nations, Security Council, Report of the Monitoring Group on Somalia pursuant to Security Council Resolution 1766 (2007), S/2008/274, 24 Apr. 2008, p.9. Про розвиток конфлікту в Сомалі у 2008р. див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

⁸³ United Nations (посилання 82), pp.30-32.

AMISOM заснована в березні 2007р. з метою підтримання діалогу і процесу примирення в Сомалі шляхом надання допомоги перехідним федеральним органам влади, сприяння наданню гуманітарної допомоги та забезпеченню загальної безпеки⁸⁴. На практиці, діяльність сил Місії охоплювала наступні заходи: супровід посадовців ПФУ та Альянсу за нове визволення Сомалі (*Alliance for the Re-liberation of Somalia, ARS*); охорону міжнародного аеропорту Аден-Адде, морського порту Могадішо та адміністрації Президента; патрулювання зони оперативної діяльності з метою зміцнення довіри. Попри обіцянки Бурунді, Гани, Нігерії і Сенегалу, єдиною країною, яка надала у 2007р. війська для *AMISOM*, була Уганда. На початку 2008р. угандійський контингент чисельністю 1 700 військовослужбовців (загальна дозволена чисельність – 7 650 осіб) був підкріплений 600 бурундійськими військовослужбовцями⁸⁵. Ці сили, що мали складати лише кістяк загального контингенту, у 2008р. були не спроможні ефективно здолати насильство в Могадішо, тим більше – на решті території країни. Однак, на здатності *AMISOM* домогтися будь-яких суттєвих змін у безпеці населення Сомалі негативно позначився переважно не брак особового складу, а мандат Місії, що обмежував її повноваження⁸⁶.

Причетність миротворців *AMISOM* до нелегальної торгівлі зброєю явно порушує принципи ООН, правила, кодекси і стандарти доброчесної поведінки, а також норми міжнародного права, дотримання яких очікувалося від миротворців. Крім того, це може посилити збройне насильство, за якого мирне населення часто перетворюється на мішень. Поза сумнівом, внаслідок цього *AMISOM* втратила моральний авторитет і довіру місцевого населення. Про сумнівну легітимність *AMISOM* свідчить також стійка практика нападів ісламістських повстанців на миротворців Місії⁸⁷.

Погіршення стану безпеки в Сомалі наприкінці 2008р. віддалило перспективу розгортання миротворчої операції ООН на заміну *AMISOM*, про що протягом року велися переговори з АС⁸⁸. Якщо операція ООН у 2009р. дійсно перебере на себе функції *AMISOM*, то їй доведеться добре напружитися, щоб ця заміна не обмежилася “заміною картузів” діючих військових контингентів. ООН має подбати про надання новій операції більш адекватного мандата, а також більш ефективно реагувати на звинувачення в корупції, – інакше операція не матиме легітимності та довіри в очах народу Сомалі.

⁸⁴ *AMISOM* заснована згідно з рішенням Ради АС з питань миру та безпеки від 19 січня 2007р. Див.: AU PSC/PR/Comm.(LXIX), 19 Jan. 2007. Її мандат ухвалено Резолюцією РБ ООН №1744 від 21 лютого 2007р.

⁸⁵ Перший підрозділ з 220 військовослужбовців прибув у січні, решта були розгорнуті поступово протягом року. Див.: ‘220 Burundian troops join AMISOM’, Burundi Réalités Agence Presse, 21 Jan. 2008, <http://www.burundirealite.org/news_view.cfm?ID=2111&LANG=E>; ‘Nigeria will send troops to Somalia’, Press TV, 15 Aug. 2008, <<http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=66621>>. Наприкінці 2008р. було розгорнуто ще один батальйон з Бурунді.

⁸⁶ UN Integrated Regional Information Network (IRIN), ‘Somalia: one year later, AU force in Mogadishu soldiers on’, 12 Mar. 2008, <<http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=77236>>.

⁸⁷ ‘UN accuses Uganda peacekeepers of arming Somali rebels’, Agence France-Presse, 23 May 2008, <http://afp.google.com/article/ALeqM5j38l_J3FfV00Bep1bT_tXjLQb4Q>.

⁸⁸ Див., наприклад: UN Security Council Resolution 1814, 15 May 2008.

IV. Висновки

Легітимність миротворчої операції знаходиться в очевидній залежності та під впливом кількох взаємопов'язаних чинників. Ефективність і кінцевий успіх операції можуть бути серйозно підірвані відчуттям нелегітимності мандата чи поведінкою персоналу. Приклад *EULEX Kosovo* яскраво свідчить, що правова основа операції є наріжним каменем її легітимності під час розгортання, функціонування і згорання. Приклад *EUFOR Tchad/RCA* свідчить, що на легітимність операції значною мірою впливають адекватність та ефективність виконання мандата. Приклад *ISAF* демонструє також, що адекватність мандата операції та його легітимність тісно пов'язані з основоположними нормами, що визначають сутність миротворчої операції та її функцій.

Приклади *MONUC*, *AMISOM* та *UNAMID* яскраво свідчать, що для забезпечення легітимності операції на місцевому рівні критично важливим є її моральний авторитет. Правопорушення з боку окремих миротворців можуть поставити під загрозу всю операцію, підриваючи її спроможність домогтися позитивних змін у приймаючій країні. В умовах перевищення попиту на миротворців над їх пропозицією випадки таких правопорушень ставлять ООН та інші організації, що планують і здійснюють миротворчі операції, у складне становище, коли доводиться балансувати між неухильною вимогою дотримання норм і стандартів та потребою забезпечення повного складу операції. Нині уряди та міжнародні організації, очевидно, обрали пріоритетом комплектацію військового контингенту, поступившись професійною якістю і репутацією миротворців.

Стратегічні ініціативи, зокрема нова політика ООН “нульової терпимості” до сексуальних експлуатацій і насильства з боку миротворців, і кроки на місцевому рівні із впровадження серед миротворців вищих етичних стандартів, значною мірою залежать від ставлення до них вищого керівництва миротворчих операцій. Ефективне лідерство, що передбачає непохитну відданість стратегічному курсу, визначає організаційну культуру, потенціал і здатність організації до розв'язання проблем⁸⁹. Звинувачення у правопорушеннях, висунуті у 2008р. проти миротворців *MONUC* і *AMISOM*, наводять на думку, що в цих операціях подібного лідерства не продемонстровано. Керівний склад миротворчих операцій, в т.ч. офіцери, мають нести більшу відповідальність за те, щоб подібні випадки правопорушень на місцях з боку миротворців сприймалися серйозно та супроводжувалися покаранням порушників.

Легітимність має багато аспектів, жоден з яких окремо не може визначати загальну легітимність (та ефективність) операції. Внесення до процесу оцінки операції аналізу окремих аспектів легітимності, згаданих у цьому розділі, може запобігти автоматичному поновленню мандата миротворчих операцій, легітимність яких скомпроментована, а також сприяти забезпеченню більшої відповідності цих операцій потребам приймаючої країни.

⁸⁹ Martin, S., *Must Boys be Boys? Ending Sexual Exploitation and Abuse in UN Peacekeeping Missions* (Refugees International: Washington, DC, Oct. 2005).

Додаток 3А. Багатосторонні миротворчі операції у 2008р.

КІРСТЕН ЗОДЕР

I. Глобальні тенденції

У 2008р. здійснювалося загалом 60 миротворчих операцій¹. Хоча з 2007р. їх кількість залишилася незмінною, чисельність залученого до них персоналу зросла на 11% – до 187 586 осіб: 166 146 військовослужбовців і 21 440 цивільних². Загальносвітова чисельність миротворчого персоналу вже три роки поспіль сягає рекордних рівнів (таблиця 3А.1). За оприлюдненими даними, витрати на миротворчі операції також досягли безпрецедентного рівня. В цьому додатку йдеться про перебіг миротворчих операцій у 2008р., а також наведені дані, зібрані для Баз даних СППІ про багатосторонні миротворчі операції (*SIPRI Multilateral Peace Operations Database*) з метою аналізу тенденцій за 1999-2008рр.³ У таблиці 3А.2 наведені подробиці всіх багатосторонніх миротворчих операцій за 2008р.

На рис. 3А.1. наведені дані про середньорічну загальну чисельність миротворчих операцій і залучення персоналу протягом 1999-2008рр. Після 1999р. загальна середньорічна кількість триваючих миротворчих операцій зменшилася та досягла у 2002р. найнижчого рівня за весь згаданий період – 48. Після цього відбулося поступове зростання і у 2007р. та 2008р. ця кількість складала 60 операцій. Тенденція змін загальної чисельності залученого персоналу була майже подібною: зменшення у період 1999-2003рр. до мінімуму в 110 789 осіб з наступним зростанням. Нарощування персоналу у 2008р. припало переважно на Африку та Азію – загальна чисельність в обох регіонах зросла більш ніж на 9 500 осіб.

Станом на кінець грудня 2008р., особовий склад (війська, військових спостерігачів і цивільну поліцію) для участі в миротворчих операціях надали 137 країн. У т.ч. 115 країн відрядили військовий персонал, а 10 – були найбільшими контрибуторами (в порядку зменшення): США, Франція, Пакистан, Велика Британія, Бангладеш, Індія, Італія, Німеччина, Нігерія і Руанда⁴. Найбільші контрибутори з Азії та Африки надіслали свої військові підрозділи винятково для участі в операціях ООН, зокрема у Спільній

¹ Місію ОБСЄ в Чорногорії (*OSCE Mission to Montenegro*) було вилучено з таблиці багатосторонніх миротворчих операцій заднім числом, оскільки вона не узгоджується з визначенням СППІ миротворчих операцій (див. підрозділ III). Дані за 2007р. і 2008р. враховують цю зміну.

² Дані про чисельність залученого персоналу, наведені в цьому додатку, є переважно оцінками, станом на 31 грудня 2008р. або на дату припинення операції. Вони не відбивають максимальну або загальну чисельність персоналу, надісланого за рік. Додаткові операції, здійснювані тією ж організацією, що й основні, в загальній сумі не враховані. “Число цивільних” враховує цивільних спостерігачів, цивільну поліцію і цивільний персонал.

³ База даних СППІ про багатосторонні миротворчі операції див.: <<http://conflict.sipri.org/>>.

⁴ У таблиці 3А.2 чисельність військових і цивільних спостерігачів об’єднані.

Таблиця 3А.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність залученого персоналу у 2008р., за регіонами та організаціями

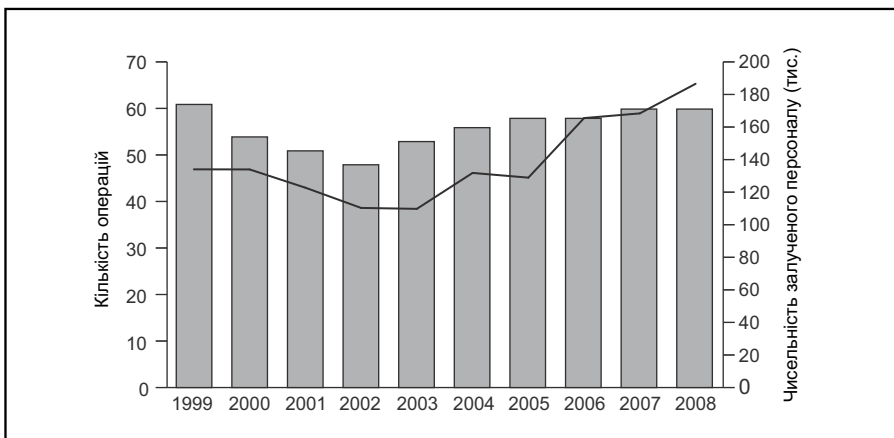
Організація	Африка	Америка	Азія	Європа	Близький Схід	Всього у світі
ООН ^а	11	1	4	3	4	23
Регіональні організації чи альянси	7	1	3	16	4	31
Ситуативні коаліції	1	–	3	–	2	6
Всього операцій	19	2	10	19	10	60
Всього розгорнутого персоналу	78 975	9 621	55 542	26 797	16 651	187 586

^а Ці дані стосуються миротворчих операцій під керівництвом Департменту ООН з миротворчих операцій і Департаменту ООН з політичних справ, в т.ч. Спільна операція АС/ООН у Дарфурі.

Джерело: База даних СПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://conflict.sipri.org/>>.

операції Африканського Союзу/ООН у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*). США та найбільші європейські країни-контрибутори надіслали персонал переважно для участі в операціях, що здійснювалися або керувалися НАТО, меншу чисельність – для участі в операціях ООН, ЄС і ситуативних коаліцій держав. Найбільші контингенти військового персоналу надіслані країнами Європи, Азії та Америки.

Станом на грудень 2008р., було розгорнуто 13 409 цивільних поліцейських, надісланих 112 країнами. 86% розгорнутого персоналу цивільної поліції брали участь в операціях ООН. Найбільші 10 контрибуторів цивільної поліції: Бангладеш, Йорданія, Нігерія, Пакистан, Непал, Гана, Індія, Сенегал, Франція, Туреччина. Найбільші вісім контрибуторів надавали поліцію лише для операцій ООН, Франція – винятково для операцій ЄС, Туреччина – для операцій ЄС і ООН. Єдиною операцією за участі цивільної поліції, яка здійснювалася

Діаграма 3А.1. Загальна кількість миротворчих операцій і чисельність залученого персоналу в 1999-2008рр.

Примітка: Стовпчиками діаграми позначена кількість операцій (ліва вісь). Лінійний графік демонструє чисельність залученого персоналу (права вісь). Багатонаціональні сили в Іраку не враховано.

не ЄС і не ООН, була Місія регіональної допомоги на Соломонових Островах (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI*), що здійснювалася ситуативною коаліцією.

У 2008р. для участі в миротворчих операціях було надіслано понад 21 тис. цивільних – найбільша середньорічна чисельність з 1999р. (з цього року СІПРІ накопичує дані про цивільний персонал). З 2003р. до 2008р. чисельність цивільного персоналу в операціях подвоїлася, тоді як військового – збільшилася на 66%. Отже, частка цивільних у загальній чисельності розгорнутого персоналу зростає. Проте, у 2008р. цивільні склали лише 11,6% персоналу миротворчих операцій.

У 2008р. ООН залишалася організацією, що очолювала найбільшу кількість миротворчих операцій (23 з 60), розгорнувши 98 614 осіб персоналу – 53% загальної чисельності персоналу, розгорнутого в миротворчих операціях протягом року. Обидві величини вищі за відповідні показники 2007р., коли ООН здійснювала 22 операції і розгорнула 90 305 осіб. Протягом 1999-2008рр. чисельність розгорнутого ООН персоналу зростає на 350%⁵.

Проте, загальна чисельність розгорнутого ООН персоналу була приблизно на 22 800 осіб менше загальної санкціонованої чисельності. Ця різниця спричинена переважно повільним розгортанням *UNAMID* і нещодавнім збільшенням санкціонованої чисельності військового та поліцейського персоналу Місії ООН у ДРК (*UN Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUC*). Через 15 місяців після початку її розгортання, *UNAMID* мала лише 58% санкціонованої чисельності у 27 482 осіб. Після заворушень у східній частині ДРК в листопаді 2008р. Рада Безпеки (РБ) ООН збільшила чисельність персоналу *MONUC* на 3 085 осіб – довівши загальну санкціоновану чисельність до 23 182 осіб – але до кінця року цього рівня досягнуто не було⁶. З чотирьох категорій персоналу, розгорнутого ООН – військовослужбовців, спостерігачів, цивільної поліції і цивільних працівників – найбільший недобір був серед військовослужбовців. Проте, рівень розгортання військового контингенту склав 84% загальної санкціонованої чисельності, тоді як поліції – лише 66%.

У 2008р., третій рік поспіль найбільшою миротворчою операцією була очолювана НАТО операція Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані за участі 51 356 військовослужбовців. Протягом 2007-2008рр. розгорнуті війська *ISAF* поповнилися 9 600 особами. Другою і третьою за масштабами розгортання операціями були, відповідно, *MONUC* та *UNAMID*. Загалом, із залученням понад 5 000 персоналу здійснювалися дев'ять операцій. Сімома з них ООН керувала одноособово або – у випадку *UNAMID* – спільно з Африканським Союзом (АС); двома іншими – НАТО. Разом в операціях ООН і НАТО брали участь 164 592 осіб, що складало близько 88% загальної чисельності розгорнутого персоналу – близько до рівня 2007р.

⁵ У 1993р. ООН розгорнула 69 961 осіб миротворчого персоналу. Див.: United Nations, 'Summary of contributions to peace-keeping operations by countries', 31 Dec. 1993.

⁶ Це поповнення було санкціоноване Резолюцією РБ ООН №1843 від 20 листопада 2008р. Згадані тут документи ООН див.: <<http://www.un.org/documents/>>.

У 2008р. було започатковано п'ять миротворчих операцій – чотири ЄС і одна ООН. Було створено Офіс ООН з побудови миру в Сьєрра-Леоне (*UN Peacebuilding Office in Sierra Leone, UNIPSIL*) – на заміну Офісу ООН у Сьєрра-Леоне (*UN Office in Sierra Leone, UNIOSIL*). За рахунок нових чотирьох миротворчих операцій ЄС у 2008р. загальна кількість активних операцій ЄС збільшилася до 12. Новими операціями були: Військова операція ЄС у Чаді і Центральноафриканській Республіці (ЦАР) (*EU Military Operation in Chad and the Central African Republic, EUFOR Tchad/RCA*), Місія з дотримання верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo*), Консультативна місія ЄС з реформування сектору безпеки у Гвінеї-Бісау (*EU Advisory Mission for Security Sector Reforms in Guinea-Bissau, EU SSR Guinea-Bissau*) і Спостережна місія ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission, EUMM*)⁷. У той час, як розгортання *EUFOR Tchad/RCA* і *EULEX Kosovo* відбувалося після тривалого процесу планування, перші спостерігачі *EUMM* були розгорнуті всього через 15 днів після ухвалення Радою ЄС Спільної дії і менш ніж через два місяці після завершення конфлікту у Грузії⁸.

У 2008р. завершено шість миротворчих операцій. Чинність мандату Місії ООН в Еритреї і Ефіопії (*UN Mission in Eritrea and Ethiopia, UNMEE*) було припинено через брак співпраці – здебільшого з боку Еритреї⁹. Альтернативні пропозиції подовження терміну присутності персоналу ООН були відхилені¹⁰. Після збройних сутичок між силами Уряду Грузії і сепаратистів Абхазії і Південної Осетії, які діяли за допомогою російських військ, Грузія припинила підтримку операцій миротворчих сил СНД в обох республіках, поклавши таким чином край цим операціям¹¹. Місія АС сприяння виборам і безпеці на Коморах

⁷ 13 грудня 2008р. ЄС започаткував, згідно з Європейською політикою безпеки і оборони (*European Security and Defence Policy, ESDP*), операцію Військово-морських сил ЄС у Сомалі (*EU Naval Force Somalia*). Оскільки ця операція не відповідає визначенню СППРІ миротворчих операцій (див. підрозділ III), її не внесено до таблиці 3А.2.

⁸ Місія *EUMM* була започаткована згідно зі Спільною дією Ради ЄС від 15 вересня (*Council Joint Action, 2008/736/CFSP, Official Journal of the European Union, L248 17 Sep. 2008*). Про планування *EUFOR Tchad/RCA* та *EULEX Kosovo* див.: Віхарта Ш. “Планування та розгортання миротворчих операцій”, *Щорічник СППРІ 2008: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру/Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009. Про труднощі з розгортанням і проблеми з легітимністю обох операцій див. підрозділ II розділу 3 цього видання; про конфлікт у Грузії див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁹ United Nations, Security Council, Special report of the Secretary-General on the United Nations Mission in Ethiopia and Eritrea, S/2008/226, 7 Apr. 2008.

¹⁰ Як альтернативні сили Генеральним секретарем ООН були запропоновані: (а) невелика місія військових спостерігачів в Ефіопії; (б) невеликий політичний і військовий відділ зв'язку в Ефіопії; (в) спеціальний представник Генерального секретаря ООН зі штаб-квартирою в Нью-Йорку. Див.: United Nations, Security Council, Letter dated 28 July 2008 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2008/496, 29 July 2008.

¹¹ Про припинення діяльності Спільних миротворчих сил у Південній Осетії (*South Ossetia Joint Peacekeeping Forces, JPKF*) див. підрозділі II розділу 3 цього видання. *JPKF* завершили діяльність автоматично, після припинення участі в них Грузії. Для припинення операції в Абхазії (Миротворчі сили СНД у Грузії (*CIS Peacekeeping Forces in Georgia*)) було необхідне рішення Ради міністрів закордонних справ СНД.

(*AU Electoral and Security Assistance Mission to the Comoros, MAES*) завершилася в жовтні 2008р., після того, як їй нарешті вдалося закріпитися на о.Ажуан, стабілізувати стан безпеки та надати допомогу виборчому процесу. Припинили діяльність також *UNIOSIL* і Центр ОБСЄ в Душанбе (Таджикистан).

II. Регіональні тенденції

У 2008р. в Африці тривали більшість миротворчих операцій за участі найбільшої чисельності персоналу. Другим регіоном за чисельністю розгорнутого персоналу була Азія, потім – Європа, Близький Схід та Америка (таблицю 3А.1). Далі в цьому підрозділі стисло розглянуто розвиток подій в кожному регіоні.

Африка

У 2008р. в Африці здійснювалося 19 миротворчих операцій за участі 78 975 персоналу. Обидва показники були рекордними за минуле десятиліття (рис. 3А.2). Шостий рік поспіль на Африку припадає найбільша частка сумарної чисельності розгорнутого в усіх регіонах світу персоналу; тут спостерігається найбільша концентрація крупних операцій (за участі понад 5 000 осіб). В Африці було розгорнуто 42% всього персоналу миротворчих операцій у 2008р.

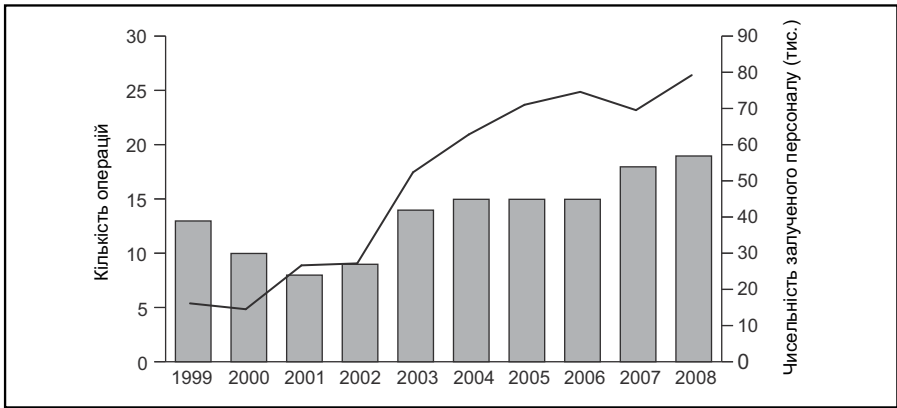
У 2008р. в Африці ООН здійснювала 11 миротворчих операцій за участі 69 570 осіб. Серед інших організацій, що у 2008р. розгортали персонал в Африці, були: АС (3 560 військовослужбовців, без урахування *UNAMID*), ЄС (3 532 осіб), Економічна співдружність країн Центральної Африки (*Communauté Économique des États de l'Afrique Centrale, CEEAC*, 504 військовослужбовців) і Франція (*Operation Licorne*, 1 809 військовослужбовців).

Протягом 1999-2008рр. чисельність розгорнутого персоналу в Африці зросла майже на 400% (рис. 3А.2). У 2008р. збільшення чисельності відбувалося переважно в центральній і східній частинах континенту. Продовжувалося нарощування чисельності *UNAMID*, Місії ООН у ЦАР і Чаді (*UN Mission in the Central African Republic and Chad, MINURCAT*) та Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*), хоча в жодній з них не було досягнуто санкціонованої чисельності персоналу. Наприклад, в *AMISOM* чисельність розгорнутого військового контингенту у 2008р. подвоїлося, але вона залишалася меншою від санкціонованої більш ніж на 4 000 осіб. Нова місія *EUFOR Tchad/RCA* є найбільшою за чисельністю та має найтриваліший мандат (один рік) з усіх військових миротворчих операцій ЄС в Африці¹². *MINURCAT*, після завершення мандата сил ЄС 15 березня 2009р. та санкціонованого збільшення на

¹² До 2008р. ЄС надсилав війська до двох операцій в ДРК: *Operation Artemis* у 2003р. і *EUFOR RD Congo* у 2006р. Див.: Дван Р. та Віхарта Ш. “Міжнародні миротворчі операції”, *Щорічник СППІ 2004: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру/Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2005; Віхарта Ш. та Зодер К. “Багатосторонні миротворчі місії у 2006р.”, *Щорічник СППІ 2007: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру/Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2008, с.133.

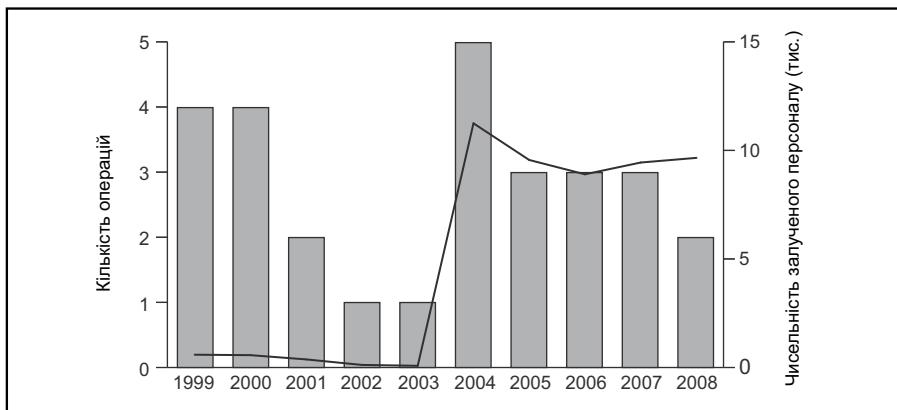
5 200 військовослужбовців, має перебрати на себе функції *EUFOR Tchad/RCA*¹³. Багатонаціональні сили в ЦАР (*Force Multinationale en Centrafrique, FOMUC*) були перейменовані на Місію зміцнення миру в ЦАР (*Mission de Consolidation de la Paix en Centrafrique, MICOPAX*), а чисельність військовослужбовців у ній збільшилася з 378 до 504.

У Західній Африці покращення стану безпеки дало змогу скоротити персонал Місії ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia, UNMIL*) та операції Франції (*Operation Licorne*) з військової підтримки Операції ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*). Військовий і поліцейський компоненти *UNMIL* скоротилися майже на 3 000 осіб. Хоча вибори в Кот-д'Івуарі, заплановані на 2008р., були відкладені, *Operation Licorne* вже скоротила чисельність до близько 1 800 військовослужбовців. Натомість *UNOCI* зберігала чисельність персоналу на рівні 2007р.

Діаграма 3А.2. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Африці в 1999-2008рр.

Примітка: Стовпчиками діаграми позначена кількість операцій (ліва вісь). Лінійний графік демонструє чисельність залученого персоналу (права вісь).

Діаграма 3А.3. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Америці в 1999-2008рр.

Примітка: Стовпчиками діаграми позначена кількість операцій (ліва вісь). Лінійний графік демонструє чисельність залученого персоналу (права вісь).

¹³ UN Security Council Resolution 1861, 14 Jan. 2009.

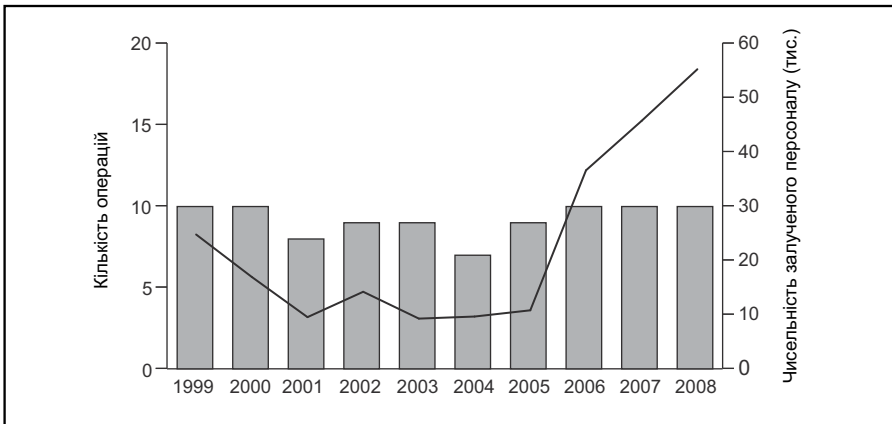
Америка

У 2008р. в Америці здійснювалися лише дві миротворчі операції: Стабілізаційна місія ООН на Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*) чисельністю 9 581 осіб і Місія ОАД з підтримання мирного процесу в Колумбії (*Mission to Support the Peace Process in Colombia, MAPP/OEA*), за участі 40 осіб, не враховуючи цивільного персоналу. З 2005р. чисельність персоналу, розгорнутого для участі в операціях в Америці, залишалася на рівні приблизно 9 000 осіб (рис. 3А.3). Невелике збільшення у 2008р. відбулося за рахунок посилення 227 поліцейськими *MINUSTAH*, яка зіткнулася з погіршенням стану безпеки на Гаїті через бурхливі протести у квітні у відповідь на підвищення цін на продукти та ускладнення з узгодженням у Парламенті Гаїті кандидатури нового Прем'єр-міністра¹⁴.

Азія

У 2008р. в Азії відбулося друге за розміром збільшення чисельності розгорнутого персоналу в усіх регіонах, хоча нових операцій започатковано не було. У 2008р. три з шести операцій, керованих ситуативними коаліціями, здійснювалися в Азії.

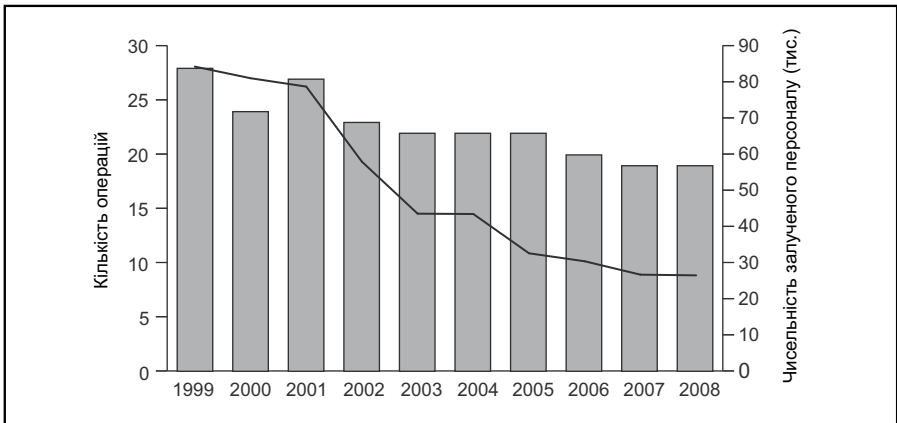
Різке збільшення чисельності персоналу протягом останнього десятиліття сталося через запровадження операцій в Афганістані та Тимор-Лешті. У 2008р. збільшення сталося через поповнення військового контингенту *ISAF* (рис. 3А.4). Загалом, у 2008р. 51 808 осіб, що становить 93% всього персоналу миротворчих операцій в Азії, було розгорнуто для участі у трьох місіях в Афганістані: Поліцейській місії ЄС в Афганістані (*EU Police Mission to Afghanistan, EUPOL Afghanistan*), Допоміжній місії ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission*

Діаграма 3А.4. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Азії в 1999-2008рр.

Примітка: Стовпчиками діаграми позначена кількість операцій (ліва вісь). Лінійний графік демонструє чисельність залученого персоналу (права вісь).

¹⁴ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Stabilization Mission in Haiti, S/2008/586, 27 Aug. 2008.

Діаграма 3А.5. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу в Європі в 1999-2008рр.

Примітка: Стовпчиками діаграми позначена кількість операцій (ліва вісь). Лінійний графік демонструє чисельність залученого персоналу (права вісь).

in Afghanistan, UNAMA) і, звичайно, ISAF. EUPOL Afghanistan подвоїла чисельність розгорнутого персоналу до 179 осіб. Санкціонована чисельності Місії була збільшена до 400 осіб, попри те, що протягом 18 місяців з початку розгортання передбачений показник у 195 осіб так і не був досягнутий. У 2008р. мандат UNAMA було подовжено з акцентом на сприяння миру і стабільності шляхом керівництва міжнародними цивільними зусиллями та їх координації за умов розширення місцевої участі та посилення цивільно-військового співробітництва¹⁵.

Інша політична та миротворча операція ООН в Азії, Місія ООН у Непалі (UN Mission in Nepal, UNMIN), вдвічі зменшила чисельність – до близько 160 осіб. Після парламентських виборів у квітні 2008р. UNMIN не бере участі в моніторингу виборів. Вона продовжує нагляд за озброєннями та особовим складом Збройних сил, а також підтримку мирного процесу.

Європа

У 2008р. 14 із 19 миротворчих операцій в Європі діяли на територіях колишньої Югославії (дев'ять) і Грузії (п'ять). У 2008р. в Європі започатковані дві нові операції – в Косово і Грузії, а дві операції у Грузії завершилися. Чисельність розгорнутого персоналу залишалася на рівні 2007р.

Протягом десятиліття, починаючи з 1999р., в Європі відбулося різке скорочення як кількості миротворчих операцій (з 28 до 19), так і чисельності розгорнутого персоналу (з 84 546 до 26 797 осіб) (рис. 3А.5). У 2004р. завершилося масштабне розгортання військового контингенту НАТО в Боснії і Герцеговині (Стабілізаційні сили НАТО, SFOR), водночас у Косово за 10 років його чисельність скоротилася на 80% – до 14 411 осіб. Завершення

¹⁵ UN Security Council Resolution 1806, 20 Mar. 2008. Про події в Афганістані див. розділ 4 цього видання.

у 2008р. двох із трьох операцій СНД ще більше зменшить загальну чисельність військового персоналу миротворчих операцій в Європі.

Розгортання цивільного персоналу в Європі досягло піку у 2000р., найбільшою мірою у складі операцій ООН та ОБСЄ. До 2008р. чисельність розгорнутого цивільного персоналу ООН у Європі скоротилася на 82%, а ОБСЄ – на 85%. Триваючий спад чисельності цивільного персоналу в операціях ООН та ОБСЄ стався переважно через скорочення в Тимчасовій адміністрації ООН у Косово (*UNMIK*) та Місії ОБСЄ в Косово (*OMIK*). Водночас, відбулося збільшення присутності ЄС у Косово через започаткування у 2008р. місії *EULEX Kosovo*. До кінця 2008р. у складі *EULEX Kosovo* працювала 1 651 з 1 900 осіб санкціонованої чисельності поліцейського, митного та судового персоналу. Після проголошення в лютому 2008р. незалежності Косово та початку дії *EULEX Kosovo*, визначені мандатом функції *UNMIK* змінилися з виконавчих на функції моніторингу та допомоги місцевим інститутам влади. Таким чином, у компетенції *UNMIK* залишилася реалізація головного завдання ОБСЄ – “демократизація та інституційна побудова”, тоді як виконання функцій “реконструкції та економічного розвитку” припинене 30 червня 2008р.¹⁶

Внаслідок конфлікту у Грузії в серпні 2008р. були припинені операції СНД у Південній Осетії та Абхазії і розгорнута *EUMM*. Після визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії, вона скористалася правом вето на подовження мандата Місії ОБСЄ у Грузії і зажадала ухвалення окремого мандата для цієї Місії у Південній Осетії. Мандат додаткового контингенту неозброєних військових спостерігачів, ухвалений 19 серпня 2008р., було подовжено до червня 2009р., хоча статус Місії ОБСЄ на початку 2009р. ще перебував на стадії обговорення¹⁷.

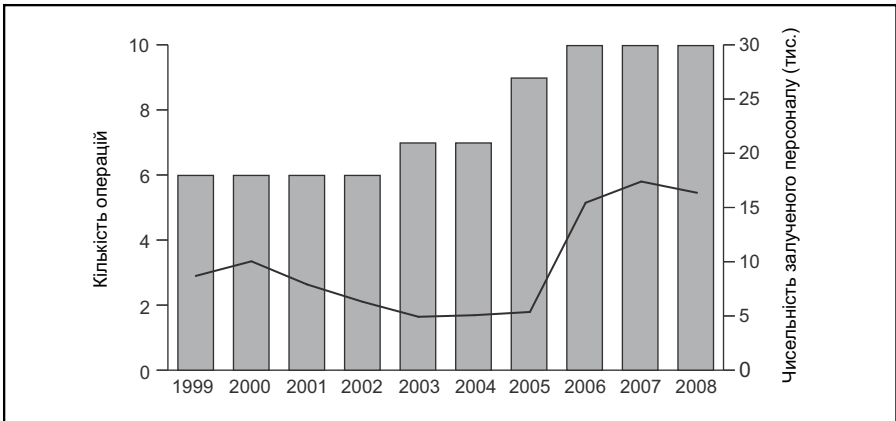
У Європі, як і в Азії, ООН не була головним суб’єктом миротворчої діяльності. Більшість миротворчих операцій тут здійснювалися регіональними організаціями, в першу чергу ОБСЄ. Більша частина персоналу в Європі була під керівництвом НАТО. Ситуативні коаліції не здійснювали тут жодної операції.

Близький Схід

Близький Схід був єдиним регіоном, де у 2007-2008рр. спостерігалось помітне скорочення розгорнутого персоналу (рис. 3А.6), хоча кількість миротворчих операцій, порівняно з 2006-2007рр., залишалася незмінною. Скорочення чисельності персоналу на приблизно 1 000 осіб відбулося переважно через зміни в найбільшій миротворчій операції регіону – Тимчасових силах ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*). Сягнувши у 2007р. піку (13 638 осіб), персонал *UNIFIL* у 2008р. був скорочений до 12 752 осіб. Довгострокові тенденції в розгортанні персоналу на Близькому Сході також

¹⁶ UNMIK, ‘Kosovo in June 2008’, June 2008, <http://www.unmikonline.org/docs/2008/Fact_Sheet_July_2008.pdf>. Про *EULEX Kosovo* та *UNMIK* див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

¹⁷ Peuch, J.-C., ‘Georgia: Greek chair of OSCE strive to save Georgian mission’, Eurasia Insight, 3 Feb. 2009, <<http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav020309.shtml>>; OSCE Permanent Council Decision no.883, 12 Feb. 2009, <<http://www.osce.org/documents/>>.

Діаграма 3А.6. Кількість миротворчих операцій і чисельність персоналу на Близькому Сході в 1999-2008рр.

Примітка: Стовпчиками діаграми позначена кількість операцій (ліва вісь). Лінійний графік демонструє чисельність залученого персоналу (права вісь). Багатонаціональні сили в Іраку не враховано.

значною мірою залежали від операції *UNIFIL*. Протягом 2000-2005рр. їх чисельність скоротилася з приблизно 5 800 до 2 000 осіб. У 2006р., після конфлікту між Хезболою та Ізраїлем, чисельність *UNIFIL* збільшилася на 82%.

Прикордонна місія ЄС на контрольно-пропускному пункті Рафах (*EU BAM Rafah*) – одна з трьох нині діючих місій ЄС на Близькому Сході – у 2008р. здійснила подальше скорочення контингенту цивільної поліції до 18 осіб, порівняно з 54 на вересень 2007р. Після призупинення в червні 2007р. оперативних повноважень *EU BAM Rafah*, у 2008р. вони були відновлені, а мандат Місії – подовжено до листопада 2009р. Місія допомоги ООН в Іраку (*UNAMI*) також дещо скоротила сили, тоді як Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (*EUPOL COPPS*) і Місія НАТО з підготовки персоналу в Іраку (*NTM-I*) розгорнули додатковий персонал.

III. Таблиця багатосторонніх миротворчих місій

У таблиці 3А.2 наведені дані про 60 багатосторонніх миротворчих операцій, що здійснювалися протягом 2008р., включно з тими, що почалися або завершилися протягом року. В таблиці перелічені операції під керівництвом ООН, а також регіональних організацій, альянсів чи ситуативних коаліцій держав, санкціонованих ООН чи затверджених резолюціями РБ ООН із задекларованими намірами: (а) бути інструментом сприяння імплементації вже укладених мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; (в) допомагати зусиллям з попередження конфліктів чи побудови миру.

СППРІ застосовує визначення миротворчої діяльності, запроваджене Департаментом ООН з миротворчих операцій (ДМО, *UN Department of Peacekeeping Operations, DPKO*), – як механізм допомоги постраждалим від конфліктів країнам у створенні умов стабільного миру, що може охоплювати:

контроль і спостереження за дотриманням угод про припинення вогню; вжиття заходів зміцнення довіри; захист доставки гуманітарної допомоги; сприяння процесам демобілізації і реінтеграції; зміцнення інститутів правосуддя та верховенства права (в т.ч. пенітенціарних закладів), охорони громадського порядку і прав людини; підтримку проведення виборів; економічний і соціальний розвиток. Таким чином, у таблиці 3А.2 наведено широкий спектр миротворчих операцій, що відбиває зростаючу складність їх мандатів і можливі зміни операцій протягом їх життєвого циклу. До таблиці не потрапили наступні місії: посередницькі; проведення розслідувань чи допомоги на виборах; миротворчі місії, до складу яких залучені фізичні особи-нерезиденти чи групи переговорників; місії, не санкціоновані ООН.

Дані про операції згруповані за організаціями, а всередині цих груп – у хронологічному порядку. Операції ООН поділені на три групи. До першої належать 16 спостережних і багатоаспектних миротворчих операцій, здійснюваних ДМО. Друга – охоплює шість спеціальних політичних місій та операцій з побудови миру. Спільна місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*) виділена окремо. Наступні сім груп охоплюють операції, що здійснювалися або очолювалися регіональними організаціями чи альянсами: дві – АС, одна – СЕЕАС; три – СНД; дванадцять – ЄС; три – НАТО; одна – ОАД; дев'ять – ОБСЄ. Остання група містить шість санкціонованих ООН операцій під проводом ситуативних коаліцій держав.

Операції, започатковані у 2008р., і нові держави, що приєдналися до поточних операцій, позначені жирним шрифтом; операції, що завершилися, та держави, що припинили участь у 2008р., – курсивом; назви держав, що очолювали операцію (які здійснюють оперативний контроль чи надають найбільшу частку персоналу), – підкресленням у тих операціях, що мають поліцейський або військових компонент.

У першому стовпчику наведені правові засади запровадження операцій – резолюції РБ ООН чи офіційні рішення регіональних організацій – і дати початку операцій (тобто, дати першого розгортання).

Дані про санкціоновану чисельність персоналу є останніми за часом ухваленними рівнями штатної чисельності. Чисельність допоміжного місцевого персоналу та волонтерів у таблиці не врахована, але, де це відомо, наведена в посиланнях. Даних за 2008р. про цивільний персонал операцій ООН з розподілом між країнами немає. Для операцій ЄС, де розбивки санкціонованої чисельності цивільного персоналу на цивільну поліцію і решту цивільного персоналу немає, загальна чисельність цивільного персоналу наведена в рядку цивільної поліції. Повна інформація про внески країн до операцій міститься в Базі даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції¹⁸. Цього року категорію “військові спостерігачі” вперше замінено на “спостерігачі”, оскільки до складу *EUMM* і Тимчасового міжнародного представництва в Хевроні (*TIPH 2*) були залучені цивільні спостерігачі.

¹⁸ Базу даних СППРІ див. (посилання 3). Крім іншого, вона містить повні переліки завдань, визначених мандатами, керівного складу місій, а також документальні подробиці стосовно окремих місій.

Дані про людські втрати наведені від початку операцій та окремо за 2008р. Причини загибелі – в боях, через нещасні випадки чи хвороби – зафіксовані згідно з доповідями за 2008р. Оскільки дані про людські втрати не завжди супроводжувалися поясненнями причин загибелі, сума відповідних трьох величин може не збігатися із загальним числом втрат за рік. ООН надає дані про втрати серед місцевого персоналу, натомість інші організації чи альянси цього не роблять.

Витрати наведені в \$ млн. у поточних цінах. Бюджетні витрати подаються за календарні, а не фінансові роки, щоб дати можливість порівнювати витрати на різні операції. Дані за календарними роками ґрунтуються на припущенні рівномірного витрачання коштів протягом фінансового року. Бюджетні дані, наведені не в доларах США, конвертовані з використанням агрегованих ринкових валютних курсів МВФ за 2008р.¹⁹

Дані про витрати на операції ООН і ОБСЄ є ухваленими бюджетними показниками. Дані про інші операції відбивають фактичні витрати. Дані про операції ООН стосуються основних операційних витрат, що охоплюють витрати на розгортання персоналу, добові, а також прямі витрати, не пов'язані з польовим забезпеченням (наприклад, витрати на підтримання миротворчих операцій і тилової бази ООН у Бріндісі, Італія). Витрати на миротворчі операції ООН розподілені між усіма країнами-членами ООН на підставі спеціально розробленої шкали оцінки внесків, незалежно від їх участі в миротворчих операціях. Політичні місії та операції з побудови миру фінансуються через видатки основного бюджету. Бюджети миротворчих операцій ООН не охоплюють витрати за окремими програмами, зокрема з роззброєння, демобілізації та реінтеграції, що фінансуються за рахунок добровільних внесків.

Дані про витрати на операції ЄС і НАТО стосуються лише загальних витрат. Вони охоплюють переважно поточні витрати штаб-квартири НАТО (на цивільний персонал, утримання та технічне обслуговування техніки) і внески в розвиток інфраструктури, необхідної для підтримки операцій. Витрати на розгортання персоналу покладаються на окремі держави-контрибутори та не враховуються в наведених даних. Більшість операцій ЄС фінансуються в один із зазначених способів: цивільні місії фінансуються через бюджет Європейського Співтовариства, а військові операції або операції з військовим компонентом – через Афіньський механізм (*Athena mechanism*)²⁰.

Даних про витрати на операції СНД немає, оскільки спеціально призначеного спільного бюджету для їх фінансування не існує, а витрати на розгортання військ беруть на себе країни-учасниці операцій. Дані про бюджети операцій інших організацій, таких як ОАД чи ситуативних коаліцій, можуть враховувати ресурси на виконання програм.

¹⁹ Докладніше про бюджети миротворчих операцій див. Базу даних СППРІ (посилання 3).

²⁰ Афіньський механізм – фінансовий та адміністративний інструмент управління загальними витратами на військові чи оборонні операції ЄС. Запроваджений Рішенням Ради ЄС 2004/197/CFSP від 23 лютого 2004р. Див.: *Official Journal of the European Union*, L63, 28 Feb. 2004.

Зважаючи на це, бюджетні дані, наведені в таблиці 3А.2, є оціночними, і бюджети різних операцій порівнювати недоцільно.

Якщо не вказане інше, всі дані наведені станом на 31 грудня 2008р. або, стосовно операцій, що завершилися у 2008р., станом на дату завершення.

Дані про багатосторонні миротворчі операції отримані з наступних відкритих джерел: (а) офіційна інформація, оприлюднена секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, оприлюднена самою місією через офіційну публікацію або надана письмово у відповідях на щорічну анкету СППРІ; (в) інформація від урядів країн, що роблять внесок до відповідної операції. В окремих випадках дослідники СППРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від організацій, що здійснюють її, чи урядів країн-учасниць шляхом телефонних інтерв'ю. Ці головні джерела інформації доповнюються загальнодоступними вторинними джерелами, до яких належать спеціальні журнали, звіти про науково-дослідні роботи, повідомлення агенцій новин, а також міжнародні, регіональні та місцеві газети.

Таблиця 3А.2. Багатосторонні миротворчі місії у 2008р.

Абревіатура (юридична підстава) дата початку	Назва/ (місце проведення)	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2008р. (жирним – нові у 2008р.; курсивом – завершені у 2008р.; підкреслено – країни, призначені очолювати місії)	Війська/ спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв всього/у 2008р./ (в боях, нещасних випадках, через хвороби)	Витрати (\$ млн.); у 2008р./ не сплачено
			План	Факт		
Під егідою ООН						
Усього: 16 операцій						
UNTSO (РРБ 50) ¹ Червень 1948р.	Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (Єгипет, Ізраїль, Ліван, Сирія)	Спостерігачі: <u>Аргентина</u> , <u>Австралія</u> , <u>Австрія</u> , <u>Бельгія</u> , Канада, Чілі, Кітай, Данія, Естонія, <u>Фінляндія</u> , Франція, Ірландія, Італія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Росія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, США	–	–	49	33,1
UNMOGIP (РРБ 91) ³ Січень 1949р.	Група військових спостерігачів ООН в Індії і Пакистані (Індія, Пакистан: Кашмір)	Спостерігачі: Чілі, Хорватія, Данія, Фінляндія, Італія, Південна Корея, Швеція, Уругвай	–	–	11	8,5
UNFICYP (РРБ 186) ⁵ Березень 1964р.	Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (Кіпр)	Війська: <u>Аргентина</u> ⁶ , Австрія, Канада, Хорватія, Угорщина, <u>Перу</u> , Словаччина, Велика Британія Поліція: Аргентина, Австралія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Сальвадор, Індія, Ірландія, Італія, Нідерланди	860	859	179	52,7
UNDOF (РРБ 350) ⁸ Червень 1974р.	Сили ООН спостереження за виводом військ (Сирія)	Війська: <u>Австрія</u> , Канада, Хорватія , Індія, Японія, Польща, <i>Словаччина</i>	1 047	1 039	43	43,8
			–	–	1	14,9
			45	37 ⁹	(–, –, –)	(–, –, –)

UNIFIL (РРБ 425 і 426) ¹⁰ Березень 1978р. (Ліван)	Тимчасові сили ООН у Лівані	Війська: Бельгія, Бруней , Кітай, Хорватія, Кіпр, Сальвадор , Фінляндія, Франція, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Угорщина, Індія, Індонезія, Ірландія, Італія, Південна Корея, <i>Люксембург</i> , Македонія, Малайзія, Непал, <i>Нідерланди</i> , Норвегія , Польща, Португалія, Катар, Сьєрра-Леоне , Словенія , Іспанія, Танзанія, Туреччина	15 000	12 435	279	697,3 71,0
MINURSO (РРБ 690) ¹² Вересень 1991р.	Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (Західна Сахара)	Війська: Гана, Малайзія СПОСТЕРІГАНІ: Аргентина, Австрія, Бангладеш, Бразилія, Кітай, Хорватія, Джибуті, Єгипет, Сальвадор, Франція, Гана, Греція, Гвінея, Гондурас, Угорщина, Ірландія, Італія, Кенія, Малайзія, Монголія, Нігерія, Пакистан, Парагвай , Польща, Росія, Шрі-Ланка, Уругвай, Ємен Поліція: Єгипет, Сальвадор	27 203 6 115	20 197 6 97 ¹³	15 —	47,7 63,1
UNOMIG (РРБ 849 і 858) ¹⁴ Серпень 1993р.	Спостережна Місія ООН у Грузії (Грузія)	СПОСТЕРІГАНІ: Албанія, Австрія, Бангладеш, Хорватія, Чехія, Данія, Єгипет, Франція, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Індонезія, Йорданія, Південна Корея, Литва, Молдова, Монголія, Непал, Нігерія, Пакистан, Польща, Румунія, Росія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Ємен Поліція: Чехія, Німеччина, Гана, Ізраїль , Філіппіни, Польща, Росія, Швеція, Швейцарія, Україна	— 136 20 115	— 136 20 103 ¹⁵	11 —	35,5 11,5
UNMIK (РРБ 1244) ¹⁶ Червень 1999р.	Тимчасова адміністрація ООН у Косово (Сербія: Косово)	СПОСТЕРІГАНІ: Аргентина, Бангладеш, Болівія, Болгарія, Чилі, <i>Чехія</i> , Данія, <i>Фінляндія</i> , <i>Угорщина</i> , Ірландія, <i>Йорданія</i> , <i>Кенія</i> , <i>Малаві</i> , <i>Малайзія</i> , <i>Непал</i> , <i>Нова Зеландія</i> , Норвегія, Пакистан, <i>Польща</i> , Португалія, Румунія, Росія, Іспанія, <i>Велика Британія</i> , Україна, <i>Замбія</i> Поліція: Аргентина, Австрія, <u>Бангладеш</u> , Бразилія, Болгарія, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Індія, Італія, Йорданія, <i>Кенія</i> , Киргизстан, Литва, Малаві, Непал , Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, <i>Португалія</i> , Румунія, Росія, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, <i>США</i> , Замбія, Зімбabwe	— 38 2 065 605	— 22 841 373 ¹⁷	54 5 (1, 1, 1)	208,9 11,5

Абревіатура (юридична підстава) дата початку	Назва/ (місце проведення)	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2008р. (жирним – нові у 2008р.; курсивом – завершені у 2008р.; підкреслено – країни, призначені очолювати місії)	Війська/ спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв всього/у 2008р./ (в боях, нещасних випадках, через хвороби)	Витрати (\$ млн.); у 2008р./ не сплачено
			План	Факт		
MONUC (РРБ 1279) ¹⁹ Листопад 1999р.	Місія ООН у ДРК (ДРК)	Війська: Бангладеш, Бенін, Болівія, Кітай, Гана, Гватемала, Індія, Індонезія, Йорданія, Малаві, Марокко, Непал, Пакистан, Сенегал, Сербія, Південна Африка, Туніс, Уругвай СПОСТЕРІГАЧІ: Алжир, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, Кітай, Чехія, Данія, Єгипет, Франція, Гана, Гватемала, Індія, Індонезія, Ірландія, Йорданія, Кенія, Малаві, Малайзія, Малі, <i>Монголія</i> , Марокко, Мозамбік , Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Південна Африка, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, Ємен, Замбія Поліція: Аргентина , Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, ЦАР, Чад, Кот-д'Івуар, <i>Єгипет</i> , Франція, Гвінея, Індія, Йорданія, Кенія, Мадагаскар, Малі, Нігер, Румунія, Росія, Сенегал, Швеція, Togo , Туреччина, Україна, Ємен	19 815 ²⁰ 760 1 441 1 166	16 603 740 1 079 951 ²¹	139 21 (2, 3, 10)	1 179,2 606,8
UNMEE (РРБ 1312) ²² Листопад 2000р.	Місія ООН в Ефіопії та Еритреї (Еритрея, Ефіопія) ²³	Війська: Бангладеш, Гана, Індія, <i>Йорданія</i> , Кенія, Малайзія, Намібія, Нігерія, Танзанія, Туніс, Велика Британія , Уругвай, Замбія СПОСТЕРІГАЧІ: Алжир, Австрія, Бангладеш, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, <i>Фінляндія</i> , Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Індія, Іран, Йорданія, Кенія, Киргизстан, Малайзія, Монголія, Намібія, Непал, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай, Перу, Польща, Румунія, Росія, Південна Африка, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Танзанія, Туніс, Україна, Уругвай, США, Замбія	1 470 230 176	237 71 152 ²⁴	20 –	65,5 31,2

<p>UNMIL (РРБ 1509)²⁵ Жовтень 2003р.</p>	<p>Місія ООН у Ліберії (Ліберія)</p>	<p>Війська: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Китай, Хорватія, Екватор, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Гана, <i>Ірландія</i>, Йорданія, Кенія, Південна Корея, <i>Малі</i>, Монголія, Намбія, Непал, Нігерія, <u>Пакистан</u>, Парагвай, Перу, Філіппіни, Сенегал, Того, Велика Британія, Україна, США, Ємен</p>	<p>10 231 215 1 375 547</p>	<p>10 607 180 1 066 478²⁶</p>	<p>123 21 (-, 5, 12)</p>	<p>660,0 67,5</p>
<p>UNOCI (РРБ 1528)²⁷ Квітень 2004р.</p>	<p>Операція ООН у Кот-д'Івуарі (Кот-д'Івуар)</p>	<p>Поліція: Аргентина, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Китай, Чехія, Етиопія, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Ісландія, Індія, Ямайка, Йорданія, Кенія, Киргизстан, <i>Македонія</i>, Малаві, Намбія, Непал, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Росія, Руанда, <i>Саміа</i>, Сербія, Шрі-Ланка, Швеція, Туреччина, Уганда, Україна, Уругвай, США, Ємен, Замбія, Зімбабве</p>	<p>7 915 200 1 200 498</p>	<p>7 830 197 1 163 430²⁸</p>	<p>54 18 (-, 11, 6)</p>	<p>484,2 231,0</p>
<p>Спостерегані:</p>	<p>Бангладеш, Бенін, Болівія, Болгарія, Китай, Чехія, Данія, Екватор, Етиопія, Сальвадор, Ефіопія, Гамбія, Гана, Індонезія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, Малі, Молдова, Чорногорія, Намбія, Непал, Нігер, <u>Нігерія</u>, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Того, Україна, США, Замбія, Зімбабве</p>	<p>Поліція: Аргентина, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Китай, Чехія, Етиопія, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Ісландія, Індія, Ямайка, Йорданія, Кенія, Киргизстан, <i>Македонія</i>, Малаві, Намбія, Непал, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Росія, Руанда, <i>Саміа</i>, Сербія, Шрі-Ланка, Швеція, Туреччина, Уганда, Україна, Уругвай, США, Ємен, Замбія, Зімбабве</p>	<p>Війська: Бангладеш, Бенін, Бразилія, Франція, Гана, Йорданія, <i>Кенія</i>, Марокко, Непал, Нігер, Пакистан, Парагвай, Філіппіни, Сенегал, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Ємен</p>	<p>Спостерегані: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Чад, Китай, Хорватія, <i>Домініканська Республіка</i>, Екватор, Сальвадор, Ефіопія, Франція, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Індія, Ірландія, Йорданія, <i>Кенія</i>, Молдова, Намбія, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Уругвай, Ємен, Замбія, Зімбабве</p>	<p>Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бенін, Бурунді, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, ДРК, Джибуті, Франція, Гана, Йорданія, Лівія, Малагаскар, Нігер, <i>Нігерія</i>, Пакистан, Руанда, Сенегал, Швейцарія, Того, Туреччина, Уругвай, Ємен</p>	

Абревіатура (торидична підстава) дата початку	Назва/ (місце проведення)	Крайни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2008р. (жирним – нові у 2008р.; курсивом – завершені у 2008р.; підкреслено – країни, призначені очолювати місії)	Війська/ спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв всього/у 2008р./ (в боях, нешасних випадках, через хвороби)	Витрати (\$ млн.); у 2008р./ не сплачено
			План	Факт		
MINUSTAH (РРБ 1542) ²⁹ Червень 2004р.	Стабілізаційна Місія ООН у Гаїті (Гаїті)	Війська: Аргентина, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Хорватія, Еквадор, Франція, Гватемала, Йорданія, Непал, <i>Пакистан</i> , Парагвай, Перу, Філіппіни, Шрі-Ланка, Уругвай, США Поліція: Аргентина, Бенін, Бразилія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Колумбія, ДРК, Кот-д'Івуар, <i>Хорватія</i> , Єгипет, Сальвадор, Франція, Гренада, Гвінея, Індія , Італія , Ямайка , Йорданія, Малагаскар, Мали, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Філіппіни, Румунія, Росія, Руанда, Сенегал, Сербія , Іспанія, Шрі-Ланка, Того, Туреччина, Уругвай, США, Смен	7 060 – 2 091 532	7 036 – 2 053 492 ³⁰	39 5 (1, 2, 2)	568,5 96,7
UNMIS (РРБ 1590) ³¹ Березень 2005р.	Місія ООН у Судані (Судан)	Війська: Австралія, Бангладеш, <i>Болівія</i> , Камбоджа, Канада, Китай, Хорватія, Данія, Єгипет, Фінляндія, <i>Франція</i> , <i>Гамбія</i> , Німеччина, <i>Греція</i> , Гватемала, Індія, <i>Італія</i> , Японія , Йорданія, Кенія, Південна Корея, <i>Малаві</i> , Малайзія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Росія, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Швеція, <i>Таїланд</i> , <i>Тайвань</i> , Туреччина, Велика Британія, Ємен, Замбія, <i>Зімбабве</i> СПОСТЕРІГАЧІ: Австралія, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Болівія, Ботсвана, Бразилія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Канада, Китай, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Габон, <i>Німеччина</i> , Греція, Гватемала, Гвінея, Індія, Індонезія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Малаві, Малайзія, Мали, <i>Молдова</i> , Монголія, Мозамбік, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Сьєрра-Леоне , Шрі-Ланка, Швеція, Танзанія, Тайланд, Уганда, Україна, Уругвай , Ємен, Замбія, Зімбабве	9 250 750 715 996	8 726 620 679 774 ³²	42 10 (-, 2, 6)	852,5 636,6

		Поліція: Аргентина, Австралія, Бангладеш, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, <i>Ботсвана</i> , Бразилія, Канада, Китай, Данія, Єгипет, Сальвадор, Ефіопія , Фіджі, <i>Філіппіни</i> , Гамбія, Німеччина, Гана, Індія, Індонезія, <i>Ямайка</i> , Йорданія, Кенія, Киргизстан, Малайзія, Малі, Намібія, Непал, Нідерланди, <i>Нова Зеландія</i> , Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Росія, Руанда, Самоа, Шрі-Ланка, Швеція, Туреччина, Уганда, <i>Велика Британія</i> , Україна, Уругвай, США, Ємен, Замбія, Зімбабве			
UNMIT	Об'єднана місія ООН у	—	4	—	167,0
(РРБ 1704) ³³	Тімор-Лешті	34	2	33	20,8
Серпень 2006р.	(Тімор-Лешті)	1 605	(-, 1, 1)	1 517	
		441		351 ³⁴	
		СПОСТЕРІГАНІ: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Китай, Фіджі, Індія , Малайзія, Непал , Нова Зеландія, Пакистан, Філіппіни, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сінгапур			
		Поліція: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Канада, Китай, Хорватія, Єгипет, Сальвадор, Гамбія, Індія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Киргизстан, <u>Малайзія</u> , Намібія, Непал, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, <i>Папун</i> , Філіппіни, Португалія, Румунія, Росія, Самоа, Сенегал, Сінгапур, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Таїланд, Туреччина, Уганда, Україна, Уругвай, Вануату , Ємен, Замбія, Зімбабве			
MINURCAT	Місія ООН у ЦАР і Чаді	—	—	—	279,2
(РРБ 1778) ³⁵	(ЦАР, Чад) ³⁶	50	—	44	45,0
Вересень 2007р.		300		235	
		511		316 ³⁷	
		Поліція: Бенін , Буркіна-Фасо , Бурунді , Камерун, Кот-д'Івуар, Єгипет , Франція, Гвінея , Йорданія , Мадагаскар, Малі, Нігер, Португалія , Руанда , Сенегал, Того , Ємен			

Спеціальні політичні місії ООН та операції з повсюдних мир		298	222	32	328,7
Усього: шість місій		107	96	11	—
У 2008р. брали участь 59 країн		29	19	1 053	827

Абревіатура (юридична підстава) дата початку	Назва/ (місце проведення)	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2008р. (жирним – нові у 2008р.; курсивом – завершені у 2008р.; підкреслено – країни, призначені очолювати місії)	Війська/ спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв всього/у 2008р./ (в боях, нещасних випадках, через хвороби)	Витрати (\$ млн.); у 2008р./ не сплачено
			План	Факт		
UNAMA (РРВ 1401) ³⁸ Березень 2002р. (Афганістан)	Місія ООН допомоги в Афганістані	Спостерігачі: Австралія, Бангладеш, Болівія, Канада , Чехія , Данія, Німеччина, Південна Корея, <i>Литва</i> , Нова Зеландія, Норвегія, Парагвай, Португалія , Румунія, <i>Швеція</i> , <i>Велика Британія</i> , Уругвай	– 20 8 310	– 16 5 250 ³⁹	11 1 (–, 1, –)	86,4 –
UNAMI (РРВ 1500) ⁴⁰ Серпень 2003р. (Ірак)	Місія ООН допомоги в Іраку	Поліція: Бангладеш , Йорданія , Непал, <i>Нігерія</i> , Філіппіни Цивільний персонал: даних про внески країн немає	298 8 – 446	222 6 – 296 ⁴¹	10 3 (–, 1, 2)	126,8 –
UNIOSIL (РРВ 1620) ⁴² Січень 2006р. (Сьєрра-Леоне)	Об'єднаний офіс ООН у Сьєрра-Леоне (Сьєрра-Леоне)	Спостерігачі: <i>Бангладеш</i> , <i>Китай</i> , <i>Хорватія</i> , <i>Сьєрра</i> , <i>Гана</i> , <i>Кенія</i> , <i>Непал</i> , <i>Нігерія</i> , <i>Пакистан</i> , Росія , <i>Велика Британія</i> , <i>Замбія</i> Поліція: <i>Гамбія</i> , <i>Гана</i> , <i>Індія</i> , <i>Кенія</i> , <i>Непал</i> , <i>Нігерія</i> , <i>Португалія</i> , <i>Іспанія</i> , <i>Швеція</i> , <i>Туреччина</i> , <i>Велика Британія</i> , США Цивільний персонал: даних про внески країн немає	– – – –	– 5 2 47 ⁴³	5 1 (–, –, –)	24,7 –
WINUB (РРВ 1719) ⁴⁴ Січень 2007р. (Бурунді)	Об'єднаний офіс ООН у Бурунді (Бурунді)	Спостерігачі: Бангладеш, Хорватія, Сьєрра , Нідерланди, Нігер, Пакистан, <i>Південна Африка</i> , Швейцарія, Туніс Поліція: Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, Кот-д'Івуар, Малагаскар, Нігерія , <i>Туреччина</i> , Ємен Цивільний персонал: даних про внески країн немає	– 7 14 143	– 8 12 117 ⁴⁵	– –	32,3 –

UNMIN (РРБ 1740) ⁴⁶ Січень 2007р.	Місія ООН у Непалі (Непал)	Спостерігачі: <i>Австрія, Болівія, Бразилія, Хорватія, Данія, Еквадор, Єгипет, Фінляндія, Гамбія, Гана, Гватемала, Індонезія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Малайзія, Нігерія, Норвегія, Паратвай, Румунія, Росія, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Південна Африка, Швеція, Швейцарія, Тайланд, Велика Британія, Уругвай, Ємен, Замбія, Зімбабве</i>	– 72 7 112	– 61 – 104 ⁴⁷	6 6 (–, 6, –)	55,1 –
Цивільний персонал: даних про внески країн немає						
UNPSIL (РРБ 1829) ⁴⁸ Жовтень 2008р. у Сьєрра-Леоне (Сьєрра-Леоне)	Об'єднаний офіс ООН з побудови миру у Сьєрра-Леоне	Цивільний персонал: даних про внески країн немає	– – 42	– – 13 ⁴⁹	– – –	3,5 –
Операції Африканського Союзу - ООН						
Усього: одна операція						
у 2008р. брали участь 58 країн			19 315	12 194	25	1 635,1
Усього: одна операція			240	175	25	344,6
Усього: одна операція			6 432	2 767		
Усього: одна операція			1 495	786		
UNAMID (РРБ 1769) ⁵⁰ Жовтень 2007р. ⁵¹ (Судан)	Спільна операція АС/ООН у Дарфурі	Війська: <i>Австралія, Бангладеш, Болівія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Канада, Кітай, Єгипет, Ефіопія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Гватемала, Індонезія, Італія, Йорданія, Кенія, Малаві, Малайзія, Малі, Намібія, Непал, Нідерланди, Нігерія, Пакистан, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Швеція, Танзанія, Тайланд, Того, Туреччина, Велика Британія, Ємен, Замбія, Зімбабве</i>	19 315 240 6 432 1 495	12 194 175 2 767 786 ⁵²	25 25 (10, 4, 7)	1 635,1 344,6
Спостерігачі: <i>Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Єгипет, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Індонезія, Йорданія, Малаві, Малі, Мозамбік, Намібія, Непал, Нігерія, Пакистан, Руанда, Сенегал, Південна Африка, Танзанія, Того, Уганда, Ємен, Замбія</i>						
Поліція: <i>Бангладеш, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, Кот-д'Івуар, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Індонезія, Ямайка, Йорданія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мавританія, Маврійї, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палау, Філіппіни, Руанда, Самоа, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Швеція, Таджикистан, Танзанія, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Уругвай, Ємен, Замбія</i>						

Операції Співдружності Незалежних Держав (СНД)		Усього: три операції	
Усього: три операції		У 2008р. брали участь чотири країни	
ЖКРФ	Колективні сили з (Двостороння угода, підтримання миру в 24 червня 1992р.) ⁶¹ Південній Осетії Липень 1992р. (Грузія; Південна Осетія)	6 000	5 339
		—	10
		—	—
		—	—
		1 500	1 519
		—	—
		—	—
		—	—
ЖС	Колективні сили (Двостороння угода, Спільної конгрольної 21 липня 1992р.) ⁶² комісії з підтримання Липень 1992р. миру в Молдові (Молдова; Придністров'я)	1 500	1 278
		—	10
		—	—
		—	—
		3 000	2 542
СІС РКФ	Сили СНД з підтримання (СНД, 15 жовтня миру у Грузії 1994р.) ⁶³ (Грузія; Абхазія) Червень 1994р.	—	—
		—	—
		—	—
		—	—
		6 200	5 396
		200	312
		2 414	1 592
		51	632
Операції ЄС			
Усього: 12 операцій	У 2008р. брала участь 41 країна	27	508,2
		17	

Абревіатура (юридична підстава) дата початку	Назва/ (місце проведення)	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2008р. (жирним – нові у 2008р.; курсивом – завершені у 2008р.; підкреслено – країни, призначені очолювати місії)	Війська/ спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв всього/у 2008р./ (в боях, нещасних випадках, через хвороби)	Витрати (\$ млн.): у 2008р./ не сплачено
			План	Факт		
EURM (Спільна дія 2002/210/СЗППБ) ⁶⁵ Січень 2003р.	Поліцейська Місія ЄС у Боснії і Герцеговині (Боснія і Герцеговина)	Поліція: Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Кіпр , Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, <u>Франція</u> , Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, <i>Литва</i> , <i>Люксембург</i> , Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща , Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, <i>Україна</i>	–	–	3	21,8
EUFOR ALTHEA (Спільна дія 2004/570/СЗППБ) ⁶⁷ Грудень 2004р.	Військова операція ЄС у Боснії і Герцеговині (Боснія і Герцеговина)	Цивільний персонал: Бельгія, Болгарія, Канада , Фінляндія , Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, <i>Швеція</i> , Туреччина, Велика Британія, <i>Україна</i>	2 500	1 976 ⁶⁸	21	39,7
EUSEC RD Congo (Спільна дія 2005/355/СЗППБ) ⁶⁹ Червень 2005р.	Консультативна Місія ЄС з реформування сектору безпеки в ДРК (ДРК)	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, ДРК , <i>Кіпр</i> , Франція, Німеччина, Угорщина, <i>Італія</i> , Люксембург, Нідерланди, Португалія, Швеція, Велика Британія	–	–	2	13,4
			–	–	1	
			–	–	(–, –, 1)	
			–	40 ⁷⁰		

EUJUST LEX (Спільна дія 2005/190/СЗППБ) ⁷¹ Листопад 2005р.	Комплексна Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Іраку (Ірак/Європа) ⁷²	Цивільний персонал: Австрія , Бельгія, <i>Болгарія</i> , Данія, <i>Фінляндія</i> , Франція, Німеччина, Угорщина, <i>Ірландія</i> , Італія, <i>Литва</i> , Люксембург, Нідерланди, Польща, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія ⁷³	– – – 30	– – – 30	– – – 30	10,3
EU VAM Rafah (Спільна дія 2005/889/СЗППБ) ⁷⁴ Листопад 2005р.	Прикордонна Місія ЄС на контрольно-пропускному пункті Рафех (Єгипет, Палестинські території, контрольно- пропускний пункт Рафех)	Поліція: Бельгія, <i>Данія</i> , Фінляндія, Франція, <i>Німеччина</i> , <i>Греція</i> , Угорщина , Італія, <i>Нідерланди</i> , Румунія, Іспанія Цивільний персонал: Бельгія , Італія, Іспанія, Велика Британія	– – 75	– – 13	– – 5 ⁷⁵	6,6
EUROL CORPS (Спільна дія 2005/797/СЗППБ) ⁷⁶ Січень 2006р.	Поліцейська Місія ЄС на Палестинських територіях (Палестинські території)	Поліція: <i>Австрія</i> , Бельгія, Канада , Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Норвегія , <i>Португалія</i> , Швеція, Велика Британія Цивільний персонал: Австрія, Естонія, Фінляндія , Німеччина , Угорщина , Італія, Нідерланди , Іспанія, Швеція, Велика Британія	– – –	– – 23	– – 19 ⁷⁷	8,8
EUROL Afghanistan (Спільна дія 2007/369/СЗППБ) ⁷⁸ Червень 2007р.	Поліцейська Місія ЄС в Афганістані (Афганістан)	Поліція: <i>Бельгія</i> , Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина , <i>Ірландія</i> , Італія, <i>Латвія</i> , Литва, Нідерланди, Норвегія , Польща , Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія Цивільний персонал: Бельгія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Польща, Іспанія, Швеція, Велика Британія	– – 400	– – 121	– – 58 ⁷⁹	48,2
EUROL RD Songo (Спільна дія 2007/405/СЗППБ) ⁸⁰ Листопад 2007р.	Поліцейська Місія ЄС у ДРК (ДРК)	Поліція: Ангола , Бельгія, Фінляндія , Франція, Італія, Португалія, Румунія, Іспанія Цивільний персонал: <i>Бельгія</i> , <i>Фінляндія</i> , Франція, Німеччина, Португалія, Швеція, Швейцарія	– – 39	– – 30 ⁸¹	– – 9	9,1

Абревіатура (юридична підстава) дата початку	Назва/ (місце проведення)	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2008р. (жирним – нові у 2008р.; курсивом – завершені у 2008р.; підкреслено – країни, призначені очолювати місії)	Війська/ спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв всього/у 2008р./ (в боях, нещасних випадках, через хвороби)	Витрати (\$ млн.): у 2008р./ не сплачено
			План	Факт		
EUFOR Tchad/ RCA (Спільна дія 2007/677/СЗППБ та РРБ 1778) ⁸² Січень 2008р. ⁸³	Військова операція ЄС у Чаді та ЦАР (Чад і ЦАР)	Війська: Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	3 700 ⁸⁴	3 420 ⁸⁵	1	143,4
EULEX Kosovo (Спільна дія 2008/124/СЗППБ) ⁸⁶ Лютий 2008р. ⁸⁷	Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово	Поліція: Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	1 900 ⁸⁸	1 245 406 ⁸⁹	– – –	188,6
EU SSR Guinea-Bissau (Спільна дія 2008/112/СЗППБ) ⁹⁰ Червень 2008р.	Консультативна Місія ЄС з реформування сектору безпеки у Гвінеї-Бісау (Гвінея-Бісау)	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	–	–	–	4,9
		Цивільний персонал: Франція, Німеччина, Італія, Португалія, Іспанія	–	–	–	–
			–	–	–	–
			21	18 ⁹¹		

<p>ЕУММ (Спільна дія 2008/736/ЄЗПНБ)⁹² (Грузія) Жовтень 2008р.</p>	<p>Спостережачі: Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Велика Британія</p>	<p>— 200 — —</p>	<p>— 312⁹³ — —</p>	<p>13,3</p>
<p>Операції НАТО та під керівництвом НАТО</p>				
<p>Усього: три операції</p>	<p>У 2008р. брали участь 43 країни</p>	<p>17 300</p>	<p>65 978</p>	<p>463,2 — 199</p>
<p>КFOR (РРБ 1244)⁹⁴ Червень 1999р.</p>	<p>Війська: Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Марокко, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США</p>	<p>17 000</p>	<p>14 411</p>	<p>43,6 — —</p>
<p>ISAF (РРБ 1386)⁹⁶ Грудень 2001р.</p>	<p>Війська: Албанія, Австрія, Австрія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Йорданія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США</p>	<p>—</p>	<p>51 356 — — —</p>	<p>393,0 534 199 (189,7-)⁹⁸</p>
<p>NTM-I (РРБ 1546)⁹⁹ Серпень 2004р.</p>	<p>Війська: Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Угорщина, Італія, Литва, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США</p>	<p>300</p>	<p>211</p>	<p>26,7 — —</p>

Абревіатура (юридична підстава) дата початку	Назва/ (місце проведення)	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію або цивільний персонал у 2008р. (жирним – нові у 2008р.; курсивом – завершені у 2008р.; підкреслено – країни, призначені очолювати місії)	Війська/ спостерігачі/ поліція/ цивільний персонал		Число жертв всього/у 2008р./ (в боях, нещасних випадках, через хвороби)	Витрати (\$ млн.): у 2008р./ не сплачено	
			План	Факт			
–	Представництво ОБСС в Албанії	Цивільний персонал: Австрія, Болгарія, Чехія, <i>Фінляндія</i> , <i>Франція</i> , Німеччина, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, <i>Польща</i> , Португалія , Румунія, <i>Іспанія</i> , <i>Туреччина</i> , Велика Британія, США	–	–	–	5,2	
РПР 160, 27 березня 1997р.) ¹¹⁶ Квітень 1997р.							
ОМК (РПР 305, 1 липня 1999р.) ¹¹⁸ Липень 1999р.		Місія ОБСС в Косово (Сербія: Косово)	Цивільний персонал: Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь , <i>Бельгія</i> , Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, <i>Чехія</i> , <i>Данія</i> , <i>Естонія</i> , Фінляндія, Франція, Грузія , Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Македонія, Мальта , Молдова, Чорногорія, Нідерланди, <i>Норвегія</i> , Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан	–	–	9	44,2
–	Місія ОБСС в Сербії (Сербія)	Цивільний персонал: Австрія, Боснія і Герцеговина , <i>Канада</i> , Хорватія, <i>Чехія</i> , Естонія, Франція , Грузія, Німеччина, Угорщина , Ірландія, Італія, Молдова, Нідерланди, Норвегія, <i>Португалія</i> , Словаччина , Словенія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Україна , США	–	–	–	–	12,1
(РПР 401, 11 січня 2001р.) ¹²⁰ Березень 2001р.							
Операції Ситуативних коаліцій							
Усього: шість операцій		У 2008р. брали участь 29 країн	1 800	2 919	93	543,7	
			2 180	1 747	4		
			–	306			
			15	176			

Скорочення в таблиці та посиланнях: Спільна дія – Спільна дія Ради ЄС; РПР ОАД – Резолюція Постійної Ради ОАД; КВП – Комітет вищих посадових осіб ОБСЄ (тепер – Вища Рада); РПР – роззброєння, демобілізація та реінтеграція військових; РМ – Рада міністрів ОБСЄ; МПП – Меморандум про порозуміння; РПР – Рішення Постійної Ради ОБСЄ; РМБ АС – Рада АС у справах миру та безпеки; РБ – Рада Безпеки ООН; РРБ – Резолюція Ради Безпеки ООН; ДМО – Департамент ООН з миротворчих операцій; ДРК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральнорадянська Республіка.

- 1 UNTSO утворений на підставі РРБ №50 від 29 травня 1948р. з метою допомоги Посереднику та Комісії з перемир'я у нагляді за дотриманням перемир'я у Палестині після арабо-ізраїльської війни 1948р. Пізніше UNTSO допомагав у дотриманні Генеральної угоди про перемир'я 1949р. і припинення вогню після Шести-денної арабо-ізраїльської війни 1967р. UNTSO тісно співпрацює з UNDOF та UNIFIL. Для припинення операції потрібне рішення РБ.
- 2 Операція підтримується 133 штатними працівниками з місцевого населення.
- 3 UNMOGIP утворена на підставі РРБ №91 від 30 березня 1951р. з метою заміни Комісії ООН з індо-пакистанського конфлікту. Її завданням є нагляд за припиненням вогню в Кашмірі, згідно з Карачинською угодою (липень 1949р.). Для припинення операції потрібне рішення РБ.
- 4 Операція підтримується 49 штатними працівниками з місцевого населення.
- 5 UNFICYP утворені на підставі РРБ №186 від 4 березня 1964р. з метою запобігання зіткненням між грецькою і турецькою громадами Кіпру, а також підтримання та відновлення законності і правопорядку. З 1974р. мандат UNFICYP охоплює моніторинг припинення вогню (серпень 1974р.) і збереження недоторканності буферної зони між двома сторонами. На підставі РРБ №1847 від 12 грудня 2008р. мандат подовжений до 15 червня 2009р.
- 6 До складу аргентинського контингенту належали військовослужбовці з Бразилії (1), Чилі (14) і Парагваю (14).
- 7 Операція підтримується 106 штатними працівниками з місцевого населення.
- 8 UNDOF утворені після Близькосхідної війни 1973р. на підставі Угоди про роз'єднання військ і РРБ №350 від 31 травня 1974р. з метою нагляду за припиненням вогню між Ізраїлем і Сирією та роз'єднанням ізраїльських і сирійських військ. На підставі РРБ №1848 від 12 грудня 2007р. мандат подовжений до 30 червня 2009р.
- 9 Операція підтримується 100 штатними працівниками з місцевого населення.
- 10 UNIFIL утворені на підставі РРБ №425 і №426 від 19 березня 1978р. з метою підтвердження факту виводу ізраїльських військ з Південного Лівану, а також допомоги Уряду Лівану у відновленні влади у країні. Після конфлікту між Хезболлою та Ізраїлем у липні 2006р., на підставі РРБ №1701 від 11 серпня 2006р. мандат розширений завданнями, пов'язаними із запровадженням режиму припинення вогню і нагляду за його дотриманням. На підставі РРБ №1832 від 27 серпня 2008р. мандат подовжений до 31 серпня 2009р.
- 11 Операція підтримується 640 штатними працівниками з місцевого населення.
- 12 MINURSO заснована на підставі РРБ №690 від 29 квітня 1991р. з метою спостереження за дотриманням угоди про припинення вогню між силами *Frente Polisario* та урядовими військами Марокко, верифікації скорочення військ, а також організації можливого референдуму стосовно інтеграції Західної Сахари до складу Марокко. На підставі РРБ №1813 від 30 квітня 2008р. мандат подовжений до 30 квітня 2009р.
- 13 Операція підтримується 153 штатними працівниками з місцевого населення та 18 волонтерами ООН.
- 14 UNOMIG заснована на підставі РРБ №849 від 9 липня 1993р. та №858 від 24 серпня 1993р. Початковий мандат з контролю над виконанням Угоди між Урядом Грузії і керівництвом Абхазії про припинення вогню втратив чинність через поновлення бойових дій в Абхазії у вересні 1993р. Місія отримала тимчасовий мандат на підтримання контактів з обома сторонами конфлікту та з російським військовим контингентом, а також на моніторинг і звітування про евакуацію. Після підписання в 1994р. Угоди про припинення вогню та відведення військ мандат UNOMIG розширився та, згідно з РРБ №937 від 27 липня 1994р., охоплює моніторинг і контроль над імплементацією Угоди. На підставі РРБ №1839 від 9 жовтня 2008р. мандат подовжений до 15 лютого 2009р.
- 15 Операція підтримується 195 штатними працівниками з місцевого населення та одним волонтером ООН.

- 16 *UNMIK* заснована на підставі РРБ №1244 від 10 червня 1999р. Її головними завданнями є: сприяння запровадженню міцної автономії і самоврядування в Косово; виконання функцій цивільної адміністрації; підтримання законності та порядку; сприяння дотриманню прав людини; безпечне повернення всіх біженців і переміщених осіб. Місія співпрацювала з ЄС та ОБСЄ, завданнями яких були, відповідно, “реконструкція та економічний розвиток” і “демократизація та побудова державних інститутів”. Виконання завдань ЄС завершилося 30 червня 2008р. Для припинення діяльності Місії потрібне рішення РБ.
- 17 Операція підтримується 1 666 штатними працівниками з місцевого населення і 88 волонтерами ООН.
- 18 Остання інформація про неоплачені витрати доступна станом на 31 грудня 2005р. На той час борг складав \$126 млн.
- 19 *MONUSC* заснована на підставі РРБ №1279 від 30 листопада 1999р. На підставі РРБ №1291 від 24 лютого 2000р. Місія уповноважена здійснювати: моніторинг імплементативі Угоди про перемир'я між ДРК, Анголою, Намібією, Руандою, Угандою і Зімбабве; нагляд і контроль над розмежуванням воюючих сторін; моніторинг порушень прав людини; а також сприяти наданню гуманітарної допомоги. На підставі РРБ №1493 від 28 липня 2003р. Місії надані повноваження відповідно до глави VII Статуту ООН. Чинний мандат уповноважує Місію на: захист цивільного населення, персоналу гуманітарних місій, персоналу та об'єктів ООН; допомогу в роззброєнні та демобілізації іноземних і конголезьких озброєних угруповань; сприяння реформі та підготовку Збройних сил Конго; сприяння захисту територіальної цілісності ДРК; підтримку зміцнення демократичних інститутів; забезпечення верховенства права. На підставі РРБ №1856 від 22 грудня 2008р. мандат подовжений до 31 грудня 2009р.
- 20 20 листопада 2008р. на підставі РРБ №1843 санкціоноване тимчасове розторгання додаткового контингенту у 2 785 військовослужбовців і вже сформованого польового підрозділу чисельністю 300 осіб. Це збільшення чисельності остаточно ухвалене РРБ №1856.
- 21 Операція підтримується 2 206 штатними працівниками з місцевого населення і 595 волонтерами ООН.
- 22 *UNMEE* заснована на підставі РРБ №1312 від 31 липня 2000р. На підставі РРБ №1320 від 15 вересня 2000р. Місія розширена, а її мандат передбачає: моніторинг припинення вогню, вивід ефіопських військ і нагляд за дислокацією ефіопських та ерitreйських військ поза межами тимчасової 25-км зони безпеки; очолювання Комісії з військової координації ООН та АС; надання допомоги в розмінуванні території. На підставі РРБ №1827 від 30 липня 2008р. мандат UNMEE втратив чинність і 31 липня 2008р. операція припинена.
- 23 У лютому 2008р. *UNMEE* була змушена відкликати військових спостерігачів з Еритреї через брак співпраці з її Урядом.
- 24 Операція підтримувалася 196 штатними працівниками з місцевого населення і 67 волонтерами ООН.
- 25 *UNMIL* утворена на підставі РРБ №1509 від 19 вересня 2003р. та відповідно до глави VII Статуту ООН. Мандат Місії передбачає: підтримку імплементативі Всеошпної мирної угоди 2003р.; сприяння реформуванню сектору національної безпеки та підтримку гуманітарної і правозахисної діяльності; захист цивільного населення. Місія співпрацює з *UNOCI* і *UNOSIL*. На підставі РРБ №1836 від 29 вересня 2008р. мандат подовжений до 30 вересня 2009р.
- 26 Операція підтримується 993 штатними працівниками з місцевого населення і 238 волонтерами ООН.
- 27 *UNOCI* започаткована на підставі РРБ №1528 від 27 лютого 2004р. та відповідно до глави VII Статуту ООН. Мандат передбачає: спостереження за припиненням вогню, пересуванням озброєних угруповань і дотриманням ембарго на поставку зброї; здійснення програм з роззброєння, демобілізації, відновлення, реабілітації і примирення; підтримку реформ у секторі безпеки; допомогу у сферах законності і правопорядку, прав людини та публічної інформації; сприяння наданню гуманітарної допомоги та відновленню державної влади; надання допомоги у проведенні вільних виборів. У 2007р. до завдань мандата було внесено сприяння повній імплементативі Угадузької Політичної угоди від 4 березня 2007р. та Додаткових домовленостей від 28 листопада 2007р. *UNOCI* взаємодіє з *UNMIL* і силами операції *Licorne*. На підставі РРБ №11865 від 27 січня 2009р. мандат подовжений до 31 липня 2009р.
- 28 Операція підтримується 656 штатними працівниками з місцевого населення і 296 волонтерами ООН.
- 29 *INUSTAN* заснована на підставі РРБ №1542 від 30 квітня 2004р. і відповідно до глави VII Статуту ООН. Мандат передбачає: забезпечення безпеки, стабільності і сприяння мирному процесу; допомогу Уряду Гаїті в реформуванні сектору безпеки, в т.ч. в реалізації масштабної програми РДР; підготовці національної поліції; відновленні верховенства права; допомогу Уряду в підготовці вільних виборів, підтримку гуманітарної політики та заходів з дотримання прав людини; захист цивільного населення. На підставі РРБ №1840 від 14 серпня 2008р. мандат подовжений до 15 жовтня 2009р.

- 30 Операція підтримується 1 211 штатними працівниками з місцевого населення та 210 волонтерами ООН.
- 31 *UNMIS* заснована на підставі РРБ №1590 від 24 березня 2005р., після підписання Всеохопної мирної угоди 2005р., та отримала повноваження відповідно до глави VII Статуту ООН. Мандат передбачає: моніторинг імплементатції мирної Угоди, захист і підтримку прав людини, допомогу в реалізації програми РДР, захист цивільного населення та персоналу ООН. На підставі РРБ №1812 від 30 квітня 2008р. мандат поновлений до 30 квітня 2009р.
- 32 Операція підтримується 2 475 штатними працівниками з місцевого населення і 271 волонтером ООН.
- 33 *UNMIT* заснована на підставі РРБ №1704 від 25 серпня 2006р., після спалаху насильства у травні 2006р. Мандат передбачає: підтримання діяльності Уряду Тимор-Лешті у пост-конфліктній побудові миру та розбудові органи влади, підтримку та підготовку сил національної поліції. На підставі РРБ №1802 від 25 лютого 2008р. мандат поновлений до 26 лютого 2009р. Операцію підсилили 890 військовослужбовцями у складі сил внутрішньої безпеки.
- 34 Операція підтримується 881 штатним працівником з місцевого населення і 133 волонтерами ООН.
- 35 *MINURCAT* заснована на підставі РРБ №1778 від 25 вересня 2007р. як складова присутності багатосторонніх сил у взаємодії з ЄС (*EUFOR Tchad/RCA*). Мандат передбачає: забезпечення безпеки та захисту цивільного населення шляхом консульства поліції Чаду та підтримання зв'язку із зацікавленими сторонами; спостереження за дотриманням прав людини; сприяння запровадженню верховенства права. На підставі РРБ №1834 від 24 вересня 2008р. мандат поновлений до 15 березня 2009р.
- 36 Операція охоплює східну частину Чаду та північно-східну частину ЦАР.
- 37 Операція підтримується 183 штатними працівниками з місцевого населення і 98 волонтерами ООН.
- 38 *UNAMA* заснована на підставі РРБ №1401 від 28 березня 2002р. Мандат був поновлений на підставі РРБ №1806 від 20 березня 2008р. з метою очолення нею міжнародних зусиль за відповідальної участі та керівництва Уряду Афганістану. Мандат передбачає: координацію міжнародної допомоги; посилення співробітництва з *ISAF*; керівництво всією діяльністю ООН у сфері гуманітарної допомоги, ліквідації наслідків війни та реконструкції Афганістану; підтримання зусиль зі зміцнення основ державного управління, верховенства права та боротьби з корупцією; сприяння дотриманню прав людини та надання технічної допомоги виборчому процесу. На підставі РРБ №1806 мандат поновлений до 23 березня 2009р.
- 39 Операція підтримується 1 163 штатними працівниками з місцевого населення і 41 волонтером ООН.
- 40 *UNAMI* заснована на підставі РРБ №1500 від 14 серпня 2003р. Мандат передбачає: допомогу Уряду Іраку в підтримці діалогу та національного примирення; сприяння процесу проведення виборів і референдумів, імплементатції конституційних положень, сприяння наданню гуманітарної допомоги та безпечному поверненню біженців і переміщених осіб; підтримку імплементатції міжнародних угод з Іраком; координацію програм відбудови та допомоги; допомогу в реформуванні економіки, нарощуванні потенціалу і стійкому розвитку, сприяння захисту прав людини, реформам судової системи та законодавства, зміцненню верховенства права. В рамках мандата *UNAMI* співпрацює з *MANE-I, NTM-I, EUJUST LEX*. На підставі РРБ №1830 від 7 серпня 2008р. мандат поновлений до 6 серпня 2009р.
- 41 Операція підтримується 389 штатними працівниками з місцевого населення.
- 42 *UNIOSIL* утворений на підставі РРБ №1620 від 31 серпня 2005р. з метою: надання допомоги Уряду Сьєрра-Леоне у створенні державних інститутів, демократизації, запровадженні належного державного управління, верховенства права; сприяння розвитку прав людини, зміцненню сектору безпеки та підготовці до вільних і чесних виборів у 2008р.; моніторингу сектору безпеки; реагування на трансграничні виклики; координації взаємодії зі Спеціальним судом у справах Сьєрра-Леоне. *UNIOSIL* припинила діяльність 30 вересня 2008р.; її повноваження передані *UNIPPSL*.
- 43 Операція підтримувалася 153 штатними працівниками з місцевого населення і дев'ятьма волонтерами ООН.
- 44 *BINUB* утворений на підставі РРБ №1719 від 25 жовтня 2006р. Мандат передбачає: сприяння Уряду Бурунді у зміцненні миру та демократичних засад урядування; підтримку національних програм РДР; сприяння дотриманню та захисту прав людини; координацію діяльності донорських організацій і служб ООН. У рамках мандата *BINUB* співпрацює з *MONUC*. На підставі РРБ №1858 від 22 грудня 2008р. мандат поновлений до 31 грудня 2009р.

- 45 Операція підтримується 213 штатними працівниками з місцевого населення і 50 волонтерами ООН.
- 46 *UNMIN* заснована на підставі РРБ №1740 від 23 січня 2007р. Мандат передбачає: сприяння моніторингу дотримання домовленостей про припинення вогню, імплементації і моніторингу дотримання угоди стосовно озброєнь і військового персоналу; підтримку виборчого процесу. На підставі РРБ №1864 від 23 січня 2009р. мандат подовжений до 23 липня 2009р.
- 47 Операція підтримується 158 штатними працівниками з місцевого населення і 33 волонтерами ООН.
- 48 *UNIPSIL* утворений на підставі РРБ №1829 від 4 серпня 2008р. як операція другого ешелону UNIOSIL. Завданнями Місії є: контроль і сприяння дотриманню прав людини, розвитку демократичних інститутів і верховенства права; підтримання зусиль з виявлення та усунення потенційних загроз конфлікту. Мандат *UNIPSIL* дієсний до 30 вересня 2009р.
- 49 Операція підтримується одним штатним працівником з місцевого населення і дев'ятьма волонтерами ООН.
- 50 *UNAMID* започаткована згідно з Комюніке РМБ АС про ситуацію в Дарфурі (*AU PSC Communique on the Situation on Darfur*) від 22 червня 2007р. і РРБ №1769 від 31 липня 2007р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Мандат передбачає: сприяння відновленню безпеки, захист цивільного населення, сприяння наданню гуманітарної допомоги, спостереження за імплементацією угод про припинення вогню, сприяння дотриманню верховенства права і прав людини. На підставі РРБ №1828 від 31 липня 2008р. мандат подовжений до 31 липня 2009р.
- 51 31 жовтня 2007р. ООН перебрала на себе командування операцією, а з 31 грудня 2007р. до *UNAMID* перейшла вся повнота влади в районах розгортання її сил.
- 52 Операція підтримується 1 405 штатними працівниками з місцевого населення і 266 волонтерами ООН.
- 53 *AMISOM* заснована Рішенням РМБ АС 19 січня 2007р. та ухвалена РРБ №1744 від 21 лютого 2007р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Мандат передбачає: сприяння діалогу і процесу примирення в Сомалі шляхом підтримки перехідних державних інститутів, сприяння наданню гуманітарної допомоги і зміцнення загальної безпеки. 29 червня 2008р. мандат доповнений завданнями допомоги в імплементації Джибутської угоди, укладеної 9 червня 2008р. та офіційно підписаної 18 серпня 2008р. На підставі Комюніке АС про ситуацію в Сомалі від 22 грудня 2008р. мандат подовжений до 16 березня 2009р. На підставі РРБ №1863 від 16 січня 2009р. операція подовжена ще на шість місяців.
- 54 Логістична підтримка та персонал надаються Алжиром, Кенією, НАТО, ООН і США.
- 55 Для повного розгортання *AMISOM* необхідно було \$817 млн.
- 56 *MAES* заснована рішенням РМБ АС від 9 травня 2007р. Мандат передбачає: сприяння створенню середовища безпеки, розроблення жандармерії о.Анжуан, допомогу у створенні сил внутрішньої безпеки, забезпеченню військ і чесних виборів на о.Анжуан. Згідно з Комюніке 124 засідання РМБ АС від 30 квітня 2008р., мандат подовжений до 31 жовтня 2008р., і після цієї дати діяльність *MAES* припинена.
- 57 25 березня 2008р. в рамках операції "Демократія на Коморах" (*Democracy in the Comoros*) Збройні сили Комор, за підтримки близько 1 350 військовослужбовців АС із Судану й Танзанії, вдалися до інтвенції з метою оволодіння територією о.Анжуан та відновлення влади Уряду Комор. Логістичну підтримку операції надали Лівія і Франція.
- 58 12 липня 2008р. операція Багатонаціональних сил Економічного та валютного союзу держав Центральної Африки (*CEMAC*) у ЦАР (*FOMUC*) була перейменована на *MISORAH FOMUC* була утворена на підставі рішення Лібрівельського саміту *CEMAC* від 2 жовтня 2002р. для захисту кордону між Чадом і ЦАР та забезпечення безпеки Президента ЦАР А.-Ф.Патасе (*Angé-Félix Patasse*). Рішенням Лібрівельського саміту від 21 березня 2003р. до мандата внесені завдання допомоги у створенні загального середовища безпеки, сприяння реструктуризації Збройних сил ЦАР і підтримання перехідного процесу. Рішенням *CEMAC* від 12 липня 2008р. мандат розширений завданнями допомоги у зміцненні середовища безпеки, сприяння політичному діалогу та дотриманню прав людини. Термін дії мандата – шість місяців, з правом пролонгації до 2013р. Операція підтримується підрозділом з близько 200 французьких військовослужбовців (*Opération Baidi*), дислокованим поряд з основними силами Місії.

⁵⁹ 12 липня 2008р. політичне та оперативне керівництво *МІСОРАХ* передано від *СЕМАС* до *СЕЕАС*, відповідно до рішення Лібревільського саміту від 25 лютого 2008р.

⁶⁰ Операція підтримується 86 штатними працівниками з місцевого населення. Цивільний персонал мав розпочати роботу на початку 2009р.

⁶¹ *JKPF* були утворені на підставі Угоди про припинення мирного врегулювання конфлікту в Південній Осетії від 24 червня 1992р. З метою нагляду за імплементацією Угоди утворена Спільна контрольна комісія у складі представників Росії, Грузії та адміністрації Північної і Південної Осетії. 27 серпня 2008р. Грузія припинила участь в операції і відкинула свою згоду на її проведення.

⁶² Колективні миротворчі сили Спільної контрольної комісії утворені на підставі Угоди про припинення мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністров'ї, підписаної президентами Молдови та Росії у Москві 21 липня 1992р. Спільна контрольна комісія у складі представників Молдови, Росії та Адміністрації Придністров'я координує діяльність спільного миротворчого контингенту.

⁶³ *CIF PKF* були утворені на підставі грузино-абхазької Угоди про припинення вогню і роз'єднання військ від 14 травня 1994р. Мандат операції затверджений главами держав-членів Ради колективної безпеки СНД 21 жовтня 1994р. та схвалений РРБ №937 від 21 липня 1994р. Грузія повідомила СНД про наміри припинити операцію в Абхазії; 9 жовтня 2008р. СНД припинила діяльність миротворчих сил.

⁶⁴ У квітні-травні 2008р. Росія змінила свій військовий контингент повітряно-десантним батальйоном чисельністю 525 осіб, 20 військовослужбовцями та додатковим підрозділом з відновлення залізничних шляхів сполучення чисельністю 300 осіб. Додатковий залізничний підрозділ залишив Абхазію наприкінці липня.

⁶⁵ *ЕУРМ* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2002/210/СЗПБ від 11 березня 2002р. з метою створення професійної, багатонаціональної поліції Боснії і Герцеговини. Мандат передбачав наставництво, моніторинг, інспектування цього процесу за відповідальною участі Боснії і Герцеговини. На вимогу боснійської влади, мандат розширений завданнями боротьби з організованою злочинністю. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/749/СЗПБ від 19 листопада 2007р. мандат подовжений до 31 грудня 2009р.

⁶⁶ Операція підтримується 219 штатними працівниками з місцевого населення.

⁶⁷ *ЕУFOR ALTHEA* започаткована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2004/570/СЗПБ від 12 липня 2004р. і схвалена РРБ №1551 від 9 липня 2004р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Мандат передбачає: підтримку безпеки під час імплементації Дейтонської угоди 1995р.; допомогу у зміцненні місцевих можливостей і підтримку евронтераційних процесів у Боснії і Герцеговині. На підставі РРБ №1845 від 20 листопада 2008р. мандат подовжений на 12 місяців.

⁶⁸ Багатонаціональний маневрений батальйон (утворений Угорщиною, Польщею, Іспанією і Туреччиною) розквартирований в Сараєво. До операції залучені об'єднані поліцейський підрозділ, групи офіцерів зв'язу і спостерігачів. *ЕУFOR ALTHEA* може підсилюватися за рахунок *KFOR*, сил оперативного і стратегічного резерву ЄС (*EU Operational and Strategic Reserve*).

⁶⁹ *ЕУSEC RD Congo* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/355/СЗПБ від 2 травня 2005р. Мандат передбачає: надання консультацій і допомоги контролюємим властям з питань безпеки, забезпечення відповідності політики міжнародному праву, стандартам демократичного державного управління і принципам верховенства права. *ЕУSEC* виконує завдання у співпраці з *ЕUPOL DR Congo* і *MONUC*. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/491/СЗПБ від 26 червня 2008р. мандат подовжений до 30 червня 2009р.

⁷⁰ Більшість залученого персоналу – військові радники. Операція підтримується 33 працівниками з місцевого населення.

⁷¹ *ЕУJUST LEX* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/190/СЗПБ від 7 березня 2005р. як комплексна цивільна місія з підтримки верховенства права, метою якої є зміцнення системи кримінального судочинства в Іраку шляхом навчання суддів, старших офіцерів поліції і керівників пенітенціарних закладів. *ЕУJUST LEX* доповнює поточні міжнародні операції з підтримки верховенства права і співпрацює з *НТМ-І* та *UNAMI*. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/760/СЗПБ від 22 листопада 2007р. мандат подовжений до 30 червня 2009р.

⁷² Підготовка персоналу відбувається у Європі. Офіс зв'язу знаходиться в Багдаді.

73 Наведені країни проводили у 2007р. тренувальні курси на своїй території. Контингент операції складається з працівників національної поліції, юристів-експертів, політичних радників. Учась в операції брали 25 держав-членів ЄС, проводячи тренувальні курси, надаючи інструкторів, штатних працівників або фінансові ресурси. Операція підтримується одним штатним працівником з місцевого населення в Іраку і чотирма – в Бельгії.

74 *EU VAM Rafah* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/889/СЗППБ від 12 грудня 2005р., Угоди про пересування та доступ, укладеної між Ізраїлем та Адміністрацією Палестинської автономії (АПА) 15 листопада 2005р. Мандат передбачає: моніторинг, перевірку та оцінку спроможностей АПА з охорони кордону; підтримання зусиль АПА у створенні потенціалу охорони кордону. Попри закриття 9 червня 2007р. пропускного пункту (після заворушень), *EU VAM Rafah* зберігає оперативні можливості. Сьогодні головними завданнями Місії є нарощування сил і підтримання сил і підтримання сил і підтримання дії Ради ЄС 2008/862/СЗППБ від 10 листопада 2008р. мандат продовжений до 24 листопада 2009р.

75 Операція підтримується шістьма штатними працівниками з місцевого населення.

76 *EUROPOL COPPS* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/797/СЗППБ від 14 листопада 2005р. Мандат передбачає: створення структур і надання консультативної допомоги кримінальному судочинству та поліції АПА, координація зусиль ЄС з надання допомоги АПА. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/958/СЗППБ від 16 грудня 2008р. мандат продовжений до 31 грудня 2010р.

77 Операція підтримується 15 штатними працівниками з місцевого населення.

78 *EUROPOL Afghanistan* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/369/СЗППБ від 30 травня 2007р. на прохання Уряду Афганістану. Мандат передбачає: зміцнення верховенства права шляхом сприяння створенню структур цивільної поліції і правосудості за відповідальної участі Уряду Афганістану. Мандат чинний до 30 травня 2010р.

79 Операція підтримується 11 штатними працівниками з місцевого населення.

80 *EUROPOL RD Congo* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/405/СЗППБ від 12 червня 2007р. як наступниця *EUROPOL Kinshasa*. Мандат передбачає: підтримку реформування сектору безпеки ДРК з метою допомоги владі Конго в реформуванні національної поліції і покращенні діяльності системи кримінального судочинства. *EUROPOL DR Congo* співпрацює з *EUSEC DR Congo*. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/485/СЗППБ від 23 червня 2008р. мандат продовжений до 30 червня 2009р.

81 Операція підтримується 10 штатними працівниками з місцевого населення.

82 *EUFOR Tchad/RCA* започаткована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/677/СЗППБ від 15 жовтня 2007р.; ухвалена та отримала повноваження відповідно до глави VII Статуту ООН на підставі РРБ №1778 від 25 вересня 2007р. Мандат передбачає: підтримку *MNURCAT*, допомогу в захисті цивільного населення та персоналу ООН, сприяння наданню гуманітарної допомоги. Мандат чинний до 15 березня 2009р.

83 Перші військовослужбовці прибули наприкінці січня 2008р. Місія набула своєї початкової оперативної потужності на момент офіційної дати початку роботи 15 березня 2008р. і досягла повної оперативної потужності в середині вересня.

84 Місією підтримуватиме батальйон стратегічного резерву, внаслідок чого чисельність особового складу, закріпленого за *EUFOR Tchad/RCA*, сягне приблизно 4 300 військовослужбовців.

85 Дані про чисельність враховують персонал, приписаний до штаб-квартири в Мон-Валер'єн (Франція). Операція підтримується 280 штатними працівниками з місцевого населення.

86 *EULEX Kosovo* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/124/СЗППБ від 4 лютого 2008р. Крім певних адміністративних обов'язків, мандат передбачає: моніторинг, наставництво та консультування інститутів влади Косово з широкого кола питань правового регулювання. Чинність мандата завершується в червні 2010р. *EULEX Kosovo* взаємодіє з *UNMIK* та *OMIK*.

87 Протягом 2008р. під егідою Планувальної групи ЄС (*EU Planning Team, EUPM Kosovo*) почав прибувати персонал, призначений для *EULEX Kosovo*. На 9 грудня 2008р. *EULEX Kosovo* досягла повної оперативної потужності.

88 До числа санкціонованого цивільного персоналу належать цивільні поліцейські, судовий персонал і митники.

- 89 Операція підтримується 739 штатними працівниками з місцевого населення.
- 90 *EU SSR Guinea-Bissau* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/112/СЗПБ від 12 лютого 2008. Мандат передбачає: допомогу місцевій владі у плануванні реструктуризації сектору національної безпеки і збройних сил, консулювання з питань підготовки персоналу та закупівлі техніки. *EU SSR Guinea-Bissau* оголошена діючою з 16 червня 2008р. Мандат чинний протягом 12 місяців.
- 91 Операція підтримується 14 штатними працівниками з місцевого населення.
- 92 *EUMM* заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/736/СЗПБ від 15 вересня 2008р. відповідно до Угоди від 8 вересня 2008р. у відповідь на конфлікт у Південній Осетії в серпні 2008р. Мандат передбачає: моніторинг та аналіз просування процесу стабілізації на підставі мирного плану з шести пунктів від 12 серпня 2008р., нормалізацію цивільної влади; моніторинг безпеки інфраструктури, політичних і безпекових аспектів повернення переміщених осіб і біженців; підтримання заходів зміцнення довіри. Термін дії мандата завершується в жовтні 2009р.
- 93 До осовового складу *EUMM* належать військовослужбовці, поліцейські, судові експерти та фахівці з питань захисту прав людини. Операція підтримується 42 штатними працівниками з місцевого населення.
- 94 *KFOR* отримали мандат на підставі РРБ №1244 від 10 червня 1999р. Мандат передбачає: запобігання поновленню бойових дій, забезпечення безпеки, підтримку *UNMIK* і здійснення прикордонного контролю. Для припинення операції необхідне рішення РБ.
- 95 Разом зі штаб-квартирою *KFOR* у Приштині, контингент *KFOR* зведений в шість багатонаціональних оперативних груп: Центральну (Лит'ян) під керівництвом Фінляндії; Північну (Ново Село) – Франції; Південну (Прізерен) – Німеччини; Західну (Печ) – Італії; Східну (Уросевач) – США. Багатонаціональним спеціалізованим підрозділом у Приштині керує Італія. У Приштині дислокується також Маневрений батальйон тактичного резерву (*Tactical Reserve Manoeuvring Battalion, KTM*).
- 96 *ISAF* утворені на підставі РРБ №1386 від 20 грудня 2001р. та відповідно до глави VII Статуту ООН як багатонаціональні сили із завданням допомагати Уряду Афганістану підтримувати безпеку, що передбачено Додатком I Боннської угоди 2001р. У серпні 2003р. командування та контроль над *ISAF* перейшли до НАТО. *ISAF* контролює всі 26 груп відбудови провінцій (ГВП, *provincial reconstruction teams, PRT*) в Афганістані. Резолюцією РБ №1833 від 22 вересня 2008р. мандат продовжений до 13 жовтня 2009р.
- 97 Територія Афганістану поділена на п'ять зон відповідальності: Центральне регіональне командування (РК) під керівництвом Франції (Кабул); Північне РК – Німеччини (Мазарі-Шариф); Західне РК – Італії (Герат); Південне РК – Нідерландів (Кандагар); Східне РК – США (Баграм).
- 98 10 учасників операції загинули з причин, не пов'язаних з ворожими актами; розподілу жертв за причинами загибелі немає.
- 99 *NTM-I* заснована на підставі РРБ №1546 від 8 червня 2004р. і схвалена Північно-Атлантичною Радою (*North Atlantic Council*) 17 листопада 2004р. Мандат передбачає: сприяння зусиллям іракського Уряду в побудові власних сил безпеки шляхом підготовки та оснащення персоналу іракських сил безпеки (переважно, середньої та вищої ланок). У 2007р. мандат переглянуто, центральним завданням визначено наставництво та консулювання в рамках очолюваної Іраком навчальної програми.
- 100 Діяльність *NTM-I* здійснюється в безпечній "зеленій зоні" Багдада, а також в інших місцях поза межами Іраку, що не розголошуються.
- 101 *MARP/OEA* заснована на підставі РПР ОАД СР/RES 859 (1397/04) від 6 лютого 2004р. з метою підтримання зусиль Уряду Конґумбії в запровадженні політичного діалогу з Армією національного визволення. Мандат передбачає сприяння процесу РДР.
- 102 Операція підтримується 67 штатними працівниками з місцевого населення.
- 103 Місія ОБСЄ зовнішньої допомоги у Скоп'є створена на підставі рішення 16 засідання КВП ОБСЄ від 18 вересня 1992р. Місія санкціонована Урядом колишньої Югославської Республіки Македонія через МІПН, погоджений шляхом обміну листами 7 листопада 1992р. Мандат передбачає: моніторинг діяльності, підготовку, розвиток поліції та іншу діяльність, пов'язану з виконанням Охридської рамкової угоди 1992р. На підставі РПР РС.DEC/869 від 27 грудня 2008р. мандат продовжений до 31 грудня 2009р.

- ¹⁰⁴ Операція підтримується 156 штатними працівниками з місцевого населення.
- ¹⁰⁵ Місія ОБСЄ у Грузії заснована на підставі рішення 17 листопада 1992р. Місія санкціонована Урядом Грузії через МПП від 23 січня 1993р., а також керівництвом Південної Осетії через обмін листами 1 березня 1992р. Початковою метою Місії було сприяння переговорам між конфліктуючими сторонами. Мандат був розширений на 14 засіданні РР ОБСЄ 29 березня 1994р. з метою охоплення моніторингу дій Колективних миротворчих сил у Південній Осетії, забезпечення зв'язку з *UNOMIG* в Абхазії і сприяння дотриманню прав людини та інституційному розвитку у Грузії. На підставі РРР РС.DEC/450 від 13 грудня 1999р. та РРР РС.DEC/522 від 19 грудня 2002р. мандат був доповнений, відповідно, завданнями прикордонного контролю і звіттування про транскордонні переміщення між Грузією і російськими республіками Інгущетія і Дагестан. У 2008р. Росія скористалася правом вето на продовження операції і вимагала окремого мандата для свого представництва в Південній Осетії. На підставі РРР РС.DEC/883 від 12 лютого 2009р. мандат продовжений для додаткових неозброєних військових спостерегачів, які отримали повноваження 19 серпня 2008р.
- ¹⁰⁶ Операція підтримується 164 штатними працівниками з місцевого населення.
- ¹⁰⁷ Два штатні працівники з місцевого населення загинули внаслідок нещасного випадку.
- ¹⁰⁸ Місія ОБСЄ в Молдові заснована на підставі рішення 19 засідання КВП ОБСЄ 4 лютого 1993р. та санкціонована Урядом Молдови через МПП від 7 травня 1993р. Мандат передбачає: допомогу сторонам у переговорах про надійне політичне врегулювання конфлікту; збір і надання інформації про стан справ. На підставі РРР РС.DEC/875 від 27 листопада 2008р. мандат продовжений до 31 грудня 2009р.
- ¹⁰⁹ Операція підтримується 39 штатними працівниками з місцевого населення.
- ¹¹⁰ Центр ОБСЄ в Душанбе утворений на підставі РРМ № І.4 CSCE/4-C/Dec.1, ухваленого на ІV засіданні РМ ОБСЄ в Римі 1 грудня 1993р. Двосторонній МПП не підписувався. Мандат передбачає: сприяння діалогу, забезпечення прав людини та інформування ОБСЄ про наступний розвиток подій. У 2002р. до мандата були додані економічний та екологічний аспекти. Мандат втратив чинність 30 червня 2008р. Наступником Центру стало Представництво ОБСЄ в Таджикистані.
- ¹¹¹ 10 серпня 1995р. діючий Голова ОБСЄ призначив особистого представника (ОП, *Personal Representative, PR*) до району конфлікту, що перебуває під опікою Мінської конференції ОБСЄ. Метою Конференції є пошук мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабаху. Мандат ОП передбачає: допомогу Голові ОБСЄ у плануванні можливих миротворчих операцій; сприяння сторонам у заходах зміцнення довіри та в гуманітарних питаннях; моніторинг припинення вогню між сторонами. Для скасування мандата необхідне рішення РМ ОБСЄ.
- ¹¹² Операція підтримується 11 штатними працівниками з місцевого населення.
- ¹¹³ Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині заснована на підставі РРМ МС(S).DEC/1, ухваленого на V засіданні РМ ОБСЄ 8 грудня 1995р., та відповідно до Додатка 6 Дейтонської угоди 1995р. Мандат передбачає: сприяння сторонам у заходах з регіональної стабілізації і побудови демократії. На підставі РРР РС.DEC/866 від 27 листопада 2008р. мандат продовжений до 31 грудня 2009р.
- ¹¹⁴ Операція підтримується 438 штатними працівниками з місцевого населення.
- ¹¹⁵ Один штатний працівник з місцевого населення помер від хвороби.
- ¹¹⁶ Представництво ОБСЄ в Албанії засноване на підставі РРР РС.DEC/160 від 27 березня 1997р. У 2003р. до мандата були додані наступні завдання: сприяння реформам законодавчої, судової і виборчої систем; нарощування можливостей; боротьба з контрабандою і корупцією; допомога поліції; належає врядування. На підставі РРР РС.DEC/865 від 27 листопада 2008р. мандат продовжений до 31 грудня 2009р.
- ¹¹⁷ Операція підтримується 78 штатними працівниками з місцевого населення.
- ¹¹⁸ Місія ОБСЄ в Косово заснована на підставі РРР РС.DEC/305 від 1 липня 1999р. Мандат передбачає: підготовку поліції, працівників судів і цивільної адміністрації, моніторинг і забезпечення прав людини. Операція є складовою *UNMIK*. На підставі РРР РС.DEC/835 від 21 грудня 2007р. мандат був подовжений до 31 грудня 2008р., після чого він пролонгується щомісяця, доки не буде заперечення прийнятні від однієї країни-учасниці.
- ¹¹⁹ Операція підтримується 601 штатним працівником з місцевого населення.

¹²⁰ Місія ОБСЄ в Сербії – нова назва колишньої Місії ОБСЄ в Сербії і Чорногорії, перейменованої в червні 2006р. Спочатку на підставі РПР РС.DEC/401 від 11 січня 2001р. була заснована Місія ОБСЄ в Союзній Республіці Югославія. Мандат передбачає: надання консультації з питань імплементації законів, моніторинг належного функціонування та розвитку демократичних інститутів і процесів у Сербії. Місія надає допомогу в підготовці та реструктуризації органів правопорядку і судової системи. На підставі РПР РС.DEC/868 від 27 листопада 2008р. мандат подовжений до 31 грудня 2009р.

¹²¹ Операція підтримується 139 штатними працівниками з місцевого населення.

¹²² *MNSC* заснована на підставі Угоди про перемир'я в Кореї, підписаної в Панмунджомі 27 липня 1953р. Мандат передбачає моніторинг, контроль і верифікацію процесу імплементації Угоди про перемир'я.

¹²³ *MFO* утворені 3 серпня 1981р. на підставі Протоколу до Договору про мир між Єгиптом та Ізраїлем, підписаного 26 березня 1979р. Розгортання почалося 20 березня 1982р., після виводу ізраїльських військ із Сінаю, але Місія не працювала до 25 квітня 1982р., доки Ізраїль не повернув Сінай Єгипту. Мандат передбачає: спостереження за імплементацією Договору про мир і зміцнення безпеки.

¹²⁴ Операція підтримується 36 особами з числа емігрантів і 38 громадянами Єгипту.

¹²⁵ 28 спостерігачів, які брали участь в операції у 2008р., мають досвід поліцейської служби, 36 – цивільну спеціальність.

¹²⁶ *TPH 2* засноване на підставі Протоколу про згортання сил у Хевроні від 17 січня 1997р. та Угоди про тимчасову міжнародну присутність у Хевроні від 21 січня 1997р. Мандат передбачає: забезпечення безпеки і стабільності, моніторинг і звітування про порушення міжнародного гуманітарного права. Мандат передбачає кожні шість місяців з обов'язковим ухваленням як палестинською, так і ізраїльською сторонами.

¹²⁷ Операція підтримується дев'ятьма штатними працівниками з місцевого населення.

¹²⁸ Операція *Licorne* започаткована на підставі РРБ №1464 від 4 лютого 2003р., відповідно до глав VII і VIII Статуту ООН, з метою підтримки Місії *ECOWAS* у забезпеченні безпеки та, зокрема, сприянні виконанню Лінаса-Маркусійської угоди 2003р. Чинний мандат, наданий на підставі РРБ №1528 від 27 лютого 2004р., передбачає також взаємодію з *UNOCI*. На підставі РРБ №1795 від 15 січня 2008р. мандат розширений завданням з підтримки імплементації Угадугузької Політичної угоди від 4 березня 2007р. та Додаткових домовленостей від 28 листопада 2007р., зокрема, стосовно допомоги в підготовці вільних і чесних виборів. На підставі РРБ №1865 від 27 січня 2009р. мандат подовжений до 30 липня 2009р.

¹²⁹ Операція підтримується військово-морським підрозділом, дислокованим у Гвінейській затоці (*Mission Corymbe*, 100 осіб).

¹³⁰ *RAMS* заснована в рамках Бікетавської декларації 2000р., в якій члени Форуму Тихоокеанських островів (*Pacific Islands Forum*) погодилися вживати колективних заходів у кризових ситуаціях на вимогу приймаючої країни. Мандат передбачає допомогу Уряду Соломонових Островів у відновленні законності і правопорядку, а також у створенні власних поліцейських сил.

¹³¹ Операція підтримується 26 штатними працівниками з місцевого населення.

¹³² Ця величина є фінансовим внеском у *RAMSI* лише Австралії.

¹³³ *ISF* розгорнуті на прохання Уряду Тимор-Лешті з метою допомоги у стабілізації безпеки у країні, їх діяльність санкціонована РРБ №1690 від 20 червня 2006р. *ISF* співпрацює з *UNMIT*.

¹³⁴ Після нападу 11 лютого 2008р. на Президента Х.Рамос-Орта (*José Ramos-Horta*) Австралія додатково надіслала 350 військовослужбовців для забезпечення стабільності в Тимор-Лешті.

¹³⁵ Ця величина є фінансовим внеском в операцію лише Австралії. Наявні найновіші дані про внесок Нової Зеландії стосуються 2007/2008ф.р. – \$18,1 млн.

4. Безпека та політика в Афганістані: прогрес, проблеми та перспективи

ТІМ ФОКСЛІ

I. Вступ

У серпні 2008р. спеціальний представник ЄС в Афганістані Ф.Вендрелл (*Francesc Vendrell*) перед своєю відставкою заявив, що послідовного плану дій міжнародної спільноти в Афганістані немає¹. Дебати про майбутнє країни точаться на фоні надзвичайно зухвалих нападів повстанців, повільного політичного та економічного прогресу і зростаючих негативних настроїв усередині міжнародної спільноти та населення Афганістану стосовно перспектив країни. Міжнародна спільнота і ключові гравці, що діють у країні – Міжнародні сили сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*), НАТО, ООН, ЄС і США – неодноразово висловлювалися з приводу проблем, з якими вони стикаються у країні. Ці проблеми особливо загострилися з 2006р., коли міць і самовпевненість повстанських сил на чолі з Талібаном значно зросли². Нині навіть у найоптимістичніших оцінках визнається, що ситуація в Афганістані скоріш за все погіршуватиметься³.

З кінця 2001р. спостерігалися постійні зміни позитивних і негативних оцінок ситуації, причому кожен наступний рік визначався “критичним”. Більш негативні оцінки ситуації впливали з короткострокових (від шести місяців до року) прогнозів, порівняно з прогнозами на більш тривалу перспективу (наприклад, 10 років).

У столицях світу, світових медіа та серед афганського населення існує відчуття відсутності прогресу, що, в поєднанні з очевидною здатністю Талібана до відновлення сил, зумовило активізацію публічних міжнародних дебатів стосовно необхідності зміни стратегії. Президент США Б.Обама (*Barack Obama*) чітко визначив потребу змін у підходах США: з меншим акцентом на воєнних рішеннях і більшим – на використанні “регіональних” можливостей, політичних, економічних і дипломатичних засобів⁴. Однак, ця зміна, здається, не узгоджується з наміром США розмістити в Афганістані додаткові війська протягом

¹ Permanent Mission of Afghanistan to the United Nations, ‘Ex-envoy attacks Afghan strategy’, 10 Sep. 2008, <<http://www.afghanistan-un.org/2008/09/ex-envoy-attacks-afghan-strategy/>>.

² de Hoop Scheffer, J., ‘Afghanistan: we can do better’, *Washington Post*, 18 Jan. 2009; United Nations, General Assembly, ‘The situation in Afghanistan and its implications for international peace and security’, Report of the Secretary-General, A/63/372–S/2008/617, 23 Sep. 2008, p.2; Salahuddin, S., ‘Security, governance biggest Afghan problems: Solana’, Reuters, 21 Apr 2008, <<http://ca.reuters.com/article/domesticNews/idCAISL16079420080421>>. UN documents are available from <<http://documents.un.org/>>.

³ Gall, C., ‘Insurgents in Afghanistan are gaining, Petraeus says’, *New York Times*, 1 Oct. 2008.

⁴ Hechtkopf, K., ‘Text: Obama’s plan for Afghanistan and Pakistan’, CBS News, 27 Mar. 2009, <<http://www.cbsnews.com/blogs/2009/03/27/politics/politicalhotsheet/entry4896758.shtml>>.

наступних двох років⁵. Водночас, разом з підготовкою США до збільшення військових зусиль, інші країни-члени НАТО з дедалі меншою готовністю відряджають до Афганістану нові війська.

У цьому розділі розглядаються стан і перспективи Афганістану. В підрозділі II наводиться стислий огляд подій, починаючи з 2001р. В підрозділі III оцінюються головні події у сферах політики та безпеки, які негативно вплинули на ситуацію в Афганістані на початку 2009р. В підрозділі IV розглядається роль ключових міжнародних інституцій, що працюють в Афганістані, та труднощі, з якими вони стикнулися. В підрозділі V наведені висновки та оцінки можливих перспектив Афганістану на наступні кілька років.

II. Передісторія

Вторгнення та його наслідки

Після терористичних нападів 11 вересня 2001р. Уряд США поклав відповідальність за них на Усаму бен Ладена та мережу Аль-Каїди. В той час бен Ладен базувався в Афганістані, де безперервна нестабільність, спричинена 11-річною громадянською війною, та наданий йому Талібаном притулок забезпечували безпечні умови для планування, підготовки та організації терористичних операцій⁶. Після неодноразових відмов режиму Талібана видати бен Ладена військова коаліція під проводом США, отримавши санкцію Ради Безпеки (РБ) ООН, 7 жовтня 2001р. завдала удару по Талібану⁷. Військовий потенціал Талібана, що базувався на звичайних озброєннях, був швидко зруйнований під нагиском повітряних сил США, частин спеціального призначення та афганських бійців, налаштованих проти Талібана⁸.

Міжнародна спільнота зреагувала на несподівано швидку поразку Талібана політичними та військовими ініціативами. Наприкінці листопада 2001р. в Бонні (Німеччина) відбулася організована ООН конференція за участі лідерів більшості провідних афганських етнічних і племенних груп, яка завершилася розробкою плану майбутнього розвитку Афганістану, відомого як Боннська угода⁹. За цією Угодою запроваджувалися політичні передумови створення

⁵ 'Obama OKs 17,000 new troops for Afghanistan', MSNBC, 17 Feb. 2009, <<http://www.msnbc.msn.com/id/29242187/>>.

⁶ Rashid, A., *Descent into Chaos: The United States and the Failure of Nation Building in Pakistan, Afghanistan, and Central Asia* (Viking: London, 2008).

⁷ UN Security Council Resolution 1368, 12 Sep. 2001.

⁸ Сіболт Т.Б. "Крупні збройні конфлікти", *Щорічник СІПРІ 2002: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2003, с.42-47.

⁹ До провідних груп належали Північний Альянс, Римська група (що представляла етнічне пуштунське населення), підтримувана Іраном Кіпрська група і підтримувана Пакистаном Пешеварська група. Відсутність на конференції Талібана зараз багатьма вважається помилковим. Див.: United Nations Regional Information Centre for Western Europe, 'Afghanistan: UN talks on Afghanistan, Bonn, 27 November - 5 December 2001', Dec. 2001, <http://www.unric.org/html/german/talks_template.htm>; Johnson, T., 'Afghanistan's post-Taliban transition', *Central Asian Survey*, Mar-June 2006, p.2.

на демократичній основі політичної системи, в т.ч. прийняття нової конституції та проведення президентських і парламентських виборів¹⁰.

Міжнародна військова реакція також була швидкою: 20 грудня 2001р. РБ ООН санкціонувала створення багатонаціональних *ISAF*, а через два дні їх підрозділи під командуванням Великої Британії прибули до Кабула¹¹. Маючи в розпорядженні 3 000 військовослужбовців, *ISAF* виконували початкове завдання – забезпечення безпеки і стабільності в Кабулі в період утворення нового Уряду Афганістану¹². Сили *ISAF* діяли паралельно з операцією сил США *Enduring Freedom (OEF)* на півдні і сході Афганістану¹³.

Підвищилась інтенсивність гуманітарних зусиль міжнародної спільноти: надання допомоги, консультацій, фінансових субсидій, підготовка кадрів, відбудова і сприяння безпеці, – що зосереджувалися насамперед у Кабулі, поширюючись згодом на решту країни. Першочерговим завданням Місії ООН допомоги в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*) було роззброєння польових командирів і груп бойовиків¹⁴. Ці зусилля були підкріплені діяльністю груп відбудови провінцій (ГВП, *provincial reconstruction teams, PRTs*), що склалися з цивільних і військових експертів з питань розвитку, політики та відбудови країни та діяли під контролем *ISAF*. За задумом, ГВП мали виконувати роль наочної і дієвої міжнародної присутності у спеціально визначених провінціях із завданням підтримки Уряду Афганістану, але виявились успішними лише частково¹⁵.

За мандатом Боннської угоди було створено перехідний Уряд Афганістану. Хоч і не без ускладнень, Лойя Джирга (*Loya Jirga*, Велика Рада) в січні 2004р. схвалила Конституцію Афганістану в новій редакції, а в жовтні 2004р. Президентом був обраний Х.Карзай¹⁶. У вересні 2005р. відбулися вибори до Парламенту, а в січні 2006р. на Лондонській конференції була урочисто ухвалена п'ятирічна Стратегія національного розвитку Афганістану (*Afghan National Development Strategy, ANDS*)¹⁷.

¹⁰ United Nations, Security Council, Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions, S/2001/1154, 5 Dec. 2001; Maley, W., *Rescuing Afghanistan* (C.Hurst and Co: London, 2006), pp.31-32.

¹¹ *ISAF* мають мандат згідно з Главою VII Статуту ООН (зміцнення миру) та резолюціями РБ ООН №1386 від 20 грудня 2001р., №1413 від 23 травня 2002р., №1444 від 27 листопада 2002р., №1510 від 13 жовтня 2003р., №1563 від 17 вересня 2004р., №1623 від 13 вересня 2005р., №1659 від 15 лютого 2006р. та №1707 від 12 вересня 2006р. Вони функціонують відповідно до Боннської угоди від 6 грудня 2001р. До складу *ISAF* належать понад 50 тис. військовослужбовців з 41 держави, а район бойових дій охоплює всю територію Афганістану. Див. таблицю 3А.2 додатка 3А цього видання.

¹² Сіболт (посилання 8), с.47.

¹³ Про витрати на операції США в Афганістані, починаючи з 2001р., див. підрозділ III розділу 5 цього видання.

¹⁴ Див. сайт *UNAMA*, <<http://www.unama-afg.org>>.

¹⁵ З жовтня 2006р. ГВП є складовою *ISAF*. Про їх склад, систему управління та мандат в Афганістані див.: US Agency for International Development (USAID), 'Provincial reconstruction teams', Fact sheet, <<http://afghanistan.usaid.gov/en/Page.PRT.aspx>>.

¹⁶ Про Лойя Джиргу як форму політичного форуму, характерну винятково для Афганістану, див.: 'What is a Loya Jirga?', BBC News, 1 July 2002, <<http://news.bbc.co.uk/2/1782079.stm>>.

¹⁷ Див. сайт Стратегії національного розвитку Афганістану, <<http://www.ands.gov.af/>>.

Проте, підтримання прогресу в Афганістані невдовзі було ускладнене кількома чинниками. Після вторгнення США до Іраку в березні 2003р. фокус політичних, військових і фінансових зусиль міжнародної спільноти був швидко переміщений до цієї країни, і принаймні п'ять років Афганістан залишався в тіні цього більш крупного та кривавого конфлікту.

Від самого початку перед Урядом Афганістану постали ряд проблем: корупція, підґрунтям якої є живуча індустрія наркоторгівлі, опір роззброєнню з боку непокірливих регіональних польових командирів, втручання сусідів з власними суперечливими намірами. Уряд, який лише ставав на ноги, був нездатен ефективно поширити свій вплив на великі частини держави; Збройні сили США зосередилися на вузькому завданні боротьби з тероризмом, а *ISAF* зволікали з поширенням дій на всю територію країни. Реформи афганського сектору безпеки (зокрема, роззброєння повстанських формувань, боротьба з наркоторгівлею, а також створення боездатної армії, поліцейських сил та ефективної судової системи) здійснювалися нерішуче, з невиразними результатами¹⁸.

Через кілька років Талібан почав відновлювати свій потенціал у північно-західних регіонах Пакистану (значною мірою через нездатність чи небажання Пакистану боротися з присутністю Талібана на власній території) і зміцнювати свої позиції в південних і східних районах Афганістану, де Уряд і міжнародна спільнота не спромоглися встановити контроль. Влітку 2006р. британські підрозділи у провінції Гельманд на півдні Афганістану наразилися на організований і потужний опір, що засвідчив ефективне повернення Талібана¹⁹.

Проблеми, що постали перед міжнародною спільнотою

Міжнародна спільнота діє у складному географічному, демографічному, історичному та політичному середовищі, що на додаток до безпекових викликів зумовлює багато внутрішніх і зовнішніх перешкод у реалізації зусиль з надання допомоги Афганістану. Діяльність міжнародної спільноти ускладнюється руйнуванням протягом десятиліть владної, економічної, транспортної і комунікаційної інфраструктури, а також впливом сусідніх країн, які не поділяють її цілі. Після семи років роботи міжнародні зусилля в Афганістані продовжують піддаватися критиці – як ззовні, так і з боку афганських ЗМІ, Уряду, наукових і громадських кіл, – за розпорошеність, неорганізованість, нерациональність і нечутливість до культурних особливостей країни²⁰.

¹⁸ US Government Accountability Office (GAO), *Securing, Stabilizing, and Reconstructing Afghanistan: Key Issues for Congressional Oversight*, GAO-07-801SP (GAO: Washington, DC, May 2007).

¹⁹ Tweedie, N., 'Troops use up ammo as war with Taliban claims 14th life', *Daily Telegraph*, 28 Aug. 2006.

²⁰ DeYoung, K., 'U.N.'s envoy to Afghanistan sees threats to progress', *Washington Post*, 29 Apr. 2008; International Crisis Group (ICG), *Afghanistan: The Need for International Resolve*, Asia Report no.145 (ICG: Brussels, 6 Feb. 2008); Korski, D., *Afghanistan: Europe's Forgotten War* (European Council on Foreign Relations: London, 21 Jan. 2008); 'Karzai critical of U.S. war in Afghanistan', United Press International, 26 Apr. 2008, <http://www.upi.com/Top_News/2008/04/26/Karzai-critical-of-US-war-in-Afghanistan/UPI-34911209230065/>.

Проблеми координації і контролю діяльності міжнародної спільноти зумовлені, зокрема, різноманітністю і значними масштабами її участі у процесах в Афганістані. Уряд Афганістану працює приблизно з 60 країнами, що надають певні види допомоги, 41 країною, що надсилають військові підрозділи, і сотнями неурядових організацій (НУО). Країни-донори надають допомогу Афганістану переважно в рамках національних політичних і військових програм. Донорські кошти часто витрачаються на проекти, які затвержені національними урядами і не обов'язково є пріоритетними для афганського Уряду. На стратегічному рівні реалізація крупних афганських чи міжнародних ініціатив у військовій і політичній сферах або у сфері розвитку країни була б проблематичною, якби не підкріплювалася хоча б мовчазною згодою Уряду США²¹. Велика плінність персоналу в усіх організаціях також перешкоджає підвищенню координації і контролю: втрачається цінний досвід, і вчитися на помилках доводиться кожного разу заново. Загалом, усе це створює некероване середовище різних експертних знань, досвіду, можливостей, ресурсів, програм та очікувань. Крім того, важко оцінити безпосередню ефективність окремих складових діяльності, довгострокову віддачу від інвестицій і вигоду для Афганістану. Також складно оцінити ресурсні втрати від корупції та неефективних дій²².

III. Ситуація в Афганістані на початку 2009р.

Поновлення участі США

Поєднання людських втрат, грошових витрат, невдоволення відсутністю прогресу і зростаючого розуміння нескінченності конфлікту породжує серед країн, які надають війська, очевидну втому від війни²³. На наукових, політичних, урядових і військових форумах дебати зосереджуються навколо пошуків найкращого способу “навести лад” в Афганістані та відбивають зростаючу стурбованість погіршенням ситуації в Афганістані. Здається, перегляд Адміністрацією Б.Обами підходу США до розв'язання проблем в Афганістані та регіоні – зокрема, в Пакистані та Ірані – призвів до визнання надзвичайної важливості поновлення зусиль у політичній та військовій сферах, а також у сфері розвитку. Зростаюче небажання Європи докладати більше зусиль, очевидна відсутність потужного лідерства з боку інших країн чи міжнародних організацій,

²¹ Rashid (посилання 6), p.liii.

²² Cordesman, A., ‘Analysing the Afghan-Pakistan war’, Center for Strategic and International Studies (CSIS) paper, working draft (CSIS: Washington, DC, 28 July 2008), <http://www.csis.org/media/csis/pubs/080728_afghan_analysis.pdf>.

²³ ‘Britons call for troop withdrawal’, BBC News, 13 Nov. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7725228.stm>>; ‘Afghanistan mission becoming increasingly unpopular in Canada’, South Asia News Agency, 27 Mar. 2009, <<http://www.sananews.com.pk/english/2009/03/27/afghanistan-mission-becoming-increasingly-unpopular-in-canada/>>. Див. також збірку результатів опитування на сайті *Human Security Report Project's Afghanistan Conflict Monitor*: <<http://www.afghanconflictmonitor.org/polls/>>.

великі обсяги задіяних військових і фінансових ресурсів США переконливо вказують, що протягом наступних кількох років ініціативи під проводом США будуть домінувати і стимулювати міжнародні зусилля, спрямовані на допомогу Афганістану. Обговорення міжнародною спільнотою – зокрема у США – стратегії виходу з Афганістану дедалі більше зосереджується на питанні нарощування значних сил національної безпеки Афганістану.

Цілі США в Афганістані поступово розширювалися: від знищення Усами бен Ладена та роззброєння Талібана до створення демократичної, самодостатньої і повністю функціонуючої афганської держави. Білий дім, Пентагон та Об'єднане центральне командування США нещодавно здійснили офіційні огляди політики США в Афганістані²⁴. В Адміністрації Б.Обами, схоже, з'являються підстави для консенсусу з окремих питань: підтримка діючого афганського Уряду, зміцнення правопорядку, дедалі більше стимулювання участі Афганістану в пошуку рішень з розв'язання проблем, збільшення чисельності та підвищення можливостей афганської армії і поліцейських сил, а також розширення та надання більшого пріоритету регіональним ініціативам у сферах розвитку та дипломатії²⁵. Однак, дискусії обмежувалися прагматичними цілями; зокрема Міністр оборони Р.Гейтс (*Robert Gates*), у числі інших, обережно наголошував на обмеженні цілей і зосередженні зусиль на завданнях, які можна виконати в наступні 3-5 років²⁶. Ці оновлені цілі, здається, відбивають зміщення акцентів зі створення стабільних демократичних інститутів влади на недопущення Талібана до влади у країні і протидію Аль-Каїді у використанні Афганістану як бази для підготовки операцій. Критики припускають, що умови “перемоги” в Афганістані сьогодні змінюються у напрямі обмеження сподівань рамками досяжних результатів²⁷.

Можливе швидке нарощування чисельності іноземних військ протягом наступних двох років може призвести до розгортання в Афганістані додатково 17-30 тис. військовослужбовців – майже повністю зі США²⁸. Ці війська можуть бути розміщені в південній і східній частинах країни. Але досі не зрозуміло, до виконання яких завдань будуть залучені ці сили: активного протистояння Талібану, утримання територій з метою закріплення здобутків суспільного розвитку, забезпечення виборів восени 2009р., навчання афганської армії і поліції або виконання всіх цих завдань у сукупності.

Проте, військовій діяльності *ISAF* в Афганістані перешкоджають напружені відносини США з іншими державами-членами НАТО. Командування США критикувало інших союзників за брак бажання чи нездатність вести ефективні протиповстанські операції²⁹. Зростає невдоволення серед вищих посадовців США з приводу небажання, на їх думку, інших членів НАТО взяти на себе

²⁴ Baxter, S. and Smith, M., ‘Obama puts brake on Afghanistan surge’, *Sunday Times*, 8 Feb. 2009.

²⁵ Hechtkopf (посилання 4).

²⁶ Bowman, T., ‘Obama sets more modest goals for Afghanistan’, National Public Radio, 6 Feb. 2009, <<http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=100279589>>.

²⁷ Gearan, A., ‘“Victory” in Afghanistan likely redefined’, *Washington Times*, 29 Jan. 2009.

²⁸ Pidd, H., ‘Obama commits 17,000 more US troops to Afghanistan’, *The Guardian*, 18 Feb. 2009.

²⁹ Spiegel, P., ‘Gates faults NATO force in southern Afghanistan’, *Los Angeles Times*, 16 Jan. 2008.

частку тягаря бойових дій. США неодноразово вимагали надіслати більше військ³⁰. Однак, готовність США збільшувати чисельність військових у 2009р., здається, не викликає позитивного відгуку з боку міжнародної спільноти³¹. Дійсно, Уряд Канади оголосив, що до 2011р. виведе всі свої бойові частини, а Данія і Нідерланди, схоже, готові протягом того ж часу наслідувати цей приклад³².

Повернення Талібана

Повстанський рух є головною проблемою в діяльності міжнародної спільноти, Уряду Афганістану та в реалізації будь-яких нових стратегічних ініціатив США. Підвищення активності Талібана почалося у 2006р. і тривало весь 2008р.³³ У 2008р. було зафіксовано на 31% більше насильницьких інцидентів, ніж у 2007р., а в січні 2009р. – на 75% більше, ніж у січні 2008р., що підтверджує негативні прогнози на 2009р.³⁴ Значні території на півдні і сході Афганістану залишаються якщо не під прямим контролем Талібана, то напевне поза впливом Уряду Афганістану та *ISAF*.

Асиметричні методи боротьби – дрібні за масштабами напади типу “вдарив і тікай”, метою яких є виснаження переважаючих у військовому аспекті сил *ISAF* – залишались у 2008р. улюбленою тактикою повстанських угруповань Талібана. Кількість нападів із застосуванням вибухівки продовжувала збільшуватися, а використання саморобних вибухових пристроїв (СВП, *improvised explosive devices, IEDs*) залишалося найчастішою причиною втрат у лавах міжнародного військового контингенту³⁵. Крім того, підвищилися можливості Талібана із завдання ударів з використанням звичайних видів озброєнь: у липні було вбито дев’ять військовослужбовців США на військовій базі поблизу кордону з Пакистаном у провінції Конар, а в серпні – 10 французьких військових у сутичці в районі, розташованому в 50 км на схід від Кабула³⁶. У 2008р. підвищилася ефективність діяльності Талібана у сферах пропаганди та роботи з медіа, що свідчить про зростаюче розуміння ним причин міжнародної

³⁰ ‘Nato allies must take more responsibility in Afghanistan, says US’, *The Guardian*, 19 Feb. 2009.

³¹ Evans, M, and Charter, D., ‘Barack Obama fails to win NATO troops he wants for Afghanistan’, *The Times*, 4 Apr. 2009.

³² ‘Harper says 2011 “end date” for Afghanistan mission’, CBC News, 10 Sep. 2008, <<http://www.cbc.ca/world/story/2008/09/10/harper-afghanistan.html>>; O’Dwyer, G., ‘Denmark strengthens presence in Afghanistan’, *Defense News*, 9 July 2008; ‘Dutch troops to leave Afghanistan from July 2010: minister’, Agence France-Presse, 18 Dec. 2007, <http://afp.google.com/article/ALeqM5jNLvb_RNGHs8uYSogk1OdanFKxkg>.

³³ United Nations (посилання 2), p.2.

³⁴ United Nations, General Assembly, ‘The situation in Afghanistan and its implications for international peace and security’, Report of the Secretary-General, A/63/751–S/2009/135, 10 Mar. 2009, p.5.

³⁵ У 2008р. було зареєстровано 294 загиблих з числа міжнародного військового контингенту; 152 випадки спричинені нападами з використанням СВП (не враховуючи жертв від нападів терористів-смертників). Див.: Iraq Coalition Casualty Count, ‘Operation Enduring Freedom: coalition military fatalities by year’, iCasualties.org, <<http://icasualties.org/oef/>>.

³⁶ Rondeaux, C., ‘Nine U.S. soldiers killed in firefight’, *Washington Post*, 14 July 2008; ‘Afghan ambush kills French troops’, BBC News, 19 Aug. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7569942.stm>>.

стурбованості (зокрема, стосовно жертв серед цивільного населення, тривалості конфлікту та поповнення військового контингенту), а також про бачення ним найкращих способів використання такої ситуації у власних інтересах³⁷.

Підходи до розв'язання проблеми з повстанцями досі були та, очевидно, залишаються суперечливими. Нарощування чисельності підрозділів США та, можливо, інших членів НАТО для боротьби з Талібаном відбувається на фоні заяв з боку міжнародної спільноти та афганського Уряду про недостатність воєнних методів розв'язання проблеми і необхідність переговорів з пошуку політичних рішень³⁸. Перевага в повітрі є важливим чинником в умовах обмеженої чисельності військ, але масштаби застосування повітряних сил скорочуються через зростання числа жертв серед цивільного населення внаслідок ударів з повітря. Запропоновані короткострокові рішення, зокрема переозброєння та посилення народних дружин, можуть мати довгострокові негативні наслідки і скорочують ресурси, виділені поліції. Існують також ризики перетворення афганської поліції на додаток до армії, замість виконання нею більш потрібних для суспільства суто поліцейських функцій з підтримання законності та порядку на місцях.

Реформа сектору безпеки

Реформування сектору безпеки є ключовим елементом зусиль міжнародної спільноти з відбудови Афганістану. Воно розпочалося з використання допомоги “провідних держав”, яка надавалася кожною з них у певних формах (консультації, фінанси) в окремих сферах: роззброєння колишніх бойовиків здійснювала Японія, воєнну реформу – США, реформу поліції – Німеччина, судової системи – Італія, за боротьбу з наркоторгівлею відповідала Велика Британія. Для країни, де державні структури та інститути були традиційно слабкими, реформа сектору безпеки (*security sector reform, SSR*) перетворилася на справжній виклик і відбувалася повільно та невпевнено. Підходи “провідних держав” виявили непослідовність зусиль, брак ресурсів і координації, а рівень реалізації в Афганістані кожного з п'яти головних завдань *SSR* – роззброєння, воєнна реформа, реформа поліції, судова реформа та боротьба з наркотиками – оцінювався негативно: за словами одного з експертів, “якщо політичний процес в Афганістані зазнає провалу, одним з вагомих чинників цього... буде колективна неспроможність поставити на перше місце реформу сектору безпеки”³⁹.

Після окремих обнадійливих результатів процеси роззброєння як колишніх бойовиків, так і незаконних угруповань зазнали труднощів через опір польових командирів, складність перевірки утилізації озброєнь, брак повноважень

³⁷ International Crisis Group (ICG), *Taliban Propaganda: Winning the War of Words?*, Asia Report no.158 (ICG: Brussels, 24 July 2008); ‘Taliban to Canada: leave Afghanistan or else’, Agence France-Presse, 17 Aug. 2008, <http://afp.google.com/article/ALeqM5iaz69EJxmWHSMp5hGb9zujKF4_zA>.

³⁸ Lamb, C., ‘War on Taliban cannot be won, says army chief’, *Sunday Times*, 5 Oct. 2008.

³⁹ Stapleton, B., ‘Disarming the militias: DDR and DIAG and the implications for peace-building’, Paper presented at the Swedish Afghan Committee conference, 6-7 Nov. 2008, <<http://www.sak.se/arkiv/artiklar/artiklar/2009/peace/>>.

у сфері правозастосування (а також волі до примусу) та вільний доступ до дешевої зброї із сусідніх країн⁴⁰. Хоча процес розформування незаконних збройних угруповань (*Disbandment of Illegal Armed Groups, DIAG*) теоретично ще триває, у 2008р. та, очевидно, й у 2009р. успіхи будуть обмеженими – через зазначені вище причини.

Більша частина успіхів у реформуванні сектору безпеки пов'язана зі створенням Міністерства оборони Афганістану та Афганської національної армії (*Afghan National Army, ANA*), яка продовжує збільшувати чисельність і можливості та довіра до якої поступово зростає. Початково чисельність *ANA* планувалася на рівні 80 тис. військовослужбовців, але у травні 2009р. вона нараховувала близько 90 тис. У 2008р. була визначена нова верхня межа чисельності – 134 тис. осіб, і є припущення, що США можуть домагатися збільшення цієї цифри до 250 тис., а в майбутньому – доведення загальної чисельності армії і поліції до 400 тис.⁴¹ Проте, ще залишаються проблеми з боєздатністю та ресурсами – попри зростання чисельності *ANA*, лише дві її бойові частини з понад 100, за оцінками Уряду США, станом на середину 2008р., були повністю боєздатними⁴².

Оцінки розвитку Афганської національної поліції (*Afghan National Police, ANP*) є ще менш оптимістичними, навіть порівняно з *ANA*; *ANP* залишається неефективною, недостатньо підготовленою, пронизаною корупцією і має низький моральний дух⁴³. Плани перебудови поліцейських сил (і відповідні зусилля з реформування судової системи) виконуються, але дуже повільно. З огляду на залучення до цих справ ЄС, Німеччини і США, постають питання стосовно того, наскільки добре скоординованим буде кінцевий результат. Підхід США під назвою “Цілеспрямований розвиток адміністративних одиниць” (*Focused District Development*) – у рамках якого передбачається підготовка, переозброєння та переміщення персоналу адміністративних одиниць, – спрямовано на підготовку поліції до боротьби проти Талібана, а не на підвищення навичок поліцейської роботи з населенням⁴⁴. Через відповідний розподіл ресурсів цей підхід домінує також у всіх інших зусиллях з підготовки поліції на місцях.

Допомога Уряду Італії в реформуванні судової системи Афганістану всіма визнається слабкою і безрезультатною⁴⁵. У звіті ООН від вересня 2008р. чітко окреслені труднощі:

⁴⁰ Stapleton (посилання 39).

⁴¹ Shanker, T. and Schmitt, E., ‘U.S. plans vastly expanded Afghan Security Force’ *New York Times*, 18 Mar. 2009.

⁴² US Government Accountability Office (GAO), *Afghanistan Security: Further Congressional Action May Be Needed to Ensure Completion of a Detailed Plan to Develop and Sustain Capable Afghan National Security Forces*, GAO-08-661 (GAO: Washington, DC, June 2008), pp.3-4.

⁴³ International Crisis Group, *Policing in Afghanistan: Still Searching for a Strategy*, Asia Briefing no. 85 (ICG: Brussels, 18 Dec. 2008).

⁴⁴ Packer, G., ‘Kilcullen on Afghanistan: “It’s still winnable, but only just”’, *New Yorker*, 14 Nov. 2008.

⁴⁵ Dreyer, V. M., *Retooling the Nation-building Strategy in Afghanistan* (US Army War College: Carlisle, PA, 28 Feb. 2006).

Верховний суд, Генеральна прокуратура, Міністерство юстиції страждають від хронічної нестачі ресурсів, нерозвинутої інфраструктури та браку кваліфікованих, досвідчених, освічених, добре підготовлених суддів і прокурорів... Корупція і втручання чиновників залишаються поширеним явищем. Бракує ефективних механізмів нагляду за дотриманням дисциплінарних та етичних норм, які б забезпечували належний процес⁴⁶.

Судова система Афганістану залишатиметься слабкою і у 2009р. – внаслідок обмежених професійних можливостей, труднощів з набором і підготовкою кадрів, а також поширеної корупції. Зв'язок між поліцією і судовою системою, очевидно, залишатиметься слабким через їх низьку якість.

Безпеку та державне управління в Афганістані продовжує підривати наркобізнес – навіть попри зменшення у 2008р., за повідомленнями, на 19% площ посівів опійного маку (але не врожаю) після кількох років їх зростання до рекордного за всі часи показника 2007р. З 34 провінцій країни кількість тих, що доповідають про знищення посівів опійного маку, зросло з 13 до 18. Проте, статистика спаду виробництва опіуму в минулому вводила в оману, часто відбиваючи вплив ринкових механізмів і ціноутворення, а не якусь виразну тенденцію спаду виробництва цієї продукції⁴⁷. Талібан намагався позиціювати себе як “захисника” фермерів, які вирощують мак, і, як свідчать повідомлення, мільйони доларів від цієї галузі потрапляють до казни Талібана⁴⁸.

Уряд Афганістану та вибори 2009р.

Протягом останніх семи років афганський Уряд прагне посилити свою дієздатність і поширити владу на всю територію країни. Досягнення є невеликими й нестійкими, а Уряд загруз у звинуваченнях у корупції та некомпетентності⁴⁹. Жертви серед цивільного населення внаслідок повітряних ударів *ISAF* викликали роздратування громадськості та Уряду, що сприяло виникненню почуття даремності зусиль і зростанню напруженості⁵⁰. Зусилля міжнародної спільноти піддаються критиці за перешкоджання розвитку афганських інститутів влади⁵¹.

⁴⁶ United Nations (посилання 2).

⁴⁷ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), ‘The opium flood waters in Afghanistan have started to recede’, UNODC 2008 Annual Opium Poppy Survey, Aug. 2008, p.3, <<http://www.unodc.org/unodc/en/crop-monitoring/index.html>>.

⁴⁸ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), ‘Drugs finance Taliban war machine, says UN drug tsar’, Press release, 27 Nov. 2008, <<http://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2008-11-27.html>>.

⁴⁹ Borger, J. and MacAskill, E., ‘US will appoint Afghan “prime minister” to bypass Hamid Karzai’, *The Guardian*, 22 Mar. 2009.

⁵⁰ ‘Afghan cabinet demands review of international presence’, Agence France-Presse, 25 Aug. 2008, <<http://afp.google.com/article/ALeqM5jFiv4QuETjNCwACuln-COn8fPrQ>>; Boone, J., ‘Karzai accuses US troops of killing civilians’, *Financial Times*, 26 Jan. 2009.

⁵¹ Abrashi, F., ‘Karzai says US, NATO created “parallel” government’, *The Guardian*, 26 Nov. 2008.

У рамках дебатів з приводу відсутності прогресу в Афганістані особиста діяльність Президента Х.Карзая розглядається дедалі більш прискіпливо, а його міжнародна підтримка, здається, зменшується⁵². Критики Х.Карзая заявляють, що він не зміг подолати корупцію в Уряді; прихильники вказують на масштабність цієї проблеми в Афганістані та на відсутність будь-якого потенційного кандидата з подібним або порівнянним рівнем підтримки народом Афганістану⁵³.

Вибори 2009р. створять значний виклик, оскільки ситуація в секторі безпеки значно погіршилася за час після перших виборів у 2004-2005рр. США дистанціювалися від Х.Карзая, внаслідок чого виникає можливість підтримки ними іншого кандидата. Це може породити звинувачення США в перешкоджанні демократичному процесу. В будь-якому випадку, існуватиме невизначеність стосовно матеріально-технічного забезпечення виборів, програм кандидатів та оцінки результатів. Будь-якому новому Президенту Афганістану знадобиться час, щоб створити команду та вникнути у проблеми, перед якими опинилася країна. Політичне затишшя після виборів може загальмувати роботу Уряду Афганістану та зусилля міжнародної спільноти.

Регіональне оточення

На прогрес в Афганістані продовжують негативно впливати розбіжності між іншими країнами регіону, що відбивається на внутрішній ситуації. Пакистан стурбований впливом Індії на його західному кордоні, а Іран – великою військовою присутністю США на його західному і східному кордонах. США сьогодні чітко розуміють, що Афганістаном не можна керувати, спираючись лише на власні сили, і що Іран і Пакистан – попри їх побоювання – слід залучати до тіснішої і плідної співпраці в наданні допомоги розвитку Афганістану⁵⁴. Цій роботі частково сприятиме новий Спеціальний представник США в Афганістані та Пакистані Р.Холбрук (*Richard Holbrooke*). Взаємодія з Пакистаном, можливо, охоплюватиме посилений тристоронній діалог між США, Пакистаном та Афганістаном і фінансову допомогу розвитку цивільної інфраструктури і процесам державного управління в Пакистані⁵⁵.

Пакистан продовжує становити найактуальніший виклик розвитку Афганістану через нестабільність економіки, слабкість державного управління та посилення фундаменталізму⁵⁶. Лунають численні, схожі на достовірні, повідомлення про те, що в пакистанських армійських і розвідувальних колах, які допомогли Талібану прийти до влади в 1990-х роках, досі існують його

⁵² Boone, J., 'Hamid Karzai: too nice, too weak—how the West's own man fell out of favour', *The Guardian*, 23 Mar. 2009.

⁵³ Jones, S., 'How to save Karzai', *Foreign Policy*, July 2008.

⁵⁴ Hechtkopf (посилання 4); and Inderfurth, K. and Dobbins, J., 'Ultimate exit strategy', *New York Times*, 26 Mar. 2009.

⁵⁵ Hechtkopf (посилання 4).

⁵⁶ Lozada, C., 'A conversation with David Kilcullen', *Washington Post*, 22 Mar. 2009.

прихильники⁵⁷. Повстанські угруповання Талібана продовжують користуватися притулком, наданим у північно-західній прикордонній провінції та на Родоплемінних територіях Пакистану з федеральним адміністративним управлінням, і мають можливість більш-менш вільно перетинати кордон, надійність якого важко забезпечити та який не визнається Афганістаном. Попри певний міжнародний оптимізм з приводу відставки в серпні 2008р. Президента П.Мушарафа (*Pervez Musharraf*), здатність нового цивільного Уряду впоратися з численними проблемами у сфері безпеки оцінюється як недостатня⁵⁸.

Угода про припинення вогню, укладена в лютому 2009р. між Урядом Пакистану та повстанцями в долині Сват (північно-західна прикордонна провінція), передбачала звільнення ув'язнених талібів, скорочення військової присутності Пакистану в долині та повернення до сформульованої Талібаном версії шариату⁵⁹. Подібні тенденції дозволяють припустити, що Пакистан ще тривалий час продовжуватиме надавати притулок Талібану чи проталібським угрупованням.

Іран зберігає широкі конструктивні відносини з Урядом Афганістану, дві країни мають багато спільних проблем, у розв'язанні яких вони можуть співпрацювати та дійсно співпрацюють – з питань біженців, економічного розвитку, енергетики та боротьби з наркоторгівлею⁶⁰. Однак, конфронтація між Іраном і США та міжнародною спільнотою з приводу ряду питань – ядерної програми Ірану, іноземної військової присутності в Іраку та Афганістані, стурбованості зовнішньою залежністю Уряду Афганістану – все це заважає Ірану здійснювати повномасштабне співробітництво з міжнародною спільнотою в Афганістані. Уряди США та Великої Британії, посилаючись на перехоплену на ірано-афганському кордоні зброю і вибухові пристрої, що прямували з Ірану до Афганістану та призначалися для Талібана, заявили, що Іран, можливо, надає військову допомогу Талібану⁶¹.

IV. Міжнародні інститути на місцях

Міжнародні інститути продовжують робити життєво важливі внески в забезпечення стабільності, відбудову, розвиток Афганістану, зміцнення там державного управління. Водночас, вони стикнулися з багатьма схожими проблемами в намаганні застосовувати військову силу, навчити політичній майстерності або надати фінансову підтримку. Однак, задекларовані загальні принципи

⁵⁷ Naylor, S., 'US officer: Pakistani forces aided Taliban', *Defense News*, 19 Sep. 2008.

⁵⁸ Rashid, A., 'A dangerous void in Pakistan', *Yale Global Online*, 4 Mar. 2009, <<http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=12048>>.

⁵⁹ Masood, T., 'The Sultan of Swat', *Foreign Policy*, 20 Mar. 2009.

⁶⁰ Bruno, G. and Beehner, L., 'Iran and the future of Afghanistan', Backgrounder, Council on Foreign Relations, 30 Mar. 2009, <http://www.cfr.org/publication/13578/iran_and_the_future_of_afghanistan.html>.

⁶¹ Clark, K., 'Taliban claim weapons supplied by Iran', *Daily Telegraph*, 14 Sep. 2008; and Denyer, D., 'Iran must stop supporting Taliban, says U.S. commander', Reuters, 6 Mar. 2009, <<http://www.nationalpost.com/story.html?id=1361527>>.

(зокрема, потреба у кращій координації, застосування регіонального, всебічного або інтегрованого підходів, перевага політичних рішень над військовими, потреба в підвищенні прав місцевих громад), що окремо виглядають зазвичай привабливо, в реальних, як правило дуже складних, ситуаціях не спрацьовують. Три різні міжнародних інститути, що зараз діють в Афганістані – ООН, НАТО (*ISAF*) і ЄС – пропонують власні бачення функціональних труднощів.

Організація Об'єднаних Націй

ООН має тривалий і безперервний досвід роботи в Афганістані, в т.ч. на етапах вторгнення Радянського Союзу в 1979р., громадянської війни та появи Талібана. На Боннській конференції у грудні 2001р. ООН відіграла вирішальну роль в організації нової політичної системи взаємодії ключових суб'єктів Афганістану. В березні 2002р. створена спеціальна Місія ООН – *UNAMA*. Її завданням була координація вирішення політичних і гуманітарних питань, допомога у створенні тимчасової і перехідної державних адміністрацій Афганістану та сприяння проведенню виборів. *UNAMA* намагалася покращити координацію дій міжнародної спільноти, а також між *UNAMA* та *ISAF*. З цією метою Місія разом з Урядом Афганістану очолює Об'єднане управління з координації та моніторингу (*Joint Coordination and Monitoring Body, JCMB*).

ООН накопичила великий багаж знань про країну та її політичні сили. Організація є визнаною, користується довірою і повагою. Проте, їй притаманні певні слабкості. Подібно до багатьох міжнародних утворень, ООН звинувачують у наявності великої і витратної мережі забезпечення, яка сприяє відпливу талановитих місцевих кадрів, приваблюючи їх зарплатами та використовуючи як водіїв, перекладачів та адміністративний персонал⁶². Враховуючи нестабільну ситуацію у сфері безпеки, ООН дедалі важче діяти на великих територіях країни⁶³. Через це іншим міжнародним інституціям, зокрема *ISAF*, доводиться іноді брати на себе керівництво виконанням завдань (що традиційно здійснюється цивільними) в галузі політики, розвитку та координації, що зменшує внесок, який могла б робити ООН⁶⁴. На початку 2008р. роль *UNAMA* як координатора міжнародних зусиль зазнала критики, особливо з боку *Oxfam* (Оксфордського комітету допомоги голодуючим), через неефективність Місії⁶⁵. Окремі помилки були визнані помічником Генерального секретаря ООН з операцій з підтримання миру Ж.-М.Геенно (*Jean-Marie Guéhenno*)⁶⁶. Місія ООН

⁶² Lamb, C., 'Afghans plead for £25bn in aid as disorder grows', *The Times*, 8 June 2008.

⁶³ United Nations (посилання 2).

⁶⁴ Author's conversation with PRT members, July 2008.

⁶⁵ Oxfam International, 'Falling short: aid effectiveness in Afghanistan', Press release, 20 Mar. 2008, <http://www.oxfam.org/en/news/2008/pr080325_donors_failing_afghanistan>; 'U.N.'s Ban defends his Afghanistan envoy Eide', Reuters, 23 Mar. 2009, <<http://www.reuters.com/article/featuredCrisis/idUSN23295482>>.

⁶⁶ UN News Centre, 'UN peacekeeping chief calls for mandate of Afghan mission to be sharpened', 12 Mar. 2008, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=25946>>.

звинувачується також у слабкому та нерішучому керівництві⁶⁷. Але той факт, що роль *UNAMA* в Афганістані часто затінюється діями інших країн (США) та інститутів (НАТО/*ISAF*), значно ускладнює виконання нею функцій координатора.

НАТО і Міжнародні сили сприяння безпеці

У 2003р. була припинена практика ротації командування *ISAF* зі складу провідних країн і керівництво силами передане НАТО⁶⁸. *ISAF* є найбільшою операцією НАТО за весь час існування Альянсу та першою поза межами Європи. Сильною стороною *ISAF* є їх військовий потенціал і досвід багаторічної діяльності НАТО: ресурси, практика спільної роботи та єдність військової доктрини. Ця операція під проводом НАТО виконує багато гуманітарних завдань, зокрема за допомогою ГВП. Часто ці завдання (наприклад, розподіл продуктів харчування та медична допомога) мали б виконувати НУО, але вони не можуть цього робити через складну безпекову ситуацію.

Проте, попри всю очевидну силу, структура управління НАТО відчуває значне навантаження. До складу *ISAF* належить персонал із 41 країни, уряд кожної з яких визначає власні терміни відрядження. Часто між цими країнами існують фундаментальні розбіжності стосовно завдань в Афганістані і способів їх виконання. Ці розбіжності зазначені в конкретних національних застереженнях стосовно готовності конкретної країни брати участь у бойових операціях. Такі застереження піддаються критиці як усередині, так і поза НАТО. В жовтні 2008р. генерал Дж.Креддок (*John Craddock*), Верховний головнокомандувач об'єднаними силами НАТО в Європі, зазначив, що

воля нашого Альянсу у виконанні місії в Афганістані демонструє певні реальні недоліки. З огляду на понад 70 національних обмежень на участь в операціях (які ми називаємо “засторогами”) та нашу постійну нездатність виконати погоджену заяву про задоволення потреб на цьому театрі дій, ми демонструємо іноді політичну нерішучість.

І саме ця політична нерішучість заважає прогресу операції і піддає сумніву відповідність Альянсу вимогам 21 століття⁶⁹.

Разом з Німеччиною, яка постійно вирізняється особливим небажанням надавати більше бойових підрозділів, це небажання розділяють багато інших держав – попри неодноразові попередження та заклики з боку багатьох вищих керівників *ISAF* і НАТО⁷⁰.

⁶⁷ Norton-Taylor, R., ‘Britain calls for greater UN involvement in Afghanistan’, *The Guardian*, 26 May 2007.

⁶⁸ Integrated Regional Information Networks (IRIN), ‘Afghanistan: NATO to take over command of ISAF’, 17 Apr. 2003, <<http://www.reliefweb.int/w/rwb.nsf/0/7adba03ab7d928b085256d0b0075ef29>>.

⁶⁹ Craddock, J. (Gen.), Supreme Allied Commander Europe, ‘NATO operations: internal and external challenges’, Address to the Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 20 Oct. 2008, <<http://www.nato.int/shape/opinions/2008/s081020a.htm>>.

⁷⁰ Brunnstrom, D., ‘U.S. to call for more NATO troops for Afghanistan’, Reuters, 9 Oct. 2008, <<http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/L8600259.htm>>.

Групи відбудови провінцій

Через ISAF НАТО бере дуже активну участь у діяльності ГВП. Ці невеликі та, як правило, багатонаціональні військово-цивільні групи (спочатку вони діяли в рамках локальних військових ініціатив США) призначені “допомогти Ісламській Республіці Афганістан поширювати її владні повноваження з метою сприяння створенню стабільного та безпечного середовища у визначеному районі дій, а також забезпечувати здійснення реформи сектору безпеки та програми відбудови”⁷¹.

Підпорядковуючись військовому командуванню очолюваних НАТО сил ISAF, ГВП реалізують значну частину військових і фінансових зусиль міжнародної спільноти з надання допомоги Афганістану. Перші ГВП були створені взимку 2002-2003рр., а наприкінці 2008р. діяли вже 26 груп, очолюваних 15 державами. Організаційний комітет ГВП – за участі Уряду Афганістану, ISAF, ООН, ЄС і представників країн, які очолюють відповідні ГВП, – намагається спрямовувати роботу груп, однак це є важким завданням⁷². У той час, як здійснюється масштабна діяльність з добрими намірами, а на місцях ведеться часто небезпечна робота, відсутність стратегії і координації означає, що ефективність роботи ГВП – як і багатьох інших міжнародних інститутів в Афганістані – є, майже напевно, недостатньою. ГВП часто зосереджуються на короткострокових, але надзвичайно показових будівельних проектах, які потім, можливо, важко виконувати. Очікування афганців щодо швидкої реконструкції і покращання системи безпеки є дуже високими, але ГВП не змогли загалом виправдати чи виконати їх⁷³. ГВП є все ще переважно військовими підрозділами, і багато НУО залишаються байдужими до співпраці з ними⁷⁴. За словами одного афганського політичного радника,

збільшення кількості ГВП та їх фінансування не мало значного впливу на взаємопов’язані кризові явища в політичній і безпековій сферах в Афганістані... За багатьма аспектами ГВП, можливо, були більш адекватними потребам міжнародної спільноти у сприянні скоріше популяризації переважання добрих новин над поганими, ніж стабілізації країни⁷⁵.

Перегляд концепції ГВП запізнився. Пропозиції про зміни підходу стосувалися більшого залучення афганського населення, розширення ролі цивільних експертів, залучення до складу ГВП цивільних керівників, а також припинення діяльності ГВП в окремих районах, де дії афганського Уряду є більш-менш успішними. Однак, багато держав розглядають участь у ГВП як демонстрацію виконання зобов’язань з питань Афганістану та, попри критику, можуть негативно ставитися до їх зміни. На найближчу перспективу, схоже, ГВП

⁷¹ ISAF, PRT handbook for Afghanistan, Oct. 2006.

⁷² Stapleton, B.J., ‘A means to what end? Why PRTs are peripheral to the bigger political challenges in Afghanistan’, *Journal of Military and Strategic Studies*, vol.10, no.1 (autumn 2007).

⁷³ Ibrahim, S., ‘Northern governor lashes out at NATO’, Institute for War and Peace Reporting, *Afghan Recovery Report* no.261, 23 July 2007, <<http://www.iwpr.net/?p=arr&s=f&o=337318>>.

⁷⁴ Stapleton (посилання 72).

⁷⁵ Там само.

залишаться в їх нинішньому вигляді як більш-менш прийнятна форма реалізації благих, але розрізнених і неефективних зусиль, – ілюструючи перешкоди, яких зазнає багатонаціональної діяльності в Афганістані.

Європейський Союз

ЄС присутній в Афганістані і надає гуманітарну допомогу від початку 1990-х років. Після падіння Талібана ЄС став одним із провідних фінансових донорів зусиль, спрямованих на розвиток Афганістану, витративши протягом 2002-2006рр. €1 млрд. (\$1,5 млрд.) і виділивши ще €0,6 млрд. (\$0,9 млрд.) до 2010р.⁷⁶ ЄС планує щонайменше до 2013р. надавати Афганістану підтримку та фінансову допомогу, намагаючись тісно скоординувати їх зі Стратегією національного розвитку Афганістану⁷⁷.

Проте тут, здається, є кілька проблем з ефективним застосуванням фінансів, зокрема – нездатність донорів налагодити координацію між собою чи з афганським Урядом, а також невиконання обіцянок з реального виділення коштів⁷⁸. Хоча багато країн-членів ЄС мають в Афганістані розгорнуті війська як складові *ISAF*, формально ЄС не має військового представництва чи мандата в Афганістані. Проте, в червні 2007р. створена Поліцейська місія ЄС в Афганістані (*European Union Police Mission in Afghanistan, EUPOL Afghanistan*). З бюджетом €64 млн. (\$96 млн.) на перші два роки існування вона “має на меті сприяння створенню стійкої та ефективної системи цивільного поліцейського захисту правопорядку за відповідальною участі Афганістану”⁷⁹. Початково запланована чисельність персоналу була на рівні 200 осіб, хоч у 2008р. цей рівень – якого досі не досягнуто – було збільшено до 400 осіб⁸⁰.

EUPOL Afghanistan зазнала серйозної критики, а один з представників ЄС дав характеристику Місії як “надто малої, надто запізнилої”⁸¹. Головними недоліками Місії називалися: неадекватне планування, погане комплектування штатами, брак зобов’язань. Як зазначалося, “зусилля ЄС в Афганістані, здається, значною мірою зумовлюються політичною кон’юнктурою”, а конкретно *EUPOL Afghanistan* “часто розглядається як спроба Німеччини замінити свої військові зобов’язання в Афганістані на цивільну місію”⁸².

⁷⁶ Barroso, J.M., President of the European Commission, ‘The EC in Afghanistan: ongoing commitment and future priorities’, Speech, 3 Apr. 2008, <http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_7806_en.htm>.

⁷⁷ European Commission, ‘Islamic Republic of Afghanistan, 2007-2013’, Country Strategy Paper, <http://ec.europa.eu/external_relations/afghanistan/index_en.htm>.

⁷⁸ Oxfam International (посилання 65).

⁷⁹ Council of the European Union, ‘EU Police Mission in Afghanistan (EUPOL Afghanistan)’, <http://consilium.europa.eu/cms3_fo/showPage.asp?id=1268&lang=en>.

⁸⁰ Council of the European Union (посилання 79). Про *EUPOL Afghanistan* див. додаток 3А цього видання.

⁸¹ ‘EUPOL Afghanistan still lacking’, Deutsche Welle, 1 Oct. 2008, <<http://www2.dw-world.de/southasia/germany/1.234509.1.html>>; and Author’s interview with EU representative, 2008.

⁸² Gya, G., ‘EUPOL Afghanistan: an opportunity for whom?’, *European Security Review*, no.33 (May 2007), pp.4, 5.

V. Висновки

Ближче до середини 2008р. у ЗМІ та експертному середовищі сталася безпрецедентна зміна прогнозів стосовно конфлікту в Афганістані – в цьому конфлікті неможливо отримати перемогу, а довгострокові перспективи країни продовжують виглядати похмурими та непевними. Попри певні обнадійливі зрушення – перегляд міжнародною спільнотою, зокрема США, мотивації і цілей афганських програм, – виразним стає відчуття міжнародної стомленості війною і зростаюче бажання поступитись очікуваннями стосовно Афганістану. Оптимізм, викликаний обранням Президентом США Б.Обами, дає можливість лише тимчасово відстрочити цей вирок. “Нова” стратегія виглядає схожою на старі, і багато залежить від того, наскільки ефективно зможе діяти Адміністрація Б.Обами в наступні рік-два, – до того, як окремі держави почнуть виводити свої війська.

У наступні два-три роки цілком можна очікувати перегляду поняття “успіху”, що зробить можливим виведення міжнародних сил, але вирішальним чинником буде сприйняття наслідків афганським населенням. Поспішність з визнанням дієздатності афганського Уряду, що супроводжуватиметься стрімким виведенням міжнародних сил створили б ризик, залишаючи у країні загрозливу ситуацію у сферах політики та безпеки, з якою доведеться мати справу майбутнім міжнародним експедиційним силам.

На жаль, доля Афганістану протягом наступних кількох років досі вимагає значно кращого балансування. Прогрес просувається повільно, з огріхами та нестійкими результатами. Будь-які чинники – наприклад, політичний замах, інциденти з масовими жертвами серед цивільного афганського населення або особового складу *ISAF*, зміни в уподобаннях польових командирів, – можуть поодинці чи в сукупності звести прогрес нанівець. Хоча багато з міркувань Адміністрації Б.Обами стосовно Афганістану тісно пов’язані з Пакистаном, ситуація там, здається, в наступні кілька років дедалі погіршуватиметься.

Наміри окремих держав скоротити чи вивести свої війська та ресурси, а також втрата рішучості в діях міжнародної спільноти не пройшли повз увагу афганського Уряду, населення країни і, що найбільше турбує, повстанців⁸³. Можливо, єдиним непорушним фактом, який має бути врахований у стратегії Б.Обами і впливає з досвіду міжнародної спільноти за минулі сім років, є те, що майбутні заходи в політичній, військовій сферах і сфері розвитку всередині та навколо Афганістану будуть складнішими, тривалішими і принесуть результати, що значною мірою відрізнятимуться від очікуваних.

⁸³ Представники Талібана стверджують, що “між США та їх союзниками існує недовіра та багато з них не бажують продовжувати бути втягнутими у справи Афганістану. Союзники намагаються покинути країну, і США буде важко чинити ефективний опір цьому процесу”. Див.: Islamic Emirate of Afghanistan, ‘NATO member countries apparently not toeing US line’, 17 Jan. 2009, <[http://www.theunjustmedia.com/Afghanistan/Statements/Jan09/NATOMember countries apparently not toeing US line.htm](http://www.theunjustmedia.com/Afghanistan/Statements/Jan09/NATOMember%20countries%20apparently%20not%20toeing%20US%20line.htm)>. Навряд чи можна бути повністю впевненими, що заяви від імені Талібана надходять саме від нього, але заяви речників талібських ЗМІ періодично з’являються на глобальному сайті джихадистів *TheUnJustMedia.com*, попри його блокування.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2008р.

Розділ 5. Військові витрати

Розділ 6. Виробництво озброєнь

Розділ 7. Міжнародні поставки озброєнь

Розділ 8. Світові ядерні сили

5. Військові витрати

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, КАТАЛІНА ПЕРДОМО,
ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН, ПЕТТЕР ШТОЛЕНХАЙМ

I. Вступ

Світові військові витрати у 2008р., за оцінками, сягнули \$1464 млрд. Це в реальних цінах означає приріст на 4%, порівняно з 2007р., і на 45% – протягом 1999-2008рр.¹ У 2008р. військові витрати становили приблизно 2,4% світового валового внутрішнього продукту (ВВП), або \$217 на душу населення².

У підрозділі II цього розділу наведено огляди головних регіональних і субрегіональних тенденцій в галузі військових витрат, а також тенденцій у 15 країнах з найвищими рівнями військових витрат. У підрозділі III розглядається ситуація у сфері військових витрат США за президентства Дж.Буша, зокрема, витрати на “глобальну війну з тероризмом”. У підрозділах IV-VIII окреслюються регіональні тенденції у сфері військових витрат у Європі, Азії та Океанії, Африці, Південній Америці та на Близькому Сході; особлива увага надається країнам, де відбувалися значимі, з точки зору безпеки, події. Зокрема, в підрозділі VIII розглядається один з перших системних звітів про витрати на потреби іракських сил безпеки. В підрозділі IX містяться висновки.

У додатку 5А наведені дані СІПРІ про військові витрати 168 країн за період 1999-2008рр., а також джерела та методи отримання цих даних. Дані про окремі країни, як і узагальнені світові та регіональні, наведені: в місцевій валюті в поточних цінах – за 1999-2008рр.; у доларах США в постійних (2005р.) цінах – за 1999-2008рр.; у доларах США в поточних цінах за 2008р.; у відсотках ВВП – за 1999-2007рр. В додатку 5Б наведені дані про військові витрати держав-членів НАТО: на військову техніку та озброєння й особовий склад.

¹ Дані про світові військові витрати у 2008р. наведені в поточних цінах у доларах США. Приріст у реальних цінах розраховано в доларах США за постійними цінами та обмінним курсом 2005р. Більш високий приріст (12%) у поточних цінах частково пояснюється нижчим курсом долара, порівняно з іншими основними валютами, у 2008р. Дані в доларах у постійних цінах використовуються для оцінки тенденцій витрат, а в поточних – для аналізу часток витрат, зокрема часток країн (регіонів) у загальних регіональних (світових) витратах. Усі дані в доларах США обчислені на підставі середньорічних валютних курсів. Стосовно вибору валютного курсу див. підрозділ II додатка 5А цього видання. СІПРІ наводить дані в доларах у поточних цінах лише за останній рік. Див. таблиці 5А.1 і 5А.3 додатка 5А цього видання.

² Оцінка частки у ВВП ґрунтується на оцінці світового ВВП у 2008р. – \$62 054 млрд. за ринковим валютним курсом. Див.: International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: Financial Stress, Downturns, and Recoveries* (IMF: Washington, DC, Oct. 2008), p.259. Дані про витрати на душу населення розраховані, виходячи з величини світових військових витрат і чисельності населення світу у 2008р. – 6 750 млн. осіб, без урахування національних вагових коефіцієнтів. Див.: United Nations Population Fund (UNFPA), *State of World Population 2008: Reaching Common Ground—Culture, Gender and Human Rights* (UNFPA: New York, 2008), p.90.

Таблиця 5.1. Оцінки світових і регіональних військових витрат у 1999-2008рр.

Дані наведені в \$ млрд., у постійних цінах за валютним курсом 2005р. Курсивом наведені відсотки. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Region ^a	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Зміни у % 1999-2008
Африка	14,6	13,6	14,2	15,1	15,1	16,8	17,3	17,8	(18,6)	(20,4)	+40
Північна	4,0	4,0	5,2	5,2	5,4	5,9	6,1	6,1	6,6	7,8	+94
Африка (крім Північної)	10,6	9,5	9,1	9,9	9,7	10,9	11,2	11,7	(11,9)	(12,6)	+19
Америка	368	383	388	430	482	523	549	559	576	603	+64
Центральна	3,7	3,9	3,9	3,8	3,8	3,6	3,6	3,4	4,5	4,5	+21
Північна	341	354	357	399	453	493	516	525	540	564	+66
Південна	22,7	24,8	27,4	27,2	25,3	26,6	29,0	30,2	32,1	34,1	+50
Карибський басейн
Азія та Океанія	136	139	147	154	160	169	177	186	196	206	+52
Центральна	0,5
Східна	101	104	110	116	122	127	133	140	149	157	+56
Південна	21,9	22,8	23,5	23,6	24,2	27,5	28,9	29,2	29,9	30,9	+41
Океанія	12,3	12,2	12,7	13,2	13,5	14,0	14,5	15,4	16,2	16,6	+36
Європа	281	287	289	298	302	303	303	309	314	320	+14
Східна	15,9	21,4	23,3	25,8	27,6	28,9	32,0	35,7	39,3	43,6	+174
Західна та Центральна	265	266	265	272	274	274	271	273	275	277	+5
Близький Схід	48,6	53,8	56,9	54,8	56,4	59,3	66,0	70,4	76,5	75,6	+56
Загалом у світі	847	877	895	952	1 015	1 071	1 113	1 142	1 182	1 226	+45
Річна зміна (%)		3,5	2,1	6,3	6,7	5,5	3,9	2,6	3,5	3,7	

() – узагальнені регіональні показники, обчислені на підставі національних даних, отриманих не менш ніж від 90% країн регіону; .. – дані, отримані менш ніж від 60% країн регіону.

^a Дані про витрати окремих країн за регіонами наведені в таблиці 5А.1 додатка 5А цього видання. Окремі країни не враховані через брак даних або суперечливість вибірок даних за певний період. У показниках стосовно Африки не враховані Екваторіальна Гвінея і Сомалі; стосовно Америки – Куба, Гайана, Гаїті, Тринідад і Тобаго; стосовно Азії – Північна Корея і М'янма; стосовно Близького Сходу – Катар. Цих країн немає і в розрахунку загального світового показника.

Джерело: таблиці 5А.1 і 5А.3 додатка 5А цього видання.

II. Регіональні тенденції і країни з найвищими рівнями військових витрат

У таблиці 5.1 наведені оцінки СІПРІ стосовно світових, регіональних і субрегіональних військових витрат. Ці дані ґрунтуються на інформації з відкритих, переважно урядових джерел. Вони відбивають занижену оцінку; реальний рівень військових витрат насправді з ряду причин є вищим³. Проте,

³ Зокрема: (а) деякі країни з розвинутими збройними силами (Північна Корея, Катар) не враховані в загальному показнику через повну відсутність даних; (б) багато країн не виокремлюють певні статті військових витрат, зокрема, військові пенсії і витрати на воєнізовані формування, та не надають їх у звітах, що унеможливає їх врахування; (в) окремі країни користуються позабюджетними джерелами військових витрат (наприклад, доходами від природних ресурсів або надходженнями від військових підприємств), які складно оцінити. Див. також підрозділ II додатка 5А цього видання.

оцінки СІПРІ майже напевно охоплюють переважну більшість світових військових витрат і дають точну картину загальних тенденцій.

Протягом 1999-2008рр. майже всі регіони та субрегіони зробили свій внесок у загальний приріст світових військових витрат. Головним винятком є Західна та Центральна Європа, де помірні рівні економічного зростання та відсутність у більшості країн відчуття загроз, що вимагають застосування звичайних збройних сил, спричинили майже падіння військових витрат у реальних цінах. На фоні загальної тенденції, прагнення окремих країн Центральної і Східної Європи вступити до НАТО та досягти оперативної сумісності із силами Альянсу призвели до збільшення військових витрат.

Протягом 1999-2008рр. субрегіон Східної Європи продемонстрував найшвидше зростання військових витрат – 174%⁴. Основний обсяг цього зростання (87%) припадає на Російську Федерацію, військові витрати якої зумовлювалися високим економічним зростанням і бажанням відновити свій статус потужної держави. До інших субрегіонів з найбільшими приростами, починаючи з 1999р., належать: Північна Африка (94%), Північна Америка (66%), Східна Азія (56%) та Близький Схід (56%). Значне зростання відбулося в усіх країнах Північної Африки, але більша частка приросту припадає на Алжир – внаслідок потужного економічного піднесення, підвищення регіональної політичної ролі країни та активізації повстанських сил. Зростання в Північній Америці майже повністю завдячує витратам США – внаслідок двох воєн і постійно діючих програм модернізації збройних сил. У Південній Азії найбільші абсолютний і відносний показники приросту мав Китай. Збільшення військових витрат Китаю відбувалося майже синхронно з його економічним зростанням і було пов'язане з амбіціями стати великою державою. Всі країни-лідери Східної Азії, за винятком Японії, також мали значне зростання військових витрат. Конфлікти, що точаться на Близькому Сході, спричинені ними напружена ситуація і нестабільність, разом з високими цінами на нафту, сприяли значному приросту військових витрат у більшості країн. Країни Південної Америки за 10 років збільшили свої військові витрати на 50%. Цю групу очолюють Бразилія, яка давно та енергійно виборює статус регіонального лідера, та Колумбія, в якій швидке нарощування витрат пов'язане із внутрішнім конфліктом.

На фоні цих тривалих тенденцій витрати на Близькому Сході у 2008р. вперше з часів початку конфлікту в Іраку знизились, але це, схоже, не надовго. Витрати у Східній Європі, Північній і Південній Америці та Східній Азії продовжували зростати приблизно однаковими темпами, порівняно з минулими роками, тоді як темпи зростання витрат країн Північної Африки різко підвищилися – знову домінував Алжир, який зараз є лідером з військових витрат серед країн Африки (див. підрозділ VI).

⁴ Країни Східної Європи: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна.

Таблиця 5.2. 15 країн з найвищим рівнем військових витрат у 2008р.

Дані про витрати наведені в \$, у поточних цінах за ринковим валютним курсом.

Місце	Країна	Обсяг (\$ млрд.)	Світова частка (%)	Витрати на душу населення (\$)	% ВВП, 2007 ^a	Зміни, 1999-2008 (%)
1	США	607	41,5	1 967	4,0	66,5
2	Китай	[84,9]	[5,8]	[63]	[2,0]	194
3	Франція	65,7	4,5	1 061	2,3	3,5
4	Велика Британія	65,3	4,5	1 070	2,4	20,7
5	Росія	[58,6]	[4,0]	[413]	[3,5]	173
Усього перша п'ятірка		882	60			
6	Німеччина	46,8	3,2	568	1,3	-11,0
7	Японія	46,3	3,2	361	0,9	-1,7
8	Італія	40,6	2,8	689	1,8	0,4
9	Саудівська Аравія ^b	38,2	2,6	1 511	9,3	81,5
10	Індія	30,0	2,1	25	2,5	44,1
Усього перша десятка		1 084	74			
11	Південна Корея	24,2	1,7	501	2,7	51,5
12	Бразилія	23,3	1,6	120	1,5	29,9
13	Канада	19,3	1,3	581	1,2	37,4
14	Іспанія	19,2	1,3	430	1,2	37,7
15	Австралія	18,4	1,3	876	1,9	38,6
Усього перші 15 країн		1 188	81			
Загалом у світі		1 464	100	217	2,4	44,7

[] – оцінка СППІ.

^a Військове навантаження держави – це частка військових витрат у ВВП. Дані – за 2007р., останній рік, за який доступні дані про ВВП.

^b Дані стосовно Саудівської Аравії містять витрати на підтримання громадського порядку та безпеки, тому можуть бути дещо завищеними.

Джерела: військові витрати – додаток 5А цього видання; *населення* – United Nations Population Fund (UNFPA), *State of World Population 2008: Reaching Common Ground-Culture, Gender and Human Rights* (UNFPA: New York, 2008).

У таблиці 5.2 наведені 15 країн світу з найвищим рівнем військових витрат у 2008р.⁵ Частка цих країн становила 81% світових військових витрат, а перших п'яти – 60%; це співвідношення збереглося з 2007р. Частка США – 42% загального обсягу – досі є найбільшою, а Китай, Франція і Велика Британія залишаються далеко позаду.

⁵ Дані про військові витрати в таблиці 5.2 конвертовано в долари США за поточними цінами з використанням ринкового валютного курсу 2008р. У *Щорічнику СППІ 2008* (як і в попередніх виданнях) у таблиці 15 країн з найвищим рівнем військових витрат за основу взято конвертацію військових витрат у долари США в постійних (2005р.) цінах за ринковим валютним курсом. Це означає, що ранжування країн і частки у ВВП за 2007р., наведені в *Щорічнику СППІ 2008*, дещо відрізняються від наведених тут через коливання валютних курсів у період 2005-2007рр. Перелік 15 країн-лідерів у військових витратах за 2007р. залишається незмінним, незалежно від методу конвертації.

Перелік 15 країн-лідерів у військових витратах у 2008р. залишився незмінним з 2007р., хоча дещо змінилися позиції країн. Зокрема, у 2008р. Китай вперше посів друге місце у світі, а Франція трохи випередила Велику Британію. Серед цих 15 країн-лідерів спостерігається значна різноманітність показників витрат на душу населення та часток ВВП, а також темпів зростання, починаючи з 1999р. Військове навантаження Саудівської Аравії – тобто, частка військових витрат у ВВП – сягнуло у 2007р. (останній рік, за який є дані) 9,3% (вищий рівень мав лише Оман). Південна Корея, Росія і США також перевищили середній світовий рівень у 2,4%. Рівень військового навантаження менше 2% мали країни з нижньої частини переліку: Австралія, Італія, Бразилія, Німеччина, Іспанія, Канада та Японія. Франція, Німеччина, Італія та Японія, – показали найнижчі або від’ємні темпи зростання військових витрат у реальних цінах за період з 1999р. Витрати інших країн-лідерів значно збільшилися. Починаючи з 1999р., Китай і Росія збільшували свої витрати дуже швидко – майже потроюючи річні обсяги. Південна Корея, Саудівська Аравія і США збільшували витрати більш ніж на 50%.

Для конвертації даних про національні військові витрати в долари США СІПРІ використовує ринковий валютний курс (РВК, *market exchange rates, MER*), оскільки він є найпростішим інструментом порівняння військових витрат на міжнародному рівні. Натомість, порівняння можливе й за паритетом купівельної спроможності (ПКС, *purchasing power parity, PPP*), що краще відбиває можливості з придбання певного обсягу товарів і послуг за певну суму коштів у кожній конкретній країні. Якщо скористатися ПКС, то ранжування 15 країн-лідерів було б дещо іншим⁶. Рейтинг на основі ПКС суттєво відрізняється від рейтингу на основі РВК, насамперед для країн, що розвиваються, та меншою мірою для перехідних економік – переважно внаслідок більш високої внутрішньої купівельної спроможності валют цих країн. У цьому списку Росія посіла б третє місце, Індія – четверте, Велика Британія – п’яте, а Саудівська Аравія – шосте. Туреччина ввійшла б до 15 країн-лідерів, випередивши Австралію та Іспанію. Хоча США в будь-якому випадку були б далеко попереду, їх відносне домінування зменшилося б: з використанням РВК, співвідношення військових витрат США і Китаю становить 7,2 : 1, а з використанням ПКС зменшується вдвічі – 3,6 : 1.

Однак, зазначені переваги ПКС є відносними. Зокрема, застосовуючи цей інструмент, навряд чи можна оцінити співвідношення вартості передових технологій і систем озброєнь у кожній країні⁷.

⁶ У цьому абзаці кількісна інформація наведена за ПКС станом на 2005р. (оскільки курси 2008р. ще не відомі) і ґрунтується на порівнянні цін на товари та послуги в типовому кошику ВВП. Оскільки ПКС враховує зміни в загальному рівні цін у кожній країні, то різниця (у відносному вираженні) між поточними та постійними цінами в доларах є набагато меншою, порівняно з оцінками, отриманими із застосуванням РВК.

⁷ Стосовно вибору на користь РВК, порівняно з ПКС, див. також підрозділ II додатка 5А цього видання.

III. Сполучені Штати

Під час восьмирічної каденції Дж.Буша військові витрати США в реальних цінах зросли до найвищого за період після Другої світової війни рівня. Це відбулося внаслідок швидко зростаючих бюджетних видатків на конфлікти в Афганістані та Іраку під гаслом “глобальної війни з тероризмом”. На відміну від попередніх тривалих війн США, кошти на ці конфлікти виділялися переважно через надзвичайні додаткові асигнування поза межами офіційного бюджетного процесу, набагато пізніше початку конфлікту, а їх джерелом були запозичення⁸. В найближчій перспективі ці конфлікти й надалі вимагатимуть крупних бюджетних ресурсів, навіть якщо нова Адміністрація Президента Б.Обами (*Barack Obama*) розпочне дочасний вивід військ США з Іраку. Іншою спадщиною Адміністрації Дж.Буша є зміна бюджетного профіциту на значний дефіцит, що призвело до значного зростання державного боргу. Зростання військових витрат було однією з головних причин цього, навіть якщо рівень їх впливу піддається сумніву.

Офіційні військові витрати США (бюджетні витрати на національну оборону) збільшилися з \$294,4 млрд. у 2000ф.р., що передувало початку правління Адміністрації Дж.Буша, до, за оцінками, \$607,3 млрд. у 2008ф.р. (таблиця 5.3)⁹. Бюджет 2009ф.р. – останній бюджет Адміністрації Дж.Буша – передбачав витрати на оборону в сумі \$675 млрд., що в реальних цінах означало їх зростання у 2,3 раза за десятирічний період. Попри потужні темпи економічного зростання, частка витрат на національну оборону у ВВП збільшувалася значно повільніше і збільшилася протягом 2000-2009ф.рр. з 3% до 4,5%. Крім того, оскільки орієнтовні витрати на військові операції в Афганістані та Іраку у 2009ф.р. не були повністю профінансовані, очікувався додатковий бюджетний запит, який би збільшив загальний приріст військових витрат¹⁰. Найбільше зростання відбулось у сферах військового будівництва, закупівлі озброєнь, а також експлуатації та обслуговування техніки.

Фінансування “глобальної війни з тероризмом”

Політика, спрямована на “глобальну війну з тероризмом”, призвела, за оцінками, до витрат протягом 2001-2008ф.р. на загальну суму \$797 млрд. (таблиця 5.4). Більшість цієї суми, а саме \$749 млрд., було виділено Міністерству

⁸ За бюджетною термінологією США, виділення коштів урядовим установам на конкретні цілі визначається постійним чи річним законом про *бюджетні асигнування (appropriation)*. *Додаткові бюджетні асигнування (supplemental appropriation)* стосуються додаткових бюджетних повноважень. Див., наприклад, глосарій: US Congressional Budget Office, *The Budget and Economic Outlook: Fiscal Years 2008 to 2018* (US Congress: Washington, DC, Jan. 2008), pp.165-181.

⁹ *Vumpatu (outlays)* – це здійснені виплати. Витратами можуть бути платежі за виконання юридично визначених зобов’язань (*obligation*) – наприклад, замовлення чи контракту – попередніх фінансових років. Натомість, *бюджетні повноваження (budget authority)* – це право Уряду США брати на себе юридично обов’язкові фінансові зобов’язання, що можуть стосуватися негайних або майбутніх витрат. Див.: *US Congressional Budget Office* (посилання 8).

¹⁰ Другим додатковим асигнуванням на 2009ф.р. передбачалося виділення \$80 млрд., у т.ч. \$50 млрд. на закупівлі озброєнь. Див.: ‘DoD readies \$80 billion supplemental request’, *Forecast International*, 25 Nov. 2008.

Таблиця 5.3. Витрати США за статтями Міністерства оборони та загалом на національну оборону у 2000-2009ф.рр.

Дані наведені в \$ млрд. за фінансовий рік (12 місяців, починаючи з 1 жовтня попереднього календарного року).

	2000	2001	2003	2005	2007	2008 ^a	2009 ^a
<i>Витрати в поточних цінах^b</i>							
МО	281,1	290,2	387,2	474,1	529,8	583,1	651,2
Особовий склад	76,0	74,0	106,7	127,5	128,8	137,4	129,1
Експлуатація та обслуговування ОВТ	105,8	112,0	151,4	188,1	216,6	225,1	241,5
Придбання ОВТ	51,7	55,0	67,9	82,3	99,7	130,5	142,8
НДДКР, випробування та оцінка	37,6	40,5	53,1	65,7	73,1	74,7	78,6
Військове будівництво	5,1	5,0	5,9	5,3	7,9	10,2	15,1
Житлове забезпечення	3,4	3,5	3,8	3,7	3,5	4,3	3,4
Інше ^c	1,5	0,3	-1,6	1,5	0,2	0,8	40,8
МЕ	12,1	12,9	16,0	18,0	17,1	17,8	18,2
Інші міністерства	1,2	1,6	1,6	3,2	5,7	6,4	5,7
Всього на національну оборону	294,4	304,8	404,8	495,3	552,6	607,3	675,1
<i>Витрати в постійних (2000ф.р.) цінах</i>							
Всього на національну оборону	294,4	297,2	364,4	407,3	426,4	463,9	504,7
<i>Витрати як частка ВВП (%)</i>							
Всього на національну оборону	3,0	3,0	3,7	4,0	4,0	4,2	4,5

МО – Міністерство оборони; МЕ – Міністерство енергетики; ф.р. – фінансовий рік; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи; ОВТ – озброєння та військова техніка.

^a Дані за 2008-2009ф.рр. є оціночними.

^b Витрати – це сума виплат у конкретному році на реалізацію бюджетних повноважень.

^c Від'ємна величина витрат за цією категорією є наслідком труднощів класифікації бюджетних заходів, яка стосується функцій, а не витрат відомств чи організацій. Високий показник за 2009р. не пояснюється в першоджерелах, але, можливо, є наслідком складнощів функціональної класифікації додаткових асигнувань для МО у 2009ф.р. на суму \$66 млрд.

Джерело: US Office of Management and Budget, *Budget of the United States Government, Fiscal Year 2009: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2008), pp.60-61, 125-126.

оборони (МО). Операція в Іраку була найдорожчою (\$603 млрд.) – операції в Афганістані та інших країнах разом коштували \$160 млрд. Станом на липень 2008р., щомісячні бюджетні зобов'язання МО за контрактами та виплатами зарплат в Іраку дорівнювали в середньому \$9,9 млрд.; в Афганістані – \$2,4 млрд.¹¹ Наприкінці 2008р. витрати на війну в Іраку набагато перевищили початкові очікування Адміністрації Дж.Буша та Конгресу. У 2002р. Бюджетний офіс Конгресу (*Congressional Budget Office, CBO*) оцінив бюджетні видатки на потенційну війну в Іраку на суму \$44 млрд., а оцінка потенційної вартості війни (\$100-200 млрд.), зроблена Л.Ліндсеєм (*Lawrence Lindsay*), головним економістом Президента Дж.Буша, була спростована директором Адміністративно-бюджетного управління Білого

¹¹ Belasco, A., *The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations since 9/11*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33110 (US Congress, CRS: Washington, DC, 15 Oct. 2008).

Таблиця 5.4. Оцінка фінансування “глобальної війни з тероризмом” у 2001-2008ф.рр.

Дані є оцінками бюджетних повноважень, зробленими Науково-дослідною службою Конгресу, та наведеними в \$ млрд., у поточних цінах за фінансовий рік (12 місяців, починаючи з 1 жовтня попереднього календарного року).

	2001- 2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Всього
<i>Фінансування органів виконавчої влади</i>								
МО	33,0	77,4	72,4	102,6	116,8	165,0	181,2	748,6
Державний департамент/ USAID	0,8	3,7	21,7	4,8	4,3	5,0	5,1	45,4
Департамент у справах ветеранів війни/медична допомога ветеранам	0,0	0,0	0,0	0,2	0,4	1,0	1,3	2,9
Всього	33,8	81,1	94,1	107,6	121,5	171,0	187,7	796,8
<i>Фінансування операцій</i>								
<i>Iraqi Freedom</i> ^a	0,0	53,0	75,9	85,5	101,7	133,6	153,5	603,2
<i>Enduring Freedom</i> ^b	20,8	14,7	14,5	20,0	19,0	36,9	34,0	159,8
<i>Noble Eagle</i> ^c	13,0	8,0	3,7	2,1	0,8	0,5	0,2	28,3
Нерозподілені	0,0	5,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,5
Всього	33,8	81,1	94,1	107,6	121,5	171,0	187,7	796,8
Річна зміна (%)	..	140	16	14	14	41	10	

USAID (Agency for International Development) – Агентство США з міжнародного розвитку.

^a Операція *Iraqi Freedom* почалася восени 2002р. з розгортання військ для вторгнення до Іраку в березні 2003р. і продовжилася як операції проти повстанців і забезпечення стабільності.

^b Операція *Enduring Freedom* охоплює врегулювання конфлікту в Афганістані та інші операції в рамках “глобальної війни з тероризмом”, починаючи з операцій на Філіппінах і Джібуті, що розпочалися відразу після терористичної атаки на США у вересні 2001р.

^c Операція *Noble Eagle* спрямована на забезпечення всебічної безпеки військових баз США та інших об'єктів усередині країни.

Джерело: Belasco, A., *The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations since 9/11*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33110 (US Congress, CRS: Washington, DC, 15 Oct. 2008), tables 1 and 2.

Дому (*Office of Management and Budget, OMB*) як “дуже, дуже завищена”¹². Головними причинами таких грубих помилок був розрахунок на нетривалість операції: оцінка *СВО* ґрунтувалася на сценарії, що передбачав 30 діб бойових дій і 75 діб присутності в регіоні після їх завершення.

В історії США ніколи раніше не було 6-8-річних війн, фінансування яких здійснювалося б шляхом надзвичайних додаткових асигнувань¹³. Протягом 2001-2009ф.рр. переважна частина (90%) фондів МО була використана на надзвичайні додаткові асигнування. Лише 10% фінансування МО відбувалося за стандартними процедурами оборонних видатків або трансфертами

¹² US Congressional Budget Office, ‘Estimated costs of a potential conflict with Iraq’, Sep. 2002, <<http://www.cbo.gov/doc.cfm?index=3822>>. Ретроспективне повідомлення про сенсаційне пророцтво Л.Ліндсея, див.: Lindsey, L.B., ‘What the Iraq war will cost the U.S.’, *Fortune*, 11 Jan. 2008.

¹³ Kosiak, S.M., *Cost of the Wars in Iraq and Afghanistan, and other Military Operations through 2008 and Beyond* (Center for Strategic and Budgetary Assessments: Washington, DC, 2008), pp.vi, 59-68.

на звичайні види асигнувань, хоча саме до цих видатків, а не надзвичайних додаткових асигнувань, належало фінансування більшої частини допомоги іноземним державам і дипломатичних операцій. Запровадження надзвичайних додаткових асигнувань для фінансування військових операцій створило проблеми, оскільки витрати на війну вийшли за межі граничних рівнів стандартних (дискреційних) витрат, внаслідок чого нагляд за ними з боку Конгресу було ускладнено¹⁴. Ці та інші проблеми були вказані в кількох звітах Головного бюджетно-контрольного управління Уряду США (*US Government Accountability Office, GAO*), в яких надавалися рекомендації МО, спрямовані на підвищення прозорості та достовірності звітів МО про витрати¹⁵.

Конфлікти в Афганістані та в Іраку виявилися більш витратними, порівняно з іншими недавніми військовими операціями США. Найважливішою причиною збільшення обсягу витрат на війни протягом останніх кількох років було надто широке трактування Адміністрацією Дж.Буша поняття “глобальна війна з тероризмом”. Як зазначалося в одному з комплексних аналізів витрат на ці війни, неможливо точно оцінити, який обсяг фінансування закупівель озброєнь можна коректно віднести до витрат на конфлікти в Афганістані та Іраку, а скільки – на задоволення потреб довгострокової модернізації Збройних сил¹⁶. Причиною такого стану справ автор вважає те, що починаючи з додаткового запиту на “глобальну війну з тероризмом” у 2007ф.р., МО почало набагато ширше трактувати види витрат, які можна покривати додатковими асигнуваннями. Нове керівництво МО дозволило відносити до додаткових асигнувань фінансування будь-яких операцій МО, пов’язаних з “глобальною війною з тероризмом”, внаслідок чого зникла будь-яка принципова різниця між віднесенням витрат до спеціальних воєнних асигнувань або до основного оборонного бюджету¹⁷. З того часу додаткові асигнування охоплюють суттєві витрати на програми та заходи, які не стосуються військових операцій в Афганістані та Іраку, що ускладнює оцінку вартості та бюджетних наслідків цих програм і заходів на довгострокову перспективу, зменшує ефективність процесу довгострокового планування та формування бюджету МО¹⁸.

Вплив військових витрат на бюджет США

Вплив значного зростання військових витрат США на бюджет частково залежить від того, яким чином здійснювалося фінансування. Як зазначалося вище, Адміністрація Дж.Буша застосовувала зовсім інший, ніж її попередники,

¹⁴ Belasco (посилання 11), p.9. *Дискреційні (discretionary)* витрати – це бюджетні повноваження, що надаються та контролюються в рамках законів про асигнування, та витрати на реалізацію цих бюджетних повноважень. На відміну від них, *обов’язкові* або *прямі (mandatory or direct)* витрати – це бюджетні повноваження, надані іншими законами, крім законів про асигнування, та витрати на реалізацію цих бюджетних повноважень, наприклад, довгострокові норми пенсійного забезпечення та витрат на охорону здоров’я. Див.: US Congressional Budget Office (посилання 8).

¹⁵ Див., наприклад: Pickup, S.L., ‘Global War on Terrorism: reported obligations for the Department of Defense’, GAO-08-1128R, US Government Accountability Office (GAO), 15 Sep. 2008, <<http://www.gao.gov/products/GAO-08-1128R>>.

¹⁶ Kosiak (посилання 13), p.v.

¹⁷ England, G., Deputy US Secretary of Defense, ‘Ground rules and process for FY ’07 spring supplemental’, 25 Oct. 2006, cited in Kosiak (посилання 13), p.53.

¹⁸ Kosiak (посилання 13), pp.52-58.

підхід до фінансування процесу врегулювання конфліктів в Афганістані та Іраку¹⁹. Якщо раніше витрати на ведення війн США, за невеликими винятками, фінансувалися шляхом комбінування збільшення податків, обмеження необоронних витрат і запозичень, то Адміністрація Дж.Буша для фінансування військових операцій не вдавалася ні до підвищення податків, ні до запровадження значних обмежень необоронних витрат. Натомість, фінансування здійснювалося переважно за рахунок запозичень (таблиця 5.5). Однак, хоча необоронні витрати не обмежувалися, вони становили дедалі меншу частку в загальних бюджетних витратах; водночас частка витрат на національну оборону в загальних бюджетних витратах збільшилася з 17% у 2000ф.р. до 22% у 2009ф.р. Частка витрат на національну оборону в дискреційних витратах зросла ще більше – з 48% до 55%²⁰. Отже, утворився певний компромісний “перерозподіл” видатків між оборонними та необоронними статтями бюджету. Більшою мірою цей “перерозподіл” здійснювався за рахунок таких необоронних статей, як гарантовані доходи, та меншою – витрат на охорону здоров’я та освіту.

Використання запозичень для фінансування операцій в Афганістані та Іраку супроводжувалося перетворенням профіциту річного бюджету в сумі \$236 млрд. у 2000ф.р. на дефіцит обсягом \$407 млрд. у 2009ф.р. Бюджетний дефіцит був навіть більшим, що наводить на думку, що зростання загального дефіциту пом’якшувалося постійними профіцитами в системі соціального забезпечення, про що свідчать дані про позабюджетний дефіцит (таблиця 5.5). Внаслідок значного зростання бюджетного дефіциту державний борг США майже подвоївся – з \$5,6 трлн. у 2000ф.р. до \$10,4 трлн. у 2009ф.р., що дорівнює 69% ВВП. Хоча зростання військових витрат – не єдина причина збільшення бюджетного дефіциту та державного боргу США, але, поза сумнівом, зробило до цього збільшення значний внесок²¹.

Поглиблення фінансової кризи у II половині 2008р. та заходи з пом’якшення її впливу можуть спричинити подальше збільшення бюджетного дефіциту. За прогнозом *CBO*, оприлюдненим у січні 2009р., бюджетний дефіцит зросте з \$455 млрд. (3,2% ВВП) у 2008ф.р. (дещо більше, ніж у прогнозі від березня 2008р., наведеному в таблиці 5.5) до приголомшливої величини \$1,2 трлн. (8,3% ВВП) у 2009ф.р.²² Хоча прогноз *CBO* враховує оціночну вартість викупу Урядом двох фінансованих ним у 2008р. іпотечних компаній,

¹⁹ Там само, pp.59-68.

²⁰ Стосовно терміну “дискреційні витрати” див. посилання 14.

²¹ Проте, завдяки зменшенню відсоткових ставок, частка виплати нетто-відсотків у бюджетних асигнуваннях Уряду США не збільшилася.

²² US Congressional Budget Office, *The Budget and Economic Outlook: Fiscal Years 2009 to 2019* (US Congress: Washington, DC, Jan. 2008), p.16. У більшості років обсяг боргових зобов’язань, за даними Міністерства фінансів, приблизно дорівнює річному дефіциту бюджету, хоча цей борг утворюється і за рахунок покриття ряду інших статей витрат. У 2008-2009ф.рр. заходи Міністерства фінансів зі стабілізації фінансових ринків спричинили, крім зростання позики, спрямованої на покриття дефіциту бюджету, потребу у значних додаткових запозиченнях (\$300 млрд. у 2008ф.р. і \$200 млрд. у 2009ф.р.).

Таблиця 5.5. Бюджетні витрати, доходи, профіцит або дефіцит і державний борг протягом 2000-2009ф.рр.

Дані наведені в \$ млрд. у поточних цінах за фінансовими роками (що тривають 12 місяців, починаючи з 1 жовтня попереднього календарного року). Курсивом наведені відсотки. Дані станом на березень 2008р.

	2000	2001	2003	2005	2007	2008 ^a	2009 ^a
Загальні витрати^b	1 789,2	1 863,2	2 160,1	2 472,2	2 730,2	2 931,2	3 107,4
Національна оборона	294,4	304,8	404,8	495,3	552,6	607,3	675,1
Виплати відсотків (брутто)	361,9	359,5	318,1	352,3	430,0	459,2	487,3
Виплати відсотків (нетто)	222,9	206,2	153,1	184,0	237,1	243,9	260,2
Загалом доходів	2 025,4	1 991,4	1 782,5	2 153,9	2 568,2	2 521,2	2 699,9
Особисті податки на прибуток	1 004,5	994,3	793,7	927,2	1 163,5	1 219,7	1 259,0
Профіцит/дефіцит	236,2	128,2	-377,6	-318,3	-162,0	-410,0	-407,4
Бюджетний ^c	86,4	-32,4	-538,4	-493,6	-343,4	-602,2	-611,1
Позабюджетний ^c	149,8	160,7	160,8	175,3	181,5	192,2	203,7
Державний борг на кінець року	5 628,7	5 769,9	6 760,0	7 905,3	8 950,7	9 654,4	10 413,4
Як частка ВВП (%)	58,0	57,4	62,5	64,6	65,6	67,5	69,3
Витрати на національну оборону як частка урядових витрат (%)	16,5	16,4	18,7	20,0	20,2	20,7	21,7
<i>Частка дискреційних витрат (%)</i>							
Національна оборона	48,0	47,1	49,1	51,0	52,7	53,1	55,4
Освіта	5,5	5,8	6,2	6,1	5,7	5,5	5,1
Охорона здоров'я	4,9	4,7	5,4	5,2	5,0	4,8	4,6
Гарантовані доходи ^d	6,7	6,8	6,2	5,6	5,4	5,2	4,8

^a Дані за 2008-2009ф.рр. є оціночними.

^b Витрати – це сума коштів, витрачена в конкретному році як результат реалізації бюджетних повноважень.

^c Бюджетний профіцит/дефіцит утворюється за рахунок бюджетних доходів/витрат Уряду США. Позабюджетний профіцит/дефіцит виникає внаслідок позабюджетних витрат/надходжень, які вилучаються з підсумкових даних бюджету згідно із законом. Прикладом позабюджетних доходів/витрат є доходи/витрати трастових фондів соціального забезпечення (пенсійного), трастового фонду *Medicare* (медичне страхування для пенсіонерів), трансакції Поштової служби.

^d До гарантованих доходів зараховуються пенсійне страхування (загальне та державних службовців) і страхування на випадок інвалідності (за винятком соціального забезпечення), допомога з безробіття, допомога на житло та продовольча допомога.

Джерело: US Office of Management and Budget, *Budget of the United States Government, Fiscal Year 2009: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2008), pp.22, 60-61, 31, 128, 154-155.

він не бере до уваги наслідки ухвалення майбутніх законодавчих актів, що передбачають пакет економічних стимулів (запропонований Президентом Б.Обамою) та додаткове фінансування витрат на війну. Останні можуть призвести до значного перевищення прогнозних оцінок бюджетного дефіциту, оскільки прогнози СВО ґрунтувалися на екстраполяції бюджетних витрат станом на січень 2009р., які були майже на \$120 млн. нижчими, ніж загальна сума асигнувань на ведення війни в попередньому році разом з іншими додатковими асигнуваннями, що очікувалися до кінця 2008ф.р.²³ В будь-якому випадку, бюджетний

²³ US Congressional Budget Office (посилання 22), p.13.

дефіцит 2009ф.р., ймовірно, набагато перевищить попередній рекорд періоду після Другої світової війни, досягнутий у 1983р. – 6% ВВП²⁴.

Хоч окремі з оголошених Адміністрацією Б.Обами змін у політиці національної безпеки, напевне, сприятимуть зниженню високого рівня військових витрат США, проте їх результати виявляться не відразу. Згідно з двома сценаріями бюджетних видатків на майбутнє розгортання сил США в Афганістані, Іраку та інших місцях, розробленими СВО в рамках прогнозних оцінок витрат на період 2010-2019рр., щорічні витрати почнуть скорочуватися, порівняно з нинішніми прогнозами, лише у 2012р. або 2016р. – залежно від темпів виводу військ²⁵.

Виступаючи в Сенатській комісії у справах Збройних сил (*Senate Armed Services Committee*) у січні 2009р., Міністр оборони США Р.Гейтс (*Robert Gates*) заявив, що “вентиль фінансування потреб оборони, відкритий 11 вересня, закривається”, а тиск на бюджет, зумовлений економічною кризою, поставить Збройні сили у важке становище²⁶. Проте, внаслідок зазначених тут причин, значних скорочень військових витрат найближчим часом досягти буде важко.

IV. Європа

У 2008р. військові витрати в Європі сягнули \$413 млрд., що в реальних цінах на 1,4% більше, ніж у 2007р.²⁷ Витрати у Східній Європі збільшилися на 11%, продовжуючи тривалу тенденцію зростання, а в Західній і Центральній Європі вони зросли на 0,6%. Протягом 1999-2008рр. загальний обсяг витрат у реальних цінах зріс у європейському регіоні на 14%, причому у Східній Європі спостерігалось зростання на 174%, а в Західній та Центральній – на 4,5%.

Західна та Центральна Європа

У 2008р. у країнах Західної і Центральної Європи, внаслідок відсутності серйозних воєнних загроз, невеликого економічного зростання та бажання звести до мінімуму бюджетні дефіцити, продовжилася тенденція плавного зменшення військових витрат. Найбільші відсотки зростання показали здебільшого країни, що недавно вступили до НАТО або готуються до вступу: понад 10% зростання військових витрат мали Румунія і Словенія, які вступили до НАТО у 2004р., та Албанія і Хорватія, вступ яких очікується у 2009р.²⁸ Спільною рисою для більшості країн регіону є значні зміни у структурі оборонних бюджетів на користь закупівель ОВТ та НДДКР – через прагнення адаптувати збройні сили до експедиційних місій і наміри застосовувати нові інформаційні та комунікаційні технології.

²⁴ Там само, р.11.

²⁵ Там само, рр.21-24.

²⁶ Gates, R.M., Secretary of Defense, Submitted statement, Armed Services Committee, US Senate 27 Jan. 2009, <http://armed-services.senate.gov/e_witnesslist.cfm?id=3614>.

²⁷ Див. таблицю 5А.1 додатка 5А цього видання.

²⁸ ‘NATO to take in Croatia, Albania’, BBC News, 9 July 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7497350.stm>>.

Оборонні бюджети на 2008р. були сформовані задовго до того, як у вересні 2008р. з'ясувалися масштаби глобальної фінансової кризи. Проте, ряд країн – зокрема, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Сербія і Швеція – внаслідок складної економічної ситуації планують скорочення оборонних бюджетів на 2009р. У випадку Швеції це відбулося після скорочення у 2008р. військових витрат на 6,6%, що прискорило відставку Міністра оборони М.Оденберга (*Mikael Odenberg*)²⁹.

Велика Британія, попри збільшення у 2008р. військових витрат у реальних цінах на 3%, порівняно з 2007р., і на 21% – з 1999р., стикнулася зі значним дефіцитом оборонного бюджету. Частково, це було спричинено участю у двох конфліктах – в Афганістані та Іраку, – вартість якої до 2009р. мала становити, за прогнозом, £12 млрд. (\$18 млрд.)³⁰. Іншою причиною були зобов'язання за численними проектами розробки озброєнь за відсутності чітких планів фінансування. Урядові чиновники перенесли компенсацію цього бюджетного дефіциту в сумі £1,5-2 млрд. на період 2009-2011рр.³¹ З метою компенсації браку коштів у 2008р., Уряд вирішив скоротити або відкласти (але не скасовувати) ряд проєктів³².

Франція, яка оприлюднила в червні 2008р. нову Білу книгу з питань оборони, дещо скоротила свої військові витрати. Це сталося завдяки зусиллям з мінімізації бюджетного дефіциту, який, проте, за прогнозами перевищить у 2008р. прийнятий для країн ЄС граничний рівень 3% ВВП. На міністерському рівні було пояснено, що від Міністерства оборони (як і від інших відомств) очікувалося використання резервів економії – зокрема, у 2008р. необхідно було скоротити 6 000 робочих місць. Крім того, напередодні видання Білої книги було призупинено ряд проєктів озброєння³³.

У Білій книзі окреслена нова загальна стратегія національної безпеки на наступні 15 років у контексті бачення світу – “не обов'язково більш небезпечного, але напевне менш передбачуваного, менш стабільного та більш суперечливого”, в якому зникла традиційна межа між “внутрішньою” і “зовнішньою” безпекою³⁴. Біла книга ставить перед Збройними силами п'ять ключових стратегічних завдань: вивчення ситуації і попередження, запобігання, стримування,

²⁹ ‘Odenbergs avgång en protest mot nedskärningar’ [Odenberg's resignation a protest against cuts], *Dagens Nyheter*, 5 Sep. 2007.

³⁰ British House of Commons, *Hansard*, 8 July 2008, columns 1457W–1458W; and Agence France-Presse, ‘Wars to cost Britain 12 billion pounds by '09’, *Defense News*, 8 July 2008.

³¹ Ripley, T., ‘UK industry chiefs move to mitigate budget budget cuts’, *Jane's Defence Weekly*, 30 Jan. 2008; Norton-Taylor, R., ‘Defence chiefs plan equipment cuts amid £2bn hole in budget’, *The Guardian*, 16 Sep. 2008; and Chuter, A., ‘U.K. industry expects delays, not cancellations’, *Defense News*, 18 Nov. 2008.

³² Darling, D., ‘Dark days for U.K. defense as program delays are announced’, Forecast International, 12 Dec. 2008, <<http://emarketalerts.forecast1.com/mic/eabstract.cfm?recno=154919>>.

³³ Chuter, A. and Tran, P., ‘Hard budget choices freeze U.K., French equipment picks’, *Defense News*, 14 Apr. 2008; Budget deficit data from International Monetary Fund (IMF), World Economic Outlook Database, Oct. 2008.

³⁴ French Government, *Défense et sécurité nationale: Le livre blanc* [Defence and national security: the White Paper] (Odile Jacob: Paris, June 2008). English translation: French Government, *The French White Paper on Defence and National Security* (Odile Jacob: New York, 2008), pp.14, 55.

захист і втручання³⁵. Передбачається дедалі більший відхід від територіальної оборони як головного призначення Збройних сил до виконання переважно експедиційних функцій у взаємодії зі США та іншими партнерами по НАТО та ЄС. У цьому контексті найбільш вражаючою була пропозиція до Франції поновити участь у структурах військового управління НАТО³⁶.

Структура Збройних сил Франції має бути реорганізована, будуть скорочені постійні групи військ на іноземних територіях, загальна чисельність (271 тис. осіб) до 2014р. має бути скорочена на 46 500 військовослужбовців і 7 500 цивільних. Метою цих заходів є досягнення здатності розгорнути війська чисельністю 30 тис. протягом шести місяців та утримання їх протягом одного року³⁷. Головними пріоритетами витрат на озброєння будуть: розвиток технологій командування, управління, зв'язку, комп'ютеризації, розвідки, спостереження та рекогносцировки (*C⁴ISR*) – зокрема, космічних технологій, на які передбачене подвоєне фінансування; захист військ; стратегічна мобільність; бойові дії підводних сил; засоби удару по об'єктах у глибині оборони. Водночас, обсяг закупівель окремих нових основних систем озброєнь заплановано зменшити³⁸.

Згідно з Білою книгою, до 2012р. обсяги оборонного бюджету Франції в реальних цінах залишаться постійними з наступним щорічним збільшенням на 1% до 2020р. Винятком є визначення в цьому плані завдання з утримання до 2012р. постійного рівня загальних урядових витрат у номінальних цінах³⁹. У межах оборонного бюджету витрати на озброєння мають протягом 2009-2020рр. збільшитися з середньорічного (2003-2008рр.) обсягу €15,5 млрд. (\$22,7 млрд.) у постійних цінах 2008р. до €18 млрд. (\$26,4 млрд.)⁴⁰. Попри спалах у вересні 2008р. глобальної фінансової кризи, у презентованому в жовтні проекті закону про фінансування Збройних сил (*loi de programmation militaire*), що визначав плани військових витрат на 2009-2014рр., були витримані граничні рівні витрат на 2009р., запропоновані в Білій книзі⁴¹.

³⁵ French Government (посилання 34), pp.60-61.

³⁶ Там само, pp.101-104.

³⁷ Там само, pp.279, 305.

³⁸ French Government (посилання 34); Hébert, J.-P., 'L'incertaine logique économique du livre blanc' [The uncertain economic logic of the White Paper], Centre Interdisciplinaire de Recherches sur la Paix et d'Etudes Stratégiques (CIRPES), 16 June 2008, <<http://cirpes.net/article232.html>>.

³⁹ French Government (посилання 34), pp.276-278. Біла книга була видана після раптового виникнення глобальної фінансової кризи, у відповідь на яку було запропоновано пакет економічних стимулів із залученням €26 млрд. (\$38 млрд.) на підтримку промисловості, державних інвестицій в інфраструктуру, транспорт, житлове будівництво, освіту, наукові дослідження та інші сфери, зокрема Збройні сили, а також на заходи зі створення робочих місць і соціального забезпечення. Див.: French Prime Ministry, 'Stimulus package: 1,000 projects across France', 10 Feb. 2009, <http://www.premier-ministre.gouv.fr/en/information/latest_news_97/stimulus_package_1_000_62594.html>.

⁴⁰ Цей приріст, очевидно, має залежати від заощаджень, зроблених в інших сферах. Див.: Hébert (посилання 38).

⁴¹ French Ministry of Defence, *Projet de loi relatif à la programmation militaire pour les années 2009 à 2014 et portant diverses dispositions concernant la défense* [Draft military planning law 2009-2014 and diverse defence measures], DEFX0824148L/Bleue-1, <http://www.defense.gouv.fr/defense/enjeux_defense/politique_de_defense/programmations/>; Zecchini, L., 'La loi de programmation militaire 2009-2014 veut ignorer la crise' [The military planning law 2009-2014 ignores the crisis], *Le Monde*, 30 Oct. 2008.

Біла книга Франції свідчить про важливий перелом у военній ідеології, яка піддавалася критиці за копіювання “американізованого” світогляду: нагородження непорівнянних між собою загроз (без аналізу або співвіднесення з політичним контекстом) і визначення однобокої, орієнтованої на захист реакції на ці загрози, – все це з акцентом на війни за межами країни та агресивну внутрішню політику стосовно іммігрантів і підозрюваних у тероризмі⁴².

Східна Європа

У рамках загального зростання у 2008р. військових витрат у Східній Європі на 11% у реальних цінах, лише три із семи держав – Азербайджан, Вірменія і Росія – збільшили свої витрати; решта – Білорусь, Грузія, Молдова та Україна – зменшили їх.

Грузія – після кількох років швидкого зростання військових витрат – у 2008р. скоротила оборонний бюджет з метою зменшення військового навантаження на напружений бюджет країни⁴³. Скорочення витрат у 2008р. сталося попри конфлікт з Росією в серпні 2008р. та ухвалення в жовтні додаткового бюджету, спрямованого на перебудову військової інфраструктури⁴⁴.

Оборонний бюджет Росії у 2008р. був у реальних цінах на 13% більшим, ніж фактичні витрати у 2007р. Цей бюджет кілька разів переглядався протягом наступного року – після конфлікту з Грузією, спалаху глобальної фінансової кризи та падіння цін на нафту⁴⁵. Попри кризу, офіційний оборонний бюджет 2009р., схвалений Державною Думою РФ в листопаді 2008р., був збільшений на понад 20% – до 1,3 трлн. руб. (\$50 млрд.)⁴⁶. З’явилися повідомлення, що після початку фінансової кризи державні витрати будуть зменшені на 15%;

⁴² Див., наприклад: Joxe, A. ‘Cohérence du Livre Blanc sur la sécurité nationale’ [Consistency of the White Paper on national security], Centre Interdisciplinaire de Recherches sur la Paix et d’Etudes Stratégiques (CIRPES), 29 June 2008, <<http://cirpes.net/article.html>>. Опозиційна Соціалістична партія також виступила з різкою критикою. Див.: Zecchini, L. ‘Le Livre blanc sur la défense revient à la baisse le format des armées’ [The Defence White Paper reduces the size of armies], *Le Monde*, 16 June 2008.

⁴³ Brunnstrom, D, ‘Georgia PM vows to cut defense spending’, *Defense News*, 5 Dec. 2007.

⁴⁴ ‘Saakashvili: extra defense spending not for arming’, *Civil Georgia*, 19 Sep. 2008, <<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=19558>>. Стосовно грузинсько-російського конфлікту див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

⁴⁵ Див.: Zatsepin, V., ‘Defense in the 2008 federal budget’, *Russian Economy: Trends and Perspectives November 2008*, Monthly bulletin (Institute for the Economy in Transition: Moscow, Nov. 2008), p.57.

⁴⁶ Министерство финансов Российской Федерации, Государственный бюджет, <http://www.minfin.ru/ru/budget/federal_budget/>; “Российские военные расходы выросли в 2009г. на \$50 млрд.”, *РИА Новости*, 16 октября 2008г., <<http://en.rian.ru/russia/20081016/117784473.html>>. До оборонного бюджету Росії не належать багато статей військових витрат, зокрема, військові пенсії, витрати на житло, охорону здоров’я та освіти для військовослужбовців, інші військові формування, а також деякі НДДКР у військовій сфері. Оцінка СІПРІ загального обсягу військових витрат Росії ґрунтується на аналізі професора Бірмінгемського університету Дж.Купера. Див.: Купер Дж. Розвиток виробництва озброєнь у Росії, *Щорічник СІПРІ 2006: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2007, с.457-474.

натомість Державне оборонне замовлення на 2009-2011рр., оголошене у грудні 2008р., – що покриває всі матеріальні витрати (тобто, всі поставки) на потреби Збройних сил та інших військових формувань і складає загалом 4 трлн. руб. (\$142 млрд.) на трирічний період, – передбачає у 2009р. 28% підвищення⁴⁷. В межах оборонного бюджету Прем'єр-міністр Росії В.Путін збирається підвищити до 70% частку витрат на “модернізацію” (у 2006р. – 30%)⁴⁸. Крім того, Уряд склав пакет екстреної допомоги російській оборонній промисловості на суму \$5,4 млрд., передбачивши в т.ч. збільшення авансових платежів на замовлення ОВТ, кредитні гарантії і фінансові субсидії⁴⁹.

Високий пріоритет, наданий В.Путіним і Президентом Росії Д.Медведєвим військовим питанням відбиває довгострокову мету реформування та модернізації Збройних сил та оборонної промисловості⁵⁰. Актуальність цього питання була підтверджена досвідом, отриманим під час конфлікту з Грузією, який наочно продемонстрував недостатню воєнну готовність Росії і відсутність сучасних інформаційних технологій, зв'язку та високоточної зброї⁵¹. Заплановані на найближчі роки поставки ОВТ охоплюють усі категорії основних видів озброєнь. Плани модернізації Збройних сил, визначені у 2008р., передбачають також скорочення чисельності старших офіцерів з одночасним підвищенням розмірів грошового утримання офіцерського складу та реорганізацію військових структур з метою підвищення їх мобільності і здатності до швидкого реагування⁵². Водночас, в окремих коментарях висловлювалися сумніви з приводу невідповідності потужностей російської оборонної промисловості цілям, визначеним у планах фінансування та закупівель, – через застарілі основні фонди підприємств⁵³.

Плани модернізації Збройних сил та оборонної промисловості залежать також від здатності Уряду підтримувати бюджет на визначеному рівні. За експертними оцінками, російська економіка перебуває в рецесії вже з 2008р. і значною мірою залежить від експорту сировини, ціни на яку різко впали. Бюджет 2009р. був сформований на підґрунті прогнозів середньої ціни на нафту у 2009р. на рівні \$95 за барель, але фактичні ціни в січні 2009р. становили

⁴⁷ Neteba, P., [Industrial mobilization], *Kommersant*, 23 Dec. 2008, English translation, Russian Government, Media review, 23 Dec. 2008, <<http://premier.gov.ru/eng/premier/press/ru/1679.html>>.

⁴⁸ Решта бюджету – поточні витрати. Див.: Богданов С. “Устойчивость российской экономики”, *Красная Звезда*, 8 июля 2008г.

⁴⁹ Anderson, G., ‘Will \$5.4 billion package keep Russian reform on track?’, *Jane’s Defence Industry*, 9 Dec. 2008.

⁵⁰ Про стан російської оборонної промисловості після холодної війни див.: Купер (посилання 46).

⁵¹ Saradzhyan, S., ‘Reforming Russia’s military’, International Relations and Security Network (ISN), Security Watch, 28 Oct. 2008, <<http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail/?id=93199>>; Felgenhauer, P., ‘Will more money help buy more modern weapons?’, *Eurasian Daily Monitor*, 18 Sep. 2008.

⁵² Ritchie, M. ‘Russian procurement budget soars amid uncertain strategic posture’, Forecast International, 23 Dec. 2008, <<http://emarketalerts.forecast1.com/mic/eabstract.cfm?recno=155247>>; ‘Russia’s military spending jumping—but can its industry?’, *Defense Industry Daily*, 25 Sep. 2008; Saradzhyan (посилання 51); ‘Army pay to soar under 3-year plan’, *Moscow Times*, 20 Oct. 2008.

⁵³ Felgenhauer (посилання 51); ‘Russia’s military spending jumping—but can its industry?’ (посилання 52); ‘Russia confirms recession to come’, BBC News, 12 Dec. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7779132.stm>>.

\$35-50⁵⁴. Проте, із заяв російських лідерів випливає, що попри економічні проблеми, пріоритет Збройних сил залишається незмінним⁵⁵.

V. Азія та Океанія

Сукупні військові витрати Азії та Океанії у 2008р. сягнули \$248 млрд., тобто зросли в реальних цінах на 5%, продовжуючи тривалу регіональну тенденцію – з 1999р. військові витрати зросли на 52%. Тенденція зростання спостерігалася в усіх субрегіонах⁵⁶. Основний обсяг загального приросту припадає на Китай, Індію, Південну Корею і Тайвань; водночас у Японії, Індонезії і Пакистані відбулося значне скорочення витрат.

Східна Азія

У 2008р. військові витрати у Східній Азії сягнули \$189 млрд., тобто зросли в реальних цінах на 5,7%, порівняно з 2007р. і на 56% – з 1999р. Військові витрати країн Східної Азії постійно зростають, починаючи принаймні з 1988р.⁵⁷ Найбільший внесок у швидке зростання у 2008р. зробили Китай, Південна Корея і Тайвань, які збільшили витрати, відповідно, на \$5,6 млрд., \$1,7 млрд. і \$1,7 млрд. У відносних показниках зростання витрат у Китаї, Тайвані та Таїланді становило, відповідно, 10%, 22% і 17%.

За оцінкою СІПРІ, військові витрати Китаю у 2008р. сягнули 590 млрд. юанів (\$84,9 млрд.), що в реальних цінах на 10% більше, ніж у 2007р.⁵⁸ Водночас Китай має вагому частку в загальних військових витратах Східної Азії і за середньорічним темпом приросту в майже 13% протягом останніх 10 років є головним джерелом субрегіонального зростання. В січні 2009р. Китай презентував Білу книгу з оборони за 2008р. – найбільш деталізовану з часу її першого

⁵⁴ Sestanovich, S. 'Russia and the global economic crisis', Expert Brief, Council on Foreign Relations, 25 Nov. 2008, <<http://www.cfr.org/publication/17844/>>; Financial Times, Market data, 12 Feb. 2009, <<http://markets.ft.com/tearsheets/performance.asp?s=us@cl.1>>.

⁵⁵ "Путин определил меры по поддержке оборонного сектора", Москва, Интерфакс, 15 января 2009г.; Agence France-Presse, 'Russia to fully finance army despite crisis', *Defense News*, 27 Jan. 2009.

⁵⁶ Попри брак даних про Центральну Азію, які давали б змогу зробити більш-менш адекватну оцінку, є очевидним, що військові витрати в регіоні протягом минулого десятиріччя значно зросли. Див., наприклад: 'Arms spending of post-Soviet Central Asian countries rose by 50% in 2007', Ferghana. Ru, 23 Jan. 2007, <<http://enews.ferghana.ru/article.php?id=1808>>.

⁵⁷ База даних СІПРІ про військові витрати містить порівнянні дані, починаючи лише з 1988р. Тенденція зростання, можливо, почалася раніше.

⁵⁸ Офіційний оборонний бюджет Китаю на 2008р. становив 418 млрд. юанів, але до нього не належать численні важливі статті видатків, зокрема, імпорт озброєнь. Фактичний обсяг військових витрат Китаю є предметом тривалих дебатів, причому західні дослідники називають цифри на 40-70% вищі за наведену, а окремі західні спеціалісти з аналізу розвідувальних даних припускають, що реальний обсяг витрат у 2-3 рази більший за офіційний. Наприклад, МО США оцінює обсяг військових витрат Китаю у 2007р. в \$97-139 млрд., хоч офіційний оборонний бюджет дорівнював \$46 млрд. Див.: US Department of Defense (DOD), *Military Power of the People's Republic of China 2008*, Annual report to Congress (DOD: Washington, DC, 2008). Оцінки різняться як стосовно статей витрат, так і методів визначення вартості військових витрат Китаю в доларах. Обговорення питань, пов'язаних з військовими витратами Китаю, зокрема методи оцінки СІПРІ див.: Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-1998', *SIPRI Yearbook 1999: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1999).

видання в 1995р.⁵⁹ Як і в попередніх виданнях, у цьому документі зазначено, що основний обсяг додаткових видатків для Народної визвольної армії (НВА), спрямовано на утримання особового складу та покриття підвищення цін⁶⁰. У Білій книзі не йдеться про закупівлі ОВТ, хоча Китай продовжує закуповувати зброю як власного, так і закордонного виробництва, оскільки прагне забезпечити власні збройні сили відповідно до умов сучасних “інформатизованих” бойових операцій⁶¹. Паралельно з розробками бойового літака та систем протиповітряної оборони, здійснюються масштабні програми виробництва ракет малої і середньої дальності (націлених насамперед на Тайвань), підводних човнів, космічної та супутникової технологій⁶².

У Тайвані зміна Уряду у травні 2008р. та наступний перегляд зовнішньої і безпекової політики країни мали важливі наслідки для її Збройних сил, закупівель ОВТ та їх фінансування⁶³. Хоча Президент Ма Інцзю (*Ma Ying-jeou*) домігся покращання відносин з материковим Китаєм, він також заявив про амбітні плани збільшення військових витрат до 3% ВВП⁶⁴. Проте, глобальна фінансова криза зробила цю мету мало реалістичною (хоча різке падіння ВВП може сприяти росту частки військових витрат у ньому навіть за відсутності зростання фактичних витрат). Це викликало занепокоєння окремих тайванських аналітиків здатністю Збройних сил захистити острів⁶⁵. Уряд США у 2008р. оголосив про ухвалу дозволу на продаж Тайваню озброєнь на суму \$6,4 млрд. Частину цих озброєнь США пропонували ще у 2001р., але продаж був загальмований протидією як з боку Парламенту Тайваню (певною мірою з фінансових міркувань), так і з боку Китаю⁶⁶.

Таїланд, після військового перевороту у вересні 2006р., збільшив у 2007р. свої військові витрати в реальних цінах на 25%, а у 2008р. – на 17%. Після збройних сутичок на комбоджійсько-тайванському кордоні 2008р. Тайвань і Камбоджа оголосили про різке підвищення оборонних бюджетів на 2009р.⁶⁷

⁵⁹ Chinese State Council, *China's National Defense in 2008* (Information Office of the State Council of the People's Republic of China: Beijing, Jan. 2009).

⁶⁰ Chinese State Council (посилання 59), chapter XII; Chinese State Council, *China's National Defense in 2006* (Information Office of the State Council of the People's Republic of China: Beijing, Dec. 2006), chapter IX.

⁶¹ “Інформатизовані” бойові операції передбачають широке застосування високих інформаційних технологій, високоточних озброєнь і засобів зв'язку. Витрати на імпорт ОВТ не враховуються в офіційному оборонному бюджеті Китаю, тому в розрахунках СІПРІ використовуються оціночні дані про них.

⁶² Spencer, R., ‘China's military ambition fuels Asian arms race’, *Daily Telegraph*, 13 Sep. 2008; Корп, С., ‘Advances in PLA air defense capabilities challenge strategic balance in Asia’, *China Brief* vol.8, no.20 (23 Oct. 2008). Про ракетно-ядерні сили Китаю див. підрозділ V розділу 8 цього видання.

⁶³ ‘Highlights: Taiwan Ministry of National Defense report’, *World News Connection*, 14 Apr. 2008.

⁶⁴ Phipps, G., ‘Taiwan president to re-open peace talks with China’, *Jane's Defence Weekly*, 2 Apr. 2009.

⁶⁵ Anderson, G. et al., ‘Over the horizon: 2008 annual defence report’, *Jane's Defence Weekly*, 10 Dec. 2008, p.38.

⁶⁶ Phipps, G., ‘US deal breaks “freeze” on arms sales to Taiwan’, *Jane's Defence Weekly*, 15 Oct. 2008.

⁶⁷ Madra, E., ‘Cambodia doubles military budget after Thai clash’, *Reuters*, 29 Oct. 2008, <<http://uk.reuters.com/article/worldNews/idUKTRE49S23V20081029>>; ‘Bt115-bn budget for defence as transport takes a Bt622m cut’, *The Nation* (Bangkok), 12 Dec. 2006.

Індонезія у 2008р. скоротила військові витрати в реальних цінах на 7%. Головними причинами були названі брак ресурсів і високі ціни на нафту. Водночас Міністерство фінансів оголосило про крупний кредит французького інвестиційного банку для покриття 85% витрат на закупівлю у Росії шести літаків *Сухой* за угодою, що раніше була відкладена через брак коштів⁶⁸. На 2009р. заплановане подальше скорочення військових витрат через наслідки глобальної фінансової кризи⁶⁹.

Японія у 2008р. також скоротила військові витрати в реальних цінах на \$709 млн., або на 1,6%, продовжуючи тенденцію, започатковану у 2003р. – дотримуючись більш-менш динаміки ВВП. Проте, в бюджеті на 2009р. Збройні сили Японії вперше запитали обсяг витрат понад граничний рівень 1% ВВП (не враховуючи пенсії), якого Японія суворо дотримувалася, і будь-які зміни якого означали б суттєве порушення традиції. Але в абсолютному вираженні та з урахуванням фінансової ситуації ухвалення такого обсягу оборонного бюджету може означати скорочення військових витрат⁷⁰.

Південна Азія

Військові витрати в Південній Азії у 2008р. зросли в реальних цінах на 3,3% – до загальної суми \$37,3 млрд. Лідером у субрегіоні як за обсягом, так і за темпами зростання військових витрат є Індія, військові витрати якої у 2008р. зросли в реальних цінах на 5% – до \$30 млрд. Протягом 1999-2008рр. військові витрати Південної Азії зросли загалом на 41%.

Шрі-Ланка, маючи 7,7% зростання військових витрат у реальних цінах, очолила перелік країн-лідерів Південної Азії. Це зростання було пов'язане з проведенням наступальної операції урядових військ Шрі-Ланки проти сепаратистського руху Тигрів визволення Таміл Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*) на півночі країни⁷¹.

У Пакистані після переходу влади до цивільного Уряду в березні 2008р. оборонний бюджет на 2008/2009рр. зменшився. Вперше після 1965р. бюджет, замість визначення загальної суми, містить класифікований перелік витрат⁷², у т.ч. за кожним видом Збройних сил, а також розподіл витрат за економічними категоріями⁷³. Проте, прозорість процесу формування пакистанського бюджету загалом та оборонного бюджету зокрема залишається обмеженою⁷⁴.

⁶⁸ Grevatt, J., 'Indonesia agrees loan for Russian fighter purchases', *Jane's Defence Weekly*, 1 Oct. 2008; and Mahadzir, D., Pape, A. and Caffrey, C., 'Facing the future', *Jane's Defence Weekly*, 9 Apr. 2008, p.35.

⁶⁹ 'Indonesian military told to set priority scale following defense budget cut', *Jakarta Detikcom*, 1 Dec. 2008, Translation from Indonesian, World News Connection.

⁷⁰ Agence France-Presse, 'Japanese military seeks budget increase', *Defense News*, 29 Aug. 2008.

⁷¹ Ramachandran, S., 'Sri Lanka takes off the gloves', *Asia Times*, 5 Jan. 2008; Athas, I., 'Sri Lanka vows to crack down on Tamil Tigers', *Jane's Defence Weekly*, 9 Jan. 2008; Anderson et al. (посилання 65), p.37. Про цей конфлікт див. підрозділ IV розділу 2 цього видання. Про поставки озброєнь до Шрі-Ланки див. підрозділ III розділу 7 цього видання.

⁷² Hasan, S.S., "'Historic" defence move', BBC News, 17 Jun. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7459867.stm>>.

⁷³ Востаннє за часом класифікація зроблена в бюджетах на 2007р. і 2008р., а попередня оцінка фактичних витрат – за 2007р. Див.: Pakistani Ministry of Finance, 'Budget in Brief', 11 June 2008, <http://www.finance.gov.pk/finance_federal_budget.aspx>.

⁷⁴ Так, у 1999р. військові пенсії були вилучені з військових витрат, і з того часу інформація про них не з'являлася в жодному джерелі.

У Збройних силах Пакистану триває трансформація, спрямована на створення (на додаток до покращення традиційних військових засобів) можливостей протидії повстанцям у відповідь на зростаючу загрозу з боку сил Талібана вздовж кордону з Афганістаном⁷⁵. Цей процес просувається повільно переважно через брак коштів. Основою трансформації є закупівля додаткових високоточних озброєнь і модернізація пакистанських повітряних сил⁷⁶. У 2006р. Пакистан звернувся до США із запитом на закупівлю нових та оновлених літаків *F-16*. Через складну фінансову ситуацію після землетрусу в Кашмірі 2005р., заплановане замовлення Пакистану зменшилося з 36 літаків до 18, а вартість угоди – з \$5,1 млрд. до \$3,1 млрд.⁷⁷

VI. Африка

Військові витрати в Африці у 2008р. зросли в реальних цінах на 10,2% і досягли \$25,8 млрд. Це – найвищий приріст з 2004р., коли військові витрати зросли на 11% після невеликого спаду у 2003р. Протягом останнього десятиріччя військові витрати в Африці зросли на 40%, переважно за рахунок зростання в Північній Африці. Частки двох країни з найбільшим зростанням витрат – Алжиру та Південної Африки – в загальних військових витратах регіону складають, відповідно, 20% і 15%.

Попри те, що військові витрати Африки досягли нового піку, середнє військове навантаження (тобто, частка військових витрат у ВВП) за останнє десятиріччя зменшилося. У 2007р. військові витрати в африканських країнах становили в середньому 1,8% ВВП (у 1999р. – 3,7%). Кілька країн мали у 2007р. частки, значно вищі за середній рівень: Бурунді – 4,9%, Джібуті – 4,1%, Ангола – 3,9%. Військове навантаження окремих країн – Анголи, Бурунді, Ефіопії, Руанди та Сьєрра-Леоне – за період з 1999р. значно зменшилося (наприклад, у Анголи воно сягало 17,3%)⁷⁸. Однак, про окремі країни з найвищим військовим навантаженням протягом минулих років, зокрема про Еритрею, де військове навантаження в 1999р. становило 34,4%, даних за 2007р. немає. Дані про більшість країн Африки слід розглядати обережно, оскільки багато з них мають значні позабюджетні витрати⁷⁹. Вплив збройних конфліктів на військові витрати також не завжди повністю відбивається в доступних даних.

В окремих країнах тиск з боку міжнародних організацій, спрямований на покращання бюджетних балансів, сприяв зменшенню військового

⁷⁵ Про конфлікт в Афганістані див. розділ 4 цього видання.

⁷⁶ Gill, A., 'Retooling Pakistan Army', Asian Tribune, 17 Feb. 2008, <<http://www.asiantribune.com/?q=node/9655>>.

⁷⁷ Camp, D., US Department of State, 'Defeating al-Qaeda's Air Force: Pakistan's F-16 program in the fight against terrorism', Statement before the US House of Representatives Foreign Affairs Subcommittee on South Asia, 16 Sep. 2008, <<http://2001-2009.state.gov/p/sca/ci/af/2008/109757.htm>>.

⁷⁸ Див. таблицю 5А.4 додатка 5А цього видання.

⁷⁹ Про формування оборонних бюджетів в Африці див.: Omitoogun, W. and Hutchful, E. (eds), *SIPRI, Budgeting for the Military Sector in Africa: The Processes and Mechanisms of Control* (Oxford University Press: Oxford, 2006).

навантаження⁸⁰. Таке зменшення зумовлене також підвищенням темпів зростання ВВП в регіоні – як у нафтогазових експортерів, так і в небагатих на природні ресурси країнах⁸¹. У 2007р. економіка Африки зростала найвищими за десятиріччя темпами (6,5%), що відбувалося завдяки збільшенню видобутку нафти та цін на неї, високому світовому попиту на сировину, а також запровадженню для багатьох країн звільнення від боргів. До чинників цього зростання додалося також розширення припливу капіталу, особливо від нових інвесторів, зокрема Китаю⁸².

Алжир

Алжир є прикладом країни, чії військові витрати за останні 10 років різко зросли, а частка військових витрат у ВВП зменшилася завдяки високим темпам економічного зростання⁸³. Алжир, маючи значні нафтогазові ресурси, є одним з регіональних лідерів Північної Африки; він нарощує політичний вплив, перетворившись на одного з головних союзників США у “глобальній війні з тероризмом”.

Військові витрати Алжиру у 2008р. оцінюються у \$5,2 млрд. і є найвищими в Африці. Це відбулося завдяки найбільшому за останні 10 років приросту у 18% у реальних цінах, порівняно з 2007р. Як і в попередніх бюджетах, асигнування на національну оборону були вищими, ніж у будь-якому іншому секторі; ресурси, виділені на охорону здоров'я, не досягали й половини суми, виділеної на армію. Крупні угоди із закупівлі озброєнь, укладені Алжиром, починаючи з 2002-2004рр., зокрема на велику кількість російської військової техніки, є свідченням пріоритету Збройних сил⁸⁴. Однак, за період 1999-2007рр. військове навантаження в Алжирі зменшилося з 3,8% до 3%. Це відбулося внаслідок потужного економічного зростання завдяки, переважно, великим обсягам видобутку нафти та газу. Алжир забезпечує 13% європейських газових поставок і 1,46 млн. барелів нафти на день, а ціни на них протягом останніх років досягли рекордних висот⁸⁵.

Два специфічні чинники пояснюють пріоритетність для Алжиру військової сфери⁸⁶. По-перше, зростання загрози нападів Аль-Каїди в Ісламському

⁸⁰ McDonald, C. and Drummond, P., ‘Africa growing rapidly, but faces risks’, *IMF Survey*, vol.37, no.3 (Mar. 2008).

⁸¹ International Monetary Fund (IMF), *Regional Economic Outlook: Sub-Saharan Africa*, World Economic and Financial Surveys (IMF: Washington DC, Oct. 2008), p.25.

⁸² McDonald and Drummond (посилання 80).

⁸³ ‘Country focus: Algeria’, *Finance and Development*, vol.45, no.2 (June 2008).

⁸⁴ Ritchie, M., ‘Revised forecast indicates significant [sic] growth in Algerian defence spending’, *Forecast International*, 26 Mar. 2008, <<http://emarketaalerts.forecast1.com/mic/eabstract.cfm?recno=145893>>. Про угоди з Росією із закупівлі озброєнь див. підрозділ II розділу 6 і підрозділ II розділу 7 цього видання.

⁸⁵ England, A., ‘Algeria fears tightening grip of al-Qaeda’, *Financial Times*, 22 Aug. 2008; ‘Gas prices: worse than ’81 oil shock’, *CNN Money*, 27 May. 2007, <http://money.cnn.com/2007/05/21/news/economy/record_gas_monday/>; ‘Oil hits \$100 barrel’, *BBC News*, 2 Jan. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7083015.stm>>.

⁸⁶ Ritchie (посилання 84).

Магрибі (*al-Qaeda in the Islamic Maghreb, AQIM*) значно вплинуло на алжирські сили безпеки⁸⁷. Протягом 2006-2008рр. кілька сот людей загинули під час терористичних актів в Алжирі, зокрема вибухів бомб у будівлях представництва ООН, канцелярії Прем'єр-міністра; відбувалися викрадення громадян західних країн⁸⁸. У відповідь на ці низькоінтенсивні дії повстанських сил Уряд вдавався переважно до застосування Збройних сил, збільшуючи оборонний бюджет. Поява угруповання *AQIM* з рішучими намірами (про що свідчать напади на об'єкти, що належать західним країнам, відрядження бойовиків до Іраку⁸⁹), надала конфлікту в Алжирі міжнародного виміру і стала додатковим аргументом на користь важливості Збройних сил⁹⁰.

По-друге, військові в Алжирі мають потужний вплив на політику. Збройні сили Алжиру є прямим наступником Національно-визвольної армії (*Armée de Libération Nationale, ALN*) – бойового крила Фронту національного визволення (*Front de Libération National, FLN*), що діяв під час війни за незалежність Алжиру. Після здобуття незалежності революційна еліта, що складалася з членів *FLN* і *ALN*, посіла ключові місця в політиці, внаслідок чого була послаблена позиція Президента⁹¹. Хоча головним наміром Президента А.Бутефліка (*Abdelaziz Bouteflika*) було посилення президентської позиції через демілітаризацію Уряду, він прагнув також зберегти підтримку військових, яка потрібна йому для зміни конституції з метою залишитися на третій президентський термін; прихильністю військових Президент намагається заручитися, зокрема через високі оборонні бюджети та крупні угоди на закупівлю ОВТ⁹².

VII. Південна Америка

Військові витрати в Південній Америці у 2008р. зросли, за повідомленнями, до \$48,1 млрд., або на 6% у реальних цінах, що повторило результат 2007р.

⁸⁷ *AQIM*, раніше відома під назвою “Салафістська група проповіді і збройної боротьби” (*Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat, GSPC*), брала участь у громадянській війні в Алжирі, воюючи проти секулярного Уряду. У 2006р. вона заявила про відданість Аль-Каїді і перетворила Алжир на епіцентр ісламістського тероризму в Північній Африці. Див.: ‘Intelligence brief: al-Qaeda’s new strategy in North Africa’, Power and Interest News Report, 16 Apr. 2007, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=641>.

⁸⁸ England (посилання 85); Porter, G.D., ‘Islamist terrorism and energy sector security in Algeria’, *Terrorism Monitor*, vol.5, no.12 (21 June 2007).

⁸⁹ Hunt, E., *Islamist Terrorism in Northwestern Africa: A ‘Thorn in the Neck’ of the United States?*, Policy Focus no.65 (Washington Institute for Near East Policy: Washington, DC, Feb. 2007), p.vii; Hansen, A. and Vriens, L., ‘Al-Qaeda in the Islamic Maghreb (AQIM) or L’Organisation Al-Qaïda au Maghreb Islamique (Formerly Salafist Group for Preaching and Combat or Groupe Salafiste pour la Prédication et le Combat)’, Backgrounder, Council on Foreign Relations, 31 July 2008, <<http://www.cfr.org/publication/12717/>>.

⁹⁰ Boubekur, A., *Salafism and Radical Politics in Postconflict Algeria*, Carnegie Papers Carnegie Middle East Center no.11 (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, Sep. 2008), p.19.

⁹¹ Roberts, H., *Demilitarizing Algeria*, Carnegie Papers Middle East Program no.86 (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, May 2007), pp.7-8.

⁹² Roberts (посилання 91), pp.2, 13-14; Jameh, S., ‘Algerian coalition opposes third term for President Bouteflika’, *Magharebia*, 11 Feb. 2008.

Протягом 1999-2008рр. витрати збільшилися на 50%, що майже вдвічі більше, ніж за період 1990-1999рр. Значний вплив на регіональну тенденцію справляють витрати Бразилії, яка набагато випередила решту країн регіону – 48% загальної суми військових витрат Південної Америки. Друге місце після неї посідає Колумбія, яка також зробила значний внесок у регіональне зростання військових витрат, збільшивши їх за останні 10 років приблизно на 142%.

Одним з визначальних чинників зростання військових витрат у Південній Америці було підвищення цін на сировину – особливо мідь, сою і нафту – від якого принаймні протягом останніх п'яти років, виграли такі країни, як Бразилія, Чілі, Еквадор і Венесуела⁹³. У 2008р. частка товарного експорту в цьому регіоні сягнула майже 10% ВВП і 40% загальних надходжень від експорту⁹⁴. Це позначилося на стійкому економічному зростанні в регіоні: починаючи з 2003р., воно становило в середньому 5% на рік. Це був період найпотужнішого, починаючи з 1970-х років, зростання⁹⁵. У 2008р. через глобальну фінансову кризу високі темпи зростання військових витрат уповільнилися і у 2009р. становитимуть, за прогнозами, приблизно 3%⁹⁶.

Зростання військових витрат у Південній Америці навряд чи спричинить війну між державами, але, поза сумнівом, дозволяє країнам діяти більш самовпевнено. В березні 2008р. цей регіон впритул наблизився до воєнної конфронтації (востаннє така ситуація склалася в 1990-х роках, коли Колумбія напала на партизанський табір в Еквадорі, спричинивши нетривалу регіональну кризу). Еквадор, Венесуела та Нікарагуа розірвали дипломатичні відносини з Колумбією, хоча згодом їх відновили. Президент Венесуели Х.Чавес (*Hugo Chávez*) наказав відрядити додаткові війська на кордон з Колумбією, а Нікарагуа поновила спори з Колумбією з приводу морських кордонів⁹⁷. Великі плани закупівлі озброєнь і відповідне зростання військових витрат також негативно вплинули на відносини між деякими країнами⁹⁸.

⁹³ 'Chavez threatens, commodities boom converge to fuel arms race', Bloomberg, 6 Apr. 2008, <<http://www.atlantisrisen.com/?p=52>>.

⁹⁴ Singh, A., Director, Western Hemisphere Department, International Monetary Fund, 'The financial market crisis and risks for Latin America', Presentation at the conference 'The Euro: Global Implications and Relevance for Latin America', Sao Paulo, 17 Mar. 2008, <<http://www.imf.org/external/np/speeches/2008/031708a.htm>>.

⁹⁵ 'Latin America enjoys longest sustained growth in 30 years', *IMF Survey*, vol.36, no.7 (23 Apr. 2007).

⁹⁶ International Monetary Fund (IMF), *Regional Economic Outlook: Western Hemisphere, Grappling with the Global Financial Crisis*, World Economic and Financial Surveys (IMF: Washington DC, Oct. 2008), pp.7-29.

⁹⁷ 'On the warpath', *The Economist*, 8 Mar. 2008. Про внутрішній конфлікт у Колумбії див. підрозділ VI розділу 2 цього видання.

⁹⁸ Так, у 2008р. Міністр закордонних справ Перу Х.Белонде (*José García Belaúnde*) рекомендував Уряду Чілі обмежити плани закупівель озброєнь і скасувати "Закон про мідь" (яким гарантується отримання армією доходів від експорту міді). Див.: 'Chile rechaza las declaraciones del canciller peruano sobre ley del cobre' [Chile rejects Peruvia minister's statements on Copper Law], *El Comercio* (Lima), 8 Dec. 2008.

Бразилія

Військові витрати Бразилії у 2008р. зросли в реальних цінах, за оцінками, на 5% і склали \$23,3 млрд. Зростання продовжувалося, починаючи з 2003р., – року, коли військові витрати зазнали значного скорочення, внаслідок збільшення Президентом Лула да Сільвою (*Luiz Inacio Lula da Silva*) витрат на соціальні реформи⁹⁹. У 2007р. темпи зростання різко підвищилися, відновивши обсяги військових витрат до пікового рівня 2002р.

Зміна в політиці Бразилії з наданням пріоритету Збройним силам була сформульована в першій Стратегії національної оборони, оприлюдненій у 2008р.¹⁰⁰ В ній робиться спроба перегляду оборонної політики Бразилії і зміцнення національної оборонної промисловості з метою оновлення можливостей Збройних сил¹⁰¹. У документі окреслено слабкі місця, що вимагають уваги під час оборонного планування та оперативної діяльності, а саме: нездатність виконувати зобов'язання з фінансування великих планів; переважання застарілих ОВТ; залежність від поставок іноземного озброєння через недостатньо розвинуту вітчизняну оборонну промисловість. Крім того, в цьому документі визначені ключові завдання Збройних сил, зокрема: збільшення присутності в регіонах Південної Атлантики і Бразильської Амазонки; набуття більшої гнучкості та мобільності, необхідних для швидкого розгортання. А також у Стратегії визначене завдання з відновлення програми закупівлі бойового літака *FX* і планів будівництва атомного підводного човна¹⁰².

Ще до оприлюднення Стратегії національної оборони, у 2007р. Уряд Бразилії підготував велику програму переозброєння армії, яка була врахована в бюджетному запиті на 2008р. Вона передбачала збільшення фінансування всіх трьох видів військ з наданням пріоритету Повітряним силам. Програма розрахована до 2012р. та коштуватиме 16 млрд. реалів (\$8,7 млрд.). Планується також збільшення видатків на раніше відкладену програму закупівлі бойового літака *FX* – з \$700 млн. до приблизно \$1,1 млрд.¹⁰³

⁹⁹ Про пріоритет соціальних та обмеження військових витрат у Бразилії у 2003р. див.: Шьон Е. та ін. «Військові витрати», *Щорічник СІПІ 2004: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2005, с.324-326.

¹⁰⁰ Brazilian Ministry of Defence (MOD), *Estratégia Nacional de Defesa: Paz e segurança para o Brasil* [National Defence Strategy: peace and security in Brazil] (MOD: Brasília, 17 Dec. 2008).

¹⁰¹ 'Lula launches preparations for superpower status', *Latin American Security and Strategic Review*, Sep. 2007.

¹⁰² Stephani-Bastos, E., 'Defesa no Brasil–2008: política nacional de defesa e estratégia nacional de defesa' [Defence in Brazil–2008: national defence policy and national defence strategy], Universidade Federal de Juiz de Fora, 2008, <http://www.ecsbddefesa.com.br/defesa/index.php?option=com_content&task=view&id=1550>, p.3; 'Brazil and France signs arms deal', BBC News, 23 Dec 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7798286.stm>>.

¹⁰³ Rittner, D., 'Brazilian government plans to invest \$7.8 billion in military re-equipment program', Forecast International, 5 Apr. 2007, <<http://emarketalerts.forecast1.com/mic/eabstract.cfm?recno=134206>>.

Хоча військові та колишній Президент (тепер сенатор) Х.Сарні (*José Sarney*) привертають увагу до планів переозброєння сусідньої Венесуели, а політична напруженість у відносинах з Венесуелою стала частиною дискурсу, що використовується для обґрунтування збільшення Бразилією військових витрат, Президент Лула да Сілва остерігається пов'язувати нову Стратегію і великі плани закупівлі озброєнь з відносинами з Венесуелою. На підтримку збільшення військових витрат Бразилією використовуються чотири вагомні аргументи, деякі з яких зазначені у Стратегії національної оборони.

По-перше, криза бразильської системи управління повітряним рухом, яка перебуває в управлінні військовими. З кінця 2006р. і до середини 2007р. близько 400 осіб загинули через помилки в управлінні повітряним рухом. Це спонукає військових висловлювати невдоволення бюджетними скороченнями і скасуванням програм модернізації; водночас з вимогами про підвищення зарплат виступили також працівники диспетчерської служби. У результаті, публічний протест допоміг створити сприятливе політичне середовище для підвищення військових витрат¹⁰⁴.

По-друге, у 2008р. було оголошено про відкриття великих покладів нафти на морському шельфі країни¹⁰⁵. Для захисту нафтових родовищ, розташованих поблизу кордону виключної економічної зони Бразилії, країна має намір закупити нові кораблі, частина коштів на які надходитиме від нафтових доходів¹⁰⁶. Міністр оборони Н.Джобім (*Nelson Jobim*) запропонував навіть передбачити застосування для цієї мети запланованого до побудови атомного підводного човна¹⁰⁷.

По-третє, є розуміння, що в районі Амазонки існують три загрози: (а) поширення конфлікту в Колумбії за її межі; (б) потенційний конфлікт між корінними народами через володіння спірними землями; (в) можливий вплив іноземних опонентів на політику Уряду Бразилії господарського освоєння природних ресурсів та охорони природи¹⁰⁸. Військова присутність у районі Амазонки зросла, в резерваціях корінних народів збільшилася кількість військових баз. Крім того, у прикордонному штаті Рорайма відбулося роззброєння індіанців і встановлено суворіший контроль над присутністю іноземців¹⁰⁹.

По-четверте, в рамках планів з набуття Бразилією статусу великої держави, Уряд домагався більшої автономії країни в оборонній політиці шляхом збільшення підтримки оборонної промисловості в поєднанні із закупівлями більш

¹⁰⁴ Martens, C.K., 'Brazilian aviation crisis: mechanical error or governmental failure? Or a metaphor for Brazil under Lula's rule?', Council on Hemispheric Affairs, 21 Aug. 2007, <<http://www.coha.org/2007/08/>>.

¹⁰⁵ 'A funny kind of reward', *The Economist*, 28 Aug. 2008.

¹⁰⁶ Agence France-Presse, 'Brazil to protect oil fields with nuclear sub', *Defense News*, 5 June 2008; and 'Navy commander discusses fleet modernization; mentions nuclear submarine', *World News Connection*, 12 Apr. 2007.

¹⁰⁷ Agence France-Presse (посилання 106).

¹⁰⁸ Brazilian Ministry of Defence (посилання 100), p.7.

¹⁰⁹ 'Brazil acts against perceived risk of conflict in Amazonia', *Latin American Security and Strategic Review*, May 2008.

сучасних озброєнь¹¹⁰. Нові інвестиції в розвиток ОВТ залежатимуть від поставок технологій – як це робиться у випадку угод на придбання вертольотів та атомного підводного човна, укладених з Францією у грудні 2008р.¹¹¹

VIII. Близький Схід

У 2008р. військові витрати на Близькому Сході скоротилися в реальних цінах на 1,1% – після збільшення на 57% протягом дев'яти попередніх років. Однак, ніщо не свідчить, що скорочення військових витрат на Близькому Сході у 2008р. означає початок нової тенденції. Навпаки, кілька близькосхідних країн, зокрема Ізраїль, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) зробили значні військові замовлення, які, ймовірно, оплачуватимуться в майбутньому¹¹².

Зменшення військових витрат у 2008р. є характерним для всіх країн регіону, про які існують доступні впорядковані вибірки даних, крім Іраку та Йорданії. Найбільшою мірою зменшили оборонні бюджети Ліван і Кувейт – на 7,5% кожен; за ними йдуть Іран, Єгипет та Оман – 5,5-6,1%. Однак, військове навантаження в багатьох країнах залишається дуже високим, зокрема в Ізраїлі, Омані та Саудівській Аравії, де у 2007р. військові витрати перевищили 8% ВВП.

Дані про військові витрати в більшості близькосхідних країн є неоднозначними. Зокрема, Іран не відносить до офіційного оборонного бюджету витрати на Корпус стражів ісламської революції (*Islamic Revolutionary Guards Corps, IRGC*), хоча сухопутні, повітряні та військово-морські сили разом з ракетним підрозділом Корпусу складають більшу частину військового потенціалу Ірану¹¹³. У 2008р. в Парламенті Ірану (Меджлісі) лунали голоси на підтримку збільшення військових витрат, аргументом чого було виділення на оборону іншими країнами регіону значно більшої частки бюджетних коштів¹¹⁴.

Ірак

Більша частина тривалого зростання військових витрат на Близькому Сході – що стало можливим завдяки багатим природним ресурсам цього регіону – пов'язана зі збройними конфліктами та намаганням утримати воєнну рівновагу

¹¹⁰ 'Lula launches preparations for superpower status' (посилання 101), p.3.

¹¹¹ 'Brazil and France in arms deal' (посилання 102).

¹¹² Див. підрозділ II розділу 7 цього видання, а також Базу даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://armstrade.sipri.org/>>.

¹¹³ Про Стражів ісламської революції див. також: Штоленхайм П., Пермодо К., Шьон Е. "Військові витрати", *Щорічник СІПРІ 2008: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009, с.178.

¹¹⁴ Mehr News Agency, 'MP urges government to increase defense budget', *Tehran Times*, 2 Sep. 2008; and 'Armed forces budget set to increase, says defence minister', *Tehran Javan*, 15 Sep. 2008, Translation from Farsi, World News Connection.

в регіоні. Така тенденція є не лише наслідком перебудови іракських Збройних сил – у найближчій перспективі вона є чинником впливу на рішення інших країн. Військові витрати Іраку важко обговорювати окремо від витрат на внутрішню безпеку. Зовнішня і внутрішня безпека країни тісно взаємопов'язані, і багато сусідніх країн тим чи іншим чином залучені до внутрішнього конфлікту в Іраку.

Уряд бере на себе дедалі більшу частку витрат на Сили безпеки Іраку (СБІ, *Iraqi Security Forces, ISF*), які складаються зі Збройних сил під керівництвом МО та Внутрішніх сил безпеки під керівництвом МВС. Починаючи з 2006р., зовнішнє фінансування СБІ поступається за обсягами внутрішньому – завдяки збільшенню доходів від нафти. Протягом 2005-2007рр. продаж сирової нафти забезпечував 94% загальних надходжень іракського Уряду, які становили, за оцінкою, \$96 млрд.¹¹⁵

З моменту військового вторгнення в березні 2003р., Ірак отримав солідну фінансову підтримку від США на створення СБІ, але останніми роками ця підтримка скоротилася. З 2003р. до вересня 2008р. Уряд США надав загалом \$50,77 млрд. на відбудову Іраку, але у 2008ф.р. темпи фінансування значно зменшилися¹¹⁶. Більша частина коштів США спрямовувалася на підтримку інфраструктури та економіки Іраку, але на забезпечення безпеки виділялася також значна частина, зокрема: \$4,96 млрд. до Фонду допомоги та відбудови Іраку (*Iraq Relief and Reconstruction Fund, IRRF*) – на потреби безпеки та підтримання правопорядку, з яких дещо більше половини – на національну безпеку; \$17,94 млрд. до Фонду Сил безпеки Іраку (*Iraq Security Forces Fund, ISFF*), з яких понад половину (\$9,88 млрд.) – для МО, з метою надання допомоги Уряду в побудові, організації, навчанні, оснащенні та утриманні СБІ¹¹⁷. Багато підтримуваних США проектів продовжують діяти, але повноваження на залучення нових коштів до *ISFF* завершилися у вересні 2008р. Крім того, Конгрес США вирішив у 2008р. скоротити обсяг додаткового фінансування та запровадив обмежити можливі способи використання фінансів США. Він також створив двопартійну Комісію з укладення контрактів під час війни в Іраку та Афганістані – з метою перевірки контрактів на відбудову, забезпечення безпеки, логістику та звітування про марнотратство, шахрайство, зловживання та неналежне розпорядження коштами¹¹⁸.

¹¹⁵ US Government Accountability Office (GAO), *Stabilizing and Rebuilding Iraq: Iraqi Revenues, Expenditures, and Surplus*, Report to Congressional Committees, GAO-08-1031 (GAO: Washington DC, Aug. 2008), pp.7-8.

¹¹⁶ US Special Inspector General for Iraq Reconstruction (SIGIR), *Quarterly Report to the United States Congress* (SIGIR: Arlington, VA, 30 Oct. 2008), pp.16, 22. Нове фінансування зменшилося з \$9,1 млрд. у 2007ф.р до \$6,8 млрд. у 2008ф.р., включно з короткостроковим фінансуванням на 2009ф.р.

¹¹⁷ US Special Inspector General for Iraq Reconstruction (посилання 116), pp.22-27.

¹¹⁸ Ці рішення внесені до Закону про асигнування на національну оборону на 2009ф.р. Див.: US Public Law 110-417, signed into law on 14 Oct. 2008.; US Special Inspector General for Iraq Reconstruction (посилання 116), pp.13, 22.

Військові витрати Іраку, фінансовані з національних доходів, збільшилися з \$1 126 млн. у 2005р. до \$1 934 млн. у 2007р., причому основна частина коштів була використана на заробітну плату та інші оперативні витрати; протягом 2005-2007рр. інвестиційні витрати склали лише 7,5% загальних витрат МО. Фінансовані з національних джерел витрати на потреби Внутрішніх сил безпеки МВС збільшилися з \$983 млн. у 2005р. до \$2 683 млн. у 2007р.¹¹⁹ Фактичні витрати є набагато меншими від бюджетних асигнувань: загальні фактичні витрати МО та МВС на потреби безпеки у 2007р. сягнули \$4,6 млрд., хоча бюджетні асигнування склали \$7,3 млрд.¹²⁰ Особливо низьким рівень освоєння фондів був у випадку з бюджетними асигнуваннями довгострокових капіталовкладень. У 2007р. МО витратило лише 11,8% асигнувань інвестиційного бюджету, а МВС – 11,1%¹²¹. Серед визначених причин ускладнень з витрачанням виділених бюджетних коштів відзначалися брак підготовленого персоналу, слабкість систем постачання та фінансування, насильство та міжрелігійні чвари, корупція¹²².

Оборонний бюджет Іраку на 2008р. у реальних цінах на 133% перевищив фактичні витрати у 2007р. Початковий бюджет МО на 2008р., прийнятий в лютому 2008р., сягав 6 088 млрд. динарів, а МВС – 4 713 млн. динарів (таблиця 5.6); загальний державний бюджет склав 86 684 млрд. динарів (\$72,8 млрд.). Однак, після перегляду та поправок бюджет МО збільшився до 6 351 млрд. динарів (\$5,3 млрд.). Це збільшення стало можливим почасти завдяки швидкому росту доходів від нафти, які в серпні 2008р. прогнозувалися на рівні вдвічі вищому за середній у 2005-2007рр.¹²³ Однак, різке падіння світових цін у II половині 2008р. може негативно вплинути на реалізацію цього бюджету. Через це Уряд Іраку змушений був скоротити заплановані витрати на 2009р. з \$80 млрд. до \$67 млрд.¹²⁴

Проте, у зв'язку з триваючою перебудовою Збройних сил і виводом військ США можна очікувати значного збільшення військових витрат Іраку. В листопаді 2008р. дата виводу була запланована на грудень 2011р., як це зазначено

¹¹⁹ US Government Accountability Office (посилання 115), pp.10, 34-35. Ці дані дещо відрізняються від даних СІПРІ, наведених у додатку 5А та Базі даних СІПРІ про військові витрати, що ґрунтуються на даних Міжнародного валютного фонду.

¹²⁰ US Department of Defense (DOD), *Measuring Stability and Security in Iraq*, Report to Congress (DOD: Washington, DC, Sep. 2008), p.10.

¹²¹ Cordesman, A.H. and Mauser, A., *Iraqi Force Development 2008* (Center for Strategic and International Studies: Washington DC, 2008), p.22.

¹²² US Government Accountability Office (посилання 115), p.4; Cordesman and Mauser (посилання 121), p.22. Уряд Іраку публікує докладні результати аналізу реалізації інвестиційних проектів та причин проблем і перешкод. Наприклад: Iraqi Ministry of Planning and Development Cooperation (MOPDC), Government Investment Office, Department for Monitoring Project Implementation [Consolidated annual report to monitor the implementation of projects in the investment budget for 2007] (MOPDC: Baghdad, July 2008), <<http://www.parliament.iq/>> (арабською).

¹²³ US Government Accountability Office (посилання 115), p.3.

¹²⁴ Associated Press, 'Iraq's oil revenues fall 25%', *International Herald Tribune*, 23 Dec. 2008.

Таблиця 5.6. Показники бюджетів Міністерства оборони та Міністерства внутрішніх справ Іраку на 2008р.

Міністерство ^a	Початковий бюджет (млрд. динарів)	Оновлений бюджет (млрд. динарів)	Додатковий бюджет (млрд. динарів)	Остаточний бюджет (млрд. динарів)	Остаточний бюджет (\$ млн.) ^b
Міністерство оборони	6 088	6 093	258	6 351	5 332
Оперативні витрати ^c	5 798	5 803	100	5 903	4 956
Інвестиційні витрати	290	290	158	448	376
Міністерство внутрішніх справ	4 713	4 826	2 018	6 845	5 747
Оперативні витрати ^c	4 568	4 681	1 510	6 192	5 199
Інвестиційні витрати	145	145	508	653	548
Всього	10 801	10 919	2 276	13 196	11 080
Оперативні витрати ^c	10 366	10 484	1 610	12 095	10 155
Інвестиційні витрати	435	435	666	1 101	924
Всього урядові витрати	59 862	..	26 822	86 684	72 783

^a Міністерство оборони (МО) відповідає за Збройні сили Іраку. Міністерство внутрішніх справ (МВС) – за внутрішні сили поліції та сили безпеки.

^b Дані в доларах розраховані з використанням валютного курсу: 1 191 динарів за \$1.

^c До оперативних витрат належать витрати на заробітну плату, оплату товарів, послуг і технічне обслуговування.

Джерела: *Official Gazette of the Republic of Iraq*, no.4067, 13 Mar. 2008, p.15; *Official Gazette of the Republic of Iraq*, no.4086, 15 Sep. 2008, p.9, <<http://www.iraqog.org>> (арабською).

в угоді про статус військ (*a status of forces agreement, SOFA*) і відповідній угоді про дружні відносини, але нова Адміністрація Б.Обами поставила за мету вивід військ до травня 2010р.¹²⁵

У закупівлях озброєнь Ірак залежить від імпорту переважно зі США¹²⁶. Після повідомлень про масштабну корупцію під час закупівель озброєнь Іраком у 2005р., більшість експорту озброєнь США до Іраку почала надходити в рамках програми закордонних військових продажів США (*Foreign Military Sales*,

¹²⁵ Згідно з *SOFA*, з міст Іраку війська США мали бути виведені наприкінці червня 2009р., а повний вивід військ США з Іраку має відбутися до кінця 2011р., хоча це є можливим предметом наступних переговорів, внаслідок яких термін виводу військ може бути перенесено. Угода між США та Іраком “Про вивід військ Сполучених Штатів з Іраку та організацію їх діяльності під час тимчасового перебування в Іраку” і Стратегічна рамкова угода “Про дружні відносини і співпрацю між Сполученими Штатами Америки та Республікою Ірак”, підписані 17 листопада 2008р., набули чинності 1 січня 2009р. Їх тексти див. на сайті: <<http://www.mnf-iraq.com/>>. Див. також: Isaacs, J. and Sharp, T., ‘How comfortable is the U.S.–Iraq SOFA?’, Center for Arms Control and Non-Proliferation, 24 Nov. 2008, <<http://www.armscontrolcenter.org/policy/iraq/articles/>>; Morgan, D., ‘U.S. includes Obama withdrawal option in Iraq plans’, *International Herald Tribune*, 15 Jan. 2009.

¹²⁶ Докладні звіти про іракський імпорт озброєнь і пов’язані з ним проблемні питання див.: Хагелін Б., Бромлі М., Веземан С.Т. “Міжнародні поставки озброєнь”, *Щорічник СІПРІ 2006* (поширення 46), с.491-494. Див. також Базу даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://armstrade.sipri.org/>>.

Таблиця 5.7. Повідомлення Конгресу США про військові продажі Іраку у 2008р.

Дата	Головні позиції	Оцінена вартість (\$ млн.)
12.03.	Бойові машини, стрілецька зброя і боєприпаси	1 389
7.05	Технічна допомога в будівництві	450
25.06.	Військовий літак <i>C-130J-30</i>	1 500
24.06.	Броньовані машини бойової охорони	206
30.06.	Легкі броньовані машини	3 000
30.06.	Технічна допомога в будівництві	1 600
30.06.	Вертольоти та боєприпаси для них	2 400
31.06.	Танки <i>Abrams M1A1</i> та модифіковані <i>M1A1M</i>	2 160
9.12.	Літаки <i>Texan II</i> , запчастини та інше обладнання	520
9.12.	Легкі броньовані машини	1 110
9.12.	Літаки <i>T-6A Texan</i>	210
9.12.	Прибережні патрульні і сторожові катери	1 010
9.12.	Танки <i>Abrams M1A1</i> та модифіковані <i>M1A1M</i>	2 160
9.12.	Вертольоти та боєприпаси для них	366
9.12.	Гвинтівки <i>M16A4</i> , карабіни <i>M4</i> і гранатомети <i>M203</i>	148
9.12.	Пересувні укриття швидкої збірки, засоби зв'язку	485
Всього		18 784

Примітки: Повідомлення Конгресу про можливі закордонні військові продажі не означає, що продаж здійснено. Оціночна вартість дорівнює загальній вартості угоди, якщо всі її пункти виконано.

Джерело: US Department of Defense (DOD), Defense Security Cooperation Agency, '36(b) arms sales notifications', <http://www.dsca.osd.mil/PressReleases/36-b/36b_index.htm>.

FMS)¹²⁷. Станом на березень 2008р., через програму *FMS* Уряд Іраку замовив або одержав ОВТ на суму близько \$3 млрд.¹²⁸ Протягом 2008р. МО США повідомило Конгрес про великі обсяги запропонованих на продаж Іраку озброєнь – загальною вартістю до \$19 млрд. (таблиця 5.7). Зокрема, лише в липні було повідомлено про угоди вартістю понад \$10 млрд.; у грудневих повідомленнях – про угоди вартістю до \$6 млрд. Хоча повідомлення стосувалися лише потенційних угод, а не ухвалених замовлень, причому деякі з них можуть дублювати одне одного, разом з тим вони свідчать про плани значного збільшення військових витрат Іраку на наступні кілька років.

IX. Висновки

Період 1999-2008рр. характеризується потужним і постійним зростанням світових військових витрат – після їх зменшення наприкінці 1990-х років

¹²⁷ Згідно з доповіддю Головної інспекції (*Board of Supreme Audit*), МО Іраку використовувало іноземних посередників, у т.ч. представників США, з метою укладення фіктивних угод вартістю в сотні мільйонів доларів, а також дозволяло постачальникам самим готувати оборонні контракти без будь-якого урядового нагляду. Див.: Cockburn, P., 'What has happened to Iraq's missing \$1bn?', *The Independent*, 19 Sep. 2005.

¹²⁸ Cordesman and Mauser (посилання 121), p.21. Див. також: US Department of Defense (DOD), *Measuring Stability and Security in Iraq*, Report to Congress (DOD: Washington, DC, Mar. 2008), p.37.

внаслідок завершення холодної війни. За цей період військові витрати зросли на 45% і жодного року зростання не було меншим 2%. Найбільші темпи річного зростання, на 5,5-6,7%, спостерігалися у 2002-2004рр., оскільки конфлікти в Афганістані та Іраку почали поглинати дедалі більше фінансових ресурсів. Хоча зараз темпи зростання трохи уповільнилися, висхідна тенденція не ослабла. У 2008р. військові витрати зросли на 3,7%, що дещо більше ніж у 2007р., але менше за середньорічні темпи в 1999-2008рр. За винятком, можливо, тимчасового зменшення витрат на Близькому Сході, головна тенденція періоду 1999-2007рр. продовжилася й у 2008р. – зі значними піками в усіх інших регіонах і субрегіонах, за винятком Західної і Центральної Європи та Центральної Америки.

Хоча частка США у глобальному зростанні є найбільшою – 58% усього глобального приросту за весь період – це далеко не єдина країна, що дотримується курсу мілітаризації. І Китай, і Росія майже потроїли свої військові витрати, хоча інші регіональні лідери – Алжир, Бразилія, Велика Британія, Ізраїль, Індія, Іран, Південна Корея, Саудівська Аравія – також зробили значні внески в загальне зростання, як в абсолютних, так і відносних показниках. З п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН лише Франція утримувала військові витрати на відносно постійному рівні, збільшивши їх лише на 3,5% за весь період. Зростання у Франції подібне до незмінних показників військових витрат у Західній Європі загалом, яка, єдина з усіх регіонів, скористалася тривалим “мирним дивідендом” після холодної війни.

Прихованими причинами зростання військових витрат у багатьох країнах є наміри набуття статусу глобального чи регіонального лідера. Головними чинниками швидкого зростання військових витрат як у малих, так і у великих державах залишилися реальні чи потенційні збройні конфлікти; в окремих частинах світу таким чинником стало швидке економічне зростання. Існують також специфічні регіональні чинники, на зразок прагнення ряду країн Центральної Європи набуття членства в НАТО та забезпечення оперативної сумісності із силами Альянсу. В ширшому розумінні, попри невелику кількість міждержавних збройних конфліктів, зусилля з модернізації збройних сил зумовлюються глобальним політичним кліматом, якому притаманна тенденція розглядати загрозу тероризму через дуже мілітаризований об'єктив¹²⁹.

Протягом восьми з 10 років, що аналізуються в цьому розділі, США керувала Адміністрація Президента Дж.Буша, яка швидкими темпами збільшувала військові витрати країни. Переважну частину цього збільшення – але не все – можна вважати спричиненою фінансуванням т.зв. “глобальної війни з тероризмом”, зокрема конфліктів в Афганістані та Іраку. Починаючи з 2001р., на неї безпосередньо витрачено \$864 млрд., з яких \$814 млрд. – на Збройні сили. Замість звичайного бюджетного фінансування, 90% коштів на “глобальну війну з тероризмом” було виділено через надзвичайні додаткові асигнування. Ця практика викликала занепокоєння масштабами “надзвичайних” запитів

¹²⁹ Про кількість крупних збройних конфліктів протягом 1999-2008рр. див. додаток 2А цього видання.

і поширенням їх на статті, які мало пов'язані з потребами ведення бойових операцій і, очевидно, мали б складати частину основного бюджету. Вважається, що така практика фінансування має негативні наслідки для прозорості бюджетного процесу.

На Близькому Сході винятком з регіональної тенденції зменшення військових витрат є Ірак, де Уряд перебирає від США відповідальність за витрати на Збройні сили та Внутрішні сили безпеки. Реконструкція Збройних сил Іраку вимагає збільшення фінансових ресурсів, і ця потреба, очевидно, буде й далі зростати мірою виводу військ США. Великий обсяг запропонованих поставок озброєнь до Іраку також визначає високі рівні майбутніх витрат.

Наслідки світової фінансової кризи – зокрема, нарощування дефіциту державних бюджетів та ухвалення пакетів антикризових економічних стимулів – можуть найближчими роками зумовити обмеження військових витрат в окремих регіонах, зокрема в ряді європейських та азійських країн. Проте, сьогодні ще рано судити, наскільки поширеними чи суттєвими будуть ці наслідки. Криза може, крім усього, зупинити зростання військових витрат США, хоча зобов'язання, успадковані Адміністрацією Б.Обами, роблять значне скорочення цих витрат найближчим часом нелегким завданням.

У листопаді 2008р. Президент Ради Безпеки ООН – костаріканець О.Аріас (*Óscar Arias*) – зробив від імені Ради юридично не зобов'язуючу заяву, в якій висловлює занепокоєння зростанням військових витрат, наголошує на “важливості підтримання військових витрат на адекватних рівнях з метою забезпечення незменшуваного рівня безпеки для всіх за допомогою відповідного мінімально достатнього рівня озброєнь”, і закликає до збільшення витрат на розвиток¹³⁰. Проте, нинішні тенденції свідчать, що більшість країн, очевидно, вважатимуть цю заяву переважно символічним жестом.

¹³⁰ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2008/43, 19 Nov. 2008. See also United Nations, Security Council, ‘Security Council stresses concern at increasing global military expenditures, urges states to devote “as many resources as possible” to development’, 6017th meeting, SC/9501, 19 Nov. 2008.

Додаток 5А. Дані про військові витрати за 1999-2008рр.

ПЕТТЕР ШТОЛЕНХАЙМ, НОЕЛ КЕЛЛІ, КАТАЛІНА ПЕРДОМО, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН*

I. Вступ

У цьому додатку містяться дані СППРІ про військові витрати (таблиці 5.А.1-5.А.4), а також опис їх джерел і методів аналізу (підрозділ II). У таблиці 5.А.1 наведені дані про військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу за період 1999-2008рр. у доларах США в постійних цінах і за валютним курсом 2005р., а також за 2008р. – у поточних цінах. У таблиці 5.А.2 наведені дані про військові витрати країн у місцевій валюті в поточних цінах за період 1999-2008рр., а в таблиці 5.А.3 – в доларах США в постійних цінах і за валютним курсом 2005р. – за період 1999-2008рр., а за 2008р. – в доларах США в поточних цінах. У таблиці 5.А.4 наведені дані про військові витрати за період 1999-2007рр. у відсотках ВВП. Наприкінці таблиці 5.А.4 наводяться пояснення і скорочення. Перерахунки в долари виконані для всіх країн за ринковим валютним курсом (РВК). Дані наведені за відповідні календарні роки.

Дані про військові витрати з різних видань *Щорічника* не можна поєднувати через їх регулярний перегляд. Це стосується, насамперед даних за останні роки, оскільки замість бюджетних показників враховуються дані фактичних витрат. Зміни можуть бути суттєвими, особливо під час відповідного перегляду наявних виборок за умов появи нових даних. Перегляд даних, наведених у доларах у постійних цінах, може бути викликаний значними змінами в економічній статистиці Міжнародного валютного фонду, яка використовується для розрахунку певних показників. Зміни базових років і методів перерахунку також унеможливають порівняння даних різних видань *Щорічника*. База даних

* Автори висловлюють подяку за сприяння в отриманні даних про військові витрати, оцінки та рекомендації: Джуліану Куперу (*Julian Cooper*, Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham), Давіду Дарчіашвілі (*David Darchiashvili*, Center for Civil–Military Relations and Security Studies, Tbilisi), Дімітару Дімітрову (*Dimitar Dimitrov*, University of National and World Economy, Sofia), Паулю Дунну (*Paul Dunne*, University of the West of England, Bristol), Ініго Гевара-і-Мояно (*Inigo Guevara y Moyano*, Colectivo de Analisis de la Seguridad con Democracia, Queretaro), Ідувіні Хермандес (*Iduvina Hernandez*, Asociación para el estudio y la promoción de la seguridad en democracia, Guatemala City), Назіру Камалу (*Nazir Kamal*, United Nations, New York), Павану Наіру (*Pavan Nair*, Jagruti Seva Sanstha, Pune), Еліні Нур (*Elina Noor*, Institute of Strategic and International Studies Malaysia, Kuala Lumpur), Пере Ортезі (*Pere Ortega*, Centre d'Estudis per la Pau J.M.Delas, Barcelona), Тамарі Патараїа (*Tamara Pataraiia*, Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, Tbilisi), Томасу Шітзу (*Thomas Scheetz*, Lincoln University College, Buenos Aires), Рону Сміту (*Ron Smith*, Birkbeck College, London) та Озрену Зунеку (*Ozren Zunic*, University of Zagreb).

СІПРІ про військові витрати, розміщена на сайті <http://milexdata.sipri.org/>, містить узгоджені вибірки даних, що стосуються більшості країн, починаючи з 1988р. Дані за 1950-1987рр., наведені в попередніх виданнях *Щорічника*, не можуть порівнюватися з даними після 1987р., оскільки СІПРІ здійснив їх суттєвий перегляд для багатьох країн, починаючи з 1988р.

II. Джерела та методи

Мета збору даних

Головною метою збору даних про військові витрати є отримання зручних для використання оцінок рівня ресурсів, що спрямовуються на військові цілі. Військові витрати є показником вкладених ресурсів, який безпосередньо не визначає кінцевий результат діяльності у військовій сфері – воєнний потенціал або воєнну безпеку. Довгострокові тенденції у сфері військових витрат і їх раптові коливання можуть свідчити про певні зміни в результатах діяльності у військовій сфері, але подібні висновки слід робити досить обережно.

Дані про військові витрати країн у місцевій валюті в поточних цінах (таблиця 5А.2) є базовими показниками для всіх інших таблиць. Метою є сприяння прозорості та надання можливості порівняння даних, що надаються урядами, з даними інших джерел. Показники військових витрат у доларах США в постійних цінах дають можливість порівняння за певний час витрат окремих країн (таблиця 5А.3), регіонів, організацій і груп країн за рівнем доходів, а також загальносвітових витрат (таблиця 5А.1). Дані в поточних цінах у доларах США за останній рік (2008р.) наводяться з метою порівнянь між країнами (таблиця 5А.3) та між регіонами (таблиця 5А.1). Показники в поточних цінах у доларах США є корисними також для порівняння з іншими економічними показниками, які часто подаються в поточних цінах у доларах. Частка військових витрат у ВВП (таблиця 5А.4) визначає пропорції національних ресурсів, що витрачаються у військових цілях і є індикатором навантаження військових витрат на економіку – військового або оборонного тягаря.

Змістове наповнення

Дані про військові витрати в таблицях 5А.1-5А.4 містять інформацію стосовно 168 країн за період 1999-2008рр. Узагальнені показники військових витрат розраховуються для трьох груп країн – за географічними регіонами, за членством у міжнародних організаціях і за рівнем доходу (валового національного доходу на душу населення). Склад таких груп надається у примітках до таблиці 5А.1.

Визначення військових витрат

Універсальне визначення СІПРІ військових витрат охоплює наступні суб'єкти та види діяльності: (а) збройні сили, в т.ч. миротворчі підрозділи; (б) міністерства оборони та інші урядові організації, залучені до оборонних проєктів; (в) воєнізовані формування, що проходять підготовку та оснащуються

для участі у військових операціях; (є) військово-космічну діяльність. Визначення військових витрат охоплює поточні та капітальні витрати на: (а) утримання військового та цивільного персоналу, в т.ч. пенсії військово-службовців і соціальне забезпечення особового складу; (б) бойову підготовку та експлуатацію озброєнь і військової техніки (ОВТ); (в) закупівлю ОВТ; (г) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); (д) військову допомогу (у складі військових витрат країни-донора). До військових витрат не належать витрати на цивільну оборону та поточні витрати на т.зв. “пост-військову” діяльність – пільги для ветеранів, демобілізацію, конверсію та утилізацію озброєнь. Хоча таке визначення вважається універсальним, на практиці його часто важко дотриматися через обмеженість даних.

Обмеження даних

Існують три головні види обмежень даних: надійність, аргументованість і співвідносність.

Головні проблеми надійності виникають внаслідок скоріше відсутності, ніж неповноти офіційних даних про військові витрати, недостатності детальної інформації, особливо про фактичні, а не передбачені бюджетом військові витрати. В багатьох країнах офіційні дані відбивають лише частину загальних витрат на оборону. Важливі витрати можуть бути приховані в невійськових статтях бюджету, або навіть фінансуватися поза межами державного бюджету. На практиці використовується багато механізмів надбюджетних і позабюджетних витрат¹.

Аргументованість даних про військові витрати залежить від цілей їх використання. Оскільки ці дані є мірою грошового внеску до зміцнення військових можливостей, найбільш аргументованим буде їх використання як показника економічних ресурсів, спрямованих на військові цілі. Саме з цієї причини їх використання як показника військової сили чи спроможності є обмеженим. Хоча військові витрати суттєво впливають на військові спроможності, останні також залежать від багатьох інших чинників: балансу між особовим складом та озброєннями; технологічного рівня військової техніки, стану її утримання та ремонту; загальних характеристик безпекового середовища, в якому застосовуватимуться збройні сили.

На співвідносність даних накладають обмеження два різні типи факторів: мінливість змісту категорії “військові витрати”, а також методів перерахунку валют. Змістовне наповнення офіційних даних про військові витрати суттєво відрізняється залежно від країни, а також від періодів часу навіть для однієї країни. Від вибору обмінного курсу для перерахунків витрат у єдину валюту, як буде зазначено далі, суттєво залежить можливість порівняння

¹ Огляд таких механізмів див.: Hendrickson, D. and Ball, N., *Off-budget Military Expenditure and Revenue: Issues and Policy Perspectives for Donors*, Conflict, Security and Development Group (CSDG) Occasional Papers no.1 (King’s College: London, Jan. 2002).

даних різних країн. Проблема міжнародних порівнянь економічних показників має загальний характер і не стосується винятково військових витрат. Водночас, з огляду на чутливість міжнародних порівнянь військових витрат, важливо пам'ятати, що від вибору обмінного курсу значною мірою залежить інтерпретація порівняння військових витрат різних країн².

Методи

Дані СІПРІ ґрунтуються на відкритих джерелах і відбивають офіційну інформацію, яку подають уряди. Водночас, офіційні дані не завжди відповідають визначенню військових витрат СІПРІ. Так само не завжди можливо перерахувати дані відповідно до визначення, оскільки це вимагає детальної інформації стосовно того, які витрати враховані в офіційному оборонному бюджеті, а які здійснюються за додатковим бюджетом і поза бюджетом. У багатьох випадках СІПРІ змушений використовувати дані урядів незалежно від визначення. Якщо наявні різні дані, що буває досить часто, то використовується той набір даних, що найбільшою мірою відповідає визначенню військових витрат СІПРІ. В будь-якому разі, пріоритет надається вибору скоріше однорідних даних для кожної країни з метою досягнення послідовності, ніж щорічному перерахунку даних відповідної до загального визначення СІПРІ. Крім того, в окремих випадках доводиться застосовувати оцінки.

Оцінки

Оцінки військових витрат використовуються у випадках, коли зміст офіційно наданих даних суттєво відрізняється від визначення СІПРІ або коли немає повних і несуперечливих вибірок даних за певні періоди. У першому випадку оцінки робляться переважно на підставі аналізу державного офіційного бюджету та звітів про витрати. Найбільш детальні оцінки такого типу – стосовно Китаю і Росії – були докладно наведені в попередніх *Щорічниках СІПРІ*³. У другому випадку, коли наявні лише неповні вибірки даних за певні періоди, для років, за які є такі вибірки даних, використовуються ті показники, що найбільшою мірою відповідають визначенню СІПРІ. Для років, за які даних немає, з метою досягнення послідовності застосовуються оцінки на підставі відсоткових змін за відповідні роки в наявних вибірках.

² Більш докладний аналіз концептуальних проблем і джерел невизначеності, притаманних базам даних про військові витрати, див., наприклад: Brzoska, M., 'World military expenditures', eds K. Hartley and T. Sandler, *Handbook of Defense Economics*, vol.1 (Elsevier: Amsterdam, 1995); Ball, N., 'Measuring third world security expenditure: a research note', *World Development*, vol.12, no.2 (Feb. 1984). Ці питання для країн Африки див.: Omitoogun, W., *Military Expenditure Data in Africa: A Survey of Cameroon, Ethiopia, Ghana, Kenya, Nigeria and Uganda*, SIPRI Research Report no.17 (Oxford University Press: Oxford, 2003).

³ Cooper, J., 'The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97', *SIPRI Yearbook 1998: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1998); Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-98', *SIPRI Yearbook 1999: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1999).

Оцінки завжди здійснюються на підставі офіційних урядових даних або інших емпіричних даних з відкритих джерел. Тому для країн, що не подали жодної офіційної інформації, оцінка не здійснюється, і стосовно цих країн даних у таблицях немає.

Оцінки СІПРІ в таблицях наводяться у квадратних дужках. Круглі дужки використовуються, якщо дані з незалежних від СІПРІ причин є неточними; наприклад, коли вони базуються на недостатньо надійних джерелах і у випадках, коли дані в постійних цінах у доларах США або відсотках ВВП є непевними через відсутність достовірних економічних показників.

Дані за останні роки охоплюють два типи оцінок, що застосовуються для всіх країн: (1) дані за останні роки відповідають прийнятому бюджету, бюджетним оцінкам або переглянутим оцінкам, більшість з яких підлягають перегляду наступними роками; (2) дефлятор у таблиці 5А.3, що використовується для останнього року, є оцінкою, обчисленою за даними відповідних кількох місяців або за інформацією, наданою МВФ. Якщо невизначеність цих даних не перевищує прийнятого рівня, то вони не виокремлюються дужками.

У таблиці 5А.1 узагальнені показники за світ, регіони, організації і групи країн за рівнем доходів, є оцінками, оскільки дані всіх країн і за всі роки є не завжди доступними. Ці оцінки найчастіше здійснюються на підставі припущення, що рівень змін в окремій країні, даних про яку немає, є таким самим, як і в середньому в регіоні, до якого вона належить. Коли є дані попереднього року 10-річного періоду, оцінки відсутніх величин здійснюються на підставі наявних даних, починаючи з найближчого року. Коли є дані лише за більш пізні періоди, розрахунки здійснюються на підставі даних першого наступного року, за який є дані. Коли зробити оцінку витрат зовсім неможливо, відповідні країни в обчисленні загального показника не враховуються.

Розрахунки

Вихідні дані подаються в національній валюті в поточних цінах (як наведено в таблиці 5А.2). Перерахунки цих даних виконуються лише з метою конвертації показників станом на календарний рік для тих країн, де фінансовий рік не збігається з календарним. Дані за календарний рік розраховуються на підставі припущення, що протягом усього фінансового року рівень витрат є однаковим. Перерахунки здійснюються для всіх країн, за винятком США – в цьому випадку СІПРІ дотримується формату джерела, тобто формату фінансового року⁴.

Для зручності порівняння даних між країнами та в окремих країнах у часовому вимірі розрахунки робляться в доларовому еквіваленті за постійними цінами (таблиця 5А.3), з використанням індексу споживчих цін конкретної держави та середньорічний РВК. Використання індексу споживчих цін як

⁴ Такий виняток для даних про військові витрати США відповідає практиці ведення бази даних НАТО, яка є для СІПРІ головним джерелом даних про військові витрати США та дає можливість скористатися стандартизацією даних НАТО. Крім того, високий рівень витрат США має домінуючий вплив на показники загальносвітових витрат і тому дає можливість уникати приблизних оцінок.

дефлятора означає, що тенденції СІПРІ для військових витрат кожної країни (у доларах США в постійних цінах) відбивають реальні зміни купівельної спроможності для типового споживчого кошика цивільних продуктів⁵.

РВК визначається надходженням валюти та попитом на неї в міжнародних транзакціях. Водночас, ціни на певні товари та послуги на місцевих ринках визначаються частково або повністю окремо або незалежно від решти світу. Тому РВК не завжди точно відбивають різницю в рівнях цін між країнами. Альтернативою є використання коефіцієнтів конвертації за паритетом купівельної спроможності валют (ПКС, *purchasing power parity*, PPP) або курсів ПКС (*PPP exchange rates*). ПКС долара у країні визначається як кількість одиниць національної валюти, необхідна для придбання на внутрішньому ринку цієї країни тієї же кількості товарів і послуг, яку можна придбати за долари у США⁶. Для всіх країн доступними є лише коефіцієнти ПКС, обчислені через ВВП (ПКС/ВВП) як оціночні дані статистичного аналізу цін набору товарів і послуг, які є головними компонентами ВВП⁷. Застосування коефіцієнтів ПКС/ВВП дає можливість стежити за відмінностями в рівнях цін і, таким чином, оцінювати реальну купівельну спроможність ВВП кожної країни.

Використання коефіцієнтів ПКС/ВВП замість РВК для конвертації валют зумовлює значно вищі показники доходів і витрат у багатьох країнах, що розвиваються, оскільки їх ціни на товари та послуги, що не експортуються, є відносно низькими. Тому одиниця місцевої валюти має більшу купівельну спроможність всередині країни (що краще видно за умов використання коефіцієнтів ПКС/ВВП), ніж на зовнішніх ринках (що демонструється за умов використання РВК)⁸. Водночас, надійність таких коефіцієнтів є нижчою за РВК, оскільки коефіцієнти ПКС є статистичними оцінками, розрахованими на підставі аналізу цінових показників набору товарів за контрольний рік. Між базисними роками коефіцієнти ПКС/ВВП екстраполюються за використанням співвідношень цінових показників – або дефлятора ВВП, або індексів споживчих цін. Як і будь-яким статистичним оцінкам, їм властиві певні похибки.

Більше того, коефіцієнти ПКС/ВВП мають обмежену релевантність для конвертації даних про військові витрати в долари США⁹. Метою запровадження коефіцієнтів ПКС/ВВП є оцінка купівельної спроможності місцевої

⁵ Вибір спеціального дефлятора для військових витрат був би більш виправданим, якби мета полягала у визначенні купівельної спроможності з точки зору утримання певної чисельності військового персоналу, придбання певного обсягу товарів і послуг на кошти, виділені на військові цілі. Проте для більшості країн спеціального військового дефлятора немає.

⁶ World Bank, *World Development Indicators 2007* (World Bank: Washington, DC, 2007), p.245.

⁷ ПКС/ВВП для всіх країн оцінюються Програмою міжнародного порівняння (ПМП, *International Comparison Program, ICP*), що координується Світовим банком. У лютому 2008р. ПМП оприлюднила базу даних ПКС, розрахованих на підставі порівняння міжнародних цін 2005р. Див. сайт ПМП: <<http://go.worldbank.org/X3R0INNH80>>.

⁸ Про проблеми міжнародних порівнянь, конвертації валют і використання коефіцієнтів див.: Вод М. "Міжнародне порівняння військових витрат: питання і проблеми розрахунків з використанням паритету купівельної спроможності", *Щорічник СІПРІ 2006: Озброєння, роззброєння і міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2007, с.388-406.

⁹ ПМП застерігає від використання коефіцієнтів ПКС для всіх міжнародних порівнянь і наголошує на необхідності використання РВК для обчислення, наприклад, обсягів міжнародної торгівлі, переміщення капіталів та обсягів зовнішнього боргу. Див.: *2005 International Comparison Program: Tables of Final Results* (World Bank: Washington, DC, Feb. 2008), p.10.

валюти стосовно продукції, що презентує структуру споживання в кожній країні, тобто переважно товарів і послуг цивільного призначення. Військові витрати використовуються для придбання переліку товарів і послуг, не типових для національної структури споживання. Наприклад, вартість утримання солдата строкової служби може бути оцінена нижче за типовий набір товарів і послуг, а ціни на сучасні системи озброєнь і послуги з їх утримання та ремонту можуть бути завищені. Ступінь відповідності величин військових витрат обсягам військових товарів і послуг, що можуть бути придбані за кошти оборонного бюджету, не відомий. Враховуючи таку невизначеність, СІПРІ для конвертації даних про військові витрати в долари США, не дивлячись на певні застереження, використовує РВК.

Джерела

Джерелами даних про військові витрати в порядку їх пріоритетності є: (а) першоджерела – офіційні дані, подані національними урядами в офіційних публікаціях або у відповідь на запит; (б) вторинні джерела, що посилаються на першоджерела; (в) інші другорядні джерела.

Першу категорію складають документи про національні бюджети, Білі книги з питань оборони та державна фінансова статистика, а також відповіді на запити СІПРІ, які щороку надсилаються міністерствам фінансів та оборони, центральним банкам і національним статистичним службам країн, внесених до Баз даних СІПРІ про військові витрати. До цієї категорії належать також відповіді урядів про військові витрати, що надходять на запити ООН та ОБСЄ, якщо такі надсилаються країнами.

Другу категорію складають міжнародні статистичні дані, зокрема НАТО та МВФ. Дані про 16 країн, що були членами НАТО до 1999р. традиційно беруться з кількох джерел цієї організації, що містять статистичні дані про військові витрати. Запровадження НАТО у 2005р. нового визначення військових витрат змушує до використання й інших джерел для пошуку даних про деякі країни за останні роки. Дані про переважну кількість країн, що розвиваються, беруться із Щорічника урядової фінансової статистики МВФ (*Government Financial Statistics Yearbook*), який містить дані про витрати на оборону більшості країн-членів Фонду. До цієї категорії належать також публікації інших організацій, що наводять відповідні посилання на використані першоджерела, зокрема Звіти про країни (*Country Reports of the Economist Intelligence Unit, London*).

До третьої категорії джерел належать спеціалізовані журнали та газети.

Головним джерелом економічних даних є публікації МВФ: Міжнародна фінансова статистика (*International Financial Statistics*); Огляд світової економіки (*World Economic Outlook*); звіти про країни, підготовлені експертами МВФ.

Таблиця 5А.1. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн за рівнем доходу в 1999-2008рр.

Дані наведені в \$ млрд., у постійних цінах 2005р. та за валютними курсами 1999-2008рр. Дані у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. у поточних цінах 2008р. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008*
Загалом у світі	847	877	895	952	1 015	1 071	1 113	1 142	1 182	1 226	1 464
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	14,6	13,6	14,2	15,1	15,1	16,8	17,3	17,8	(18,6)	(20,4)	(25,8)
Північна Африка	4,0	4,0	5,2	5,2	5,4	5,9	6,1	6,1	6,6	7,8	9,7
Африка (крім Північної)	10,6	9,5	9,1	9,9	9,7	10,9	11,2	11,7	(11,9)	(12,6)	(16,0)
Америка	368	383	388	430	482	523	549	559	576	603	680
Карибський басейн
Центральна Америка	3,7	3,9	3,9	3,8	3,8	3,6	3,6	3,4	4,5	4,5	4,8
Північна Америка	341	354	357	399	453	493	516	525	540	564	627
Південна Америка	22,7	24,8	27,4	27,2	25,3	26,6	29,0	30,2	32,1	34,1	48,1
Азія та Океанія	136	139	147	154	160	169	177	186	196	206	248
Центральна Азія	0,5
Східна Азія	101	104	110	116	122	127	133	140	149	157	189
Океанія	12,3	12,2	12,7	13,2	13,5	14,0	14,5	15,4	16,2	16,6	19,9
Південна Азія	21,9	22,8	23,5	23,6	24,2	27,5	28,9	29,2	29,9	30,9	37,3
Європа	281	287	289	298	302	303	303	309	314	320	413
Східна Європа	15,9	21,4	23,3	25,8	27,6	28,9	32,0	35,7	39,3	43,6	66,9
Західна та Центральна Європа	265	266	265	272	274	274	271	273	275	277	346
Близький Схід	48,6	53,8	56,9	54,8	56,4	59,3	66,0	70,4	76,5	75,6	97,6
<i>Організації</i>											
АСЕАН	11,6	11,7	12,4	13,1	14,7	14,8	15,3	15,8	17,3	17,4	22,8
СНД	16,4	21,9	23,9	26,5	28,4	29,7	33,0	36,8	40,8	44,9	68,9
ЄС	225	227	227	232	235	248	246	247	253	255	317
НАТО	583	596	599	649	704	749	770	780	796	823	950
Європейські країни НАТО	242	243	242	249	251	256	253	256	257	259	323
ОЕСР	673	689	693	743	800	841	863	874	893	921	1 057
ОПЕК	33,8	38,6	41,0	37,5	38,9	43,6	49,7	54,6	60,1	60,9	79,7
ОБСЄ	621	642	646	698	755	797	821	835	855	886	1 042

Групи за рівнем доходу

Низький	8,9	8,7	9,0	9,8	9,6	10,0	10,1	10,1	10,5	10,7	13,7
Нижче середнього	70,7	76,3	83,4	87,7	94,9	105	113	123	132	141	190
Вище середнього	68,3	74,7	78,5	82,3	80,5	82,0	86,6	91,3	96,4	103	146
Високий	699	717	724	772	830	875	903	917	943	971	1 114

() – загальний показник, обчислений на підставі національних даних, що охоплюють менше 90% країн регіону; ... – наявні дані охоплюють менше 60% країн регіону. АСЕАН – Асоціація країн Південно-Східної Азії (*Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*); СНД – Співдружність Незалежних Держав (*Commonwealth of Independent States, CIS*); НАТО – Організація Північно-Атлантичного Договору (*North Atlantic Treaty Organization, NATO*); ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку (*Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*); ОПЕК – Організація країн-експортерів нафти (*Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC*); ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі (*Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*).

Примітка: Загальні світові показники та показники для регіонів, організації і груп країн, наведені в таблиці 5А.1, є оцінками, що ґрунтуються на даних таблиці 5А.3. Якщо показників військових витрат країни немає протягом кількох років, то оцінки робилися переважно на підставі припущення, що динаміка змін військових витрат цієї країни є такою ж, як у середньому в регіоні, до якого вона належить. У випадку, коли неможливо зробити будь-які оцінки, дані про країну вилучаються із загальних показників. Наступні країни вилучені з усіх показників таблиці 5А.1: Бенін, Куба, Екваторіальна Гвінея, Гаїана, Гаїті, Північна Корея, М'янма, Катар, Сомалі, Тринідад і Тобаго, В'єтнам.

Показники регіонів складануть світовий показник, а субрегіональні дані, своєю чергою, – показники регіонів і груп за рівнем доходу охоплюють постійний для всіх років перелік країн; показники міжнародних організацій стосуються лише країн-членів у вказаному році.

Дані стосовно груп країн за рівнем доходу обчислені на підставі даних Світового банку про валовий національний дохід (ВНД, *gross national income, GNI*) на душу населення у 2007р., див.: *World Development Report 2007: Development and the Next Generation* (World Bank: Washington, DC, 2006).

50 країн Африки за субрегіонами: Північна Африка: Алжир, Лівія, Марокко, Туніс, *Африка (крім Північної):* Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Чад, Конго, Демократична Республіка Конго (ДРК), Кот-д'Івуар, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Єфіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліверія, Малагаскар, Малаві, Мали, Мавританія, Маврійскі, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Південна Африка (ПАР), Судан, Свазіленд, Танзанія, Того, Уганда, Замбія, Зімбабве.

28 країн Америки за субрегіонами: Карібський басейн: Багамські Острови, Барбадос, Куба, Домініканська Республіка, Гаїті, Ямаїка, Тринідад і Тобаго; *Центральна Америка:* Беліз, Коста-Ріка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама; *Північна Америка:* Канада, США; *Південна Америка:* Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гаїана, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела.

32 країни Азії та Океанії за субрегіонами: Центральна Азія: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан; *Східна Азія:* Бруней, Камбоджа, Китай, Індонезія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Лаос, Малайзія, Монголія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, В'єтнам; *Південна Азія:* Афганістан, Бангладеш, Індія, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка; *Океанія:* Австралія, Фіджі, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Тонга.

44 країни Європи за субрегіонами: Центральна та Західна Європа: Албанія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія; Східна Європа: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Росія, Україна.

- Близький Схід*: Бахрейн, Єгипет, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сірія, ОАЕ, Ємен.
- АСЕАН*: Бруней, Камбоджа (1999–), Індонезія, Лаос, Малазія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Тайланд, В'єтнам.
- СНД*: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан.
- Європейський Союз*: Австрія, Бельгія, Болгарія (2007–), Кіпр (2004–), Чехія (2004–), Данія, Естонія (2004–), Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина (2004–), Ірландія, Італія, Латвія (2004–), Литва (2004–), Люксембург, Мальта (2004–), Нідерланди, Польща (2004–), Португалія, Румунія (2007–), Словаччина (2004–), Словенія (2004–), Іспанія, Швеція, Велика Британія.
- НАТО*: Бельгія, Болгарія (2004–), Канада, Чехія (1999–), Данія, Естонія (2004–), Франція, Німеччина, Греція, Угорщина (1999–), Ісландія, Італія, Латвія (2004–), Литва (2004–), Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща (1999–), Португалія, Румунія (2004–), Словаччина (2004–), Словенія (2004–), Велика Британія, США. *Європейські країни НАТО*: НАТО, за винятком США і Канади.
- ОЕСР*: Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина (2000–), Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США.
- ОПЕК*: Алжир, Ангола (2007–), Індонезія, Іран, Ірак, Кувейт, Лівія, Нігерія, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ, Венесуела.
- ОБСЄ*: Албанія, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія (2006–), Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія (2000–), Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан.
- Країни з низьким рівнем доходу (ВНД на душу населення – до \$935 у 2007р.)*: Афганістан, Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, ЦАР, Чад, ДРК, Кот-д'Івуар, Еритрея, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Кенія, Північна Корея, Киргизстан, Лаос, Ліверія, Мадгаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Мозамбік, М'янма, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Таджикистан, Танзанія, Того, Уганда, Узбекистан, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве.
- Країни з рівнем доходу, нижчим за середній (ВНД на душу населення – \$936-3 705 у 2007р.)*: Албанія, Алжир, Ангола, Вірменія, Азербайджан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Камерун, Кабо-Верде, Кітай, Колумбія, Конго, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Грузія, Гватемала, Гаїана, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Лесото, Македонія, Молдова, Монголія, Марокко, Намібія, Нікарагуа, Парагвай, Перу, Філіппіни, Шрі-Ланка, Судан, Свазіленд, Сірія, Тайланд, Тонга, Туркменістан, Туніс, Україна.
- Країни з рівнем доходу, вищим за середній (ВНД на душу населення – \$3 706-11 455 у 2007р.)*: Аргентина, Білорусь, Бельгія, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Чілі, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Фіджі, Габон, Ямайка, Казахстан, Латвія, Лівія, Литва, Лівія, Малазія, Маврійї, Мексика, Чорногорія, Панама, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Сейшельські Острови, ІАР, Туреччина, Уругвай, Венесуела.
- Країни з високим рівнем доходу (ВНД на душу населення – понад \$11 456 у 2007р.)*: Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бахрейн, Барбадос, Бельгія, Бруней, Канада, Кіпр, Чехія, Данія, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Кувейт, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Оман, Португалія, Катар, Саудівська Аравія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Тринідад і Тобаго, ОАЕ, Велика Британія, США.

Таблиця 5А.2. Військові витрати країн у національній валюті в 1999-2008рр.
 Дані наведені за календарний рік у національній валюті в поточних цінах, якщо не вказане інше. Крайни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	Валюта	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	млн. динарів	121 597	141 576	161 505	167 380	170 764	201 930	214 320	224 767	273 415	334 045
Лівія	млн. динарів	535	556	496	575	700	894	904	807	807	1 347
Марокко	млн. дирхамів	11 569	9 129	16 619	16 254	17 418	17 182	18 006	18 775	19 730	22 824
Туніс	млн. динарів	424	456	483	491	525	554	608	662	601	[652]
<i>Африка (крім Північної)</i>											
Ангола ^{§2}	млн. кванзів	3,0	5,9	8,9	19,1	50,0	68,3	119	158	172	182
Бенін	млн. ЦА франків	10 986	10 321	9 612	18 122	20 077	22 072	[24 677]	[25 601]	..	[30 330]
Ботсвана	млн. пула	784	942	1 229	1 415	1 490	1 474	1 533	1 654	[1 945]	[3 086]
Буркіна-Фасо [†]	млн. ЦА франків	[21 200]	[21 500]	22 259	24 666	25 571	30 289	33 649	37 081	45 448	63 642
Бурунді	млрд. франків	28,5	30,5	44,2	41,8	47,0	49,4	53,6	46,0	50,1	52,0
Камерун [§]	млн. ЦА франків	89 095	87 598	91 118	101 500	109 556	116 808	117 670	134 345	142 198	155 203
Кабо-Верде	млн. ескудо	518	814	572	530	565	573	614	614	635	663
ЦАР ^{‡3}	млн. ЦА франків	7 445	8 729	7 979	8 121	..	9 160	14 111
Чад ⁴	млрд. ЦА франків	16,0	18,8	22,5	23,9	23,8	26,7	(29,3)	(30,9)	(33,3)	(36,1)
Конго [§]	млн. ЦА франків	28 374	35 035	38 728	40 050	41 954	44 070	50 849	63 020
ДРК ⁵	млн./млрд. франків	600	2 901	31,9	55,0	78,3	96,0	106	89,5
Кот-д'Івуар [§]	млрд. ЦА франків	124	133	132	140	151	154
Джібуті	млн. франків	4 759	4 625	4 629	5 909	7 422	6 639	7 970	[8 800]	6 135	6 447
Екваторіальна Гвінея	млн. ЦА франків
Еритрея	млн. накфа	2 225	2 220	1 884	2 104	2 520
Ефіопія ⁶	млн. бір	5 589	5 075	2 959	2 476	2 397	2 686	2 965	3 007	3 253	3 750
Габон ⁷	млрд. ЦА франків	..	65,0	66,0	66,0	63,0	65,0	60,0	58,0	(59,0)	..
Гамбія [†]	млн. даласі	40,1	42,5	38,5	45,0	57,0	58,0	85,3	78,2	113	..

Країна	Валюта	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Гана ¹⁸	млн. седі	15,8	27,7	23,2	29,3	46,2	50,7	58,2	69,4	118	120
Гвінея ⁹	млрд. франків	76,6	80,3	171	194	167	182
Гвінея-Бісау ¹⁰	млн. ЦА франків	..	6 786	4 533	4 435	4 362	..	6 391
Кенія	млн. шилінгів	10 684	12 614	15 349	16 844	18 676	20 570	23 936	27 096	33 301	41 132
Лесото	млн. малоті	208	212	201	206	207	203	214	239	281	346
Ліберія	млн. доларів	109	316	343	221	..
Мадагаскар ¹¹	млрд. аріарі	56,6	63,9	85,7	78,9	89,8	102	108	116	154	176
Малаві	млн. квача	63,5	698	916	1 136	1 278	2 391	4 027	[5 257]	[5 823]	..
Малі ¹²	млрд. ЦА франків	36,0	41,4	43,8	45,8	51,6	54,5	63,2	68,9	75,6	77,3
Мавританія ¹³	млрд. угті	6,7	9,1	13,3	9,9	16,4	18,6	17,7	22,0	..	29,4
Маврій	млн. рупії	228	246	262	285	304	301	321	343	370	..
Мозамбік ¹⁴	млн. метрикаів	722	843	1 048	1 267	1 422	1 753	1 436	1 459	1 773	2 034
Намбія ¹⁴	млн. доларів	646	641	833	928	979	1 079	1 221	1 346	1 606	2 200
Нігер	млрд. ЦА франків	14,5	14,3	18,2	14,4	14,3	16,7	17,3
Нігерія	млрд. найра	45,4	37,5	63,5	108	75,9	85,0	88,5	99,9	122	192
Руанда ¹⁵	млрд. франків	27,0	23,9	25,2	24,3	24,3	23,8	25,1	30,1	30,4	37,0
Сенегал	млн. ЦА франків	48 200	44 400	50 500	51 829	56 293	56 819	65 619	77 678	92 407	97 116
Сейшельські Острови	млн. рупії	59,3	59,0	64,8	64,1	66,1	87,6	81,0	79,3	102	77,0
Сьєрра-Леоне ¹⁶	млн. леонів	..	48 769	59 408	56 955	6 6841	62 026	68 056	[83 686]	[87 998]	[133 080]
Сомалі	шилінгів
ПАР	млн. рандів	11 353	14 322	17 021	19 985	22 129	22 633	25 306	26 468	[28 699]	[31 058]
Судан ¹⁷	млн. фунтів	1 085	1 510	1 004	1 276	1 039	3 200	2 838	3 338
Свазіленд ⁸	млн. еманангені	158	170	169	193	242	276	378	396	436	..
Танзанія	млрд. шилінгів	95,7	108	132	136	130	139	157	185	202	227
Того	млн. ЦА франків	16 757	16 757	17 532	25 529
Уганда	млрд. шилінгів	232	232	239	256	299	355	386	400	478	..
Замбія	млрд. квача	134	490	626	747	596	982
Зімбабве ¹⁸	млн. доларів	10,1	15,4	15,8	37,3	136	1 300	2 942	(26 604)	(22 700)	..

Країна	Валюта	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Парагвай ²⁹	млрд. гуарані	262	277	270	288	294	364	347	431	476	577
Перу ³⁰	млн. нов. солів	(2 773)	(3 228)	3 187	2 982	3 092	3 397	3 820	4 011	3 918	4 675
Уругвай	млн. песо	[4 174]	[3 663]	4 384	4 333	4 967	5 261	5 696	6 168	6 812	8 228
Венесуела	млрд. боліварів	853	1 216	1 383	1 244	1 588	2 740	4 292	6 436	6 377	7 121
Азія											
<i>Центральна Азія</i>											
Казахстан	млрд. тенге	17,2	20,4	32,5	37,7	47,5	58,0	78,7	100,0	167	[159]
Киргизстан ³¹	млн. сомів	1 267	1 864	1 734	2 055	2 408	2 688	3 100	3 606	4 336	[4 484]
Таджикистан	тис. сомоні	18 723	21 496	29 577	70 700	106 500	134 000
Туркменістан ³²	млрд. манатів	582
Узбекистан ³³	млн. сумів	34,9	..	41,1	..	53,0
<i>Східна Азія</i>											
Бруней	млн. доларів	438	421	390	405	424	(337)	(414)	[433]	[447]	[447]
Камбоджа	млрд. ріелів	336	309	280	265	270	272	289	328	[388]	..
Китай ³⁴	млрд. юанів	[165]	[182]	[220]	[256]	[282]	[327]	[368]	[434]	[504]	[590]
Індонезія	млрд. рупій	10 254	13 945	16 416	19 291	27 446	32 100	[34 658]	[41 736]	[48 257]	[48 599]
Японія ^{§35}	млрд. ен	4 934	4 935	4 950	4 956	4 954	4 916	4 868	4 824	4 804	4 785
Північна Корея	млрд. вон
Південна Корея	млрд. вон	13 337	14 477	15 497	16 364	17 515	18 941	21 049	22 214	23 740	26 649
Лаос	млрд. кіпів	(110)	(107)	(112)	(115)	(115)	(121)	(125)	(135)	(140)	..
Малазія	млн. рінггітів	6 321	5 826	7 351	8 504	10 950	10 728	11 817	11 981	13 649	14 552
Монголія	млн. тугриків	18 416	26 126	25 384	28 071	27 899	32 891	35 914	46 232	66 200	..
М'янма ³⁶	млрд. к'ятів	43,7	58,8	63,9	73,1
Філіппіни	млн. песо	32 959	36 208	35 977	38 907	44 440	43 847	47 634	51 527	62 188	60 145
Сінгапур	млн. доларів	7 616	7 466	7 721	8 108	8 230	8 525	9 094	9 534	9 966	10 622
Тайвань	млрд. доларів	258	243	248	225	228	249	249	237	257	326
Таїланд	млн. батів	74 809	71 268	75 413	76 724	77 027	[75 498]	[79 519]	[86 706]	[110 540]	[137 135]
В'єтнам	млрд. донгів	12 374	13 266	14 988	18 944	23 630	29 800

Південна Азія

Афганістан ³⁷	..	31 277	5 440	5 521	6 223	10 648	12 032
Бангладеш	31 277	33 377	34 020	34 105	36 150	39 630	43 005	49 420	56 745	61 780
Індія ³⁸	598	642	689	717	761	916	1 010	1 074	1 166	1 306
Непал ⁴¹	3 239	3 648	4 837	6 621	7 951	9 756	11 153	11 221	[11 578]	[12 031]
Пакистан ⁴²	147	154	170	188	207	232	263	287	309	336
Шрі-Ланка ^{43,49}	40,1	56,9	54,2	49,2	47,0	56,3	61,5	81,4	102	133

Океанія

Австралія	[11 937]	[12 435]	13 503	14 568	15 373	16 353	17 405	19 134	20 668	21 935
Фіджі ⁴⁰	46,9	68,2	74,7	67,6	70,7	81,1	72,9	71,6	75,9	[76,7]
Нова Зеландія	1 380	1 422	1 428	1 411	1 468	1 523	1 587	1 726	1 841	1 960
Папуа-Нова Гвінея ⁴¹	80,0	85,0	85,5	66,3	68,8	78,7	94,2	93,7	103	95,0
Тонга	3 535	3 837	4 211	4 319	4 559	4 366	5 119	6 878	7 566	..

Європа

Албанія ^{41,42}	5 891	6 519	7 638	8 220	9 279	10 373	11 000	13 831	17 619	21 650
Вірменія ⁴³	36,5	36,7	36,8	36,8	44,3	52,3	64,4	78,3	95,8	[116]
Австрія	[1 994]	[2 090]	[1 999]	1 999	2 111	2 158	2 160	2 105	2 566	2 424
Азербайджан ⁴⁴	[99,1]	[107]	[123]	[136]	[173]	[224]	288	641	812	1 020
Білорусь	[41,4]	[123]	247	366	475	679	975	1 355	1 603	1 775
Бельгія	3 378	3 463	3 393	3 344	3 434	3 433	3 400	3 434	3 773	3 775
Боснія і Герцеговина ^{41,44}	501	351	315	273	278	281	345
Болгарія ^{44,45}	[656]	[746]	[887]	[947]	[986]	1 025	1 101	1 171	1 475	1 460
Хорватія	[7 367]	[5 461]	[5 251]	[5 775]	[4 757]	4 250	4 323	4 872	5 133	6 224
Кіпр ⁴¹	[269]	[299]	[360]	[253]	[255]	271	302	304	295	365
Чехія ⁴⁶	41 688	44 670	44 978	48 924	53 194	52 481	58 445	55 358	51 378	54 472
Данія	19 428	19 339	21 017	21 269	21 075	21 441	20 800	23 173	22 731	22 741
Естонія	1 083	1 329	1 640	2 028	2 376	2 581	3 344	3 924	5 259	5 625
Фінляндія	1 552	1 691	1 653	1 712	2 006	2 131	2 206	2 281	2 203	2 419
Франція ⁴⁷	36 510	36 702	37 187	38 681	40 684	42 690	42 545	43 457	44 273	44 835
Грузія ⁴⁸	[52,4]	[37,2]	[49,4]	74,6	91,5	135	388	720	1 556	1 547

Країна	Валюта	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Німеччина	млн. євро	30 603	30 554	30 648	31 168	31 060	30 610	30 600	30 365	31 090	31 921
Греція	млн. євро	5 439	5 921	5 986	6 085	[5 355]	[6 028]	[6 818]	[7 321]	[7 496]	[8 620]
Угорщина	млн. форинтів	191 485	226 041	272 426	279 569	314 380	310 731	318 552	296 665	326 205	321 486
Ісландія	крон	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ірландія	млн. євро	[696]	[754]	858	862	855	887	921	949	1 003	1 079
Італія ⁴⁹	млн. євро	22 240	24 325	24 592	25 887	26 795	27 476	26 959	26 631	27 572	[27 708]
Латвія	млн. латів	33,1	42,4	54,6	91,0	108	124	154	206	251	305
Литва	млн. літів	461	796	860	908	1 077	1 139	[1 150]	[1 292]	[1 516]	[1 741]
Люксембург	млн. євро	132	139	179	192	205	[213]	[238]	[263]	[268]	..
Македонія ⁵⁰	млн. динарів	3 769	4 602	15 397	6 841	6 292	6 683	6 259	6 149	7 272	8 160
Мальта ⁵¹	тис. євро	26 005	25 877	28 430	28 690	29 987	32 537	34 294	35 284	35 766	33 963
Молдова ⁵¹	млн. лей	63,0	63,3	76,7	94,7	115	116	151	216	276	279
Чорногорія ⁵²	млн. євро	42,3	39,9	48,6
Нідерланди	млн. євро	6 595	6 482	6 929	7 149	7 404	7 552	7 693	8 145	8 387	8 348
Норвегія	млн. крон	25 809	25 722	26 669	32 461	31 985	32 945	31 471	32 142	34 439	33 102
Польща	млн. злотих	12 800	13 763	14 864	15 401	16 249	17 793	19 023	19 959	22 768	25 873
Португалія	млн. євро	2 259	2 393	2 598	2 765	2 755	2 996	3 248	3 242	3 190	3 285
Румунія ⁵³	млн. лей	1 465	2 031	2 864	3 491	4 151	4 994	5 757	6 324	6 358	7 543
Росія ⁵³	мільярд. рублів	[165]	[271]	[365]	[470]	[568]	[656]	[806]	[967]	[1 144]	[1 458]
Сербія ⁵⁴	млн. динарів	8 600	21 292	33 060	43 695	42 070	43 154	41 996	47 342	56 792	63 648
Словаччина [†]	млн. крон	13 532	15 760	19 051	19 947	22 965	22 944	25 537	27 064	28 131	31 464
Словенія	млн. євро	208	207	275	328	360	396	413	485	498	608
Іспанія	млн. євро	7 092	7 599	7 972	8 414	8 587	9 132	9 508	11 506	12 219	13 105
Швеція ⁵⁵	млн. крон	42 541	44 542	42 639	42 401	42 903	40 527	41 240	41 150	43 163	41 636
Швейцарія ⁵⁶	млн. франків	4 416	4 503	4 476	4 461	4 437	4 381	4 344	3 972	4 120	4 389
Туреччина	млн. лір	4 168	6 248	8 844	13 641	15 426	15 568	16 197	[19 326]	[18 013]	[20 585]
Велика Британія ⁵⁷	млн. фунтів	22 530	23 301	24 544	26 462	28 751	29 478	30 333	31 241	32 992	35 320
Україна [§]	млн. гривень	3 890	6 184	5 848	6 266	7 615	8 963	12 328	15 082	20 685	25 341

Близький Схід

Бахрейн ⁵⁸	123	121	126	150	175	180	183	203	222	[220]
Єгипет	9 881	10 847	11 859	12 741	13 948	14 684	15 368	16 927	18 636	20 534
Іран ¹	12 992	21 984	26 996	23 211	31 633	45 960	64 655	78 378	76 283	86 502
Ірак ⁵⁹	(892)	(1 649)	(2 117)	(2 437)	(4 250)
Ізраїль ⁶⁰	38 016	39 587	41 788	48 957	46 350	43 988	46 240	50 757	[57 639]	[58 106]
Йорданія	363	375	375	370	434	416	428	497	732	886
Кувейт	696	827	824	858	933	1 017	1 025	1 049	1 243	1 254
Ліван	1 251	1 402	1 445	1 368	1 392	1 439	[1 463]	[1 561]	[1 912]	[1 961]
Оман ⁶¹	687	809	933	958	1 010	1 144	1 404	1 550	1 663	1 735
Катар
Саудівська Аравія ⁶²	68 700	74 866	78 850	69 382	70 303	78 414	95 146	110 779	132 922	143 336
Сірія ⁶³	47,6	49,3	53,4	55,3	67,1	70,2	75,7	74,9	82,7	86,8
ОАЕ ⁶⁴	8 790	8 688	8 796	9 139	9 244	8 943	9 399
Ємен	61,5	76,6	[91,1]	130	148	136	156	162	209	239

Таблиця 5А.3. Військові витрати країни у доларах США, в постійних цінах у 1999-2008рр. та в поточних цінах – 2008р.

Дані наведені в \$млн. у постійних цінах 2005р. та за валютними курсами 1999-2008рр. Дані у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в поточних цінах у \$ млн. за 2008р. Дані наведені за календарний рік, якщо не зазначено інше. Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008*
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	1 901	2 205	2 414	2 467	2 453	2 801	2 925	2 992	3 515	4 156	5 172
Лівія	319	341	334	429	534	697	691	597	562	837	1 098
Марокко	1 425	1 104	1 997	1 900	2 013	1 956	2 030	2 049	2 111	2 358	2 944
Туніс	382	399	415	411	428	435	468	488	430	[446]	[529]
<i>Африка (крім Північної)</i>											
Ангола ^{§ 2}	2 718	1 259	710	778	1 027	978	1 365	1 627	1 578	1 508	2 424
Бенін	24,9	22,5	20,2	37,0	40,5	44,1	[46,8]	[46,8]	..	[51,3]	[67,7]
Ботсвана	243	269	329	351	339	313	300	290	[319]	[456]	[452]
Буркіна-Фасо [†]	[46,5]	[47,3]	46,6	50,6	51,4	61,1	63,8	68,7	84,4	108	142
Бурунді	47,9	41,2	54,7	52,4	54,6	51,9	49,6	41,4	41,6	35,7	43,9
Камерун [§]	189	183	183	198	212	226	223	242	254	265	347
Кабо-Верде	6,0	9,6	6,5	6,0	6,3	6,5	6,9	6,6	6,5	6,5	8,8
ЦАР ^{‡3}	14,8	16,7	15,6	15,4	..	16,1	23,3	31,5
Чад ⁴	37,4	42,3	45,0	45,5	46,1	54,6	(55,5)	(54,2)	(64,2)	(64,1)	(80,6)
Конго [§]	60,7	72,3	78,1	79,9	79,5	80,8	90,8	111	141
ДРК ⁵	67,0	49,8	84,9	141	165	179	169	132	165
Кот-д'Івуар [§]	247	261	250	259	275	266	344
Джібуті	30,2	28,9	28,4	36,1	44,4	38,5	44,8	[47,9]	31,8	30,9	36,2
Екваторіальна Гвінея
Ерitreя	401	334	247	236	231
Ефіопія ⁶	821	741	471	388	319	346	342	309	285	262	389

Габон ⁷	..	131	130	130	121	125	114	112	(108)
Гамбія ⁸	2,2	2,4	2,1	2,2	2,4	2,1	3,0	2,7	3,7
Гана ¹⁸	54,7	76,6	48,2	53,0	66,0	64,3	64,1	69,0	106	92,4	120
Гвінея ⁹	41,7	40,9	82,8	91,1	70,7	65,5
Гвінея-Бісау ¹⁰	..	13,8	8,9	8,5	8,6	..	12,1
Кенія	227	243	280	301	304	300	317	313	351	348	595
Лесото	48,7	46,7	49,1	37,6	35,4	33,0	33,6	35,4	38,5	43,8	41,9
Ліберія	2,0	5,5	5,6	3,2
Мадагаскар ¹¹	52,3	52,7	66,1	52,5	60,5	60,2	54,0	52,1	62,7	67,1	103
Малаві	13,8	11,7	12,5	13,5	13,9	23,3	34,0	[38,9]	[40,0]
Малі ¹²	76,1	88,2	88,7	88,3	101	110	120	129	139	132	173
Мавританія ¹³	36,9	48,3	67,5	48,3	76,6	78,7	66,7	78,0	..	90,8	122
Маврій	10,3	10,7	10,8	11,0	11,3	10,7	10,9	10,7	10,5
Мозамбік ¹⁴	61,6	63,8	72,7	75,2	74,4	81,5	62,2	55,9	62,8	65,5	84,0
Намібія ¹⁴	154	140	166	166	164	173	192	202	225	283	266
Нігер	32,1	30,8	37,7	29,0	29,3	34,1	32,8
Нігерія	780	592	844	1 273	784	764	674	703	816	1 164	1 608
Руанда ¹⁵	69,7	59,2	60,6	57,1	53,3	46,5	45,0	49,6	45,9	50,0	67,7
Сенегал	99,1	90,6	100	100	109	110	124	144	162	162	217
Сейшельські Острови	13,2	12,3	12,8	12,6	12,6	16,1	14,7	14,5	17,6	10,5	8,1
Сьєрра-Леоне ¹⁶	..	22,9	27,4	27,1	29,6	24,1	23,6	[26,4]	[24,9]	[33,4]	[44,6]
Сомалі
ПАР	2 408	2 884	3 242	3 488	3 648	3 680	3 979	3 977	[4 027]	[3 953]	[3 760]
Судан ¹⁷	693	902	566	655	501	1 425	1 165	1 278
Свазіленд ⁸	38,5	36,9	34,7	35,3	41,2	45,4	59,5	59,2	60,2
Танзанія	107	114	133	136	125	134	139	154	157	162	190
Того	34,1	33,9	33,2	43,4	57,0
Уганда	164	160	161	173	188	216	217	211	237
Замбія	95,1	130	140	153	111	165	262
Зімбабве ¹⁸	211	207	120	118	92,4

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008*
Америка											
<i>Карибський басейн</i>											
Багамські Острови	38,2	31,5	30,4	31,9	33,7	35,4	35,7	43,5	55,6	44,8	48,9
Барбадос	22,9	24,0	25,2	25,8	25,3	24,9	25,9	[24,6]
Куба
Домініканська Республіка	164	218	261	294	186	140	220	194	219	[240]	[266]
Гаїті
Ямаїка	50,7	49,8	53,0	63,9	66,6	61,8	59,3	70,6	78,2	65,6	80,1
Тринідад і Тобаго
<i>Центральна Америка</i>											
Беліз	..	8,1	8,3	8,6	9,1	9,8	10,7	11,6
Коста-Ріка ¹⁹
Сальвадор ²⁰	121	132	124	122	116	111	109	112	112	101	118
Гватемала	181	229	269	199	217	130	104	127	125	149	188
Гондурас ²¹	..	41,0	46,8	60,4	57,4	53,6	53,3	52,4	75,2	77,1	95,7
Мексика ²²	3 240	3 344	3 310	3 199	3 191	3 076	3 123	2 929	3 931	3 938	4 333
Нікарагуа ²³	29,5	32,5	30,2	34,3	38,1	34,5	33,9	33,4	35,2	33,0	41,8
Панама	119
<i>Північна Америка</i>											
Канада	11 598	11 412	11 709	11 771	11 986	12 440	12 986	13 590	14 817	15 940	19 290
США ²⁴	329 416	342 167	344 927	387 297	440 806	480 444	503 353	511 171	524 591	548 531	607 263
<i>Південна Америка</i>											
Аргентина ⁸	2 125	2 082	2 048	1 692	1 748	1 813	1 912	1 776	1 738	[2 077]	[2 500]
Болівія ²⁵	147	144	173	175	187	181	175	177	197	175	250
Бразилія	11 919	12 910	14 879	14 998	12 089	12 392	13 381	12 720	14 737	15 477	23 302
Чилі ²⁶	2 881	3 050	3 166	3 377	3 428	3 975	4 266	4 996	4 864	4 778	5 952

Колумбія ²⁷	2 719	3 431	3 786	4 023	4 687	4 621	4 782	5 422	5 579	6 568	9 076
Еквадор ²⁸	350	314	436	573	777	727	954	922	1 243	1 364	1 548
Гайана
Парагвай ²⁹	69,7	67,7	61,5	59,3	53,0	62,9	56,2	63,7	65,0	71,8	132
Перу ³⁰	(961)	(1 078)	1 044	975	988	1 047	1 159	1 193	1 145	1 301	1 599
Уругвай	[290]	[243]	278	242	232	225	233	237	242	273	393
Венесуела ³¹	1 209	1 484	1 500	1 102	1 072	1 520	2 054	2 709	2 262	1 987	3 317
Азія											
<i>Центральна Азія</i>											
Казахстан	206	215	317	347	411	470	592	693	1 043	[855]	[1 323]
Киргизстан ³¹	44,8	55,5	48,3	56,0	63,8	68,4	75,6	83,3	90,9	[79,3]	[123]
Таджикистан	16,6	14,4	14,3	30,4	39,3	46,1
Туркменістан ³²	182
Узбекистан ³³	78,3	..	58,0	..	52,7
<i>Східна Азія</i>											
Бруней	269	254	234	249	260	(205)	(249)	[260]	[268]	[266]	[316]
Камбоджа	92,8	86,0	78,4	71,9	72,3	70,1	70,6	76,5	[85,5]
Китай ³⁴	[21 600]	[23 800]	[28 500]	[33 400]	[36 400]	[40 600]	[44 900]	[52 200]	[57 900]	[63 600]	[84 900]
Індонезія	1 710	2 242	2 367	2 486	3 319	3 653	[3 571]	[3 802]	[4 131]	[3 824]	[4 994]
Японія ³⁵	43 484	43 803	44 276	44 725	44 818	44 476	44 165	43 666	43 460	42 751	46 296
Північна Корея
Південна Корея	15 689	16 652	17 133	17 605	18 204	19 004	20 554	21 224	22 119	23 773	24 172
Лаос	(21,1)	(16,4)	(15,9)	(14,8)	(12,8)	(12,1)	(11,7)	(11,9)	(11,8)
Малазія	1 847	1 677	2 086	2 370	3 022	2 917	3 120	3 054	3 409	3 479	4 362
Монголія	23,5	29,8	27,3	29,9	28,2	30,8	29,8	36,5	47,9
М'янма ³⁶
Філіппіни	807	853	794	833	920	857	865	880	1 034	920	1 352
Сінгапур	4 788	4 631	4 741	4 999	5 048	5 143	5 464	5 670	5 806	5 831	7 507
Тайвань	8 412	7 807	7 965	7 256	7 357	7 923	7 725	7 323	7 791	9 498	10 331
Тайланд	2 113	1 982	2 063	2 087	2 058	[1 962]	[1 977]	[2 060]	[2 569]	[3 003]	[4 114]
В'єтнам	910	906	945	1 112	1 274	1 327	1 828

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008*
<i>Південна Азія</i>											
Афганістан ³⁷	123	112	121	178	172	240
Бангладеш	647	675	675	655	657	659	669	720	757	767	901
Індія ³⁸	17 150	17 697	18 313	18 256	18 664	21 660	22 891	23 029	23 535	24 716	30 030
Непал ⁴¹	57,1	62,8	81,1	108	122	146	156	146	[142]	[138]	[172]
Пакистан ⁴²	3 311	3 320	3 553	3 818	4 077	4 248	4 412	4 463	4 468	4 217	4 769
Шрі-Ланка ^{43,39}	676	904	755	625	562	626	612	736	795	856	1 230
<i>Океанія</i>											
Австралія	[11 057]	[11 025]	11 469	12 013	12 335	12 821	13 292	14 112	14 896	15 321	18 399
Фіджі ⁴⁰	32,3	46,5	48,8	43,8	44,0	49,1	43,1	41,3	41,8	[39,3]	[48,1]
Нова Зеландія	1 127	1 132	1 107	1 066	1 090	1 105	1 117	1 176	1 225	1 251	1 378
Папуа-Нова Гвінея ⁴¹	43,5	39,9	36,8	25,5	23,1	25,8	30,4	29,5	32,1	28,2	35,2
Тонга	3,1	3,2	3,2	3,0	2,8	2,4	2,6	3,3	3,5
Європа											
Албанія ⁴²	69,0	76,3	86,7	86,6	97,3	106	110	135	167	199	258
Вірменія ⁴³	93,0	94,3	91,5	90,5	104	115	141	166	195	[217]	[381]
Австрія	[2 807]	[2 875]	[2 678]	2 631	2 740	2 745	2 686	2 580	3 079	2 811	3 551
Азербайджан ⁴⁴	[133]	[141]	[160]	[172]	[215]	[260]	305	625	680	697	1 241
Білорусь	[198]	[220]	274	284	287	348	453	588	642	616	831
Бельгія	4 783	4 783	4 573	4 434	4 482	4 389	4 229	4 196	4 528	4 336	5 530
Боснія і Герцеговина ⁴⁴	333	231	208	173	167	166	188	259
Болгарія ⁴⁵	[596]	[614]	[680]	[687]	[700]	684	699	694	806	713	1 092
Хорватія	[1 475]	[1 039]	[963]	[1 042]	[843]	738	727	793	813	929	1 261
Кіпр ⁴⁶	[399]	[426]	[503]	[344]	[333]	346	376	369	350	415	535
Чехія ⁴⁶	2 019	2 083	2 003	2 140	2 325	2 231	2 439	2 253	2 032	2 024	3 191
Данія	3 675	3 555	3 776	3 730	3 619	3 640	3 468	3 792	3 657	3 541	4 461
Естонія	107	126	147	175	203	214	266	299	375	365	526

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008*
Близький Схід											
Бахрейн ⁵⁸	340	337	355	424	487	491	486	528	611	[582]	[586]
Єгипет	2 250	2 405	2 571	2 689	2 816	2 665	2 659	2 721	2 740	2 585	3 774
Іран ¹	3 200	4 731	5 220	3 926	4 594	5 816	7 213	7 811	6 486	6 089	9 174
Ірак ⁵⁹	(1 120)	(972)	(828)	(1 926)	(5 283)
Ізраїль ⁶⁰	9 299	9 574	9 996	11 087	10 421	9 931	10 303	11 075	[12 513]	[12 135]	[16 194]
Йорданія	581	596	586	567	655	607	604	660	922	973	1 250
Кувейт	2 658	3 082	3 029	3 126	3 369	3 626	3 509	3 486	3 914	3 622	4 663
Ліван	857	964	998	928	932	948	[970]	[981]	[1 155]	[1 067]	[1 301]
Оман ^{*61}	1 797	2 139	2 488	2 562	2 695	3 030	3 652	3 905	3 956	3 739	4 512
Катар
Саудівська Аравія ⁶²	18 260	20 125	21 434	18 817	18 956	21 074	25 393	28 926	33 320	33 136	38 223
Сирія ⁶³	4 969	5 353	5 627	5 841	6 696	6 708	6 746	6 067	6 484	6 300	7 735
ОАЕ ⁶⁴	2 950	2 876	2 836	2 862	2 807	2 585	2 559
Ємен	589	701	[744]	943	973	793	816	700	821	801	1 196

Таблиця 5А.4. Військові витрати країн за регіонами у відсотках ВВП у 1999-2007рр.
Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Африка									
<i>Північна Африка</i>									
Алжир ¹	3,8	3,4	3,8	3,7	3,2	3,3	2,9	2,7	3,0
Лівія	3,8	3,1	2,7	2,2	2,2	2,2	1,6	1,2	1,0
Марокко	3,0	2,3	3,9	3,6	3,7	3,4	3,4	3,3	3,2
Туніс	1,7	1,7	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,3
<i>Африка (крім Північної)</i>									
Ангола ^{§ 2}	17,3	6,4	4,5	4,5	4,8	4,0	4,7	4,6	3,9
Бенін	0,7	0,6	0,5	0,9	1,0	1,0	[1,1]	[1,0]	...
Ботсвана	3,6	3,6	3,9	4,0	4,0	3,6	3,3	3,1	[3,0]
Буркіна-Фасо [†]	[1,1]	[1,2]	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,2	1,3
Бурунді	6,3	6,0	8,0	7,2	7,3	6,6	6,2	4,7	4,9
Камерун [§]	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	1,4
Кабо-Верде	0,8	1,3	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,5
ЦАР ^{‡3}	1,1	1,3	1,2	1,1	...	1,1
Чад ⁴	1,7	1,9	1,8	1,7	1,5	1,1	(0,9)	(0,9)	(0,9)
Конго [§]	1,4	1,7	1,9	1,7	1,4	1,1	1,5
ДРК ⁵	1,2	1,0	1,4	2,1	2,3	2,3	2,0
Кот-д'Івуар [§]	1,5	1,5	1,4	1,5	1,5
Джібуті	5,0	4,7	4,5	5,6	6,7	5,6	6,3	[6,4]	4,1
Екваторіальна Гвінея
Еритрея	34,4	32,7	22,1	20,7	20,9
Ефіопія ⁶	10,7	9,6	4,7	3,6	2,9	2,8	2,5	2,1	1,7
Габон ⁷	...	1,8	1,9	2,0	1,8	1,7	1,3	1,1	(1,0)
Гамбія [†]	0,8	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6	0,5	0,7

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Гана ⁸	0,8	1,0	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6	0,8
Гвінея ⁹	1,6	1,5	2,9	3,1	2,4	2,2
Гвінея-Бісау ¹⁰	..	4,4	3,1	3,2	2,9	..	3,8
Кенія	1,2	1,3	1,5	1,6	1,6	1,6	1,7	1,6	1,8
Лесото	3,8	3,6	3,1	2,8	2,6	2,4	2,4	2,4	2,5
Ліберія	0,4	1,0	1,0	0,5
Мадагаскар ¹¹	1,2	1,2	1,4	1,3	1,3	1,2	1,1	1,0	1,1
Малаві	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7	1,2	1,6	[1,7]	[1,6]
Малі ¹²	2,0	2,2	2,0	1,9	2,0	1,9	2,0	2,1	2,1
Мавританія ¹³	2,7	3,5	4,6	3,2	4,9	4,7	3,6	3,0	..
Маврій	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Мозамбік	1,2	1,3	1,2	1,3	1,3	1,4	0,9	0,8	0,9
Намбія ¹⁴	3,1	2,7	2,2	2,8	2,9	2,9	3,0	2,8	3,0
Нігер	1,2	1,2	1,4	0,9	0,9	1,0	0,9
Нігерія	1,4	0,8	1,3	1,9	1,1	1,0	0,6	0,5	0,6
Руанда ¹⁵	4,2	3,4	3,4	3,1	2,5	2,1	1,9	1,9	1,7
Сенегал	1,5	1,3	1,4	1,4	1,3	1,2	1,4	1,5	1,6
Сейшельські Острови	1,8	1,7	1,8	1,7	1,7	2,3	2,1	1,9	2,2
Сьєрра-Леоне ¹⁶	..	3,7	3,7	2,9	2,9	2,1	2,0	[2,1]	[1,9]
Сомалі
ПАР	1,4	1,6	1,7	1,7	1,8	1,6	1,6	1,5	[1,4]
Судан ¹⁷	4,1	4,8	2,9	3,2	2,3	5,8	4,4	4,4	..
Свазіленд [†]	1,6	1,6	1,4	1,5	1,7	1,7	2,1	2,0	1,9
Танзанія	1,5	1,5	1,6	1,4	1,2	1,1	1,1	1,2	1,1
Того	1,6	1,5	1,5
Уганда	2,7	2,5	2,4	2,4	2,3	2,5	2,4	2,2	2,2
Замбія	1,8	1,9	1,9	1,9	1,3
Зімбабве ¹⁸	4,4	4,7	2,2	2,2	2,5

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Парагвай ²⁹	1,2	1,1	1,0	1,0	0,8	0,9	0,8	0,8	0,8
Перу ³⁰	(1,6)	(1,7)	1,7	1,5	1,5	1,4	1,5	1,3	1,2
Уругвай	[1,8]	[1,5]	1,8	1,7	1,6	1,4	1,4	1,3	1,3
Венесуела	1,4	1,5	1,6	1,2	1,2	1,3	1,4	1,6	1,3
Азія									
<i>Центральна Азія</i>									
Казахстан	0,8	0,8	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,3
Киргизстан ³¹	2,6	2,9	2,3	2,7	2,9	2,8	3,1	3,2	3,1
Таджикистан	1,4	1,2	1,2	2,1	2,2	2,2
Туркменістан ³²	2,9
Узбекистан ³³	1,6	..	0,8	..	0,5
<i>Східна Азія</i>									
Бруней	6,1	5,7	5,2	5,3	5,1	(3,6)	(3,9)	[3,5]	[3,6]
Камбоджа	2,5	2,2	1,8	1,6	1,5	1,3	1,1	1,1	[1,1]
Китай ³⁴	[1,8]	[1,8]	[2,0]	[2,1]	[2,1]	[2,0]	[2,0]	[2,0]	[2,0]
Індонезія	0,9	1,0	1,0	1,1	1,4	1,4	[1,2]	[1,2]	[1,2]
Японія ^{†§35}	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9
<i>Північна Корея</i>
<i>Південна Корея</i>	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4	2,6	2,6	2,6
Лаос	(1,1)	(0,8)	(0,7)	(0,6)	(0,6)	(0,5)	(0,4)	(0,4)	(0,4)
Малазія	2,1	1,6	2,1	2,2	2,6	2,3	2,3	2,1	2,1
Монголія	1,8	2,4	2,0	2,1	1,8	1,7	1,6	1,5	1,7
М'янма ³⁶	2,0	2,3	1,8	1,3
Філіппіни	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9
Сінгапур	5,4	4,7	5,0	5,1	5,1	4,6	4,6	4,4	4,1
Тайвань	2,7	2,4	2,5	2,2	2,2	2,2	2,2	2,0	2,0
Тайланд	1,6	1,4	1,5	1,4	1,3	[1,2]	[1,1]	[1,1]	[1,3]
В'єтнам	2,0	1,9	1,8	1,9	2,1

Південна Азія

Афганістан ³⁷	2,1	1,7	1,6	2,2
Бангладеш	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1
Індія ³⁸	3,1	3,1	3,0	2,8	2,9	2,8	2,6	2,5
Непал ³⁹	0,9	0,8	1,1	1,4	2,0	2,2	2,1	[2,0]
Пакистан ⁴⁰	3,8	3,7	3,8	3,9	3,6	3,5	3,3	3,1
Шрі-Ланка ^{41,39}	3,6	4,5	3,9	3,0	2,7	2,5	2,8	2,8

Океанія

Австралія	[1,9]	[1,9]	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Фіджі ⁴⁰	1,2	1,9	2,0	1,7	1,7	1,4	1,3	1,4
Нова Зеландія	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1
Папуа-Нова Гвінея ⁴¹	0,9	0,9	0,8	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5
Тонга	1,4	1,4	1,4	1,2	1,0	1,1	1,4	1,4

Європа

Албанія ⁴²	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,6	1,8
Вірменія ⁴³	3,7	3,6	3,1	2,7	2,7	2,9	2,9	3,0
Австрія	[1,0]	[1,0]	[0,9]	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9
Азербайджан ⁴⁴	[2,6]	[2,3]	[2,3]	[2,2]	[2,6]	2,3	3,4	..
Білорусь	[1,4]	[1,3]	1,4	1,3	1,4	1,5	1,7	1,7
Бельгія	1,4	1,4	1,3	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1
Боснія і Герцеговина ⁴⁴	3,9	2,4	1,6	1,5	1,3
Болгарія ⁴⁵	[2,8]	[2,8]	[3,0]	[2,9]	2,6	2,6	2,4	2,6
Хорватія	[5,2]	[3,6]	[3,2]	[3,2]	2,0	1,9	1,9	1,9
Кіпр ⁴⁶	[3,0]	[3,0]	[3,4]	[2,3]	2,1	2,2	2,1	1,9
Чехія ⁴⁶	2,0	2,0	1,9	2,0	1,9	2,0	1,7	1,4
Данія	1,6	1,5	1,6	1,5	1,5	1,3	1,4	1,3
Естонія	1,3	1,4	1,5	1,7	1,7	1,9	1,9	2,2
Фінляндія	1,3	1,3	1,2	1,2	1,4	1,4	1,4	1,2
Франція ⁴⁷	2,7	2,5	2,5	2,5	2,6	2,5	2,4	2,3
Грузія ⁴⁸	[0,9]	[0,6]	[0,7]	1,0	1,4	3,3	5,2	9,2

Країна	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Німеччина	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3
Греція	4,3	4,3	4,1	3,9	[3,1]	[3,2]	[3,4]	[3,4]	[3,3]
Угорщина	1,7	1,7	1,8	1,6	1,7	1,5	1,4	1,2	1,3
Ісландія	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ірландія	[0,8]	[0,7]	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5
Італія ⁴⁹	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	1,9	1,8	[1,8]
Латвія	0,8	0,9	1,0	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8
Литва	1,1	1,7	1,8	1,7	1,9	1,8	[1,6]	[1,6]	[1,6]
Люксембург	0,7	0,6	0,8	0,8	0,8	[0,8]	[0,8]	[0,8]	[0,7]
Македонія ⁵⁰	1,8	1,9	6,6	2,8	2,5	2,5	2,2	2,0	2,1
Мальта ⁵¹	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Молдова ⁵²	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
Чорногорія ⁵²	2,1	1,8
Нідерланди	1,7	1,6	1,5	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5
Норвегія	2,1	1,7	1,7	2,1	2,0	1,9	1,6	1,5	1,4
Польща	1,9	1,8	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0
Португалія	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,1	2,2	2,1	2,0
Румунія ⁵³	2,7	2,5	2,5	2,3	2,1	2,0	2,0	1,8	1,6
Росія ⁵³	[3,4]	[3,7]	[4,1]	[4,3]	[4,3]	[3,8]	[3,7]	[3,6]	[3,5]
Сербія ⁵⁴	4,5	6,0	4,7	4,8	3,8	3,3	2,6	2,5	2,6
Словаччина [†]	1,6	1,7	1,9	1,8	1,9	1,7	1,7	1,6	1,5
Словенія	1,3	1,2	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,5
Іспанія	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2
Швеція ⁵⁵	2,0	2,0	1,8	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4
Швейцарія ⁵⁶	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8
Туреччина	4,0	3,7	3,7	3,9	3,4	2,8	2,5	[2,5]	[2,1]
Велика Британія ⁵⁷	2,4	2,4	2,4	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4
Україна [§]	3,0	3,6	2,9	2,8	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9

Близький Схід

Бахрейн ⁵⁸	4,9	4,0	4,2	4,7	4,8	4,3	3,6	3,4	3,4
Єгипет	3,2	3,2	3,3	3,4	3,3	3,0	2,9	2,7	2,5
Іран [†]	3,0	3,8	4,0	2,5	2,9	3,3	3,8	3,8	2,9
Ірак ⁵⁹	(1,9)	(2,6)	(2,7)	(2,5)
Ізраїль ⁶⁰	8,3	7,9	8,2	9,2	8,6	7,8	7,7	7,9	[8,6]
Йорданія	6,3	6,3	5,9	5,4	6,0	5,1	4,8	4,7	6,2
Кувейт	7,6	7,2	7,7	7,4	6,5	5,8	4,3	3,6	3,9
Ліван	4,9	5,5	5,6	4,8	4,7	4,4	[4,5]	[4,5]	[5,1]
Оман ^{*61}	11,4	10,6	12,2	12,3	12,1	12,0	11,8	11,3	10,7
Катар
Саудівська Аравія ⁶²	11,4	10,6	11,5	9,8	8,7	8,4	8,0	8,3	9,3
Сирія ⁶³	5,8	5,5	5,5	5,4	6,3	5,6	5,1	4,4	4,4
ОАЕ ⁶⁴	4,3	3,4	3,4	3,3	2,8	2,3	1,9
Ємен	5,2	4,9	[5,4]	6,8	6,8	5,3	5,1	4,6	5,1

() – недостовірні дані; [] – оцінка СІПРІ; | – зміна валюти; † – дані не враховують військові пенсії; ‡ – дані стосуються лише поточних витрат (у т.ч. не враховують капіталовкладення); § – дані стосуються прийнятих бюджетів, а не реальних витрат; ¶ – дані не враховують витрати на воєнізовані формування; || – ці країни змінили або відмовилися від валюти протягом зазначеного періоду; дані конвертовані в нову валюту.

¹ Дані для Алжиру за останні роки взяті з бюджету. У липні 2006р. Уряд Алжиру оприлюднив додатковий бюджет, де загальні витрати були збільшені на 35%. Не відомо, чи була якась частина цих додаткових коштів призначена на оборону, що фінансується поза бюджетом за рахунок прибутків з продажу нафти.

² Ступінь виконання бюджету Анголи може значно змінюватися. Дані стосовно Анголи мають розглядатися в контексті високої невизначеності економічної статистики через вплив конфлікту на економіку країни.

³ Інвестиційні витрати ЦАР за 2005р. перевищують 775 тис. ЦА франків.

⁴ Дані стосовно Чаду не враховують окремі витрати на оборону, що фінансуються поза бюджетом за рахунок прибутків з продажу нафти.

⁵ Дані стосовно ДРК за 2006-2007рр. є попередніми оцінками Міжнародного валютного фонду (МВФ), вірогідно, заниженими, з огляду на високий рівень інфляції у країні.

⁶ Дані стосовно Ефіопії за 1999р. враховують видатки на суму 1 млрд. бір. виділені додатково до первинного оборонного бюджету.

⁷ Дані стосовно Габону не враховують позабюджетні витрати, що фінансуються Фондом *Provisions pour Investissements Hydrocarbures (PIH)* – інвестиційним фондом, що наповнюється за рахунок податкових надходжень від зарубіжних нафтових компаній, які працюють у Габоні.

⁸ Дані стосовно Гани з 2001р. стосуються ухваленого бюджету.

- 9 Дані стосовно Гвінеї можуть бути заниженими, оскільки МВФ доповідає про значні позабюджетні витрати на військові потреби.
- 10 Значне зростання оборонних витрат Гвінеї-Бісау (особливо у 2000-2001рр.) сталося внаслідок збройного конфлікту, що спалахнув у 1998р. Згідно з даними МВФ, це зростання фінансувалося за рахунок банківського кредиту та боргових зобов'язань. Через збройний конфлікт даних за 1999р. немає, а дані до та після 1999р. не є надійними.
- 11 Дані стосовно Мадагаскару враховують витрати на жандармерію і національну поліцію.
- 12 Дані стосовно Мали є витратами на оборону та безпеку.
- 13 Дані стосовно Мавританії враховують лише поточні витрати.
- 14 Дані стосовно Намібії за 1999р. охоплюють лише бюджет Міністерства оборони. На додаток до цього бюджету, в 1999р. Міністерство фінансів надало на непередбачені витрати, пов'язані з присутністю найбільш збройних сил у ДРК, 104 млн. намібійських доларів. Дані за 2002р. враховують додаткові видатки на суму 78,5 млн. намібійських доларів.
- 15 Дані стосовно Руанди за 2005-2006рр. враховують видатки на миротворчі місії Африканського Союзу.
- 16 Даних стосовно С'єрра-Леоне за 1999р. немає через виникнення військового перевороту та наступної громадянської війни.
- 17 Дані стосовно Судану стосуються витрат на оборону та безпеку.
- 18 Дані стосовно Зімбабве необхідно використовувати обережно через значні темпи інфляції у країні.
- 19 Коста-Ріка не має збройних сил. Витрати на воєнізовані формування, прикордонну охорону, сили морського та повітряного спостереження складають менше 0,05% ВВП.
- 20 Дані стосовно Сальвадору не враховують урядові витрати для Пенсійного фонду Збройних сил та Фармацевтичного центру Збройних сил. З урахуванням цих витрат, військові витрати у 2007р. склали б \$205,7 млн.
- 21 Дані стосовно Гондурасу не враховують імпорт озброєнь. У 2005р., 2006р. та 2007р. бюджетні витрати на військові пенсії склали 58,9, 73,6 і 107,4 млн. лемпірів, відповідно.
- 22 Додаткові витрати Мексики на військові пенсії протягом 2004-2008рр. щорічно склали приблизно 3 млрд. песо.
- 23 Дані стосовно Нікарагуа враховують військову допомогу, надану США та Тайванем у 2002-2008рр. в сумі 12,5, 16,9, 13,6, 11,1, 7,3, 28,8 та 12,2 млн. кордоба, відповідно.
- 24 Дані стосовно США наведені за фінансові (1 жовтня - 30 вересня), а не календарні роки.
- 25 Дані стосовно Болівії враховують певні витрати на цивільну оборону.
- 26 Дані стосовно Чілі враховують прямих перерахування на закупівлю військової техніки від державної компанії *Corporación Nacional del Cobre (CODELCO)* з видобутку, переробки та реалізації мідної руди. З 2005р. перерахування суттєво збільшилися через зростання ціни на мідь.
- 27 Дані стосовно Колумбії за 2002-2004рр. враховують додаткові надходження в сумі 2,6 млрд. песо, отримані від військового податку, запровадженого 12 серпня 2002р.
- 28 Екватор змінив свою валюту (із сукре на долар США) 13 березня 2000р. Дані в поточних цінах за попередні роки відбивають військові витрати в доларах, обчислені з використанням ринкового валютного курсу відповідного року.
- 29 Дані стосовно Парагваю за 2003р. стосуються переглянутого бюджету, а не фактичних витрат. У 2007р. та 2008р. витрати на військові пенсії склали 208 млрд. та 239,3 млрд. гуарані, відповідно.

- 30 Дані стосовно Перу до 2001р. ґрунтуються на відомостях, отриманих від Міністерства оборони, очевидно, на різних стадіях бюджетного процесу. Дані за 2005р. не враховують 20% трансферту на утримання Збройних сил і національної поліції за рахунок придбунків державної компанії *SAMSEA* від видобутку газу.
- 31 Дані стосовно Киргизстану враховують витрати на внутрішню безпеку, які складають суттєву частку загальних військових витрат.
- 32 Структура даних стосовно Туркменістану за різні роки є неоднорідною через зміни в системі національних рахунків.
- 33 Дані стосовно Узбекистану, наведені в доларах у постійних цінах, мають розглядатися з урахуванням суттєвої різниці між офіційним і неофіційним обмінним курсом.
- 34 Дані стосовно Китаю є орієнтовними загальними військовими витратами. Про оцінки в національній валюті та відсотках ВВП за 1989-1998рр. див.: Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-1998', *SIPRI Yearbook 1999: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1999). Оцінки за 1999-2002рр. обчислені, виходячи з відсоткових змін офіційних військових витрат, а також з припущення про повільне скорочення надходжень від комерційної діяльності Китайської Народної Армії.
- 35 Дані стосовно Японії враховують витрати на діяльність Спеціальної комісії з питань о.Окінава (*SACO*).
- 36 Дані стосовно М'ячмі в доларах США не наводяться через значні коливання обмінного курсу к'ята до долара США.
- 37 Дані стосовно Афганістану відбивають ключові бюджетні витрати на Афганську Національну Армію. Якщо враховувати зовнішній бюджет у формі прямої військової допомоги, то загальні військові витрати будуть у понад 6 разів вищими.
- 38 Дані стосовно Індії враховують витрати на воєнізовані формування Прикордонних військ, Поліцейських сил центрального резерву, Стрілків Ассаму та поліції індо-тбетської ділянки кордону, а з 2007р. – і Сил охорони кордону та головного розвідувального агенства у складі Міністерства внутрішніх справ (*перекл.*) (*Sashastra Seeta Bal*), але не враховують витрати на ядерну діяльність у військових цілях.
- 39 Оскільки дані стосовно Шри-Ланки враховують лише поточні витрати, спеціальні видатки на бойові дії у 2000р. в сумі 28 млрд. рупій враховані в офіційних даних не повністю.
- 40 У 1999-2002рр. витрати Фіджі на військові пенсії складали близько 3,5% річних військових витрат.
- 41 Витрати Папуа-Нової Гвінеї на розвиток Збройних сил за 2006-2008рр. складали 2 млн., 3 млн. та 6 млн. кіна, відповідно.
- 42 Дані стосовно Албанії до 2006р. не повністю враховують військові пенсії.
- 43 З урахуванням пенсій військові витрати Вірменії були б на 15-20% вищими.
- 44 Дані стосовно Боснії і Герцеговини з 2005р. враховують витрати на Армію Боснії і Герцеговини, створену у 2005р. на базі Хорватсько-Боснійської Армії Федерації Боснії і Герцеговини та Боснійсько-Сербської Армії Республіки Сербської. Дані стосовно Боснії і Герцеговини до 2005р. враховують витрати на обидві армії – Армію Федерації Боснії і Герцеговини та Армію Республіки Сербської. Дані не враховують витрати на импорт озброєнь.
- 45 За даними НАТО, загальні витрати Болгарії у 2006р., 2007р. та 2008р. з урахуванням пенсій складали 1 393 млн., 1 712 млн. та 1 749 млн. левів, відповідно.
- 46 Дані стосовно Чехії не враховують витрати на військову допомогу Афганістану та Іраку. Ці витрати у 2004р. та 2007р. склали 18,7 млн. та 612,6 млн. крон, відповідно. У 2005р. витрати на допомогу Іраку склали 1,1 млн. крон.
- 47 Дані стосовно Франції за 2006р. розраховані за новою методикою через зміни в бюджетній системі та фінансовому законодавстві Франції.
- 48 Дані стосовно Грузії з 2002р. відбивають бюджетні витрати. Бюджетні дані за 2003р. є, вірогідно, дещо заниженими, порівняно з реальними, через політичну нестабільність протягом року.
- 49 Дані стосовно Італії враховують витрати на цивільну оборону, які становлять, як правило, близько 4,5% загальних.

- 50 Визначення військових витрат у Македонії було змінено у 2006р. Прикордонні війська були передані з Міністерства оборони до Міністерства внутрішніх справ, а частина військових пенсій, які раніше не враховувалися, зараз враховуються.
- 51 Якщо скласти всі військові статті бюджету Молдови, в т.ч. витрати на військові пенсії і воєнізовані формування, то загальні військові витрати за 2005-2007рр. склали б 343, 457 та 530 млн. лей, відповідно.
- 52 Чорногорія проголосила незалежність від Союзу Держав Сербії і Чорногорії 3 червня 2006р.
- 53 Про джерела, методи обчислення та показники військових витрат Росії див.: Cooper, J., "The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-1997", *SIPRI Yearbook 1998: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1998).
- 54 Чорногорія відокремилася від Союзу Держав Сербії і Чорногорії 3 червня 2006р. Дані стосовно Сербії до 2005р. відповідають даним про Союз Держав Сербії і Чорногорії (до лютого 2003р. більш відома назва – колишня Союзна Республіка Югославія), а з 2006р. – лише Сербії.
- 55 У 2001р. Швеція змінила систему звітвання, що призвело до розбіжності статистичних даних у 2000-2001рр. і зумовило зменшення військових витрат у цьому періоді більш ніж на 1,4 відсоткові пункти.
- 56 Через зміни в системі обліку Швейцарії дані про скорочення витрат у 2005р. та 2006р. можуть бути завищеними.
- 57 З 2001р. Велика Британія перевела систему фінансового обліку з "касового методу" (*cash-based*) на "ресурсно-орієнтований" (*resource-based*). Дані стосовно Великої Британії з 2001р. ґрунтуються на показниках *Net Cash Requirement*, які надаються в щорічнику *UK Defence Statistics* і є найбільш надійними до попереднього визначення. Визначення *Net Cash Requirement* дещо відрізняється від визначення, що використовувалося до 2000р. Вплив цих змін на військові витрати Великої Британії невідомий.
- 58 Дані стосовно Бахрейну за 2002-2004рр. відбивають бюджетні видатки, а не фактичні витрати.
- 59 Дані стосовно Іраку мають розглядатися з урахуванням нестабільної безпекової ситуації та високого рівня інфляції.
- 60 Дані стосовно Ізраїлю враховують військову допомогу з боку США, яка у 2008р. становила \$2,38 млрд.
- 61 Дані стосовно Оману враховують витрати на безпеку та оборону. Витрати за 2008р. обчислені на підставі даних за останні дев'ять місяців.
- 62 Дані стосовно Саудівської Аравії враховують витрати на безпеку і оборону.
- 63 Дані стосовно Сирії в доларах США обчислені з урахуванням валютного курсу \$1 = 11,225 сирійських фунтів. Однак, існує також паралельний, неофіційний курс валют, що у 2008р. складав у середньому близько \$1 = 50 сирійських фунтів.
- 64 Дані стосовно ОАЕ не враховують військові витрати кожного із семи еміратів, що утворюють ОАЕ. За умови врахування цих витрат, загальні військові витрати могли б бути значно вищими.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, <<http://milexdata.sipri.org/>>.

Додаток 5Б. Розподіл військових витрат НАТО за категоріями СЕМ ПЕРЛЮ-ФРІМЕН

Таблиця 5Б.1. Військові витрати НАТО на особовий склад та озброєння і військову техніку (ОВТ) у 1999-2008рр.

Дані наведені в \$ млн., у постійних цінах і за валютним курсом 2005р. Курсивом наведені відсоткові зміни, порівняно з попереднім роком. Дані стосовно Ісландії не наводяться, оскільки країна не витрачає коштів на військові цілі.

Країна	Категорія витрат	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
<i>Північна Америка</i>											
Канада	Особовий склад	4 945	5 000	5 104	5 329	5 458	5 787	6 099	6 434	7 016	7 002
	Особовий склад (зміни)	1,0	1,1	2,1	4,4	2,4	6,0	5,4	5,5	9,0	-0,2
	ОВТ	960	1 413	1 320	1 642	1 651	1 727	1 558	1 629	2 257	2 752
	ОВТ (зміни)	-23,0	47,2	-6,5	24,3	0,6	4,6	-9,8	4,6	38,5	21,9
США	Особовий склад	125 401	129 085	124 894	139 629	159 029	165 273	175 167	171 754	166 821	155 282
	Особовий склад (зміни)	-2,1	2,9	-3,2	11,8	13,9	3,9	6,0	-1,9	-2,9	-6,9
	ОВТ	82 072	74 988	88 547	106 232	108 017	118 189	123 321	128 304	135 870	141 779
	ОВТ (зміни)	-2,3	-8,6	18,1	20,0	1,7	9,4	4,3	4,0	5,9	4,3
<i>Європа</i>											
Бельгія	Особовий склад	3 274	3 148	3 143	3 168	3 261	3 230	3 175	3 159	3 572	3 143
	Особовий склад (зміни)	1,3	-3,9	-0,1	0,8	2,9	-1,0	-1,7	-0,5	13,1	-12,0
	ОВТ	313	277	327	314	239	241	271	248	217	403
	ОВТ (зміни)	12,6	-11,4	17,9	-3,8	-24,0	1,1	12,1	-8,5	-12,2	83,5
Болгарія	Особовий склад	348	335	507	509	503
	Особовий склад (зміни)	-3,8	51,1	0,4	-1,2
	ОВТ	115	111	93,2	185	183
	ОВТ (зміни)	-3,5	-15,9	98,7	-1,3

Країна	Категорія витрат	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Чехія	Особовий склад	..	885	928	965	961	1 108	1 043	1 050	998	1 010
	Особовий склад (зміни)	4,9	4,0	-0,5	15,3	-5,8	0,6	-4,9	1,2
	ОВТ	..	464	410	370	447	334	206	323	205	322
	ОВТ (зміни)	-11,6	-9,7	20,7	-25,3	-38,4	57,3	-36,6	57,1
Данія	Особовий склад	2 206	1 940	1 975	1 940	1 865	1 944	1 904	1 839	1 851	1 735
	Особовий склад (зміни)	-0,6	-12,0	1,8	-1,8	-3,9	4,2	-2,0	-3,4	0,6	-6,2
	ОВТ	419	525	633	503	583	699	388	584	574	705
	ОВТ (зміни)	-18,1	25,3	20,6	-20,6	15,9	19,9	-44,4	50,3	-1,7	22,7
Естонія	Особовий склад	62,4	59,6	58,3	88,1	102
	Особовий склад (зміни)	-4,5	-2,2	51,3	16,2
	ОВТ	24,0	24,3	32,5	71,7	33,1
	ОВТ (зміни)	1,4	33,8	121	-33,8
Франція	Особовий склад	30 639	30 315	30 287	30 998	31 001	31 025	30 687	31 179	31 087	30 473
	Особовий склад (зміни)	0,4	-1,1	-0,1	2,3	0,0	0,1	-1,1	1,6	-0,3	-2,0
	ОВТ	9 851	9 466	9 700	9 761	10 795	11 297	11 270	12 385	11 651	11 621
	ОВТ (зміни)	1,1	-3,9	2,5	0,6	10,6	4,6	-0,2	9,9	-5,9	-0,3
Німеччина	Особовий склад	25 003	24 959	24 408	24 127	24 065	23 014	22 185	21 200	20 438	19 956
	Особовий склад (зміни)	-0,2	-0,2	-2,2	-1,2	-0,3	-4,4	-3,6	-4,4	-3,6	-2,4
	ОВТ	5 519	5 559	5 677	5 706	5 505	5 744	5 404	5 569	5 435	6 739
	ОВТ (зміни)	6,1	0,7	2,1	0,5	-3,5	4,3	-5,9	3,1	-2,4	24,0
Греція	Особовий склад	5 062	5 502	5 506	4 493	4 211	4 779	5 003	5 184	5 583	5 753
	Особовий склад (зміни)	6,4	8,7	0,1	-18,4	-6,3	13,5	4,7	3,6	7,7	3,0
	ОВТ	1 597	1 569	1 308	870	603	451	1 033	1 047	1 047	737
	ОВТ (зміни)	-1,7	-1,7	-16,6	-33,5	-30,6	-25,2	1,29	1,3	-29,5	72,7
Угорщина	Особовий склад	641	736	796	798	849	796	768	733	676	650
	Особовий склад (зміни)	..	14,8	8,2	0,2	6,4	-6,2	-3,6	-4,6	-7,7	-3,9
	ОВТ	288	187	175	180	179	192	134	129	176	203
	ОВТ (зміни)	..	-35,2	-6,6	3,1	-0,4	6,9	-30,1	-3,9	37,0	15,2

Італія	Особовий склад	23 662	24 334	24 263	25 500	25 250	26 240	25 849	26 568	18 229	17 910
	Особовий склад (зміни)	4,9	2,8	-0,3	5,1	-1,0	3,9	-1,5	2,8	-31,4	-1,7
	ОВТ	3 737	4 890	3 459	4 268	4 489	4 077	3 051	2 336	3 506	3 314
	ОВТ (зміни)	-2,3	30,8	-29,3	23,4	5,2	-9,2	-25,2	-23,4	50,1	-5,5
Латвія	Особовий склад	78,6	101	115	134	158
	Особовий склад (зміни)	28,9	13,1	16,8	18,2
	ОВТ	13,3	17,7	36,0	33,0	50,9
	ОВТ (зміни)	33,3	103	-8,1	54,1
Литва	Особовий склад	163	177	185	205	211
	Особовий склад (зміни)	8,8	4,2	10,9	2,8
	ОВТ	39,3	46,7	57,4	70,1	71,2
	ОВТ (зміни)	18,8	22,9	22,2	1,5
Люксембург	Особовий склад	145	147	166	173	180	187	184	183	191	89,3
	Особовий склад (зміни)	0,2	1,9	12,9	3,9	4,3	3,8	-1,9	-0,5	4,8	-53,3
	ОВТ	9,6	9,0	29,4	14,7	16,8	19,8	27,8	20,8	16,8	58,2
	ОВТ (зміни)	-21,4	-5,7	22,7	-50,1	14,7	17,4	40,7	-25,3	-19,0	246
Нідерланди	Особовий склад	4 737	4 636	4 492	4 789	4 991	4 823	4 831	4 787	4 791	5 021
	Особовий склад (зміни)	-0,1	-2,1	-3,1	6,6	4,2	-3,4	0,2	-0,9	0,1	4,8
	ОВТ	1 606	1 554	1 560	1 484	1 416	1 595	1 531	1 683	1 939	1 815
	ОВТ (зміни)	15,4	-3,3	0,4	-4,9	-4,5	12,6	-4,0	9,9	15,2	-6,4
Норвегія	Особовий склад	1 755	1 776	1 712	1 996	2 038	2 144	2 091	2 213	2 240	2 034
	Особовий склад (зміни)	3,9	1,2	-3,6	16,6	2,1	5,2	-2,5	5,9	1,2	-9,2
	ОВТ	1 017	846	928	1 248	1 105	1 189	1 031	946	1 110	1 118
	ОВТ (зміни)	-9,1	-16,8	9,7	34,5	-11,5	7,6	-13,3	-8,2	17,3	0,8
Польща	Особовий склад	3 064	2 959	3 121	3 119	3 258	3 232	3 172	3 128	3 521	3 796
	Особовий склад (зміни)	..	-3,4	5,5	-0,1	4,5	-0,8	-1,9	-1,4	12,6	7,8
	ОВТ	546	416	428	534	624	779	808	1 058	1 204	1 237
	ОВТ (зміни)	..	-23,7	3,0	24,7	16,9	24,7	3,8	30,9	13,8	2,8
Португалія	Особовий склад	2 809	2 846	2 924	2 356	2 144	2 164	2 379	2 319	2 240	2 085
	Особовий склад (зміни)	5,7	1,3	2,7	-19,4	-9,0	1,0	9,9	-2,5	-3,4	-7,0
	ОВТ	141	223	192	115	202	222	280	271	239	393
	ОВТ (зміни)	15,2	57,9	-13,8	-40,0	74,9	9,9	26,2	-3,2	-11,7	64,1

Країна	Категорія витрат	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Румунія	Особовий склад	956	1 126	1 231	1 427	1 520
	Особовий склад (зміни)	17,9	9,3	15,9	6,5
	ОВТ	483	395	494	263	365
	ОВТ (зміни)	-18,3	25,0	-46,9	38,9
Словаччина	Особовий склад	384	384	410	435	471
	Особовий склад (зміни)	0,0	6,6	6,1	8,2
	ОВТ	79,0	122	106	137	137
	ОВТ (зміни)	54,2	-13,0	29,0	0,0
Словенія	Особовий склад	311	329	354	354	389
	Особовий склад (зміни)	5,9	7,7	0,0	9,9
	ОВТ	93,3	48,8	71,9	64,0	46,5
	ОВТ (зміни)	-47,7	47,2	-11,0	-27,4
Іспанія	Особовий склад	7 050	7 079	7 112	7 168	7 062	7 065	7 127	7 395	7 569	7 901
	Особовий склад (зміни)	0,3	0,4	0,5	0,8	-1,5	0,1	0,9	3,8	2,3	4,4
	ОВТ	1 232	1 433	1 419	3 035	2 815	2 989	2 885	3 000	2 970	3 311
	ОВТ (зміни)	-1,3	16,3	-1,0	113,9	-7,3	6,2	-3,5	4,0	-1,0	11,5
Туреччина	Особовий склад	7 718	7 161	6 504	6 305	5 605	5 453	5 377	5 383	5 080	5 043
	Особовий склад (зміни)	7,2	-7,2	-9,2	-3,1	-11,1	-2,7	-1,4	0,1	-5,6	-0,7
	ОВТ	4 187	4 495	4 798	4 333	4 700	3 610	3 070	3 826	2 335	2 731
	ОВТ (зміни)	36,4	7,4	6,8	-9,7	8,5	-23,2	-15,0	24,6	-39,0	16,9
Велика Британія	Особовий склад	18 048	18 436	19 408	19 866	20 127	19 938	23 249	22 853	22 575	21 711
	Особовий склад (зміни)	-1,4	2,1	5,3	2,4	1,3	-0,9	16,6	-1,7	-1,2	-3,8
	ОВТ	12 776	12 416	11 871	11 797	11 505	11 422	12 910	11 992	13 149	12 269
	ОВТ (зміни)	0,3	-2,8	-4,4	-0,6	-2,5	-0,7	13,0	-7,1	9,7	-6,7
Європейські країни НАТО (23 країни)											
Особовий склад		135 811	136 858	136 747	137 762	136 868	139 447	141 538	142 032	133 795	131 666
Особовий склад (зміни)		4,4	0,8	-0,1	0,7	-0,6	1,9	1,5	0,3	-5,8	-1,6
ОВТ		43 239	44 329	42 915	44 535	45 226	45 706	45 063	46 306	46 288	48 399
ОВТ (зміни)		5,7	2,5	-3,2	3,8	1,6	1,1	-1,4	2,8	0,0	4,6

16 європейських країн, що були членами НАТО до 2004р.

Особовий склад	135 811	136 858	136 747	137 762	136 868	137 143	139 025	139 173	130 642	128 311
Особовий склад (зміни)	4,4	0,8	-0,1	0,7	-0,6	0,2	1,4	0,1	-6,1	-1,8
ОВТ	43 239	44 329	42 915	44 535	45 226	44 859	44 297	45 415	45 465	47 513
ОВТ (зміни)	5,7	2,5	-3,2	3,8	1,6	-0,8	-1,3	2,5	0,1	4,5

13 європейських країн, що були членами НАТО до 1999р.

Особовий склад	132 106	132 278	131 901	132 880	131 799	132 007	134 042	134 262	125 447	122 855
Особовий склад (зміни)	1,5	0,1	-0,3	0,7	-0,8	0,2	1,5	0,2	-6,6	-2,1
ОВТ	42 405	43 261	41 901	43 450	43 975	43 555	43 150	43 905	43 880	45 750
ОВТ (зміни)	3,7	2,0	-3,1	3,7	1,2	-1,0	-0,9	1,8	-0,1	4,3

НАТО загалом (25 країн)

Особовий склад	266 158	270 943	266 744	282 720	301 355	310 507	322 804	320 220	307 631	293 949
Особовий склад (зміни)	1,2	1,8	-1,5	6,0	6,6	3,0	4,0	-0,8	-3,9	-4,4
ОВТ	126 271	120 729	132 782	152 409	154 894	165 623	169 942	176 240	184 415	192 929
ОВТ (зміни)	0,1	-4,4	10,0	14,8	1,6	6,9	2,6	3,7	4,6	4,6

18 країн НАТО загалом, що були його членами до 2004р.

Особовий склад	266 158	270 943	266 744	282 720	301 355	308 203	320 291	317 360	304 478	290 595
Особовий склад (зміни)	1,2	1,8	-1,5	6,0	6,6	2,3	3,9	-0,9	-4,1	-4,6
ОВТ	126 271	120 729	132 782	152 409	154 894	164 776	169 177	175 349	183 592	192 043
ОВТ (зміни)	0,1	-4,4	10,0	14,8	1,6	6,4	2,7	3,6	4,7	4,6

15 країн НАТО загалом, що були його членами до 1999р.

Особовий склад	262 452	266 363	261 899	277 838	296 286	303 067	315 308	312 450	299 283	285 138
Особовий склад (зміни)	-0,2	1,5	-1,7	6,1	6,6	2,3	4,0	-0,9	-4,2	-4,7
ОВТ	125 437	119 662	131 768	151 324	153 643	163 471	168 029	173 838	182 007	190 281
ОВТ (зміни)	-0,6	-4,6	10,1	14,8	1,5	6,4	2,8	3,5	4,7	4,5

Примітки: Дані таблиці розраховані на підставі статистики НАТО про розподіл загальних військових витрат за категоріями, виходячи з відсоткових часток витрат на особовий склад та ОВТ у загальних витратах на оборону, та конвертовані в долари США за постійними цінами 2005р. з використанням індексів споживчих цін МВФ, опублікованих в *International Financial Statistics*, <<http://www.imfstatistics.org/imf/>>.

До сумарних показників НАТО та європейських країн НАТО додані дані стосовно окремих країн, починаючи з року вступу (Польща, Угорщина та Чехія – з 1999р.; Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія – з 2004р.). З метою ілюстрації тенденцій, характерних для однорідної групи країн, наведені загальні відомості про витрати країн, які перебували у складі НАТО до 1999р.: 13 європейських країн (Бельгія, Велика Британія, Данія, Греція, Іспанія, Італія,

Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція) і 15 – з урахуванням Канади та США); та в період 1999-2007рр. (16 європейських країн і 18 – з урахуванням Канади та США).

У 2004р. країни НАТО погодилися на зміни в термінології військових витрат. З 2002р. всі країни, за винятком Італії, Люксембургу, Нідерландів і Франції, звітують за новою класифікацією, що не охоплює "Інші сили" – не призначені до реального розгортання. Дані, надані Італією, Люксембургом, Нідерландами та Францією, не повною мірою відповідають новій термінології. Стосовно Греції, Португалії, Угорщини та Туреччини зміни в термінології зумовили значні розбіжності – внаслідок звітування за старою класифікацією до 2002р. включно, а стосовно особового складу – до 2003р. Через запізнення окремих країн зі змінами в термінології, виникли два розриви у вибірках даних: один – у 2001-2002рр.; другий – у 2002-2003рр.

Джерела: NATO, 'Financial and economic data relating to NATO defence: defence expenditures of NATO countries (1980-2002)', Press Release M-DPC-2(2002)139, 20 Dec. 2002; NATO, 'Financial and economic data relating to NATO defence: defence expenditures of NATO countries (1980-2003)', Press Release (2003)146, 1 Dec. 2003; NATO, 'NATO-Russia compendium of financial and economic data relating to defence', Information for the press, 9 June 2005; NATO, 'NATO-Russia compendium of financial and economic data relating to defence: defence expenditures of NRC countries (1985-2005)', Press Release (2005)161, 9 Dec. 2005; NATO, 'NATO-Russia compendium of financial and economic data relating to defence: defence expenditures of NRC countries (1985-2006)', Press Release (2006)159, 18 Dec. 2006; NATO, 'NATO-Russia compendium of financial and economic data relating to defence', Information for the press, 18 Dec. 2007; and NATO, 'Financial and economic data relating to NATO defence', Press Release (2009)009, 19 Feb. 2009—all available from <http://www.nato.int/issues/defence_expenditures/>.

6. Виробництво озброєнь

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН

I. Вступ

Протягом 2007р., одночасно зі зростанням обсягів військових витрат, у світі продовжувалася тенденція нарощування темпів виробництва озброєнь¹. У 2007р. обсяги продажів озброєнь 100 найкрупнішими компаніями-виробниками озброєнь (Перелік СІПРІ 100), за винятком Китаю, досягли \$347 млрд., що дорівнює 11% зростання в номінальних цінах і 5% – у реальних, порівняно з Переліком СІПРІ 100 за 2006р. Основні обсяги загального продажу компаній з Переліку СІПРІ 100 припадають на компанії США, решта – переважно на західноєвропейські компанії.

У 2008р. процеси злиття та поглинання у сфері оборонної промисловості країн євроатлантичного регіону дещо сповільнилися – відбулося лише чотири угоди вартістю понад \$1 млрд. кожна (“мега-угоди”), тоді як у 2007р. таких угод було сім². Британські компанії продовжили демонструвати непропорційно високу активність, особливо у трансатлантичних придбаннях, причому вперше компанії з континентальної Європи вдалося здійснити крупне придбання американської компанії.

У підрозділі II цього розділу наведені і проаналізовані головні тенденції в діяльності компаній з Переліку СІПРІ 100 у 2007р., в т.ч. високі темпи нарощування продажів компаніями-виробниками бронетанкової техніки та військових послуг, а також британськими та деякими російськими компаніями. В підрозділі III обговорюється вплив світової фінансової кризи на оборонну промисловість Сполучених Штатів, Західної Європи та Росії. Придбання компаній з виробництва озброєнь у країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) описане в підрозділі IV. В підрозділі V викладені висновки. У додатку 6А наведено Перелік 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р.

II. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р.

У 2007р. обсяги продажу найкрупнішими у світі компаніями з виробництва озброєнь продовжували тенденцію зростання, яка спостерігалася протягом останніх п'яти років. Загальна вартість продажів 100 найкрупнішими

¹ Штоленхайм П., Пердомо К., Шьон Е. “Військові витрати”, *Щорічник СІПРІ 2008: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009. Наявність даних про обсяги продажу озброєнь лише за 2007р. пояснюється затримкою звітів багатьох компаній з Переліку СІПРІ 100. Обговорення процесів злиття та поглинань стосується подій 2008р.

² Перло-Фрімен С. “Таблиця поглинань у 2007р.”, *Щорічник СІПРІ 2008* (посилання 1).

компаніями-виробниками озброєнь, за винятком Китаю, за 2007р. склала \$347 млрд., порівняно з \$312 млрд. у 2006р. Це означає зростання на 11% у номінальних цінах і на 5% – у реальних, тобто темпи приросту є такими ж, як у 2006р.³ Загальний обсяг продажу компаній з Переліку СІПРІ 100, починаючи з 2002р., зростає і загальний приріст у реальних цінах склав 37% (таблиця 6.1). У таблиці 6.2 наведені обсяги продажу озброєнь у 2006р. і 2007р. компаній з Переліку СІПРІ 100 за 2007р. У 2007р. загальний обсяг продажу саме цими компаніями збільшився на 12% у номінальних цінах і на 6% – у реальних⁴.

Таблиця 6.1. Тенденції продажу озброєнь 100 найкрупнішими у світі компаніями-виробниками (за винятком Китаю) у 2002-2007рр.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2002-2007
<i>Обсяги продажу озброєнь у поточних цінах за валютним курсом</i>							
Всього (\$ млрд.)	196	235	274	289	312	347	
Зміни (%)		20	17	5	8	11	77
<i>Обсяги продажу в постійних цінах і за валютним курсом 2007р.</i>							
Всього (\$ млрд.)	252	283	309	317	331	347	
Зміни (%)		12	9	2	5	5	37

Примітка: дані в таблиці стосуються компаній з Переліку СІПРІ 100 за роками; це означає, що вони стосуються різних складів компаній, визначених відповідно до несуперечливого набору даних за відповідні роки. Тому показники за 2005р. тут відрізняються від показників, наведених у таблиці 6.2.

Джерела: додаток 6А цього видання; База даних СІПРІ про оборонну промисловість.

У Переліку СІПРІ 100 2007р. переважають американські компанії: на 44 американські компанії припадає 61% обсягів продажу озброєнь усіма компаніями з Переліку. Західноєвропейські компанії дещо збільшили свою частку (до 31%) – переважно за рахунок змін валютних курсів. З решти країн найбільші обсяги продажу озброєнь мали компанії Росії, Японії, Ізраїлю та Індії. У 2007р. до Переліку СІПРІ 100 увійшли вісім компаній, сім з яких – уперше⁵.

На компанії з Переліку СІПРІ 100 припадає лівова частка фінансової вартості військових товарів і послуг – зокрема, високотехнологічних систем і

³ Перло-Фрімен С., Шьон Е. "Виробництво озброєнь", *Щорічник СІПРІ 2008* (посилання 1), с.215. Дані СІПРІ про компанії-виробники озброєнь постійно переглядаються, а це означає, що вони не є порівняними в різних виданнях *Щорічника СІПРІ*. Під час уточнень переглядаються не лише дані про окремі компанії – перелік даних також може змінюватися щороку через проблеми в отриманні даних чи достатньо якісних оцінок за всіма компаніями. Тому наведені тут дані про компанії з Переліку СІПРІ 100 за 2006р. можуть відрізнитися від даних, наведених у *Щорічнику СІПРІ 2008*. Але масив даних, використаний в кожному виданні *Щорічника*, залишається максимально послідовним для всіх країн і всіх періодів.

⁴ Зростання на 6% у реальних цінах стосується порівняння обсягу продажу озброєнь компаніями з Переліку СІПРІ 100 за 2007р. з обсягом продажу *тими самими* компаніями за 2006р. Зростання на 5% стосується порівняння обсягу продажу компаніями з Переліку СІПРІ 100 за 2007р. з обсягом продажу *іншими* компаніями, що склали Перелік СІПРІ 100 у 2006р. Перша величина майже завжди є вищою, оскільки темпи зростання у компаній, які щойно увійшли до Переліку СІПРІ 100, є вищими, ніж у компаній, що залишили Перелік. Якби Перелік СІПРІ 100 був незмінним, ці величини були б однаковими.

⁵ У Переліку СІПРІ 100 2007р. з'явилися вісім компаній, яких не було в Переліку за 2006р. у виданні *Щорічника СІПРІ 2008: Alion Science and Technology, Force Protection, Hyundai Heavy Industries, LIG Nex1, Navistar, Вертолётъ России, Vough, VSE Corporation*. Компанія *Alion Science and Technology* нещодавно почала позиціонувати себе як виробника озброєнь. Див. додаток 6А цього видання та посилання 19 нижче.

Таблиця 6.2. Регіональні та національні частки у продажу озброєнь 100 найкрупнішими у світі компаніями-виробниками озброєнь (за винятком Китаю^а) у 2007р., порівняно з 2006р.

Дані наведені в \$ млрд., у поточних цінах за валютним курсом. Сума складових може не збігатися з підсумком через округлення.

Кількість	Регіон/країна ^б	Продаж (\$ млрд.)		Зміни (%) у 2006-2007		Частка в загальному продажу озброєнь у 2007 (%)
		2007	2006 ^с	номінальні ^д	реальні ^е	
45	Північна Америка	213,0	196,8	8	5	61,4
44	США	212,4	196,3	8	5	61,2
1	Канада	0,6	0,5	14	6	0,2
32	Західна Європа	107,6	89,7	20	7	31,0
10	Велика Британія	45,3	35,9	26	11	13,1
6	Франція	23,4	19,5	20	8	6,7
1	Транс'європейські ^ф	13,1	12,6	4	-6	3,8
4	Італія	11,6	10,2	15	3	3,4
5	Німеччина	7,4	6,0	24	11	2,1
1	Швеція	2,8	2,3	23	10	0,8
2	Іспанія	2,3	1,9	21	8	0,7
1	Швейцарія	0,6	0,5	7	2	0,2
1	Фінляндія	0,6	0,5	33	19	0,2
1	Норвегія	0,5	0,5	20	9	0,2
7	Східна Європа	8,2	5,6	48	28	2,4
7	Росія	8,2	5,6	48	28	2,4
9	Інші країни ОЕСР	8,2	8,1	2	0	2,4
4	Японія ^г	4,8	5,2	-8	-7	1,4
4	Південна Корея	2,9	2,3	24	18	0,8
1	Австралія	0,5	0,5	6	-7	0,2
7	Інші країни - не члени ОЕСР	9,9	8,3	19	6	2,8
3	Ізраїль	5,0	4,1	22	12	1,4
3	Індія ^h	3,7	3,3	12	-4	1,1
1	Сінгапур	1,1	0,9	25	16	0,3
100	Всього	346,9	308,4	12	6	100,0

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку.

^а Хоча відомо, що окремі китайські оборонні підприємства за своїми розмірами можуть бути внесені до Переліку СІПРІ 100, але вони не потрапили до нього через брак порівнянних і надійних даних. Компанії інших країн, зокрема Казахстану та України, за наявності даних також могли б опинитися в Переліку СІПРІ 100.

^б Дані про країну чи регіон означають продаж озброєнь компаніями з Переліку СІПРІ 100, центральний офіс яких знаходиться у відповідній країні чи регіоні, в т.ч. їх закордонних дочірніх компаній; тому ці дані не відбивають продаж озброєнь, фактично вироблених у цій країні чи регіоні.

^с Дані про обсяги продажу озброєнь за 2006р. стосуються компаній, що належать до Переліку СІПРІ 100 за 2007р., а не за 2006р.

^д У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу протягом 2006-2007рр. у доларах США в поточних цінах.

^е У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу протягом 2006-2007рр. у доларах США в постійних (2007р.) цінах.

^ф До “транс’європейських” належить компанія EADS. Див. додаток 6А цього видання.

^г Дані про японські компанії ґрунтуються на контрактах з Міністерством оборони Японії.

^h Дані стосовно Індії враховують приблизну оцінку вартості продажів артилерійських заводів.

Джерело: додаток 6А цього видання.

послуг – які постачаються світовою оборонною промисловістю⁶. Те, що Перелік СІПРІ 100 не охоплює всі країни-виробники озброєнь, пояснюється браком порівнянних фінансових даних. У більшості випадків обсяг продукції оборонної промисловості в неохоплених країнах вважається невеликим. Найбільш значним винятком є Китай: китайські компанії майже напевне були б внесені до Переліку СІПРІ 100, якби були доступними потрібні дані⁷. Проте, аналіз компаній з Переліку СІПРІ 100 є достатнім для виявлення найважливіших тенденцій сучасного світового виробництва озброєнь поза межами Китаю.

Компанії з найбільшим зростанням обсягів продажу озброєнь у 2007р.

У 2007р. 11 компаній збільшили обсяги продажу озброєнь на суму понад \$1 млрд., 21 компанія – на понад 30% (у т.ч. три, що збільшили обсяги продажів на понад \$1 млрд.; див. таблицю 6.3). Такі темпи зумовлені рядом чинників. Іноді, особливо у випадку британських компаній, більша частина приросту доходів була спричинена злиттями та поглинаннями. Доларова вартість доходів європейських компаній збільшилася завдяки знеціненню долара у 2007р. – цим значною мірою пояснюється зростання вартості продажів компаній *Thales* і *Finmeccanica* в доларах. Проте, в багатьох випадках темпи зростання, наведені в таблиці 6.3, відбивають фактичне збільшення обсягу продажу.

У продовження попередніх тенденцій, зростання обсягів продажу було високим серед виробників бронетанкової техніки та постачальників військових послуг⁸. Хоч окремі компанії, що спеціалізуються на високотехнологічній електроніці і зв'язку, також мали значне зростання обсягів продажу, у 2007р. ця тенденція була менш виразною, ніж минулими роками. Кілька російських авіакосмічних компаній також показали високі темпи зростання продажів продукції.

⁶ За приблизною оцінкою, продаж озброєнь компаніями з Переліку СІПРІ 100 у 1995р. складав три чверті їх світового виробництва. Відтоді частка цих компаній могла зрости через концентрацію виробництва після холодної війни. Див.: Sköns, E. and Dunne, J.P., 'Economics of arms production', ed. L. Kurtz, *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*, 2nd edition (Elsevier: Oxford, forthcoming 2008).

⁷ До китайських компаній, що майже напевне ввійшли б до Переліку СІПРІ 100, належать *AVIC 1* (*China Aviation Industry Corp. I*, зараз – частина *AVIC*), виробник бойового літака *J-10*, і *NORINCO* (*China North Industries Corp.*), виробник наземних систем, ракет і стрілецької зброї. Хоч зробити навіть приблизну оцінку обсягів їх продажів озброєнь неможливо, вони, схоже, ввійшли б до числа 50 найкрупніших компаній з Переліку СІПРІ 100, але не до перших 10. Докладніше обговорення питань китайської оборонної промисловості див. у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*. Див. також: Surry, E., 'An estimate of the value of Chinese arms production', Paper presented at the 11th Annual Conference on Economics and Security, University of the West of England, 5-7 July 2007, <<http://www.sipri.org/contents/milap/milex/publications/unpublished.html>>; Chinese State Council, *China's National Defence in 2004* (Information Office of the State Council of the People's Republic of China: Beijing, Dec. 2004); Medeiros, E., 'Analyzing China's defense industries and the implications for Chinese military modernization', Testimony presented to the US-China Economic and Security Review Commission, 6 Feb. 2004, RAND Corporation, Santa Monica, CA., <<http://rand.org/pubs/testimonies/CT217/>>.

⁸ Перло-Фрімен, Шьон (посилання 3), с.218-222.

Таблиця 6.3. Компанії з Переліку СППРІ 100, які мали найбільший приріст обсягів продажу озброєнь у 2007р.

Дані наведені в \$ млн., у поточних цінах за валютним курсом. Курсивом наведені відсотки.

Місце 2007	Компанія	Країна	Сектор	Продаж озброєнь (\$ млн.)		Зміни у 2006-2007рр.	
				2007	2006	\$ млн.	%
<i>Компанії з найбільшим абсолютним збільшенням продажу озброєнь (понад \$1 млрд.)</i>							
2	BAE Systems	Велика Британія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б Ко	29 850	24 060	5 790	24
5	General Dynamics	США	А Ел1 ВТЗ Ко	21 520	18 770	2 750	15
6	Raytheon	США	Ел Ра	19 540	17 610	1 930	11
14	SAFRAN	Франція	Ел Дв	5 230	3 780	1 450	38
3	Lockheed Martin	США	ЛА Ел Ра Ко	29 400	28 120	1 280	5
8	L-3 Communications	США	Ел По	11 240	9 980	1 260	13
35	Babcock International ^a	Велика Британія	По	1 920	760	1 160	153
9	Finmeccanica	Італія	А ЛА Ел ВТЗ Ра СЗ/Б	9 850	8 640	1 210	14
41	Сухой	Росія	ЛА	1 710	600	1 110	185
11	United Technologies	США	ЛА Дв	8 760	7 650	1 110	15
10	Thales	Франція	Ел Ра СЗ/Б	9 350	8 240	1 110	13
<i>Компанії з найбільшим відносним збільшенням продажу озброєнь (понад 30%)</i>							
77	Navistar	США	ВТЗ	620	30	590	1 967
61	Force Protection	США	ВТХ	890	200	690	345
41	Сухой	Росія	ЛА	1 710	600	1 110	185
35	Babcock International ^a	Велика Британія	Ко Ін	1 920	760	1 160	153
55	Корпорация ТРВ	Росія	Ра	1 050	650	400	62
54	EDO Corp. ^b	США	Ел	1 060	660	400	61
96	VSE Corp.	США	По	540	340	200	59
25	AM General	США	ВТЗ	2 670	1 700	970	57
68	LIG Nex1	Південна Корея	Ел	690	450	240	53
30	Dassault Aviation	Франція	ЛА	2 380	1 570	810	52
31	URS Corp.	США	По	2 290	1 530	760	50
72	Alion Science and Technology	США	По	660	450	210	47
23	Алмаз-Антей	Росія	Ра	2 780	1 950	830	43
42	Krauss-Maffei Wegmann	Німеччина	ВТЗ	1 690	1 190	500	42
70	Meggitt	Велика Британія	Ін	670	480	190	40
14	SAFRAN	Франція	Ел Дв	5 230	3 780	1 450	38
36	Elbit Systems	Ізраїль	Ел	1 910	1 400	510	36
33	QinetiQ	Велика Британія	По	2 160	1 610	550	34
37	VT Group	Велика Британія	Ко По	1 870	1 400	470	34
74	Patria	Фінляндія	ЛА ВТЗ СЗ/Б	640	480	160	33
29	Rheinmetall	Німеччина	А Ел ВТЗ СЗ/Б	2 400	1 810	590	33

А – артилерія; ВТЗ – військово-транспортні засоби; Дв – двигуни; Ел – електроніка; Ко – кораблі; ЛА – літальні апарати; По – послуги; Ра – ракети; СЗ/Б – стрілецька зброя/боєприпаси; Ін – інше.

^a Дані про обсяги продажу озброєнь компанії *Babcock* є оцінкою, зробленою на підставі прогнозів, розрахованих таким чином, начебто *Devonport Management Ltd (DML)*, придбана *Babcock* 1 серпня 2007р., була частиною *Babcock* з початку 2007р.

^b *EDO* придбана *ITT* 20 грудня 2007р. Вона не була внесена до звітів *ITT*. Оскільки поглинання відбулося наприкінці року, *EDO* вважається незалежною компанією протягом 2007р.

Джерело: додаток 6А цього видання.

Бронетанкова техніка

Третій рік поспіль компанії-виробники бронетехніки – яка користується попитом у контингентів військ США та інших країн в Афганістані та Іраку – демонструють високі темпи зростання прибутків. Це зростання є особливо високим у компаній, що постачають машини з посиленням протимінним захистом (*mine-resistant ambush-protected, MRAP*), розроблені з метою захисту від саморобних вибухових пристроїв (*improvised explosive devices, IED*), які завдали важких втрат згаданим контингентам військ⁹. Вважається, що завдяки застосуванню *MRAP* вдалося значно скоротити число спричинених *IED* втрат у військах США, починаючи з моменту широкого впровадження *MRAP* у 2007р.¹⁰ Закупівля *MRAP* стала важливою складовою витрат Міністерства оборони (МО) США протягом останніх кількох років: у 2007р. МО запитало додатково \$5,34 млрд. до свого бюджету на 2008р. для придбання *MRAP*¹¹. До кінця 2007р. були подані замовлення на 11,9 тис. *MRAP*, а загалом було заплановано придбати 15 тис. одиниць¹².

Найбільшими підрядниками МО США в контрактах на *MRAP* стали: *BAE Systems* (Велика Британія), *Force Protection* (США) та *Navistar* (США). Придбання *BAE Systems* компанії *Armor Holdings* у 2007р. зробило її найбільшим постачальником *MRAP* на замовлення МО США. До кінця 2007р. *BAE* отримала замовлення на 3 485 машин загальною вартістю \$2,2 млрд.¹³ *Force Protection* і *Navistar* увійшли до оборонної промисловості під впливом нового попиту на *MRAP* і вперше потрапили до Переліку СІПІ 100. До липня 2008р. *Force Protection* отримала замовлення на 2 884 *MRAP* її власного сімейства *Cougar*, загальною вартістю \$1,8 млрд. До кінця 2007р. *Navistar* отримала замовлення на 4 500 *MRAP* сімейства *MaxxPro*, вартістю \$2,5 млрд.; завдяки наступним замовленням загальна сума сягнула \$3,5 млрд.¹⁴

⁹ За даними МО США, станом на лютий 2009р., вибухові пристрої спричинили значні втрати контингенту США: 68% – усіх поранених і 63% – загиблих від ворожих акцій в Іраку. Див.: US Department of Defense, Statistical Information Analysis Division, 'Global war on terrorism by reason October 7, 2001 through February 28, 2009', <<http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/CASUALTY/castop.htm>>.

¹⁰ Brook, T.V. 'Roadside bombs decline in Iraq', *USA Today*, 22 June 2008. Див. також: US Department of Defense, Statistical Information Analysis Division, 'Global war on terrorism Operation Iraqi Freedom by month March 19, 2003 through February 28, 2009', <<http://siadapp.dmdc.osd.mil/personnel/CASUALTY/castop.htm>>; US Department of Defense 'DoD news briefing with Gen. Conway from the Pentagon', News transcript, 17 May 2007, <<http://www.defenselink.mil/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=3965>>.

¹¹ US Department of Defense, 'FY 2008 budget amendment for global war on terror (GWOT) request budget justification: mine resistant ambush protected (MRAP) vehicles', 31 July 2007, <<http://www.defenselink.mil/comptroller/defbudget/fy2008/fy08GWOT.html>>. Див. також: Штоленхайм, Пердомо, Шьон (посилання 1), с.155-160.

¹² Miles, D., American Forces Press Service, 'MRAP deliveries to top year-end goal', Department of Defense, 19 Dec. 2007, <<http://www.defenselink.mil/news/newsarticle.aspx?id=48471>>.

¹³ BAE Systems, *Annual Report 2007: Delivering Global Growth* (BAE Systems: London, n.d.), pp.15, 30.

¹⁴ Navistar, *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year ended October 31, 2007* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 29 May 2008), p.4; 'More MRAPs: Navistar's MaxxPro retains the pole position', *Defense Industry Daily*, 14 Dec. 2008.

Компанія *General Dynamics* (США) також має вигоду від американської програми *MRAP* за рахунок співпраці з *BAE Systems* і *Force Protection*¹⁵. Наприклад, *MRAP* сімейства *Cougar* виготовляються *Force Protection* у партнерстві з компанією *General Dynamics* за схемою розподілу праці 50/50¹⁶.

До інших виробників бойових машин з високими темпами зростання обсягів продажу належать: *AM General* (США) – виробник високомобільного колісного автомобіля загального призначення (*High Mobility Multipurpose Wheeled Vehicle, HMMWV or 'Humvee'*); *Krauss-Maffei Wegmann* (Німеччина) – виробник швидкохідного розвідувального броневаномобіля *Dingo* (подібного до *MRAP*), що використовується у Збройних силах Німеччини; *Rheinmetall* (Німеччина); а також *Patria* (Фінляндія). Цей перелік опосередковано відбиває загальний високий попит на бойові наземні системи в Афганістані та Іраку, а також конкретний попит на бронетехніку, захищену від саморобних вибухових пристроїв.

Високий попит на броньовані машини – зокрема на *MRAP* – пов'язаний із залученням військ західних країн до крупних протиповстанських операцій в Афганістані та Іраку. Компанії, чий прибуток значною мірою залежить від продажу цієї продукції, мають бути чутливими до завершення чи зменшення масштабів цих конфліктів. Слід також відзначити, що, хоча американська програма *MRAP* і сформуvala певне зростання обсягів продажу озброєнь компаній *Force Protection* і *Navistar* протягом одного року, але в цілому залучені кошти є невеликими, порівняно з іншими програмами, зокрема у сфері виробництва основних бойових літаків і кораблів.

Інші сектори зростання

У збройних силах протягом тривалого періоду сформувалася тенденція передачі багатьох своїх завдань в аутсорсинг компаніям-постачальникам військових послуг, що надає цим компаніям можливість швидкого зростання¹⁷. Ця тенденція продовжувалася й у 2007р., внаслідок чого ряд обслуговуючих компаній з'явилися у таблиці 6.3. До військових послуг, переданих в аутсорсинг, належать науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), аналіз і консультації, технічне обслуговування, поточний і капітальний ремонт, експлуатація спеціалізованого військового обладнання, послуги з інформаційних технологій (ІТ), утримання об'єктів, логістика, підготовка персоналу, розвідка та озброєна охорона¹⁸. До Переліку СІПРІ 100 2007р.

¹⁵ 'General Dynamics wins MRAP orders of its own', *Defense Industry Daily*, 4 Dec. 2008.

¹⁶ *Force Protection, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year ended December 31, 2007* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 15 Sep. 2008), pp.4-6, 11.

¹⁷ Про цю тенденцію див.: Perlo-Freeman, S. and Sköns, E., 'The private military services industry', SIPRI Insights on Peace and Security no.2008/1, Sep. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=361>.

¹⁸ "Послуги" вперше враховані в Переліку СІПРІ 100 як окремий сектор оборонної промисловості. Див. додаток 6А цього видання та таблицю 6.3.

потрапила 21 орієнтована переважно на послуги компанія, порівняно з 19 – у 2006р.¹⁹ До найбільших компаній з надання послуг належать: *KBR* (США) – надає логістичні послуги Збройним силам США в усьому світі, зокрема в Іраку; *SAIC* (США) та *CACI International* (США) – надають МО США послуги з питань наукових досліджень, аналізу, розвідки та системного забезпечення; *EDS* (США) – надає ІТ-послуги Збройним силам США та інших країн; *QinetiQ* (Велика Британія) – науково-дослідна та консультаційна компанія, що працює на збройні сили.

Окремі компанії, що надають послуги в галузях високотехнологічної електроніки та систем передачі інформації – особливо пов'язані з “мережецентричними засобами ведення війни” – продемонстрували у 2007р. значне зростання: *L-3 Communications*, *EDO Corporation* і *Raytheon* (усі США), *SAFRAN* (Франція), *Elbit Systems* (Ізраїль) та *LIG Nex1* (Південна Корея). Крім згаданих секторів зростання, компанія *Dassault Group* (Франція) досягла великого зростання в галузі експорту озброєнь²⁰.

Британські компанії

Високий рівень активності британських виробників озброєнь у сферах злиття та поглинань (переважно трансатлантичних) у 2007р. відбився на показниках їх валового доходу²¹. Всі британські компанії з таблиці 6.3 – *BAE Systems*, *QinetiQ*, *Babcock International Group* і *Meggitt* – активно працювали на ринку поглинань, хоча водночас досягли також зростання власних обсягів продажу озброєнь. Якщо компанії *BAE*, *QinetiQ* та *Meggitt* зробили крупні придбання у США, то компанія *Babcock* досягла значного зростання доходів від продажу озброєнь завдяки купівлі (у американської компанії) фірми *Devonport Management Ltd (DML)*, що експлуатує найбільшу військово-морську базу Великої Британії²². Таким чином, зростання обсягів продажу озброєнь зумовлене скоріше збільшенням розмірів власності британських підприємств оборонної промисловості у США та Великій Британії, ніж зростанням власне британської оборонної промисловості.

Російські компанії

У 2007р. доходи кількох російських компаній, що працюють у аерокосмічних секторах – виробництво літальних апаратів, ракет, двигунів і системних вузлів, – значно зросли. Компанія *Сухой*, виробник бойових літаків, більш ніж удвічі збільшила обсяги продажу за рахунок поставок до Венесуели, Індії

¹⁹ До цих 19 компаній належить одна компанія, *Alion Science and Technology*, якої не було в Переліку СІПРІ 100 в *Щорічнику СІПРІ 2008*, оскільки потрапила до Бази даних СІПРІ про оборонну промисловість пізніше.

²⁰ *Dassault Aviation, Rapport Annuel 2007* [Annual report 2007] (Dassault Aviation: Paris, Apr. 2008), p.7.

²¹ Перло-Фрімен, Шьон (посилання 3), с.228-229; підрозділ IV цього розділу.

²² Хоча *Babcock* придбала *DML* 1 серпня 2007р., її доходи від продажу озброєнь оцінюються на підставі гіпотетичних розрахунків з припущенням, нібито *Babcock* володіла *DML* впродовж усього 2007р.

та Малайзії у 2007р. і нових крупних замовлень з Індії²³. *Алмаз-Антей*, виробник систем протиповітряної оборони (ППО) *С-300* та *С-400*, у 2007р. залишався найкрупнішим російським виробником озброєнь і продовжив швидке зростання, започатковане у 2006р. Це сталося завдяки збільшенню обсягів продажу систем ППО російським Збройним силам і незмінній популярності цих систем серед закордонних клієнтів у всьому світі²⁴. Значне зростання обсягів продажу озброєнь компанією *Корпорація ТРВ* зумовлене поєднанням успіху як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; Росія розпочинає розраховану до 2015р. програму переозброєння Збройних сил вартістю 5 трлн. руб. (\$189 млрд.)²⁵.

І *Алмаз-Антей*, і особливо *ТРВ* збільшували обсяги продажів протягом кількох років поспіль. З 2004р. продажі *Алмаз-Антей* зросли на 133% – з \$1 194 млн. у 2004р. до \$2 779 млн. у 2007р., а *ТРВ* збільшила обсяги майже вп'ятеро – з \$217 млн. у 2004р. до \$1 055 млн. у 2007р.²⁶ В інших секторах російської оборонної промисловості суттєвого зростання обсягів продажу не спостерігалося, і в Переліку СІПРІ 100 Росія представлена компаніями лише аерокосмічного сектору.

Компанії з найбільшим зменшенням обсягів продажу озброєнь у 2007р.

12 компаній, що містилися в Переліку СІПРІ 100 2006р., зазнали зменшення обсягів продажу озброєнь, дев'ять з них – на понад 10% (таблиця 6.4). Причини такого зменшення не завжди зрозумілі широкому загалу, але в окремих випадках певні пояснення все ж можна дати. З 2007р. компанія *MuГ* (Росія) перебуває в досить скрутному фінансовому становищі, зумовленому, зокрема зривом крупної угоди з Алжиром, який навіть повернув 15 літаків *MuГ*, заявивши, про їх невідповідність стандартам²⁷. У 2007р. компанія *Smiths Group* (Велика Британія) продала компанії *General Electric* (США) свій головний підрозділ *Smiths Aerospace* з виробництва військової продукції. У 2007р. значно знизилися доходи *KBR* від її послуг військовому контингенту США в Іраку – головного джерела її доходів від роботи за військовими замовленнями²⁸.

²³ База даних СІПРІ про оборонну промисловість, <<http://armstrade.sipri.org/>>.

²⁴ “Алмаз-Антей работает на полную мощность”, *Коммерсантъ*, 25 августа 2007г.

²⁵ Гаврилов Ю. “Армия сделала заказ: С.Иванов определил приоритеты вооружения на следующие три года”, *Российская газета*, 12 сентября 2007г.; Saradzhyan, S., “Russia prepares for “wars of the future””, *ISN Security Watch*, 12 Feb. 2007, <<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=17240>>. *Корпорація ТРВ (Тактическое Ракетное Вооружение)* відома також під англійською назвою – *Tactical Missiles Corporation*.

²⁶ Лише незначна частка цього приросту може бути віднесена на рахунок підвищення валютного курсу рубля до долара.

²⁷ Komarov, A., “Outflanked”, *Aviation Week & Space Technology*, 1 Dec. 2008; “Алжир возвратит 15 МиГ-ов по причине низкого качества”, *РИА Новости*, 18 февраля 2008г., <<http://en.rian.ru/russia/20080218/99490063.html>>.

²⁸ *KBR, Positioning for Growth: 2007 Annual Report* (KBR: Houston, TX, Feb. 2008), p.43.

Таблиця 6.4. Компанії з Переліку СІПРІ 100 2006р. з найбільшим зменшенням обсягів продажу озброєнь у 2007р.

Місце		Компанія	Країна	Обсяг продажу (\$ млн.)		Зменшення у 2006-2007 (%)
2007	2006			2007	2006	
–	76	МиГ ^a	Росія	.. ^b	570	>95
–	91	Северная верфь ^a	Росія	.. ^b	510	>94
–	40	Smiths Group ^a	Велика Британія	350	1 480	76
85	51	Kawasaki Heavy Industries	Японія	580	1 120	48
16	12 ^c	KBR	США	5 000	6 630	25
64	53	Mitsubishi Electric	Японія	820	1 010	19
79	65	NEC	Японія	610	710	14
–	97	Doosan Group ^a	Південна Корея	410	480	15
65	55	Nexter	Франція	800	900	11

^a Цих компаній немає в Переліку СІПРІ 100 2007р.

^b Ці компанії не належать до Переліку 20 найкрупніших російських виробників озброєнь за 2007р., розробленого Центром аналізу стратегічних технологій, який є джерелом даних для СІПРІ про більшість російських компаній. Двадцять компанія з цього Переліку мала у 2007р. обсяг продажу \$30 млн.

^c KBR посідає місце, яке раніше належало її колишній материнській компанії *Halliburton*. Обсяги продажу озброєнь *Halliburton* повністю зараховувалися до KBR.

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість.

Наступність і зміни в оборонній промисловості

З 2002р. склад першої п'ятірки компаній в Переліку СІПРІ 100 залишається стабільним – змінюється лише порядок місць. Єдиною зміною у складі перших 10 компаній стала заміна компанії *United Technologies* на *L-3 Communications*. Це є свідченням високого рівня наступності у структурі євроатлантичної оборонної промисловості останніми роками.

Ранній період консолідації на вищому рівні світової оборонної промисловості завершився у 2002р. придбанням компанії *TRW* (США) компанією *Northrop Grumman* (США)²⁹. З того часу концентрація продажів відбувалася в межах групи компаній-лідерів. Фактично, якщо взяти частку обсягів продажу озброєнь у Переліку СІПРІ 100, що припадає на перші п'ять компаній, то виявляється, що процес прямував у дещо зворотному напрямі (таблиця 6.5). Зменшення частки чотирьох американських та однієї британської компаній першої п'ятірки в загальному обсязі продажу, наведене в таблиці 6.5, частково пояснюється здешевленням долара США і зростанням євро – починаючи з 2002р., частка першої п'ятірки зменшувалася майже щороку та в постійних доларових цінах 2007р. скоротилася з 44,1% до 39,2%. Частка першої десятки, як видно з таблиці 6.5, також зменшилася, тоді як частка першої двадцятки залишається майже незмінною.

Цей регрес, чи принаймні вирівнювання процесу концентрації великою мірою пояснюється значним зростанням продажів компаній, зайнятих у таких секторах оборонної промисловості, як військові послуги, високотехнологічна електроніка і зв'язок. Попри присутність на верхніх сходинках Переліку

²⁹ Див. також: Дунн П., Суррі І. “Виробництво озброєнь”, *Щорічник СІПРІ 2006: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2007, с.425-430.

Таблиця 6.5. Концентрація продажів озброєнь компаніями з Переліку СІПРІ 100 у 2002-2007рр.

Дані є відсотками сумарних обсягів продажу озброєнь компаніями з Переліку СІПРІ 100, згідно зі звітами найкрупніших п'яти, 10 та 20 компаній.

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Перша п'ятірка	44,1	42,5	40,9	41,1	40,1	39,2
Перша десятка	60,3	59,9	58,5	59,1	58,4	57,3
Перша двадцятка	72,9	73,1	73,0	74,0	73,6	73,2

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість

СІПРІ 100 кількох крупних компаній, зокрема *Northrop Grumman*, що надають військові послуги, поступове зростання цього сектору зумовило швидке збільшення обсягів продажу ряду компаній поза межами групи традиційно провідних виробників. Зростаюча питома вага високотехнологічної продукції електроніки і зв'язку, пов'язаної з “мережецентричними засобами ведення війни”, створило сприятливі умови для дуже стрімкого зростання вузькоспеціалізованих компаній. Відродження окремих секторів оборонно-промислового комплексу Росії також призвело до помірного збільшення частки російських компаній в загальному обсязі продажу озброєнь компаній з Переліку СІПРІ 100. Отже, окремі крупні злиття та поглинання на нижніх рівнях оборонної промисловості та в секторі послуг – а 2007р. був роком високої активності цього процесу³⁰ – супроводжувалися швидким ростом окремих компаній на цих рівнях.

Збіг у часі періоду відносної спадковості на верхніх рівнях оборонної промисловості та періоду швидкого зростання військових витрат США та їх зростання або стабілізація в інших регіонах – не викликає здивування³¹. Період зростаючого попиту дає можливість усім промисловим суб'єктам досягати комфортних рівнів зростання прибутковості без потреби втягуватися в агресивну конкурентну боротьбу чи чогось на зразок фундаментальної консолідації галузі, яка відбулася в оборонній промисловості США та західноєвропейських країн внаслідок значних скорочень оборонних бюджетів в епоху після холодної війни.

III. Виробництво озброєнь і глобальна фінансова криза

Глобальна фінансова криза, що спричинила у 2008р. спад світової економіки та зумовила масштабні збитки в багатьох галузях промисловості, негативно вплинула й на оборонну промисловість³². Проте, форми цього впливу та наслідки є різними, залежно від галузей промисловості і країн, де вони спостерігаються.

³⁰ Перло-Фрімен (посилання 2).

³¹ Про військові витрати США див. підрозділ III розділу 5 цього видання.

³² Терміном “глобальна фінансова криза” визначають глибокий економічний спад, якого зазнали більшість найрозвинутіших і багато інших країн, починаючи з 2008р. до нинішнього часу, наслідком якого стало швидке зниження загальної доступності кредитів банків та інших фінансових інституцій. Хоча витoki кризи зародилися набагато раніше, найбільш виразно вона проявилася у вересні 2008р., коли зазнали краху ряд провідних кредитно-фінансових установ. Після цього відбулося значне зниження вартості акцій на світових біржах і банкрутства банків. Ключові причини та адекватні заходи виходу з кризи широко обговорюються, але виходять за рамки цього розділу. Висвітлення окремих ключових подій див.: ‘Timeline: global credit crunch’, BBC News, 16 Jan 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/7521250.stm>>.

Таблиця 6.6. Проміжні фінансові результати діяльності 10 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2008р.

Зміни наведені у відсотках.

Компанія	Зміни вартості акцій, 31 грудня 2008р.	Зміни у доходах, вересень 2008р. ^a	Зміни у прибутках, вересень 2008р. ^a	Зміни в портфелі замовлень, грудень 2007р. - вересень 2008р.
Boeing	-51	-1	-10	+7
BAE Systems ^b	-24	+12	+16	+30
Lockheed Martin	-20	+2	+7	..
Northrop Grumman	-43	+7	-5	+10
Raytheon	-16	+12	-37	+1
General Dynamics	-35	+9	+24	+9
EADS	-44	+7	^c	..
L-3 Communications	-30	+7	+24	+18
Finmeccanica	-50	+6	+35	+4
Thales ^d	-27	+1	-48	+23

^a Якщо не зазначене інше, величини доходів і прибутків ґрунтуються на порівнянні перших дев'яти місяців 2008р. до перших дев'яти місяців 2007р.

^b Величини доходів і прибутків *BAE Systems* ґрунтуються на порівнянні перших шести місяців 2008р. до перших шести місяців 2007р. Портфелі замовлень порівнюються – червень 2008р. до червня 2007р.

^c *EADS* перейшла від збитків у €700 млн. (\$958 млн.) за перші дев'ять місяців 2007р. до прибутку у €1 100 млн. (\$1 672 млн.) за перші дев'ять місяців 2008р.

^d Величини доходів і прибутків *Thales* ґрунтуються на порівнянні перших шести місяців 2008р. до перших шести місяців 2007р. Даних про портфель замовлень *Thales* немає. Наведена величина демонструє порівняння вартості нових замовлень за перші дев'ять місяців 2008р. до перших дев'яти місяців 2007р.

Джерело: квартальні звіти та публікації про валові доходи компаній.

робочих місць – як правило, не є головним напрямом програм стимулювання національної економіки. Наприклад, у США \$800-мільярдний пакет заходів, запропонований президентом Б.Обамою, не містить пропозицій додаткових закупівель озброєння³⁷. Отже, мірою зростання дефіциту бюджету військові витрати можуть опинитися під тиском. Однак, скорочення військових витрат позначиться на доходах оборонної промисловості не відразу, оскільки існують портфелі відкладених замовлень, пов'язаних з крупними збройними проектами.

³⁷ US Office of the President Elect, 'Remarks of President-elect Barack Obama', Transcript of radio address, 6 Dec. 2008, <http://change.gov/newsroom/entry/the_key_parts_of_the_jobs_plan/>; Donnelly, J.M., 'Defense firms seek insulation from cutbacks associated with stimulus', *CQ Politics*, 8 Jan 2009, <<http://www.cqpolitics.com/wmspage.cfm?docID=news-000003005341>>. Секретар Ради оборонної промисловості Великої Британії Я.Годден (*Ian Godden*) висловив розчарування тим, що оборонна промисловість не відіграє значної ролі в оголошеному 24 листопада 2008р. пакеті стимулів Великої Британії. Див.: Anderson, G. and Wagstaff-Smith, K., 'Can defence industry re-ignite the economy?', *Jane's Defence Weekly*, 3 Dec. 2008. Винятком є план стимулювання Франції, що охоплює збільшення поставок деяких крупних систем озброєнь, особливо бронетехніки. Див.: Ruello, A., 'Armement: les gagnants du plan de relance' [Armaments: the winners of the relaunch plan], *Les échos*, 17 Dec. 2008; Tran, P. 'Reflation package expected to aid Nexter, Panhard', *Defense News*, 17 Dec. 2008.

По-друге, криза значно ускладнила отримання компаніями кредитів. Якщо більшість крупних виробників озброєнь (особливо у Великій Британії і США) мають досить стабільні фінансові активи та невеликі обсяги боргів, то на нижніх рівнях ланцюжка виробництва та поставок озброєнь становище є набагато гіршим та, очевидно, становить значну проблему, особливо в континентальній Європі³⁸. Наприклад, *EADS* і *Thales* висловили стурбованість тим, що багато їх постачальників зазнають труднощів в отриманні кредитів³⁹.

По-третє, труднощі з отримання кредитів можуть ускладнити злиття та поглинання компаній, які не мають достатніх грошових готівкових резервів. Альтернативні способи фінансування, наприклад, реалізація основних фондів чи продаж акцій, також можуть ускладнитися в умовах депресії на ринках. Зокрема, фінансова криза змусила компанію *Finmeccanica* переглянути суму в \$5,2 млрд., виділену на поглинання *DRS Technologies*, і відмовитися від запланованих випусків облігацій і випуску на вільний ринок нових акцій свого філіалу, що могло б спричинити зростання її боргових зобов'язань понад заплановані показники. Крім того, компанія відмовилась і від наступних поглинань у найближчому майбутньому⁴⁰. Зниження активності злиття та поглинань може, своєю чергою, стримати зростання ціни акцій через відсутність потенційного попиту.

Своєрідні проблеми перед російською оборонною промисловістю постали внаслідок фінансової кризи. Російські компанії, за словами віце-прем'єр-міністра С.Іванова, стикаються з “жахливою нестачею готівкових коштів”, яка позбавила можливості окремі компанії виконувати контракти чи виплачувати заробітну плату. С.Іванов закликав контрольовані державою банки надавати підприємствам оборонної промисловості пільгові кредити з метою вирішення цієї проблеми⁴¹. Крім того, криза ускладнила виконання планів Уряду Росії з реструктуризації галузі, якими передбачається подолати економічний спад шляхом масштабних інвестицій в нові основні фонди та технології в рамках Державної оборонної програми до 2015р. Очікувалося, що внесок самої галузі складе 201 млрд. руб. (\$7,7 млрд.) або 40% загальної вартості⁴². Однак, у нинішній економічній ситуації обидва головні джерела залучення капіталів для програми – кредити та випуск нових акцій державних оборонних підприємств, – схоже, буде важко або зовсім неможливо використати⁴³.

³⁸ Boessenkool (посилання 35); Boessenkool, A. ‘Tough economic year not too bad for defense firms’, *Defense News*, 15 Dec. 2008.

³⁹ Barrie, D., Taverna, M.A. and Wall, R., ‘Letters of credit’, *Aviation Week & Space Technology*, 27 Oct. 2008.

⁴⁰ Nativi, A., ‘Paying up’, *Aviation Week & Space Technology*, 27 Oct. 2008.

⁴¹ Lowe, C., ‘Global crisis hits Russian arms makers: deputy PM’, Reuters, 11 Nov. 2008, <<http://www.reuters.com/article/rbssBanks/idUSLB11929320081111>>; Anderson, G. and Hayes, J., ‘Finding funds for Russia’s defence industry reform during financial crisis’, *Jane’s Defence Industry*, vol.25, no.11 (Nov. 2008). Див. також підрозділ II розділу 7 цього видання.

⁴² ‘Russia’s defense firms to provide 40% of industry reform funding’, RIA Novosti, 14 Mar. 2007, <<http://en.rian.ru/russia/20070314/61990237.html>>.

⁴³ Anderson and Hayes (посилання 41).

Для вирішення ресурсних проблем Уряд виділив оборонній галузі фінансову допомогу на суму 150 млрд. руб. (\$5,3 млрд.); з них 100 млрд. руб. – у вигляді державних гарантій банківських кредитів і 50 млрд. руб. – прямого фінансування, в т.ч. інвестицій в основні фонди та субсидювання відсоткових ставок компаній, що найбільшою мірою ризикують збанкрутувати⁴⁴. Попри фінансову кризу та падіння цін на нафту, Президент Росії Д.Медведев урочисто пообіцяв, що заплановані програми розвитку оборонно-промислового комплексу будуть подовжені, хоча визнав, що деякі з них можуть просуватися “трішечки повільніше”⁴⁵.

Отже, попри повільніші, порівняно з іншими галузями, темпи зниження попиту на продукцію оборонної промисловості, компанії-виробники озброєнь зазнають негативного впливу через труднощі отримання кредитів і крайню обережність частини інвесторів, зумовлену фінансовою кризою. Стурбованість інвесторів майбутніми тенденціями в оборонних бюджетах може негативно вплинути на вартість акцій оборонних підприємств. Як наслідок, вартість акцій в оборонній промисловості впала приблизно так само, як і в інших галузях, попри те, що доходи та розміри замовлень поки що залишаються високими.

IV. Злиття та поглинання в оборонній промисловості у 2008р.

У 2008р. кількість крупних угод про злиття та поглинання була меншою, порівняно з 2007р.: усього чотири “мега-угоди” – вартістю понад \$1 млрд. (таблиця 6.7), проти принаймні семи у 2007р. Із 16 угод з оголошеною вартістю понад \$100 млн., вісім – були купівлею європейськими компаніями американських компаній (шість британськими і дві італійськими); лише три угоди були здійснені всередині США; чотири – укладені в межах Західної Європи; одна – була поглинанням австралійської компанії британською. Три компанії з Переліку СІПІ 100 були придбані у 2008р. та найближчим часом зникнуть з Переліку СІПІ 100: *DRS Technologies*, *Tenix Defence* та *EDS*⁴⁶.

Матеріал цього підрозділу зосереджений на злиттях і поглинаннях у країнах-членах ОЕСР. Водночас продовжувалася значна реструктуризація державних підприємств оборонної промисловості в Росії та Ізраїлі, де фірма *Elbit Systems* з виробництва військової електроніки придбала за \$350 млн. компанію *Tadiran Communications*⁴⁷.

⁴⁴ ‘Russian Government drafts \$5bln rescue plan for defense industry’, RIA Novosti, 8 Dec. 2008, <<http://en.rian.ru/business/20081208/118743916.html>>; McDermott, R., ‘Russia feels pinch over arms plans’, *Asia Times*, 16 Jan. 2009.

⁴⁵ Agence France-Presse, ‘Russia to fully finance army despite crisis’, *Defense News*, 27 Jan. 2009.

⁴⁶ Формально, материнська компанія *Tenix Group* містилася в Переліку СІПІ 100, все виробництво озброєнь зосереджувалось у її дочірній компанії *Tenix Defence*.

⁴⁷ Cowan, G., ‘Elbit completes Tadcom acquisition’, *Jane’s Defence Industry*, vol.25, no.7 (July 2008). Про реструктуризацію російської оборонної промисловості див.: Перло-Фрімен, Шьон (посилання 3), с.235-237.

Таблиця 6.7. Найкрупніші поглинання в оборонних галузях країн ОЕСР у 2008р. Дані наведені в \$ млн. у поточних цінах.

Компанія-покупець (країна)	Придбана компанія (країна)	Компанія-продавець (країна)	Вартість угоди (\$ млн.)
Hewlett-Packard (США) ^a	EDS (США)	Купівля на біржі	13 000
Finmeccanica (Італія)	DRS Technology (США)	Купівля на біржі	5 200
Dassault Aviation (Франція)	20,8% of Thales (Франція)	Alcatel-Lucent (Франція)	2 200
Sandover (Велика Британія)	Stork (Нідерланди)	Купівля на біржі	2 160
BAE Systems (Велика Британія)	Tenix Defence (Австралія)	Tenix Group (Австралія)	679
BAE Systems (Велика Британія)	MTC Technologies (США)	Купівля на біржі	450
Cobham (Велика Британія)	M/A-COM (США)	Tусо Electronics (США)	425
Serco (Велика Британія)	SI International (США)	Купівля на біржі	423
Cobham (Велика Британія)	Sparta (США)	Власність колективу	407

^a Компанія *Hewlett-Packard* не вважалася СППІ підприємством оборонної промисловості – до придбання нею компанії *EDS*. Сама *EDS*, що працює в секторі ІТ, лише приблизно на 11% завантажена оборонними замовленнями. Тому це злиття можна віднести до сектору скоріше ІТ, а не виробництва озброєнь як такого.

Джерело: Appendix 6B, SIPRI Yearbook 2009: *Armaments, Disarmament and International Security*.

Безумовно, найкрупнішою в межах ОЕСР операцією з поглинання було придбання *EDS* компанією *Hewlett-Packard* (HP) у серпні 2008р. за \$13,9 млрд.⁴⁸ Однак, це була операція скоріше не в галузі виробництва озброєнь, а в галузі ІТ з військовим ухилом. *EDS* є великою аутсорсинговою компанією, що надає ІТ-послуги ряду державних і бізнесових клієнтів. Замовлення міністерств оборони складають значну, але меншу частку (близько 11%) її бізнесу. HP є значно більшою компанією, але поглинання *EDS*, як очікується, більш ніж удвічі збільшить її доходи від ІТ-послуг⁴⁹. До поглинання *EDS* компанія HP, схоже, мала дуже невеликі обсяги продажу озброєнь, попри наявність в її портфелі замовлень кількох контрактів з МО США на постачання комп'ютерного обладнання загального призначення та надання послуг⁵⁰.

Європейські придбання у Сполучених Штатах

За винятком внутрішньонаціонального злиття компаній *HP-EDS* у США, переважну частку злиття та поглинань в оборонній промисловості у 2008р.

⁴⁸ EDS, 'HP completes \$13.9 billion acquisition of EDS', Press release, 26 Aug 2008, <<http://www.eds.com/news/releases/4774/>>.

⁴⁹ Сумарний дохід HP у 2007р. склав \$104,3 млрд., з яких \$16,7 млрд. надійшло від її підрозділу з надання послуг. Сумарний дохід *EDS* за 2007р. обсягом \$22,1 млрд. отримано переважно за рахунок послуг. Див.: Hewlett-Packard, *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year ended October 31, 2007* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 18 Dec. 2007), p.146; EDS, *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year ended December 31, 2007* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 27 Feb. 2008), pp.1-4, 12.

⁵⁰ Варто зазначити, що, згідно з визначенням СППІ "продаж озброєнь", продаж МО персональних комп'ютерів не віднесено до цієї категорії. Визначення СППІ вимагає, щоб продукція чи послуга були специфічно військовими (тобто, спеціально спроектовані чи значною мірою модифіковані для військових цілей). Управління *EDS* інформаційними інфраструктурами в інтересах МО США та Великої Британії передбачає діяльність, безпосередньо пов'язану з виконанням військових завдань і, таким чином, належить до категорії "продаж озброєнь". Про визначення СППІ див. підрозділ II додатка 6А цього видання, а про застосування цих визначень до військових послуг див.: Perlo-Freeman and Sköns (посилання 17).

складали поглинання американських компаній європейськими. Це – тренд, що спостерігається останні кілька років, зумовлений двома чинниками. По-перше, величезним розміром американського ринку озброєнь, що фінансується великим і швидко зростаючим оборонним бюджетом США: у 2008р. на США припадало 41% світових військових витрат, водночас оборонні бюджети європейських країн залишалися відносно незмінним⁵¹. Другим чинником є небажання США імпортувати зброю. Попри високий рівень закупівлі озброєнь, у 2008р. США були лише сьомою державою у світі за обсягом імпорту основних видів звичайних озброєнь⁵². Крім того, лише три іноземні компанії – *BAE Systems*, *Rolls-Royce* (Велика Британія) і *Thales* (Франція) – потрапили до переліку 100 найкрупніших отримувачів генеральних (тобто, прямих) контрактів МО США на 2006р.⁵³ Переважна частка замовлень цих компаній припадає на їх філіали у США. Отже, лише шляхом придбання чи, рідше, заснування своїх філіалів у США іноземні компанії можуть отримати доступ до вигідного американського ринку.

Однак, просування європейських компаній на американський ринок не призводить до консолідації в оборонній промисловості США. Коли європейські компанії отримують під свій контроль важливі види діяльності та ринки, ці придбання залишаються частиною суто американської оборонно-промислової бази, замість “консолідації” з оборонно-промисловою базою у країні компанії-власника. Це досягається, головним чином, через вимогу запровадження у структурі американської оборонно-промислової компанії, придбаної іноземною компанією, керівного органу – незалежної ради, яка складається переважно або повністю з громадян США⁵⁴. Ще одним

⁵¹ З огляду на це, генеральний директор компанії *QinetiQ* згадував про наявність у США “конвеєру можливостей”, тоді як британський тип бізнесу своєї компанії він назвав “не пристосованим до зростання”. Див.: Wagstaff-Smith, K., ‘Winetiq CEO sees opportunities in US, tougher prospects in UK’, *Jane’s Defence Weekly*, 3 Dec. 2008. Про оборонні бюджети у 2008р. див. розділ 5 цього видання.

⁵² Див. додаток 7А цього видання. Сьоме місце визначене за обсягом імпорту, а не його фінансовою вартістю.

⁵³ US Department of Defense, ‘100 companies receiving the largest dollar value of prime contract awards: fiscal year 2006’, <http://siadapp.dmdc.osd.mil/procurement/historical_reports/statistics/p01/fy2006/top100.htm>. Серед інших іноземних суб’єктів у переліку – ряд іноземних нафтових компаній та Уряд Канади.

⁵⁴ Коли на поглинання поширюється угода про передачу повноважень або порядок головування, іноземний покупець має передати право голосу в компанії громадянам США, які не пов’язані з компанією-покупцем і мають дозвіл від Уряду США. Наприклад, угода про передачу повноважень поширюється на *VT Services Inc.*, американський філіал компанії *VT Group*. Див.: *VT Group ‘Proxy board’*, <<http://www.vtplc.com/OurOperations/VTServicesInc/ProxyBoard/>>. Коли на поглинання поширюється дія менш жорсткої угоди про спеціальний режим безпеки, американська компанія має керуватися незалежною радою, більшість у якій складають громадяни США; негромадянам заборонено доступ до секретної інформації. Такий режим діє, наприклад, в американському філіалі *BAE Systems - BAE Systems Inc.* В.Хейвенстін (*Walter P.Havenstein*), громадянин США, є одночасно президентом і виконавчим директором американського філіалу, а також виконавчим директором британської материнської компанії. Див.: *BAE System, ‘About BAE Systems in the United States’*, <<http://www.baesystems.com/WorldwideLocations/UnitedStates/>>. Приклади різних видів подібних угод див.: US Defense Security Service, ‘Foreign ownership, control or influence: types of FOCI mitigation instruments’, <http://www.dss.mil/GW/ShowBinary/DSS/isp/foci/foci_mitigation.html>. Див. також: Ashbourne, A., ‘Opening the US Defence Market, Centre for European Reform (CER) Working Paper (CER: London, Oct. 2000).

чинником, що ускладнює таку “консолідацію” є труднощі з передачею американських технологій⁵⁵.

Придбання *DRS Technologies* (США) італійською компанією *Finmeccanica* за \$5,2 млрд. було, безумовно, найбільшою трансатлантичною угодою у 2008р. та першим крупним придбанням американської компанії-виробника озброєнь небританською європейською компанією⁵⁶. Придбання відбулося в жовтні 2008р., після його схвалення регуляторним органом та акціонерами⁵⁷. *DRS* працюватиме у США згідно зі спеціальним режимом безпеки⁵⁸. Попри обмеження на консолідацію вітчизняних компаній, запроваджені згідно з вимогами безпеки США, це придбання робить компанію *Finmeccanica* крупним гравцем на ринку військової електроніки по обидва боки Атлантики: у 2007р. її філіал (*Defence Electronics*) мав €3,8 млрд. (\$5,2 млрд.) доходів, а доходи *DRS* – переважно від продажу військової електроніки – склали \$3,3 млрд.⁵⁹ За оцінками *Finmeccanica*, існує потенціал для продажу продукції *DRS* через світову збутову мережу *Finmeccanica*, а також використання її у виробництві платформ *Finmeccanica*, які продаються в усьому світі⁶⁰.

Хоча трансатлантичні поглинання континентальними європейськими компаніями-виробниками озброєнь досі були поодинокими, окремі компанії захопили плацдарм на ринку США в інші способи, наприклад, за допомогою інвестицій в розвиток виробничих потужностей США з “нульового циклу”, а також спільної з американськими компаніями участі в тендерах на контракти МО. *EADS*, у північноамериканських філіалах якої працюють близько 2 300 осіб, використовує обидва способи, зокрема: капіталовкладення у спорудження нового вертолітного заводу в Міссісіпі у 2003р., нещодавня спільна з *Northrop Grumman* участь у тендері на програму ВПС США з будівництва літака-заправника *KC-X* вартістю \$35 млрд.⁶¹

⁵⁵ Про контроль над передачею військових технологій зі США див. підрозділ IV розділу 11 цього видання.

⁵⁶ Найбільшою з подібних угод, раніше зареєстрованою СІПІ, було придбання *Racal Instruments* компанією *EADS* у 2004р. за \$130 млн. Див.: Сурпі І. “Таблиця поглинань у 2004р.”, *Щорічник СІПІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2006, с.385.

⁵⁷ *DRS Technologies*, ‘*Finmeccanica* completes acquisition of *DRS Technologies* for 5.2 billion U.S. dollars’, Press release, 22 Oct. 2008, <<http://www.drs.com/MediaCenter/1022press.aspx>>.

⁵⁸ Див. посилання 54; а також: Kington, T., ‘*Finmeccanica*, *DRS* CEOs: merger “a perfect fit”’, *Defense News*, 13 May 2008.

⁵⁹ Див. додаток 6А цього видання.

⁶⁰ Kington (посилання 58).

⁶¹ *EADS*, *Facing Challenges, Delivering Results: EADS Annual Review 2007* (European Aeronautic Defence and Space Company *EADS N.V.*: Schiphol-Rijk, n.d.), p.XVI; *EADS North America*, ‘*EADS North America* celebrates groundbreaking for new American Eurocopter facility’, Press release, 7 Aug. 2003, <http://www.eadsnorthamerica.com/800/en/breaking_news/2003_Press_Releases/20030803_mi_aec.html>. Спільна участь *EADS* і *Northrop Grumman* дозволила їм у 2008р. перемогти *Boeing* у боротьбі за цей контракт, хоча це рішення пізніше було скасовано після протесту *Boeing*. На час підготовки цього матеріалу тендер на контракт призупинено в очікуванні рішення про способи його продовження. Див.: ‘*KC-X: GAO sustains Boeing protest*’, *Defense Industry Daily*, 25 June 2008; ‘*US cancels air tanker competition*’, *BBC News*, 10 Sep. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7608930.stm>>.

Інша італійська суднобудівна компанія *Fincantieri* також намагалася потрапити на ринок США у 2008р., придбавши за \$120 млн. підрозділ *Manitowoc Marine* проєктувальної і виробничої компанії *Manitowoc* (угода потребує схвалення регуляторним органом)⁶². Угода передбачає також придбання верфі *Manitowoc* у Марінетт (штат Вісконсин), на якій збудовано перший корабель у рамках програми США з будівництва бойових кораблів берегової оборони. *Fincantieri* вже брала участь у групі компаній під проводом *Lockheed Martin*, відповідальної за багатомільярдний проєкт берегової оборони, який зазнав значних труднощів через великі перевитрати коштів, затримки робіт і відмови від замовлень. У купівлі *Manitowoc Marine* компанія *Lockheed Martin* приєднується до *Fincantieri* як міноритарний партнер⁶³.

Зростаюча присутність британських компаній у США

Попри два значні поглинання італійськими фірмами, у 2008р. у трансатлантичних придбаннях продовжувалася тенденція домінування британських компаній. Експансія британських виробників озброєнь у США досягла стадії, коли багато з них мають у США майже такий самий обсяг виробництва, як у Великій Британії, або навіть більший. Два чинники, що сприяють цьому – доступ до великого американського ринку озброєнь і небажання США імпортувати озброєння, – стосується всіх неамериканських компаній та обговорювалися вище. Третій чинник стосується винятково британських компаній: регуляторні органи США надають британським компаніям привілейований доступ до поглинань на ринку США, переважно завдяки тісним відносинам двох країн у військовій і політичній сферах⁶⁴. Придбання *DRS Technologies* італійською компанією *Fimtecannica* є першим крупним порушенням цієї тенденції.

У більшості випадків з відкритих джерел надходить мало достовірної інформації про частки доходів неамериканських компаній у США. Попри це обмеження, в таблиці 6.8 ілюструється масштаб присутності британських компаній у США⁶⁵. З таблиці видно, що всі британські компанії (за винятком однієї) належать до Переліку СІПРІ 100, мають у США значні частки активів і зайнятості та завдячують американському ринку значним відсотком своїх

⁶² Anderson, G., 'Fincantieri steams into US with Marinette Marine and Bay Shipbuilding acquisitions', *Jane's Defence Industry*, vol.25, no.8 (Aug. 2008).

⁶³ Anderson (посилання 62); US Government Accountability Office (GAO), *Defense Acquisitions: Assessment of Selected Weapon Programs*, GAO-08-467SP (GAO: Washington, DC, Mar. 2008), pp.117-118; Merle, R., 'High costs lead Navy to cancel Lockheed coastal vessel', *Washington Post*, 13 Apr. 2007.

⁶⁴ Див., наприклад, обговорення Договору 2007р. про торговельну співпрацю в галузі оборони між Великою Британією і США в підрозділі IV розділу 11 цього видання.

⁶⁵ У 2007р. на ринки США та Канади припадали: 40% продажів *QinetiQ* (її філіалу *QinetiQ North America*); 20% продажів *VT Group* (*VT Services Inc.*); 46% доходів *BAE Systems* (*Land & Armaments* та *Electronics, Intelligence & Support*). Філіали *BAE Systems* мають власні підрозділи в Австралії, Південній Африці, Швеції і Великій Британії. Близько 85% працівників цих філіалів зосереджено у США.

Таблиця 6.8. Присутність у США найкрупніших британських компаній-виробників озброєнь

Компанія	Вартість закупівель, 2003-2008рр. (\$ млн.)	Частка продажу у США, 2007р. (%)	Частка активів у США, 2007р. (%)	Частка персоналу, який працює у США, на кінець 2007р. (%)
BAE Systems	9 683	41 ^a	67 ^a	45
Rolls-Royce	0	30	13	14
QinetiQ	1 114	41 ^a	43 ^a	41 ^a
Babcock ^b	0	<1	<1	<1
VT Group	138,5	24	19	33
Serco	638	11 ^a	14	14 ^a
Cobham	1 703	47	39	41
GKN	366	65 ^c
Meggitt	2 258	49 ^a	68 ^a	53 ^a
Ultra Electronics	245	37	48 ^a	..

^a Дані стосуються придбань у США та Канаді.

^b Дані про персонал та активи *Babcock* є приблизними. Єдиним її виробничим філіалом у США є *Babcock Eagleton* (цивільний бізнес); дані про компанію отримані з Hoover's, 'Babcock Eagleton, Inc.', Company profile, <http://www.hoovers.com/eagleton-engineering/--ID__59168--/free-co-factsheet.xhtml>.

^c Дані стосуються лише *GKN Aerospace*, що відповідає за всі обсяги продажу озброєнь *GKN*.

Джерела: поглинання – База даних СІПРІ про злиття та поглинання; річні звіти, прес-релізи; *інші дані* – річні звіти та інформація з сайтів компаній.

продажів. Масштаби їх присутності на ринку злиття та поглинань США протягом останніх п'яти років змінювались, а окремі компанії почали розширювати свою присутність на ринку США ще раніше: наприклад, *Rolls-Royce* почала розширювати свою діяльність на американському ринку в 1995р., коли придбала *Allison Engine Company*⁶⁶.

Компанія *Cobham*, в асортименті продукції якої присутні авіоніка, агрегати та компоненти літальних апаратів, військові системи зв'язку та аерокосмічні послуги, була найкрупнішим британським покупцем у 2008р., здійснивши п'ять поглинань у США на загальну суму \$1 137 млн. Найбільшими з них були придбання *M/A-COM* – виробника військової електроніки, – купленої за \$425 млн., і *Sparta* – компанії-постачальника технічних і розвідувальних послуг, – за \$407 млн.⁶⁷ Сукупні річні доходи цих придбаних компаній становлять близько \$1 млрд., що дорівнює майже половині загального доходу *Cobham* за 2007р. (див. додаток 6А цього видання).

Внаслідок крупних придбань компанії *BAE Systems* у США останніми роками, 67% її активів і 41% продажів у 2007р. припадали на Північну Америку (таблиця 6.8)⁶⁸. У 2008р. вона купила *MTC Technologies* за \$450 млн.

⁶⁶ Див.: Sköns, E. and Gill, B., 'Arms production', *SIPRI Yearbook 1996: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1996), p.416.

⁶⁷ Anderson, G., 'Cobham wraps up M/A-COM acquisition', *Jane's Defense Industry*, vol.25, no.9 (Sep. 2008); Cowan, G., 'Cobham completes Sparta acquisition', *Jane's Defense Industry*, vol.25, no.6 (June 2008).

⁶⁸ BAE Systems (посилання 13), p.100.

Компанія *MTC Technologies* є постачальником військових послуг: професійна підготовка, інженерно-технічне забезпечення, оперативне забезпечення, підтримка систем командування, контролю, зв'язку, комп'ютеризації, розвідки, спостереження та рекогносцировки (*C⁴ISR*); обслуговування, поточний ремонт і модернізація військової авіації; логістика⁶⁹.

Serco – британська компанія з надання послуг різним державним органам в управлінні комунальними службами, консультування та аутсорсингу (в т.ч. управління військовими об'єктами, підготовка персоналу та оперативне забезпечення), – придбала за \$423 млн. компанію *SI International*. Ця американська компанія з надання ІТ-послуг військовим і цивільним органам мала у 2007р. доходи в обсязі \$510 млн., \$235 млн. з яких надійшло від МО та розвідувальних органів США⁷⁰. Загальні доходи *Serco* у США у 2007р. сягнули \$618 млн., отже, поглинання майже вдвічі збільшило присутність компанії у США⁷¹.

Ряд інших британських компаній, зокрема *QinetiQ*, *Chemring*, *Ultra Electronics* та *VT Group*, також здійснили у США у 2008р. значні придбання компаній-виробників озброєнь.

Британські придбання в Австралії

Британські компанії розширили свою присутність також у австралійській оборонній промисловості, де збільшується домінування іноземних компаній. *BAE Systems*, відповідно до стратегії експансії на “власних ринках”⁷², придбала в червні 2008р. компанію *Tenix Defence* у австралійського конгломерату *Tenix Group* за 775 млн. австралійських доларів (\$679 млн.)⁷³ *Tenix Defence*, до сфери діяльності якої належать суднобудування, виробництво військової електроніки, компонентів літаків і наземних систем, обслуговування озброєнь на всьому життєвому циклі, у 2007р. отримала доходів від продажу озброєнь на суму 650 млн. австралійських доларів (\$544 млн.)⁷⁴. *Tenix Defence* була у 2007р. на другому місці в Австралії за обсягами продажу озброєнь, і це поглинання перетворило *BAE* на найкрупнішого гравця на цьому ринку⁷⁵.

⁶⁹ BAE Systems, ‘BAE Systems completes acquisition of MTC Technologies, Inc.’, Press release, 9 June 2008, <http://www.baesystems.com/Newsroom/NewsReleases/autoGen_10859182925.html>.

⁷⁰ SI International Inc., *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year ended December 29, 2007* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 12 Mar. 2008).

⁷¹ Serco, *Improving Service, Increasing Value: Annual Review & Accounts 2007* (Serco Group: Hook, 2008), p.6.

⁷² *BAE* вважає “власними ринками” Австралію, Саудівську Аравію, Південну Африку, Швецію, Велику Британію і США. Див., наприклад: *BAE Systems* (посилання 13), p.27.

⁷³ BAE Systems, ‘BAE Systems completes acquisition of Tenix Defence’, Press release, 27 June 2008, <http://www.baesystems.com/Newsroom/NewsReleases/autoGen_10852781933.html>.

⁷⁴ Hinz, J. and Ziesing, K., ‘ADM’s Top 40: Thales takes top spot in Australia’s growing defence business sector’, *Australian Defence Magazine*, Dec. 2007/Jan. 2008, pp.34-55.

⁷⁵ Цей висновок ґрунтується на даних: Hinz, Ziesing (посилання 74).

Водночас зафіксувала свою присутність в Австралії компанія *QinetiQ*, придбавши у 2008р. три невеликі військові консалтингові фірми сукупною вартістю \$28 млн.⁷⁶

Після придбання *BAE* компанії *Tenix*, кількість найкрупніших австралійських виробників озброєнь, що мають іноземних власників, збільшилася до п'яти: *BAE Systems Australia*, *Thales Australia*, *Raytheon Australia*, *Australian Aerospace* (у власності *EADS's Eurocopter*) та *Boeing Australia*. Компанія *Tenix* – єдина австралійська компанія, що ввійшла до Переліку СІПРІ 100 2007р. (див. додаток 6А цього видання), і через її поглинання в Переліку СІПРІ 100 2008р., ймовірно, не буде жодної компанії з австралійським власником. Це не означає спаду в австралійській оборонній промисловості, яка насправді 10 чи більше років поспіль демонструє потужне зростання. Загальний обсяг продажу озброєнь 40 найбільшими австралійськими виробниками збільшився з 2,6 млрд. австралійських доларів у 1997р. (\$1,9 млрд. за цінами 1997р.) до 6,6 млрд. австралійських доларів (\$5,5 млрд.) у 2007р.⁷⁷

У новій оборонно-промисловій стратегії Уряду Австралії, оприлюдненій в березні 2007р., робиться акцент на підтримці оборонно-промислової бази країни шляхом стимулювання придбань іноземних озброєнь і забезпечення під час закупівель суттєвої присутності австралійських підприємств у ланцюжку поставок – особливо малих і середніх підприємств⁷⁸. Це положення було посилено започаткованою в лютому 2008р. програмою “Промисловий потенціал Австралії” (*Australian Industry Capability, AIC*), згідно з якою всі іноземні претенденти на контракти з поставок озброєнь мають подавати плани реалізації *AIC*, де вказано, яким чином гарантується участь і підвищення технічних можливостей країни в рамках виконання цього контракту⁷⁹. Натомість, досвід іноземних поглинань свідчить, що Уряд мало уваги приділяє питанням австралійської власності в оборонній промисловості країни. Однак, окремі представники цієї галузі стурбовані можливістю відпливу інновацій, дослідно-конструкторського потенціалу і кваліфікованого персоналу з австралійської промисловості до закордонних материнських компаній внаслідок збільшення іноземної власності в австралійських компаніях⁸⁰.

Поглинання всередині США

Злиття та поглинання всередині США у 2008р. відбувались у відносно спокійній атмосфері⁸¹. Як і у 2007р., переважна більшість поглинань

⁷⁶ QinetiQ, ‘QinetiQ agrees to purchase two Australian defence consulting companies’, News release, 2 Jan. 2008; QinetiQ, ‘QinetiQ agrees to purchase a third Australian defence consulting company’, News release, 18 Jan. 2008, <http://www.qinetiq.com/home/newsroom/news_releases_homepage/newsarchive.html>.

⁷⁷ Hinz, Ziesing (посилання 74).

⁷⁸ Australian Department of Defence, ‘Defence and industry policy statement 2007’, Mar. 2007, <<http://www.defence.gov.au/header/business.htm>>. See also Ferguson, G., ‘Australia’s new industry policy more “doable”’, *Defense News*, 5 Mar. 2007.

⁷⁹ Grevatt, J., ‘Australia says “no” to offsets’, *Jane’s Defence Weekly*, 23 Apr. 2008. See also the AIC website, <<http://aic.defenceandindustry.gov.au/>>.

⁸⁰ Grevatt, J., ‘Grab for Australian companies raises concern with industry body’, *Jane’s Defence Industry*, vol. 25, no. 6 (June 2008).

⁸¹ Винятком є поглинання *HP* фірми *EDS*, але це можна вважати придбанням у галузі ІТ.

відбувались у секторах військової електроніки та послуг, де крупні компанії прагнули придбати вузькоспеціалізовані виробничі потужності та технології у своїх нових дочірніх фірм – як правило, малих компаній.

Серед найважливіших операцій слід відзначити придбання: компанією *L-3 Communications* – потужностей з виробництва електрооптичних приладів фірми *Northrop Grumman* вартістю \$175 млн.; компанією *Boeing* – компанії-виробника безпілотних літальних апаратів (БЛА) *Insitu* (сума не розкривається), яка, за прогнозами *Boeing*, мала одержати у 2008р. \$150 млн. доходу⁸², компанією *Lockheed Martin* – фірми *Eagle Group International* (також за невідомою сумою), групи компаній з персоналом 1 350 працівників і широким спектром послуг: медико-санітарна допомога (в т.ч. медичне обслуговування на полі бою), ІТ-послуги, логістика та підготовка персоналу для Збройних сил США.

Поглинання в Західній Європі

У Західній Європі найбільшою операцією у 2008р. було придбання в лютому за €1,46 млрд. (\$2,2 млрд.) компанії *Stork* (Нідерланди) інвестиційним фондом *Candover* (Велика Британія)⁸³. *Stork* була багатогалузевим промисловим холдингом з аерокосмічним підрозділом, підрозділами технічних послуг для промисловості та упаковки харчових продуктів. На початку січня 2008р. *Stork* вивела інвестиції зі свого підрозділу *Food Systems* у рамках підготовки до наступного продажу фірми компанії *Candover*⁸⁴. У 2007р. *Stork* мала доходи €2 163 млн., з яких €553 млн. надійшло від її аерокосмічного підрозділу, в т.ч. €188 млн. – військового аерокосмічного напрямку⁸⁵.

В оборонній промисловості Франції, яка надзвичайно жорстко контролюється державою, у 2008р. підвищилося взаємопроникнення головних французьких компаній⁸⁶. Було оголошено, що авіабудівна компанія *Dassault Aviation* готується викупити 20,76% акцій компанії *Alcatel-Lucent* у *Thales* за €1,57 млрд. (\$2,2 млрд)⁸⁷. *Groupe Dassault*, материнська компанія *Dassault*, володіє пакетом 5,17% акцій у *Thales*, який, як очікується, буде переданий *Dassault Aviation*, завдяки чому пакет останньої збільшиться до 25,93%. Транс'європейська компанія *EADS*, яка має більш тісну, ніж *Dassault*, кооперацію з *Thales*, давно цікавиться придбанням частки *Alcatel-Lucent*. Однак,

⁸² Kemp, D., 'Boeing agrees to purchase Insitu', *Jane's Defence Weekly*, 30 July 2008.

⁸³ Anderson, G., 'Stork shareholders accept Candover bid', *Jane's Defence Industry*, vol.25, no.3 (Mar. 2008).

⁸⁴ 'Mergers and acquisitions', *Jane's Defence Industry*, vol.25, no.2 (Feb. 2008).

⁸⁵ *Stork, Annual Report 2007* (Stork N.V.: Naarden, 2008), p.50; *Stork Aerospace*, 'Stork Aerospace: partner of choice', Presentation, 21 Mar. 2008, <http://www.stork.nl/downloads/Aerospace/SAG/Stork_Aerospace_low.pdf>.

⁸⁶ Крупною операцією 2007р. було придбання *Thales* 25% акцій державної суднобудівної компанії *DCNS* в обмін на потужності *Thales* з виробництва продукції в інтересах військово-морських сил. Див.: Перло-Фрімен, Шьон (посилання 3), с.231.

⁸⁷ Gallois, D., 'Défense: Dassault Aviation aux commandes chez Thales' [Defence: Dassault Aviation in charge at Thales], *Le Monde*, 18 Nov. 2008.

французький Уряд – який володіє 27,05% акцій *Thales* – очевидно, заблокував цю операцію, оскільки хоче й надалі забезпечити контроль над *Thales*⁸⁸. Придбання акцій *Alcatel-Lucent* компанією *Dassault* означає, що Уряд Франції і *Dassault* – власник якої, С.Дассо (*Serge Dassault*), є французьким сенатором і членом “Союзу за Народний Рух” (*Union pour un Mouvement Populaire, UMP*) Президента Н.Саркозі (*Nicolas Sarkozy*) – удвох володітимуть мажоритарним пакетом *Thales*. Втім, домовленість між *Dassault Aviation* та Урядом, як повідомляється, обмежуватиме вплив першої. Зокрема, С.Дассо не може призначати нових генеральних директорів *Thales*⁸⁹.

V. Висновки

У 2007р. тенденція збільшення обсягів продажу озброєнь компаніями з Переліку СІПРІ 100 продовжувалася. Більша частина цього збільшення відбувалася за рахунок постійного зростання військових витрат США – хоча вигоду від цього дістали переважно компанії США та Великої Британії, на чолі з *BAE Systems*, яка за допомогою злиття та поглинань створила потужний плацдарм на ринку США. Найпотужнішого зростання досягли виробники бронетехніки (у США та інших країнах), які успішно скористалися попитом військових контингентів США та інших країн в Афганістані та Іраку. Дві нові компанії – *Navistar* і *Force Protection* – вперше потрапили до Переліку СІПРІ 100 винятково на хвилі підвищення попиту з боку Сухопутних військ і Морської піхоти США на транспортери з посиленням бронезахистом. Продовжилося зростання продажів як компаній з надання військових послуг, так і тих, що спеціалізуються на високотехнологічних інформаційних технологіях і зв'язку. Російські компанії аерокосмічного сектору продовжували нарощувати продажі, причому більшу роль, паралельно з експортом, почав відігравати внутрішній попит. Інші сектори російського оборонно-промислового комплексу демонстрували спад.

Діяльність зі злиття та поглинання в оборонній промисловості у 2008р. зосередилася на поглинанні американських компаній європейськими. Як і попередніми роками, більшість з таких поглинань припадали на британські компанії, але вперше компанія з континентальної Європи – італійська *Finmeccanica* – здійснила крупне поглинання в оборонній промисловості США. Загалом, у 2008р., порівняно з 2007р., в оборонній промисловості відбулося менше крупних операцій злиття та поглинання.

Попри зниження у 2008р. цін на акції крупних виробників озброєнь на всіх фондових ринках у всіх провідних індустріально розвинутих країнах, оборонна промисловість всюди, крім Росії, залишилася відносно неураженою глобальною фінансовою кризою. Високі і зростаючі військові витрати

⁸⁸ Gallois (посилання 87).

⁸⁹ Ruelo, A., ‘Dassault exempté d’OPA sur Thales’ [Dassault exempted from public offer for Thales], *Les Echos*, 28 Nov. 2008.

США, відносно стабільні оборонні бюджети європейських країн і значні обсяги відкладених замовлень на основні системи озброєнь дали змогу їх виробникам зберегти повні портфелі замовлень і підтримувати зростання обсягів продажу. Проте, труднощі в отриманні кредитів можуть створити проблеми для окремих компаній, особливо на нижчих рівнях ланцюжка поставок, а це може знизити потенціал крупних операцій злиття та поглинання. Якщо оборонні бюджети внаслідок кризи зменшаться, то наступними роками доходи в оборонній промисловості можуть також почати знижуватися, хоча результати проявляться не відразу. Поки що, більшість зі світових виробників озброєнь мають обсяги продажу, порівнянні з обсягами часів холодної війни або й вищі.

Додаток 6А. 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р.

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ПЕТТЕР ШТОЛЕНХАЙМ разом з МЕРЕЖЕЮ СІПРІ З ПИТАНЬ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ*

I. Критерії відбору та джерела даних

У таблиці 6А.1 наведені дані про обсяги продажу озброєнь у 2007р. 100 найкрупнішими у світі компаніями-виробниками озброєнь з Переліку СІПРІ 100 (за винятком Китаю). У таблиці подається інформація про продаж озброєнь компаніями у 2006-2007рр., а також підсумкові показники продажу, прибутку та зайнятості у 2007р. До переліку внесені компанії як державного, так і приватного секторів (за винятком підприємств зі складу збройних сил) з виробництва товарів військового призначення та надання відповідних послуг. Холдингові та інвестиційні компанії не згадуються. Через брак даних до Переліку не внесені китайські компанії. До нижніх рядків Переліку могли б бути внесені компанії також інших держав – за умови наявності достатньої інформації про їх діяльність.

Публічно доступні дані про продаж озброєнь, фінансовий стан компаній і зайнятість в оборонній промисловості є дуже обмеженими. Наведені в таблиці 6А.1 дані отримані з наступних джерел: річні звіти та сайти компаній; відповіді на анкету СІПРІ; новини в ділових рубриках газет, у військових журналах та Інтернет-виданнях, що спеціалізуються на військових питаннях. Як джерела даних використовувалися також прес-релізи, маркетингові звіти, публікації урядів про укладені контракти, а також загальні огляди стосовно різних країн. За відсутності даних із цих джерел, СІПРІ використовував власні оцінки. Тематичний і географічний спектр даних значною мірою залежить від наявності інформації. Всі дані постійно переглядаються, оновлюються та можуть відрізнитись у виданнях Щорічника СІПРІ за різні роки.

II. Визначення

СІПРІ визначає “продаж озброєнь” як продаж товарів і послуг військовим споживачам – як внутрішнім, так і зовнішнім. Товарами та послугами військового призначення вважаються такі, що розроблені спеціально для військових

* Учасниками мережі у 2007р. були: Кен Еппс (*Ken Epps*, Project Ploughshares, Waterloo, Ontario), Джованні Гаспаріні (*Giovanni Gasparini*, Istituto Affari Internazionali, Rome), Гюлай Гюнлюк-Сенесен (*Güluy Günlük-Senesen*, Istanbul University), Жан-Поль Еберт (*Jean-Paul Hébert*, Centre Interdisciplinaire de Recherches sur la Paix et d'Études Stratégiques, Paris), Шінічі Коно (*Shinichi Kohno*, Mitsubishi Research Institute, Tokyo), Крістос Колліас (*Christos Kollias*, University of Thessaly, Volos) та Пепе Ортега (*Pere Ortega*, Centre d'Estudis per la Pau J. M. Delàs, Barcelona).

цілей, а також технології, пов'язані з виробництвом таких товарів і послуг. Дані про продаж озброєнь не охоплюють продаж товарів широкого вжитку (наприклад, мастильних матеріалів, електроенергії, офісних комп'ютерів, послуг з прибирання приміщень, постачання уніформи і взуття). Так само військовими послугами вважаються лише послуги суто військового характеру. Вони охоплюють технічні послуги (інформаційні технології, технічне обслуговування, ремонт, технічне забезпечення оперативної діяльності) та послуги, пов'язані з діяльністю збройних сил (розвідка, навчання, логістика, менеджмент військових баз, озброєна охорона в зонах конфліктів). Вони не охоплюють надання послуг суто цивільного характеру в мирний час (охорону здоров'я, прибирання та харчування, транспортні послуги), але враховують матеріально-технічне забезпечення розгорнутих військ у зоні операцій¹. База даних СІПРІ про оборонну промисловість, на підставі якої визначаються 100 найкрупніших компаній, була оновлена з метою більш систематичного висвітлення сегменту військових послуг оборонної промисловості. Відповідно до наведеного вище визначення, військові послуги враховуються в Переліку СІПРІ 100 як окрема категорія.

Визначення “продаж озброєнь” є базовим, але на практиці його важко застосувати. Ні кращих альтернатив, ні загальновизнаного стандартного визначення немає. Наведені в таблиці 6А.1 дані про продаж озброєнь компаніями часто відбивають лише ту частку загального продажу, яку сама компанія вважає пов'язаною з військовою діяльністю. Тому порівняння компаній за цими даними є обмеженим.

Дані про загальний продаж, прибуток і зайнятість стосуються компанії в цілому, а не її “оборонних” підрозділів. Ці дані відбивають загальний обсяг продажу, включаючи продажі, здійснені національними та закордонними дочірніми підприємствами. Дані про прибуток означають суму, отриману після сплати податків. Дані про зайнятість наводяться станом на кінець року, за винятком компаній, що оприлюднюють лише середньорічні показники. Всі дані наводяться на підставі оцінок за фінансовий рік, поданих у щорічних звітах компаній.

III. Розрахунки

Часом дослідники СІПРІ роблять власні оцінки продажів озброєнь. В окремих випадках СІПРІ використовує дані про загальний продаж “оборонними” підрозділами компаній, хоча ці підрозділи частково можуть здійснювати продаж цивільної продукції, іноді невизначеного характеру. Коли компанії не надають дані про свої “оборонні” підрозділи, оцінки можуть робитися на підставі інформації про укладені контракти, чинні програми виробництва озброєнь або даних, оприлюднених офіційними представниками компаній у ЗМІ чи в інших джерелах.

¹ Див. також: Perlo-Freeman, S. and Sköns, E., ‘The private military services industry’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2008/1, Sep. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=361>.

Дані про продаж озброєнь використовуються для приблизного оцінювання щорічних обсягів їх виробництва. Для більшості компаній такі оцінки є реалістичними. Винятком є переважно суднобудівні компанії. В їх діяльності існують значні розбіжності між обсягами щорічного виробництва і продажу – через тривалий період побудови кораблів і невелику кількість одиниць продукції. Окремі суднобудівні компанії надають оцінки щорічних обсягів виробництва, які використовуються СІПРІ.

Усі дані надходять у національних валютах за поточними цінами. Для конвертації національних валют у долари США СІПРІ використовує дані МВФ про середньорічні ринкові валютні курси. Дані таблиці 6А.1 подані в доларах за поточними цінами. Річні зміни цих даних важко інтерпретувати, оскільки зміна доларової вартості має кілька складових: зміна обсягів продажу, рівень інфляції та коливання валютного курсу (стосується продажу в національній валюті). Продаж на міжнародних ринках озброєнь часто здійснюється в доларах. Коливання валютних курсів не впливають на доларову вартість, але значною мірою відбиваються на вартості в національних валютах. Якщо долар падає в ціні, то знижується дохід компанії в національній валюті, а якщо виробничі витрати здійснюються також у національній валюті (найчастіше так і буває), то це негативно впливає на обсяг прибутку компанії. Розрахунки в доларах за постійним валютним курсом складно робити, коли невідомо, яка частка озброєнь продається на внутрішньому ринку, а яка експортується. За цих умов неможливо дати точну оцінку вартісних обсягів торгівлі озброєннями. Тому ці дані слід використовувати обережно. Це особливо стосується країн, в яких коливання валютного курсу є відчутними.

IV. Російські компанії

Протягом останніх двох років почала формуватися нова структура російської оборонної промисловості, зосереджена навколо невеликої кількості крупних об'єднань державних підприємств. Для внесення нових російських компаній до Переліку СІПРІ 100 інформації не вистачає, тому СІПРІ продовжує складати Перелік з урахуванням російських підприємств, які належать до їх складу та мають суттєві обсяги продажу. Це є винятком із загального правила – врахування лише материнських компаній. Окремі дані про нові промислові об'єднання наведені нижче.

Объединенная авиационная корпорация (ОАК). Корпорація охоплює більшу частину російської авіаційної промисловості, в т.ч. виробників бойових (*Сухой, Иркут, НАПО та КнААПО*), військових транспортних літаків (*Илюшин*), а також літаків переважно цивільної авіації (*Туpoleв*). Діяльність *ОАК* розпочалася у 2007р. Вона здійснює фінансову звітність за формою, що використовували західні компанії у 2005-2006рр., проте, на момент підготовки видання інформації за 2007р. надано не було. У 2006р. обсяг продажу озброєнь *ОАК* становив 38 млрд. руб. (\$1,41 млрд.) – дещо більше, ніж обсяг продажів компаній *Сухой* та *Иркут* разом, а загальний обсяг продажу продукції – 51 млрд. руб. (\$1,86 млрд.). Дві дочірні компанії зі складу *ОАК* – *Сухой* та *Иркут* – потрапили до Переліку СІПРІ 100 за 2007р.

ОПК Оборонпром. Утворена у 2005р. компанія з виробництва вертольотів *ОПК Оборонпром* отримала у 2007р. 38,86 млрд. руб. (\$1,6 млрд.) прибутку – на 17% більше, ніж у 2006р.² Однак, інформації про частку озброєнь в її загальному продажі немає. Одне з дочірніх підприємств компанії (*Росвертол*) потрапило до Переліку СППРІ 100 за 2007р.

Объединенная кораблестроительная корпорация (ОКК). Корпорація утворена у 2007р., жодних даних про неї немає.

Ростехнологии. “Оборонно-промишлова суперкорпорація” *Ростехнологии* утворена наприкінці 2007р. за Указом Президента Росії В.Путіна. До її складу належать корпорація *Оборонпром* (багатопрофільна промислово-інвестиційна група в галузі машинобудування та високих технологій), Російське агентство з експорту озброєнь *Рооборонэкспорт*, а також багато інших цивільних і оборонних підприємств³. Даних про корпорацію немає.

² “Государственная оборонная компания докладывает про рост продаж за 2007г. на 17% или 1,6 млрд. дол.”, РИА Новости, 14 мая 2008г., <<http://en.rian.ru/russia/20080514/107334567.html>>.

³ Петров Н. “Ростехнологии: оборонно-промышленная суперкорпорация”, РИА Новости, 4 декабря 2007г., <<http://en.rian.ru/analysis/20071204/90845337.html>>.

Таблиця 6А.1. 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь (за винятком Китаю) у 2007р.¹
 Дані про обсяги продажу і прибутки наведені в \$ млн., у поточних цінах за валютним курсом.

Місце ²	2007	2006	Компанія ³	Країна	Сектор ⁴	Продаж озброєнь		Загальний продаж, 2007	Продаж озброєнь % загального продажу, 2007	Прибуток, 2007	Зайнятість (осіб), 2007
						2007	2006				
1	1		Boeing	США	ЛА Ел Ра Ко	30 480	30 690	66 387	46	4 074	159 300
2	3		BAE Systems	Велика Британія	А.Л.А. Ел ВТЗ Ра С.А./Б. Ко	29 850	24 060	31 426	95	1 800	97 500
3	2		Lockheed Martin	США	Л.А. Ел Ра К.А.	29 400	28 120	41 862	70	3 033	140 000
4	4		Northrop Grumman	США	Л.А. Ел Ра Ко К.А. Пос	24 600	23 650	32 018	77	1 803	122 000
5	5		General Dynamics	США	А.Ел ВТЗ Ко	21 520	18 770	27 240	79	2 080	83 500
6	6		Raytheon	США	Ел Ра	19 540	17 610	21 301	92	1 474	72 100
ДК	ДК		BAE Systems Inc. (BAE Systems, Велика Британія)	США	А.Ел ВТЗ С.А./Б.	14 910	11 280	14 908	100	1 482	51 500
7	7		EADS ⁵	Західна Європа	Л.А. Ел Ра К.А.	13 100	12 600	53 534	24	-610	116 490
8	8		L-3 Communications	США	Пос Ел	11 240	9 980	13 961	81	756	64 600
9	9		Fimmesanica	Італія	А.Л.А. Ел ВТЗ Ра С.А./Б.	9 850	8 640	18 376	54	713	60 750
10	10		Thales	Франція	Ел Ра С.А./Б.	9 350	8 240	16 825	56	1 214	61 200
11	11		United Technologies	США	Л.А. Ел Дв	8 760	7 650	54 759	16	4 224	225 600
12	13		SAIC	США	Пос	6 250	5 800	8 935	70	415	44 000
13	14		Computer Sciences Corp.	США	Пос	5 420	5 280	16 500	33	545	89 000
14	17		SAFRAN	Франція	Ел	5 230	3 780	16 424	32	556	63 260
15	15		Honeywell	США	Ел	5 020	4 400	34 589	15	2 444	122 000
16	ДК		KBR ⁶	США	Пос	5 000	6 630	8 745	57	302	52 000
17	16		Rolls-Royce ⁷	Велика Британія	Дв	4 580	3 960	14 873	31	1 200	39 500
ДК	ДК		MBDA (BAE Systems, Велика Британія/ EADS, Західна Європа/ Fimmesanica, Італія)	Західна Європа	Ра	4 110	4 140	4 105	100	0	10 000
18	18		DCNS	Франція	Ко	3 860	3 400	3 860	100	200	12 720
19	19		ITT Corp. ⁸	США	Ел	3 850	3 290	9 003	43	742	39 700

ДК	ДК	Pratt & Whitney (United Technologies)	США	Дв	3 580	3 650	12 129	30	0	38 580
20	20	General Electric	США	Дв Ел	3 460	3 260	172 738	2	22 208	327 000
21	21	DRS Technologies ⁹	США	Ел	3 230	2 740	3 295	98	166	10 200
ДК	ДК	Eurocopter (EADS, Західна Європа)	Франція	ЛА	2 800	2 580	5 709	49	0	..
22	22	Mitsubishi Heavy Industries ¹⁰	Японія	ЛА ВТЗ Ра Ко	2 780	2 390	27 201	10	521	64 100
23	28	Алмаз-Антей ¹¹	Росія	Ра	2 780	1 950	3 122	89	95	81 860
24	24	Saab	Швеція	ЛА Ел Ра	2 770	2 250	3 406	81	287	13 760
ДК	ДК	Sikorsky (United Technologies)	США	ЛА	2 770	1 820	4 783	58	0	14 000
25	32	AM General ¹²	США	ВТЗ	2 670	1 700	0	..
26	26	EDS ¹³	США	Пос	2 540	2 170	22 134	11	729	139 500
27	25	Textron	США	ЛА Ел Дв ВТЗ	2 510	2 180	13 225	19	915	44 000
28	23	Alliant Techsystems	США	САВ	2 460	2 350	4 172	59	222	17 000
29	30	Rheinmetall	Німеччина	А Ел ВТЗ САВ	2 400	1 810	5 480	44	205	19 190
30	36	Groupe Dassault	Франція	ЛА	2 380	1 570	5 590	43	523	12 160
31	38	URS Corp. ¹⁴	США	Ел	2 290	1 530	9 023	25	132	56 000
32	27	Rockwell Collins	США	Ел	2 230	2 040	4 415	51	585	19 500
33	34	QinetiQ	Велика Британія	Пос	2 160	1 610	2 733	79	95	14 070
ДК	ДК	MBDA France (MBDA, Західна Європа)	Франція	Ра	2 050	2 260	2 050	100	174	4 310
34	31	Israel Aerospace Industries	Ізраїль	ЛА Ел Ра	1 960	1 750	3 316	59	126	16 000
35	61	Babcock International Group ¹⁵	Велика Британія	Пос	1 920	760	3 332	58	155	15 000
36	42	Elbit Systems ¹⁶	Ізраїль	Ел	1 910	1 400	2 068	92	97	..
37	43	VT Group ¹⁷	Велика Британія	Ко Пос	1 870	1 400	2 402	78	116	14 110
ДК	ДК	Alenia Aeronautica (Finmeccanica)	Італія	ЛА	1 780	1 450	2 287	78	35	8 840
38	35	SEA	Франція	Ін	1 760	1 590	4 652	38	0	15 610
39	39	ThyssenKrupp	Німеччина	Ко	1 740	1 520	70 776	2	2 997	191 350
40	33	Harris	США	Ел	1 720	1 660	4 243	41	480	16 000
41	71	Сухой (ОАК) ^{11, 18}	Росія	ЛА	1 710	600	1 855	92	146	30 000
ДК	ДК	EADS Astrium (EADS, Західна Європа)	Франція	Ко	1 700	1 290	4 858	35	0	..
42	46	Krauss-Maffei Wegmann ¹⁹	Німеччина	ВТЗ	1 690	1 190	1 779	95	0	2 800

Місце ²	2007	2006	Компанія ³	Країна	Сектор ⁴	Продаж озброєнь		Загальний продаж, 2007	Продаж озброєнь		Зайнятість (осіб), 2007
						2007	2006		% загального продажу, 2007	Прибуток, 2007	
43	37		Hindustan Aeronautics ²⁰	Індія	ЛА Ра	1 670	1 550	2 086	80	395	..
44	41		Goodrich	США	Комп (ЛА)	1 600	1 470	6 392	25	483	23 400
45	44		Oshkoko Corp.	США	ВТЗ	1 570	1 320	6 307	25	268	14 200
46	47		Serco	Велика Британія	Пос	1 440	1 170	5 623	26	165	41 450
47	49		Navantia	Іспанія	Ко	1 390	1 130	1 734	80	6	5 630
48	45		SACI International	США	Пос	1 390	1 280	1 938	72	79	10 400
49	52		ManTech International Corp.	США	Пос	1 350	1 080	1 448	93	67	7 300
50	50		Indian Ordnance Factories ²¹	Індія	А СА/Б	1 230	1 120	0	..
51	48		Cobham	Велика Британія	Комп (ЛА Ел)	1 220	1 140	2 123	58	264	8 990
ДК	ДК		EADS CASA (EADS, Західна Європа)	Іспанія	ЛА	1 150	1 280	1 436	80	-30	5 270
52	54		Rafael	Ізраїль	ЛА Ра СА/Б Ін.	1 140	950	1 200	95	34	5 000
53	57		ST Engineering (Temasek)	Сінгапур	ЛА Ел ВТЗ СА/Б Ко	1 100	880	3 352	33	334	18 000
54	67		EDO Corp. (ITT Corp.) ⁸	США	Ел	1 060	660	1 150	92	0	..
55	68		TRV Corp. ¹¹	Росія	Ра	1 050	650	1 110	95	116	21 250
56	59		Samsung	Південна Корея	А Ел ВТЗ Ко	1 030	810	106 007	1	8 526	263 000
57	64		GKN	Велика Британія	Комп (ЛА)	950	740	7 740	12	396	42 100
ДК	ДК		Devonport Management Ltd (Babcock)	Велика Британія	Комп (Ко)	930	780	994	94	0	..
58	58		Diehl	Німеччина	Ра СА/Б	900	850	3 106	29	0	11 520
59	62		Іркут (ОАК) ^{11, 22}	Росія	ЛА	900	740	1 023	88	152	11 590
60	56		DynCorp International ²³	США	Пос	900	900	2 140	42	48	16 800
61	..		Force Protection	США	ВТЗ	890	200	891	100	9	1 300
ДК	ДК		SELEX Communications (Finnmeccanica)	Італія	Комп (Ел Ін)	890	650	1 077	83	0	4 720
62	63		Indra	Іспанія	Ел	870	740	2 966	29	212	23 480
63	66		Bharat Electronics	Індія	Ел	840	660	995	84	200	12 370

64	53	Mitsubishi Electric ¹⁰	Японія	Ел Ра	820	1 010	34 392	2	1 342	105 650
65	55	Nexter	Франція	А ВТЗ СА/Б	800	900	803	100	207	2 500
ДК	ДК	Samsung Techwin (Samsung)	Південна Корея	А Ел Eng ВТЗ	770	570	3 490	22	221	5 080
66	69	Aerospacе Corp.	США	Пос	700	640	790	89	0	3 500
67	72	Росвертол (ОПК Оборонпром) ^{11, 24}	Росія	ЛА	690	600	695	100	0	..
68	..	LIG Nex1	Південна Корея	Ел	690	450	697	99	26	2 080
69	70	MTU Aero Engines	Німеччина	Дв	680	610	3 525	19	211	7 130
70	99	Meggitt	Велика Британія	Комп (ЛА)	670	480	1 757	38	179	8 300
ДК	ДК	Galileo Avionica (Finmeccanica)	Італія	Ел	670	580	753	88	70	2 830
71	73	Fincantieri	Італія	Ко	660	580	3 658	18	62	9 360
72	..	Alion Science and Technology	США	Пос	660	450	738	89	-43	3 400
73	77	Korea Aerospace Industries ²⁵	Південна Корея	ЛА	650	560	861	75	5	2 760
74	97	Patria	Фінляндія	ЛА ВТЗ СА/Б	640	480	741	86	46	2 660
75	78	Cubic Corp.	США	Пос	640	560	890	72	42	6 100
ДК	ДК	Thales Australia (Thales, Франція)	Австралія	А Ел ВТЗ Ра СА/Б Ко	630	530	737	86	0	3 490
76	89	Ultra Electronics	Велика Британія	Ел	620	530	826	75	82	3 050
77	..	Navistar ²⁶	США	ВТЗ	620	30	12 295	5	-120	17 100
78	87	Teledyne Technologies	США	Ел	620	540	1 622	38	99	8 130
ДК	ДК	Santa Bárbara Sistemas (General Dynamics, США)	Іспанія	А ВТЗ СА/Б	620	630	617	100	7	1 980
79	65	NEC ¹⁰	Японія	Ел	610	710	39 210	2	193	152 920
80	74	Curtiss-Wright Corp.	США	Комп (ЛА Ко)	610	580	1 592	38	104	7 470
81	75	SRA International	США	Ел	610	580	1 269	48	63	5 200
82	88	Уфимське МПО ¹¹	Росія	Дв	590	530	619	95	17	19 130
83	85	МІТРЕ	США	Пос	590	540	1 113	53	0	6 820
84	81	Moog	США	Комп (Ел Ра)	590	550	1 558	38	101	8 360
85	51	Kawasaki Heavy Industries ¹⁰	Японія	ЛА Дв Ра Ко	580	1 120	12 748	5	298	30 560
86	83	RUAG	Швейцарія	А ЛА Дв СА/Б	580	540	1 174	49	63	6 100
87	100	GenCorp	США	Ел Дв	580	480	745	78	69	3 250

Місце ²	Компанія ³		Країна	Сектор ⁴	Продаж озброєнь		Загальний продаж, 2007	Продаж озброєнь % загального продажу, 2007	Прибуток, 2007	Зайнятість (осіб), 2007
	2007	2006			2007	2006				
88	94	SAE	Канада	Ел	570	500	1 325	43	142	6 000
89	95	Avio (Cinven, Велика Британія)	Італія	Дв	570	500	2 126	27	48	4 720
ДК	ДК	MBDA Italia (MBDA, Західна Європа)	Італія	Ра	570	440	568	100	-2	1 260
90	93	Teradyne	США	Комп (Ін)	560	510	757	74	144	2 510
91	80	Chugach Alaska Corp. ²⁷	США	Пос	560	550	0	..
92	..	Fiat ²⁸	Італія	Дв ВТЗ	550	430	80 089	1	2 811	185 230
93	84	ARINC (Carlyle Group) ²⁹	США	Пос	550	540	1 180	46	0	3 100
ДК	ДК	Iveco (Fiat)	Італія	ВТЗ	550	430	15 320	4	660	26 460
94	90	Tenix Group ³⁰	Австралія	Ел СА/Б Ко	540	510	0	4 000
95	..	Kongsberg Gruppen	Норвегія	Ел Ра СА/Б	540	450	1 417	38	84	4 210
96	..	VSE Corp.	США	Пос	540	340	653	82	0	1 220
97	79	Vought Aircraft Industries (Carlyle Group)	США	ЛІА	530	560	1 626	33	46	6 500
98	96	Аерокосмічне оборудованне ¹¹	Росія	Ел	520	500	820	63	132	39 870
99	..	Jacobs Engineering Group ³¹	США	Пос	520	460	8 474	6	287	36 400
ДК	ДК	Samsung Thales (Thales, Франція/ Samsung, Південна Корея)	Південна Корея	Ел	520	470	517	100	26	1 370
100	92	Hyundai Heavy Industries (Hyundai)	Південна Корея	Ко	510	510	16 716	3	1 884	25 500

1 Хоча відомо, що кілька китайських компаній-виробників озброєнь є досить потужними, щоб бути внесеними до Переліку СІПРІ 100, їх неможливо внести через брак достовірних даних, що підлягають порівнянню. Крім того, в інших країнах таких, як Казахстан та Україна, існують компанії досить крупні для того, щоб за наявності даних бути внесеними до Переліку, але це є мало ймовірним.

2 Місце компанії визначається на підставі вартості продажу озброєнь у 2006р. Компанії з позначкою "ДК" є дочірніми компаніями. (-) означає, що компанія або не здійснювала продажів озброєнь у 2006р., або не належала до Переліку СІПРІ 100 у 2006р., або даних про неї за 2006р. немає. Назви і склад компаній наведені станом на 31 грудня 2007р. Інформація про наступні зміни наводиться самими компаніями або розрахунків СІПРІ. Найбільш значні уточнення пояснюються в посиланнях. Через уточнення даних – найчастіше через уточнення інформації самими компаніями або розрахунків СІПРІ. Найбільш значні уточнення пояснюються в посиланнях.

3 Для дочірніх або управлінських компаній, що належать до холдингів або інвестиційних компаній, у дужках наводиться назва материнської компанії і країна розташування останньої.

4 Найменування секторів та їх скорочення: А – артилерія, ЛІА – літальні апарати, Ел – електроніка, Дв – двигуни, Ра – ракети, ВТЗ – військові транспортні засоби, СЗ/Б – стрілецька зброя/босприпаси, КА – космічні апарати, Ко – кораблі, Ін – інше, Комп (...) – компоненти продукції, поданої в дужках (стосується лише компаній, що не виробляють кінцевої продукції), Пос – послуги.

5 Станом на 31 грудня 2007р., 22,52% акцій компанії *EADS* (*European Aeronautic Defence and Space Company*) належали *DaimlerChrysler* (Німеччина), 25% – *SOGEADE* (акціонерний капітал якої належить *Lagardère* та Уряду Франції) і 5,49% – іспанській державній компанії *SEPI*. *EADS* зареєстрована в Нідерландах. 9 лютого 2007р. компанія *DaimlerChrysler* домовилася з консорціумом приватних і державних інвесторів про майбутнє зменшення пакету акцій в *EADS* на 7,5%.

6 *KBR* була дочірньою компанією *Halliburton* (США) до 2007р., доки та була незалежною компанією. Дані про обсяг продажу озброєнь *KBR* ґрунтуються на оцінках вартості контрактів з МО США, а також закупівель МО Великої Британії – з врахуванням цивільних контрактів з Армією США на відновлення нафтових родовищ Іраку.

7 Дані про обсяг продажу озброєнь *Rolls-Royce* є оціночними, оскільки компанія не оприлюднює інформацію про цивільно-військовий розподіл продажів *Marine Division* і не надала СІПРІ відповіді на запит стосовно цієї інформації.

8 *ITT* придбала *EDO Corp.* наприкінці грудня 2007р. і тому не внесла її торговельні операції до своїх звітів про фінансові результати. У таблиці за 2007р. компанії *ITT* та *EDO* зазначені як окремі.

9 *DRS* придбана компанією *Fimeccanica* (Італія) в жовтні 2008р.

10 Дані про японські компанії стосуються, скоріше, нових військових контрактів, а не продажу озброєнь.

11 П'ятий рік поспіль російські компанії потрапляють до Переліку СІПРІ 100. Можливо, існують також інші російські компанії, що мають на це право, але достовірні дані про них є неповними. З 2005р. триває процес злиття багатьох російських оборонних компаній у рамках крупних державних об'єднань. Про те, як цей процес враховується в Переліку СІПРІ 100, див. підрозділ IV цього додатка. Всі дані про *Іркут* взяті зі зведених фінансових звітів. Стосовно решти російських компаній з Переліку СІПРІ 100 дані про загальний продаж і прибутки у 2007р. отримані від російської рейтингової компанії *Експерт РА*, а інформація про частку продажу озброєнь і зайнятість – від Центру аналізу стратегій і технологій (Москва).

12 Окремі фінансові показники *AM General* оприлюднюються у відкритих джерелах. Оцінка СІПРІ обсягу продажу озброєнь ґрунтується на середній за два роки вартості найкрупніших контрактів з МО США та оцінках вартості експорту компанії.

13 *EDS* придбана компанією *Hewlett-Packard* (США) в серпні 2008р. Дані про обсяг продажу озброєнь *EDS* ґрунтуються на даних про найкрупніші контракти з МО США та на консервативних оцінках вартості контрактів з МО Великої Британії обсягом £500 млн. За даними *UK Defence Statistics* (Stationery Office: London, 2008) надходження до компанії *EDS* від МО у 2007р. також склали не менше £500 млн.

14 У листопаді 2007р. *URS* придбала компанію *Washington Group International* (*WGI*) з розробки машинобудівної продукції і надання військових послуг. До звітності *URS* за 2007р. внесені дані про торговельні операції *WGI* лише за шість тижнів після її придбання. Проте, у фінансовому звіті за формою *I0-K* до Комісії з питань цінних паперів і валютних операцій США компанія надала дані, якими *WGI* працювала у складі *URS* з 1 січня 2007р. Загальні дані про прибуток взяті з форми *I0-K*. Дані про обсяг продажу озброєнь ґрунтуються на даних про продажі продукції *URS* військовим споживачам, наведених в її звіті за формою *I0-K*, на консервативних оцінках прибутку оборонного підрозділу *WGI* за 2007р., не врахованих у формі *I0-K URS*, а також на даних квартального звіту *WGI* за формою *I0-Q* за перші дев'ять місяців 2007р. Водночас, продажі оборонного підрозділу *WGI* охоплюють надання окремих послуг *MO*, дані про які не потрапляють до відкритих джерел.

15 У липні 2007р. *Babcock* придбала у *KBR* (США) компанію *Devonport Management Ltd* (*DML*). Дані про загальний обсяг продажу компанії *Babcock* є орієнтованими, обчисленими у припущенні, що придбання *DML* відбулося на початку 2007р. З урахуванням цього припущення зроблені й оцінки обсягу продажу озброєнь *Babcock*; вони обчислені на підставі даних про прибуток підрозділу *Babcock* з виробництва морської та оборонної продукції, а також оцінок обсягу продажу озброєнь *DML* протягом 2007р., враховуючи, що частка їх цивільної продукції є невеликою.

16 У квітні 2007р. *Elbit* придбала *Tadiran Communications* (Ізраїль). Загальний прибуток обчислено у припущенні, що компанія *Tadiran* придбана на початку 2007р. Дані про обсяг продажу озброєнь за 2007р. ґрунтуються на даних щорічного звіту *Elbit*, а також на неврахованих у ньому оцінках обсягу продажу озброєнь *Tadiran* – у припущенні, що загальна частка продажу озброєнь є подібною до вказаної у звіті. Таке припущення є обґрунтованим, оскільки частки продажу озброєнь *Elbit* і *Tadiran* у попередніх періодах є подібними одна до одної.

- 17 Дані про обсяг продажу озброєнь *VT Group* є приблизними оцінками, оскільки компанія не оприлюднює інформацію про розподіл прибутків від продажу цивильної і військової продукції і не надала СІПРІ відповіді на запит стосовно такого розподілу.
- 18 З 2007р. *Сухой* є дочірнім підприємством *ОАК*. Проте, через відсутність порівнянних фінансових даних *ОАК* за 2007р., у Переліку СІПРІ 100 за 2007р. *Сухой* враховується як материнська компанія.
- 19 Дані про обсяг продажу озброєнь *Krauss-Maffei Wegmann* ґрунтуються на оцінці невеликої частки продажу компанією невійськової продукції.
- 20 Частка продажу озброєнь у загальному обсязі продажу *Hindustan Aeronautics* наведена за даними *Defense News Top 100* за 2007р.
- 21 Дані про *Indian Ordnance Factories* є оціночними.
- 22 З 2007р. *Іркут* є дочірнім підприємством *ОАК*. Проте, через відсутність порівнянних фінансових даних *ОАК* за 2007р., у Переліку СІПРІ 100 за 2007р. *Іркут* враховується як материнська компанія.
- 23 Дані про обсяг продажу озброєнь є оцінками надходжень від МО США. Вони можуть бути заниженими, оскільки деякі безпекові контракти Державного департаменту США, очевидно, мали б класифікуватися як військові, а тому, за визначенням СІПРІ, підпадають під “продаж озброєнь”.
- 24 *Росвертол* з 2005р. є дочірнім підприємством *ОПК Оборонпром*. Проте, через відсутність порівнянних фінансових даних *Оборонпром* за 2007р., у Переліку СІПРІ 100 за 2007р. *Росвертол* враховується як материнська компанія.
- 25 Дані про обсяг продажу озброєнь *Korea Aerospace Industries* 2007р. ґрунтуються на даних про частку продажу озброєнь за 2006р.
- 26 Дані про обсяг продажу озброєнь *Navistar* ґрунтуються на даних про контракти з МО США.
- 27 Дані про обсяг продажу озброєнь *Chugach Alaska* ґрунтуються на даних про контракти з МО США.
- 28 Дані про обсяг продажу озброєнь компанією *Fiat* стосуються її дочірнього підприємства *Iveco* з виробництва цивільних вантажних автомобілів, який частку автомобілів продає військовим користувачам.
- 29 Дані про обсяг продажу озброєнь *ARINC* наведені за даними *Defense News Top 100* за 2007р.
- 30 *Tenix Defense*, дочірнє підприємство з продажу озброєнь компанії *Tenix Group*, придбана *BAE Systems* у січні 2008р. Жодних фінансових даних про *Tenix Group* за 2007р немає. Дані про обсяг продажу озброєнь *Tenix* наведені за даними Переліку 40 найкрупніших австралійських оборонних підприємств за 2007р., складеному *Australian Defence Magazine*.
- 31 Дані про обсяг продажу озброєнь *Jacobs Engineering Group* ґрунтуються на даних про контракти з МО США.

7. Міжнародні поставки озброєнь

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

I. Вступ

З 2005р. спостерігалася тенденція зростання обсягу поставок основних видів звичайних озброєнь. У 2004-2008рр. щорічний середній рівень зростання на 21% перевищив аналогічний показник 2000-2004рр., коли цей рівень був найнижчим, починаючи з 1960-х років. США та Росія зберегли провідні позиції найкрупніших експортерів; слідом за ними до першої п'ятірки ввійшли Німеччина, Франція і Велика Британія. Ці п'ять країн з часів завершення холодної війни були найкрупнішими постачальниками – на них припадає щонайменше три чверті всього щорічного експорту.

У підрозділі II цього розділу окреслені головні тенденції у світових поставках озброєнь за період 2004-2008рр., вказані головні постачальники (США, Росія і сім членів ЄС) та отримувачі (Китай та Індія). Також у підрозділі наводиться оцінка фінансової вартості глобальної торгівлі озброєннями у 2007р. та аналізуються перспективи можливого впливу на постачання озброєнь фінансової кризи і зниження світових цін на нафту. В підрозділі III розглядаються поставки озброєнь до Шрі-Ланки, де відбувався один з найкривавіших збройних конфліктів 2008р. У підрозділі IV подаються висновки.

У додатку 7А наведені дані про отримувачів і постачальників основних видів звичайних озброєнь у 2004-2008рр., методологія збору даних, а в додатку 7Б – офіційні дані про фінансову вартість торгівлі озброєннями в 1998-2007рр. Джерелом інформації про замовлення та поставки основних видів звичайних озброєнь є База даних СІПРІ про поставки озброєнь¹.

II. Головні тенденції в міжнародних поставках озброєнь

СІПРІ оцінює тенденції в поставках основних видів звичайних озброєнь у два способи. По-перше, через визначення обсягів поставок з використанням

¹ Базу даних СІПРІ про поставки озброєнь з інформацією за період 1950-2008рр. див.: <<http://armstrade.sipri.org/>>. Дані за 2008р. і за період 2004-2008рр., на яких базується більшість поданої в цьому розділі інформації, представлені в Реєстрі поставок основних видів звичайних озброєнь за 2008р. (*Register of major conventional weapon transfers, 2008*) і Реєстрі основних видів звичайних озброєнь, 2004-2008рр. (*Register of major conventional weapons, 2004-2008*) за тією ж адресою. Дані, на які робляться посилання в цьому розділі, є дійсними, станом на 10 лютого 2009р. Дані цього розділу можуть відрізнятися від даних попередніх видань *Щорічника СІПРІ* через постійне оновлення Базу даних про поставки озброєнь.

унікальної методології вартісного тренд-індикатора². По-друге, через оцінку фінансових показників торгівлі озброєннями з використанням обмежено доступної інформації, яку СІПРІ накопичує вже понад 10 років (див. додаток 7Б цього видання). Бази даних СІПРІ про поставки озброєнь і військові витрати забезпечують вимірювання поставок озброєнь у згадані способи, але результати обох вказують на приблизно подібні тенденції зростання.

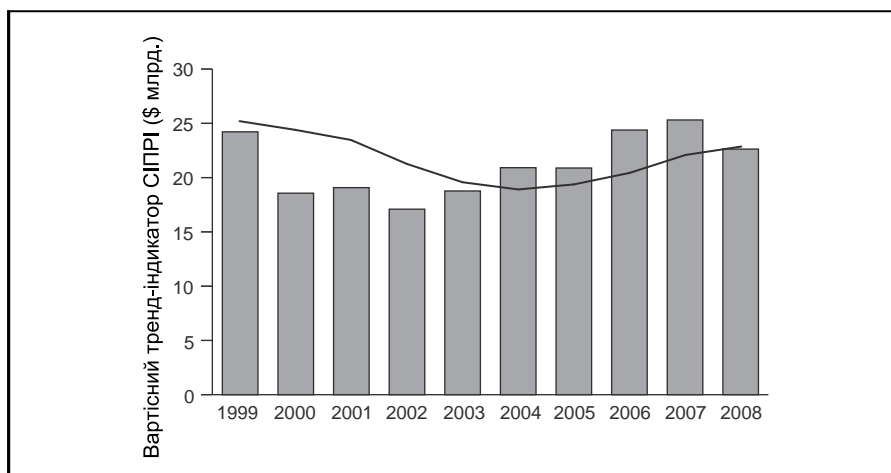
Тенденції в міжнародних поставках озброєнь у 2004-2008рр.

У поставках озброєнь тенденція щорічного зростання, започаткована у 2005р., збереглася й у 2008р. (діаграма 7.1)³. Щорічний середній рівень зростання за 2004-2008рр. на 21% перевищив аналогічний показник за 2000-2004рр., коли він був найнижчим, починаючи з 1960-х років. Проте, показник за 2004-2008рр. залишається нижчим від аналогічного показника за будь-який п'ятирічний період між 1960-ми роками та 2001р. Невисокий показник за 2008р. є, вірогідно, наслідком браку надійної інформації про нещодавні поставки озброєнь.

Протягом 2004-2008рр. США, Росія, Німеччина, Франція і Велика Британія здійснили 78% усього експорту (таблиця 7А.2). З 63 країн-експортерів основних видів звичайних озброєнь, визначених СІПРІ у 2004-2008рр.; на кожну 14 припадає щонайменш 1% світового обсягу поставок. За результатами 2004-2008рр., Китай залишився найкрупнішим імпортером; наступні місця посідають – Індія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Південна Корея і Греція (таблиця 7А.1). Коливання обсягів поставок із року в рік є більш помітними серед імпортерів, ніж серед експортерів, але навіть у переліку найкрупніших отримувачів позиції країн останніми роками залишалися більш-менш незмінними. За п'ятирічними усередненими показниками, перелік найкрупніших отримувачів, починаючи з 2002р., очолює Китай, а Індія, починаючи з 2003р., залишається другою. Всі п'ять найкрупніших імпортерів протягом останніх 15 років належали до чільної 10. Концентрація імпортерів операцій є меншою: п'ять найкрупніших імпортерів за період 2004-2008рр. отримали лише 35% загального імпорту (таблиця 7А.1). Зі 147 країн, недержавних озброєних угруповань (сил повстанців) і міжнародних організацій, що були імпортерами

² База даних СІПРІ про поставки озброєнь відбиває фактичні поставки основних видів звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не їх реальні фінансові характеристики. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Опис методу розрахунку з використанням вартісного тренд-індикатора див. на сайті Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/contents/armstrad/atmethods.html>>.

³ Оскільки обсяги щорічних поставок основних видів звичайних озброєнь можуть значною мірою коливатись, особливо через те, що інформація за більшу частину останнього року може бути неповною, дані за однорічні періоди не є надійним підґрунтям для достовірних висновків. Змінний п'ятирічний усереднений рівень є більш надійним показником для вимірювання тенденцій. Нова інформація про поставки і стан поставлених озброєнь за 2006-2007рр., отримана з Реєстру звичайних озброєнь ООН (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*), суттєво змінила оцінки, наведені в *Щорічнику СІПРІ 2008*.

Діаграма 7.1. Тенденція у поставках основних видів звичайних озброєнь у 1999-2008рр.

Примітка: стовпчики відбивають щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду. Пояснення стосовно тренд-індикатора СІПРІ див. у додатку 7А цього видання.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на 10 лютого 2009р., <<http://armstrade.sipri.org>>.

озброєнь у 2004-2008рр., на 26 припадало щонайменше 1% загального обсягу імпорту. На Європу і два регіони з підвищеною міжнародною напруженістю – Східну Азію і Близький Схід – припадало по 20-21% загального обсягу імпорту, а на Південну Азію – інший регіон з підвищеною напруженістю – 10%.

Фінансові показники міжнародної торгівлі озброєннями у 2007р.

Точні фінансові дані про міжнародну торгівлю озброєннями навести неможливо. Водночас, накопичення фінансових даних про операції з експорту озброєнь, що оприлюднюються провідними країнами-постачальниками, дає можливість зробити хоча б індикативну оцінку. Приблизний обсяг міжнародної торгівлі озброєннями у 2007р. склав \$51,1 млрд., що становить 0,3% світової торгівлі (додаток 7Б цього видання)⁴. Справжня величина цього показника має бути вищою, оскільки ряд крупних експортерів, включаючи Китай, не оприлюднюють дані про фінансові показники експорту озброєнь. За офіційними національними даними, США були найкрупнішим експортером озброєнь у 2007р. з вартістю експорту \$12,8 млрд.; Росія посіла друге місце – \$7,4 млрд.; Франція третє – \$6,2 млрд.; Ізраїль четверте – \$4,4 млрд.; Велика Британія п'яте – \$4,1 млрд.⁵

⁴ За статистичними даними Міжнародного валютного фонду (МВФ), торгівля товарами та послугами у 2007р. зросла до \$17 130 млрд. Див. сайт МВФ: <<http://www.imfstatistics.org/imf/>>.

⁵ Дані про експорт озброєнь Ізраїлю стосуються “підписаних контрактів”. На відміну від попередніх років, у 2007р. Ізраїль оприлюднив дані не про реальну вартість експорту, а лише про вартість підписаних контрактів. Усі інші показники стосуються реального експорту.

Для оцінки фінансової вартості міжнародної торгівлі озброєннями СППРІ користується офіційними даними урядів, що оприлюднюються в національних звітах про експорт озброєнь або в заявах офіційних представників. У 2008р. Велика Британія, США і Франція оприлюднили дані про фінансову вартість угод з експорту озброєнь, укладених з урядами як своїх, так і інших держав⁶. Вибірki мають значні відмінності у ранжуванні як експортерів, так і величин їх експортних поставок. В окремих випадках розбіжності в даних можуть бути пояснені вибором різних часових періодів. Однак, зрозуміло, що використання різних методик і визначень для збору даних свідчить також про брак погодженого механізму для вимірювання фінансової вартості міжнародної торгівлі озброєннями⁷.

Події в середовищі крупних постачальників у 2008р.

Сполучені Штати Америки

За результатами 2004-2008рр., на США припадало 31% світових поставок основних видів звичайних озброєнь; експортом озброєнь США було охоплено 69 країн. Близько 37% поставок США припадали на Близький Схід (включаючи Туреччину), 37% – на Азійсько-Тихоокеанський регіон, 20% – на Європу (переважно на країни-члени НАТО)⁸.

Близький Схід залишатиметься протягом наступних років головним ринком збуту озброєнь США. Єгипет та Ізраїль, на які разом за 2004-2008рр. припадало 22% поставок американських озброєнь, залишаються прив'язаними до США не останньою чергою внаслідок оплати великої частини придбаних озброєнь за рахунок допомоги США⁹. Нові крупні продажі обговорюються також з іншими замовниками на Близькому Сході, серед них: угоди загальною вартістю до \$10,3 млрд. на комплекси *Patriot Advanced Capability-3 (PAC-3)*

⁶ UK Trade & Investment (UKTI), Defence & Security Organisation, '2007 market review: UK top global defence exporter', 17 June 2008, <<http://www.deso.mod.uk/archive.htm>>; French Ministry of Defence, 'Rapport au Parlement: les exportations d'armement de la France en 2007' [Report to Parliament: the arms exports of France in 2007], Oct. 2008, <http://www.defense.gouv.fr/defense/enjeux_defense/defense_au_parlement/rapports_d_activite/rapport_au_parlement_sur_les_exportations_d_armement_2007>; Grimmett, R. F., *Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL34723 (US Congress, CRS: Washington, DC, 23 Oct. 2008).

⁷ Існують значні обмеження у використанні даних офіційних національних звітів для оцінювання фінансової вартості міжнародної торгівлі озброєннями. По-перше, немає міжнародного погодженого визначення терміну "озброєння", уряди використовують різні списки під час збору даних і звітування про фінансову вартість їх експорту. По-друге, немає стандартної методології збору даних і звітування; при цьому, деякі держави надають звіти про видані або використані ліцензії, інші – дані, отримані від митних органів. По-третє, ряд країн надають кілька масивів даних, зібраних за різними списками та методиками.

⁸ Див. таблицю 7А.4 додатка 7А цього видання.

⁹ 'U.S. official: Obama won't cut military aid to Israel', *Haaretz*, 11 Mar. 2009. Див. також: Холтом П., Бромлі М., Веземан П. "Міжнародні поставки озброєнь", *Щорічник СППРІ 2008* (поширення 3), с.255-256.

та висотну зональну систему протиракетної оборони на театрі воєнних дій (ПРО на ТВД, *Theater High-Altitude Area Defense, THAAD*) з ракетами-перехоплювачами “поверхня-повітря” (*surface-to-air missile, SAM*) для ОАЕ; потенційні угоди вартістю \$15-20 млрд. на модернізацію Військово-морських сил (ВМС) Саудівської Аравії за рахунок поставок озброєнь зі США¹⁰. На ще одного крупного отримувача американських озброєнь перетворюється Ірак. У 2004-2008рр. Ірак був 28 серед найкрупніших отримувачів світових поставок озброєнь з показником 0,9% загальних поставок, з яких 40% були поставками зі США. Дотепер імпорт Іраку складався переважно з легких броньованих машин для внутрішнього використання. Проте, у 2008р. вартість замовлення Іраку на продаж озброєнь зі США становила майже \$19 млрд.; обговорюється ще більше замовлення, включаючи поставку 36 бойових літаків *F-16*¹¹. У 2008р. була підписана угода на поставку 140 танків *M-1A1* вартістю \$2,16 млрд.¹²

В Азії США продовжує постачати озброєння Пакистану для забезпечення протидії Талібану та Аль-Каїді. У 2004-2008рр. Пакистан отримував 3% всіх експортних поставок США. У 2008р. були поставлені 10 бойових літаків *F-16A*, замовлено ще 18 більш досконалих *F-16C*. Проте, окремі представники Конгресу США піддають сумніву як зобов'язання Пакистану боротися проти Талібана, так і, відповідно, доцільність поставок йому досконалих бойових літаків для ведення бойових дій проти повстанців¹³.

Наприкінці 2008р. Адміністрація Дж.Буша погодилася поставити великі обсяги озброєнь Тайваню, включаючи частину комплексних поставок вартістю \$12 млрд., обіцяних у 2001р.¹⁴ З огляду на ситуацію в Тайвані, до складу комплексних поставок належать озброєння переважно оборонного призначення: літаки протичовнової боротьби (ПЧБ, *anti-submarine warfare (ASW) aircraft*), бойові вертольоти та системи ПРО з ракетами “поверхня-повітря”. До цього складу не ввійшли озброєння, більш придатні для наступальних дій: вісім підводних човнів, 66 нових бойових літаків *F-16*, – запитані Тайванем у 2006р. Навряд чи Адміністрація Президента Б.Обами (*Barack Obama*) буде докорінним чином міняти політику США в поставках озброєнь до Тайваню. Протягом першого тижня після приходу до влади Адміністрація

¹⁰ ‘Pentagon eyes huge potential Saudi deal’, Reuters, 15 Dec. 2008, <<http://www.reuters.com/article/idUSTRE4BE62520081215>>; Raytheon, ‘Raytheon awarded not-to-exceed \$3.3 billion Patriot order for the UAE’, News release, 18 Dec. 2008, <<http://raytheon.mediaroom.com/index.php?s=43&item=1160&pagetemplate=release>>.

¹¹ Запити не перетворюються на замовлення автоматично. Про перелік замовлень на поставки озброєнь зі США у 2008р. див. підрозділ VIII розділу 5 цього видання.

¹² Defense Security Cooperation Agency, ‘Iraq-M1A1 and upgrade to M1A1M Abrams tanks’, News release, 31 July 2008, <<http://www.dsca.mil/>>; Operation Iraqi Freedom, ‘Iraqi army begin M1A1 tank training’, Multi-National Force-Iraq website, 25 Dec. 2008, <http://www.mnf-iraq.com/index.php?option=com_content&task=view&id=24571&Itemid=225>.

¹³ US House of Representatives, ‘Defeating al-Qaeda’s air force: Pakistan’s F-16 program in the fight against terrorism’, Hearing before the Subcommittee on the Middle East and South Asia of the Committee of Foreign Affairs, 16 Sep. 2008, <http://hirc.house.gov/hearing_notice.asp?id=1030>.

¹⁴ Див. розділ 5 цього видання.

Б.Обама схвалила замовлення вартістю \$154 млн. на модернізацію тайванських систем протиповітряної оборони (ППО) *Patriot SAM* з метою наближення їх за можливостями до системи ПРО, оснащеної ракетами комплексу *PAC-3*¹⁵.

США, скоріш за все, збережуть статус найкрупнішого експортера озброєнь. Починаючи з 2006ф.р., значно зросла сукупна вартість замовлень за програмою Іноземних військових продажів США (ІВП, *Foreign Military Sales, FMS*), більшість з яких будуть виконані лише через кілька років¹⁶. Зростання було ще помітнішим, якщо врахувати офіційні запити від країн, що мають дозвіл на закупівлю військової техніки у США за програмою ІВП¹⁷. Водночас, зростання кількості запитів не гарантує зростання обсягів поставок, оскільки не кожен запит перетворюється на відповідне замовлення.

Росія

Протягом 2004-2008рр. на Росію припадало 25% світових поставок основних видів звичайних озброєнь; її поставками було охоплено 46 країн. Майже 71% цих поставок здійснено до Азії. Найкрупнішими споживачами зброї російського виробництва залишаються Китай та Індія, отримавши 42% та 20% російських експортних поставок, відповідно. Втім, як буде сказано нижче, російський експорт озброєнь до Китаю у 2008р. був на найнижчому рівні, починаючи з 1999р., і до цього часу ознак його зростання немає. Отже, Росія потребує виходу на нові ринки для збільшення надходжень від експорту озброєнь, які можна було б використати для фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) і рекапіталізації підприємств оборонної промисловості. Експорт озброєнь вважається не лише комерційною справою. В липні 2008р. генеральний директор Федерального агентства *Рособоронекспорт* А.Ісайкін заявив, що експорт озброєнь є “одним із засобів для відновлення впливу Росії в різних регіонах світу, реалізації зовнішньополітичних, внутрішньополітичних та економічних цілей”¹⁸.

Зусилля Росії з продажу зброї в Латинській Америці принесли невеликий, за винятком Венесуели, успіх. Протягом 2004-2008рр. Венесуела отримала 7% російського експорту озброєнь, і це був, практично, весь російський експорт до Латинської Америки. У 2008р. Венесуелі була поставлена решта озброєнь, замовлених у 2006-2007рр., у т.ч. останній з 24 бойових літаків *Су-30МК*. Робилися припущення стосовно наступного етапу замовлень від Венесуели: три підводні човни загальною вартістю \$1,4 млрд., броньовані машини, бойові

¹⁵ Lowther, W., ‘Raytheon welcomes PAC-3 deal’, *Taipei Times*, 29 Jan. 2009.

¹⁶ На програму ІВП припадає значна частина продажів США; іншою складовою є прямий комерційний продаж. Див.: Berrigan, F. and Hartung, W.D., ‘U.S. weapons at war 2008: beyond the Bush legacy’, New America Foundation, Washington, DC, Dec. 2008, <http://www.newamerica.net/publications/policy/u_s_weapons_war_2008_0>.

¹⁷ Berrigan and Hartung (посилання 16).

¹⁸ Черняк И. “Торговцы огнем”, *Российская газета*, 9 июля 2008г.

вертольоти, танки, транспортні літаки та різні системи ППО, – що фінансуватимуться за рахунок кредитів від Росії¹⁹. Укладення відповідних угод очікувалося протягом 2008р., проте, цього не сталося. Росія уклала угоду вартістю \$300 млн. на поставку 12 бойових вертольотів до Бразилії, але тендер на контракт вартістю €1,9 млрд. (\$2,7 млрд.) на поставку Бразилії 50 транспортних вертольотів виграла не Росія, а Франція, отримавши нагоду розвивати довгострокове промислове співробітництво²⁰.

Ринками збуту російських озброєнь є також Північна Африка та Близький Схід. У 2006р. Алжир розмістив у Росії велике замовлення на отримання озброєнь російського виробництва. За рахунок початку поставок бойових літаків *Су-30МК*, а також поставок танків *Т-90* і броньованих машин *БМП-2* Алжир у 2008р. перетворився на найкрупнішого імпортера російської зброї, а у світовому рейтингу імпорту озброєнь стрімко піднявся з 24 позиції у 2003-2007рр. на 13 – за результатами 2004-2008рр. Проте, у 2008р. Алжир вдався до неординарного кроку – відмови від контракту з Росією вартістю \$1,3 млрд. на постачання 34 бойових літаків *МиГ-29СМТ* – та повернув 15 вже поставлених літаків через їх невідповідність погодженим у контракті стандартам²¹. Висловлювалися припущення, що Алжир мав намір придбати бойові літаки *Су-30МК* або більш сучасні *Су-35* замість *МиГ-29*, але про такі замовлення не повідомлялося²². Придбання Алжиром озброєнь спонукало сусіднє Марокко до нових замовлень на бойові літаки, наземні системи та кораблі у Франції, Нідерландів, США, а також у Росії²³.

¹⁹ 'Russia, Venezuela may sign \$1.4bln contract for three subs in April', RIA-Novosti, 5 Feb. 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080205/98423524.html>>; Higuera, J., 'Venezuela on a buying spree', *Jane's Defence Weekly*, 21 May 2008; "Россия выделит Венесуэле кредит \$1 млрд. на военное сотрудничество", *Коммерсантъ*, 25 сентября 2008г.; "Хуго Чавес проводит конверсию", *Коммерсантъ*, 22 июля 2008г.; 'Russia-Venezuela talks bring energy, military agreements', RIA-Novosti, 27 Nov. 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20081127/118564345.html>>.

²⁰ 'Brazil signs air force deal for Mi-35 attack helicopters', *Flight International*, 2 Dec. 2008; and 'Brazil signs \$1B+ production MoU for Cougar helicopters', *Defense Industry Daily*, 23 Dec. 2008.

²¹ 'No threat to Russian-Algerian deal after MiG-29 flop—official', RIA-Novosti, 24 Mar. 2008, <<http://en.rian.ru/world/20080324/102050610.html>>. 34 бойові літаки *МиГ-29*, раніше замовлені Алжиром, тепер будуть придбані Збройними силами Росії. Див.: "Алжирские МиГи приземлятся в России", *Коммерсантъ*, 2 октября 2008г.; Макненко К. "Кризис: Алжир отказывается от поставки истребителей МиГ-29СМТ", *Московское военное обозрение*, №1, 2008. Останніми роками на подібні проблеми з російськими озброєннями скаржилася також Індія (див. нижче), але проблеми з поставками якісних озброєнь притаманні не лише Росії. Наприклад, у 2005р. Бруней відмовився від поставки трьох фрегатів з Великої Британії через недотримання вимог якості, визначених у специфікації, а у 2008р. Нова Зеландія з тих самих причин повернула кілька патрульних суден їх виробнику в Австралії. Див.: *Indian Defence Yearbook 2008* (Natraj Publishers: Dehra Dun, 2008), pp.169, 172; Scott, R., 'BAE Systems, Brunei OPV dispute nears resolution', *Jane's Naval Forces*, 8 Sep. 2006; Gower, P., 'Navy ships project hard to keep afloat', *New Zealand Herald*, 11 Dec. 2008.

²² "Алжир поменяет МиГи на Су", *Коммерсантъ*, 15 мая 2008г.; 'Russia keen to sell latest jet to Malaysia', *The Star* (New Delhi), 21 July 2008.

²³ 'Inside story—North African arms race', *AlJazeera English*, 15 Apr. 2008; 'Russia peddles weapons to Algeria, Morocco', Middle East Newslines, 3 Apr. 2009, <<http://www.menewslines.com/article-3169-Russia-Peddles-Weapons-To-Algeria.aspx>>.

Росія, як і ряд інших країни, зокрема Велика Британія, Італія і Франція, почала надавати увагу Лівії – після скасування у 2003р. ембарго ООН. До запровадження ембарго у 1992р. Лівія була привабливим ринком озброєнь, і від неї очікували нових замовлень на значні суми. Проте, контакти з Великою Британією, Італією і Францією не призвели до будь-якого крупного замовлення. Подібно до угоди про продаж озброєнь Алжиру у 2006р., у квітні 2008р. Росія запропонувала Лівії контракти на поставку озброєнь вартістю \$3 млрд. в обмін на скасування боргу обсягом \$4,5 млрд.; але Лівія, за повідомленнями, зацікавленості не виявила²⁴. Єдиними підписаними контрактами були угоди вартістю близько \$300 млн. на постачання запасних частин, технічне обслуговування та модернізацію військової техніки, закупленої Лівією ще у Радянського Союзу. В листопаді 2008р. лідер Лівії М.Каддафі (*Muammar Qadhafi*) відвідав з візитом Москву, але, замість укладення угод на постачання озброєнь, він виявив, що Росія відчуває серйозну конкуренцію з боку Білорусі та України на отримання від Лівії замовлень на броньовані машини, системи ППО та літаки²⁵.

У липні 2008р. повідомлялося про зацікавленість Саудівської Аравії у придбанні у Росії озброєнь на \$2,2 млрд. – за умови обмеження Росією співробітництво з Іраном. Росія офіційно підтвердила, що подібне питання розглядалось, але поєднання замовлень від Саудівської Аравії і співробітництва Росії з Іраном було визнане неприйнятним²⁶. Наприкінці 2008р. Росія оголосила про намір поставити Ірану “оборонні” озброєння (термін, що зазвичай застосовується для систем ППО), але без згадування зенітних ракетних комплексів великої дальності *C-300 (SA-10)*²⁷. Проте, вже на початку 2009р. з’ясувалося, що йдеться про виконання Росією контракту 2007р. на поставку до Ірану саме комплексів *C-300*²⁸.

Попри дефіцит нових замовлень від важливих замовників, зокрема Китаю та Венесуели, в жовтні 2008р. Росія продовжувала повідомляти про портфель замовлень вартістю \$30 млрд.²⁹ Такий портфель і збільшені замовлення від Уряду Росії є надто великими для того, щоб російська оборонна промисловість – з її застарілим виробничим обладнанням, – могла впевнено впоратися з їх реалізацією. Виступаючи після коментарів, наданих С.Чемезовим, який

²⁴ Борг пов’язаний з поставками озброєнь до Лівії з колишнього Радянського Союзу. Див.: “Последний долг президента”, *Ведомости*, 15 апреля 2008г.; Габуев А. и др. “Владимир Путин нашел замену Алжиру”, *Коммерсантъ*, 16 апреля 2008г.; “Ливия отдает российский долг”, *Коммерсантъ*, 18 апреля 2008г.

²⁵ ‘Libyan leader visits Ukraine’, Agence France-Presse, 4 Nov. 2008, <http://afp.google.com/article/ALeqM5iWt1fz10aFhUZDdH-qe_heJRGUg>. Україна звітувала про поставку до Лівії у 2006-2007рр. понад 100 тис. автоматів. Див.: Holtom, P., ‘Ukrainian exports of small arms and light weapons, 2004-2007’, SIPRI Background Paper, Oct. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=369>.

²⁶ Faulconbridge, G., ‘Saudi offers Russia arms deal to curb Iran ties: paper’, Reuters, 15 July 2008, <<http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSL1541793320080715?sp=true>>.

²⁷ Ravid, B., ‘Russia–Iran arms deal shows just how sanctions have stalled’, *Haaretz*, 24 Dec. 2008.

²⁸ ‘Russia concluded a contract for the delivery of air defense systems S-300 to Iran’, IТАR-TASS, 18 Mar. 2009, <<http://www.itar-tass.com/eng/level2.html?NewsID=13689028&PageNum=2>>.

²⁹ Медведев Д. Вступительное слово на заседании Комиссии по вопросам военно-технического сотрудничества России с иностранными государствами. Москва, 28 октября 2008г., <<http://news.kremlin.ru/transcripts/1899>>.

очолоє Державну холдингову компанію *Ростехнологии*, Президент Росії Д.Медведев заявив: "...Ми повинні зрозуміти, що зростання обсягу замовлень ... є серйозною перевіркою для російської оборонної промисловості та виробничих потужностей нашого бізнесу"³⁰. Уряд Росії пообіцяв надати оборонно-промислому комплексу фінансову підтримку у 2008р. для модернізації виробничих потужностей³¹.

Європейський Союз

У 2004-2008рр. на країни-члени ЄС разом припадало 34% світових поставок озброєнь – більше, ніж на США або Росію³². Експортні поставки країн ЄС до країн - не членів Союзу становили понад 67% усіх експортних поставок ЄС і близько 23% світових поставок. У 2004-2008рр. 21 із 27 країн ЄС експортували основні види звичайних озброєнь, сім із 10 найкрупніших експортерів є країнами-членами ЄС: Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Іспанія, Швеція та Велика Британія. Після власне ЄС, найбільш важливими ринками для експорту озброєнь країн ЄС були Азія та Близький Схід (у т.ч. Туреччина) – 22% та 19% експортних поставок, відповідно.

Європейські постачальники мали крупні замовлення та ще масштабніші "принципові домовленості" з близькосхідними країнами, зокрема із Саудівською Аравією. Водночас важливими перспективними ринками для ЄС є також США та Індія. США у 2004-2008рр. були сьомими серед найкрупніших імпортерів європейських озброєнь, отримуючи, практично, половину свого імпорту з ЄС. США також були найкрупнішим отримувачем основних видів звичайних озброєнь з Великої Британії – 21% британських експортних поставок у 2004-2008рр. призначався для США. В ряді крупних тендерів європейська продукція мала перевагу, порівняно з продукцією їх конкурентів зі США. До такої продукції можна віднести: вертоліт *EC-145* (виробництва німецького філіалу франко-німецької компанії *Eurocopter*), на який у 2006р. отримано замовлень загальною вартістю \$3 млрд.; італійський транспортний літак *C-27J* з портфелем замовлень у 2007р. на \$2 млрд.³³ Європейський літак фірми *Airbus* міг вибороти перемогу над американським *Boeing* у тендері на дуже велике замовлення США (вартістю \$40 млрд. на 20 років з можливістю

³⁰ Медведев (посилання 29). Під час публічних заходів протягом 2008-2009рр. С.Чемезов зазначав, що російська оборонна промисловість має певні проблеми з "виконанням іноземних замовлень" через брак інвестицій. Див.: Чемезов С. "Не нефтью единой...", выступление на II съезде Союза машиностроителей России 19 февраля в Ижевске, Независимая газета, 20 февраля 2008г.; Isachenkov, V., 'Russia focuses on upgrading its nuclear arsenals', Associated Press, 25 Feb. 2009, <<http://www.ohio.com/news/world/40288307.html>>.

³¹ 'Russia: arms exports to top \$8 billion', *New York Times*, 16 Dec. 2008.

³² Розраховано на підставі зведених показників усіх 27 країн-членів ЄС за період 2004-2008рр.

³³ Можливо, навіть Президент США незабаром літатиме вертольотом європейського виробництва – після того, як у 2005р. вертоліт *EH-101* італійсько-британського виробництва був обраний як новий транспортний вертоліт для VIP-персон Уряду США. Однак, ця програма придбання перебуває у стані попереднього розгляду та може бути скасована. Див.: Harrington, C., 'Washington divided on plans to cancel VH-71 presidential helicopter programme', *Jane's Defence Industry*, 1 May 2009.

наступного замовлення на \$80 млрд.) на 179 великих транспортних літаків. Однак, процес закупівлі було припинено та оголошено новий тендер у 2009р. – в атмосфері політичного тиску з боку політиків зі США та ЄС, які любіють інтереси своїх компаній³⁴. Проте, слід зауважити, що більша частина військової техніки неамериканської розробки виробляється у США – часто, в кооперації з компаніями США, під керівництвом США та з великою часткою американських компонентів.

Між країнами-членами ЄС існує жорстка конкуренція, про що свідчить змагання у 2008р. за експортні поставки підводних човнів. У грудні 2008р. Франція підписала угоду на €8,6 млрд. (\$11,3 млрд.) з Бразилією, до складу якої увійшли чотири звичайних та один атомний (сумісний з бразильським ядерним реактором) підводні човни³⁵. Починаючи з 1980-х років, Бразилія купувала підводні човни у Німеччини; попередній план побудови атомного човна, за повідомленнями деяких джерел, базувався також на німецькій розробці³⁶. Німеччина, зі свого боку, наприкінці 2008р. була близькою до підписання угоди на поставку трьох підводних човнів Пакистану – традиційно “французькому” замовнику³⁷. У 2005р. Німеччина втратила індійське замовлення на підводні човни – Індія замовила їх у Франції³⁸.

Події в середовищі крупних отримувачів у 2008р.

Китай

У 2004-2008рр. Китай був найкрупнішим імпортером озброєнь Його головним постачальником була Росія – 92% китаїського імпорту. Водночас, обсяг поставок озброєнь до Китаю у 2007-2008рр. був найменшим, починаючи з 1999р., і складав лише третину обсягів 2005-2006рр. Оскільки більшість контрактів уже виконана, російські поставки, схоже, залишаться на цьому найнижчому рівні. Спільна китаїсько-російська Міжурядова комісія з військово-технічного співробітництва, яка є головним механізмом двосторонніх переговорів про поставки озброєнь, провела у грудні 2008р. першу, починаючи з 2005р., зустріч. Були обговорені нові контракти, але про жодну укладену угоду Комісія не оголосила³⁹. Російськими офіційними особами були переглянуті ціни 38 транспортних літаків *Ил-76* та літаків-заправників *Ил-78*, загальна вартість яких оцінюється на рівні \$1 млрд. (ця угода є найкрупнішою

³⁴ Hamilton, S., ‘The gift that keeps on giving’, *Armed Forces Journal*, Sep. 2008.

³⁵ Taverna, M.A. and Wall, R., ‘Betting on Brazil’, *Aviation Week & Space Technology*, 5 Jan. 2009; Agence France-Presse, ‘Sarkozy seals \$12 billion arms deal in Rio’, France 24, 23 Dec. 2008, <<http://www.france24.com/en/20081223-sarkozy-lula-cu-brazil-summit-seal-arms-deal-financial-crisis-climate-change>>.

³⁶ ‘Submarinos nucleares de ataque (SNA)’, Global Security.org, 27 Apr. 2004, <<http://www.globalsecurity.org/military/world/brazil/sna.htm>>.

³⁷ ‘Paksitan’s 214 submarines made in Karach with German help’, Rupee News, 26 Nov. 2008, <<http://rupeenews.com/2008/11/26/pakistans-214-submarines-made-in-karachi-with-german-help/>>.

³⁸ ‘Submarine proliferation: India import behavior’, NTI, Dec. 2008, <<http://www.nti.org/db/submarines/india/import.html>>.

³⁹ “Защитить авторское право”, *Ведомости*, 12 декабря 2008г.

серед відомих китайсько-російських угод), але початок поставок був перенесений на 2010р. Водночас, між Росією та Узбекистаном, на території якого розташована єдина лінія зі збирання цих літаків, існують розбіжності стосовно їх виробництва, що ставить під сумнів дотримання погодженого графіка поставок⁴⁰.

Однією з найважливіших причин зростання військових можливостей Китаю після завершення холодної війни, без сумніву, було отримання доступу до озброєнь і військових технологій Радянського Союзу та Росії. Це стало також дуже важливою передумовою для розвитку Китаєм власних озброєнь і технологій. До 1990р. китайські озброєння були переважно застарілої конструкції, часто створеними за радянськими розробками 1950-х років. За допомогою імпорту Китай спромігся протягом останніх 15 років частково усунути прогалини в технологічному відставанні, але залишається залежним від імпорту озброєнь, особливо – компонентів і технологій. Деякі з технологій імпортуються як військові (переважно з Росії), інші технології і компоненти – як номінально цивільні.

Останніми роками Китай представив велику кількість нових озброєнь, стверджуючи, що вони є його власними розробками. Значна їх частка залежить від російських компонентів, зокрема радарів і двигунів, які Росія згодна постачати. Втім, велика кількість т.зв. “китайських” озброєнь дуже нагадують російські, але невідомо, скільки технологій легально ввозиться з Росії і скільки – копіюються без ліцензії⁴¹. Одним з таких зразків озброєнь є *J-11B* – точна копія російського літака *Су-27*⁴². Копіювання Китаєм російських технологій або цілих систем озброєнь викликає невдоволення Росії не лише через те, що китайські озброєння конкурують з російськими на світовому ринку; Росія, як повідомлялося, погрожує судовим позовом⁴³.

Хоча Китай і Росія вже підписали міжнародні угоди про захист прав на інтелектуальну власність і наголосили на необхідності захисту таких прав у підписаному у 2001р. Договорі про добросусідські відносини та дружнє співробітництво (*Treaty of Good-Neighbourliness and Friendly Cooperation*), цей документ не виглядає дієвим засобом стримування Китаю від незаконного копіювання військових технологій⁴⁴. У грудні 2008р. Китай і Росія підписали угоду про права на інтелектуальну власність у торгівлі озброєннями⁴⁵. Хоча це

⁴⁰ ‘Russia, China resume talks on military transport planes’, RIA-Novosti, 5 Sep. 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080905/116575606.html>>; Johnson, R.F., ‘Russian-Uzbek impasse threatens aircraft orders’, *Jane’s Defence Weekly*, 4 Feb. 2009.

⁴¹ La Franchi, P., ‘Russia central to PLA modernisation’, *Asia-Pacific Defence Reporter*, vol.34, no.3 (Apr. 2008). Китай також обвинувачувався в незаконному копіюванні озброєнь і технологій інших країн, зокрема Південної Африки. Див.: ‘South Africa defense equipment copied by China’, *India Defence*, 8 Jan. 2009.

⁴² Minnick, W., ‘Russia admits China illegally copied its fighter’, *Defense News*, 13 Feb. 2009.

⁴³ ‘Russia infuriated with Chinese export copies of Su-27 jet fighters’, Pravda.ru, 22 Apr. 2008, <http://english.pravda.ru/russia/economics/22-04-2008/104975-russia_china-0>; Bussert, J.C., ‘China copies Russian ship technology for use and profit’, *Signal*, June 2008.

⁴⁴ Договір про добросусідські відносини та дружнє співробітництво між Росією і Китаєм підписаний і набув чинності 16 липня 2001р., <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjdt/2649/t15771.htm>>.

⁴⁵ Abdullaev, N., ‘Russia, China sign intellectual property agreement’, *Defense News*, 15 Dec. 2008.

може дати Росії додатковий важіль у протидії експортуванню Китаєм озброєнь, до складу яких належать отримані з Росії технології, схоже, це не зупинить Китай у копіюванні російських технологій. Отже, Росія неохоче погоджується на продаж своїх останніх технологічних досягнень Китаю, попри потребу в експортних надходженнях для підтримки власної оборонної промисловості та фінансування розробок нових озброєнь⁴⁶. Росія постає перед проблемою – або знайти адекватну відповідь на запити Китаю стосовно постачання більш сучасної російської зброї, коли є ризик відпливу російських технологій, або домогтися компромісу у відносинах з Китаєм.

Вибір Китаєм іноземних постачальників озброєнь є обмеженим. Ізраїль, Україна і Швейцарія свого часу поставляли Китаю окремі види озброєнь і технологій, а китайські нові швидкісні ракетні катери *Tyue-022* побудовані на базі австралійських корпусів, експортованих до Китаю з метою побудови цивільних швидкісних транспортних засобів⁴⁷. Попри чинні ембарго ЄС на поставки озброєнь до Китаю, країни-члени ЄС є важливими постачальниками технологій військового та подвійного призначення до Китаю⁴⁸. За даними СІПРІ, протягом 1989-2008рр. 6,7% китайського імпорту основних видів звичайних озброєнь надійшли з країн-членів ЄС; у 2004-2008рр. питома вага ЄС складала 4,6%. За офіційними фінансовими даними ЄС, у 2007р. країни-члени надали ліцензії на експорт до Китаю за списком продукції військового призначення на суму €209 млн. (\$400 млн.) і поставили продукції на суму щонайменше €100 млн. (\$135 млн.). У 2006р. ці показники становили €292 млн. (\$365 млн.) та €134 млн. (\$170 млн.), відповідно. Велику частину цих поставок становили літаки та військова електронна техніка⁴⁹. За даними СІПРІ, багато військової техніки європейського походження було поставлено до Китаю або вироблено там за ліцензіями, в т.ч. французькі зенітні ракети та торпеди, а також британські, німецькі і французькі двигуни⁵⁰. Вертолітні програми Китаю практично цілком базуються на європейських розробках, агрегатах або технологіях, ввезених у рамках програм, заявлених як цивільні. Китай та ЄС також розвинули тісне співробітництво в дослідженнях і використанні космічного простору в мирних цілях. Це надало Китаю доступ до технології розробки ракетних двигунів, а завдяки участі в європейській програмі *Galileo* – до технологій супутникової навігації, які з успіхом можуть застосовуватися з військовими цілями, наприклад, для створення протисупутникового озброєння, ракет-носіїв з ядерними боєголовками та високоточної зброї⁵¹.

46 Sieff, M., 'Russia's naval exports boom, especially in Asia', UPI.com, 15 Jan. 2009, <http://www.upi.com/Security_Industry/2009/01/15/Russias_naval_exports_boom_especially_in_Asia/UPI-25231232030933/>.

47 За інформацією австралійського Управління контролю над експортом оборонної продукції (*Australian Defence Export Control Office*), експорт базових зразків цивільної продукції не потребує ліцензії. Див.: Roggeveen, S., 'Australia's role in China's naval expansion', *The Interpreter*, 31 Jan. 2008.

48 Про чинні у 2008р. багатосторонні ембарго на постачання озброєнь див. додаток 11А цього видання.

49 Council of the European Union, Ninth Annual Report according to Operative Provision 8 of the European Union Code of Conduct on Arms Exports, *Official Journal of the European Union*, C2530, 26 Oct. 2007; Council of the European Union, Tenth Annual Report according to Operative Provision 8 of the European Union Code of Conduct on Arms Exports, *Official Journal of the European Union*, C300, 22 Nov. 2008.

50 База даних СІПРІ про поставки озброєнь (посилання 1).

51 Griffin, C. and Lin, J.E., 'China's space ambitions', *Armed Forces Journal*, Apr. 2008.

Індія

Індія з показником 7,2% світового імпорту була другим найкрупнішим імпортером у 2004-2008рр. та найближчими роками може перетворитися на найбільший ринок експорту озброєнь. Протягом 2009-2013рр. Індія планує значно збільшити свої витрати на закупівлю озброєнь для своїх Збройних сил та довести їх до 3 трлн. рупій (\$70 млрд.)⁵². Попри постійні затримки та зміни вимог, притаманні процесу придбання озброєнь в Індії, нове загострення відносин з Пакистаном після нападів терористів у Мумбаї в листопаді 2008р. зумовило внутрішньополітичний тиск і змусило керівництво Індії остаточно визначитися з планами крупних придбання озброєнь⁵³. Був затверджений також додатковий план на у 2009-2011рр. із закупівлі військової техніки для військових і напіввійськових формувань на суму \$10 млрд. за статтею “внутрішня безпека”⁵⁴. Придбання та імпорт озброєнь Індією, включаючи літаки дальньої штурмової авіації, а також масштабна модернізація її ВМС мають чітку спрямованість як проти Китаю, так і проти традиційного противника – Пакистану⁵⁵. В листопаді 2008р. Міністр закордонних справ Індії П.Мухерджі (*Pranab Mukherjee*) охарактеризував Китай як виклик безпеці Індії⁵⁶.

Індія була традиційним споживачем озброєнь радянського та російського виробництва, поставки якого протягом останніх 25 років становили майже 75% індійського імпорту основних видів звичайних озброєнь. У 2008р. Індія підписала угоду з Росією вартістю \$1-1,2 млрд. на поставку 80 вертольотів *Mi-17*⁵⁷. Росія активно пропонує Індії передачу технологій і програму спільної розробки озброєнь, замість їх прямих продажів⁵⁸. У 2007р. між Індією та Росією була досягнута принципова домовленість про спільну розробку нового бойового літака *PAKFA*, індійська версія якого має з’явитись у 2015-2016рр. Лише на етапі розробки Індія має сплатити близько \$5 млрд., і є серйозні сумніви стосовно успішності проекту в цілому⁵⁹. Подібна домовленість про спільне

52 Shukla, A., ‘India unveils new arms procurement policy’, Rediff News, 2 Aug. 2008, <<http://www.rediff.com/news/2008/aug/02arms.htm>>. Міністерство оборони Індії планує щороку витратити понад 1,2 трлн. рупій (\$20 млрд.), тобто вдвічі більше, ніж щорічні витрати протягом останніх 10 років. Див.: Defense update, ‘Defexpo 2008: India’s arms procurement programs discussed at the bi-annual arms bazaar’, Mar. 2008, <<http://www.defense-update.com/events/2008/summary/defexpo08.htm>>.

53 За оцінкою Міністра оборони Індії А.К.Ентоні (*A.K.Anthony*), рівень боездатності Збройних сил Індії становить 30% потрібного. Див.: Herman, S., ‘India vows boost of defenses’, Voice of America, 21 Jan. 2009, <<http://www.voanews.com/english/2009-01-21-voa15.cfm>>; ‘Mumbai attack jolts defence ministry into action’, *Times of India*, 18 Dec. 2008; Pubby, M., ‘Navy battles age, gaps in surveillance capability exposed in Mumbai attacks’, *Indian Express*, 20 Dec. 2008.

54 Raghuvanshi, V., ‘India plans homeland security buys worth \$10b’, *Defense News*, 31 Dec. 2008.

55 Mathews, N., ‘Modern times’, *DTI*, Jan. 2009; ‘Interview with Air Chief Marshal F. H. Major’, *Asian Defence Journal*, Dec. 2008.

56 Stobdan, P., ‘China’s scary challenges to India’, Institute for Defence Studies & Analyses Strategic Comments, 18 Nov. 2008, <<http://www.idsa.in/publications/stratcomments/PStobdan181108.htm>>.

57 ‘India signs \$1.2b deal with Russia for 80 Mi-17 choppers’, *Times of India*, 6 Dec. 2008.

58 “Заявление для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам российско-индийских переговоров”, официальный сайт Президента России, 5 декабря 2008г., <<http://news.kremlin.ru/transcripts/2333>>.

59 ‘Indo-Russian fifth generation fighter aircraft to fly by 2015’, Domain-b.com, 8 Aug. 2008, <http://www.domain-b.com/aero/mil_avi/mil_aircraft/20080808_sukhoi.html>.

інвестування \$600 млн. на розробку транспортного літака (МТА), досягнута у 2002р., зазнала у 2008р. серйозних проблем, коли один з російських партнерів (компанія *Иркут*) припинив участь у проєкті⁶⁰.

Росія також запропонувала Індії новітні технології, зокрема побудови атомних підводних човнів. Можливий лізинг або купівля одного або кількох атомних підводних човнів були протягом останніх років темами повідомлень та обговорювалися під час візиту Президента Росії Д.Медведєва до Індії у грудні 2008р.⁶¹ Проте, останнім часом відносини між Індією та Росією зазнали змін через проблеми з якістю російських озброєнь (як у випадку з керованими снарядами *Краснополь*), затримки в передачі технологій для танків *T-90*, значні затримки та вимоги додаткової оплати за бойові літаки *Су-30МКИ* та авіаносець *Горшков*⁶². Проблема ціни авіаносця *Горшков* залишається невирішеною дотепер: “остаточна” пропозиція Росії від лютого 2009р. становила суму, близьку до вартості нового судна – \$2,9 млрд.⁶³ Скоріш за все, Індія погодиться з новою ціною, але згадані проблеми призвели до відкладення інших угод (наприклад, про поставки атомних підводних човнів) та погіршили індо-російські відносини⁶⁴. На відміну від Китаю, Індія має альтернативні джерела придбавь озброєнь від інших постачальників.

Починаючи з 1998р., коли Індія здійснила ядерні випробування, відносини між Індією і США значно покращилися. Зараз Індія розглядається як важливий союзник і “стратегічний партнер” США, в т.ч. в антитерористичній діяльності; важливість відносин з Індією підтвердила й Адміністрація Президента Б.Обами⁶⁵. Починаючи з 2002р., Індія і США запровадили ряд механізмів обговорення проблем у сфері торгівлі озброєннями та інших важливих питань⁶⁶. Наприкінці 2008р. компанії США отримали перші крупні замовлення: угода

60 ‘Indo-Russian multi-role transport aircraft (MTA) JV heads for trouble as Irkut backs off’, Domain-b.com, 17 Mar. 2008, <http://www.domain-b.com/aero/mil_avi/mil_aircraft/20080317_aircraft.html>; ‘Russia’s Irkut Corp stops financing MTA’, Indiainfo.com, 15 Mar. 2008, <http://finance.indiainfo.com/2008/03/15/0803151047_russias_irkut_corp_stops_financing_mta_joint_production.html>.

61 “Заявление для прессы и ответы на вопросы журналистов по итогам российско-индийских переговоров”, (посилання 58). Власний атомний підводний човен Індії *ATV*, виробництво якого дуже затягнулося, можливо, створюється на базі російських технологій. Див.: ‘The sub total’, *India Today*, 21 Aug. 2008.

62 Про проблеми зі снарядами *Краснополь* див.: *Indian Defence Yearbook 2008* (посилання 21), p.172; про зростання ціни на *Су-30МКИ* див.: Там само, pp.164, 169-172; про *T-90* див.: ‘India signs contracts for 80 MI-17 choppers with Russia’, India Defence, <<http://www.india-defence.com/reports-4101>>; ‘India signs \$1.2b deal with Russia for 80 Mi-17 choppers’ (посилання 57).

63 Samanta, P.D., ‘Russian want another \$700 mn for Gorshkov’, *India Express*, 20 Feb. 2009. Нові великі авіаносці виробництва Великої Британії, замовлені у 2007р., коштували приблизно \$3-4 млрд. кожен. Див.: ‘Go-ahead for £4bn aircraft carriers’, *The Times*, 26 July 2007.

64 ‘India signs \$1.2b deal with Russia for 80 Mi-17 choppers’ (посилання 57).

65 ‘India very important strategic partner: US’, *The Hindu*, 13 Feb. 2009.

66 ‘Trust deepens for U.S.-India defense cooperation’, Reuters, 16 Feb. 2008, <<http://www.reuters.com/article/pressRelease/idUS87925+16-Feb-2008+PRN20080216>>; ‘India-US defence cooperation’, Embassy of India in the USA, Washington, DC, <<http://www.indianembassy.org/newsite/indodefense.asp>>; Saalman, L., ‘The implications of the U.S.-India strategic partnership’, *Power and Interest News Report*, 5 Aug. 2005, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=341>.

вартістю \$600 млн. на шість транспортних літаків *C-130J*, обладнаних високотехнологічними системами для використання силами спеціального призначення, та угода вартістю \$2,1 млрд. на поставку восьми літаків ПЧБ *P-8*⁶⁷. Зараз США активно виходять на індійський ринок з іншими зразками озброєнь, зокрема високотехнологічними зенітними ракетними системами *Patriot PAC-3* та морськими системами ПРО *Aegis*⁶⁸.

Водночас, залишаються дві серйозні перешкоди для зростання імпорту озброєнь зі США. По-перше, США вимагають під час укладення кожної угоди гарантій того, що придбані озброєння не будуть ні передані іншим іноземним користувачам, ні використані для цілей, не погоджених у контрактах, без відповідного дозволу США. Подібні вимоги висувають більшість експортерів озброєнь, але США наполягають також на праві відстеження кінцевого використання, включаючи проведення інспекцій на території отримувача без попередження. Дотепер Індія відмовлялася надавати дозвіл на проведення таких інспекцій, в т.ч. в рамках підписаних у 2008р. угод⁶⁹. Другою перешкодою є офсетні вимоги Індії, включаючи передачу технологій і використання індійських виробничих потужностей. Ця вимога не відповідає політиці Уряду США та корпоративному мисленню у США, про що свідчили попередні серйозні розбіжності між США та навіть їх найближчими союзниками стосовно передачі технологій з виробництва бойового літака *F-35*. Дві компанії США відмовились у 2008р. від участі в тендері на поставку Індії вертольотів, зокрема саме через її офсетні вимоги, що робили будь-яку угоду на поставку озброєнь неприбутковою⁷⁰.

Вплив падіння цін на нафту та глобальної фінансової кризи

Від початку 2007р. до осені 2008р. ціна на нафту зросла на 300% з наступним швидким падінням наприкінці 2008р. до рівня початку 2007р. Слідом, наприкінці 2008р., світ зазнав глобальної фінансової кризи⁷¹. Обидві події відбулися нещодавно, тому однозначно виявити їх вплив на поставки озброєнь у 2008р. дуже важко, але відгук цих подій та їх вплив на окремі поточні та майбутні замовлення вже є помітними. Деякі країни вже змінили плани закупівель озброєнь, призупинили їх або розглядають таку можливість. Ці зміни вплинуть на поставки лише через кілька років. Азійська фінансова криза 1997р. мала безпосередній вплив лише на поставки 1999р. (див. діагр. 7.1). Проте, оскільки більшість програм придбання озброєнь містять умову здійснення платежів після початку виробництва замовлених озброєнь, то для

67 Pandit, R., 'US wants to be India's no.1 partner in defence', *Times of India*, 11 Sep. 2008; Boessenkool, A. and Raghuvanshi, V., 'India balks at C-130, P-8 restrictions', *Defence News*, 8 Feb. 2009.

68 Boessenkool and Raghuvanshi (посилання 67).

69 Певний час після підписання контрактів поставка не може розпочинатися, доки Уряд США не дасть дозвіл на її здійснення; як правило, такий дозвіл надається лише за умови наявності угоди про перевірку кінцевого використання. Див.: Boessenkool and Raghuvanshi (посилання 67).

70 Nelson, C., 'Bell hits helicopter landmark in India', *IndUS Business Journal*, 15 Dec. 2008.

71 Див. також підрозділ II розділу 6 цього видання.

покупців є вірогідність отримання певних тимчасових фінансових вигод через можливі відмови або затримки.

У коментарях деяких офіційних осіб вже пролунали оцінки впливу кризи на торгівлю озброєннями. Віце-прем'єр-міністр Росії С.Іванов наголосив у грудні 2008р., що фінансова криза ще не призвела до спаду торгівлі озброєннями, і що жоден із замовників Росії не виявив намірів змінити або скасувати контракти. Водночас, С.Іванов зауважив, що деякі російські виробники озброєнь мають серйозні “проблеми з обіговою готівкою”, оскільки значно ускладнився пошук джерел фінансування для покриття виробничих витрат до моменту оплати покупцем поставленої продукції⁷². Подібних труднощів можна очікувати і в інших країнах. Крім того, звужується та перетворюється на проблему фінансування довгострокових кредитних ліній із закупівлі озброєнь. За цих умов російський Уряд, наприклад, порадив російським банкам пропонувати російським підприємствам-експортерам озброєнь кредити на вигідних умовах⁷³.

З метою пом'якшення наслідків фінансової кризи багато країн витратили значні кошти на підтримку власних економік, обмежуючи одночасно видатки на потреби оборони. Малайзія для заощадження коштів призупинила замовлення вартістю 1,7 млрд. рінггітів (\$475 млн.) на поставку французьких вертольотів, хоча нові вертольоти вкрай потрібні для заміни старих, які вже не вважаються безпечними у використанні⁷⁴. Італія вирішила призупинити придбання у США бойових літаків *F-35*; таку можливість, за повідомленнями, розглядає і Велика Британія⁷⁵. У 1997р. реакція на фінансову кризу в більшості випадків зумовлювала не скасування закупівель, а скоріше їх тимчасове призупинення. Зараз Велика Британія може не лише призупинити, але й частково, до 40%, згорнути програму закупівлі *F-35*, заощадивши при цьому \$4,5-5,8 млрд.⁷⁶

Фінансова криза має також інші наслідки. Для США та інших постачальників, що здійснюють розрахунки в доларах США, значне подорожчання долара, порівняно з багатьма іншими валютами (іноді більш ніж на 25%), робить вартість озброєнь набагато вищою. Імпортери, що отримують велику частину прибутків у доларах, не матимуть проблем через зміни в обмінному курсі. Багато країн-виробників нафти, особливо на Близькому Сході, також не зазнають негативного впливу зміни курсу долара; їх доларові надходження від продажу нафти можуть дозволити їм купувати навіть більше озброєнь у країн, де долар не використовується у внутрішньому обігу.

⁷² ‘Global crisis hits Russian arms makers’, Reuters, 11 Nov. 2008, <<http://www.reuters.com/article/rbssBanks/idUSLB11929320081111>>.

⁷³ ‘Global crisis hits Russian arms makers’ (посилання 72); ‘Russian banks have sufficient liquidity—Shuvalov—2’, RIA-Novosti, 2 Nov. 2008, <<http://en.rian.ru/russia/20081102/118101522.html>>.

⁷⁴ Khoo, G. S., ‘Eurocopter deal suspended’, *The Sun* (Kuala Lumpur), 28 Oct. 2008.

⁷⁵ Ripley, T., ‘Funding may delay UK’s first JSF purchase’, *Jane’s Defence Weekly*, 4 Nov. 2008.

⁷⁶ Caffrey, C., ‘Analysis: reducing F-35 purchase could save UK up to USD5.8bn’, *Jane’s Defence Industry*, 31 Oct. 2008. Інші крупні програми Великої Британії були призупинені з метою вивільнення коштів, необхідних для оплати операцій та утримання техніки в Афганістані. Див.: British Ministry of Defence, ‘Defence equipment’, 11 Dec. 2008, <<http://nds.coi.gov.uk/imagelibrary/downloadMedia.asp?MediaDetailsID=260218>>.

Зростання цін на нафту надало перевагу більшості країн-нафтоекспортерів у фінансуванні закупівель озброєнь. Алжир, Саудівська Аравія та ОАЕ – це країни, що несподівано отримали фонди, достатні для початку крупних закупівель озброєнь. Хоча наступне зниження надходжень від продажу нафти, ймовірно, призведе до скорочення витрат країн-нафтоекспортерів, але накопичених надходжень, отриманих від поточного експорту нафти, вистачило для розміщення країнами Перської затоки крупних замовлень на озброєння на 2009р.⁷⁷

Глобальна фінансова криза може зумовити намагання збільшити експорт озброєнь – з метою збереження торговельного балансу або захисту оборонної промисловості – шляхом надання дозволу на продаж озброєнь до країн або на умовах, що до початку кризи вважалися неприйнятними. Наприклад, для економіки Росії, що зазнала значних втрат як через падіння цін на нафту, так і через наслідки фінансової кризи, вибір на користь збільшення надходжень від поставок озброєнь до Китаю або Ірану завдяки пом'якшенню обмежень на такі поставки, може виявитися виправданим, з точки зору інтересів Росії⁷⁸. Подібні аргументи можна навести і стосовно інших країн.

III. Поставки озброєнь і війна:

Шрі-Ланка і Тамільські Тигри

У січні 2008р. Уряд Шрі-Ланки відмовився від подовження мирних переговорів і перемир'я з Тиграми визволення Таміл Еламу (ТВТЕ, *Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*), або Тамільськими Тиграми з метою остаточної воєнної перемоги над ТВТЕ⁷⁹. Способи, в які Уряд Шрі-Ланки та ТВТЕ отримували озброєння, красномовно демонструють, наскільки негативним може бути вплив навіть невеликих обсягів поставок озброєнь. На Шрі-Ланку у 2004-2008рр. припадало лише 0,2% імпорту основних видів звичайних озброєнь; наведена у звіті вартість цих озброєнь є також невеликою. Водночас, конфлікт у Шрі-Ланці забрав 8 400 життів – як в Афганістані та Іраку разом – це найвищий показник загиблих внаслідок бойових дій за 2008р.⁸⁰

ТВТЕ вимагали створення на півночі та сході Шрі-Ланки незалежної держави тамілів і вели бойові дії проти Уряду країни, починаючи з 1983р. В лютому 2002р. вдалося домогтися формального припинення вогню та

⁷⁷ Kawach, N., 'Defence spend increases despite slump', *Emirates Business* 24/7, 27 Feb. 2009, <http://business24-7.ae/articles/2009/2/pages/02272009_a012bd3838e84f85ab39c8c9ab5fdb85.aspx>; 'UAE defence spending spree hits 4.6 billion dollars', *Agence France-Presse*, 25 Feb. 2009, <http://www.blzn.com/news/2009/02/25/defence_spending_spree_hits_billion_3294.html>; Berrigan, F., 'There might be a financial crisis, but the world's arms dealers are doing just fine', *AlterNet*, 30 Sep. 2008, <http://www.alternet.org/workplace/100801/there_might_be_a_financial_crisis_but_the_world's_arms_dealers_are_doing_just_fine/?page=entire>.

⁷⁸ Sestanovich, S., 'Russia and the global economic crisis', *Council on Foreign Relations Expert Brief*, 25 Nov. 2008, <<http://www.cfr.org/publication/17844/>>; McDermott, R., 'Russia feels pinch over arms plans', *Asia Times*, 16 Jan. 2009.

⁷⁹ Про конфлікт у Шрі-Ланці див. підрозділ IV розділу 2 цього видання.

⁸⁰ Див. додаток 2А цього видання.

початку мирних переговорів – після того як у конфлікті загинуло 60 тис. осіб, а економіка країни була зруйнована. Наприкінці 2005р. насильство відновилося, а 2 січня 2008р. Уряд Шрі-Ланки офіційно відмовився від подовження припинення вогню. Формально, тримаючи двері для мирних переговорів відчиненими, Уряд відкрито надав перевагу воєнним засобам розв'язання проблеми – шляхом здобуття до кінця 2008р. повної воєнної перемоги над ТВТЕ⁸¹. В лютому 2009р. ТВТЕ зазнали серйозних втрат, а останні підконтрольні їм території були під загрозою захоплення. Проте, ТВТЕ залишаються прихильниками ідеї незалежної держави тамілів і, схоже, готові продовжувати партизанську війну⁸².

Постачання озброєнь Урядом Шрі-Ланки

Намір здобути воєнну перемогу над ТВТЕ має, принаймні частково, ґрунтуватися на впевненості Уряду та військових Шрі-Ланки у здатності Збройних сил завдати поразки ТВТЕ. Під час останніх нападів на урядові сили ТВТЕ довели, що вони є серйозним противником і мають значні можливості в отриманні контрабандних озброєнь. Втім, протягом 2000-2007рр. Шрі-Ланка придбала кілька великих бойових кораблів у Індії, Ізраїлю та США з метою протидії ТВТЕ в контрабанді озброєнь. У жовтні 2007р. Уряд знищив флот ТВТЕ, що складався з вантажних морських суден⁸³. На додаток до наявних сил, Уряд придбав більшу кількість (і кращої якості) малих патрульних катерів, а також кілька найсучасніших систем спостереження на базі ізраїльських БЛА, літаків наземного спостереження у США та радіолокаційних станцій у Індії та США. З такими озброєннями Шрі-Ланка була здатна забезпечити внутрішню блокаду підконтрольних ТВТЕ територій і зупинити контрабанду озброєнь, що здійснювалася малими суднами, які залишилися у ТВТЕ. Шрі-Ланка також придбала для зміцнення Збройних сил деякі нові озброєння, в т.ч. бойові літаки у Ізраїлю, Китаю та України. Не менш важливим є те, що Уряд підготувався до нової війни шляхом імпорту значних запасів військової техніки та забезпечення її наступних поставок (багато з яких – з Китаю та Пакистану), які можна швидко отримати⁸⁴. Між серединою 2002р. та серединою 2007р. Шрі-Ланка отримала від Китаю військової техніки на суму принаймні \$140 млн. Значна частина цієї техніки призначена, вірогідно, для створення

⁸¹ Sri Lankan Ministry of Foreign Affairs, Statement by Hon. Rohitha Bogollagama, Minister of Foreign Affairs, Colombo, 4 Jan. 2008, <<http://www.peaceinsrilanka.org/peace2005/Insidepage/PressRelease/WebRel/January/WebRel040108.asp>>; 'Sri Lanka: war far from over', ISN, 9 Sep. 2008, <<http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch/Detail/?lng=en&id=91166>>; 'Q&A: Sri Lanka crisis', BBC News, 26 Nov. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/2405347.stm>>; 'Army "takes more Tiger territory"', BBC News, 8 Jan. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/7817110.stm>>.

⁸² Moss, T., 'Sri Lankan army captures final LTTE stronghold', *Jane's Defence Weekly*, 4 Feb. 2009, p.4; Lawson, A., 'Is the end near for Sri Lanka's rebels?', BBC News, 9 Jan. 2009, <<http://news.bbc.co.uk/2/7820188.stm>>.

⁸³ 'Varaha sees action', *The Nation* (Colombo), 14 Oct. 2007.

⁸⁴ Оборонний бюджет Шрі-Ланки останніми роками швидко збільшувався за рахунок зростання видатків на збільшення чисельності Збройних сил, придбання військової техніки та забезпечення оперативної діяльності. Див. розділ 5 цього видання.

запасів, але, схоже, до її складу належала стрілецька зброя в розрахунок на збільшення чисельності Збройних сил Шрі-Ланки⁸⁵. Постачання, що надійшли з Пакистану у 2000-2007рр., коштували щонайменше \$50 млн., але не виключено, що вартість щорічних поставок могла також становити \$50 млн. Ці закупівлі були забезпечені кредитами Уряду Пакистану і збільшилися у II половині 2007р.⁸⁶ На початку 2008р. була погоджена нова угода на поставку з Пакистану 150 тис. мінометних пострілів калібру 60 мм і 150 тис. ручних гранат, що були негайно поставлені з армійських складів Пакистану. Була також погоджена угода вартістю \$25 млн. на поставку протягом одного місяця артилерійських снарядів і мінометних пострілів⁸⁷. Придбані запаси і прагнення Пакистану збільшити поставки за короткостроковими замовленнями є головними поясненнями успішності наступальних дій урядових сил Шрі-Ланки протягом усього 2008р.

Шрі-Ланка кілька разів намагалася налагодити поставки озброєнь з Індії, але, попри визнання в 1993р. ТВТЕ “терористичним угрупованням”, Індія наполягає на тому, що воєнне врегулювання конфлікту не було правильним підходом, і відмовляється від поставок смертоносних або наступальних озброєнь до Шрі-Ланки⁸⁸. Водночас, зростання обсягів поставок озброєнь з Пакистану призвело до дискусій в Індії навколо індійського “лідерства” в Південній Азії, і наприкінці 2007р. Індія запропонувала Уряду Шрі-Ланки продаж зброї – у відповідь на продажі з Китаю та, особливо, з Пакистану⁸⁹. Індія запропонувала Шрі-Ланці позику \$100 млн. для придбання індійської військової техніки, в т.ч. транспортних засобів і систем ППО, хоча позиція стосовно відмови від поставок смертоносних або наступальних озброєнь залишилася незмінною⁹⁰.

⁸⁵ Відтоді, як у 1993р. до китайської компанії *NORINCO* перейшло управління сховищем озброєнь у Шрі-Ланці, з якою компанія могла постачати зброю за короткостроковими замовленнями, Шрі-Ланка, за повідомленнями, до середини 2002р. мала борг перед *NORINCO* у \$60 млн. У середині 2007р., коли Шрі-Ланка змінила підрядника (*NORINCO* на *Poly Technologies*), цей борг збільшився до \$200 млн. Див.: Athas, I., ‘Sri Lanka may lose Chinese weapons arrangement’, *Jane’s Defence Weekly*, 15 Jan. 2003; ‘Sri Lanka and the Chinese warehouse’, Strategy Page, 2 June 2007, <<http://www.strategypage.com/htm/htproc/articles/20070602.aspx>>.

⁸⁶ Обсяги поставок Пакистаном до 2008р. оцінюються неоднозначно. Пакистанська газета повідомила про суму \$50 млн., станом на грудень 2007р. Див.: ‘Lanka orders emergency Pak military supplies’, *Daily Times*, 4 Apr. 2008. За іншим повідомленням, щорічна сума збільшилась у грудні 2007р. до \$80 млн. Див.: ‘Military aid: US out, enter Russia’, Associated Press, 23 Dec. 2007, <<http://www.lankanewspapers.com/news/2007/12/22918.html>>.

⁸⁷ ‘Lanka orders emergency Pak military supplies’ (посилання 86).

⁸⁸ Уряд Індії мав враховувати також те, що ТВТЕ користувалися сильною підтримкою значної частини тамільського населення, яке проживає на півдні Індії. Див.: ‘Lanka orders emergency Pak military supplies’ (посилання 86).

⁸⁹ ‘India worried by Sri Lanka arms buying’, *Thaindian News*, 26 Mar. 2008, <http://www.thaindian.com/newsportal/south-asia/india-worried-by-sri-lanka-arms-buying_10031569.html>. Суперництво останніми роками між Індією, Китаєм і Пакистаном було також причиною постачань Індією озброєнь до М’янми та Непалу.

⁹⁰ ‘Lanka orders emergency Pak military supplies’ (посилання 86); Samantha, P.D., ‘Surge in Pak arms sales to Sri Lanka worries India’, *Indian Express*, 10 May 2008; ‘Military aid: US out, enter Russia’ (посилання 86). Положення про відмову від постачання смертоносних або наступальних озброєнь є певною мірою гнучким. Поставлені Шрі-Ланці індійські кораблі були озброєні та використовувалися в інцидентах із застосуванням зброї. Змагання між Індією і Пакистаном за прихильність Уряду Шрі-Ланки подібне до ситуації, коли в 1971р. обидві країни надавали допомогу іншому повстанському угрупованню у Шрі-Ланці.

У 1997р. США оголосили ТВТЕ терористичною організацією, у 2006р. до них приєднався ЄС, але і США, і ЄС мали певні сумніви стосовно постачань озброєнь до Шрі-Ланки. Попри намагання Шрі-Ланки купити озброєння у США та ряду країн ЄС, більшість таких експортних угод були відхилені, переважно через негативне ставлення США та ЄС до воєнних дій як способу врегулювання конфлікту, а також їх серйозне занепокоєння порушенням прав людини урядовими силами Шрі-Ланки⁹¹. Водночас, як згадувалося вище, окремі поставлені США не смертоносні озброєння мали значний вплив на перебіг війни.

Постачання озброєнь Тамільським Тиграм

ТВТЕ поступово перетворилися з погано озброєної партизанської армії, – що застосовувала переважно стрілецьку зброю і саморобні міни, – на справжні збройні сили, що утримують певну територію та озброєні важкими озброєннями. Як і будь-яка повстанська організація, ТВТЕ отримали більшу частину зброї шляхом захоплення або крадіжки в урядових військових формувань або поліції. Водночас, є багато документів про закупівлі ТВТЕ озброєнь за кордоном та їх перевезення контрабандними шляхами до контрольованої ТВТЕ території. В кількісних показниках ці придбання підрахувати важко. Армія Шрі-Ланки звітувала у травні 2009р. про захоплення нею вражаючої кількості (100 тис. одиниць) стрілецької зброї, що належала ТВТЕ⁹².

Більшість даних про закупівлі озброєнь ТВТЕ стосуються поставок, що здійснювалися не до території, підконтрольної ТВТЕ. Проте, досі незрозуміло, яким чином типи, обсяги і джерела походження захоплених озброєнь, контрабандно ввезених до Шрі-Ланки, або озброєнь, які ТВТЕ намагалися придбати, визначають загальну картину закупівлі озброєнь ТВТЕ.

ТВТЕ безуспішно намагалися отримати військову допомогу або хоча б політичну підтримку від інших країн. Попри створення ТВТЕ певних потужностей з виробництва озброєнь, зокрема легких мінометів і мінометних пострілів, більшість озброєнь ТВТЕ, схоже, придбані нелегально на чорному ринку. Можливо, ТВТЕ – єдине з усіх повстанських угруповань, що має розвинуту організацію для фінансування, закупівлі та контрабандних поставок озброєнь, яка контролюється винятково самими ТВТЕ⁹³. Донедавна ТВТЕ володіли морськими суднами, що використовувалися переважно для торговельних потреб, але інколи – для контрабандних поставок озброєнь силам ТВТЕ.

⁹¹ ЄС не має спільної політики стосовно експорту озброєнь до Шрі-Ланки. Наприклад, у 2007р. Велика Британія відхилила кілька поставок озброєнь, а на початку 2008р. Словаччина поставила 10 тис. артилерійських некерованих ракет. Див.: British Foreign and Commonwealth Office and British Ministry of Defence, *United Kingdom Strategic Export Controls Annual Report 2007*, Cm 7451 (Office of Public Sector Information: Kew, July 2008), p.20; 'Attack on arms sale to Sri Lanka', BBC News, 10 Apr. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/1/7339423.stm>>.

⁹² До них належала велика кількість китайських гвинтівків *Type-56*, які також використовуються шрі-ланкійськими збройними силами і, таким чином, могли бути захоплені ТВТЕ. Див.: Bell, S., '\$20M in Tiger weapons seized', *National Post*, 5 May 2009.

⁹³ Balachandran, P.K., 'Lanka most militarized in South Asia: study', *Hindustan Times*, 21 Sep. 2006.

Головні джерела поставок для ТВТЕ знаходяться переважно в Південно-Східній Азії – регіоні, що не лише безпосередньо прилягає до Шрі-Ланки та є багатим на місця, де зброю можна легко купити у безпринципних продавців або корумпованих урядовців, але також регіоні, де живуть і працюють багато тамілів, що забезпечує живильне середовище для залучення до мережі ТВТЕ покупців і контрабандистів озброєнь. Зокрема, як джерело та пункт транзиту озброєнь згадувався Таїланд. Були перехоплені кілька суден, що виходили з гаваней Таїланду з вантажем стрілецької зброї і легких озброєнь. Водночас, принаймні деякі озброєння надходили, вірогідно, з інших країн Південно-Східної Азії. До таких озброєнь, як повідомлялося, належали поставлені у 2000р. або наприкінці 1990-х років 130 мм гармати зі складів Уряду Камбоджі або від повстанських сил Червоних Кхмерів⁹⁴. Повідомлялося також про зв'язки ТВТЕ з продавцями озброєнь в Індонезії і М'янмі⁹⁵.

Африка та, меншою мірою, Східна Європа також згадувались як джерела постачань озброєнь ТВТЕ⁹⁶. У 2006р. Федеральне бюро розслідувань США двічі виявляло спроби ТВТЕ придбати зброю, зокрема до 100 ПЗРК *Игла*, у США або американських посередників. Оскільки ПЗРК *Игла* не виробляється та не використовується у США, то й надійти така зброя могла з джерел неамериканського походження⁹⁷. Шрі-ланкійські урядовці називали Еритрею джерелом поставки озброєнь, що були продані Китаєм для потреб Збройних сил Еритреї, а потім незаконно перепродані ТВТЕ у 2007р.⁹⁸ В одній з доповідей Сенату США стверджувалося, що Уряд Еритреї, “за повідомленнями”, надав ТВТЕ військову допомогу⁹⁹.

Доказів закупівель ТВТЕ озброєнь у 2008р. було обмаль. Втрата суден для контрабандних поставок і жорстка морська блокада, схоже, поклали край більшості операцій контрабанди озброєнь, хоча певні ознаки потрапляння озброєнь до рук ТВТЕ продовжували мати місце¹⁰⁰.

IV. Висновки

Тенденція щорічного постійного зростання поставок озброєнь за п'ятирічний період, починаючи з 2005р., тривала й у 2008р. Провідними експортерами

⁹⁴ Перші повідомлення про використання гармат з'явилися на початку 2000р. Див.: Brooke, M., ‘Where artillery is king’, *Armed Forces Journal*, July 2000, pp.18-19.

⁹⁵ Davis, A., ‘Tamil Tiger arms intercepted’, *Jane's Intelligence Review*, Feb. 2004; LRRP, ‘Has LTTE resumed arms smuggling’, 1 Mar. 2008, <<http://lrrp.wordpress.com/2008/03/01/has-ltte-resumed-arms-smuggling>>.

⁹⁶ Один з колишніх високопосадовців ТВТЕ заявив, що дехто з українських “збройних баронів” постачав для ТВТЕ озброєння, в т.ч. артилерію. Див.: ‘A retard with amnesia speaks out: but is it fact or fiction?’, *Lankanewspapers.com*, 24 Jan. 2009, <http://www.lankanewspapers.com/news/2009/1/38226_space.html>.

⁹⁷ Terhune, L., ‘FBI sting operation nets suspects in Sri Lanka arms trafficking’, *America.Gov*, 22 Aug. 2006, <<http://www.america.gov/st/washfile-english/2006/August/20060822170008mlenuhret0.4714319.html>>; Madigan, N. ‘Indonesian general sentenced for his role in Sri Lanka arms plot’, *Baltimore Sun*, 11 July 2008.

⁹⁸ LRRP (посилання 95).

⁹⁹ US Senate, ‘Embassies as command posts in the anti-terror campaign’, Committee on Foreign Relations, 15 Dec. 2006, <http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=109_cong_senate_committee_prints&docid=f:31324.wais>.

¹⁰⁰ LRRP (посилання 95).

були США та Росія. На ці дві країни разом з Німеччиною, Францією і Великою Британією припадало 79% усіх експортних поставок у 2004-2008рр. Китай за обсягами закупівель озброєнь далеко випередив інших імпортерів і залишався у 2004-2008рр. найкрупнішим імпортером, за яким у переліку розташувалися Індія, ОАЕ, Південна Корея і Греція. На Європу, Східну Азію і Близький Схід припадало по 20-21% усього імпорту, а на Південну Азію – 10%.

Ще зарано оцінювати результати впливу падіння цін на нафту та глобальної фінансової кризи, що вибухнула наприкінці 2008р., але вже зараз зрозуміло, що криза обмежить наявні ресурси на закупівлю озброєнь. Окремі країни вже призупинили або перенесли закупівлі на пізніший термін. Водночас, Росія і США, як і крупні європейські постачальники озброєнь, мають великі портфелі ще не виконаних замовлень. Найбільшим, з перспективою на багато років, є портфель замовлень США.

Китайський імпорт, що надходить переважно з Росії, протягом останніх двох років невпинно знижувався, а нових крупних угод укладено не було. Китай копіює імпортовані з Росії технології або використовує їх для виробництва власних озброєнь, що викликає обурення з боку Росії. Індія вважається ринком, що невпинно зростає. Провідним постачальником озброєнь до Індії залишається Росія, яка постає перед жорсткою конкуренцією з боку країн ЄС, Ізраїлю і США.

Війна у Шрі-Ланці демонструє, наскільки важливими у воєнних діях можуть стати навіть незначні поставки озброєнь і боєприпасів. Хоча імпортні поставки озброєнь до Шрі-Ланки у світовому й навіть регіональному масштабі виглядають незначними та не вартими уваги, але навіть цих поставок було достатньо, щоб Уряд упевнено відмовився від подовження участі в організованому світовою спільнотою процесі мирних переговорів та обрав замість цього шлях воєнного врегулювання конфлікту.

Додаток 7А. Постачальники та отримувачі основних видів звичайних озброєнь

ПРОЕКТ СІПРІ З ПИТАНЬ ПОСТАВОК ОЗБРОЄНЬ

I. Вступ

Програма СІПРІ з питань поставок озброєнь має Базу даних про поставки озброєнь, яка містить інформацію про поставки основних видів звичайних озброєнь державам, міжнародним організаціям та недержавним озброєним угрупованням з 1950р. (див.: <<http://armstrade.sipri.org>>). До кожного зразка озброєнь чи підсистеми, що вноситься до Базу даних, СІПРІ застосовує вартісний тренд-індикатор. На підставі даних про кількість зразків або підсистем, що були поставлені в конкретному році, та величини вартісного тренд-індикатора СІПРІ обчислює вартість поставок до конкретних держав, організацій чи угруповань, від них, або між ними. Показники вартісного тренд-індикатора не відбивають фінансову вартість поставок озброєнь; вони визначають лише обсяги поставок. Тому безпосередні посилання на ці показники мають супроводжуватися відповідними застереженнями. Найкращим чином їх можна використовувати як вихідні дані для визначення тенденцій у міжнародних поставках озброєнь у певних часових періодах, для оцінки питомої ваги постачальників та отримувачів у загальному обсязі міжнародних поставок або в поставках від/до конкретних держав¹.

У підрозділі II наведені джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь.

У таблицях наведені дані за період 2004-2008рр.: 7А.1 і 7А.2 – величини вартісного тренд-індикатора стосовно, відповідно, отримувачів і постачальників основних видів звичайних озброєнь; 7А.3 – джерела поставок основних видів звичайних озброєнь до 10 найкрупніших отримувачів; 7А.4 – регіональний розподіл експорту 10 найкрупніших постачальників основних видів звичайних озброєнь.

II. Джерела та методи отримання даних про поставки озброєнь

Джерела

У Програмі з питань поставок озброєнь використовується широкий набір джерел інформації: газети; періодичні видання та журнали; книги; монографії

¹ Отже, дані кількох видань *Щорічника СІПРІ* або інших публікацій СІПРІ не можуть бути об'єднані або порівняні між собою. Читачі, яким потрібні вибірки даних з величинами вартісного тренд-індикатора за попередні роки, можуть звернутися до Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/contents/armstrad/>>.

та щорічні довідкові матеріали; офіційні національні та міжнародні документи. Загальним критерієм відбору джерел є їх відкритість, тобто доступність для широкої аудиторії.

Така відкрита інформація, проте, не може дати повної картини світових поставок озброєнь. Опубліковані доповіді містять лише часткову інформацію; між наведеними в них даними існують, як правило, суттєві розбіжності. Оскільки відкритої інформації не достатньо для відстеження поставок усіх озброєнь та іншої військової техніки, СІПРІ зосереджує увагу лише на основних видах звичайних озброєнь. Не завжди можна точно визначити дати замовлень і поставок, реальні обсяги та навіть типи замовлених і відправлених озброєнь або визначити постачальника та отримувача. Тому важливим елементом створення Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь є використання експертного оцінювання та обґрунтованих припущень. У ній задокументовані всі джерела даних та оціночні розрахунки. Оціночні дані є орієнтовними й можуть бути заниженими.

Критерії відбору

СІПРІ використовує термін “поставка”, а не “торгівля”, оскільки останній, як правило, асоціюється з “продажем”. СІПРІ розглядає не лише продаж озброєнь (включно з ліцензіями на виготовлення), але й інші форми поставок озброєнь, зокрема, у формі допомоги та подарунків.

Озброєння, що постачаються, мають бути отримані збройними силами, військовими формуваннями або розвідувальними органами іншої держави. Озброєння, поставлені повстанським силам (або ними), що беруть участь у збройному конфлікті, розглядаються як поставка окремим повстанським силам (або окремими повстанськими силами), позначеним(и) як окремі “постачальники” або “отримувачі”. Аналогічно враховуються поставки міжнародним організаціям (або від них). У випадках, коли поставка зафіксована, а постачальника чи отримувача ідентифікувати з належним рівнем достовірності неможливо, поставки реєструються як здійснені “невідомим постачальником” або спрямовані “невідомому отримувачу”. Категорія “кілька постачальників” використовується лише у випадках наявності контракту на поставку озброєнь, що виробляються кількома країнами, причому не зрозуміло, яка саме країна здійснює поставку.

Внесенню до Баз даних підлягають лише добровільні з боку постачальника поставки озброєнь. Це правило поширюється на озброєння, поставлені нелегально (без належного дозволу уряду країни-постачальника чи країни-отримувача), але не поширюється на захоплені озброєння та ті, що отримані від перебіжчиків. Нарешті, озброєння повинні мати військове призначення. Такі засоби, як літаки, що використовуються переважно іншими державними структурами, але знаходяться на балансі збройних сил та експлуатуються ними, не вносяться до Баз даних СІПРІ. Озброєння, поставлені лише для технічних і передпродажних оцінок, також не реєструються в Базі даних.

Основні види звичайних озброєнь: категорії

СІПРІ розглядає лише ті озброєння, які підпадають під поняття основних видів звичайних озброєнь і до яких належать:

1. *Літальні апарати*: всі повітряні судна з фіксованим крилом і вертольоти, включаючи безпілотні літаки розвідки/спостереження, за винятком мало-розмірних надлегких літаків, планерів (як з двигунами, так і без) та безпілотних літаків-мішеней.

2. *Броньовані машини*: всі машини із вбудованим броньованим захистом, включаючи всі типи танків, протитанкових засобів, броньовані машини, бронетранспортери, броньовані машини підтримки та бойові машини піхоти. Машини з дуже легким броньованим захистом (такі, як вантажівки з легкоброньованою кабіною) до Бази даних не вносяться.

3. *Артилерія*: морські, стаціонарні, самохідні та буксировані гармати, гаубиці, реактивні системи залпового вогню та міномети калібру 100 мм і більше.

4. *Засоби виявлення*: (а) всі активні радіолокатори та пасивні (тобто електрооптичні) станції спостереження наземного, повітряного та морського базування з дальністю виявлення не менше 25 км, за винятком навігаційних і метеорологічних радарів; (б) всі радіолокатори управління вогнем, за винятком далекомірів; (в) протичовнові та протикорабельні гідролокаційні системи для суден і вертольотів. У випадках, коли система встановлена на базовій рухомій платформі (машині, літаку або кораблі), до Бази даних вносяться лише системи, поставлені постачальником, який не є постачальником самої платформи.

5. *Системи протиповітряної оборони*: (а) всі зенітні ракетні системи (SAM, surface-to-air missile systems) наземного базування; (б) всі зенітні гармати калібру понад 40 мм. До цієї категорії належать також самохідні системи на броньованому або неброньованому шасі.

6. *Ракети*: (а) всі керовані ракети та торпеди з силовою установкою та звичайною боеголовкою; (б) всі керовані бомби і снаряди без силової установки. Некеровані ракети, авіаційні боеприпаси вільного падіння, протичовнові ракети та літаки-мішені до Бази даних не вносяться.

7. *Кораблі*: (а) всі кораблі зі стандартною тоннажністю від 100 т і більше; (б) всі кораблі, озброєні артилерією калібру 100 мм і більше, торпедами або керованими ракетами, за винятком більшості гідрографічних суден, буксирів та окремих транспортних суден.

8. *Двигуни*: (а) двигуни для військової авіації, наприклад, літаків, придатних для ведення бойових дій, великих транспортних літаків і літаків підтримки, включаючи вертольоти; (б) двигуни для бойових кораблів, у т.ч. швидких штурмових катерів, корветів, фрегатів, есмінців, крейсерів, авіаносців і підводних човнів; (в) двигуни для більшості броньованих машин – переважно двигуни потужністю понад 200 кінських сил. У випадках, коли система встановлена на базовій рухомій платформі (машині, літаку або кораблі), в Базі даних відзначаються лише системи, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

9. *Інші*: (а) всі башти для броньованих машин з гарматою (кулеметом) калібру не менше 20 мм або керованими протитанковими ракетами; (б) всі корабельні башти з гарматами калібру не менше 57 мм; (в) всі корабельні башти з кількома гарматами загальним калібром не менше 57 мм. У випадках, коли система встановлена на базовій рухомій платформі (машині або кораблі), до Бази даних вносяться лише системи, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Наведені статистичні дані стосуються лише поставок озброєнь за цими дев'ятьма категоріями. Поставки іншої військової техніки: стрілецької зброї і легких озброєнь, вантажівок, гармат калібру менше 100 мм, боєприпасів, допоміжних засобів і запасних частин, а також сервісного та технологічного обладнання, – до Бази даних не вносяться.

Тренд-індикатор СІПРІ

Система СІПРІ оцінки вартості поставок озброєнь розроблена як засіб оцінки тенденцій. Вона дозволяє оцінити зміни в обігу основних видів звичайних озброєнь та їх географічному розташуванні. Тенденції, представлені в таблицях вартісними тренд-індикаторами СІПРІ, ґрунтуються лише на фактичних поставках протягом року/років, наведених у відповідних таблицях і схемах, але не на даних, що містяться в замовленнях, підписаних протягом року.

Система вартісного тренд-індикатора, в якій схожі озброєння мають схожу вартість, оцінює як кількість, так і якість поставлених озброєнь – іншими словами, вона описує передачу бойових потенціалів. Вартісний тренд-індикатор не відбиває фінансову (чи сплачену) вартість поставлених озброєнь. Це зумовлено трьома причинами. По-перше, відсутністю в більшості випадків надійних даних про вартість поставок. По-друге, навіть якщо вартість поставки відома, то майже в кожному випадку це – загальна вартість контракту, який може стосуватися не лише самих озброєнь, але й іншої продукції, пов'язаної з ними (комплектуючих і запасних частин, боєприпасів), систем забезпечення (наприклад, спеціальних машин) і продукції, пов'язаної з інтегруванням різних озброєнь у рамках збройних сил (засобів навчання або програмного забезпечення існуючих систем). По-третє, навіть за наявності даних про вартість поставки, залишаються, як правило, невідомими важливі фінансові деталі контрактів на поставку (наприклад, ставки кредиту/позики чи знижки)².

Оцінка військових наслідків поставок озброєнь вимагає зосередження уваги на вартості бойового потенціалу. Цю оцінку можна було б здійснити на підставі фінансової вартості поставлених озброєнь, припускаючи, що ця вартість цілком відбиває військові можливості озброєнь. Однак, і в цьому випадку зазначені вище проблеми залишаються (наприклад, передачі дуже дорогих

² Дуже приблизне уявлення про економічні чинники можна скласти на підставі доступної фінансової статистики більшості країн-експортерів зброї. Але більшості статистичних даних бракує суттєвих деталей. Такі дані можна отримати через Програму СІПРІ з питань поставок озброєнь: <<http://www.sipri.org/contents/armstrad/>>.

озброєнь можуть здійснюватися як допомога, на умовах взаємозаліку – і тому не будуть вказані у фінансовій статистиці, залишаючись, однак, важливими передачами бойових потенціалів). СІПРІ використовує систему, в якій вимірювання бойового потенціалу передбачає оцінку технічних параметрів зразка озброєнь. Оцінюються призначення і властивості зразка озброєнь, на підставі чого йому присвоюється індексована вартість – як відносна вартість його бойового потенціалу, порівняно з іншими озброєннями. Це можна зробити за наявності певної кількості опорних точок (орієнтирів), тобто шляхом присвоєння окремим озброєнням фіксованої індексованої вартості. Ці озброєння вважаються типовими, з якими порівнюються всі інші.

Стисло, процес обчислення вартісного тренд-індикатора СІПРІ для конкретних видів озброєнь виглядає наступним чином. Середні величини купівельних цін на зразки окремих видів озброєнь можна отримати з відкритих джерел. Припускається, що така реальна ціна опосередковано відбиває вартість бойового потенціалу системи озброєнь. Наприклад, можна припустити, що бойовий літак, придбаний за \$10 млн., може мати вдвічі більший потенціал, ніж літак, придбаний за \$5 млн., а підводний човен, що коштує \$100 млн., – у 10 разів більший потенціал, ніж військовий літак за \$10 млн. Озброєння, реальна ціна яких відома, використовуються як типові для здійснення оцінок. Озброєння, ціна яких невідома, порівнюються з типовими. Таке порівняння здійснюється в кілька етапів.

1. Опис зразка озброєнь, що оцінюється, порівнюється з описом типових видів озброєнь. У випадку, якщо жоден з типових видів озброєнь не відповідає точно виду, що оцінюється, то підшукується пара з найбільш близькими характеристиками.

2. Стандартні геометричні характеристики та властивості (вага, швидкість, дальність, бойове навантаження) оцінюваного зразка порівнюються з аналогічними характеристиками відповідних типових озброєнь. Наприклад, військовий літак вагою 15 т буде порівнюватися з військовим літаком подібної ваги.

3. Порівнюються інші характеристики: типи електроніки, завантажувальних/розвантажувальних механізмів, двигунів, гусениць чи коліс, складових частин, матеріалів.

4. Озброєння порівнюються з типовим видом озброєнь одного покоління.

Вартість озброєнь, що були у використанні, оцінюється за стандартом – 40% вартості нових озброєнь. Вартість озброєнь, що були у використанні, але суттєво модернізовані чи модифіковані постачальником до здійснення поставки (отже, з відновленим бойовим потенціалом), оцінюється в 66% вартості нових озброєнь. Насправді, може існувати величезна різниця у вартості бойових потенціалів озброєнь, що були у використанні, залежно від умов експлуатації і модифікацій протягом строку служби.

Тренд-індикатор не враховує умов експлуатації озброєнь (наприклад, бойовий літак *F-16*, що використовується в добре злагоджених, підготовлених та організованих збройних силах, має набагато більшу військову цінність, ніж такий самий літак, що використовується у збройних силах держав, що розвиваються; тобто бойові потенціали – ті самі, але ефективність – різна).

Також вважається, що ціни на типові озброєння є реальними, а не охоплюють витрати, які (хоч офіційно і є частиною програми придбання озброєнь) не стосуються безпосередньо самих озброєнь. Наприклад, можлива така ситуація, коли видатки, нібито призначені для виконання складової програми озброєнь, насправді можуть стосуватися додаткового устаткування, запасних частин або розвитку базових технологій, які можуть бути частиною інших програм (без грошових витрат), але для зручності офіційно реєструються лише в одній із них; крім того, такі видатки можуть бути прихованими урядовими субсидіями на підтримку промисловості шляхом виплати суми, більшої, ніж реальна вартість озброєнь.

У випадках, коли такі підсистеми, як радіолокатори або двигуни виготовлені та поставлені постачальниками, які не поставляли платформи, на яких вони встановлені, величина тренд-індикатора зразка озброєння зменшується на величину вартості підсистем. Величина тренд-індикатора складових частин вказується лише стосовно їх постачальника, а не постачальника платформи.

Таблиця 7А.1. Отримувачі основних видів звичайних озброєнь у 2004-2008рр.

Таблиця містить дані про обсяги імпорту основних видів звичайних озброєнь усіх країн/недержавних суб'єктів протягом 2004-2008рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів сукупного імпорту. Дані є вартісними тренд-індикаторами СІПРІ. У правому стовпці наведені частки отримувачів у світовому імпорті озброєнь у 2004-2008рр. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником і відсотками через округлення.

Місце			Обсяги імпорту					% частка,	
2004-2008	2003-2007 ^a	Отримувач	2004	2005	2006	2007	2008	2004-2008	2004-2008
1	1	Китай	3 022	3 468	3 778	1 470	1 241	12 980	11
2	2	Індія	2 305	1 175	1 414	1 445	1 847	8 186	7
3	3	ОАЕ	1 262	2 176	2 014	982	671	7 105	6
4	5	Південна Корея	961	661	1 568	1 834	1 898	6 921	6
5	4	Греція	1 535	377	639	1 745	518	4 813	4
6	6	Ізраїль	844	1 115	1 107	967	524	4 557	4
7	9	США	541	515	578	694	904	3 232	3
8	10	Туреччина	184	998	276	858	723	3 040	3
9	7	Єгипет	601	657	797	770	119	2 944	3
10	8	Австралія	552	538	734	641	344	2 810	2
11	11	Чілі	52	400	1 041	742	543	2 779	2
12	12	Пакистан	385	332	262	605	1 094	2 678	2
13	24	Алжир	272	156	188	471	1 590	2 677	2
14	18	Сінгапур	384	543	47	669	1 014	2 656	2
15	13	Польща	242	97	453	994	611	2 397	2
16	15	Японія	386	301	459	469	578	2 193	2
17	19	Південна Африка	2	181	689	855	312	2 039	2
18	22	Венесуела	13	27	442	824	733	2 039	2
19	14	Велика Британія	243	27	333	722	590	1 915	2
20	16	Італія	441	145	423	451	270	1 730	2
21	17	Тайвань	329	764	625	2	–	1 720	2
22	25	Малайзія	48	55	472	551	529	1 655	1
23	21	Іспанія	241	391	310	306	363	1 610	1
24	27	Норвегія	6	14	469	516	590	1 593	1
25	26	Канада	333	125	129	448	434	1 469	1
26	20	Саудівська Аравія	941	148	185	68	56	1 398	1
27	23	Іран	129	74	462	340	87	1 093	1
28	35	Ірак	45	164	253	268	351	1 082	1
29	28	Німеччина	254	225	386	72	104	1 041	1
30	29	Румунія	274	535	111	56	37	1 012	1
31	40	В'єтнам	260	333	42	1	250	886	1
32	31	Ємен	312	306	60	160	44	881	1
33	30	Індонезія	86	31	58	402	290	867	1
34	47	Австрія	55	21	–	340	434	851	1
35	34	Бразилія	117	230	171	166	156	839	1
36	32	Перу	47	368	193	172	–	779	1
37	38	Йорданія	150	32	77	179	336	774	1
38	36	Данія	216	105	130	227	90	770	1
39	33	Чехія	7	622	51	15	17	712	1
40	37	Нідерланди	153	106	87	200	152	698	1
41	45	Португалія	67	131	218	60	183	657	1
42	41	Швейцарія	185	164	82	131	32	594	1
43	39	Судан	299	96	65	28	94	582	1

Місце			Обсяги імпорту					% частка,	
2004-2008	2003-2007 ^a	Отримувач	2004	2005	2006	2007	2008	2004-2008	2004-2008
44	43	Ерїтрея	290	281	–	10	–	581	1
45	44	Оман	41	164	281	4	66	555	0
46	42	Фінляндія	68	88	114	111	142	523	0
47	46	Угорщина	3	13	277	192	5	490	0
48	53	Грузія	45	71	100	161	63	440	0
49	48	Мексика	303	47	53	11	–	414	0
50	50	Азербайджан	3	45	142	210	1	401	0
51	60	Болгарія	12	158	20	43	127	360	0
52	63	Бельгія	18	0	4	161	171	354	0
53	51	Швеція	48	62	125	85	21	341	0
54	55	Бангладеш	33	29	214	54	10	340	0
55	54	Кувейт	1	19	–	276	–	296	0
56	56	Колумбія	18	15	18	113	131	296	0
57	57	Франція	93	–	54	63	68	277	0
58	58	Білорусь	–	6	254	–	–	260	0
59	52	Таїланд	117	61	44	8	12	241	0
60	61	Аргентина	162	4	17	25	32	239	0
61	62	Казахстан	47	42	46	82	3	220	0
62	84	Еквадор	13	45	15	2	133	208	0
63	49	Ефіопія	207	–	–	–	–	207	0
64	81	Афганістан	–	31	3	35	134	204	0
65	64	Марокко	–	90	48	32	32	203	0
66	71	Шрі-Ланка	26	25	42	22	75	190	0
67	65	Туніс	–	168	2	–	7	177	0
68	66	Бахрейн	10	63	63	26	2	164	0
69	79	Намібія	13	–	72	6	66	157	0
70	67	Вірменія	151	–	–	1	–	152	0
71	73	Литва	58	15	45	4	26	148	0
72	59	Нова Зеландія	50	8	5	71	4	138	0
73	76	Латвія	15	7	11	51	44	128	0
74	80	Сирія	19	7	18	–	81	125	0
75	75	Кенія	–	25	–	89	8	122	0
76	69	Ангола	9	40	7	29	37	121	0
77	96	Хорватія	8	–	–	14	99	121	0
78	74	НАТО	–	–	116	–	–	116	0
79	83	Естонія	7	16	6	30	50	109	0
80	77	Росія	–	–	5	100	–	105	0
81	78	Філіппіни	40	14	20	16	11	101	0
82	70	Нігерія	10	–	14	54	17	95	0
83	106	Уругвай	–	20	7	3	63	93	0
84	101	Чад	–	–	19	19	36	75	0
85	92	Габон	5	–	23	21	21	70	0
86	91	Ірландія	20	4	11	17	16	67	0
87	93	Албанія	–	42	–	5	13	60	0
88	88	АС	–	51	8	–	–	59	0
89	97	Екваторіальна Гвінея	8	–	–	36	14	58	0
90	86	Кіпр	–	20	26	12	–	58	0
91	72	М'янма	11	23	21	1	–	55	0

Місце		Отримувач	Обсяги імпорту						2004-2008	% частка, 2004-2008
2004-2008	2003-2007 ^a		2004	2005	2006	2007	2008			
92	89	Камбоджа	–	–	14	40	–	54	0	
93	90	Гана	33	0	0	13	–	47	0	
94	100	Ямайка	–	13	25	3	2	43	0	
95	98	Сенегал	–	14	8	19	–	42	0	
96	87	Зімбабве	–	20	20	–	–	40	0	
97	117	Барбадос	–	–	–	13	25	38	0	
98	95	Непал	32	5	–	–	–	37	0	
99	94	Уганда	8	17	5	–	3	33	0	
100	99	Словенія	15	2	2	5	8	33	0	
101	103	ДРК	15	–	17	–	–	32	0	
102	104	Домініканська Республіка	27	2	–	–	–	29	0	
103	102	Північна Корея	9	5	5	5	5	29	0	
104	107	Замбія	–	0	23	3	–	26	0	
105	108	Буркіна-Фасо	–	19	1	4	–	24	0	
106	109	Малі	–	13	–	8	–	21	0	
107	110	Болівія	1	9	5	5	–	21	0	
108	85	Танзанія	–	9	9	0	–	18	0	
109	113	Руанда	–	–	3	15	–	18	0	
110	114	Мальта	–	18	–	–	–	18	0	
111	82	Кот-д'Івуар	14	–	–	–	–	14	0	
112	152	Монголія	–	–	–	–	14	14	0	
113	116	Таджикистан	–	–	13	–	–	13	0	
114	150	Гватемала	–	–	–	–	12	12	0	
115	118	Джібуті	4	8	–	–	–	12	0	
116	120	Ліван/Хезбола ^b	1	0	9	–	–	10	0	
117	121	Мавританія	6	–	4	–	–	10	0	
118	122	Сьєрра-Леоне	–	–	10	–	–	10	0	
119	105	Туркменістан	10	–	–	–	–	10	0	
120	111	Киргизстан	5	3	2	–	–	10	0	
121	123	Сейшельські Острови	–	10	–	–	–	10	0	
122	124	ЦАР	–	–	9	–	–	9	0	
123	112	Ботсвана	9	–	–	–	–	9	0	
124	126	Гамбія	7	–	–	–	–	7	0	
125	115	Нігер	–	–	0	–	7	7	0	
126	128	Камерун	–	5	0	0	–	6	0	
127	148	Комори	–	–	–	–	5	5	0	
128	68	Лівія	–	–	3	3	–	5	0	
129	129	Словаччина	–	4	–	1	–	5	0	
130	134	Бенін	–	–	–	3	2	5	0	
131	131	Конго	–	4	0	0	–	4	0	
132	132	Парагвай	4	1	–	–	–	4	0	
133	125	Сальвадор	–	–	–	–	4	4	0	
134	130	Лаос	–	4	–	–	–	4	0	
135	133	Ліван	–	1	–	3	–	3	0	
136	136	ООН	1	1	1	–	–	3	0	
137	135	Бруней	0	1	2	–	–	3	0	
138	137	Лесото	1	–	1	–	–	2	0	

Місце			Обсяги імпорту						% частка,	
2004-2008	2003-2007 ^a	Отримувач	2004	2005	2006	2007	2008	2004-2008	2004-2008	
139	138	Палестинська Автономія	–	–	–	2	–	2	0	
140	141	Багамські Острови	–	–	–	1	–	1	0	
141	143	Гаїті	–	–	–	1	–	1	0	
142	149	Гайана	–	–	–	–	0	0	0	
143	144	Сомалі/СІС ^b	–	–	0	–	–	0	0	
144	151	Гондурас	–	–	–	–	0	0	0	
145	145	Македонія	–	–	0	–	–	0	0	
146	146	Шрі-Ланка/ТВТЕ ^b	–	0	–	–	–	0	0	
147	147	Бутан	0	–	–	–	–	0	0	
–	–	Невідомий отримувач ^c	–	–	–	1	–	1	0	
Всього			20 963	20 933	24 439	25 370	22 681	114 386	100	

“–” – нуль; 0 – менше 0,5; АС – Африканський Союз; ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об’єднані Арабські Емірати; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

Примітки: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних видів звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням вартісного тренд-індикатора див. на сайті Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: URL <<http://www.sipri.org/contents/armstrad/atmethods.html>>.

^a Місця отримувачів у 2003-2007рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2008* внаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

^b Поставлені до країни озброєння отримані недержавними суб’єктами або повстанськими угрупованнями: ТВТЕ – Тигри визволення Таміл Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*); СІС – Союз ісламських судів (*Union of Islamic Courts, UIC*).

^c Одна чи кілька невідомих країн або повстанських угруповань.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь; <<http://armstrade.sipri.org>>.

Таблиця 7А.2. Постачальники основних видів звичайних озброєнь у 2004-2008рр.

Таблиця містить дані про обсяги експорту основних видів звичайних озброєнь усіх країн і недержавних суб'єктів протягом 2004-2008рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів сукупного експорту. Дані є вартісними тренд-індикаторами СІПРІ. У правому стовпці наведені частки постачальників у світовому експорті озброєнь у 2004-2008рр. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником і відсотками через округлення.

Місце		Постачальник	Обсяги експорту					2004-2008	% частка, 2004-2008
2004-2008	2003-2007 ^a		2004	2005	2006	2007	2008		
1	1	США	6 648	6 786	7 394	7 914	6 159	34 901	31
2	2	Росія	6 353	5 485	6 186	4 559	5 953	28 536	25
3	3	Німеччина	1 048	1 899	2 406	3 260	2 837	11 450	10
4	4	Франція	2 224	1 617	1 541	2 639	1 585	9 607	8
5	5	Велика Британія	1 169	919	871	1 098	1 075	5 132	4
6	6	Нідерланди	208	580	1 221	1 241	554	3 803	3
7	7	Італія	200	806	621	649	484	2 761	4
8	12	Іспанія	56	133	757	554	623	2 123	2
9	8	Україна	209	308	559	774	233	2 083	2
10	9	Швеція	286	538	420	388	380	2 012	2
11	11	Ізраїль	593	313	278	414	410	2 007	2
12	10	Китай	253	248	583	396	428	1 908	2
13	13	Канада	300	229	231	348	215	1 322	1
14	14	Швейцарія	219	203	217	245	378	1 262	1
15	19	Бельгія	47	171	58	19	408	704	1
16	15	Польща	43	17	236	157	96	549	0
17	17	Південна Корея	29	48	94	138	141	450	0
18	18	Південна Африка	71	24	135	102	95	427	0
19	25	Фінляндія	21	27	97	24	76	244	0
20	22	Чорногорія ^b	91	117	–	208	0
21	21	Туреччина	20	41	66	45	29	200	0
22	24	Білорусь	50	24	35	12	72	193	0
23	20	Данія	173	1	1	5	12	192	0
24	28	Австрія	3	3	62	89	30	186	0
25	16	Узбекистан	170	4	–	–	–	174	0
26	23	Чехія	1	68	45	26	20	159	0
27	31	Бразилія	44	10	28	26	48	155	0
28	63	Чілі	–	–	–	–	133	133	0
29	30	Лівія	60	45	12	–	9	126	0
30	26	Норвегія	77	12	14	–	–	103	0
31	32	Словаччина	79	–	7	13	3	102	0
32	29	Болгарія	16	66	5	9	5	101	0
33	38	Йорданія	42	17	–	13	20	91	0
34	35	Угорщина	–	82	–	6	–	88	0
35	62	Португалія	–	–	–	–	87	87	0
36	41	Молдова	–	18	3	23	37	82	0
37	36	Індія	26	13	14	21	–	73	0
38	39	Сінгапур	66	3	–	–	1	71	0
39	37	Греція	31	13	23	–	–	67	0
40	33	Австралія	2	50	5	2	6	65	0
41	40	Румунія	–	2	8	32	–	42	0
42	43	Індонезія	25	8	8	–	–	41	0
43	42	Іран	1	1	37	–	2	41	0
44	27	Північна Корея	40	–	–	–	–	40	0

Місце		Постачальник	Обсяги експорту					% частка,	
2004-2008	2003-2007 ^a		2004	2005	2006	2007	2008	2004-2008	2004-2008
45	44	ОАЕ	2	26	7	3	–	38	0
46	45	Пакистан	9	20	–	–	–	29	0
47	46	Казахстан	5	–	12	–	–	18	0
48	34	Киргизстан	–	–	–	–	16	16	0
49	48	В'єтнам	–	–	14	–	–	14	0
50	49	Мальта	10	–	–	–	–	10	0
51	47	Таїланд	8	–	–	–	–	8	0
52	50	Грузія	7	–	–	–	–	7	0
53	51	Венесуела	1	–	5	1	–	7	0
54	52	Сербія ^b	6	–	–	6	0
55	53	Катар	–	–	6	–	–	6	0
56	54	Перу	5	–	–	–	–	5	0
57	55	Сербія і Чорногорія ^b	5	–	5	0
58	56	Філіппіни	–	–	–	4	–	4	0
59	57	Сірія	–	–	3	–	–	3	0
60	58	Нова Зеландія	1	–	–	–	–	1	0
61	59	Оман	–	1	–	–	–	1	0
62	61	Коста-Ріка	–	–	–	–	0	0	0
63	60	Люксембург	–	–	–	0	–	0	0
		Невідомий постачальник ^c	9	55	18	4	23	109	0
Всього			20 963	20 933	24 439	25 370	22 681	114 386	

“–” – нуль; 0 – менше 0,5; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати.

Примітки: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних видів звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням вартісного тренд-індикатора див. на сайті Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь: URL <<http://www.sipri.org/contents/armstrad/atmethods.html>>.

^a Місця постачальників у 2003-2007рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2008* внаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

^b Дані про Сербію і Чорногорію до 2005р. стосуються Союзної держави Сербія і Чорногорія (до лютого 2003р. – Федеративної Республіки Югославія). З 2006р. і далі – Сербії і Чорногорії як окремих держав.

^c Один чи більше невідомих постачальників.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь; <<http://armstrade.sipri.org>>.

Таблиця 7А.4. 10 найкрупніших постачальників основних видів звичайних озброєнь і мiсця призначення за регіонами за період 2004-2008рр. Цифри відбивають питому вагу постачальника в сукупному експорті до регіону. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Про держави, що належать до кожного регіону, див. додаток 5А цього видання. В цій таблиці Туреччина враховується як країна Близького Сходу.

Регіон отримувача	Постачальник									
	США	Росія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Нідерланди	Італія	Швеція	Іспанія	Україна
Африка	<0,5	13	14	1	5	<0,5	5	9	5	15
Північна Африка	<0,5	9	1	<0,5	<0,5	—	<0,5	—	4	2
Африка (крім Північної)	<0,5	4	12	1	5	<0,5	5	9	1	13
Америка	6	7	7	6	36	28	36	2	28	—
Південна Америка	3	7	5	5	10	26	35	1	23	—
Азія та Океанія	37	71	21	36	24	15	10	3	1	29
Центральна Азія	<0,5	1	—	—	—	—	—	—	—	2
Східна Азія	29	46	13	26	9	12	5	<0,5	1	17
Океанія	5	—	6	3	1	2	—	2	—	—
Південна Азія	4	24	2	7	14	1	5	1	—	10
Європа	20	2	42	16	33	50	41	88	66	34
ЄС	19	1	41	16	24	49	40	80	9	1
Близький Схід	37	14	18	41	5	6	8	—	1	18
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Примітки до таблиць 7А.3 та 7А.4: “—” – нуль; <0,5 – від 0 до 0,5; ОАЕ – Об’єднані Арабські Емірати. Джерело таблиць 7А.3 та 7А.4: База даних СІПТІ про поставки озброєнь; <<http://armstrade.sipri.org>>.

Додаток 7Б. Фінансова вартість торгівлі озброєннями

МАРК БРОМЛІ

Таблиця 7Б.1. Фінансова вартість поставок озброєнь за інформацією з урядових і промислових джерел у 1998-2007рр.

Дані наведені в \$ млн., у постійних цінах 2007р. Конвертація в долари здійснена за ринковим валютним курсом звітного року та індексом споживчих цін США (*US consumer price index, CPI*).

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Дані охоплюють
Загалом у світі ^a	45 449	44 022	35 709	30 541	35 311	40 192	46 158	42 469	45 507	51 053	Дані охоплюють
Австралія	11	414	26	60	284	433	Експорт озброєнь (дані за 2003р. – з 1 липня 2003р. по 30 червня 2004р.)
Австрія	295	524	625	404	254	313	22	338	395	1 877	Ліцензії на експорт озброєнь
Бельгія	919	825	864	890	1 243	847	742	338	1 134	1 232	Ліцензії на експорт озброєнь
Бразилія	89	497	216	340	193	55	313	303	362	160	Експорт озброєнь
Канада	361	364	388	448	498	582	543	282	Експорт озброєнь (за винятком США)
Чехія	130	119	97	63	84	106	123	116	120	238	Експорт озброєнь
Данія	80	123	102	139	116	168	268	Ліцензії на експорт озброєнь
Фінляндія	44	53	26	42	59	62	57	136	68	103	Експорт озброєнь
Франція	8 728	5 156	3 039	3 317	4 817	5 464	9 712	5 036	5 203	6 211	Експорт озброєнь
Німеччина	880	1 928	754	385	346	1 696	1 540	2 152	1 773	1 412	Експорт озброєнь (дані стосуються лише "воєнних озброєнь")
Греція	..	60	23	53	57	142	20	38	114	44	Ліцензії на експорт озброєнь
Угорщина	20	11	8	14	12	16	21	23	Експорт озброєнь
Індія	42	22	27	106	77	62	97	83	Експорт озброєнь (дані за 2007р. з 1 квітня 2007р. по 1 березня 2008р.)
Ірландія	28	80	34	57	39	45	37	40	59	45	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	2 197	2 716	2 999	2 950	4 639	3 156	4 062	3 581	4 526	4 300	Експорт озброєнь
Італія	1 424	1 175	670	581	528	801	654	1 097	1 252	1 734	Експорт озброєнь
Південна Корея	187	245	66	234	161	271	461	276	257	844	Експорт озброєнь
Нідерланди	610	485	463	682	488	1 464	851	1 551	1 452	1 196	Ліцензії на експорт озброєнь

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Дані охоплюють
Норвегія	175	196	145	209	331	481	328	405	468	546	Експорт озброєнь
Пакистан	..	37	48	94	115	113	110	212	..	44	Експорт озброєнь
Польща	48	59	92	233	358	383	355	393	Ліцензії на експорт озброєнь
Португалія	21	15	24	20	7	39	23	16	1	37	Експорт озброєнь
Румунія	71	83	46	29	51	78	46	49	103	84	Експорт озброєнь
Росія	3 307	4 220	4 431	4 338	5 556	6 086	6 345	6 504	6 685	7 400	Експорт озброєнь
Словаччина	46	69	53	109	36	48	89	66	83	101	Експорт озброєнь
Південна Африка	149	223	240	236	280	462	465	Ліцензії на експорт озброєнь
Іспанія	232	187	153	242	298	487	553	553	1 090	1 277	Експорт озброєнь
Швеція ^b	562	550	574	347	407	903	1 089	1 226	1 446	1 421	Експорт озброєнь
Швейцарія	187	192	153	179	206	317	355	220	326	387	Експорт озброєнь
Туреччина	102	105	148	157	286	373	215	358	Експорт озброєнь
Велика Британія ^b	4 146	1 976	3 135	2 584	1 628	1 826	2 796	2 685	2 570	4 142	Експорт озброєнь
Україна	382	..	602	585	576	564	700	Експорт озброєнь
США ^b	19 815	20 841	15 491	10 733	11 594	12 522	12 895	12 797	12 930	12 793	Експорт озброєнь

Примітка: Таблиця містить дані лише про ті країни, які надіслали офіційну інформацію про вартість експорту озброєнь за шість з 10 років, у яких вартість експорту перевищувала \$5 млн. За наявності, використовувалися дані безпосередньо про вартість експорту озброєнь. Для окремих країн через відсутність даних про вартість експорту озброєнь, використані дані про вартість ліцензій на експорт. СІПРІ вважає, що експорт наведених у таблиці країн разом становить понад 90% загального експорту звичайних озброєнь. Сума фінансової вартості експорту цих країн практично визначає обсяг усієї світової торгівлі озброєннями. Дані про експорт країн у цій таблиці не обов'язково є порівняльними та можуть ґрунтуватися на різних понятійних апаратах і методологіях.

^a Під час обчислення щорічних узагальнених показників, національні дані беруться за календарний рік, із розрахунку рівномірного розподілу витрат за роками. У випадку відсутності даних, узагальнені показники обчислюються на підставі усередненого темпу змін усієї вибірки даних.

^b Ці країни надають додаткові дані про більшу вартість експорту озброєнь. Див.: <http://www.sipri.org/contents/armstrad/at_gov_ind_data.html>.

Джерела: дані ґрунтуються на оприлюдненій інформації від урядів, офіційних представництв промисловості або відповідях на запити. Повний перелік джерел і доступних фінансових даних про експорт озброєнь див.: <http://www.sipri.org/contents/armstrad/at_gov_ind_data.html>.

8. Світові ядерні сили¹

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО,
ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

I. Вступ

На початку 2009р. вісім ядерних держав мали в розпорядженні майже 8 400 боездатних одиниць ядерної зброї (таблиця 8.1). 2 000 з них утримуються у високих ступенях готовності до застосування (протягом хвилини). Якщо підрахувати всі ядерні боеголовки – в режимах оперативної готовності, активного або неактивного зберігання, резервні та ті, що заплановані до демонтажу, але ще не демонтовані, – то США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан та Ізраїль мають запаси обсягом понад 23 300 боеголовок (таблиці 8.2-8.9).

Усі п'ять ядерних держав, визнаних Договором 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*)², здається, мають наміри зберегти свої ядерні сили та розробляють або вже мають плани їх модернізації. Водночас, у Росії і США тривають процеси скорочення розгорнутих ядерних сил, що залишилися після холодної війни; скорочення відбувається в рамках двох двосторонніх договорів: Договору 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START I*) та Договору 2002р. про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, *Strategic Offensive Reductions Treaty, SORT*)³.

Дані, наведені в розділі, є оцінками, які ґрунтуються на відкритій інформації і містять певні неточності, про що йдеться в посиланнях до таблиць.

Таблиця 8.1. Світові ядерні сили за кількістю боеголовок, станом на січень 2009р.
Усі дані є приблизними.

Країна ^a	Рік першого ядерного випробування	Стратегічні боеголовки	Нестратегічні боеголовки	Всього розгорнутих боеголовок
США	1945	2 202	500	2 702 ^b
Росія	1949	2 787	2 047	4 834 ^c
Велика Британія	1952	160 ^d	–	(160)
Франція	1960	300	–	(300)
Китай	1964	(186)	. ^e	(186)
Індія	1974	–	–	(60-70) ^f
Пакистан	1998	–	–	(60) ^f
Ізраїль	..	–	–	(80) ^f
Всього				(8 392)

¹ Цей розділ подається у вигляді стислих даних про стан ядерних сил у державах, що фактично володіють ядерною зброєю. Повний текст англійською див.: Kile S.N., Fedchenko V., Kristensen H.M., 'World nuclear forces', SIPRI Yearbook 2009: *Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2009), pp.345-379. Головні скорочення наводяться наприкінці розділу.

² Згідно з ДНЯЗ, ядерними державами визнаються лише ті, що виробляли та експлуатували ядерні пристрої до 1 січня 1967р. За цим визначенням, ядерними державами-сторонами ДНЯЗ є Велика Британія, Китай, Росія, Франція і США. Загальний виклад та іншу інформацію про ДНЯЗ див. у додатку А Щорічника СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічнику СІПРІ 2008.

³ Про СНО-I і СНП див. у додатку А Щорічника СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічнику СІПРІ 2008.

() – не точні дані.

^a Північна Корея здійснила випробувальний ядерний вибух у 2006р., але констатації цього факту недостатньо для висновку про наявність у неї безздатної ядерної зброї.

^b Загальні запаси США складають близько 9 400 боєголовок, з яких 5 200 – у сховищі Міністерства оборони (близько 2 700 – безздатних і близько 2 500 – резервних); решту 4 200 боєголовок планується демонтувати до 2022р.

^c Загальні запаси Росії складають 13 тис. боєголовок, з яких 8 166 – резервні або очікують на демонтаж.

^d Окремі боєголовки, якими оснащені британські ПЧ, призначені для виконання оперативно-стратегічних завдань, які раніше поклалися на тактичну ядерну зброю.

^e Реальна кількість безздатних нестратегічних боєголовок Китаю невідома.

^f За оцінками, запаси Індії, Пакистану та Ізраїлю розгорнуті лише частково.

Таблиця 8.2. Ядерні сили США, станом на січень 2009р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік першого розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки * потужність	Кількість боєголовок
Стратегічні сили						2 202
Бомбардувальники ^b		113/60				500
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	93/44	1961	16 000	КРПБ 5-150 Кт	350 ^c
<i>B-2</i>	<i>Spirit</i>	20/16	1994	11 000	Бомби <i>B61-7, -11, B83-1</i>	150 ^d
МБР		450				550
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i>					
	<i>Mk-12^e</i>	(0)	1970	13 000	1-3 * 170 Кт	(0)
	<i>Mk-12A</i>	250	1979	13 000	1-3 * 335 Кт	350
	<i>Mk-21 SERV</i>	200	2006	13 000	1 * 300 Кт	200
АПЧБР/БРПЧ		228				1 152
<i>UGM-133A</i>	<i>Trident II (D-5)^f</i>					
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>7 400	4 * 100 Кт	718
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>7 400	4 * 100 Кт	50
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>7 400	4 x 475 Кт	384
Нестратегічні сили						500
Бомби <i>B61-3, -4^g</i>		..	1979	..	0,3-170 Кт	400
КРМБ <i>Tomahawk</i>		320	1984	2 500	1 x 5-150 Кт	100 ^h
Всього						2 702ⁱ

.. – дані, не придатні до застосування; () – не точні дані; *SERV* – ракети-носії з підвищеною надійністю.

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Для бомбардувальників перша величина у стовпчику “Кількість розгорнутих” є загальною штатною кількістю літаків, у т.ч. учбових, випробувальних і резервних. Друге число – штатна кількість головних сил (*primary mission inventory, PMI*), тобто кількість літаків, призначених для виконання бойових завдань на випадок ядерної чи звичайної війни.

^c Усі сучасні КР зняті з озброєння; загальна кількість КРПБ була скорочена до 528 одиниць, з яких 350 – розгорнуті. На відміну від КРМБ *Tomahawk* (для ударів по наземних цілях, з ядерною боєголовкою, *TLAM/N*), на КРПБ поширюється дія СНО-І та СНП, за якими вони класифікуються як стратегічна зброя.

^d Кількість безздатних авіаційних бомб враховує лише призначені для *B-2A* – головного літака-носія бомб.

^e Боєголовки *W62* (встановлені на МБР *Mk-12*) будуть зняті з озброєння у 2009р. та вилучені зі складу безздатних ракет.

^f Хоча вважається, що *D-5*, згідно з правилами підрахунку, викладеними в СНО-І, можуть нести по вісім боєголовок, підраховано, що ракети у складі ВМС США мають завантажуватися чотирма боєголовками – з метою дотримання визначеної СНП граничної кількості боєголовок. Постачання боєголовок *W76-1* мали розпочатися в жовтні 2008р.

^g Кількість розгорнутих у Європі бомб *B61* протягом 2005-2006рр. була зменшена до приблизно 200 одиниць.

^h Решта 190 боєголовок *W80-0* утримуються в неактивному резерві; програма подовження терміну служби боєголовок припинена. КР *TLAM/N* вже не розгортаються на морі.

ⁱ З урахуванням приблизно 2 500 боєголовок у резерві, загальний обсяг запасу складає близько 5 200 боєголовок. Ще 4 200 боєголовок очікують на демонтаж; крім того, приблизно 15 тис. плутонієвих стрижнів зберігаються на заводі *Pantex* (Техас).

Джерела: бюджетні доповіді, прес-релізи і плани МО та Міністерства енергетики; Державний департамент США, Меморандуми про порозуміння СНО-І, 1990р. - січень 2009р.; документи МО, отримані згідно із Законом про свободу інформації (*Freedom of Information Act*); бесіди авторів з представниками ВПС, ВМС та Міністерства енергетики США; *Proceedings*, праці Інституту ВМС США; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеню вчених-атомників; авторські оцінки.

Таблиця 8.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2009р.

Вид і російська назва (назва за стандартами НАТО/США)	Кількість розгорнутих	Рік першого розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки * потужність	Кількість боеголовок
Стратегічні наступальні сили	620				2 787
Бомбардувальники	77				856
<i>Ту-95МС6 (Bear-H6)</i>	32	1981	6 500- 10 500	6 * КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	192
<i>Ту-95МС16 (Bear-H16)</i>	31	1981	6 500- 10 500	16 * КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	496
<i>Ту-160 (Blackjack)</i>	14	1987	10 500- 13 200	12 * КРПБ <i>AS-15A</i> або УРМД <i>AS-16</i> , бомби	168
МБР ^b	383				1 355
<i>РС-20 Б/В (SS-18 Satan)</i>	68 ^b	1986-1992	11 000- 15 000	10 * 500-750 Кт	680 ^b
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	72	1980	10 000	6 * 500-750 Кт	432
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	180	1985	10 500	1 * 550 Кт	180
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27)</i>	50	1997	10 500	1 * 550 Кт	50
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27)</i>	13	2006	10 500	1 * 550 Кт	13
<i>РС-24 модифікований Тополь-М</i>	0	2009?	10 500	3 * 550 Кт?	0
БРПЧ	160				576
<i>РСМ-50 (SS-N-18 МІ Stingray)</i>	64	1978	6 500	3 * 200 Кт	192
<i>РСМ-54 (SS-N-23 Skiff/Sineva)</i>	96	1986/2007	9 000	4 * 100 Кт	384
<i>РСМ-56 (SS-N-30 Bulava)</i>	0	2010?	>8 050	6 * 100 Кт?	0
Стратегічні оборонні сили					
ПРО ^c	1 968				701
<i>51Т6 (SH-11 Gorgon)</i>	0	1989	—	1 * 1000 Кт	0
<i>53Т6 (SH-08 Gazelle)</i>	68	1986	—	1 * 10 Кт	68
<i>С-300 (SA-10/20 Grumble)</i>	1 900	1980	—	менше 1 Кт	633
Нестратегічні сили^d					
Нестратегічні бомбардувальники наземного базування	524				648
<i>Ту-22М (Backfire)</i>	124	1974	—	2 РПЗ <i>AS-4</i> , бомби	
<i>Су-24 (Fencer)</i>	400	1974	—	2 бомби	
Морська нестратегічна авіація	179				237
<i>Ту-22М (Backfire)</i>	58	1974		2 РПЗ <i>AS-4</i> , бомби	
<i>Су-24 (Fencer)</i>	58	1974		2 бомби	
<i>Бе-12 (Mail)/Іл-38 (May)</i>	63	1967/68		1 глибинна бомба	
КРМБ					
<i>SS-N-9, SS-N-12, SS-N-19, SS-N-21, SS-N-22</i>					276
ПЧР і РЗП					
<i>SS-N-15/16, SA-N-1/3/6</i> , глибинні бомби, торпеди ^d					185
Загалом у стратегічних оборонних і нестратегічних силах					2 047
Всього					4 834^e

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Кілька КРПБ можуть бути типу *РС-20Б (R-36MUTTH* або *SS-18M5)*, що несуть одну 20-Мт боеголовку.

^c Боездатних ракет *SH-11 Gorgon* не залишилося. Системи *SA-10 Grumble*, *SA-12A Gladiator*, *SA-12B Giant* та *C-400 Триумф* можуть використовуватися для боротьби з окремими типами балістичних ракет. Лише третина з 1 900 розгорнутих ракет *SA-10* призначені для оснащення ядерними боеголовками.

^d Ці дані враховують, що лише половина ударної авіації наземного базування може нести ядерну зброю. Не враховується можливість використання торпед з ядерними боеголовками.

^e За оцінками, близько 8 166 боеголовки можуть бути в резерві або очікувати на демонтаж; загальний запас боеголовки становить 13 тис. одиниць.

Джерела: Державний департамент США, Меморандум про порозуміння CHO-I, 1990р. - січень 2009р.; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, Ohio, Mar. 2006); US Central Intelligence Agency, National Intelligence Council, 'Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015' (unclassified summary), Dec. 2001, <<http://www.fas.org/spp/starwars/CIA-NIE.htm>>; US Department of Defense, 'Proliferation: threat and response', Washington, DC, Jan. 2001, <<http://www.fas.org/irp/threat/wmd.htm>>; Клієнтура світових новин (World News Connection), Національна служба технічної інформації (*National Technical Information Service, NTIS*), різні видання Міністерства торгівлі США; Russian Strategic Nuclear Forces, <<http://www.russianforces.org/>>; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), *Воєнний баланс 2007 (The Military Balance 2007)*, Routledge: London, 2007; Cochran, T.B. et al., *Nuclear Weapons Databook Volume IV: Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *Proceedings*, праці Інституту ВМС США; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеню вчених-атомників; авторські оцінки.

Таблиця 8.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2009р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік розгортання	Дальність (км) ^d	Боеголовки * потужність	Кількість боеголовки
БРПЧ						
<i>D-5</i>	<i>Trident II</i>	48	1994	>7 400	1-3 * 100 Кт	185 ^b

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Боеголовками є менше 160 боеголовки; приблизно 144 – призначені для оснащення 48 ракет на трьох з чотирьох ПЧБР. Боеготові запаси можуть складати 185 боеголовки. Лише один ПЧБР, оснащений не більш ніж 48 боеголовками, перебуває в режимі постійного патрулювання.

Джерела: МО Великої Британії, Біла книга, прес-релізи, сайт МО, <<http://www.mod.uk/>>; Палата общин Великої Британії, *Парламентські дебати (Hansard)*; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook, vol.5, British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, Colo., 1994), p.9; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеню вчених-атомників; авторські оцінки.

Таблиця 8.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2009р.

Вид,	Назва	Кількість розгорнутих	Рік першого розгортання	Дальність (км) ^d	Боеголовки * потужність	Кількість боеголовки
Авіація наземного базування						
	<i>Mirage 2000N</i>	60	1988	2 750	1 * 300 Кт РПЗ	50
	<i>Rafale F3</i>	–	(2009)	2 000	1 * ? Кт удосконалена РПЗ	–
Авіація морського базування						
	<i>Super Etendard</i>	24	1978	650	1 * 300 Кт РПЗ	10
	<i>Rafale МК3</i>	–	(2010)	2 000	1 * ? Кт удосконалена РПЗ	–
БРПЧ						
	<i>M45</i>	48	1996	6 000 ^b	4-6 * 100 Кт	240
	<i>M51</i>	–	(2010)	6 000	4-6 * 100 Кт	–
Всього						300^c

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b За даними Комісії Національної Асамблеї з питань національної оборони за 2001р., дальність ракет *M4* та *M45* становить лише 4 000 км.

^c Найближчим часом запаси боєголовок будуть скорочені до приблизно 300 одиниць. Франція не має резерву боєголовок, але може мати невелику кількість запасних.

Джерела: Sarkozy, N., French President, Speech on defence and national security, Porte de Versailles, 17 June 2008, <http://www.defense.gouv.fr/livre_blanc/>; політичні доповіді, прес-релізи, доповіді про стан сил, сайт МО Франції, законопроекти та доповіді Національної Асамблеї Франції; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, Colo., 1994), p.10; видання *Air Actualités*; видання *Aviation Week & Space Technology*; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеню вчених-атомників; авторські оцінки.

Таблиця 8.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2009р.

Вид і китайська назва (назва за стандартом США)	Кількість розгорнутих	Рік першого розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки *потужність	Кількість боєголовок
Стратегічні озброєння					(186)
<i>Ракети наземного базування</i> ^b	134				134
<i>DF-3A (CSS-2)</i>	17	1971	3 100 ^c	1 * 3,3 Мт	17
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	17	1980	5 500	1 * 3,3 Мт	17
<i>DF-5A (CSS-4)</i>	20	1981	13 000	1 * 4-5 Мт	20
<i>DF-21 (CSS-5)</i>	60	1991	2 100 ^c	1 * 200-300 Кт	60
<i>DF-31 (CSS-X-10)</i>	~10	2007	>7 200	1 * ?	10
<i>DF-31A (?)</i>	~10	(2008-2010)	>11 200	1 * ?	10
БРПЧ	(12)				12
<i>JL-1 (CSS-N-3)</i>	(12)	1986	>1 770	1 * 200-300 Кт	(12)
<i>JL-2 (CSS-NX-5)</i>	(36)	(2009-2010)	>7 200	1 * ?	(36)
Авіація ^d	>20				(40)
<i>H-6 (B-6)</i>	20	1965	3 100	1 бомба	(20)
<i>Attack (?)</i>	?	1972-?	?	1 бомба	(20)
Нестратегічні озброєння^e					
КР (<i>DH-10</i>)	150-350	2007	>1500	1 * ?	? ^f
БР малої дальності (<i>DF-15</i> та <i>DF-11</i>)					?
Всього					(186)^g

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b За дальністю дії Китай класифікує ракети наступним чином: малої дальності – <1 000 км; середньої дальності – 1 000-3 000 км; великої дальності – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

^c Дальність дії ракет *DF-3A* та *DF-21A* може бути більшою, ніж повідомляється.

^d Дані про авіацію стосуються лише версій з ядерним оснащенням.

^e Наявність тактичних боєголовок, призначені для оснащення ракет *DF-31*, *DF-31A* та *JL-2*, можуть поширюватися на розробки тактичних боєголовок.

^f *DH-10* оснащена звичайною боєголовкою, але може мати й ядерну. Пуски КР можуть здійснюватися з бомбардувальника *H-6* і з наземних пускових установок.

^g Додаткові боєголовки, призначені для оснащення ракет *DF-31*, *DF-31A* та *JL-2*, можуть утримуватися у сховищах. Загальний запас може становити близько 240 боєголовок.

Джерела: US DOD, Office of the Secretary of Defense, *Military Power of the People's Republic of China*, Annual Report to Congress, various years (DOD: Washington, DC), <<http://www.defenselink.mil/pubs/china.html>>; документи ВПС і Національного центру повітряної та космічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) США; документи Центрального розвідувального управління (*Central Intelligence Agency*) США; US DOD, Office of the Secretary of Defense, 'Proliferation: threat and response', Washington, DC, Jan. 2001, <<http://www.defenselink.mil/pubs/archive.html>>; Kristensen, H.M., Norris, R.S. and McKinzie, M.G., *Chinese Nuclear Forces and U.S. Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists and Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006), <<http://www.fas.org/nuke/guide/china/Book2006.pdf>>; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, Colo., 1994); статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеню вчених-атомників; авторські оцінки.

Таблиця 8.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2009р.

Вид	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
БР наземного базування ^b			
<i>Prithvi I (P-I)</i>	150	800	Прийнята на озброєння в 1994р.; може використовуватись як носій ядерної зброї; розгорнуто менше 50 пускових установок; останні льотні випробування відбулися 9 травня 2007р.
<i>Agni F</i>	>700	1 000	Перші і другі пускові випробування відбулися в жовтні 2007р. та березні 2008р., відповідно; розгорнуті у складі 334 Ракетної групи Сухопутних військ
<i>Agni II</i>	>2 000	1 000	Останні пускові випробування відбулися 29 жовтня 2004р.; прийняті до складу Сухопутних військ, але стан готовності невідомий
<i>Agni III</i>	>3 000	1 500	Розробляється; відбулися три пускові випробування, останнє – 7 травня 2008р.; прийняття на озброєння очікується у 2010-2011рр.
БР морського базування			
<i>Dhanush</i>	350	1 000	Останнє пускове випробування відбулося 30 березня 2007р.; розпочалося прийняття на озброєння
<i>K-15^d</i>	700	500-600	Випробувальний пуск з плавучої бази відбувся 26 лютого 2008р.
Авіація			
<i>Mirage 2000H Vajra</i>	1 850	6 300	За повідомленнями, сертифікований як носій авіаційних ядерних бомб
<i>Jaguar IS Shamsher</i>	1 400	4 760	Окремі з чотирьох авіаційних ескадрилій можуть застосовуватися для доставки ядерної зброї

^a Навантаження ракет може бути зменшене для збільшення дальності. Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Індія розпочала розробку дозвукової КР з дальністю 1 000 км під назвою *Nirbhay* (“Безстрашний”), здатної нести ядерну боеголовку.

^c Розробка першої ракети *Agni I*, відомої зараз як *Agni*, здійснювалася за програмою демонстрації технологій і завершилася в 1996р.

^d За непідтвердженими повідомленнями індійських ЗМІ, перший випробувальний пуск *K-15* (відомої під назвою *Shourya*) з наземної установки, відбувся 12 листопада 2008р.

Джерела: щорічні доповіді та прес-релізи МО Індії; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), Восний баланс 2006-2007 (*The Military Balance 2006-2007*), Routledge: London, 2007; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, Ohio, Mar. 2006), <<http://www.nukestrat.com/us/afn/threat.htm>>; US Central Intelligence Agency, ‘Unclassified report to Congress on the acquisition of technology relating to weapons of mass destruction and advanced conventional munitions, 1 January through 30 June 2002’, Apr. 2003, <http://www.nti.org/e_research/official_docs/cia/cia.html>; US Central Intelligence Agency, National Intelligence Council, ‘Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015’ (unclassified summary), Dec. 2001, <http://www.dni.gov/nic/PDF_GIF_otherprod/missilethreat2001.pdf>; Lennox, D. (ed.), *Jane’s Strategic Weapon Systems* (Jane’s Information Group: Coulsdon, 2004); Консорціум інтернет-ресурсів Збройних сил Індії (*Bharat Rakshak*), <<http://www.bharat-rakshak.com>>; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” у Бюлетені вчених-атомників; авторські оцінки.

Таблиця 8.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2009р.

Вид	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Авіація			
<i>F-16A/B</i>	1 600	4 500	32 літаки у складі трьох ескадрилій; найбільш вірогідно, літаки мають завдання з доставки ядерної зброї
БР			
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	~400	500	Прийняті на озброєння армії Пакистану у 2004р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останні пускові випробування відбулися 13 лютого 2008р.; можливо, є копією М-11, купленої у Китаю в 1990-х роках
<i>Shaheen I (Hatf-4)</i>	>450 ^b	750-1 000	Прийняті на озброєння армії Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останні пускові випробування відбулися 25 січня 2008р.
<i>Shaheen II</i>	2 000	~1 000?	Перше військове пускове випробування відбулося 19 квітня, друге – 21 квітня 2008р. ^c
<i>Ghauri I (Hatf-5)</i>	>1 200	700-1 000	Прийняті на озброєння армії Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; пускові випробування відбулися 1 лютого 2008р.
КР			
<i>Babur (Hatf-7)</i>	700 ^d	..	Розробляється. У 2007р. відбулися три випробувальні пуски з наземної установки (січень, березень і грудень). Розробляються також версії, придатні для пусків з морських і повітряних платформ
<i>Ra'ad (Hatf-8)</i>	350	..	Розробляється у версії повітряного базування; пускові випробування відбулися в серпні 2007р.; другі – 8 травня 2008р.

^a Навантаження ракет може бути зменшене для збільшення дальності. Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b У кількох неофіційних джерелах згадувалася дальність 600-1 500 км.

^c Два пускові випробування підтвердили, що *Shaheen II* готова до застосування.

^d Після 2006р. під час льотних випробувань дальність збільшено з 500 км до 700 км; є наміри збільшити її до 1 000 км.

Джерела: National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, Ohio, Aug. 2003), <<http://www.nukestrat.com/us/afn/NAIC2003rev.pdf>>; US Central Intelligence Agency, Unclassified report to Congress on the acquisition of technology relating to weapons of mass destruction and advanced conventional munitions, 1 January through 30 June 2002', Apr. 2003, <http://www.nti.org/e_research/official_docs/cia/cia.html>; US Central Intelligence Agency, National Intelligence Council, 'Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015' (unclassified summary), Dec. 2001, <http://www.dni.gov/nic/PDF_GIF_otherprod/missilethreat2001.pdf>; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), Воєнний баланс 2006-2007 (*The Military Balance 2006-2007*), Routledge: London, 2007; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеню вчених-атомників; авторські оцінки.

Таблиця 8.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2009р.

Вид	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Авіація ^b			
<i>F-16A/B/C/D/I Falcon</i>	1 600	5 400	За штатом – 205 літаків; вважається, що окремі з них здатні нести ядерну зброю
БР ^c			
<i>Jericho II</i>	1 500-1 800	750-1 000	Близько 50 ракет; перші – розгорнуті в 1990р.; пускові випробування відбулися 27 червня 2001р.
<i>Jericho III</i>	>4 000	1 000-1 300	Пускові випробування відбулися 17 січня 2008р.
ПЧ			
<i>Dolphin</i>			Має бути оснащена КР з ядерною боеголовкою; Ізраїль офіційно заперечує цей факт

^a Навантаження ракет може бути зменшене для збільшення дальності. Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Окремі з 25 ізраїльських літаків *F-15 I* здатні доставляти ядерну зброю на великі відстані.

^c Космічний носій *Shavit*, у разі переобладнання на БР, може доставляти 775-кг навантаження на відстань 4 000 км. Перша ракета *Jericho I*, розгорнута в 1973р., здається, вже є небездатною.

Джерела: Cohen, A. and Burr, W., 'Israel crosses the threshold', *Bulletin of the Atomic Scientists*, May/June 2006, pp.22-30; Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); Lennox, D. (ed.), *Jane's Strategic Weapon Systems* (Jane's Information Group, Ltd: Coulsdon, 2003); Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society*, vol.19, no.3 (July 1990), pp.3-4 (unpublished 'Ballistic missile primer' for an updated analysis, <<http://www.puaf.umd.edu/Fetter/1990-MissilePrimer.pdf>>); статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеню вчених-атомників; авторські оцінки.

II. Ядерні військові можливості Північної Кореї

У світовій спільноті поширена думка про те, що Північна Корея може отримати достатньо плутонію для виготовлення невеликої кількості ядерних боеголовок. Але скільки саме плутонію і боеголовок – залишається спірним питанням⁴. Крім того, піддається сумніву наявність у Північної Кореї потрібних конструкторських можливостей і виробничих потужностей для виготовлення бездатних ядерних боеголовок⁵. У жовтні 2006р. Північна Корея продемонструвала здатність отримання ядерної зброї, здійснивши випробувальний підземний ядерний вибух⁶. Проте, незвичайна для ядерних випробувань низька потужність цього вибуху змусила експертів вважати його невдачею⁷.

⁴ Серед іншого, не досить зрозуміло, чи встигла Північна Корея до прибуття інспекторів МАГАТЕ в 1990р. отримати плутоній з відпрацьованих ядерних стрижнів, знятих з реакторів.

⁵ Sanger, D.E. and Broad, W.J., 'Small blast, or "big deal"? U.S. experts look for clues', *New York Times*, 11 Oct. 2006.

⁶ Федченко В., Хеллгрєн Р. "Ядерні вибухи протягом 1945-2006рр.", *Щорічник СППРІ 2007: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2008, с.502.

⁷ 'CIA says North Korea nuclear test a failure: report', Reuters, 28 Mar. 2007, <<http://www.reuters.com/article/topNews/idUSSEO15521620070328>>.

26 червня 2008р. в рамках Угоди про план денуклеаризації КНДР, укладеної під час Шестисторонніх переговорів, Північна Корея подала офіційну декларацію про свою ядерну програму⁸, в якій визнала наявність запасу плутонію обсягом 30,8 кг (без урахування плутонію, що залишився в паливних стрижнях, на обладнанні заводу в Йонгбені і витраченого під час переробки, а також під час ядерного вибуху)⁹. Задекларована кількість плутонію виявилася нижчою за оцінку Уряду США, але близькою до оцінок неурядових експертів¹⁰. Намагання оцінити реальний стан справ наштовхуються на відмову Північної Кореї допустити інспекції на ядерний об'єкт в Йонгбені та надати потрібну інформацію¹¹.

За інформацією відомого американського вченого, з посиланням на слова північнокорейських посадовців, КНДР вже використала у військових цілях весь задекларований запас плутонію – тобто, можливо, вже виготовила 5-6 ядерних боєголовок (з розрахунку 5 кг плутонію на кожну). Крім діяльності з виділення плутонію, США підозрюють Північну Корею у здійсненні програми збагачення урану з військовими цілями¹². Але окремі аналітики вважають доводи США науково необґрунтованими¹³.

Північна Корея має на озброєнні 500-600 мобільних (на автомобільній тязі) БР малої дальності трьох модифікацій: *Hwasong-5 (Scud B)*, *Hwasong-6 (Scud Mod-C)* та *Hwasong-7 (Scud Mod-D)*, – а також 50-200 мобільних БР *Nodong* середньої дальності¹⁴. Розробляються БР великої дальності – *Taepodong-1, 2*. Більшість фахівців вважають розробку Північною Кореєю ядерних боєголовок, придатних за вагою і габаритами для установки на БР, неможливою¹⁵.

III. Висновки

У 2008р. загальна кількість боєздатної ядерної зброї, розгорнутої в п'яти законно визнаних ядерних державах, зменшилася. Це відбулося переважно завдяки зменшенню ядерних боєголовок, встановлених на ракетах-носіях ядерної зброї в Росії і США – чий запаси становлять 90% світових – у рамках

⁸ Про Шестисторонні переговори див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

⁹ 'North Korea declares 31 kilogrammes of plutonium', *Global Security Newswire*, 24 Oct. 2008, <http://www.globalsecuritynewswire.org/gsn/ts_20081024_4542.php>.

¹⁰ Albright, D., Brannan, P. and Shire, J., 'North Korea's plutonium declaration: a starting point for an initial verification process', Institute for Science and International Security (ISIS) Issue Brief, 10 Jan. 2008, <<http://www.isis-online.org/publications/dpr/>>.

¹¹ Acton, J., 'Definitely, maybe: verifying North Korean denuclearisation', *Jane's Intelligence Review*, vol.20, no.8 (Aug. 2008).

¹² Kessler, G., 'White House voices concern on North Korea and uranium', *Washington Post*, 8 Jan. 2009. У 2007р. представники американської розвідки відмовилися від попередніх заяв про наявність у Північній Кореї прихованої програми збагачення урану.

¹³ Acton, J., 'More on NORK HEU', *Arms Control Wonk*, 14 Jan. 2009, <<http://www.rmscontrolwonk.com/2156/more-on-nork-heu>>. Підозри ґрунтувалися на фактах виявлення слідів збагаченого урану в розплавлених алюмінієвих трубах з демонтованого ядерного реактора, а також на певних документах, наданих Північною Кореєю.

¹⁴ Nuclear Threat Initiative, 'North Korea profile: missile capabilities', Dec. 2006, <http://www.nti.org/e_research/profiles/NK/Missile/62.html>.

¹⁵ Hecker, S.S., 'Report on North Korean nuclear program', Policy Forum Online 06-97A, Nautilus Institute, 15 Nov. 2006, <<http://www.nautilus.org/fora/security/0697Hecker.html>>.

обмежень, запроваджених СНО-І. Проте, скорочення запасів боеголовок у США відбулося переважно на папері – за рахунок передачі їх з балансу МО на баланс Міністерства енергетики.

Попри відновлення у 2008р. публічного інтересу до ядерного роззброєння, всі п'ять ядерних держав, здається, вирішили зберегти свої ядерні арсенали на невизначений час, здійснюючи модернізацію ядерних сил або маючи плани зробити це. Серед держав, що є ядерними *де-факто*, Індія і Пакистан продовжували нарощувати ударні ядерні можливості, тоді як Ізраїль перебував в очікуванні, спостерігаючи за розвитком ядерної програми Ірану. Стосовно ядерних можливостей Північної Кореї зберігалася певна невизначеність.

Скорочення

(А)ПЧ	(Атомний) підводний човен
(А)ПЧБР	(А)ПЧ з балістичними ракетами
АПЧКР	АПЧ з крилатими ракетами
БР	Балістична ракета
ВМС	Військово-морські сили
ВПС	Військово-повітряні сили
БРПЧ	Балістична ракета, що запускається з підводного човна (підводного базування)
КР (МБ/ПБ)	Крилата ракета (морського / повітряного базування)
МБР	Міжконтинентальна балістична ракета
МО	Міністерство оборони
ПРО	Протиракетна оборона
ПЧР	Протичовнова ракета
РЗП	Ракета класу “земля-повітря”
УРМД	Удосконалена ракета малої дальності
?	Невідомо

Додаток 8А. Світові запаси розщеплюваних матеріалів у 2008р.

АЛЕКСАНДР ГЛАССЕР, ЗІ МІН*

Таблиця 8А.1. Світові запаси високозбагаченого урану (ВЗУ) у 2008р.

Країна	Національні запаси (еквівалентні 93% збагаченню, т) ^а	Стан виробництва	Коментарі
Китай	20 ± 4	Припинене в 1987-1989рр.	
Франція ^б	35 ± 6	Припинене на початку 1996р.	У т.ч. 5,1 т задекларованих для цивільного призначення
Індія ^с	0,6 ± 0,3	Продовжується	
Ізраїль ^д	0,1		
Пакистан	2,0 ± 0,4	Продовжується	У т.ч. 100 т, зарезервованих, або 1988р. можливо, ядерного для палива корабельних та інших реакторів; не враховуючи 100 т, що підлягають розбавленню
Росія ^е	770 ± 300	Припинене в 1987р.	У т.ч. 1,4 т задекларованих для цивільного призначення
Велика Британія ^ф	23,3 (задекларовано)	Припинене в 1963р.	
США ^г	508 (задекларовано)	Припинене в 1992р.	У т.ч. 128 т зарезервованих для ядерного палива корабельних і 20 т – інших реакторів, що працюють на ВЗУ; не враховуючи 137 т, що підлягають розбавленню або забороненню як відходи
Неядерні держави ^б	~10		
Всього	~1370^г		Не враховуючи 297 т, що підлягають розбавленню

ВЗУ – високозбагачений уран

^а Більшість з цих матеріалів збагачені до рівня 90-93% вмісту ізотопу урану-235; цей рівень вважається типовим для збройового ВЗУ. Враховані обсяги розбавленого урану (тобто зі зменшенням вмістом ізотопів урану-235) з надлишкових запасів збройового ВЗУ Росії і США, станом на початок і середину 2008р., відповідно. Обчислення національних запасів враховує певну похибку: 20% – загальних запасів Китаю і Пакистану, та військових запасів Франції; 50% – військових запасів Індії; похибка 300 т для загальних запасів Росії обчислена з урахуванням 20% похибки в оцінках загального обсягу виробництва ВЗУ в Росії, величина якого становить 1 500 т.

^б Станом на кінець 2007р., Франція задекларувала в МАГАТЕ 5,1 т ВЗУ цивільного призначення, що на 20% менше, ніж у попередньому році; припускається, що весь матеріал є збройовим ВЗУ з 93% збагаченням, навіть якщо матеріал перебуває в опроміненій формі. 20% похибка стоується лише 30 т військових запасів і не стоується задекларованих 5,1 т.

* Міжнародна експертна група з питань розщеплюваних матеріалів Принстонського Університету.

- c Відомо, що Індія щорічно виробляє до 0,1 т збагаченого до 93% ВЗУ з метою його використання як палива корабельних реакторів.
- d Близько 100 кг збройового ВЗУ могли бути таємно закуплені Ізраїлем у США до 1965р.
- e Станом на червень 2008р., були розбавлені 337 т російського збройового ВЗУ. Величина російського резерву для корабельних реакторів є авторською оцінкою, зробленою, виходячи з розмірів російського флоту.
- f Ця величина враховує 22,9 т ВЗУ, станом на 31 березня 2002р., про збитки під час збагачення яких не повідомляється. Станом на кінець 2007р., Велика Британія задекларувала в МАГАТЕ 1,4 т ВЗУ цивільного призначення. Близько 1 т урану-235 з 22,9 т могли бути використані британськими Військово-Морськими Силами як паливо для корабельних реакторів, починаючи з 1998р.
- g Дані про ВЗУ у США наведені у фактичній вазі, а не в еквіваленті 93% збагачення. Станом на 30 жовтня 1996р., запас США становив 741 т ВЗУ, в т.ч. 620 т урану-235. На сьогодні США підготували для розбавлення 233 т ВЗУ. Станом на середину 2008р., підлягали розбавленню 96 т цього матеріалу; проте, навіряд чи якась частина з цього обсягу була збройовим ВЗУ.
- h У Щорічній доповіді МАГАТЕ за 2007р. визначено 270 установок з виготовлення ВЗУ, що перебувають під всеохопними гарантіями безпеки. Це відповідає наявності 6,75 т урану-235. З урахуванням похібки в оцінках рівнів збагачення, що стосується переважно дослідницьких реакторів, загальний обсяг ВЗУ становить 10 т.
- i Величина, округлена з точністю до 5 т.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2008* (IPFM: Princeton, NJ, Oct. 2008), figure 1.3, p.11; Institute for Science and International Security (ISIS), *Global Stocks of Nuclear Explosive Materials* (ISIS: Washington, DC, Dec. 2003); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997), p.80, table 4.1; **Ізраїль:** Myers, H., 'The real source of Israel's first fissile material', *Arms Control Today*, vol.37, no.8 (Oct. 2007), p.56; Gilinsky, V., 'Israel's bomb', *New York Review of Books*, 13 May 2004; Gilinsky, V., 'Time for more NUMEC information', *Arms Control Today*, vol.38, no.5 (June 2008); **Пакистан:** Hibbs, M., 'Pakistan developed more powerful centrifuges', *Nuclear-Fuel*, vol.32, no.3 (29 Jan. 2007); Hibbs, M., 'P-4 centrifuge raised intelligence concerns about post-1975 data theft', *Nucleonics Week*, 15 Feb. 2007; **Росія:** United States Enrichment Corporation, 'Megaton to megawatts', <<http://www.usec.com/>>; **Велика Британія:** British Ministry of Defence, 'Historical accounting for UK defence highly enriched uranium', London, Mar. 2006, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/CorporatePublications/HealthandSafetyPublications/DepletedUranium/>>; International Atomic Energy Agency (IAEA), Communication received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium, INFIRC/549/Add.8/9, 15 Sep. 2006; **США:** US Department of Energy (DOE), *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, 2001); George, R. and Tousey, D., DOE, 'US highly enriched uranium disposition', Presentation to the Nuclear Energy Institute Nuclear Fuel Supply Forum, Washington, DC, 24 Jan. 2006; George, R., 'U.S. HEU disposition program', Institute of Nuclear Materials Management 49th Annual Meeting, Nashville, TN, 13-17 July 2008; *Non-nuclear weapon states: IAEA, Annual Report 2007* (IAEA: Vienna, 2008), table A4.

Таблиця 8А.2. Світові запаси виділеного плутонію у 2008р.

Країна	Військові запаси, станом на грудень 2007р., (т) ^d	Стан військового виробництва	Запаси в цивільному секторі, станом на грудень 2007р., (т)
Бельгія	0		0 (не враховуючи 1,4 – іноземних власників)
Китай	4 ± 0,8	Припинене в 1991р.	0
Франція	5 ± 1,0	Припинене в 1994р.	54,9 (не враховуючи 27,3 – іноземних власників)
Німеччина	0		15 – у Франції, Німеччині та Великій Британії
Індія ^b	0,68 ± 0,14	Продовжується	6,4
Ізраїль ^c	0,6 ± 0,12	Продовжується	0
Японія	0		46,7 (8,7 – в Японії та 38 – у Франції та Великій Британії разом)
Північна Корея ^d	0,03	Припинене у 2007р.	0
Пакистан ^e	0,09 ± 0,018	Продовжується	0
Росія ^f	145 ± 25 (34-50 задекларовані як надлишкові)	Фактично припинене в 1997р.	44,9
Швейцарія	0		<0,05
Велика Британія ^g	7,9 (4,4 задекларовані як надлишкові)	Припинене в 1989р.	77,7 (враховуючи 0,9 за кордоном, але не враховуючи 26,8 іноземних власників)
США ^h	92 (53,9 задекларовані як надлишкові)	Припинене в 1988р.	0
Всього	<255 (понад 108 задекларовані як надлишкові)		-246

^a Дані про військові запаси плутонію Китаю, Франції, Індії, Ізраїлю та Пакистану наведені з урахуванням 20% похибки.

^b За оцінками, Індія щорічно виробляє на реакторах CIRUS та в м.Дхрува приблизно 30 кг збройового плутонію. У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики Індія відносить до військового сектору знану кількість плутонію, виділеного з відрацьованого палива індійських енергетичних реакторів, врахованого в цій таблиці як матеріал цивільного призначення. 6,4 т плутонію, призначеного для цивільних цілей, не підпадають під гарантії МАГАТЕ в рамках укладеної з Індією спеціальної Угоди про гарантії, підписаної 2 лютого 2009р. Урядом і МАГАТЕ.

^c Відомо, що Ізраїль досі експлуатує реактор для виробництва плутонію в м.Дімона, але використовує його переважно для отримання трітійу.

^d Доповідалося, що в червні 2008р. Північна Корея задекларувала запаси плутонію обсягом 31 кг.

^e За оцінками, Пакистан щорічно виробляє близько 10 кг збройового плутонію на реакторі Хушаб-1. На тому ж майданчику будуються ще два реактори для виробництва плутонію.

^f Росія щорічно виробляє близько 0,5 т збройового плутонію на останньому реакторі, що залишився і працює в мережі енергопостачання. Припинення його роботи планується у 2010р. Росія взяла на себе зобов'язання не використовувати отриманий плутоній для виробництва зброї.

^g Велика Британія задекларувала 82,1 т плутонію, призначеного для мирних цілей (не враховуючи 26,8 т, що знаходяться у Великій Британії в іноземній власності). До задекларованого обсягу належать 4,4 т військового плутонію, визначені як надлишкові. Проте, ці 4,4 т не підпадають під гарантії МАГАТЕ і в наведених тут оцінках їх відносять до військового запасу.

^h У заяві від 30 листопада 2007р. (IAEA INF/CIRC/549) США задекларували 53,9 т плутонію як надлишкові, з точки зору військових цілей. До аналогічної російської заяви INF/CIRC/549 задекларовані надлишкові запаси плутонію не внесені.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2008* (IPFM: Princeton, NJ, Oct. 2008), figure 1.8, p.16; Institute for Science and International Security (ISIS), *Global Stocks of Nuclear Explosive Materials* (ISIS: Washington, DC, Dec. 2003); *Military production status*: Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); US Department of Energy (DOE), 'U.S. removes nine metric tons of plutonium from nuclear weapons stockpile', Press release, 17 Sep. 2007, <[<http://www.energy.gov/nationalsecurity/5500/Documents/](http://www.energy.gov/nationalsecurity/5500/Documents/)>; **Індія:** Estimate based on assuming 50% of India's accumulated heavy-water reactor spent fuel has been reprocessed; Mian, Z. et al., *Fissile Materials in South Asia and the Implications of the U.S.-India Nuclear Deal*, International Panel on Fissile Materials (IPFM) Research Report no. 1 (IPFM: Princeton, NJ, Sep. 2006); **Північна Корея:** Kessler, G., 'Message to U.S. preceded nuclear declaration by North Korea', *Washington Post*, 2 July 2008; **Росія:** Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Russian Federation concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Russian-US Plutonium Management and Disposition Agreement), signed on 1 Sep. 2000.

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями, роззброєння у 2008р.

Розділ 9. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

Розділ 10. Контроль над звичайними озброєннями

Розділ 11. Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою

9. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

ШЕННОН Н.КАЙЛ

I. Вступ

У 2008р. в центрі міжнародних дискусій з питань розповсюдження ядерної зброї перебували ядерні програми трьох держав – Ірану, Північної Кореї і Сирії. Міжнародному агентству з атомної енергії (МАГАТЕ) не вдалося прояснити питання стосовно проведення Іраном науково-дослідних робіт, пов'язаних з ядерною зброєю, що посилило сумніви в достовірності заяв Тегерана про винятково мирний характер його ядерної програми¹. Водночас Іран відмовився виконати кілька резолюцій Ради Безпеки (РБ) ООН, що вимагали від нього припинення програми збагачення урану. У Східній Азії наприкінці року зазнав невдачі процес імплементації угоди, укладеної у 2007р. на Шестисторонніх переговорах про План денуклеаризації (поступового виведення з ладу ядерної інфраструктури) Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї). Результати розслідування, проведеного МАГАТЕ в Сирії, спонукають до висновку, що об'єктом ізраїльського бомбардування у 2007р. був майданчик у віддаленому регіоні країни, на якому будувався незадекларований ядерний реактор.

Сенат Сполучених Штатів ухвалив внесення змін до законодавства США, що дозволили започаткувати реалізацію суперечливої американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики (*Indian-US Civil Nuclear Cooperation Initiative, CNCI*). Цьому передувало рішення Групи ядерних постачальників (ГЯП) про вилучення Індії з числа країн, на ядерні поставки до яких накладені серйозні обмеження². США та Росія продовжили обговорення питань заміни епохального Договору про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991р. (СНО-I, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START-I*), термін чинності якого завершується у грудні 2009р.³ Ці переговори відбуваються згідно з положеннями Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*) на фоні відновлення міжнародного інтересу до ядерного роззброєння⁴. Женевську Конференцію з роззброєння (КР, *Conference on Disarmament*), що зібрала у 2008р. 65 учасників, 12 рік поспіль переслідує

¹ Стислу інформацію про МАГАТЕ та перелік держав-членів див. у додатку А цього видання.

² Про імплементацію *CNCI* див. підрозділ II розділу 11 цього видання.

³ Стислий виклад та іншу інформацію про СНО-I див. у додатку А *Щорічників СІПРІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПРІ 2008*.

⁴ Стислий виклад та іншу інформацію про ДНЯЗ див. у додатку А *Щорічників СІПРІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПРІ 2008*.

невдача у спробах започаткування переговорів з питань глобального договору про скорочення розщеплюваних матеріалів (*global fissile material cut-off treaty*)⁵.

У цьому розділі розглядаються головні події 2008р. у сфері контролю над ядерною зброєю та нерозповсюдження. В підрозділі II окреслюються події, що стосувалися ядерної програми Ірану, а також підсумовуються результати досліджень МАГАТЕ з питань попередньої і поточної ядерної діяльності Тегерана. В підрозділі III аналізується виконання дипломатичної домовленості, досягнутої під час Шестисторонніх переговорів, відповідно до якої Північна Корея взяла на себе зобов'язання відмовитися від ядерної інфраструктури в обмін на преференції в економічній і безпековій сферах. У підрозділі IV наводяться результати інспектування МАГАТЕ підозрілого незадекларованого ядерного об'єкта в Сірійській пустелі. В підрозділі V аналізуються російсько-американські дискусії навколо контролю над ядерною зброєю, а в підрозділі VI – багатосторонні ініціативи з контролю над озброєннями та нерозповсюдження. В підрозділі VII наведені висновки.

II. Іран і занепокоєння ядерним розповсюдженням

На початку 2008р. з'явилося кілька варіантів виходу з глухого кута, до якого зайшло обговорення в РБ ООН ядерної програми Ірану⁶. Іран продовжував ігнорувати вимоги резолюцій РБ №1696, №1737 і №1747 про негайне припинення всієї діяльності зі збагачення урану та виділення плутонію⁷, а також відмовлявся від вжиття ряду запропонованих заходів, зокрема ратифікації і виконання Додаткового протоколу до Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії, що, з точки зору Правління МАГАТЕ, є необхідною умовою відновлення впевненості міжнародної спільноти у винятково мирному характері ядерної програми Тегерана⁸.

3 березня 2008р. РБ ухвалила Резолюцію №1803, в якій висловлено жаль з приводу відмови Ірану “повністю та остаточно зупинити всю діяльність, пов'язану зі збагаченням і переробкою урану, а також усі проекти, пов'язані

⁵ Стислу інформацію про КР і перелік її держав-учасниць див. у додатку А цього видання.

⁶ Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”, *Щорічник СППРІ 2008: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009, с.299-300.

⁷ Резолюції РБ ООН №1696 від 31 липня 2006р., №1737 від 23 грудня 2006р., №1747 від 24 березня 2007р. див. на сайті ООН: <<http://www.un.org/sc/>>.

⁸ Іран належить до держав, які першими підписали ДНЯЗ 1968р. – як держава, що не володіє ядерною зброєю. Його Угода з МАГАТЕ про всеохопні гарантії (*INFCIRC/214*) набула чинності 15 травня 1974р. У грудні 2003р. Тегеран підписав Додатковий протокол до цієї Угоди, згідно з яким інспектори МАГАТЕ отримали додаткові повноваження на розслідування можливої незадекларованої діяльності. В лютому 2006р. Правління МАГАТЕ проголосувало за передачу звіту про ядерну програму Ірану до РБ ООН, висловивши “серйозне занепокоєння” численними фактами порушень і невиконання Тегераном зобов'язань у рамках Угоди про гарантії. На знак протесту проти цього рішення Іран заявив про припинення виконання Додаткового протоколу, який ще мав пройти процедуру ратифікації в Парламенті Ірану (Меджлісі). Див.: IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement in the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2006/14, 4 Feb. 2006. Згадані документи МАГАТЕ див. на сайті Агентства: <<http://www.iaea.org/>>.

з важкою водою”⁹. Нова Резолюція дещо посилила санкції, запроваджені на виконання ст.41 Статуту ООН резолюціями №1737 і №1747 і спрямовані проти ядерної програми Ірану та його програми розробки балістичних ракет¹⁰. Резолюція розширила коло обмежень на поставки, пов’язані з ядерними технологіями, з метою охоплення всього переліку обладнання та матеріалів, поставки яких регулюються ГЯП¹¹. Крім того, Резолюція №1803 поширила фінансові санкції, запроваджені резолюціями №1737 і №1747, на певне коло фізичних і юридичних осіб, у т.ч. підставні компанії і підрядників, які підозрюються в тому, що “беруть участь у чутливій з точки зору розповсюдження ядерній діяльності Ірану чи розробці ним систем доставки ядерної зброї, безпосередньо пов’язані з цією діяльністю або надають їй підтримку”. Крім того, Резолюція надала право державам здійснювати “у своїх аеропортах і морських портах” огляд вантажів, що перевозяться повітряними або морськими суднами, якими володіють або які експлуатують певні іранські компанії; ці заходи вживаються, якщо є “розумні підстави вважати”, що вантаж містить товари, заборонені резолюціями, якими запроваджуються санкції¹². Іранські офіційні особи піддали Резолюцію №1803 гострій критиці, розцінивши її як “несправедливе рішення”, в якому РБ перевищила повноваження, визначені Статутом ООН¹³.

Переглянута пропозиція групи “5+1”

Одночасно з прийняттям Резолюції №1803 міністри закордонних справ держав “5+1” (Велика п’ятірка, тобто п’ять постійних членів РБ – Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція, – а також Німеччина) оприлюднили заяву, в якій ще раз підтвердили прихильність до дипломатичного врегулювання ядерної проблеми Ірану; ця заява відкрила перед Тегераном “суттєві можливості” для отримання політичних, безпекових та економічних переваг¹⁴. Пізніше ці держави погодилися запропонувати Ірану переглянутий пакет економічних і політичних стимулів, взявши за основу пропозицію, зроблену Тегерану в червні 2006р., яка мала на меті переконати іранський народ у перевагах, що

⁹ Резолюція РБ ООН №1803 від 3 березня 2008р.

¹⁰ Глава VII Статуту ООН стосується “протидії загрозам миру, порушенням миру та актам агресії”. Ст.41 дозволяє вживати невоєнних заходів. Статут ООН підписаний 26 червня 1945р., набув чинності 24 жовтня 1945р. Текст Статуту див. на сайті ООН: <<http://www.un.org/aboutun/charter/>>.

¹¹ Про діяльність ГЯП див. розділ 11 цього видання.

¹² Окремі держави-члени ООН висловили застереження стосовно цього положення через можливість збройного протистояння внаслідок його застосування. Див.: Crail, P., ‘Security Council adopts more Iran sanctions’, *Arms Control Today*, vol.38, no.3 (Apr. 2008).

¹³ Khazaee, M., Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations, Statement reproduced in United Nations, Security Council, ‘Security Council tightens restrictions on Iran’s proliferation-sensitive nuclear activities, increases vigilance over Iranian banks, has states inspect cargo’, SC/9268, 3 Mar. 2008, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/sc9268.doc.htm>>.

¹⁴ Statement by the foreign ministers of China, France, Germany, Russia, the United Kingdom and the United States with support of the High Representative of the European Union, S096/08, New York, 3 Mar. 2008, <<http://www.consilium.europa.eu/App/Solana/list.aspx?id=246&bid=109&page=arch&archDate=2008&archMonth=3>>.

можуть бути отримані в результаті призупинення програми збагачення урану¹⁵. Попередню пропозицію Іран відхилив, аргументуючи своє невдоволення тим, що тимчасове призупинення збагачення урану, яке мається на увазі державами “5+1”, фактично, означає скасування ядерної програми загалом¹⁶.

Переглянута пропозиція групи “5+1” була представлена в Тегерані Високим представником ЄС з питань Спільної зовнішньої політики та політики безпеки Х.Соланою (*Javier Solana*). В ній визначалася схема потенційного співробітництва з Іраном у таких галузях, як транспорт і розвиток інфраструктури, ядерна енергетика, цивільна авіація, сільське господарство та регіональна безпека¹⁷. Держави “5+1” ще раз підтвердили право Ірану розвивати ядерну енергетику в мирних цілях “відповідно до зобов’язань у рамках ДНЯЗ” і пообіцяли, що “сприйматимуть ядерну програму Ірану так само, як і програму будь-якої держави-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, – як тільки буде відновлена міжнародна впевненість у винятково мирному характері ядерної програми Ірану”¹⁸. Вони також зобов’язалися підтримати будівництво в Ірані легководного ядерного реактора та надати Ірану юридично зобов’язуючі гарантії постачання ядерного палива. Крім того, пропозиція містила зобов’язання з підтримки – “мірою поступового відновлення міжнародної довіри” – науково-дослідних робіт у галузі ядерної енергетики¹⁹. Але, разом з невирішеними питаннями дотримання Угоди про гарантії, залишилося не зрозумілим – чи передбачає останнє зобов’язання можливість проведення Іраном наукових досліджень і розробок, наприклад, з питань центрифугової технології. Х.Солана запропонував запровадити шеститижневий період “обопільного заморожування” (*freeze-to-freeze period*), протягом якого сторони повинні: Іран – не розширяти збагачувальну програму; держави “5+1” – не застосовувати додаткових санкцій РБ, – розробляючи разом практичні механізми відновлення переговорного процесу.

Оновлений державами “5+1” пакет економічних і політичних стимулів викликав неоднозначну реакцію з боку Тегерана. Хоча відкрито цей пакет не було відкинуто, іранські високопосадовці дали зрозуміти, що Іран не скорочуватиме мирну ядерну діяльність, на яку він має законне право, в т.ч. збагачення урану²⁰. Водночас, секретар Верховної ради національної безпеки Ірану

¹⁵ Associated Press, ‘Agreement reached on incentives for Iran on nuclear program’, *Los Angeles Times*, 2 May 2008.

¹⁶ Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”, *Щорічник СІПІ 2007: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2008, с.455-456.

¹⁷ IAEA, Communication dated 25 June 2008 received from the Resident Representative of the United Kingdom to the Agency concerning a letter and offer of 12 June 2008 delivered to the Islamic Republic of Iran, Information Circular INF/CIRC/730, 1 July 2008.

¹⁸ IAEA, INF/CIRC/730 (посилання 17). При цьому, в червні 2006р. американські офіційні особи зазначали, що для відновлення міжнародної довіри Ірану буде потрібно багато років.

¹⁹ IAEA, INF/CIRC/730 (посилання 17).

²⁰ ‘Iran will only talk on common points with 5+1’, *Tehran Times*, 13 July 2008; Sciolino, E., ‘Iran responds obliquely to nuclear plan’, *New York Times*, 5 July 2008.

(*Iran's Supreme National Security Council*) С.Джалілі (*Saeed Jalili*) зауважив, що у пропозиції держав “5+1” та іранських пропозиціях, висунутих у травні 2008р., які мають на меті розв’язання ядерного спору, є ряд “спільних пунктів”, що може бути основою для нових переговорів²¹. Як основу всеохопних і “конструктивних” переговорів з країнами “5+1” Тегеран назвав три широкі сфери потенційного співробітництва: політика та безпека; економіка; ядерна енергетика та нерозповсюдження²². Підкреслювалася також важливість сприяння розвитку ядерної енергетики та забезпеченню нерозповсюдження. Але при цьому Іран не згадував про свою ядерну програму або про будь-які зобов’язання, які він мав би взяти на себе, включаючи головну проблему – призупинення збагачення урану.

19 липня 2008р. представники від Ірану та держав “5+1” зустрілися в Женеві (Швейцарія) для обговорення переглянутої пакетної пропозиції групи “5+1”. У зустрічі брав участь заступник Державного секретаря США В.Бернс (*William Burns*), чия присутність засвідчила найвищий, починаючи з 1979р., рівень офіційних контактів між Іраном і США²³. Держави “5+1” вдалися до тиску на Іран з метою змусити його прийняти формулу “обопільного заморожування” – що мало стати виявленням доброї волі та передумовою початку переговорів про пакетну пропозицію. Попри це, як повідомлялося, С.Джалілі, головний представник Ірану на переговорах, уникав відповідей на питання про можливість тимчасового заморожування іранської збагачувальної програми²⁴. Коментарі інших іранських офіційних осіб наштотували на думку, що позиція Тегерана стосовно призупинення збагачення урану не змінилася. 30 липня Верховний лідер Ірану аятола А.Хамені (*Ali Khamenei*) заявив, що країна рухатиметься “чітким курсом” подовження ядерних робіт, у т.ч. збагачення урану²⁵.

27 вересня 2008р., невдовзі після оприлюднення доповіді Генерального директора МАГАТЕ М.Ель-Барадея про значний прогрес Ірану у виконанні збагачувальної програми з використанням центрифуг, РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію №1835, в якій закликала Іран “повністю і без зволікань виконати зобов’язання”, визначені в попередніх резолюціях²⁶. Подія збіглася в часі з появою ознак поглиблення розбіжностей всередині Великої п’ятірки з приводу шляхів реалізації побудованої за принципом “батоба і пряника” стратегії розв’язання ядерних проблем Ірану. Підтвердивши прихильність до

²¹ “‘Constructive’ nuclear talks require change in U.S. policy”, *Tehran Times*, 19 July 2008.

²² IAEA, Communication dated 16 June 2008 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the ‘Islamic Republic of Iran’s proposed package for constructive negotiation’, Information Circular INFCIRC/729, 18 June 2008.

²³ ‘US attends historic Iran meeting’, BBC News, 29 July 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7515104.stm>>.

²⁴ Kessler, G., ‘Iran nuclear talks end without agreement’, *Washington Post*, 19 July 2008.

²⁵ Islamic Republic News Agency (IRNA). Supreme Leader: Iranians determined to follow up their clear path’, 30 July 2008, <<http://www1.irna.ir/en/news/view/line-22/0807302434170510.htm>>; Bowley, G., ‘Iran leader committed to nuclear path’, *International Herald Tribune*, 30 July 2008.

²⁶ Резолюція РБ ООН №1835 від 27 вересня 2008р. На відміну від чотирьох попередніх резолюцій стосовно Ірану, вона не спрямована на виконання Глави VII Статуту ООН (посилання 10).

попередніх резолюцій, РБ ООН не запровадила додаткових санкцій до Ірану та не вдалася до заяв про можливість посилення каральних заходів у відповідь на невиконання Тегераном цих резолюцій. Як повідомлялося, Китай і Росія відхилили заклики Великої Британії, США і Франції про внесення до тексту Резолюції №1835 нових санкцій²⁷. Крім того, Індонезія як непостійний представник РБ, зробила заяву про можливість підтримання нею лише такої резолюції стосовно Ірану, яка “запроваджуватиме стимули, а не створюватиме перешкоди для переговорів”²⁸. Відсутність консенсусу стосовно шляхів реагування на проблемну ядерну діяльність Ірану змусила США та їх союзників розпочати обговорення додаткових санкцій проти Ірану поза РБ²⁹.

Безвихідна ситуація, в якій опинилися дипломатія у розв’язанні проблеми ядерної програми Ірану, підвищила серйозність намірів Ізраїлю вдатися до силових варіантів протидії ядерному розповсюдженню, попри певні застереження США з цього приводу. Політичні лідери Ізраїлю заявили, що їм не залишили іншої альтернативи, крім застосування збройної сили, на випадок, якщо Іран продовжить збагачення урану. Навчання Військово-повітряних сил Ізраїлю над Середземним морем у червні 2008р. може розглядатись як реальна репетиція широкомасштабної атаки на ядерні установки та інші об’єкти Ірану³⁰. Навпаки, оприлюднення в листопаді 2007р. несекретної частини останньої оцінки Національної розвідки США ядерної програми Ірану, в якій “з великою впевненістю” зроблено висновок про те, що Іран на той момент не виконував ядерної програми з військовими цілями, була сприйнята широкими колами як така, що руйнує політичну підтримку військової операції США проти іранської ядерної програми³¹. Як повідомлялося, Президент США Дж.Буш відхилив у 2008р. прохання Ізраїлю про поставку американських “бункерних” бомб, якими Ізраїль мав намір урадити ядерні установки Ірану³².

Оцінка Генеральним директором МАГАТЕ ядерної програми Ірану

19 листопада 2008р. М.Ель-Барадей оприлюднив останню із серії доповідей для Правління МАГАТЕ стосовно успіхів Агентства в перевірці виконання Іраном Угоди про всеохопні гарантії, а також оцінки ступеня відповідності

²⁷ MacFarquhar, N., ‘Security Council presses Iran on nuclear program’, *New York Times*, 27 Sep. 2008.

²⁸ United Nations, Security Council, ‘Security Council reaffirms earlier resolutions on Iran’s uranium enrichment, calls on country to comply with obligations “fully and without delay”’, SC/9459, 27 Sep. 2008, <<http://un.org/News/Press/docs/2008/sc9459.doc.htm>>.

²⁹ Crail, P., ‘West may seek alternative sanctions on Iran’, *Arms Control Today*, vol.38, no.9 (Nov. 2008).

³⁰ ‘Israeli minister threatens Iran’, BBC News, 6 June 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7440472.stm>>; Gordon, M.R. and Schmitt, E., ‘U.S. says Israeli exercise seemed directed at Iran’, *New York Times*, 20 June 2008.

³¹ US Office of the Director of National Intelligence, *Iran: Nuclear Intentions and Capabilities*, National Intelligence Estimate (National Intelligence Council: Washington, DC, Nov. 2007), <http://www.dni.gov/press_releases_2007_4.htm>, Key judgement A.

³² Sanger, D.E., ‘U.S. rejected aid for Israeli raid on Iranian nuclear site’, *New York Times*, 10 Jan. 2009.

ситуації в Ірані резолюціям РБ ООН №1737, №1747 і №1803³³. В Доповіді зроблено два головні висновки: Іран не призупинив ні діяльність, пов'язану зі збагаченням урану, ні будівництво важководного реактора в Араку, як того вимагали резолюції РБ; МАГАТЕ виявилось не спроможним досягти будь-якого суттєвого прогресу в розслідуванні зв'язків ядерної діяльності Ірану з можливими військовими намірами.

Прогрес у програмі центрифугового збагачення урану та будівництві реактора

У доповіді М.Ель-Барадея повідомляється, що Іран або встановлює, або вже запустив в експлуатацію приблизно 6 000 газових центрифуг першого покоління (типу *IR-1*) на підземному паливному збагачувальному заводі (*Fuel Enrichment Plant, FEP*) поблизу Натанца³⁴. Іранські інженери пропускали гексафторид урану (UF_6) через один повністю зібраний центрифуговий модуль, до складу якого належать 18 каскадів по 164 центрифуги (загальна кількість центрифуг – 2 952)³⁵. На майданчику також здійснювався монтаж другого 18-каскадного модуля, в якому п'ять каскадів вже доведені до робочого стану, а монтаж решти 13 каскадів продовжувався. Згідно з наданою Іраном у 2008р. інформацією про швидкість обробки UF_6 , іранські фахівці досягли значного покращення, порівняно з 2007р., технічних характеристик та експлуатаційної стабільності роботи центрифуг *IR-1*³⁶. У жовтні 2008р. Іран поінформував МАГАТЕ, що у 2009р. він започаткує монтаж ще 3 000 центрифуг³⁷.

М.Ель-Барадей також повідомив, що Іран продовжив розробку та тестування невеликої кількості центрифуг наступного покоління (*IR-2* та *IR-3*) на пілотному збагачувальному заводі (*Pilot Fuel Enrichment Plant, PFEP*) в Натанці³⁸. Існують підтвердження того, що кілька моделей центрифуги *IR-2* є іранською модифікацією пакистанської центрифуги *P-2*, таємно отриманої Тегераном

³³ IAEA, Board of Governors, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran', Report by the Director General, GOV/2008/59, 19 Nov. 2008.

³⁴ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), pp.1-2.

³⁵ Природний уран містить понад 99% ізотопів урану-238 (*U-238*), а концентрація ізотопів урану-235 (*U-235*) в ньому не перевищує 1%. Низькозбагачений уран (НЗУ), який використовують у реакторах, збагачений ізотопами *U-235* у діапазоні 0,72-20% (типовий рівень збагачення 3-5%). Високозбагачений уран (ВЗУ) – це уран, рівень збагачення якого ізотопами *U-235* перевищує 20%. Збройовим ВЗУ вважається уран, збагачення якого ізотопами *U-235* перевищує 90%. Першим етапом іранської центрифугової технології збагачення урану є отримання з жовтого кеку (концентрату уранової руди) газоподібного UF_6 . На наступному етапі цю речовину пропускають через каскад центрифуг, які, використовуючи різницю в масах ізотопів урану, поступово підвищують концентрацію *U-235*. Див.: Krass, A.S. et al., SIPRI, *Uranium Enrichment and Nuclear Weapon Proliferation* (Taylor & Francis: London, 1983), pp.1-11.

³⁶ Albright, D., Shirer, J. and Brannan, P., 'IAEA report on Iran: enriched uranium output steady; centrifuge numbers expected to increase dramatically; Arak reactor verification blocked', Institute for Science and International Security (ISIS) Issue Brief, 19 Nov. 2008, <<http://www.isis-online.org/publications/iran/>>.

³⁷ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), p.2.

³⁸ Там само.

у 1990-х роках через мережу А.Хана (*A.Khan*)³⁹. Але на цей час бракує відкритої інформації про технічні характеристики нових моделей центрифуг⁴⁰.

У доповіді М.Ель-Барадея також повідомляється, що виробництво Іраном UF_6 швидкими темпами продовжується на установці з переробки урану (*Uranium Conversion Facility, UCF*) в м.Ісфаган⁴¹. Обсяг накопиченого запасу UF_6 дозволяє припустити, що установка працювала майже на повну потужність. Але, за деякими повідомленнями, наприкінці 2008р. в Ірані закінчився запас імпортованого уранового жовтого кеку, використаного для отримання переважної частини запасів UF_6 . Попри зусилля Ірану з розвитку власних уранових шахт, обсягів уранової руди власного видобутку для отримання UF_6 у кількостях, необхідних для виконання програми центрифугового збагачення урану, за окремими оцінками, йому не вистачить⁴². Іранські офіційні особи спростували такі повідомлення та запевнили, що країна має поклади уранової руди, достатні для забезпечення власної ядерної діяльності⁴³.

З моменту започаткування робіт зі збагачення урану в лютому 2007р., станом на 7 листопада 2008р., Іран виробив приблизно 630 кг низькозбагаченого урану (НЗУ)⁴⁴. На думку окремих аналітиків, цей показник свідчить про наближення Тегерана до критичної межі, за якою він матиме достатній обсяг НЗУ – за оцінками, 700-800 кг – для швидкого виготовлення такої кількості високозбагаченого урану (ВЗУ), яка потрібна для створення ядерної зброї⁴⁵. Інші аналітики попереджали, що зазначена межа є лише символічним показником, оскільки весь ядерний матеріал і встановлені каскади центрифуг перебувають під наглядом та опікою МАГАТЕ, і будь-яка спроба Ірану “вирватися” з-під контролю та розпочати виробництво збройового ВЗУ стане сигналом тривоги для міжнародної спільноти⁴⁶.

На додаток до виконання програми збагачення урану Іран продовжує будівництво важководного реактора *IR-40* поблизу м.Арак з тепловою потужністю 40 МВт. У доповіді М.Ель-Барадея повідомляється, що в жовтні 2008р. Іран відмовився надати дозвіл на інспектування цього об'єкта з метою проведення запланованої перевірки інформації про його конструкцію (*Design Information Verification, DIV*)⁴⁷. Відмова Ірану впливала з його рішення,

³⁹ Під мережею А.Хана мається на увазі мережа нелегального розповсюдження ядерних матеріалів і технологій, створена пакистанським вченим А.Ханом. Див.: Fitzpatrick, M. (ed.), *Nuclear Black Markets: Pakistan, A. Q. Khan and the Rise of Proliferation Networks*, International Institute for Strategic Studies (IISS) Strategic Dossier (Routledge: Abingdon, 2007).

⁴⁰ Broad, W.J., ‘A tantalizing look at Iran’s nuclear program’, *New York Times*, 29 Apr. 2008.

⁴¹ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), р.3.

⁴² Pagnamenta, R., Evans, M. and Halpin, T., ‘Iran in scramble for fresh uranium supplies’, *The Times*, 24 Jan. 2009.

⁴³ Nuclear Threat Initiative (NTI), ‘Iran denies uranium yellowcake shortage’, *Global Security Newswire*, 30 Jan. 2009, <http://gsn.nti.org/gsn/nw_20090130_7747.php>.

⁴⁴ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), р.1.

⁴⁵ Albright, Shirer and Brannan (посилання 36). Див. також посилання 35.

⁴⁶ Broad, W.J. and Sanger, D.E., ‘Iran said to have nuclear fuel for one weapon’, *New York Times*, 19 Nov. 2008.

⁴⁷ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), р.2. Серед іншого, зазначеною перевіркою мала бути підтверджена або спростована інформація Ірану про те, що “гаряча камера” установки, суміжна з реактором, не буде використовуватися для виділення плутонію.

прийнятого в березні 2007р., – в односторонньому порядку призупинити чинність Додаткової угоди про гарантії стосовно своєчасного надання інформації про конструкцію установок, що перебувають під гарантіями (змінений текст пункту 3.1 Додаткової угоди)⁴⁸. За словами М.Ель-Барадея, внаслідок цього рішення Ірану, інформація МАГАТЕ про стан реактора обмежується даними, отриманими завдяки супутниковим зйомкам⁴⁹.

Патова ситуація навколо можливої військової ядерної діяльності Ірану

У доповіді М.Ель-Барадея повідомлялося, що інспектори МАГАТЕ були позбавлені можливості вирішувати ряд “питань, що викликають серйозне занепокоєння”⁵⁰. Він закликав Тегеран розширити співробітництво у виконанні наступних завдань: виявлення джерел походження документа, знайденого інспекторами в Ірані у 2005р., в якому описуються пов’язані з виробництвом компонентів ядерної зброї технологічні процеси лиття збагаченого і збідненого металевого урану до напівсферичних форм; оцінка ролі іранських військових органів у закупівлях продукції для ядерної програми Ірану; аналіз участі іранських оборонних підприємств у виробництві ядерного обладнання та компонентів; перевірка інформації про виконання Іраном досліджень, пов’язаних з певними аспектами розробки ядерної зброї⁵¹.

Раніше М.Ель-Барадей вже заявляв, що виконання останнього з наведених завдань – перевірки інформації про виконання Іраном досліджень з розробки ядерної зброї – є проблемою, у розв’язанні якої МАГАТЕ потрібні пояснення і співпраця з Тегераном. На брифінгу для Правління МАГАТЕ 25 лютого 2008р. О.Хейнонен (*Olli Heinonen*), заступник Генерального директора Агентства з питань гарантій, окреслив коло підозрілих досліджень⁵²: операції з переробки діоксиду урану на тетрафторид урану (“зелену сіль”); інженерно-конструкторські розробки головної частини балістичної ракети *Shahab-3*, спрямовані, очевидно, на перетворення її на носій ядерної зброї; експерименти із симетричною детонацією потужних напівсферичних вибухових зарядів, що безпосередньо використовуються у виробництві ядерної зброї імпульсивного типу. О.Хейнонен розповів Правлінню МАГАТЕ про залежність проектів від рішень державних органів, а також про підзвітність у рамках проектів перед підрозділами матеріально-технічного забезпечення у структурі Міністерства оборони і Збройних сил Ірану⁵³. У вересні 2008р.

⁴⁸ Кайл (посилання 6), с.300-301.

⁴⁹ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), р.2. М.Ель-Барадей підтвердив позицію МАГАТЕ, що пункт 3.1 стосується надання проектної інформації, а не частоти перевірок візитів, і що “право МАГАТЕ на здійснення *DIV* має постійний характер” і не залежить від стадії будівництва установки.

⁵⁰ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), р.4.

⁵¹ Там само, pp.3-4.

⁵² Institute for Science and International Security (ISIS), ‘Briefing notes from February 2008 IAEA meeting regarding Iran’s nuclear program’, ISIS Report, 11 Apr. 2008, <<http://www.isis-online.org/publications/iran/>>.

⁵³ Institute for Science and International Security (ISIS) (посилання 52).

М.Ель-Барадей повідомив, що Іран, можливо, отримав “іноземну допомогу” у проведенні експериментів з потужною вибухівкою⁵⁴. За даними ЗМІ з посиланням на офіційних представників МАГАТЕ, ці експерименти пов’язують з російським вченим, який працював на Іран без дозволу російського Уряду⁵⁵.

За інформацією М.Ель-Барадея, МАГАТЕ так і не вдалося підтвердити відомості про військову ядерну діяльність Ірану. Розслідування, проведені Агентством, базувалися на даних з іранських документів, а також наданих окремими державами-членами МАГАТЕ⁵⁶. Раніше М.Ель-Барадей відзначав, що ці дані, “отримані з багатьох джерел у різний час, є досить детальними та в цілому виглядають несуперечливими”⁵⁷.

Протягом 2008р. Іран продовжував категорично заперечувати причетність до розробок ядерної зброї. Іранські офіційні особи або ігнорували документи, що містили інформацію про підозрілі дослідження, заявляючи, що вони [документи] підроблені або сфабриковані, або, будучи змушеними визнати деякі факти, наполягали на тому, що вони [факти] жодним чином не пов’язані з ядерною зброєю. Крім того, Тегеран заявив, що ніколи не погодиться вносити питання підозрілих досліджень до Плану діяльності, ухваленого Іраном і МАГАТЕ у 2007р.⁵⁸ Натомість, як жест доброї волі, Іран погодився “розглянути та поінформувати Агентство про результати власної перевірки” даних про підозрілі дослідження – після того, як МАГАТЕ надасть Ірану всі відповідні документи. Водночас, Іран зазначив, що він не зобов’язаний надавати інспекторам МАГАТЕ доступ до осіб, які могли б повідомити додаткову інформацію про деякі підозрілі дослідження. Крім того, Іран поскаржився, що МАГАТЕ не надав йому оригінали документів, підробку або фабрикацію яких він міг би довести⁵⁹.

Наприкінці 2008р. поглибилися протиріччя між Іраном і МАГАТЕ з приводу підозрілих досліджень та інших проблем. М.Ель-Барадей висловив

⁵⁴ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran’, Report by the Director General, GOV/2008/38, 15 Sep. 2008.

⁵⁵ Sciolino, E., ‘Nuclear aid by Russia to Iranians suspected’, *New York Times*, 9 Oct. 2008.

⁵⁶ Як повідомлялося, документи, надані двома державами-членами МАГАТЕ, доповнили знайдену в переносному комп’ютері інформацію про дослідження Ірану з питань конструкції ядерної зброї та ракетної боеголовки.

⁵⁷ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007) and 1803 (2008) in the Islamic Republic of Iran’, Report by the Director General, GOV/2008/15, 26 May 2008, p.4.

⁵⁸ IAEA, Communication dated 3 October 2008 received from the Resident Representative of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the Safeguards Implementation Report for 2007, Information Circular INFCIRC/739, 9 Oct. 2008. У серпні 2007р. Іран і МАГАТЕ ухвалили План дій, в якому визначено методи та терміни вирішення шести проблемних питань, виявлених під час вивчення МАГАТЕ попередньої ядерної діяльності Ірану та пов’язаних з виконанням ним Угоди про гарантії. Див.: IAEA, Communication dated 27 August 2007 from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the ‘Understandings of the Islamic Republic of Iran and the IAEA on the modalities of resolution of the outstanding issues’, Information Circular INFCIRC/711, 27 Aug. 2007. Про План дій див.: Кайл (посилання 6), с.304-306.

⁵⁹ IAEA, GOV/2008/59 (посилання 33), p.4.

жаль у зв'язку з недостатнім рівнем співпраці Ірану, зокрема в наданні доступу МАГАТЕ до відповідної документації і персоналу⁶⁰. Він підкреслив, що доки Іран не забезпечить більшу прозорість ядерної діяльності та набуття чинності Додатковим протоколом, МАГАТЕ не зможе “забезпечити надійну впевненість у відсутності в Ірані незадекларованих ядерних матеріалів і ядерної діяльності”⁶¹.

III. Припинення ядерної програми Північної Кореї

Протягом 2008р. виник ряд суперечностей, що поставили під загрозу виконання Плану дій з денуклеаризації Північної Кореї, узгодженого в лютому 2007р. на Шестисторонніх переговорах між Китаєм, Північною Кореєю, Південною Кореєю, Росією, США та Японією (“Шістка”)⁶². План розцінювався як прорив у реалізації ухваленої “Шісткою” у 2005р. Спільної заяви про принципи майбутніх переговорів, спрямованих на “здійснення в мирний спосіб підконтрольної денуклеаризації Корейського півострова”⁶³. Планом визначалася послідовність обопільних кроків за принципом “дія у відповідь на дію”, що мали прокласти шлях до контрольованого припинення Північною Кореєю ядерної програми⁶⁴. Після процедурної затримки, в липні 2007р. Північна Корея виконала зобов'язання зупинити та опломбувати дослідницький графітовий реактор потужністю 5 МВт, лабораторію з переробки відпрацьованого палива, а також завод з виробництва ядерного палива зі складу ядерного комплексу в Йонгбені⁶⁵.

У жовтні 2007р. “Шістка” шляхом оприлюднення заяви про “дії на другому етапі” ще раз підтвердила актуальність Плану дій і скоригувала його. Північна Корея погодилася вивести з ладу ядерні установки в Йонгбені та до 31 грудня 2007р. надати “повну та коректну декларацію про всі свої ядерні програми”⁶⁶. Інші учасники переговорів пообіцяли надати економічну, енергетичну та гуманітарну допомогу. Крім того, США зобов'язалися започаткувати процес скасування запроваджених проти Північної Кореї фінансових і торговельних санкцій⁶⁷. Домовленості, досягнуті в жовтні 2007р.,

⁶⁰ Там само.

⁶¹ IAEA, GOV/2008/38 (посилання 54), р.4.

⁶² Шестисторонні переговори розпочалися у 2003р. – як результат дипломатичної ініціативи Китаю, спрямованої на подолання розбіжностей в підходах до реагування на підозри у виконанні Північною Кореєю ядерної програми з військовими цілями. Див.: Zissis, C. and Bajoria, J., ‘The Six-Party Talks on North Korea’s nuclear program’, Background, US Council on Foreign Relations, 14 Oct. 2008, <<http://www.cfr.org/publication/13593>>.

⁶³ US Department of State, ‘Joint statement of the fourth round of the Six-Party Talks Beijing, September 19, 2005’, 19 Sep. 2005, <<http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2005/53490.htm>>.

⁶⁴ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Initial actions for the implementation of the Joint Statement’, 13 Feb. 2007, <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx/t297463.htm>>.

⁶⁵ IAEA, Board of Governors and General Conference, ‘Application of safeguards in the Democratic People’s Republic of Korea (DPRK)’, Report by the Director General, GOV/2007/45-GC(51)/19, 17 Aug. 2007.

⁶⁶ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Second-phase actions for the implementation of the joint statement’, 3 Oct. 2007, <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx/t369084.htm>>.

⁶⁷ Chinese Ministry of Foreign Affairs (посилання 66).

безпосередньо не торкалися двох дискусійних питань, порушених у заявах США: про виконання Північною Кореєю незадекларованої програми збагачення урану і про таємне надання Пхеньяном допомоги в ядерній сфері іншим країнам, зокрема Сирії (див. підрозділ IV)⁶⁸. У 2002р. звинувачення з боку США в тому, що Північна Корея перейшла до другого етапу прихованої збагачувальної програми (від якого розвідувальне співтовариство США пізніше відмовилося), призвело до скасування Рамкової угоди 1994р. між Північною Кореєю і США та офіційного виходу наступного року Північної Кореї із ДНЯЗ⁶⁹.

2008р. розпочався спором між Північною Кореєю і США навколо дотримання Пхеньяном термінів подання декларації про ядерну програму – до 31 грудня 2007р. Північна Корея наполягала на тому, що вона виконала свої зобов'язання: “завершила роботи з підготовки доповіді про ядерну декларацію” в листопаді 2007р. і започаткувала консультації зі США стосовно її змісту⁷⁰. Водночас Північна Корея заявила про уповільнення процесу вилучення відпрацьованих паливних стрижнів з дослідницького реактора в Йонгбені (ключової завершальної операції з виведення з ладу реактора) у відповідь на затримку постачання мазуту іншими сторонами угоди, а також на невиконання США зобов'язання розпочати процес скасування санкцій проти Північної Кореї⁷¹. Офіційні особи США відхилили заяву Пхеньяна про повне виконання ним зобов'язань у рамках домовленостей, ухвалених у жовтні 2007р. Помічник Державного секретаря США з питань Східної Азії та Тихоокеанського регіону К.Хілл (*Christopher Hill*) заявив, що Уряд Північної Кореї не надав “повної” декларації, а надіслана в листопаді 2007р. доповідь оминула ключові питання – про збагачення урану та допомогу Сирії в ядерній сфері⁷².

За повідомленнями, 8 квітня 2008р. на зустрічі в Сінгапурі К.Хілл і Кім Гі Гван (*Kim Gye Gwan*), віце-міністр із закордонних справ і головний переговорник від Північної Кореї з ядерних питань, досягли компромісної домовленості, згідно з якою Пхеньян мав офіційно задекларувати свою ядерну програму, в т.ч. надати дані про кількість виробленого плутонію⁷³. Крім того, Північна

⁶⁸ US Department of State, ‘On-the-record briefing: Assistant Secretary of State for East Asian and Pacific Affairs and Head of the U.S. Delegation to the Six-Party Talks Christopher R. Hill’, Remarks, Washington, DC, 3 Oct. 2007, <<http://2001-2009.state.gov/p/eap/rls/rm/2007/93234.htm>>.

⁶⁹ Kerr, P., ‘Doubts rise on North Korea’s uranium-enrichment program’, *Arms Control Today*, vol.37, no.3 (Apr. 2007). Про скасування Рамкової угоди див.: Kile, S.N., ‘Nuclear arms control, non-proliferation and missile defence’, *SIPRI Yearbook 2003: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2003), pp.578-592.

⁷⁰ Korean Central News Agency (KCNA), ‘DPRK Foreign Ministry spokesman on issue of implementation of October 3 agreement’, 4 Jan. 2007, <<http://www.kcna.co.jp/item/2008/200801/news01/05.htm>>.

⁷¹ Korean Central News Agency (посилання 70). У листопаді 2007р. північнокорейські та американські експерти розробили план виводу з ладу трьох установок у Йонгбені, який складався з 10 окремих кроків. Попередня затримка з вилученням відпрацьованих паливних стрижнів була спричинена проблемами забезпечення радіаційної безпеки під час зберігання відходів у зоні реактора. Див.: Кайл (посилання 6), с.315-317.

⁷² Harden, B., ‘All nuclear efforts disclosed, N. Korea says’, *Washington Post*, 5 Jan. 2008.

⁷³ Sevastopulo, D., ‘US softens demands on North Korea’, *Financial Times*, 14 Apr. 2008.

Корея мала завершити виведення з ладу ядерних установок у Йонгбені в рамках підготовки до їх повного демонтажу. В конфіденційній частині домовленості Північна Корея погодилася “визнати” стурбованість США стосовно її незадекларованої програми збагачення урану, не коментуючи реальні причини цієї стурбованості⁷⁴. Ця двостороння домовленість змусила Північну Корею передати до США понад 18 тис. сторінок документів, датованих ще 1986р., з хронологією експлуатації дослідницького реактора та пов’язаних з ним установок у Йонгбені⁷⁵. Американські експерти розпочали кропіткий процес вивчення документів як перший крок в опису історії ядерної діяльності Північної Кореї, в т.ч. виробництва плутонію, а також порівняння отриманих результатів з попередніми оцінками розвідувальних органів США⁷⁶.

26 червня 2008р. Пхеньян надіслав до Китаю офіційну декларацію про ядерну програму. Як повідомлялося, в декларації Північної Кореї увага зосереджувалася на діяльності з виробництва плутонію. Згідно з повідомленнями преси, КНДР задекларувала 31 кг виділеного плутонію⁷⁷. Про можливості з виготовлення ядерних боезарядів при цьому не згадувалося, але, за попередніми заявами американських офіційних осіб, така оцінка “буде зроблена на наступному етапі”⁷⁸. Також у декларації не було прямої відповіді на питання, що непокоїли США, – про можливу діяльність зі збагачення урану та допомогу Сирії в отриманні нею ядерної зброї. Але, за повідомленнями, в конфіденційному документі, виданому незадовго до декларації, Пхеньян визнав занепокоєння США з цих питань⁷⁹.

Того ж дня, коли Пхеньян надіслав ядерну декларацію, Президент США Дж.Буш скасував санкції проти Північної Кореї, запроваджені згідно із законом “Про торгівлю з неприятелем” (*Trading with the Enemy Act*) 1917р.⁸⁰ Це дало змогу запровадити Сполученим Штатам додаткові види допомоги, а таким міжнародним інституціям, як Світовий банк, – додаткові кредити. Президент Дж.Буш також оголосив, що він поінформує Конгрес США про намір упродовж 45 днів вилучити Північну Корею зі списку держав-спонсорів тероризму. У відповідь на критику США за недостатні зусилля з примушення Пхеньяна

⁷⁴ Sevastopulo (посилання 73).

⁷⁵ US Department of State, ‘Update on the Six-Party Talks’, Fact sheet, 10 May 2008, <<http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2008/may/104558.htm>>.

⁷⁶ Strobel, W.P., ‘North Korean nuclear documents challenge CIA assertions’, McClatchy Newspapers, 28 May 2008, <http://www.mcclatchydc.com/staff/warren_strobel/story/38814.html>.

⁷⁷ Nuclear Threat Initiative (NTI), ‘North Korea declares 31 kilograms of plutonium’, Global Security Newswire, 24 Oct. 2008, <http://www.nti.org/d_newswire/issues/2008_10_24.html>.

⁷⁸ Hill, C.R., ‘Morning walk-through at Six-Party talks’, US Department of State, 24 June 2008, <<http://2001-2009.state.gov/p/eap/rls/rm/2008/06/106202.htm>>. Про арсенал ядерної зброї Північної Кореї див. розділ 8 цього видання.

⁷⁹ Kessler, G., ‘Message to U.S. preceded nuclear declaration by North Korea’, *Washington Post*, 2 July 2008.

⁸⁰ The White House, ‘President Bush discusses North Korea’, Transcript, 26 June 2008, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/06/20080626-9.html>>; Bush, G.W., ‘Termination of the exercise of authorities under the Trading with the Enemy Act with respect to North Korea’, Proclamation, 26 June 2008, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/06/20080626-7.html>>; Trading with the Enemy Act of 1917, 6 Oct. 1917, as subsequently amended, United States Code Title 12, Section 95a.

надати повну інформацію про масштаби ядерної діяльності, Державний секретар США К.Райс (*Condoleezza Rice*) зробила заяву, що забезпечення відмови Північної Кореї від виробництва плутонію як головного напрямку її ядерних зусиль” є найближчою метою Вашингтона⁸¹.

Під час липневого раунду Шестисторонніх переговорів, який завершився 12 липня 2008р., було розглянуте спірне питання про способи верифікації північнокорейської ядерної декларації. Учасники переговорів оприлюднили заяву, в якій окреслили загальні засади механізму верифікації, що передбачав “відвідування об’єктів, розгляд документів, бесіди з технічним персоналом, а також інші одностайно ухвалені заходи”⁸². В заяві зазначалося, що в заходах, за необхідності, братиме участь МАГАТЕ, виконуючи консультативні функції. Сторони утворили Робочу групу з питань денуклеаризації – з метою обговорення конкретних верифікаційних заходів. Але наступні переговори були припинені через розбіжності між Північною Кореєю і п’ятьма іншими державами стосовно масштабів згаданих заходів. Пхеньян відхилив пропозиції, згідно з якими зовнішні інспектори отримували широкий доступ до вивчення різних аспектів північнокорейської ядерної програми, в т.ч. виробництва ядерної зброї⁸³. Ще однією причиною розбіжностей між Північною Кореєю та іншими учасникам переговорів була роль МАГАТЕ у процесі верифікації, яку Пхеньян намагався мінімізувати.

Ситуація з переговорами ускладнювалася наполяганням Вашингтона запровадити “жорсткий верифікаційний режим” ще до вилучення Північної Кореї зі списку держав-спонсорів тероризму⁸⁴. За повідомленням преси, влітку 2008р. офіційні представники США передали північнокорейським колегам проект протоколу, яким передбачалося надати інспекторам дуже великі повноваження⁸⁵. Згідно з цими пропозиціями, інспектуванню підлягали будь-які пункти на території Північної Кореї, а інспекторам мав бути забезпечений “повний доступ до будь-якого майданчика, об’єкта або місця”, які можуть бути пов’язані з ядерною програмою, – включаючи військові об’єкти, попри наявність або відсутність таких об’єктів у декларації КНДР. Запропонований Вашингтоном проект містив також вимогу “повного доступу до всіх матеріалів” на майданчиках, які могли бути пов’язані з ядерною діяльністю в минулому; при цьому, інспекторам мала бути надана можливість неодноразово відвідувати майданчики з метою збору та аналізу проб. Положення про запровадження масштабних інспекцій, що містилися в підготовленому Вашингтоном

⁸¹ Rice, C., ‘Diplomacy is working on North Korea’, *Wall Street Journal*, 26 June 2008.

⁸² Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Press communiqué of the heads of delegation meeting of the sixth round of the Six-Party Talks’, 12 July 2008, <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx/t456096.htm>>.

⁸³ Crail, P., ‘Verification dispute stalls NK nuclear talks’, *Arms Control Today*, vol.38, no.7 (Sep. 2008).

⁸⁴ Kellerhals, M. D., ‘North Korea must provide a verification plan, U.S. officials say’, *America.gov*, US Department of State, 12 Aug. 2008

<<http://www.america.gov/st/peacesec-english/2008/August/0080812122740dmslahrellek0.5498316.html>>.

⁸⁵ Kessler, G., ‘Far-reaching U.S. plan impaired N. Korea deal’, *Washington Post*, 26 Sep. 2008.

проекті протоколу, викликали, за повідомленнями, неоднозначне ставлення до них офіційних осіб США. Деякі з них вважали ці положення ключовим випробуванням істинності намірів Пхеньяна; інші – попереджали про неприйнятність для Пхеньяна надто широких прав інспекторів.

Дії США викликали жорстку реакцію з боку Північної Кореї, яка вдалася до погрози розірвати Угоду про План дій з денуклеаризації країни. 26 серпня 2008р. Міністр закордонних справ КНДР оприлюднив заяву, в якій стверджував, що “в жодній домовленості, досягнутій між шістьма сторонами” або між Північною Кореєю і США не зазначено, що умовою вилучення Північної Кореї зі списку санкцій США є верифікація ядерної декларації⁸⁶. В заяві засуджувався намір США пов’язати ці дві проблеми як спроба тиску на Північну Корею з метою домогтися від неї дозволу на “допуск до будь-яких територій у КНДР інспекцій для збору та аналізу зразків”⁸⁷. Водночас запропоновані верифікаційні заходи були розцінені як неприйнятне порушення суверенітету держави. Крім того, в заяві наголошувалося, що з огляду на вимоги США, Північна Корея призупинила завершальні роботи з виведення з ладу ядерних установок у Йонгбені. Наприкінці вересня 2008р. МАГАТЕ повідомило, що Пхеньян заборонив доступ інспекторам Агентства до радіохімічної лабораторії і запропонував МАГАТЕ зняти з її устаткування свої печатки та вилучити спостережне обладнання з її майданчика – у зв’язку з підготовкою до відновлення діяльності лабораторії з переробки плутонію⁸⁸.

Перспектива невідвортної відмови від Угоди про План дій викликала, за посередництва Китаю, спалах дипломатичної активності, спрямованої на врятування досягнутих домовленостей. В результаті, 11 жовтня 2008р. США оголосили, що вони умовно вилучили КНДР зі списку держав-спонсорів тероризму, очікуючи, що Пхеньян відновить виведення з ладу ядерних установок і погодиться із запровадженням дієвого механізму верифікації⁸⁹. Північна Корея підтвердила факт досягнення порозуміння зі США з питань верифікації. У відповідь на вилучення Вашингтоном Північної Кореї з “чорного” списку, Пхеньян відновив роботи з виведення з ладу ядерних установок у Йонгбені та дозволив інспекторам МАГАТЕ повернутися до країни⁹⁰.

Але прорив у взаємовідносинах виявився нетривалим, зокрема через суперечливі інтерпретації Північною Кореєю і США результатів досягнутої за посередництва Китаю домовленості. Згідно з висновками Державного департаменту США, домовленість, крім згаданих вище кроків, передбачала кілька положень,

⁸⁶ Korean Central News Agency (KCNA), ‘Foreign Ministry’s spokesman on DPRK’s decision to suspend activities to disable nuclear facilities’, 26 Aug. 2008, <<http://www.kcna.co.jp/item/2008/200808/news08/27.htm>>.

⁸⁷ Korean Central News Agency (посилання 86).

⁸⁸ IAEA, ‘IAEA removes seals from plant in Yongbyon’, Press Release 2008/13, 24 Sep. 2008, <<http://www.iaea.org/NewsCenter/PressReleases/2008/prn200813.html>>.

⁸⁹ Kessler, G., ‘U.S. drops North Korea from terrorism list’, *Washington Post*, 12 Oct. 2008; US Department of State, ‘U.S.–DPRK agreement on denuclearization verification measures’, Press statement, 11 Oct. 2008, <<http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2008/oct/110922.htm>>.

⁹⁰ Korean Central News Agency (KCNA), ‘Foreign Ministry spokesman on DPRK’s will to cooperate in verification of objects of nuclear disablement’, 12 Oct. 2008, <<http://www.kcna.co.jp/item/2008/200810/news13/20081013-1214ee.html>>.

що “дозволятимуть Сторонам здійснювати надійну перевірку денуклеаризації Північної Кореї”⁹¹. Серед цих положень два були ключовими: про застосування наукових процедур, включаючи збір та аналіз проб і заходи ядерного криміналістичного аналізу; про надання інспекторам доступу до незадекларованих майданчиків у Північній Кореї “за взаємною згодою” (а не “на вимогу”, як спочатку пропонувалося США). У висновках зазначалося, що ці положення будуть застосовані для перевірки північнокорейської плутонієвої програми, а також для розв’язання проблем, пов’язаних з підозрами стосовно діяльності Північної Кореї, пов’язану зі збагаченням урану та розповсюдженням ядерної зброї.

Наступного місяця після оприлюднення позиції США Міністерство закордонних справ КНДР заперечило американську інтерпретацію домовленості. В його заяві стверджувалося, що “деякі сили” вдалися до “поширення дезінформації”, намагаючись досягти поступок у розв’язанні проблеми верифікації⁹². Стверджувалося також, що Північна Корея дійсно вимагала обмежити масштаби інспектування американськими або іншими експертами переліком задекларованих майданчиків у Йонгбені. Північна Корея дозволить відвідування інспекторами майданчиків, перевірку достовірності документів і бесіди з технічним персоналом, – але не дозволить “збір зразків тощо”⁹³. В заяві також зазначалося, що Північна Корея знову уповільнила процес вилучення відпрацьованого ядерного палива з реактора в Йонгбені – у відповідь на “затримку в наданні економічної компенсації” іншими сторонами.

Наприкінці року перспективи денуклеаризації виглядали невизначеними. Черговий раунд Шестисторонніх переговорів завершився 11 грудня 2008р. без ухвалення жодної резолюції з питань верифікації⁹⁴. За інформацією К.Хілла, Північна Корея “дійсно не була готова до узгодження протоколу про верифікацію відповідно до всіх необхідних стандартів”. Крім того, він висловив думку, що США, зі свого боку, мають “переглянути” свій підхід⁹⁵. К.Хілл та інші американські офіційні особи підкреслювали, що рішення Пхеньяна не давати дозволу інспекторам на збір проб довкілля є найбільшою проблемою, оскільки саме цей елемент верифікації вважається критично важливим для виявлення як масштабів програми Північної Кореї з виготовлення ядерної зброї, так і фактів незадекларованої ядерної діяльності⁹⁶.

⁹¹ Там само.

⁹² Korean Central News Agency (KCNA), ‘Foreign Ministry spokesman holds some forces accountable for delayed implementation of agreement’, 13 Nov. 2008 <<http://www.kcna.co.jp/item/2008/200811/news13/20081113-18ee.html>>.

⁹³ За повідомленнями, один з високопосадовців Державного департаменту США визнав, що “немає жодного письмового, аудіо- або відеосвідчення про згоду Північної Кореї надати дозвіл на збір проб на своїх ядерних майданчиках”. Див.: Kravlev, N., ‘U.S. takes N. Korea’s word on nukes pact’, *Washington Times*, 24 Nov. 2008.

⁹⁴ Associated Press, ‘NKorea nuclear talks fail to break deadlock’, *International Herald Tribune*, 12 Dec. 2008.

⁹⁵ ‘US to “rethink” N Korea strategy’, BBC News, 11 Dec. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7778105.stm>>.

⁹⁶ Докладніше про роль збору проб довкілля та відповідні обмеження, а також про інші методи ядерного криміналістичного аналізу у процесі перевірок у Північній Кореї див.: Acton, J., ‘Definitely, maybe: verifying North Korean denuclearisation’, *Jane’s Intelligence Review*, vol.20, no.8 (Aug. 2008).

IV. Спiр навколо “сумнiвної” ядерної установки в Сирiї

У 2008р. продовжувалася полемiка навколо заяв Iзраїлю i США про будiвництво Сирiєю за технiчної допомоги Пiвнiчної Кореї незадекларованого ядерного реактора. За повідомленнями, цей реактор є аналогом реактора потужністю 5 МВт (є) з графiтовим уповiльнювачем, який Пiвнiчна Корея використовувала для отримання плутонiю з метою створення ядерного вибухового пристрою. Будiвельний майданчик, розташований в пустелi аль-Кiбар поблизу р.Євфрат, був зруйнований в результатi iзраїльського авiацiйного удару 6 вересня 2007р.⁹⁷ Полемiка ускладнила Шестистороннi переговори та викликала появу нових питань про пiдозрiлі зв'язки мiж Пiвнiчною Кореєю i Сирiєю в рамках процесу т.зв. “вторинного розповсюдження” (тобто, передачі ядерних технологiй або матерiалу від одного розповсюдjuвача до iншого). Одночасно посилилося занепокоєння мiжнародної спiльноти життєздатнiстю режиму нерозповсюдження, заснованого на договiрних нормах та iнспекцiях. Генеральний директор МАГАТЕ пiддав критицi Iзраїль i США за надання ними переваги полiтицi превентивних вiйськових операцiй замість передачі МАГАТЕ доказiв про пiдозрiлу незадекларовану ядерну дiяльнiсть Сирiї з метою проведення розслiдування⁹⁸.

У квітнi 2008р. офiцiйнi представники розвiдки США оприлюднили окреми докази, зокрема данi фотозйомки i тримiрнi моделi, на пiдставi яких було зроблено висновок, що майданчик у пустелi аль-Кiбар є ядерним реактором на стадiї будiвництва, який, iмовiрно, “не був призначений для мирних цiлей”⁹⁹. Серед iншого, вiдзначалося, що конструкцiя реактора на вигляд не вiдповiдала цiлям виробництва електроенергiї або проведення мирних дослiджень¹⁰⁰. Крім того, за деякими повідомленнями, сирiйські iнженери доклали значних зусиль для приховування справжнього призначення установки, в т.ч. характерного фiзичного профiлю реактора, системи водяного охолодження, а також iнших специфiчних ознак виконання проекту будiвництва реактора¹⁰¹. Офiцiйнi представники розвiдки США повідомляли, що “реактор був близький до експлуатацiйної готовностi”, але був знищений до моменту завантаження ядерним паливом. Водночас вони визнали, що мають “невисокий рiвень упевненостi” в тому, що майданчик був частиною прихованої програми виготовлення ядерної зброї, оскiльки Сирiя не має установки для переробки вiдпрацьованого палива або будь-якої iншої iнфраструктури, необхідної для виконання такої програми¹⁰². Деякi спостерiгачi критично поставилися до ключових елементiв

⁹⁷ ‘Israel admits air strike on Syria’, BBC News, 2 Oct. 2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/7024287.stm>>.

⁹⁸ Melman, Y., ‘IAEA slams Israel for bombing alleged nuclear reactor in Syria’, *Haaretz*, 25 Apr. 2008.

⁹⁹ The White House, ‘Statement by the Press Secretary’, 24 Apr. 2008, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/04/20080424-14.html>>.

¹⁰⁰ US Office of the Director of National Intelligence, ‘Background briefing with senior U.S. officials on Syria’s covert nuclear reactor and North Korea’s involvement’, 24 Apr. 2008, <<http://www.dni.gov/interviews.htm>>.

¹⁰¹ Albright, D. and Brannan, P., ‘The Al Kibar reactor: extraordinary camouflage, troubling implications’, Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 12 May 2008, <<http://www.isis-online.org/publications/syria/>>.

¹⁰² US Office of the Director of National Intelligence (посилання 100).

оприлюдненої США інформації як несуттєвих або непереконливих; зокрема, це стосувалося висновку про приховане співробітництво в ядерній сфері між Північною Кореєю і Сірією¹⁰³.

23 червня 2008р., після тривалих дискусій із Сірією, інспектори МАГАТЕ відвідали майданчик у пустелі аль-Кібар. На підставі вивчення супутникових фотознімків, зроблених протягом 2001-2007рр., МАГАТЕ визначило, що розміри і план розташування “коробкоподібної будівлі”, зруйнованої в результаті авіаційного удару, відповідає типу ядерного реактора, про який йшлося в повідомленнях США¹⁰⁴. Розслідування МАГАТЕ ускладнювалося тим, що невдовзі після авіаудару на майданчику були виконані “масштабні роботи з його очищення та вирівнювання поверхні”, а уламки зруйнованих конструкцій були вивезені в невідомому напрямі¹⁰⁵. Сірія надала інспекторам необмежений доступ до будівельного майданчика, але не відповіла на їх запити стосовно документації, пов’язаної з призначенням раніше розташованих на ньому конструкцій. Дамаск також відмовився надати дозвіл інспекторам відвідати три інші місця, “пов’язані, на думку деяких держав-членів [МАГАТЕ]”, з діяльністю в пустелі аль-Кібар¹⁰⁶.

У доповіді, наданій Правлінню МАГАТЕ в листопаді 2008р., М.Ель-Барадей повідомив, що аналіз проб доквілля, зібраних на майданчику в аль-Кібар, виявив “значну кількість” частинок хімічно обробленого природного урану¹⁰⁷. Сірія відповіла МАГАТЕ, що єдиним поясненням наявності таких частинок може бути занесення їх ракетами, якими було зруйновано об’єкт¹⁰⁸. У доповіді М.Ель-Барадея також зазначалося, що виявлення уранових частинок не є достатнім доказом незадекларованої ядерної діяльності, і що їх наявність може бути результатом “багатьох різних сценаріїв”¹⁰⁹. Питання походження зазначених частинок є критично важливим: уран було виявлено в такій формі, яка вимагає від Сірії звітування до МАГАТЕ, згідно з її Угодою про гарантії¹¹⁰. Виявлення такого урану змусило МАГАТЕ піддати сумніву дотримання Сірією цієї Угоди¹¹¹. Один з неурядових експертів, цитуючи анонімне джерело,

¹⁰³ Sevastopulo, D. and Dombey, D., ‘Doubts raised over strength of US intelligence’, *Financial Times*, 25 Apr. 2008.

¹⁰⁴ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement in the Syrian Arab Republic’, Report by the Director General, GOV/2008/60, 19 Nov. 2008, p.3. Висновки МАГАТЕ суперечили твердженням Сірії про те, що будівля не може бути ядерним реактором, оскільки на майданчику немає системи подачі електроенергії і води, необхідних для такої установки.

¹⁰⁵ IAEA, GOV/2008/60 (посилання 104), p.4. Супутникові знімки показали, що Сірія виконала “ландшафтні роботи, а також вивезла великі контейнери” з трьох пунктів невдовзі після отримання від МАГАТЕ запиту на допуск інспекторів до цих пунктів.

¹⁰⁶ IAEA, GOV/2008/60 (посилання 104), p.1.

¹⁰⁷ Там само, p.3.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Reuters, ‘Syria: uranium traces inconclusive, head of U.N. atomic agency says’, *New York Times*, 17 Nov. 2008.

¹¹⁰ Угода між Урядом Сірії і МАГАТЕ про гарантії відповідно до ДНЯЗ підписана 25 лютого 1992р. та набула чинності 18 травня 1992р. Див.: IAEA Informatiob Circular INFCIRC/407, July 1992.

¹¹¹ Hibbs, M., ‘Some governors want IAEA to address Syria reactor allegations’, *Nuclear Fuel*, vol.33, no.17 (25 Aug. 2008), p.5. Виникли також питання про можливе порушення Сірією оновленого пункту 3.1 Додаткової угоди про гарантії, який вимагає надання МАГАТЕ на момент прийняття рішення про будівництво ядерної установки заповненої анкети з інформацією про її конструкцію.

наближене до МАГАТЕ, висунув припущення, що частинки урану походять від ядерного палива, таємно імпортованого Сірією з Північної Кореї¹¹². Інші джерела рекомендували міжнародним інспекторам використати методи ядерного криміналістичного аналізу з метою з'ясування північнокорейського походження природного урану, але для цього потрібно було б отримати від Пхеньяна дозвіл на доступ до технологічного обладнання з переробки урану, відповідної технічної документації і зразків матеріалу¹¹³.

М.Ель-Барадей піддав критиці недостатню співпрацю Сірії з МАГАТЕ у сприянні роботам Агентства з оцінки ситуації, зокрема за відмову надати дозвіл на відвідування інспекторами визначених майданчиків, а також на отримання всієї необхідної документації. Проте, Генеральний директор МАГАТЕ не наважився зробити запит до Правління Агентства про надання дозволу на проведення в Сірії спеціальної інспекції з питань гарантій¹¹⁴. М.Ель-Барадей також намагався переконати Правління не згорнути програму технічного співробітництва МАГАТЕ з Сірією, аргументуючи свою позицію тим, що не перевірені звинувачення не можуть бути юридичною підставою для обмеження прав Сірії як члена МАГАТЕ¹¹⁵. Як повідомлялося, 27 листопада 2008р. Правління МАГАТЕ, подолавши попередній опір з боку Австралії, Великої Британії, Канади, США і Франції, ухвалило пакет технічної допомоги Сірії, спрямованої на розвиток її мирної ядерної програми¹¹⁶.

V. Російсько-американське співробітництво у сфері контролю над стратегічною ядерною зброєю

У 2008р. на вищих політичних рівнях Російської Федерації і США зростає увага до перспектив контролю над стратегічною ядерною зброєю. 6 квітня, наприкінці саміту в Сочі, Президент Росії В.Путін і Президент США Дж.Буш оприлюднили декларацію, в якій визначили структуру стратегічного співробітництва. Серед іншого, декларація ще раз підтвердила наміри обох сторін продовжити скорочення своїх ядерних арсеналів, а також закликала до укладення нової юридично зобов'язуючої угоди про скорочення озброєнь, яка успадкує здобутки СНО-І 1991р.¹¹⁷ – Договору, що набув чинності 5 грудня 1994р., має 15-річний термін дії і втратить чинність наприкінці 2009р.

Доля СНО-І перетворилася на питання, що вимагає негайного вирішення, оскільки його режим верифікації є для Росії і США головним засобом взаємного

¹¹² Acton, J., 'Norks may have shipped Syria U fuel', Arms Control Wonk, 21 Nov. 2008, <<http://www.armscontrolwonk.com/2106/new-evidence-of-nork-syria-link>>.

¹¹³ Hibbs, M., 'DPRK has not shown inclination to provide access on Syria', *Nuclear Fuel*, vol.34, no.1 (12 Jan. 2009).

¹¹⁴ Обговорення правових засад запиту МАГАТЕ на проведення спеціальної інспекції див.: Persbo, A., 'There is no need for evidence, buddy', Verification, Implementation and Compliance, 9 Oct. 2008, <<http://verificationthoughts.blogspot.com/2008/10/there-is-no-need-for-evidence-buddy.html>>.

¹¹⁵ Heinrich, M., 'IAEA chief, West clash over nuclear aid for Syria', Reuters, 24 Nov. 2008, <<http://www.reuters.com/article/worldNews/idUSTRE4AN5BB20081124?rpc=401&>>.

¹¹⁶ Associated Press, 'IAEA approves technical aid to Syria', World Nuclear News, 27 Nov. 2008, <http://www.world-nuclear-news.org/IT-IAEA_approves_technical_aid_to_Syria-2711087.html>.

¹¹⁷ The White House, 'U.S.–Russia strategic framework declaration', Fact sheet, 6 Apr. 2008, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/04/20080406-5.html>>.

моніторингу стратегічних ядерних сил. Складовою цього режиму є перевірка виконання додаткових скорочень ядерних сил, передбачених Договором про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, *Strategic Offensive Reductions Treaty, SORT*) 2002р., який не містить положень про верифікацію¹¹⁸. Режим верифікації СНО-І передбачає 12 типів інспекцій на місцях, а також постійний моніторинг відповідної діяльності, обмін даними та повідомлення про стратегічні ядерні сили та об'єкти¹¹⁹. Окремі прихильники контролю над озброєннями відзначали, що припинення чинності домовленостей з цих питань значно знизить взаємну прозорість стратегічних сил Росії і США, що, своєю чергою, підвищує ризик того, що планування ядерних сил буде орієнтоване на найгірші сценарії¹²⁰.

Ні Москва, ні Вашингтон не виказують зацікавленості в подовженні СНО-І у його нинішньому вигляді. Як російські, так і американські офіційні особи вважають, що складні положення Договору стосовно механізмів верифікації, запроваджених ще за часів холодної війни, а також вимоги до процедур звітування є занадто обтяжливими та підлягають спрощенню. Але обидві сторони ще раз підтвердили цінність принципу взаємного моніторингу як основи режиму верифікації СНО-І і заявили про намір внести модернізовану версію цього режиму до нової угоди про скорочення озброєнь¹²¹.

У липні 2007р. Росія і США розпочали переговори про нову двосторонню угоду, яка має замінити СНО-І. Протягом 2008р. сторони проводили періодичні зустрічі, але після скасування США кількох запланованих зустрічей на знак протесту проти російського військового вторгнення до Грузії восени 2008р. частота контактів зменшилася¹²². За підсумками 2008р. обидві сторони досягли незначного прогресу в подоланні розбіжностей, що виявилися між ними стосовно головних положень і зобов'язань, які мають стати змістом нової угоди.

На думку Росії, нова юридично зобов'язуюча угода за змістом мала б бути більш близькою до СНО-І (*START-I*), ніж до СНП (*SORT*). Така угода мала б передбачати наступні скорочення як арсеналів боеголовок, у т.ч. не розгорнутих, так і запасів засобів доставки стратегічної ядерної зброї: міжконтинентальних балістичних ракет (МБР, *intercontinental ballistic missiles, ICBMs*), балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ, *submarine-launched ballistic missiles, SLBMs*), стратегічних бомбардувальників (*long-range bombers*)¹²³. Російські офіційні особи роблять наголос на тому, що будь-яка нова угода має

¹¹⁸ Стилий виклад Договору про скорочення стратегічних наступальних потенціалів та окремі його деталі див. у додатку А *Щорічників СІПІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПІ 2008*.

¹¹⁹ US Department of State, 'START: verification', 29 July 1991, <<http://www.state.gov/www/global/arms/factsheets/wmd/nuclear/start1/strtrveri.html>>.

¹²⁰ Kimball, D.G., 'Jump-STARTing U.S.–Russian disarmament', *Arms Control Today*, vol.38, no.9 (Nov. 2008).

¹²¹ Arbatov, A. and Gottemoeller, R., 'New presidents, new agreements? Advancing U.S.–Russian strategic arms control', *Arms Control Today*, vol.38, no.6 (July/Aug. 2008).

¹²² Sokov, N., 'U.S and Russia set to begin talks to replace START I Treaty', *WMD Insights*, no.18 (Sep. 2007); Meyer, J., 'Risks seen for U.S. as it freezes out Russia', *Los Angeles Times*, 22 Sep. 2008. Про грузино-російський конфлікт див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

¹²³ 'Lavrov says any new nuclear pact with U.S must lower WMD limits', RIA Novosti, 28 Nov. 2007, <<http://en.rian.ru/russia/20071128/89926549.html>>. Про російські та американські ядерні сили див. підрозділи II, III розділу 8 цього видання.

зберегти, у принципі, кількісний паритет між розгорнутими стратегічними ядерними силами обох сторін. Водночас, така угода має ефективно обмежити перевагу США над Росією в т.зв. “потенціалі дозавантаження” (*upload potential*), тобто можливостях швидкого встановлення на стратегічні носії ядерних боєголовок, що зберігаються у сховищах. Це становить проблему, оскільки позиція Росії полягає в тому, що головним недоліком СНП є те, що він не забезпечує незворотності передбачених скорочень ядерних арсеналів через відсутність у ньому вимоги про підконтрольне знищення обома сторонами ядерних боєголовок, знятих з розгорнутих носіїв. Росія зацікавлена також у поширенні обмежень на МБР і БРПЧ, які, згідно з американською ініціативою “Глобальний удар” (*Global Strike*), замість ядерного боезаряду можуть бути оснащені звичайними боєголовками¹²⁴.

Навпаки, Адміністрація Дж.Буша дала чітко зрозуміти, що надає перевагу більш помірній угоді. Американська сторона зацікавлена в поширенні передбачених СНП обмежень на оперативно розгорнуті боєголовки на рівні, близькому до нинішнього, без запровадження нових обмежень на кількість засобів доставки, що могло б зумовити потребу в реструктуризації ядерних сил США¹²⁵. Крім того, офіційні особи США висловили думку, що будь-які домовленості про верифікацію і моніторинг, які мають бути складовими нової угоди, повинні визначати скоріше політичні, ніж правові зобов'язання сторін¹²⁶. Ці думки відповідали загальному скептичному ставленню до контролю над озброєннями Адміністрації Дж.Буша, пріоритетом якої було забезпечення гнучкості політики США в динамічному безпековому середовищі. Проте, вже з'явилися ознаки, що нова Адміністрація Президента Б.Обами обере інший підхід. Під час президентської виборчої кампанії 2008р. Б.Обама висловлював бажання співпрацювати з Росією з метою “глибокого скорочення глобальних ядерних арсеналів” до січня 2013р. та “подовження чинності головних положень СНО-I з питань моніторингу та верифікації до того, як Договір втратить чинність”¹²⁷.

Крім розбіжностей між Росією і США навколо майбутньої угоди, що має бути наступницею СНО-I, у російсько-американських відносинах тривали спори з широкого кола інших питань, що ускладнювало прогрес у сфері контролю над стратегічними ядерними силами. Насамперед це стосувалося запланованого США розгортання перехоплювачів і радарів протиракетної оборони (ПРО) на території Польщі та Чехії¹²⁸. Росія наполягала на тому, що до укладення нової угоди про скорочення ядерних сил, США мають зняти занепокоєння Москви

¹²⁴ Sokov, N., ‘Russia weighing U.S. plan to put non-nuclear warheads on long-range missiles’, *WMD Insights*, no.6 (June 2006).

¹²⁵ Arbatov and Gottemoeller (посилання 121).

¹²⁶ Giacomo, C., ‘U.S. to let START nuclear treaty expire’, Reuters, 22 May 2007, <<http://www.reuters.com/article/topNews/idUSN2242996020070522>>.

¹²⁷ Цитується за: ‘Arms Control Today 2008 presidential Q&A: President-elect Barack Obama’, *Arms Control Today*, vol.38, no.10 (Dec. 2008).

¹²⁸ 8 липня 2008р. Державний секретар США К.Райс і Міністр закордонних справ Чехії К.Шварценберг (*Karel Schwarzenberg*) підписали угоду, що дозволяла розгортання на території Чехії американського радара ПРО X-діапазону. Див.: ‘US and Czechs sign defence deal’, BBC News, 8 July 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7494996.stm>>. 20 серпня 2008р. К.Райс і Міністр закордонних справ Польщі Р.Сікорські (*Radek Sikorski*) підписали угоду, що дозволяла розгортання на території Польщі 10 перехоплювачів ПРО. Див.: ‘US and Poland seal missile deal’, BBC News, 20 Aug. 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7571660.stm>>. Станом на кінець 2008р., жодна з цих угод не ратифікована.

впливом розгортання елементів ПРО в Європі на можливості Росії забезпечувати стратегічне ядерне стримування. Крім того, цей період був затьмарений погіршенням відносин Росії і США внаслідок грузино-російського конфлікту. Це вплинуло на стан російсько-американського співробітництва в багатьох сферах, зокрема у сфері мирних ядерних технологій¹²⁹.

У передбаченні укладення нової угоди на заміну СНО-I, 17 листопада 2008р. представники п'яти сторін цього Договору (Білорусь, Казахстан, Росія, США та Україна) зустрілися в Женеві для обговорення доцільності його подовження: Договір надає сторонам можливість його пролонгації на наступні п'ятирічні періоди¹³⁰. Сторони не прийняли жодного рішення, але зобов'язалися продовжити розгляд питання. На думку американських експертів з правових питань, той факт, що сторони провели зустріч до 5 грудня 2008р. – більш ніж за рік до втрати чинності СНО-I – залишила відкритою можливість до кінця 2009р. подовжити термін чинності Договору¹³¹.

VI. Процеси, пов'язані з багатосторонніми договорами та ініціативами

Підготовчий комітет ДНЯЗ

28 квітня - 9 травня 2008р. в Женеві відбулася друга сесія Підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р.¹³² У роботі сесії взяли участь представники 106 держав-сторін ДНЯЗ. Робота сесії відбувалася під головуванням В.Єльченка (Україна)¹³³.

Загальний конструктивний тон обговорень проблем засвідчив серйозну відмінність цієї сесії від сесії Підготовчого комітету 2007р., роботу якої стримували дискусії з процедурних питань. Голова комітету розробив до сесії

¹²⁹ У вересні 2008р. на знак протесту проти дій Росії у Грузії Адміністрація Дж.Буша заявила, що вилучає з розгляду в Конгресі США проєкт російсько-американської угоди "123" (згідно з Розділом 123 Закону США "Про атомну енергію" 1954р.), ухвалення якої мало створити умови для налагодження торговельних відносин з Росією в ядерній сфері. Див.: Fleming, S., 'Bush administration freezes Russia nuclear pact', Reuters, 8 Sep. 2008, <<http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSN08454314>>.

¹³⁰ US Department of State, 'Statement by the United States Representative to the Joint Compliance and Inspection Commission for the Strategic Arms Reduction Treaty', Fact sheet, 17 Nov. 2008, <<http://2001-2009.state.gov/t/vci/rls/prsr/2008/112284.htm>>.

¹³¹ McNutt, T., 'Re-START: legal options to extend a nuclear verification regime', Lawyers Alliance for World Security, 30 July 2007, <<http://www.cdi.org/laws/ReStartMcNutt.html>>. У Договорі зазначено, що "не пізніше, ніж за один рік до завершення 15-річного терміну, Сторони проводять зустрічі для вирішення питання про можливість подовження терміну чинності Договору". Див.: СНО-I (посилаєння 3), Стаття XVII.

¹³² З метою покращення процесу огляду ДНЯЗ 1995р., Конференція з огляду та подовження Договору вирішила, що наступні сесії Підготовчого комітету проводитимуться кожні три роки, що передують п'ятирічним періодам проведення Оглядових конференцій. Було визначено, що призначенням таких сесій є: "розгляд принципів, цілей і шляхів досягнення повного виконання Договору, забезпечення його універсальності, а також надання рекомендацій Оглядовій конференції". Див.: 'Strengthening the review process for the treaty', New York, 11 May 1995, NPT/CONF.1995/32 (Part I), reproduced in *SIPRI Yearbook 1996: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1996), pp.590-591.

¹³³ Meier, O., 'NPT meet buoys hopes for 2010 conference', *Arms Control Today*, vol.38, no.5 (June 2008), pp.35-37. Див. також сайт сесії: <<http://www.un.org/NPT2010/SecondSession/>>.

Підготовчого комітету у 2009р. підсумковий документ про результати дискусій, що відбулися під час останньої сесії та охоплювали проблеми в головних сферах ДНЯЗ (ядерна енергія, ядерне роззброєння та ядерне нерозповсюдження), а також питання звітування стосовно організаційних і фінансових рішень. Але, за повідомленнями, сторони не досягли згоди стосовно внесення підсумкового документа до офіційної доповіді конференції – через критику Іраном незбалансованого викладення в документі суттєвих дискусій під час сесії¹³⁴.

Відновлення інтересу до ядерного роззброєння

У 2008р. спостерігались ознаки подальшого відновлення інтересу до ядерного роззброєння. Одним з головних каталізаторів цього процесу була публікація у 2007р. статті під авторством чотирьох колишніх американських урядовців і законодавців вищого рівня – Г.Кіссінджера (*Henry Kissinger*), Дж.Шульца (*George Schultz*), В.Пеппі (*William Perry*) та С.Нанна (*Sam Nunn*); ця “четвірка” отримала колективне ім’я “мудреці”. Автори статті закликали до світу без ядерної зброї та окреслили в загальному вигляді спосіб досягнення цієї мети¹³⁵. “Четвірка” повторила заклик до світу без ядерної зброї в наступній статті, опублікованій в січні 2008р., в якій зажадала від Росії і США негайно зробити кроки до зниження рівня загроз від ядерної зброї шляхом ядерного роззброєння та нерозповсюдження¹³⁶. Відгуком на цей заклик стала поява в червні 2008р. резонансної статті під авторством також чотирьох колишніх британських міністрів оборони та закордонних справ – Д.Хьюрда (*Douglas Hurd*), М.Ріфкінда (*Malcolm Rifkind*), Д.Оуена (*David Owen*) і Дж.Робертсона (*George Robertson*)¹³⁷. Автори підкреслили, що вони, як і їх американські колеги, не закликають до одностороннього ядерного роззброєння, а пропонують замість цього відновити європейські зобов’язання працювати в напрямі кардинального скорочення запасів ядерної зброї і зменшення провідної ролі ядерної зброї у стратегіях національної безпеки. В січні 2009р. четверо видатних німецьких політичних діячів – колишній канцлер Г.Шмідт (*Helmut Schmidt*), колишній Президент Р. фон Вайцзаккер (*Richard von Weizsäcker*), колишній Міністр з питань економічного співробітництва Е.Бар (*Egon Bahr*) і колишній Міністр закордонних справ Г.Д.Геншер (*Hans-Dietrich Genscher*) – підтримали заклики до Росії і США сприяти ядерному роззброєнню. Серед іншого, вони порекомендували США вивести свою нестратегічну ядерну зброю з території Німеччини¹³⁸.

Відновлення теми ядерного роззброєння як центрального питання публічних дискусій сприяло започаткуванню урядами окремих держав у співробітництві з провідними неурядовими організаціями кількох нових ініціатив зі сприяння

¹³⁴ Johnson, R., ‘The 2008 NPT PrepCom: good meeting, but was it relevant?’, *Disarmament Diplomacy*, no.88 (summer 2008).

¹³⁵ Schulz, G. et al., ‘A world free of nuclear weapons’, *Wall Street Journal*, 4 Jan. 2007.

¹³⁶ Schulz, G. et al., ‘Toward a nuclear-free world’, *Wall Street Journal*, 15 Jan. 2008.

¹³⁷ Hurd, D. et al., ‘Start worrying and learn to ditch the bomb’, *The Times*, 30 June 2008.

¹³⁸ Schmidt, H. et al., ‘Toward a nuclear-weapon-free world: a German view’, *International Herald Tribune*, 9 Jan. 2009.

прогресу ядерного роззброєння¹³⁹. В червні 2008р. прем'єр-міністри Австралії та Японії зробили заяву про те, що їх країни погодилися започаткувати двосторонню ініціативу з організації “діалогу експертів високого рівня з питань ядерного роззброєння та нерозповсюдження” шляхом утворення Міжнародної комісії з питань ядерного нерозповсюдження та роззброєння (*International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament*)¹⁴⁰. Завданнями цієї комісії є надання нового імпульсу зусиллям у сфері глобального ядерного роззброєння і зміцнення ДНЯЗ “шляхом пошуку глобального консенсусу під час підготовки до Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р.”¹⁴¹ У грудні 2008р. 100 керівників і лідерів міжнародних політичних, військових, бізнесових і громадських організацій зустрілися в Парижі, щоб започаткувати неупереджену політичну ініціативу, яка отримала назву “Глобальний нуль” (*Global Zero*), метою якої є розробка поетапного плану знищення до визначеної дати всіх світових запасів ядерної зброї¹⁴². В ініціативі підкреслюється важливість запровадження російсько-американського партнерства у сприянні роззброєнню.

Ініціативи з питань захисту та безпеки в ядерній сфері

На липневому 2008р. саміті в м.Тояко (о.Хоккайдо, Японія) лідери восьми провідних індустріально розвинутих країн (Велика вісімка, G8) – Великої Британії, Італії, Канади, Німеччини, Росії, США, Франції та Японії – оприлюднили доповідь про Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового знищення¹⁴³. В доповіді відзначається, що у виконанні проєктів, які фінансуються в рамках Глобального партнерства та мають на меті побудову об'єктів зі знищення хімічної зброї в Росії, досягнуто значного прогресу – у країні знищено близько 40 тис. т задекларованої хімічної зброї. Крім того, значні успіхи спостерігаються і в утилізації виведених з експлуатації російських атомних підводних човнів. Ця діяльність охоплює будівництво сховищ для зберігання компонентів корабельних реакторів, відпрацьованого

¹³⁹ Гілл Б. “Заклик до контролю над озброєннями”, *Щорічник СППРІ 2008* (посилання 6).

¹⁴⁰ Japanese Ministry of Foreign Affairs, ‘Joint statement by Prime Minister Yasuo Fukuda of Japan and Prime Minister Kevin Rudd of Australia on “Comprehensive strategic, security and economic partnership”’, 12 June 2008, <<http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/australia/joint0806.html>>.

¹⁴¹ Australian Department of the Prime Minister and Cabinet, ‘International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament’, Media release, 9 July 2008, <http://www.pm.gov.au/media/release/2008/media_release_0352.cfm>. Див. також сайт Міжнародної комісії з питань ядерного нерозповсюдження та роззброєння <<http://www.icnnd.org/>>.

¹⁴² Global Zero, ‘100 international leaders launch Global Zero campaign to eliminate nuclear weapons’, Press release, 9 Dec. 2008 <<http://www.globalzero.org/press-release/>>.

¹⁴³ G8 Hokkaido Toyako Summit 2008, ‘Report on the G8 Global Partnership’, 8 July 2008, <<http://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2008/doc/>>. Глобальне партнерство започатковане на саміті G8 у 2002р. в Кананаскісі (Канада) з метою підтримки спільних проєктів, спрямованих на нерозповсюдження, роззброєння, протидію тероризму та розв’язання проблем захисту ядерних матеріалів, – спочатку в Росії, а потім і в інших країнах. Країни-партнери взяли на себе зобов’язання протягом 10 років виділити на зазначені цілі до \$20 млрд., половина з яких мала надійти від США. Див.: G8 Kananaskis Summit 2002, ‘The G8 Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction’, 27 June 2002, <http://www.canadainternational.gc.ca/g8/summit-sommet/2002/index.aspx?menu_id=15>.

ядерного палива та радіоактивних відходів. У доповіді визначені етапи забезпечення вчасного (до кінця 2012р.) завершення цих та інших проектів Глобального партнерства¹⁴⁴. Крім того, в доповіді відзначалося, що країни-учасниці Глобального партнерства обговорюють питання розширення сфери діяльності з нерозповсюдження шляхом зміщення фокусу від проблем у республіках колишнього Радянського Союзу до більш широких проблем.

16-18 червня 2008р. в Мадриді (Іспанія) відбулося четверте пленарне засідання 73 країн-партнерів Глобальної ініціативи протидії ядерному тероризму (*Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism, GICNT*)¹⁴⁵. Головна мета *GICNT*, – запобігти придбанню, переміщенню або застосуванню терористами ядерних матеріалів і радіоактивних речовин або саморобних вибухових пристроїв з такими матеріалами, а також ворожим діям стосовно ядерних об'єктів¹⁴⁶. На Мадридському засіданні розглянуто тригольні групи проблем: підвищення можливостей з виявлення ядерних матеріалів і проведення ядерного криміналістичного аналізу; відмова в наданні терористам фінансування і притулку; стримування терористів у їх намаганні придбати або застосувати ядерні вибухові пристрої та матеріали. Хоча під час засідання не було проголошено будь-яких нових ініціатив, її учасники підтримали важливе рішення про розширення партнерства, особливо за рахунок приєднання до ініціативи країн Африки і Близького Сходу.

VII. Висновки

Спори навколо ядерних програм Ірану, Північної Кореї і Сирії, що точилися протягом 2008р., висвітлили недоліки ДНЯЗ 1968р., а також, у більш широкому контексті, – режиму ядерного нерозповсюдження. Головними спірними питаннями були не причини дієвості чи недієвості конкретних угод або керівних домовленостей, а способи впливу на держави, які підозрюються або явно і свідомо порушують свої зобов'язання за ДНЯЗ, а також норми, які є засадами цих зобов'язань. Північна Корея чинила опір намаганням міжнародної спільноти примусити її надати дозвіл на проведення надійної перевірки задекларованих нею і підозрілих видів ядерної діяльності. Іран продовжував – відносно безкарно – ігнорувати юридично зобов'язуючі вимоги РБ ООН з припинення ним програми збагачення урану, підсилюючи сумніви в наявності у РБ спроможності або волі діяти ефективно в ролі останньої

¹⁴⁴ У рамках ініціативи Глобального партнерства *G8* підтримує двосторонні та багатосторонні спільні проекти в Росії та Україні, що зосереджені на п'яти головних напрямках: (а) утилізація атомних підводних човнів у північно-західному і східному регіонах Росії; (б) знищення хімічної зброї; (в) утилізація розщеплюваних матеріалів; (г) працевлаштування вчених, які працювали в оборонно-промисловому комплексі; (д) фізичний захист ядерних матеріалів.

¹⁴⁵ US Department of State, Bureau of International Security and Nonproliferation, 'Fourth meeting of the Global Initiative, Madrid', 17 June 2008, <<http://2001-2009.state.gov/isn/rls/fs/106194.htm>>.

¹⁴⁶ *G8 Saint Petersburg Summit 2006*, 'Joint statement by U.S. President George Bush and Russian Federation President V. V. Putin announcing the global initiative to combat nuclear terrorism', 15 July 2006, <<http://en.g8russia.ru/docs/5.html>>.

інстанції, здатної примусити до дотримання вимог ДНЯЗ. Рішення Ізраїлю завдати превентивного авіаційного удару по підозрілому незадекларованому ядерному реактору в Сирії продемонструвало зменшення впевненості окремих урядів у можливості розв'язати проблеми розповсюдження ядерної зброї дипломатичними засобами.

Розвиток подій у 2008р. висунув на перший план потребу посилення наявних інструментів нерозповсюдження. Зокрема, безвихідна ситуація у розслідуванні МАГАТЕ підозрілих робіт Тегерана в ядерній сфері зумовила поновлення закликів розширити правові повноваження МАГАТЕ або внести зміни до статуту Агентства з метою надання йому можливості розслідувати випадки проведення державами підозрілих таємних робіт, пов'язаних з ядерною зброєю, – навіть якщо в таких роботах безпосередньо не використовується ядерний матеріал, який знаходиться під гарантіями МАГАТЕ.

Водночас, спостерігались ознаки відновлення інтересу до ядерного роззброєння. Свідченням цього стало запровадження урядами окремих держав у співробітництві з провідними НУО кількох нових ініціатив з метою сприяння прогресу ядерного роззброєння. Багато спостерігачів відзначають, що відновлення серйозних дебатів з питань роззброєння свідчить про покращення перспектив успішного проведення Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р.

10. Контроль над звичайними озброєннями

ЖДИСЛАВ ЛЯХОВСКИ, СВЕНЯ ПОСТ

I. Вступ

Зусилля з контролю над “негуманною” зброєю забезпечили у 2008р. значний прорив на глобальному рівні. “Процес Осло”, започаткований у 2006р. групою країн-однодумців і неурядових організацій (НУО) з метою заблокувати застосування касетних боєприпасів та запровадити ефективні механізми розв’язання цієї проблеми, завершився підписанням юридично зобов’язуючої Конвенції, що стало успіхом, подібним до результатів кампанії боротьби з протипіхотними мінами (ППМ, *anti-personnel mine, APM*) в 1990-х роках¹.

У 2008р. ситуація у сфері контролю над звичайними озброєннями в Європі залишалася тривожною, хоча намітився певний прогрес. Після рішення Росії у грудні 2007р. “призупинити” участь у Договорі 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*), чинність цього Договору була тимчасово призупинена – принаймні протягом 2008р.² Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ, *Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*) надала особливої уваги контролю над звичайними озброєннями та заходам зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, *confidence- and security-building measures, CSBMs*), що були частиною зусиль з “м’якого контролю над озброєннями”. Субрегіональна структура контролю над озброєннями на Західних Балканах продовжувала діяти безперешкодно. Нині ЗЗДБ в Європі зосереджено на окремих сферах. Водночас, подібні ініціативи в інших регіонах просувалися незадовільно.

У цьому розділі наводяться оцінки головних подій у сфері контролю над звичайними озброєннями у 2008р. У підрозділі II розглядається контроль над “негуманною” зброєю. У підрозділі III наведено огляд подій, пов’язаних з кризою ДЗЗСЄ і зусиллями, спрямованими на порятунок контролю над звичайними озброєннями. Зроблено також огляд подій в галузі субрегіонального контролю над озброєннями в колишній Югославії. В підрозділі IV йдеться про спроби поширення заходів “м’якого контролю над озброєннями”, спрямованих на зміцнення довіри, надання допомоги та підвищення прогнозованості ситуації в зоні відповідальності ОБСЄ. В підрозділі V наведено висновки.

¹ “Процес Осло” – назва дипломатичної діяльності і громадської кампанії, за результатами якої у травні 2008р. було укладено Конвенцію про касетні боєприпаси. Перша всесвітня конференція з питань касетних боєприпасів відбулася в Осло (Норвегія) 22-23 лютого 2007р.

² Стислий виклад та інші подробиці стосовно ДЗЗСЄ див. у додатку А *Щорічників СІПРІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПРІ 2008*.

II. Контроль над “негуманною” зброєю

Із середини 1990-х років протипіхотні міни, призначені винятково для ураження людей, привернули увагу та набули осуду міжнародної спільноти через їх сумнівну користь для військових цілей, гуманітарну та економічну шкоду від їх застосування. Щороку міни та вибухонебезпечні предмети (вибухонебезпечні залишки війни, ВЗВ) спричиняють загибель або каліцтво великого числа цивільного населення, викликаючи безліч людських страждань. Обмеження чи навіть заборона цієї зброї давно є предметом зусиль громадськості та державних органів. Застосування ППМ, ВЗВ і касетних боєприпасів регулюють чи забороняють кілька міжнародних угод, спрямованих на обмеження наслідків збройних конфліктів для цивільного населення.

Конвенція 1981р. про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбіркову дію (Конвенція про “негуманну” зброю, КНЗ) та п’ять протоколів до неї обмежують чи забороняють застосування певних категорій зброї, здатної завдавати надмірних чи невинуватих ушкоджень учасникам бойових дій або невідбіркової шкоди мирним жителям³. Донедавна єдиним міжнародним правовим актом, що стосувався ВЗВ (в т.ч. касетних боєприпасів), був Протокол V від 2003р. до Конвенції про “негуманну” зброю⁴. Поза рамками КНЗ, “Оттавський процес” із заборони наземних мін завершився укладенням Конвенції 1997р. про ППМ (КППМ), яка ставить за мету знищення всіх подібних видів зброї⁵. У 2008р. зусилля з розв’язання цієї проблеми завершилися значним прогресом: подібно до КППМ, після 18-місячних переговорів, у травні 2008р. була розроблена, а в грудні 2008р. в Осло підписана Конвенція про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*)⁶.

³ Стилий виклад та інші подробиці стосовно Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбіркову дію (*Convention on the Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects*), відомої також як Конвенція про “негуманну” зброю (КНЗ, *Certain Conventional Weapons Convention, CCW*) див. у додатку А Щорічників СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічника СІПРІ 2008.

⁴ Стилий виклад та інші подробиці стосовно Протоколу V до Конвенції про “негуманну” зброю, який стосується ВЗВ, див. у додатку А Щорічників СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічника СІПРІ 2008. Про переговори в рамках КНЗ див.: Ляховскі Ж. “Контроль над звичайними озброєннями”, *Щорічник СІПРІ 2008: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009, с.412-414.

⁵ Стилий виклад та інші подробиці стосовно Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (*Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction*) див. у додатку А Щорічників СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічника СІПРІ 2008. Про “Оттавський процес” див.: Lachowski, Z., ‘Conventional arms control’, *SIPRI Yearbook 1997: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1997), pp.498-500; Lachowski, Z., ‘The ban on anti-personnel mines’, *SIPRI Yearbook 1998: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1998).

⁶ Стилий виклад та інші подробиці стосовно ККБ див.: *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2009), annex A, pp.521-522. Глобальна загроза нелегальної торгівлі стрілецькою зброєю зумовила кампанію з укладення договору про глобальну торгівлю зброєю (ДТЗ, *arms trade treaty, ATT*). Оскільки дискусії з цього приводу в рамках ООН не принесли відчутного успіху, прихильники ДТЗ розглядають модель “Оттавського процесу” / “Процесу Осло” як механізм швидкого досягнення цієї мети.

Конвенція про касетні боеприпаси

Касетні боеприпаси, разом з ППМ, визначаються як вид звичайних озброєнь, що становить найбільшу небезпеку для цивільного населення. За оцінкою, 76 країн зберігають касетні боеприпаси, що виготовляються принаймні у 34 країнах у більш ніж 210 варіантах⁷. Кількість бойових елементів касетних боеприпасів у наявних запасах вимірюється, очевидно, мільярдами. Касетні боеприпаси постачалися принаймні до 60 країн і недержавних озброєних угруповань і, починаючи з 1991р., застосовувалися щонайменше в 30 країнах і на кількох спірних територіях, зокрема на Фолклендських Островах, у Нагірному Карабаху, Південній Осетії і Західній Сахарі⁸.

Широкомасштабне застосування Ізраїлем касетних боеприпасів під час серпневої 2006р. війни в Лівані та невдоволення результатами переговорів у рамках КНЗ послужили каталізатором ініціювання рядом урядів (під проводом Норвегії), гуманітарними організаціями та НУО створення до 2008р. юридично зобов'язуючого міжнародного інструменту для розв'язання проблеми касетних боеприпасів⁹. 18-22 лютого 2008р. 122 держави зібралися на четверту Конференцію “Процесу Осло” у Веллінгтоні (Нова Зеландія) з метою продовження дискусії з питань міжнародної конвенції про заборону касетних боеприпасів¹⁰. Після жорстких дискусій навколо невирішених у проекті договірних документів питань, понад 70 країн узгодили Веллінгтонську декларацію, зобов'язалися провести в Дубліні (Ірландія) у травні 2008р. переговори стосовно конвенції про заборону касетних боеприпасів та окреслили принципи, що підлягали внесенню до проекту конвенції¹¹. 19-30 травня 2008р. текст ККБ був офіційно узгоджений 107 державами-учасницями Дублінської конференції з питань касетних боеприпасів¹². Конвенція набуде чинності через шість місяців після підписання та ратифікації урядами 30 держав.

ККБ забороняє застосування, виготовлення, зберігання та передачу касетних боеприпасів. Подібно до КППМ і на відміну від традиційних угод про контроль над звичайними озброєннями, ККБ не містить докладних положень про імплементацію, верифікацію і дотримання. Держави-сторони Конвенції повинні знищити наявні запаси протягом восьми років після набуття Конвенцією чинності, а протягом 10 років – очистити ділянки, де знаходяться касетні боеприпаси, що не вибухнули. У випадку неможливості дотримання термінів передбачене їх подовження (на запит). Крім того, ККБ зобов'язує держави-сторони

⁷ Goose, S.D., ‘Cluster munitions: ban them’, *Arms Control Today*, vol.38, no.1 (Jan./Feb. 2008).

⁸ Human Rights Watch, ‘A dirty dozen cluster munitions’, 20 Feb. 2007, <<http://www.hrw.org/en/news/2007/02/20/updated-human-rights-watch-cluster-munition-information-chart>>.

⁹ Goose (посилання 7).

¹⁰ Перша зустріч у рамках “Процесу Осло” відбулася в Осло (Норвегія) в лютому 2007р.; друга – в Лімі (Перу) у травні 2007р.; третя – у Відні (Австрія) у грудні 2007р. Для здобуття підтримки проводилися додаткові регіональні засідання. Протягом 2007р. “Процес Осло” поширився та охопив понад 100 країн. Про “Процес Осло” у 2007р. див.: Ляховські (посилання 4), с.413-414.

¹¹ Декларацію Веллінгтонської конференції з питань касетних боеприпасів від 22 лютого 2008р. див.: <<http://www.mfat.govt.nz/clustermunitionswellington/>>.

¹² Текст ККБ та інших відповідних матеріалів див на сайті Коаліції боротьби з касетними боеприпасами (*Cluster Munition Coalition*): <<http://www.stopclustermunitions.org/>>.

надавати всебічну допомогу постраждалим від застосування касетних боеприпасів, закликає до міжнародної співпраці і створення програм допомоги в очищенні території, навчання поведінці на випадок ризиків і знищення запасів. Згідно з ККБ, касетоподібні види зброї, т.зв. високоточні касетні боеприпаси, дозволяється застосовувати лише в тому випадку, якщо вони: містять менше 10 вибухових бойових елементів вагою 4-20 кг, розроблені для пошуку поодиноких цілей і наведення на них; обладнані електронними механізмами самознищення та самодеактивації¹³. Переважна більшість відомих у світі касетних боеприпасів не відповідають згаданим вимогам.

Під час переговорів найбільші спори викликали положення Конвенції, що стосуються військових співробітництва і взаємодії. За результатами переговорів до ККБ внесені положення, якими дозволяються військове співробітництво і спільні операції з державами, що не є учасницями Конвенції (і тому можуть застосовувати касетні боеприпаси), – попри окреме положення, що забороняє державам-сторонам сприяти будь-якій забороненій Конвенцією діяльності. Згідно з останнім положенням, від сторін вимагається перешкоджати застосуванню касетних боеприпасів державами, що не є сторонами Конвенції. Ще одне важливе питання пов'язане з режимом перехідного періоду, протягом якого держави, які володіють такою зброєю, можуть її застосовувати. Зрештою, положення про перехідний період не внесені до Конвенції¹⁴.

На конференції в Осло до ККБ приєдналися 94 держави, серед яких десятки колишніх користувачів, виробників і володарів запасів цієї зброї¹⁵. Конвенцію підписали 18 членів НАТО, в т.ч. Велика Британія, Франція і Німеччина. Її підписали також окремі країни, що найбільшою мірою постраждали від касетних боеприпасів, зокрема Лаос, Ліван та Афганістан. Однак, найкрупніші користувачі, виробники та володарі запасів касетних боеприпасів не підписали Конвенцію, що є її головним недоліком.

Конвенція про “негуманну” зброю

Крім переговорів з питань ККБ, у 2008р. держави також продовжували дискусії в рамках КНЗ¹⁶. До сторін КНЗ належать крупні користувачі, виробники та володарі запасів касетних боеприпасів: особливо слід відзначити Бразилію, Індію, Ізраїль, Китай, Пакистан, Росію і США. Ці держави виступають проти заборони касетних боеприпасів і досі залишаються поза межами переговорного процесу стосовно ККБ, надаючи перевагу КНЗ. Неприйнятним для цих країн

¹³ Convention on Cluster Munitions (посилання 6), Article 2.

¹⁴ Ключові компроміси, досягнуті під час Дублінської конференції, дозволяють багатьом членам НАТО, особливо Великій Британії, підтримувати Конвенцію, попри тиск США та їх неприйняття “Процесу Осло”. Див. також: Abramson, J., ‘107 countries approve cluster munitions treaty’, *Arms Control Today*, vol.38, no.6 (July/Aug. 2008).

¹⁵ Перелік підписантів, станом на 1 квітня 2009р., див.: *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2009), Annex A.

¹⁶ Abramson, J., ‘CCW considers limits on cluster munitions’, *Arms Control Today*, vol.38, no.8 (Oct. 2008).

є положення про негуманний вплив касетних боеприпасів, необхідність “досягнення балансу між воєнними та гуманітарними міркуваннями”¹⁷. Група урядових експертів КНЗ з касетних боеприпасів провела у 2008р. кілька засідань з метою розгляду можливих обмежень застосування цього виду зброї. Після грузино-російського конфлікту в серпні 2008р. дискусії поновилися на фоні звинувачень обох держав у застосуванні касетних боеприпасів¹⁸. Наприкінці вересня було розроблено текст проекту протоколу, але думки про необхідність і зміст нового протоколу не збігаються. На зустрічі в листопаді 2008р. держави-сторони КНЗ не змогли досягти консенсусу стосовно тексту проекту протоколу. Попри значні розбіжності з багатьох питань, вони вирішили продовжити у 2009р. переговори про механізми КНЗ, що стосуються касетних боеприпасів¹⁹. Висунуті для обговорення пропозиції дали б змогу державам протягом 13-20 років поетапно скоротити запаси окремих касетних боеприпасів, водночас дозволяючи їм виготовляти, зберігати, застосовувати і продавати боеприпаси, що лишилися²⁰.

Напрями розгляду КНЗ частково відповідали політиці Уряду США та відбивали схильність США до технологічних заходів з удосконалення застосування касетних боеприпасів замість їх повної заборони. США мають запаси касетних боеприпасів обсягом приблизно 5,5 млн. одиниць, що містять, за оцінками, 720 млн. бойових елементів²¹. У липні 2008р. Міністерство оборони (МО) США оприлюднило нову редакцію стратегії США у сфері касетних боеприпасів на період до 2018р., якою визначаються більш жорсткі стандарти для цієї зброї²². Разом із заявами про безсумнівну бойову корисність цих “легальних видів зброї” і водночас про “необхідність мінімізувати потенційну ненавмисну шкоду для цивільного населення та цивільної інфраструктури”, в цій

¹⁷ Починаючи з 2001р., гуманітарні наслідки застосування касетних боеприпасів обговорюються в рамках КНЗ у більш широкому контексті вибухонебезпечних залишків війни. З червня 2007р., проблема касетних боеприпасів обговорюється на засіданнях Групи урядових експертів КНЗ. Див.: United Nations Office at Geneva, ‘GGE sessions in 2007’, <<http://www.unog.ch/>>.

¹⁸ За оцінками *Human Rights Watch*, під час серпневого конфлікту 2008р. і Грузія, і Росія застосовували касетні боеприпаси; вибухонебезпечні залишки цього конфлікту становлять небезпеку, завдають поранень і вбивають людей. На відміну від Грузії, Міністр оборони якої визнав застосування касетних боеприпасів, Росія, попри наявність вагомих доказів, продовжує заперечувати застосування нею таких боеприпасів. Ні Грузія, ні Росія не брали участі в переговорному процесі з питань ККБ. Див.: Human Rights Watch, ‘Georgia: more cluster bomb damage than reported’, Press release, 4 Nov. 2008, <<http://www.hrw.org/english/docs/2008/1/04/georgi20134.htm>>; Cluster Munition Coalition, ‘Cluster Munition Coalition condemns Georgian use of cluster bombs’, Press release, 2 Sep. 2008, <<http://www.stopclustermunitions.org/news/?id=667>>. Про конфлікт див. підрозділ V розділу 2 цього видання.

¹⁹ За повідомленнями, держави-сторони погодились продовжити переговори стосовно “пропозицій” – але не “протоколу”, проти якого виступила Росія. Див.: Abramson, J., ‘CCW fails to reach cluster munitions pact’, *Arms Control Today*, vol.38, no.10 (Dec. 2008).

²⁰ Reuters, ‘Main users of cluster bombs fail to agree pact’, *International Herald Tribune*, 14 Nov. 2008.

²¹ Human Rights Watch, ‘Key facts on the United States’ use, production, stockpiling, and transfer of cluster munitions’, 25 June 2008, <<http://hrw.org/english/docs/2008/06/25/global19192.htm>>.

²² US Department of Defense, ‘Cluster munitions policy released’, News Release no.577-08, 9 July 2008, <<http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=12049>>.

стратегії визначається нова норма – після 2018р. МО США не буде застосовувати, продавати або передавати касетні боєприпаси, відсоток непідриву яких у зоні ймовірного бойового застосування після їх переведення до бойового стану перевищує 1%. Такий підхід США, а також підходи до обмеження застосування касетних боєприпасів у рамках КНЗ були піддані жорсткій критиці гуманітарними організаціями та прихильниками ККБ – як недостатні для отримання бажаних результатів²³.

Вибухонебезпечні залишки війни

Протокол V про вибухонебезпечні залишки війни до КНЗ виокремлює гуманітарні проблеми, спричинені ВЗВ, та містить перелік пост-конфліктних заходів з мінімізації ризиків, нещасних випадків і наслідків непередбачених вибухів ВЗВ. Станом на грудень 2008р., зобов'язання згідно з Протоколом взяла на себе 51 держава-сторона КНЗ²⁴. З метою демонстрації серйозності намірів із запобігання людським стражданням, викликаним ВЗВ, на другій Конференції з питань Протоколу V, що відбулася 10-11 листопада 2008р., сторони ухвалили План дій з допомоги жертвам ВЗВ. Метою Конференції було посилення гуманітарної спрямованості Протоколу V. До підсумкового документа Конференції внесені, крім того, рішення з процедурних питань²⁵.

Конвенція про протипіхотні міни

КППМ 1997р. забороняє 156 державам-сторонам застосовувати, накопичувати запаси, виготовляти чи постачати ППМ. Хоч окремі нинішні й колишні головні виробники та користувачі наземних мін – зокрема, Індія, Китай, Пакистан, Росія і США – не підписали Конвенцію, вона за багатьма аспектами вважається однією з найуспішніших багатосторонніх угод з контролю над звичайними озброєннями за останні часи. Кожна держава-сторона Конвенції повинна знищити свої запаси ППМ протягом чотирьох років та очистити протягом 10 років усі заміновані території, що перебувають в її юрисдикції чи під її контролем. На виконання вимог Конвенції, 83 держави-сторони вже завершили ліквідацію своїх запасів і знищили понад 42 млн. ППМ; 6-8 держав-сторін

²³ Cluster Munition Coalition, 'U.S. out of step with allies with hollow "new" cluster bomb policy', Press release, 8 July 2008, <<http://www.stopclustermunitions.org/news/?id=420>>. У дипломатичних джерелах повідомлялося про звинувачення головних прихильників ККБ у непоступливості, що робить неможливим узгодження запропонованого тексту, згідно з яким нібито передбачалося скорочення 95% усіх запасів касетних боєприпасів. Див.: Abramson (посилання 19).

²⁴ Станом на 31 грудня 2007р., їх було 36. Перелік сторін Протоколу V див.: *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2009), Annex A.

²⁵ У липні 2008р. експерти держав-сторін провели зустріч з метою оцінки результатів першого року дії Протоколу, в т.ч. головних аспектів його імплементації (очищення території від ВЗВ, співпраця, допомога та запити про допомогу, стандартний електронний шаблон, національна звітність, стандартні профілактичні заходи та допомога постраждалим), а також з метою підготовки пропозицій і звітування про них на другій Конференції Високих Договірних Сторін Протоколу V. Підсумковий документ Конференції і звіти експертів див. на сайті: <<http://www.unog.ch/>>.

Конвенції мають ліквідувати ще близько 15 млн. ППМ; водночас у запасах держав, що не є сторонами Конвенції, залишається, за оцінками, 160 млн. ППМ²⁶. У 2008р. ППМ продовжували застосовуватися принаймні в дев'яти країнах світу – переважно М'янмою і Росією, які не є сторонами Конвенції, а також недержавними збройними угрупованнями²⁷.

У 2008р. Афганістан, Бурунді та Судан завершили ліквідацію своїх запасів ППМ. Три держави-сторони – Білорусь, Греція і Туреччина, що володіють великими запасами ППМ, – не змогли дотриматися кінцевих термінів їх ліквідації (1 березня 2008р.), через що потрапили до переліку порушників Конвенції. КППМ не містить положення про подовження визначених у ст.4 кінцевих термінів знищення запасів.

Кілька інших сторін Конвенції, для яких, згідно зі ст.5, кінцевим терміном очищення територій визначено 2009р., також, імовірно, змушені будуть порушити відведений 10-річний термін. 15 держав-сторін подали запит на подовження кінцевих термінів ліквідації ППМ на замінованих територіях. Тривалість термінів, потрібних для виконання зобов'язань з ліквідації запасів, коливається від одного до 10 років²⁸. На дев'ятій зустрічі держав-сторін КППМ, що відбулася в Женеві 24-28 листопада 2008р., дозвіл на подовження термінів ліквідації було надано всім 15 країнам, що подали запити²⁹.

Найбільш поширеними названими урядами причинами подовження запланованих термінів очищення територій були брак фінансових ресурсів, фахового персоналу та належного обладнання, а також проблеми екологічного, логістичного та технологічного характеру. Кілька урядів назвали також інші обставини, що заважають успішному виконанню їх зобов'язань: високу

²⁶ Держави-сторони: Україна (6,45 млн. ППМ), Білорусь (3,37 млн.), Туреччина (2,5 млн.), Греція (1,6 млн.), Кувейт (87 582) та Індонезія (10 894), – ще не ліквідували свої запаси. Невідомо, чи мають запаси ППМ Ефіопія та Ірак. Переважна більшість ППМ у запасах належать державам, що не є сторонами КППМ: Китаю (близько 110 млн.), Росії (близько 24,5 млн.), США (10,4 млн.), Пакистану (близько 6 млн.) та Індії (4-5 млн.). Див.: *International Campaign to Ban Landmines, Landmine Monitor Report 2008: Toward a Mine Free World* (Mines Action Canada: Ottawa, 2008), pp.8-9.

²⁷ Кількість країн, де ППМ застосовуються недержавними збройними угрупованнями, є більшою, ніж країн, де це роблять урядові війська, хоча загалом масштаби застосування скорочуються. Див.: *International Campaign to Ban Landmines* (посилання 26), p.5.

²⁸ Згідно зі ст.5 КППМ, під час зустрічей держав-сторін або оглядових конференцій держави-сторони можуть до завершення кінцевих термінів ліквідації ППМ подавати запити на їх подовження на період до 10 років. Держави, що претендують на таке подовження, мають навести причини неспроможності виконати свої зобов'язання, окреслити нові плани та визначити нові часові рамки завершення робіт. Такі запити подавали Боснія і Герцеговина, Чад, Хорватія, Данія, Еквадор, Йорданія, Мозамбік, Нікарагуа, Перу, Сенегал, Таїланд, Велика Британія, Венесуела, Ємен і Зімбабве. Зокрема, запити на подовження термінів Великої Британії і Венесуели зазнали жорсткої критики, оскільки жодна з них не вжила будь-яких заходів з розмінування до завершення відведеного їм 10-річного терміну. Див.: *International Campaign to Ban Landmines* (посилання 26); *International Campaign to Ban Landmines, 'States must keep their word to landmine survivors and mine-affected communities: ninth meeting of the states parties to the Mine Ban Treaty opens in Geneva today'*, Press release, 24. Nov. 2008, <http://www.icbl.org/news/9msp_pressrelease>.

²⁹ *International Campaign to Ban Landmines, 'Mine-affected states given clearance extensions but told to work urgently: ninth meeting of the states parties to the Mine Ban Treaty concluded in Geneva today'*, Press release, 28 Nov. 2008, <<http://www.icbl.org/news/pr28nov08>>.

насиченість мінами і брак даних обстеження територій. Окремі держави причинами зволікання називають недружні відносини з сусідами або присутність на їх кордонах ворожих груп повстанців. На думку організаторів Міжнародної кампанії за заборону наземних мін, у багатьох випадках необхідності подовження термінів можна було б уникнути за рахунок застосування більш ефективних методів, сучасних дій із залучення додаткових засобів розмінування та міжнародної фінансової підтримки³⁰.

У 2004р. перша Оглядова конференція КППМ ухвалила Найробський План дій, в якому зазначається, що “потреба дотримання кінцевих термінів буде найбільш значним викликом, на який треба давати відповідь у найближчі п’ять років і який вимагатиме інтенсивних зусиль з боку постраждалих від мін держав-сторін і держав, що зобов’язалися їм допомагати³¹”. Друга Оглядова конференція КППМ відбудеться в Картагені (Колумбія) в листопаді 2009р. з метою оцінки прогресу у виконанні поставлених цілей, перевірки дієвості і стану справ у дотриманні Конвенції.

III. Контроль над озброєннями в Європі

Режим Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990р. досі залишається найдетальнішим у світі режимом контролю над звичайними озброєннями. Будучи наріжним каменем європейської безпеки, він значною мірою допоміг усуненню в Європі загрози масштабного військового нападу і сприяв зміцненню довіри, відкритості та взаємних гарантій в регіоні. Імплементация ДЗССС також зрушила з місця регіональні процеси контролю над озброєннями на Балканах і в Середній Азії³².

³⁰ International Campaign to Ban Landmines, ‘Article 5 deadline extension requests’, Fact sheet, June 2008, <<http://www.icbl.org/lm/factsheets/>>. Див. також: Boese, W., ‘Some countries to miss mine treaty deadlines’, *Arms Control Today*, vol.38, no.1 (Jan./Feb. 2008); United Nations Office at Geneva, ‘Meeting of the States Parties to the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction’, APLC/MSP.8/2007/6, 30 Jan. 2008, pp.13-19.

³¹ ‘Ending the suffering caused by anti-personnel mines: Nairobi Action Plan 2005-2009’, Nairobi Summit on a Mine-Free World, 29 Nov. - 3 Dec. 2004, section III, reproduced in *From Ottawa to Nairobi and Beyond* (Geneva International Centre for Humanitarian Demining: Geneva, June 2005), pp.35-47.

³² Про контроль над озброєннями в Центральній Азії, ухваленій Шанхайською п’ятіркою (Китай, Росія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан) є відсутність публічної прозорості і критичної оцінки результатів. За повідомленнями, до весни 2008р. відбулося 19 інспекційних перевірок китайських об’єктів вздовж східної частини кордону між Китаєм і Росією. За цей же період Росія прийняла 20 китайських інспекційних груп на своїх об’єктах. У західній частині зони дії згаданої Угоди здійснено 17 перевірок китайських об’єктів, а Росія і три центральноазійські держави (“союзні сторони”) прийняли 17 китайських інспекційних груп. Див.: Verchenko, V., ‘On the experience of the implementation of the agreements on military confidence building measures and reduction of the armed forces in border area with China’, Seminar on aspects of implementation of the Vienna Document 1999, Berlin, 11-13 Mar. 2008, <<http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/Themen/Abbruestung/KonvRueKontrolle/Resuemee/Verchenko.pdf>>.

ДЗЗСЄ ґрунтується на двополярній концепції балансу сил у зоні від Атлантики до Уралу між НАТО та вже не існуючою Організацією Варшавського Договору. Він визначає паритетні обмеження на головні категорії важких звичайних озброєнь і техніки (звичайні озброєння і техніка, обмежені договором, ЗОТОД, *treaty-limited equipment, TLE*) двох груп держав. Угода 1999р. з адаптації ДЗЗСЄ мала змінити біполярну концепцію з метою забезпечення адекватності Договору до геополітичних зрушень, нових реалій безпеки та вимог з її забезпечення³³. Однак, ця Угода не набула чинності через відмову членів НАТО та інших країн ратифікувати її до виконання Росією зобов'язань, взятих на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999р.³⁴ З 30 держав, що підписали ДЗЗСЄ, лише Білорусь, Казахстан, Росія та Україна ратифікували Угоду з його адаптації³⁵. Таким чином, попри “призупинення” Росією імплементації Договору у грудні 2007р., первісний ДЗЗСЄ і пов'язані з ним документи та рішення залишаються обов'язковими для всіх його сторін.

Ситуація навколо ДЗЗСЄ і наслідки його призупинення для безпеки в Європі були в центрі уваги однієї з трьох сесій Щорічної конференції ОБСЄ з огляду безпеки, що відбулася на початку липня 2008р. Актуальність ДЗЗСЄ для Європи була підтверджена майже всіма учасниками. Підкреслювалося, що головною причиною нинішньої кризи Договору було розширення ЄС і НАТО та їх глобалізовані програми безпеки, які зумовили зростання зобов'язань цих організацій поза межами (і за рахунок) ОБСЄ. Внаслідок дедалі більшого зосередження зусиль Росії на регіоні, до якого частково належить і Європа, виникла нова форма “асиметрії стратегічної перспективи”, що може призвести і призводить до помилкових припущень і недовіри³⁶. З метою більш ефективної протидії новим асиметричним загрозам було внесено ряд пропозицій і рекомендацій (більшість з яких не є новими) з широкого кола питань ДЗЗСЄ і ЗЗДБ, починаючи від кібербезпеки до вдосконалення інструментів ОБСЄ³⁷. Зроблені висновки показали глибину недієздатності режиму ДЗЗСЄ, спричинену розбіжностями в поглядах головних суб'єктів – Росії і НАТО³⁸.

³³ Про підсумковий огляд та інші подробиці Угоди див.: *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2009), Annex A. Текст ДЗЗСЄ з поправками згідно з Угодою з адаптації див.: *SIPRI Yearbook 2000: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2000), pp.627-642.

³⁴ OSCE, ‘Istanbul Summit Declaration’, 17 Nov. 1999, paras.15-19; OSCE, ‘Final act of the Conference of the States Parties to the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe’, 17 Nov. 1999, Annex 14. Тексти цих документів див.: *SIPRI Yearbook 2000* (посилання 33), pp.642-646; OSCE, ‘Istanbul Document 1999’, pp.46-54, 236-259, <<http://www.osce.org/item/15853.html>>. Росія не виконала наступні Стамбульські зобов'язання: (а) закрити військову базу в Гудауті в Абхазії (Грузія); (б) вивести всі російські війська з Придністров'я (Молдова); (в) ліквідувати сховища боєприпасів і бойової техніки у Придністров'ї. Держави-сторони ДЗЗСЄ не узгодили також питання про статус російських миротворців у Грузії і Молдові.

³⁵ Проте, Україна ще не надіслала ратифікаційну грамоту депозитарію Договору.

³⁶ OSCE, ‘Draft statement by Alyson J.K.Bailes, University of Iceland, in session 2, 2 July 2008’, 2008 Annual Security Review Conference, Vienna, 1-3 July 2008, document PC.DEL/490/08/Rev.1, 3 July 2008.

³⁷ OSCE, ‘Chair’s report: working session II: the present state of arms control arrangements, CSBMs and the security dialogue in the OSCE area’, 2008 Annual Security Review Conference, Vienna, 1-2 July 2008, document PC.DEL/646/08, 18 July 2008.

³⁸ Kobieracki, A., ‘Speaking notes’, 2008 Annual Security Review Conference, Vienna, 1-2 July 2008, document PC.DEL/523/08, 23 June 2008.

Тимчасове призупинення режиму ДЗЗСЄ

12 грудня 2007р. Росія заявила, що вважає себе вільною від дотримання обмежень на кількість ЗОТОД. Водночас вона зазначила, що не має планів нарощування чи концентрації ЗОТОД на своїх кордонах і підтвердила готовність продовжити “орієнтований на результат” діалог стосовно ДЗЗСЄ³⁹.

Крім мотивів, пов’язаних з Договором, Росія послалася на розширення контексту паритету її сил і сил США та НАТО: продовження розширення НАТО; прогресуючі плани розміщення військових баз та елементів протиракетної оборони США в Центральній і Східній Європі; постійні зазіхання на зону інтересів Росії (“ближнє зарубіжжя”, зокрема Грузію і Молдову). Різноманітні чинники спонукали Росію пожертвувати гарантіями контролю над озброєннями та вигодами ДЗЗСЄ на користь своїх ширших стратегічних і політичних інтересів за рамками режиму Договору. До цих чинників належали: визнання незалежності Косово рядом західних держав, наміри Грузії та України приєднатися до НАТО, запрошення до НАТО Албанії і Хорватії весною 2008р., вимога України з виводу російського Чорноморського флоту з Севастополя до 2017р. та інші спірні питання.

Реакція на рішення Росії була неоднозначною. Країни НАТО вважали його або необгрунтованим, або таким, що порушує ДЗЗСЄ, і, намагаючись залучити Росію до подовження імплементації Договору, вдалися до спроб переконати її змінити рішення. Держави-члени НАТО та інші держави-сторони Договору продовжували надавати інформацію згідно з його положеннями та неодноразово надсилали запити стосовно проведення інспекцій на території Росії – попри її постійні відмови⁴⁰. Всі інші держави-сторони зобов’язалися й надалі (принаймні до наступного повідомлення) дотримуватися всіх без винятку прав та обов’язків, що впливають з ДЗЗСЄ. На засіданні Спільної консультативної групи (СКГ, *Joint Consultative Group, JCG*) ДЗЗСЄ Велика Британія, Німеччина та Угорщина зробили презентації про позитивний вплив Договору на стабільність і безпеку в Європі⁴¹. Багато країн підтримали підхід “паралельних дій”, запропонований західними державами восени 2007р., – поетапну ратифікацію Угоди з адаптації паралельно з послідовним виконанням Росією її Стамбульських зобов’язань.

³⁹ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Statement regarding suspension by Russian Federation of Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)’, 12 Dec. 2007. Про обставини та логіку обгрунтування рішення Росії див.: Ляховські (посилання 4), с.396-406.

⁴⁰ Наприклад, США неодноразово заявляли, що ні загальноприйняті міжнародні норми (особливо *in plus stat minus* (“більше поглинає менше”), тобто право на односторонній вихід означає право на одностороннє призупинення дії договору, – на яку посилається Росія), ні ДЗЗСЄ та пов’язані з ним документи не дають Росії підстав для “призупинення” імплементації Договору. Своєю чергою, Росія доводить, що звинувачення з боку західних країн у “незаконності” цього кроку є необгрунтованими з точки зору загальноприйнятих міжнародних норм.

⁴¹ Протягом 2007-2008рр. під егідою Міністерства закордонних справ Німеччини були проведені кілька Берлінських семінарів з контролю над звичайними озброєннями з метою обговорення та популяризації цієї теми серед експертів і дипломатів із зацікавлених країн ОБСЄ. Див.: <<http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/en/Aussenpolitik/Themen/Abrüstung/KonvRueKontrolle/BerlinerSeminare.html>>.

Україна вимагала від Росії пояснень стосовно кількості озброєнь російського Чорноморського флоту, розгорнутого на території України згідно з російсько-українською домовленістю про розподіл флоту від 28 травня 1997р. і спільною декларацією колишніх радянських республік від 1992р.⁴² Посилаючись на прецедент 1992р., Білорусь намагалася переконати інші країни запровадити тимчасове застосування Угоди з адаптації або її окремих положень в очікуванні офіційного набуття нею чинності⁴³. Росія також підтримувала цю пропозицію як один з елементів майбутнього “пакетного рішення”. Проте, ця пропозиція була відхилена іншими сторонами як несумісна з призупиненням Росією участі в ДЗЗСС. Білорусь також безуспішно наполягала на “конкретній роботі” в рамках СКГ над опрацюванням пакету конкретних заходів з посилення життєздатності Договору та підготовки його до набуття чинності Угодою з адаптації⁴⁴. Ще одна проблема виникла через те, що Росія, яка раніше ратифікувала Угоду з адаптації, висунула вимоги до решти сторін стосовно ратифікації іншої, видозміненої угоди (без флангових обмежень).

Чотири раунди переговорів між двома головними державами – Росією і США – не принесли у 2008р. відчутних результатів. Як і у 2007р., Росія наприкінці 2008р. надала зведені дані про свої ЗОТОД; цим даним, однак, бракувало деталізації і повноти, яких вимагає ДЗЗСС для забезпечення обміну даними в рамках режиму Договору. На грудневому 2008р. засіданні Ради міністрів ОБСЄ в Гельсінкі Міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В.Штейнмайер (*Frank-Walter Steinmeier*), прагнучи підтримати життєздатність режиму Договору, запросив до Німеччини високоповажних експертів з держав-сторін ДЗЗСС з метою обговорення можливості “нового старту” Договору⁴⁵. Водночас, НАТО попередив, що “призупинення” “не може тривати нескінченно”⁴⁶.

⁴² За повідомленнями, Росія поінформувала Україну, що “призупинення” не стосується російських зобов’язань у рамках обох документів. Див.: Joint Consultative Group, Delegation of Ukraine, Statement, document JCG.JOUR/657, 8 Apr. 2008, annex 6.

⁴³ Було заявлено, що висунута Білоруссю пропозиція про тимчасове застосування Угоди з адаптації є неспіввідносною з короткотривалим, з юридичної і політичної точок зору, “прецедентом” 1992р. Делегація Німеччини зазначила, що вже сьогодні майже всі держави-сторони, фактично, неухильно виконують положення стосовно майбутніх територіальних лімітів, і за цих умов національні правові акти з імплементації ДЗЗСС залишаються чинними та не можуть підмінитись адміністративними рішеннями.

⁴⁴ Joint Consultative Group, Permanent delegation of the Republic of Belarus in the OSCE, the JCG and the OSCC, Statement at the meeting of the Joint Consultative Group, document JCG.DEL/19/08, 29 Apr. 2008.

⁴⁵ OSCE, ‘Speech by Federal Foreign Minister Dr Frank-Walter Steinmeier at the OSCE Ministerial Council in Helsinki on 4 Dec. 2008’, document MC.DEL/14/08, 4 Dec. 2008.

⁴⁶ NATO, ‘Final communiqué: Meeting of the North Atlantic Council at the level of foreign ministers held at NATO Headquarters, Brussels’, Press Release (2008)153, 3 Dec. 2008, <<http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-153e.html>>. Представник Міністерства закордонних справ Росії охарактеризував комюніке НАТО від грудня 2008р. як таке, що не містить “нічого справді нового”. Див.: Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Response by Russian MFA spokesman Andrei Nesterenko to a media question relating to position set out by NATO Council on the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe’, document 1984-08-12-2008, 8 Dec. 2008.

Президент Росії Д.Медведев запропонував провести в середині 2009р. європейський саміт з метою детальної розробки юридично зобов'язуючого договору про європейську безпеку, – але 2008р. завершився, а доля самого ДЗЗСЄ залишилася невизначеною⁴⁷.

“Пакет паралельних дій” НАТО

Восени 2007р. західні країни запропонували “пакет паралельних дій”⁴⁸, а у 2008р. Північно-Атлантична Рада НАТО (*North Atlantic Council, NAC*) – двоетапний план вирішення питань, які турбують усі сторони ДЗЗСЄ: набуття чинності адаптованим Договором і наступний огляд змін, запроваджених за період з 1999р.⁴⁹

Згідно з планом, протягом першого етапу відкладені питання, пов'язані з російськими військами та об'єктами у Грузії і Молдові, мають вирішуватися паралельно з просуванням ратифікації Угоди з адаптації країнами НАТО⁵⁰. До моменту набуття чинності адаптованим Договором всім державам-сторонам пропонується взяти політичне зобов'язання діяти згідно з визначеними в ньому “предметом і цілями”. Здійснюється нагляд за дотриманням всіх граничних рівнів ЗОТОД. З моменту набуття чинності адаптованим ДЗЗСЄ держави-члени НАТО, що не є сторонами Договору – Естонія, Латвія, Литва і Словенія – мають висловити готовність подати заявки про приєднання до нього. За результатами консультацій із союзниками по НАТО, ці держави мають взяти участь у дискусіях з усіма державами-сторонами Договору про умови приєднання. Також підлягає роз'ясненню термін “суттєві бойові сили” (*substantial combat forces*), що є яблуком розбрату між НАТО і Росією в контексті військової стриманості⁵¹. На другому етапі, з набуттям чинності Угодою з адаптації,

⁴⁷ Президент Д.Медведев заявив, що “було б бажано розробити базові параметри контролю над озброєннями та обґрунтовані ліміти військового будівництва. Крім того, необхідні нові механізми і процедури співпраці в таких сферах, як розповсюдження зброї масового ураження, тероризм і контрабанда наркотиків” Див.: Medvedev, D., President of the Russian Federation, Speech at World Policy Conference, Evian, France, 8 Oct. 2008, <<http://www.kremlin.ru/eng/sdocs/speeches.shtml>>. Раніше, в червні, на зустрічі в Берліні, Д.Медведев запропонував нову угоду про безпеку на засадах міжнародного права і всеосяжну резолюцію про неподільність безпеки, контроль над озброєннями та незастосування сили. Див.: Medvedev, D., President of the Russian Federation, Speech at meeting with German political, parliamentary and civic leaders, Berlin, 5 June 2008, <<http://www.kremlin.ru/eng/sdocs/speeches.shtml?stypе=82912>>. У лютому 2009р. заступник Міністра закордонних справ Росії О.Грушко заявив, що розділ стосовно контролю над озброєннями потенційного договору про європейську безпеку жодним чином не підміняє ДЗЗСЄ. Див.: OSCE, Joint Meeting of the Forum for Security Cooperation and Permanent Council, document FSC-PC.DEL/9/2009, 18 Feb. 2009.

⁴⁸ Див.: Ляховські (посилання 4), с.401-402.

⁴⁹ NATO, NAC Statement on CFE, Press release 2008(047), 28 Mar. 2008, <<http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-047e.html>>.

⁵⁰ Фрази “вирішити відкладені питання” в контексті Грузії і Молдови викликала спекуляції стосовно того, що НАТО начебто відмовився від вимоги повного виводу російських військ з обох цих країн. Див.: Socor, V., ‘NATO summit sends ambiguous message on Russian troops in Moldova and Georgia’, *Eurasia Daily Monitor*, 11 Apr. 2008.

⁵¹ Термін “суттєві бойові сили” вперше було використано в заяві NAC від 14 березня 1997р. стосовно розміщення військ на території нових членів НАТО. Пізніше його було внесено та доповнено в Основоположному акті НАТО-Росія від 27 травня 1997р. та Заяві НАТО про ДЗЗСЄ від 8 грудня 1998р. Див.: Press Release M-NAC-D-2(98)141, <<http://www.nato.int/docu/pr/1998/p98-141e.htm>>.

НАТО зобов'язується разом з Росією та іншими сторонами переглянути режим адаптованого Договору – зокрема, змінити, де це можливо, граничні рівні ЗОТОД. Це дало б привід для порушення Росією та іншими сторонами проблемних питань стосовно конкретних елементів нового режиму.

Пропозиція Північно-Атлантичної Ради була схвалена в Декларації Бухарестського саміту НАТО⁵². Декларація ще раз – на додаток до Декларації Ризького (2006р.) саміту, підсумкової заяви Позачергової (червень 2007р.) конференції ДЗЗСЄ та наступних повідомлень членів НАТО – засвідчила готовність НАТО підтримувати життєздатність режиму ДЗЗСЄ⁵³.

Росія стримано привітала окремі положення пропозицій НАТО, особливо стосовно рівнів збройних сил, майбутнього приєднання до режиму ДЗЗСЄ держав, що не є сторонами Договору, та зобов'язання визначити термін “суттєві бойові сили”. Водночас, вимоги стосовно Грузії і Молдови були знову відхилені. Росія закликала держави-сторони ратифікувати Угоду з адаптації та ухвалити “додаткові заходи”, запропоновані Росією на Позачерговій конференції ДЗЗСЄ в червні 2007р.⁵⁴ У травні начальник Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації, генерал армії Ю.Балуєвський на щорічній зустрічі Ради НАТО-Росія висунув вимогу – дозволити Росії зняти флангові обмеження як шлях до виходу ДЗЗСЄ з тупикової ситуації. Проте, ця пропозиція не була подана як офіційний документ⁵⁵. У грудні 2008р. Росія натякнула, що очікує на об'єктивність, цілісність і конкретність майбутнього пакетного рішення, особливо стосовно визначення “суттєві бойові сили”, умов приєднання до адаптованого Договору нових учасників і формулювання умов тимчасового застосування нового режиму⁵⁶.

⁵² NATO, ‘Bucharest Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Bucharest on 3 April 2008’, Press Release (2008)049, 3 Apr. 2008, <<http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-049e.html>>, para.42.

⁵³ NATO, ‘Riga Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006’, Press Release (2006)150, 29 Nov. 2006, <<http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm>>, para.42; CFE Extraordinary Conference, Delegation of Italy, Statement, 15 June 2007, <<http://www.nato.int/update/2007/06-june/e0615a.html>>.

⁵⁴ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Russian MFA Information and Press Department commentary on NATO’s statement on Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE)’, document 433-01-04-2008, 1 Apr. 2008. Про дискусію стосовно російських пропозицій у 2007р. див.: Ляховскі (посилання 4), с.400-402.

⁵⁵ У російських ЗМІ ця пропозиція подавалась як поширення флангових обмежень на всю європейську територію Росії. Ю.Балуєвський заявив, що НАТО збереже свою військову перевагу, навіть якщо Росії дозволять змінити її флангові обмеження, а також відзначив швидке нарощування Грузією Збройних сил та її “провокаційні дії” у відносинах з Абхазією і Південною Осетією як логічне обґрунтування дій Росії. Див.: Centre for European Security, ‘Digest “NATO, EU, OSCE in headline news of World Wide Web, June of 2008”’, 10 July 2008, <<http://www.europeansecurity.ru/news/06.08e.asp>>.

⁵⁶ Росія подала на розгляд Спільної консультативної групи запропоновані параметри “суттєвих бойових сил” (на бригадному рівні): 41 танк, 188 бронетранспортерів, 90 одиниць артилерії, 24 бойові літаки і 24 бойові вертольоти. Див.: Joint Consultative Group, ‘Statement by the delegation of the Russian Federation to the Joint Consultative Group’, document JCG.JOUR/682, 9 Dec. 2008, annex 2.

Серпневий конфлікт між Грузією і Росією зруйнував принципи, викладені в документах ОБСЄ і в ДЗЗСЄ, що закликають держави-сторони утримуватися від загрози або застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, дотримуватися мирної співпраці та запобігати будь-яким збройним конфліктам у Європі. Перспективи врегулювання нинішньої кризи ДЗЗСЄ є безрадісними після визнання Росією незалежності обох сепаратистських утворень Грузії – Абхазії і Південної Осетії – і поновлення дислокації російських військ (нині в подвоєному числі – приблизно 6 000-7 000 осіб) та озброєнь у цих районах⁵⁷.

Субрегіональний контроль над озброєннями на Західних Балканах

З моменту призупинення Росією участі в режимі ДЗЗСЄ, єдиною і в повному обсязі діючою “жорсткою” (пов’язаною з обмеженнями) угодою про контроль над озброєннями в Європі є Угода 1996р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода). За 12 років вона зазнала впливу різноманітних криз і викликів, у т.ч. нещодавніх спорів навколо незалежності Косово.

За словами Особистого представника діючого Голови ОБСЄ з питань ст.ІV Дейтонських мирних домовленостей (Дейтонської угоди), імплементація Флорентійської угоди свідчить про “міцність і безкомпромісність” військової стабільності на Західних Балканах, а також про відповідність її духу дій чотирьох сторін Угоди – Боснії і Герцеговини, Хорватії, Чорногорії і Сербії⁵⁸. Всі ці сторони беруть участь у Програмі НАТО “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*; Хорватія у 2009р. стала повноправним членом Альянсу) та перебувають на шляху до членства в ЄС (причому Хорватія має статус кандидата)⁵⁹. Після завершення в жовтні 1997р. офіційного періоду скорочення обмежених Флорентійською угодою озброєнь, тривав процес їх добровільної ліквідації, і до 2008р. сторони порізали на металобрухт або переобладнали загалом близько 9 000 зразків важких озброєнь,

⁵⁷ На думку одного з експертів, грузино-російський конфлікт остаточно “добив” ДЗЗСЄ. Див.: Socor, V., ‘CFE dead and buried in Georgia’, *Eurasia Daily Monitor*, 22 Oct. 2008.

⁵⁸ Periotto, C. (Brig. Gen.), ‘Report to the Permanent Council, Implementation of the Agreement on Sub-Regional Arms Control (Article IV, Annex I-B, Dayton Peace Accords)’, document CIO.GAL/132/08, 18 Sep. 2008. Флорентійська угода укладена згідно зі ст.ІV додатка 1-В Загальної рамкової угоди 1995р. про мир у Боснії та Герцеговині (Дейтонської угоди), підписаної 14 грудня 1995р. У 2006-2007рр. кількість сторін змінилася, зменшившись з початкових п’яти до трьох (після об’єднання Боснії і Герцеговини), а потім збільшившись до чотирьох (після проголошення незалежності Чорногорії). Чорногорія приєдналася до Флорентійської угоди 16 січня 2007р. Офіційні поправки до Угоди внаслідок приєднання Чорногорії в якості четвертої сторони підписані всіма сторонами та Особистим представником під час засідання Субрегіональної консультативної комісії (СРКК, *Sub-Regional Consultative Commission, SRCC*) 14-16 жовтня 2008р. Стилий виклад Флорентійської угоди див.: у додатку А *Щорічників СППІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СППІ 2008*. Текст Дейтонської угоди див.: <<http://www.oscebih.org/overview/gfap/eng/>>.

⁵⁹ ПЗМ складається з двосторонніх угод між НАТО і країнами-партнерами. Місцем зустрічей держав-членів НАТО та учасників ПЗМ є Рада Євро-Атлантичного Партнерства. Повний перелік учасників ПЗМ див. у додатку А цього видання.

зокрема 6 900 одиниць артилерії, яка вважалася найбільш ефективною категорією озброєнь у гористій місцевості колишнього балканського театру воєнних дій (таблиця 10.1)⁶⁰. Протягом 1996-2008рр. проведено 600 інспекційних перевірок, у т.ч. понад 120 – з питань скорочення. Рівномірне зменшення (внаслідок реструктуризації збройних сил сторін) кількості об'єктів інспекції (ОІ, *objects of inspection, OOI*) спонукало до узгодження фіксованої квоти інспекцій для кожної сторони, незалежно від кількості ОІ. Загалом, наприкінці періоду скорочення кількість ОІ становила 244, а на 2008р. – зменшилася до 85⁶¹.

Таблиця 10.1. Скорочення озброєнь згідно зі ст.IV додатка 1-В Дейтонської мирної угоди 1995р., станом на 31 грудня 2007р.

Сторона	Танки	ББМ	Артилерія	Літаки	Вертольоти	Всього
Боснія і Герцеговина	35	35
Федерація Боснії і Герцеговини ^a	57	39	2 394	–	–	2 490
Республіка Сербська ^a	387	192	1 987	4	–	2 570
Хорватія	49	85	911	2	–	1 047
Чорногорія ^b	62	62
Сербія і Чорногорія/Сербія ^b	663	336	1 544	133	11	2 687
Всього	1 218	652	6 871	139	11	8 891

ББМ – бойова броньована машина.

^a Ці два суб'єкти Боснії і Герцеговини вийшли з Флорентійської угоди у 2006р.

^b Чорногорія в червні 2006р. проголосила незалежність від Державного Союзу Сербії і Чорногорії і в січні 2007р. стала стороною Флорентійської угоди. Чорногорія і Сербія підписали 6 липня 2007р. двосторонню угоду про принципи і процедури імплементації Флорентійської угоди.

Джерело: Periotto, C. (Brig.-Gen.), Personal Representative of the OSCE CIO for Article IV, Annex 1-B, Dayton Peace Agreement, Presentation at the Berlin Seminar on Conventional Arms Control, 'The potential of the CFE Treaty to stabilise security relations of States Parties in a regional context: the South Eastern European region', Berlin, 30 Sep. - 1 Oct. 2008, <<http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/Themen/Abruestung/KonvRueKontrolle/7BerlinerSeminar/Uebersicht.html>>.

Зниження граничних рівнів важких озброєнь стало можливим на фоні поступового зменшення побоювань і загроз, а також завдяки бажанню знизити витрати на утримання великих запасів озброєнь. Отже, зараз усі сторони мають обмежені запаси озброєнь, набагато менші від лімітів, погоджених у Флоренції в 1996р. (таблиця 10.2). Відновлення дружніх відносин між країнами сприяло просуванню нових спрощених процедур добровільного скорочення та ліквідації обмежених Угодою озброєнь. Разом з успішною імплементацією Флорентійської угоди, економіка також відіграла свою роль у скороченні кількості засідань Субрегіональної консультативної комісії (СРКК, *Sub-Regional Consultative Commission, SRCC*) – з трьох до двох на рік. Сторони

⁶⁰ Periotto (посилання 58).

⁶¹ Там само.

Флорентійської угоди також вирішили застосувати форму Зведеної заявки про повідомлення в рамках Комунікаційної мережі ОБСЄ для всіх повідомлень, починаючи з 1 січня 2009р., а також офіційно приєднатися до Автоматизованої інформаційної системи ОБСЄ для здійснення, починаючи з 2010р., щорічних обмінів інформацією⁶².

Таблиця 10.2. Граничні рівні, запаси та винятки згідно зі ст.IV додатка 1-В Дейтонської мирної угоди, станом на 30 вересня 2008р.

Учасник	Танки	ББМ	Артилерія	Літаки	Вертольоти
<i>Боснія і Герцеговина</i>					
Граничний рівень	410	340	1 500	62	21
Запас	325	272	1 469	19	7
Виняток	7	12	64	0	0
<i>Хорватія</i>					
Граничний рівень	410	340	1 500	62	21
Запас	258	111	1 406	21	7
Виняток	39	23	89	5	2
<i>Сербія</i>					
Граничний рівень	948	786	3 375	143	46
Запас	505	607	2 616	85	38
Виняток	281	65	396	0	0
<i>Чорногорія</i>					
Граничний рівень	77	64	375	12	7
Запас	0	8	168	12	6
Виняток	0	3	202	0	0
Загальний граничний рівень	1 845	1 530	6 750	279	95
Загальний запас	1 088	998	5 659	137	58

ББМ – бойова броньована машина.

Джерело: Periotto, C. (Brig.-Gen.), Personal Representative of the OSCE CIO for Article IV, Annex 1-B, Dayton Peace Agreement, Presentation at the Berlin Seminar on Conventional Arms Control, ‘The potential of the CFE Treaty to stabilise security relations of States Parties in a regional context: the South Eastern European region’, Berlin, 30 Sep. - 1 Oct. 2008, <<http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Aussenpolitik/Themen/Abruestung/KonvRueKontrolle/7BerlinerSeminar/Uebersicht.html>>.

На шостій Конференції з огляду Флорентійської угоди в липні 2008р. сторони узгодили дві важливі рекомендації: (а) за сприяння Особистого представника Голови ОБСЄ продовжити імплементацію Угоди та одночасно вивчити можливості подальшого посилення “співучасті” (відповідальності) сторін і поступового досягнення їх повної автономії в імплементації Угоди; (б) розпочати розгляд адаптованого ДЗЗСЄ як можливої довгострокової альтернативи Флорентійській угоді⁶³. Проте, процес узгодження адаптованого ДЗЗСЄ напевне буде ускладнений негативним впливом на перспективи режиму Договору конфлікту між Грузією і Росією.

⁶² Там само.

⁶³ Lachowski, Z., ‘Possibilities for a transition from the Dayton Peace Accord to the CFE Treaty’, Berlin Seminar on Conventional Arms Control, Berlin, 30 Sep. - 1 Oct. 2008, <<http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/en/Aussenpolitik/Themen/Abruestung/KonvRueKontrolle/7BerlinerSeminar/Uebersicht.html>>.

IV. Зміцнення довіри та безпеки в зоні відповідальності ОБСЄ⁶⁴

Процес зміцнення довіри та безпеки в Європі є унікальним експериментом. За межами зони відповідальності ОБСЄ зусилля зі зміцнення довіри у військовій сфері зазнали невдачі (на Корейському півострові), обережно вивчалися (“відносини через протоку” між Китаєм і Тайванем), перебували в пошуках розширення консенсусу (в Латинській Америці) або обмежувалися двосторонніми вибірковими підходами⁶⁵.

У 2008р. ОБСЄ продовжувала зосереджуватися на власному підході до контролю над озброєннями: співпраці у зміцненні довіри та безпеки у військовій сфері в галузях стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО, *small arms and light weapons, SALW*), скороченні запасів звичайних боєприпасів (ЗЗБ, *stockpiles of conventional ammunition, SCA*), а також на Кодексі поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки 1994р.⁶⁶

Заходи зміцнення довіри та безпеки

Загалом, імплементація ЗЗДБ, згідно з Віденським документом 1999р. про заходи зміцнення довіри та безпеки, відбувалася відносно стабільно протягом кількох років⁶⁷. Примітно, що після призупинення ДЗЗСЄ кількість заявок на інспекції та атестаційні візити, поданих Росією згідно з політично обов'язковим Віденським документом, збільшилася втричі, порівняно з 2007р.⁶⁸

⁶⁴ Перелік держав-учасниць ОБСЄ див. у додатку А цього видання. Зона ОБСЄ охоплює Європу від Атлантики до Уралу та Центральну Азію.

⁶⁵ Діалог з питань зміцнення довіри на Корейському півострові (Північному та Південному), започаткований наприкінці 2007р., швидко занепав через постійні розбіжності. III Форум Організації американських держав з питань заходів зміцнення довіри та безпеки, що відбувся у квітні 2008р., не приніс жодного помітного прогресу. Його метою було досягнення попередніх домовленостей, які мали бути представлені на конференції держав-учасниць Міжамериканської конвенції з транспарентності у придбанні звичайних озброєнь (*Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions*), яка мала відбутися у 2009р., та консенсусу стосовно вжиття заходів зміцнення довіри та протидії новим загрозам, що турбували західну півкулю. Китай протягом 2008р. налагодив безпосередні військові відносини з Південною Кореєю, Росією і США.

⁶⁶ Огляд подій 2008р. див.: OSCE, 'Letter from the Chairperson of the Forum for Security Cooperation to the Minister for Foreign Affairs of Finland, Chairperson of the Sixteenth Meeting of the Ministerial Council', document MC.GAL/7/08/Rev.1, 26 Nov. 2008, <http://www.osce.org/documents/html/pdftohtml/35093_en.pdf.html>; OSCE, 'Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security', document DOC.FSC/1/95, 3 Dec. 1994, <<http://www.osce.org/fsc/22158.html>>.

⁶⁷ FSC Chairperson's Progress Report to the Sixteenth Meeting of the Ministerial Council, 'Efforts in the field of arms control agreements and confidence-and security-building measures in accordance with its mandate', Helsinki, Dec. 2008, <http://www.osce.org/conferences/mc_2008.html?page=documents&session_id=333>. Про механізм зменшення ризиків Віденського документа 1999р. див.: Lachowski, Z., *Confidence- and Security-Building Measures in the New Europe*, SIPRI Research Report no.18 (Oxford University Press: Oxford, 2004), pp.59-63.

⁶⁸ OSCE, Conflict Prevention Centre, 'Annual CPC survey on CSBM information exchanged in 2008', document FSC.GAL/2/09, 9 Jan. 2009. Дані про інспекції: 30 інспекцій у 2008р. та дев'ять у 2007р.; а також 28 оціночних візитів у 2008р. проти восьми у 2007р.

Події 2008р. допомогли, зокрема поновити діалог з питань зміцнення довіри, але не прогрес в ОБСЄ загалом. Протягом 2008р. в рамках Форуму ОБСЄ зі співробітництва у сфері безпеки (*Forum for Security Cooperation, FSC*) були висунуті численні пропозиції, за двома були прийняті конкретні рішення⁶⁹.

Під час щорічної Конференції з огляду безпеки в липні 2008р. Росія висунула пропозицію (“інформацію до роздумів”) стосовно заходів зміцнення довіри у військово-морській сфері⁷⁰. Однак, в атмосфері ескалації напруженості – з квітня до червня та пізніше з вересня до жовтня – узгодження будь-яких ЗЗДБ було приречене на невдачу. У вересні з’явилися проблеми з доступом (згідно з режимом Договору про відкрите небо) до російського повітряного простору на Північному Кавказі, спричинені грузино-російським конфліктом та обмеженнями повідомлень для пілотів на випадок небезпечної ситуації (*NOTAM, ‘Notice to Airmen’*). Два заявлені спостережні польоти були, фактично, скасовані.

Абхазький інцидент

Після ураження російським бойовим літаком грузинського безпілотного літального апарата (БЛА) над грузинською територією сепаратистської Абхазії 20 квітня 2008р., Грузія зажадала міжнародного розслідування. Після звіту Спостережної місії ООН у Грузії (*UNOMIG*), 28 травня грузинська влада закликала застосувати визначений Віденським документом (Розділ III) механізм зменшення ризиків для консультацій і співпраці на випадок незвичайної військової активності⁷¹. У травні та червні ОБСЄ провела три спеціальні спільні сесії з питань інциденту у форматі Форум-Постійна Рада ОБСЄ, а голова Постійної Ради звернувся за військово-політичною консультацією до Форуму ОБСЄ. Неспроможність досягти відчутного результату та інші політично вмотивовані перепони свідчать про необхідність спрощення громіздких процедур у механізмі зменшення ризиків. У червні Росія відрядила

⁶⁹ Про діяльність Форуму ОБСЄ у сфері контролю над озброєннями та ЗЗДБ див.: OSCE, ‘Efforts in the field of arms control agreements and confidence- and security-building measures in accordance with its mandate’, document MC.GAL/5/08/Rev.2, 13 Nov. 2008, <http://www.osce.org/documents/html/pdf/html/34921_en.pdf.html>.

⁷⁰ Delegation of the Russian Federation, ‘Confidence- and security-building measures in the naval area’, document FSC.DEL/120/08, 2 July 2008.

⁷¹ United Nations Observer Mission in Georgia, UNOMIG, ‘Report of UNOMIG on the incident of 20 April involving the downing of a Georgian unmanned aerial vehicle over the zone of conflict’, 26 May 2008, <<http://www.unomig.org/media/events/?year=2008&offset=10>>, para.36. *UNOMIG* визнала, що політ розвідувального літака над зоною конфлікту був порушенням Московського договору 1994р. Однак, багато держав наполягали, що політ неозброєного розвідувального БЛА не може виправдати застосування Росією сили у відповідь, і ЄС визнав її дії несумісними з Московським договором. Росія вважала вимогу Грузії безпідставною і наполягала на двосторонньому – між Грузією та Абхазією – пошуку рішення. Крім того, Росія піддала сумніву достовірність матеріалів про радіолокаційні дані. Росія також заявила, що літак, який уразив БЛА, міг належати Абхазії; однак, Абхазія не має подібних літаків. (Імовірно, це був *Su-27 Flanker* або *Mig-29 Fulcrum*.)

підрозділи Залізничних військ і техніку до Абхазії поза межами миротворчої зони без консультацій з грузинською владою та її згоди. ЄС і США піддали критиці ці дії⁷².

Стрілецька зброя і легкі озброєння

Документ ОБСЄ 2000р. про стрілецьку зброю і легкі озброєння (СЗЛО) та інші відповідні документи залишаються ефективними інструментами розв'язання проблем, пов'язаних із СЗЛО, стимулювання взаємної прозорості та довіри держав-учасниць ОБСЄ, сприяння боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю⁷³. У 2001-2007рр. держави-учасниці знищили 7,7 млн. одиниць стрілецької зброї⁷⁴. У 2008р. вони зобов'язалися виділити понад €430 тис. (\$630 тис.) на проекти ОБСЄ з питань СЗЛО. Рівень імплементації Документа про СЗЛО вважається високим, але є також резерви для його підвищення. Загалом, діяльність ОБСЄ в галузі СЗЛО зосереджується на двох головних напрямках: нормативній роботі і практичній допомозі.

У 2008р. Форум ОБСЄ ухвалив нормативні рішення стосовно: (а) оновлення Принципів ОБСЄ з контролю над експортом переносних зенітних ракетних комплексів (ПЗПК, *man-portable air defence systems, MANPADS*); (б) оновлення звітних категорій систем озброєнь і бойової техніки в рамках обміну інформацією про переміщення звичайних озброєнь, згідно з яким державам-учасницям пропонується також вносити до національних звітів, що подаються до Реєстру звичайних озброєнь ООН, дані про експорт/імпорт СЗЛО; (в) запровадження найкращих практик запобігання дестабілізуючим поставкам СЗЛО повітряним транспортом, а також використання відповідної анкети; (г) обмін інформацією про форми сертифікатів кінцевого користувача та відповідні процедури верифікації стосовно СЗЛО⁷⁵. Крім того, Форум ОБСЄ вирішив створити каталог

⁷² OSCE, Slovenian Presidency of the Council of the European Union, Joint FSC/PC Meeting no.33, 'EU Statement on Abkhazia, Georgia', document FSC-PC.DEL/29/08, 11 June 2008; United States Mission to the OSCE, Statement for the FSC-PC on Georgia/Abkhazia, as delivered by Ambassador Julie Finley to the Joint Meeting of the Forum for Security Co-operation and the Permanent Council, Vienna, 11 June 2008.

⁷³ OSCE, Forum for Security Co-operation, 'OSCE document on small arms and light weapons', 24 Nov. 2000, <<http://www.osce.org/fsc/13281.html>>. До інших документів ОБСЄ належать: *Handbook of Best Practices on Small Arms and Light Weapons* (OSCE: Vienna, 2003), <http://www.osce.org/fsc/item_11_13550.html>; OSCE, Forum for Security Co-operation, 'Standard elements of end-user certificates and verification procedures for SALW exports', Decision no. 5/04, document FSC/DEC/5/04, 17 Nov. 2004, <<http://www.osce.org/item/1699.html?html=1>>; OSCE, Forum for Security Co-operation, 'Principles on the control of brokering in small arms and light weapons', Decision no.8/04, document FSC/DEC/8/04, 24 Nov. 2004; OSCE, Ministerial Council, 'OSCE principles for export controls of man-portable air defence systems', Decision no. 8/04, document MC.DEC/8/04, 7 Dec. 2004, <<http://www.osce.org/atu/13364.html>>.

⁷⁴ OSCE, 'The continuing implementation of the OSCE Document on Small Arms and Light Weapons', document MC.GAL/2/08/Rev.2, 13 Nov. 2008, <http://www.osce.org/documents/html/pdf/hthtml/34917_en.pdf.html>.

⁷⁵ OSCE, Forum for Security Co-operation, Decision no. 5/08, 26 May 2008, <<http://www.osce.org/item/31348.html>>; Decision no.8/08, 16 July 2008, <<http://www.osce.org/item/32222.html>>; Decision no.11/08, 29 Oct. 2008, <<http://www.osce.org/item/34809.html>>; Decision no.12/08, 12 Nov. 2008, <<http://www.osce.org/item/34884.html>>. Див. також: Holtom, P., *Transparency in Transfers of Small Arms and Light Weapons: Reports to the United Nations Register of Conventional Arms, 2003-2006*, SIPRI Policy Paper no.22 (SIPRI: Stockholm, July 2008).

координаторів з питань стрілецької зброї та запасів звичайних боєприпасів на рівнях ОБСЄ і держав-учасниць⁷⁶. Окремі пропозиції та ініціативи стосувалися наступних питань: розширення ролі Секції з питань підтримки Центру попередження конфліктів Форуму ОБСЄ (*FSC Support Section of the Conflict Prevention Centre, CPC*); імплементації в національному законодавстві всіх зобов'язань, взятих у рамках ОБСЄ; доповнення існуючої структури та основних положень ОБСЄ, норм і заходів з метою кращої протидії надлишковому накопиченню та неконтрольованому розповсюдженню СЗЛО.

У рамках практичної допомоги Форум ОБСЄ зробив внесок за всіма аспектами Третьої наради держав (що скликається раз на два роки) з питань виконання Програми ООН із запобігання, протидії і викорінення незаконної торгівлі СЗЛО. Кілька проектів ОБСЄ стосуються одночасно і стрілецької зброї, і боєприпасів. У лютому 2008р. ОБСЄ провела семінар з питань наслідків технічних, управлінських і фінансових проблем у поточних і запланованих проектах з питань СЗЛО та ЗЗБ. Була започаткована Всеохопна програма з питань СЗЛО і ЗЗБ, яка, крім надання регулярних дотацій на започатковані проекти, стимулює внески до проектів, що розробляються. З метою сприяння обміну інформацією між державами-учасницями ОБСЄ розроблено Каталог координаторів ОБСЄ з питань СЗЛО та ЗЗБ.

У 2008р. було подано три нові заявки на допомогу – від Кіпру та Киргизстану. Виконуються проекти з розв'язання проблем надлишкових СЗЛО і ЗЗБ у Білорусі та Таджикистані. У 2008р. Представництво ОБСЄ в Таджикистані схвалило більшу частину Програми з питань надлишкових запасів стрілецької зброї і звичайних боєприпасів; завершення її розробки очікується на початку 2009р.

Враховуючи попередній досвід, можна припустити, що в основу виконання зазначених програм буде покладено підхід, що поєднує ліквідацію запасів СЗЛО та ЗЗБ з їх збереженням і прикордонним контролем. Це вимагатиме тісної співпраці та координації з іншими міжнародними організаціями, зокрема з ЄС, НАТО та ООН.

Знищення запасів боєприпасів і токсичного ракетного палива

Наявність небезпечних і неконтрольованих запасів звичайних боєприпасів і компонентів токсичного рідкого ракетного палива (меланжу) зумовлює взаємопов'язані безпекові, гуманітарні, економічні та екологічні ризики. Згідно з Документом ОБСЄ про запаси звичайних боєприпасів (Документ про ЗЗБ, *Stockpiles of Conventional Ammunition, SCA Document*) 2003р., будь-яка держава-учасниця ОБСЄ, що виявить ризик для своїх надлишкових запасів і має потребу в допомозі з усунення такого ризику, може запросити таку допомогу від міжнародного співтовариства через ОБСЄ⁷⁷. Починаючи з 2003р., ОБСЄ отримала 24 такі запити від 13 держав-учасниць.

⁷⁶ OSCE, Forum for Security Co-operation, Decision no.4/08, 7 May 2008, <<http://www.osce.org/item/31015.html>>.

⁷⁷ OSCE, 'OSCE Document on Stockpiles of Conventional Ammunition', document FSC.DOC/1/03, 19 Nov. 2003, <<http://www.osce.org/item/1538.html>>. Починаючи з 1995р. в зонах зберігання боєприпасів було зареєстровано принаймні 158 вибухів.

У 2008р., після завершення роботи Редакційної ради Форуму ОБСЄ над двома “посібниками з найкращих практик”: з питань фізичного захисту ЗЗБ (підготовленого Швецією) та знищення звичайних боєприпасів (розробленого Нідерландами), – було видано Довідник з найкращих практик з питань стрілецької зброї і легких озброєнь (*Handbook of Best Practices on Small Arms and Light Weapons*). Крім документів, що стосуються одночасно і СЗЛЮ, і ЗЗБ, Форум ухвалив рішення – зробити огляд проблемних питань з утилізації рідкого ракетного палива в зоні відповідальності ОБСЄ⁷⁸.

У 2008р. Албанія і Киргизстан подали нові запити на допомогу. В поточних проєктах у Грузії, Казахстані, Молдові, Чорногорії, Таджикистані та Україні спостерігався певний прогрес; водночас були виявлені і негативні чинники. У 2008р. завершилися більша частина програми утилізації СЗЛЮ і ЗЗБ у Таджикистані, а також проєкт утилізації меланжу в Албанії. Менш успішно просувалися проєкти утилізації меланжу в Україні та утилізації надлишкових ЗЗБ у Чорногорії – через юридичні та фінансові перешкоди, відповідно⁷⁹. Водночас, у 2008р. держави-учасниці ОБСЄ зобов’язувалися виділити на проєкти з питань ЗЗБ понад €2 млн. (\$2,9 млн.) – більш ніж удвічі більше, порівняно з 2007р.

У доповіді з питань ЗЗБ за 2008р., надісланій Форумом ОБСЄ до Ради міністрів ОБСЄ, містяться рекомендації із зосередження зусиль ОБСЄ на проблемах завершення проєктів у Чорногорії та Україні, не втрачаючи водночас темпів у всіх інших проєктах. Крім того, має бути покращена координація ОБСЄ з іншими міжнародними організаціями⁸⁰.

Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки

Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки (*Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security, COC*) 1994р. є документом, що визначає норми колективної поведінки і спільної відповідальності держав у зоні ОБСЄ, а також принципи демократичного контролю над збройними силами⁸¹. Він також регулює воєнно-політичні відносини всередині держав. У 2008р. з’явилося кілька документів “для роздумів” і проєктів рішень стосовно Кодексу: сприяння ознайомленню громадськості з його змістом; додаткові заходи з його імплементації; оновлення анкети.

У 2008р. було ухвалене нове рішення стосовно ознайомлення зі змістом Кодексу і поширення інформації про нього за межами ОБСЄ⁸². Згідно з цим

⁷⁸ OSCE, ‘Liquid rocket fuel in the OSCE area: overview of disposal aspects’, document FSC.DEL/443/07/Rev.2, 23 Oct. 2008, <<http://www.osce.org/item/35984.html?ch=1227>>.

⁷⁹ The legal impediment stems from the OSCE’s lack of legal status. Consequently, the OSCE and Ukraine cannot agree on the liability issues regarding the transport of melange out of Ukraine.

⁸⁰ OSCE, ‘The continuing implementation of the OSCE Document on Stockpiles of Conventional Ammunition’, document MC.GAL/3/08/Rev.2, 13 Nov. 2008, <http://www.osce.org/documents/html/pdftohtml/34918_en.pdf.html>.

⁸¹ OSCE, DOC.FSC/1/95 (посилання 66).

⁸² OSCE, Forum for Security Co-operation, Decision no.1/08, 27 Feb. 2008, <<http://www.osce.org/item/29906.html>>.

рішенням, починаючи з квітня, на відкритий сайт ОБСЄ надійшли відповіді держав-учасниць на анкету *СОС*. До Секретаріату ОБСЄ надійшли прохання щороку проводити принаймні один спеціальний семінар чи симпозіум з цього питання. Крім того, стимулюється участь держав-партнерів ОБСЄ в ухваленні принципів Кодексу. З цією метою протягом I половини 2008р. було проведено три наради з партнерами. В рамках поширення інформації про Кодекс серед партнерів запроваджена практика проведення семінарів з питань його імплементації для офіційних представників країн Центральної Азії та високопосадовців з Боснії і Герцеговини. Актуальність покращення структури та термінології анкети *СОС* підвищується наявністю розбіжностей між високим рівнем вимог до інформаційного обміну і змістом та обсягами звітів окремих держав⁸³. Загальні навчання з питань звітування розпочнуться, скоріш за все, у 2009р., а щорічне оновлення даних – з 2010р. Додаткові заходи з імплементації Кодексу перебувають на стадії консультацій і вивчення різних ідей.

V. Висновки

Конвенція про касетні боєприпаси – комплексна угода, що поєднує аспекти контролю над озброєннями та гуманітарний вимір, – зміцнює мережу договорів та угод, спрямованих на скорочення непотрібних людських страждань як на полі бою, так і, особливо, після завершення бойових дій. ККБ є значним досягненням для всіх, хто залучений до забезпечення підтримки обмежень, якщо не заборони, цієї категорії озброєнь. Кількість сторін, що підписали Конвенцію, очевидно, збільшиться, і є сподівання, що Президент Б.Обама перегляне нинішню позицію США стосовно цих озброєнь. Окремі держави продовжують заявляти, що касетні боєприпаси, з військової точки зору, є корисними, а неучасть крупних користувачів, виробників і володарів запасів цієї зброї обмежуватиме результативність Конвенції. Однак, учасники кампанії на підтримку ККБ сподіваються, що Конвенція зробить настільки вагомий внесок до справи морального та політичного осуду касетних боєприпасів, що держави, які не є її сторонами, дедалі більше вагатимуться, перш ніж застосовувати подібну зброю. Сьогодні немає однозначної відповіді на питання – чи зможуть сторони КНЗ ухвалити у 2009р. додаткову угоду за участі крупних користувачів і виробників касетних боєприпасів.

Режим ДЗЗСЄ продовжує перебувати у кризовому стані. Пропозиція Заходу ще лежить на столі переговорів, тоді як від Росії надходять розпливчасті пропозиції про розширений договір з питань європейської безпеки. Всі держави-сторони ДЗЗСЄ, крім Росії, на цей час вже повністю імплементували положення Договору, але, попри їх добру волю, триваюча ерозія ДЗЗСЄ може набути незворотного характеру. В атмосфері браку інформації і відсутності

⁸³ OSCE, 'Efforts to further improve the implementation of the Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security', document MC.GAL/4/08/Rev.2, 13 Nov. 2007, <http://www.osce.org/documents/html/pdf/ohhtml/34920_en.pdf.html>.

режиму верифікації Договору, можуть поновитися несприятливий розвиток подій, ризики та суперництво часів холодної війни. Важке становище режиму ДЗЗСЄ змусило аналітиків замислитися: з чим має справу міжнародна спільнота – з близьким припиненням наявного чи можливістю створення “нового порядку” контролю над звичайними озброєннями⁸⁴. Реальної альтернативи режиму ДЗЗСЄ немає. Попри поновлений інтерес Росії до заходів зміцнення довіри, ні режим Віденського 1999р. документа про ЗЗДБ, ні відповідні двосторонні угоди про заходи зміцнення довіри між Росією та її сусідами не можуть достатньою мірою замінити ДЗЗСЄ через обмежену сферу їх застосування. І Росія, і НАТО мають наміри відновити життєздатність режиму ДЗЗСЄ, але береги протоки, що їх роз’єднує, не так легко з’єднати мостом. Критичне значення для відновлення режиму ДЗЗСЄ має фактор часу⁸⁵. Разом з тим, нинішня криза створює додаткові передумови для переоцінки відповідності режиму новим реаліям європейської безпеки. Для забезпечення адекватності цим реаліям майбутній режим контролю над звичайними озброєннями має враховувати не лише мінливі стратегічні та політичні обставини, але й прискорення якісних змін і технологічних досягнень у військовій справі. Крім того, це вимагатиме набагато ефективнішої співпраці у сфері безпеки в Євроатлантичному регіоні, чого наразі не вистачає.

Процес зміцнення довіри у військовій сфері на теренах Європи з усією його багатоманітністю заходів, правил, норм і механізмів спрямований на пошук відповідей на нові загрози та виклики, тоді як розвиток класичних ЗЗДБ зайшов у глухий кут. Водночас, спільнота ОБСЄ намагається протистояти багатовимірним загрозам, дедалі частіше – недержавного характеру. Практична допомога, що надається державам-учасницям ОБСЄ в рамках проектів СЗЛО та ЗЗБ, а також оновлення та оптимізація Кодексу поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки вважаються ключовими компонентами зміцнення безпеки і стабільності в зоні відповідальності ОБСЄ.

⁸⁴ Socor (посилання 57). 2008; Schmidt, H.-J. and Zellner, W., ‘Anfang vom Ende oder Neubeginn konventioneller Rüstungskontrolle in Europa?’ [Beginning of the end or a new beginning of conventional arms control in Europe?], *Friedensgutachten* 2008 (LIT Verlag: Berlin, 2008), pp.66-78; Schmidt, H.-J., *Ende oder Neuordnung der konventionellen Rüstungskontrolle?* [End or a new order of conventional arms control?], HSFK-Report 3/2008 (Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung: Frankfurt am Main, 2008).

⁸⁵ Про стан режиму ДЗЗСЄ див.: Lachowski, Z., ‘The CFE Treaty one year after its suspension: a forlorn treaty?’, SIPRI Policy Brief, Jan. 2009, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=372>.

11. Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою

ЯН ЕНТОНІ, СІБІЛ БАУЕР

I. Вступ

Протягом останніх років центральним проблемним питанням для країн, що співпрацюють у розвитку законодавства у сфері експортного контролю над продукцією, пов'язаною з безпекою, було з'ясування: на якому принципі мають ґрунтуватися зусилля – дискримінації чи глобальної справедливості. Після холодної війни система експортного контролю, яка раніше будувалася на принципі дискримінації, спрямованої проти чітко визначених противників, поступово була реформована із впровадженням більш загальних норм, що мали застосовуватися національними державними органами ліцензування експорту, виходячи з особливостей кожного конкретного випадку. Останнім часом широку підтримку, переважно під впливом США, отримав змішаний підхід, згідно з яким заходи контролю стосуються невеликої кількості проблемних країн, тоді як всередині об'єднання країн, що користуються довірою одна одної, дозволяється досить вільна передача технологій.

У розробці спільних керівних принципів режими експортного контролю прагнуть визначити об'єктивні критерії, здатні звести до мінімуму ризик їх неоднозначного тлумачення державами під час прийняття рішень з питань ліцензування¹. Одним з таких критеріїв є застосування країною всеохопних гарантій безпеки стосовно ядерної діяльності, що здійснюється на її території². У 2008р. рішення Групи ядерних постачальників (ГЯП) про вилучення Індії з числа країн, до яких застосовується цей критерій, порушило питання: чи було визначення об'єкта застосування критерію політично упередженим рішенням; чи можуть об'єктивні критерії бути основою ліцензування експорту на національному рівні.

Останні події в рамках окремих режимів експортного контролю розглянуто в підрозділі II. В ньому особлива увага надається рішенням ГЯП стосовно Індії, а також розглядаються процеси, пов'язані з Резолюцією Ради Безпеки (РБ) ООН №1540 від 2004р.³ В підрозділі III обговорюються впроваджені ЄС

¹ “Режим експортного контролю” – це багатостороння угода про співробітництво, спрямована на підвищення ефективності національних заходів експортного контролю країн-учасниць.

² Всеохопні гарантії безпеки ґрунтуються на комплексному застосуванні як обліку ядерних матеріалів, так і засобів збереження та спостереження, зокрема захищених від зламу печаток і камер спостереження, що встановлюються МАГАТЕ на відповідних об'єктах з метою безперервного нагляду за діяльністю на цих об'єктах.

³ Резолюція РБ ООН №1540 від 28 квітня 2004р. Резолюції РБ ООН див. на сайті ООН: <<http://www.un.org/sc/>>.

зміни в експортному контролі стосовно поставок продукції як військового призначення, так і подвійного використання⁴. В підрозділі IV розглядаються зміни в законодавстві, спрямовані на спрощення міжнародних поставок військових техніки та технологій в межах об'єднання країн, що користуються довірою одна одної, з метою кращого задоволення потреб їх збройних сил. У підрозділі V наведені висновки. В додатку 11А подано перелік усіх багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь, що були чинними у 2008р.

II. Контроль над міжнародними поставками продукції, чутливої з точки зору розповсюдження зброї масового ураження

Резолюція РБ ООН №1540 від 2004р. проголошує розповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ, *weapons of mass destruction, WMD*) та засобів її доставки загрозою міжнародному миру та безпеці. Серед іншого, Резолюція зобов'язує всі країни-члени ООН вживати дієвих заходів контролю над експортом такої зброї і пов'язаних з нею матеріалів. Для нагляду за виконанням цієї Резолюції РБ створила Комітет 1540, до складу якого ввійшли всі країни-члени РБ. У квітні 2008р. РБ ООН ухвалила Резолюцію №1810 з метою посилення та подовження на три роки повноважень Комітету 1540⁵. Резолюція заохочує країни заздалегідь планувати пріоритети та заходи з виконання Резолюції №1540, а також звертатися до Комітету із запитом про надання допомоги в цьому. Резолюція також наполегливо рекомендує державам, міжнародним, регіональним і субрегіональним організаціям інформувати Комітет про сфери, в яких вони можуть надати допомогу, а також про контактні пункти з надання такої допомоги. До головних завдань Комітету 1540 належать: здійснення “комплексного нагляду за станом виконання Резолюції”; організація заходів з інформування громадськості та участь у них; посилення своєї ролі у сприянні технічній допомозі, “в т.ч. шляхом активного використання для узгодження відповідних пропозицій і запитів про допомогу стандартних процедур, планів дій, а також іншої інформації, переданої до Комітету 1540”⁶. Резолюція також вимагає від Комітету сприяти поширенню досвіду та отриманих державами та міжнародними організаціями уроків під час виконання Резолюції №1540. У 2008р. РБ внесла до переліку міжнародних організацій, зазначених у початковому тексті Резолюції, Всесвітню митну організацію (ВМО, *World Customs Organization, WCO*)⁷. ВМО

⁴ Товари та технології подвійного використання можуть використовуватись як з цивільними, так і військовими цілями.

⁵ Резолюція РБ ООН №1810 від 25 квітня 2008р.

⁶ Резолюція РБ ООН №1810 (посилання 5), с.3.

⁷ United Nations, Report of the Committee established pursuant to Resolution 1540 (2004), S/2008/493, 30 July 2008, Annex, paras 124-126. Організаціями, зазначеними в початковому тексті Резолюції, були МАГАТЕ та Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW*).

відіграє важливу роль у виконанні тих положень Резолюції, що стосуються прикордонного контролю та дотримання законодавства, зокрема вжиття національних заходів експортного і транспортного контролю.

Події в багатосторонніх режимах експортного контролю

У 2008р. над покращенням співробітництва у специфічних галузях експортного контролю працювали чотири неформальні багатосторонні режими: Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, WA*) та Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Supplier Group, NSG*). Держави-учасниці цих режимів, а також Комітету Цангера наведені в таблиці 11.1⁸. Крім того, до роботи режимів залучаються держави, які не є їх учасницями, що підкреслює важливість сучасного та дієвого експортного контролю. Підвищення прозорості та поширення інформації про режими можуть допомогти країнам, що не є їх учасницями, застосовувати в обсягах, визначених у відкритих для широкого загалу документах, керівні принципи, контрольні списки, стандарти і процедури, розроблені в рамках цих режимів⁹.

АГ була заснована у відповідь на міжнародне занепокоєння використанням хімічної зброї (ХЗ) в ірано-іракській війні 1980-1988рр. Спочатку її держави-учасниці співпрацювали в галузі розробки та підтримки національних заходів експортного контролю із запобігання експорту хімічних речовин, які могли бути використані (безпосередньо чи опосередковано) у програмах ХЗ. Сьогодні держави-учасниці намагаються запобігти постачанню матеріалів або обладнання для програм ХЗ або біологічної зброї (БЗ) шляхом обміну інформацією про випадки розповсюдження, а також стратегіями розв'язання існуючих проблем. Водночас, АГ не намагається перешкоджати законним поставкам хімічної або біологічної продукції¹⁰.

У 2008р. держави-учасниці АГ доповнили укладену у 2007р. домовленість – надавати особливу увагу синтетичним біологічним речовинам – створенням консультативного органу з питань синтетичної біології з метою інформування

⁸ Учасники Комітету Цангера намагаються врахувати ефект “зміни аспектів безпеки” після укладення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) і “пристосувати до них критерії та умови експортного контролю”, хоча ці питання формально не є частиною режиму ДНЯЗ. Про Комітет Цангера див. додаток А цього видання. Стислий виклад та інші подробиці про ДНЯЗ див. у додатку А *Щорічників СІПРІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПРІ 2008*.

⁹ Поширення інформації про режими охоплює прями контакти з цільовою аудиторією з метою підвищення рівня її поінформованості, обміну інформацією або налагодження діалогу.

¹⁰ Див. сайт Австралійської групи: <<http://www.australiagroup.net/>>.

членів АГ про останні технологічні досягнення в цій галузі та сприяння, за потреби, будь-яким заходам Групи¹¹.

АГ також продовжила співпрацю у сфері передачі технологій за допомогою усних або електронних повідомлень – т.зв. неявних передач технологій (НПТ, *intangible technology transfers, ITT*), – “у сфері, важливість якої, з точки зору захисту від розповсюдження можливостей з виготовлення хімічної і біологічної зброї, дедалі зростає”. До заходів з розв’язання проблеми НПТ належить, зокрема обмін інформацією про способи перевірки кожною країною-учасницею АГ заявок на отримання віз¹². Проблема контролю над НПТ є загальною для контролю над поставками продукції подвійного використання та була предметом обговорень у рамках інших режимів і процесів у сфері нерозповсюдження¹³.

Потенційним ризикам НПТ було надано особливої уваги в доповіді британських спецслужб, у якій наголошувалося на тому, що спеціалізовані дослідницькі потужності були пов’язані з ризиком їх ненавмисного використання окремими особами, які прагнули отримати знання, що пізніше могли бути застосовані в терористичних акціях масового впливу¹⁴. Таке занепокоєння не є новим: протягом кількох років Уряд Великої Британії у співпраці з науковим співтовариством використовує схему добровільних контрольних оглядів (*voluntary vetting scheme*). У листопаді 2007р. була впроваджена схема атестації наукових технологій (*Academic Technology Approval Scheme, ATAS*). Її впровадження вимагає від осіб, які не є громадянами ЄС і бажають вивчати у Великій Британії певні наукові дисципліни на рівні післядипломної освіти, отримати дозвільний сертифікат *ATAS* від Департаменту боротьби з розповсюдженням ЗМУ (*Counter-Proliferation Department*) Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності¹⁵.

Урядами інших держав були запроваджені процедури перевірки віз, а в рамках ЄС були запропоновані додаткові заходи. У грудні 2008р. Рада

¹¹ Australia Group, ‘2008 Australia Group Plenary’, Press release, 19 Apr. 2008, <http://www.australiagroup.net/en/agm_apr2008.html>; Харт Дж., Клевестіг П. “Зменшення загрози безпеці від хімічних і біологічних речовин”, *Щорічник СІПРІ 2008: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2009, с.369-393.

¹² Australia Group (посилання 11).

¹³ Наприклад, на пленарній зустрічі у 2006р. члени Вассенаарської домовленості погодили спільний документ: Wassenaar Arrangement, ‘Best practices for implementing intangible technology transfer controls’, 2006, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PD06.html>. У вересні 2008р. держави-партнери Глобальної ініціативи з протидії ядерному тероризму (*Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism*) провели консультацію з проблеми НПТ з представниками академічної науки.

¹⁴ Зміст доповіді див.: Townsend, M., ‘Terrorists try to infiltrate UK’s top labs’, *The Observer*, 2 Nov. 2008. Див. також: Anthony, I. and Bauer, S., ‘Controls on security-related international transfers’, *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2009), pp.422-424.

¹⁵ British Border Agency, ‘Changes to student rules—academic technology approval scheme (ATAS)’, Press release, 13 Nov. 2007, <<http://www.bia.homeoffice.gov.uk/sitecontent/newsarticles/2007/atas>>.

Таблиця 11.1. Держави-учасниці багатосторонніх режимів контролю над поставками озброєнь і технологій, станом на 1 січня 2009р.

Держава	Комітет Цангера 1974	ГЯП 1978	АГ 1985	РКРТ 1987	ВД 1996
Аргентина	x	x	x	x	x
Австралія	x	x	x	x	x
Австрія	x	x	x	x	x
Білорусь		x			
Бельгія	x	x	x	x	x
Бразилія		x		x	
Болгарія	x	x	x	x	x
Канада	x	x	x	x	x
Китай	x	x			
Хорватія	x	x	x		x
Кіпр		x	x		
Чехія	x	x	x	x	x
Данія	x	x	x	x	x
Естонія		x	x		x
Фінляндія	x	x	x	x	x
Франція	x	x	x	x	x
Німеччина	x	x	x	x	x
Греція	x	x	x	x	x
Угорщина	x	x	x	x	x
Ісландія			x	x	
Ірландія	x	x	x	x	x
Італія	x	x	x	x	x
Японія	x	x	x	x	x
Казахстан	x*	x			
Південна Корея	x	x	x	x	x
Латвія		x	x		x
Литва		x	x		x
Люксембург	x	x	x	x	x
Мальта		x	x		x
Нідерланди	x	x	x	x	x
Нова Зеландія		x	x	x	x
Норвегія	x	x	x	x	x
Польща	x	x	x	x	x
Португалія	x	x	x	x	x
Румунія	x	x	x		x
Росія	x	x		x	x
Словаччина	x	x	x		x
Словенія	x	x	x		x
Південна Африка	x	x		x	x
Іспанія	x	x	x	x	x
Швеція	x	x	x	x	x
Швейцарія	x	x	x	x	x
Туреччина	x	x	x	x	x
Велика Британія	x	x	x	x	x
Україна	x	x	x	x	x
США	x	x	x	x	x
Європейська Комісія	c	c	x		
Усього	37	45	41	34	40

АГ – Австралійська група; ВД – Вассенаарська домовленість; ГЯП – Група ядерних постачальників; РКРТ – Режим контролю над ракетними технологіями; с – спостерігач; x – член або учасниця; * – приєднався у 2008р.

Примітка: роки в заголовку таблиці означають офіційну дату заснування режиму експортного контролю, хоча, можливо, до цього групи підтримували відносини на неформальному рівні.

із загальних справ і зовнішніх відносин (*General Affairs and External Relations Council, GAERC*) Ради ЄС спонукала країни-члени запровадити процедуру консульського нагляду або посилити її там, де вона вже запроваджена. *GAERC* відзначила, що національні компетентні органи з надання віз мають бути краще обізнаними стосовно заходів з нерозповсюдження ЗМУ та визначила можливу роль ЄС у підвищенні такої обізнаності¹⁶.

РКРТ є домовленістю, в рамках якої країни, що поділяють мету нерозповсюдження безпілотних систем доставки ядерної, біологічної або хімічної зброї (ЯБХЗ), співпрацюють в обміні інформацією і координують національні процеси ліцензування експорту¹⁷.

Публічні заяви РКРТ у 2008р., як і раніше, привертала увагу до стабільного зростання розмірів і вдосконалення ракетних арсеналів в окремих регіонах (особливо на Близькому Сході, в Північно-Східній та Південній Азії), а також до зв'язку між програмами розвитку ракетних озброєнь і розповсюдженням ядерної зброї¹⁸. Відкрита інформація про діяльність РКРТ вказує на те, що останніми роками режим не запровадив жодного непрохідного бар'єра для здійснення будь-якої проблемної ракетної програми, і держави-учасниці визнають потребу “зробити набагато більше для унеможливлення програм створення засобів доставки ЗМУ та діяльності, що викликає занепокоєння з точки зору розповсюдження”¹⁹.

Інші міжнародні зусилля із запобігання розповсюдженню систем доставки ЯБХЗ дедалі більше зосереджуються на програмах невеликої кількості держав з розвитку ракетних озброєнь. Наприклад, резолюції РБ ООН запровадили обмеження або заборони на поставки підконтрольної продукції до Ірану та Північної Кореї²⁰. В листопаді 2008р. Іран продовжував випробувальний етап програми створення балістичних ракет і, за повідомленнями, успішно випробував двоступеневу ракету на твердому паливі з дальністю дії 2 000 км. Випробування показали, що у виборі Іраном двигунів для балістичних ракет

¹⁶ Пропозиції Ради ЄС охоплювали взаємні повідомлення на рівні консульських служб у проблемних країнах про відмови в наданні віз, обґрунтовані ризиком розповсюдження ЗМУ, а також про пошук способів реалізації таких повідомлень, у т.ч. з використанням Шенгенської інформаційної системи (*Schengen Information System*) для виявлення осіб, залучених до діяльності з розповсюдження ЗМУ. Див.: Council of the European Union, Council Conclusions and new lines for action by the European Union in combating the proliferation of weapons of mass destruction and their delivery systems, 17172/08, 17 Dec. 2008, p.12.

¹⁷ Див. сайт РКРТ: <<http://www.mtcr.info/>>.

¹⁸ MTCR, ‘Plenary meeting of the Missile Technology Control Regime, Canberra, Australia, 5-7 November 2008’, Press release, <<http://www.mtcr.info/english/press/canberra.html>>.

¹⁹ MTCR (посилання 18).

²⁰ У березні 2008р. РБ ООН роз'яснила деякі обмеження та заборони, запроваджені попередніми резолюціями. Див.: Резолюцію РБ ООН №1803 від 3 березня 2008р. Див. також: Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”, та Ентоні Я., Бауер С. “Контроль над міжнародними поставками у сфері безпеки”, *Щорічник СППРІ 2007: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2008; Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”, та Ентоні Я., Бауер С., Веттер А. “Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою”, *Щорічник СППРІ 2008* (посилання 11); підрозділи II і III розділу 9 цього видання.

перевага почала надаватися більш універсальним і надійним твердопаливним двигунам, замість рідкопаливних. Упродовж 2008р. іранські речники наголошували, що ракетна програма надала засоби стримування, необхідні для запобігання реальним загрозам нападів на об'єкти ядерної інфраструктури Ірану²¹. На початку 2009р. з'явилися відомості про те, що Північна Корея здійснила першу чергу розгортання балістичних ракет нового типу та готується до нового етапу випробувань балістичних ракет²².

Партнери РКРТ наголосили на невідповідності наявної системи контролю над озброєннями в частині, що стосується ракет, стану програм розвитку ракетних озброєнь у ряді країн; ці програми не перебувають у центрі уваги РКРТ, але останнім часом уже перетнули критичну межу технологічного розвитку.

У січні 2008р. Ізраїль провів випробування нового ракетного двигуна, який, як очікується, буде встановлений на триступеневу балістичну ракету підвищеної дальності (відомої під назвою *Jericho III*). За повідомленнями, дальність дії ракети становитиме 4 000 км²³.

Індія в рамках комплексної програми розвитку керованих ракет опанувала технологіями підводного пуску ракет. У лютому 2008р. Індія вперше здійснила пуск балістичної ракети з підводної платформи²⁴.

Метою ВД є поширення прозорості та обміну інформацією і думками стосовно поставок погодженого асортименту продукції. ВД заохочує відповідальність у постачанні звичайних озброєнь та пов'язаних з ними товарів і технологій подвійного використання, прагнучи запобігти “дестабілізуючому накопиченню” такої продукції²⁵.

На пленарному засіданні ВД, що відбулося 2-3 грудня 2008р. у Відні, було повідомлено про зустрічі, проведені в рамках Робочої групи із загальних питань, Експертної групи і Зборів службовців органів ліцензування та правопорядку. У 2008р. зусилля ВД були зосереджені на виконанні завдань, визначених на підставі висновків з оцінки діяльності режиму у 2007р., за чотирма напрямками: найкращі практики регулювання експортного контролю; контроль над реекспортом звичайних озброєнь; прозорість; програма розповсюдження інформації про режим. На додаток до обговорення цих питань значна увага надавалася питанню закупівлі переносних зенітних ракетних комплексів (ПЗРК, *man-portable air defence systems, MANPADS*) не уповноваженими користувачами; це питання знову було відзначене учасниками ВД як таке, що є особливо важливим і потребує відстеження та подальшого обговорення²⁶.

²¹ Hildreth, S.A., *Iran's Ballistic Missile Programs: An Overview*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RS22758 (US Congress, CRS: Washington, DC, 4 Feb. 2009), pp.4, 6-7.

²² Hildreth, S.A., *North Korean Ballistic Missile Threat to the United States*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RS21473 (US Congress, CRS: Washington, DC, 24 Feb. 2009), pp.3-4.

²³ Azoulay, Y., ‘Missile test will “improve deterrence”’, *Haaretz*, 18 Jan. 2008.

²⁴ Див. підрозділ VII розділу 8 цього видання.

²⁵ Див. сайт ВД: <<http://www.wassenaar.org/>>.

²⁶ Про контроль над експортом ПЗРК див.: Шрьодер М. “Глобальні зусилля з контролю над переносними зенітними ракетними комплексами”, *Щорічник СІПІ 2007* (посилання 20);

Wassenaar Arrangement, ‘Updated elements for export controls of man-portable air defence systems (MANPADS)’, Vienna, Dec. 2007, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PD07.html>. Ідеться про переглянутий документ, ухвалений у 2000р. та відредагований у 2003р.

Як і у 2007р., не вдалося досягти консенсусу стосовно розширення членства ВД. Проте, пленарне засідання погодило необхідність продовження просування найкращих практик експортного контролю та підвищення обізнаності із засадами режиму шляхом поширення інформації про ВД через діалог з державами, що не є учасниками ВД, та з міжнародними організаціями. У 2008р. такі двосторонні заходи проводилися з Білоруссю, Китаєм та Ізраїлем²⁷.

Відповідно до рекомендацій Експертної групи, були відредаговані два контрольні списки ВД: список товарів і технологій подвійного використання і список військової техніки. Ці зміни стосуються, наприклад, низькорівневих інфрачервоних датчиків²⁸.

Група ядерних постачальників

Метою ГЯП є запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над експортом ядерних і пов'язаних з ними матеріалів, техніки, програмних засобів і технологій²⁹. Контроль, запроваджений урядами держав-учасниць через національні законодавства і процедури, не має на меті запобігти чи зашкодити міжнародному співробітництву в мирному використанні атомної енергії. У 2008р. ГЯП продовжувала розгляд пропозицій стосовно внесення змін до Керівних принципів, що стосуються поставок особливо чутливих ядерних технологій, зокрема технологій збагачення урану та виділення плутонію з відпрацьованого ядерного палива, а також технологій, що передаються Індії.

Обговорення Керівних принципів ГЯП

У 2004р., після публічного викриття діяльності мережі нелегального постачання ядерних матеріалів, Президент США Дж.Буш запропонував ГЯП заборонити продаж технологій та обладнання для збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива до країн, які ще не мають діючих цілісних виробничих потужностей зі збагачення та переробки ядерних матеріалів. Така пропозиція викликала критику з боку ряду країн, у т.ч. окремих учасників ГЯП. Головний аргумент критики полягав у тому, що така заборона могла б порушити права країн-сторін ДНЯЗ придбавати ядерні технології для мирних цілей³⁰.

Франція підтримувала застосування ГЯП альтернативного підходу, запропонувавши сім додаткових критеріїв, які ядерний постачальник мав би

²⁷ Wassenaar Arrangement, '2008 plenary meeting of the Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies', Public statement, Vienna, 3 Dec. 2008, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PS_PS.html>.

²⁸ Wassenaar Arrangement, 'Summary of changes: list of dual-use goods & technologies and munitions list as of 3 December 2008'; 'The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies: list of dual-use goods and technologies and munitions list', WA-LIST (08) 1, 3 Dec. 2008, <<http://www.wassenaar.org/controllists/>>.

²⁹ Про ГЯП див.: Anthony, I., Ahlström, C. and Fedchenko, V., *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group*, SIPRI Research Report no.22 (Oxford University Press: Oxford, 2007); див. також сайт ГЯП: <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>.

³⁰ ДНЯЗ (посилання 8), ст.IV; Voese, W., 'U.S. joins others seeking nuclear export criteria', *Arms Control Today*, vol.38, no.4 (May 2008).

використовувати разом із чинними Керівними принципами ГЯП під час розгляду запитів на дозвіл експорту чутливої ядерної технології³¹. Розробка критеріїв за участі партнерів ГЯП розпочалася, коли стало зрозумілим, що більшість держав-учасниць віддають перевагу саме такому підходу. Проте, запропонований критерій, згідно з яким чутлива ядерна технологія не може передаватися, доки країна-отримувач не погодить Додатковий протокол з МАГАТЕ про заходи безпеки, виявився неприйнятним для Бразилії, яка не має такого протоколу й не передбачає його погоджувати³². Згодом партнери ГЯП домовилися розширити цей критерій таким чином, щоб дозволити передачу ядерних технологій країнам, які мають регіональні домовленості, до яких внесені положення, подібні до тих, що містяться в Додатковому протоколі.

Після цього США запропонували три додаткові критерії: (а) передача технологій має відбуватися за умов, які б запобігали відтворенню технологій, включаючи наявність фізичних бар'єрів для цього або запровадження принципу т.зв. "чорної скриньки", що унеможливує доступ користувача до чутливої технології; (б) постачальники мають оцінити – чи призведе передача технології одній країні до намагань інших країн того ж регіону придбати подібні технології; (в) постачальники не повинні передавати технології до країн, які раніше порушували добровільні домовленості про утримання від придбання таких технологій³³.

Ухвалення першого із запропонованих США додаткових критеріїв для ряду країн було складним. Зокрема, Канада не погоджувалася з формами захисту технологій, які б стримували майбутній розвиток її торговельної діяльності³⁴. Додатковим проблемним питанням став перелік технологій, до яких мають застосовуватися контрольні заходи – лише до тих, що внесені до контрольних списків, чи до будь-яких майбутніх технологій збагачення та переробки ядерних матеріалів, що зараз перебувають на стадії розробки або комерційних випробувань. До кінця 2008р. держави-учасниці ГЯП не спромоглися досягти остаточної згоди з жодного із зазначених проблемних питань.

Сприяння співробітництву з Індією в галузі цивільної ядерної енергетики

Більшість дискусій в рамках ГЯП протягом 2008р. стали продовженням спорів навколо співробітництва з Індією в галузі цивільної ядерної енергетики³⁵.

³¹ Про підстави для таких пропозицій див.: Boese, W., 'Nuclear export criteria lacks consensus', *Arms Control Today*, vol.38, no.5 (June 2008).

³² Додатковий протокол є правовим документом, що надає МАГАТЕ додаткові інспекційні повноваження; він є доповненням до відповідних базових угод про гарантії безпеки (див. посилання 2). Починаючи з 2006р. Бразилія використовує завод зі збагачення урану в Резенді для задоволення власних потреб і надання іноземним замовникам послуг із збагачення урану. Пропозиція Франції, у разі її ухвалення в запропонованій формі, могла б ускладнити придбання технології та обладнання для заводу в Резенді.

³³ Pomper, M., 'Nuclear suppliers make progress on new rules', *Arms Control Today*, vol.38, no.10 (Dec. 2008).

³⁴ Boese (посилання 31).

³⁵ Про підстави цієї дискусії див.: Ahlström, C., 'Legal aspects of the Indian-US Civil Nuclear Cooperation Initiative', *SIPRI Yearbook 2006: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 2006), pp.669-685.

Відповідно до угоди, укладеної на зустрічі у Варшаві в 1992р., ГЯП, фактично, відмовилася від співробітництва в ядерній сфері з країнами, що не є сторонами ДНЯЗ³⁶. Відповідно до Керівних принципів ГЯП, постачальники мають передавати підконтрольні товари та технології неядерним державам-сторонам ДНЯЗ лише після укладення державою-імпортером угоди з МАГАТЕ про застосування всеохопних гарантій безпеки – таким чином, щоб ці гарантії охоплювали всі види діяльності у країні, в якій використовуються радіоактивні і спеціальні розщеплювані матеріали³⁷. Попри складний процес укладення угоди у Варшаві, вона була заслужено проголошена як видатний крок уперед у розвитку стандартів нерозповсюдження. Більше того, ці стандарти стали глобальними нормами після їх внесення до рішення Оглядової конференції 1995р., на якій чинність ДНЯЗ була подовжена на необмежений термін³⁸.

Після трирічних обговорень, у 2008р. учасники ГЯП погодилися зробити в Керівних принципах виняток для Індії³⁹. Виняток був зроблений в контексті американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики від липня 2005р. (*July 2005 Indian-US Civil Nuclear Cooperation Initiative, CNCI*)⁴⁰.

Через запровадження *CNCI* Адміністрація Дж.Буша проголосила намір зробити співробітництво в галузі цивільної ядерної енергетики частиною більш широкої політики побудови тісніших економічних, політичних і стратегічних відносин з Індією. З цією метою США розпочали роботу з усунення внутрішніх і міжнародних бар'єрів, що заважали співробітництву Індії і США в ядерній сфері. У 2006р. США розповсюдили серед учасників ГЯП проект

³⁶ Nuclear Suppliers Group, 'Statement on full-scope safeguards adopted by the adherents to the Nuclear Suppliers Guidelines', Meeting of Adherents to the Nuclear Suppliers Guidelines, Warsaw, 31 Mar. - 3 Apr. 1992, <<http://www.sipri.org/contents/expcon/nsgfss.html>>. Керівні принципи ГЯП були змінені в 1993р. з метою врахування в них положень угоди, укладеної у Варшаві. Див.: Thorne, C. E., 'Multilateral export controls: past, present and future', Keynote speech, International Seminar on the Role of Export Controls in Nuclear Non-Proliferation, Vienna, 7-8 Oct. 1997, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/public.htm>>.

³⁷ Головною метою гарантій безпеки є блокування доступу до розщеплюваних матеріалів з метою їх використання з військовими цілями, що є основним елементом ядерної зброї; але в таких країнах, як Індія, де ядерна програма має як цивільні, так і військові складові, роль гарантій безпеки є дещо іншою. Згідно з ДНЯЗ, ядерними державами визнаються лише ті, що виробляли та експлуатували ядерні пристрої до 1 січня 1967р. Таким чином, з правової точки зору, ГЯП розглядає країни, що здійснили вибухи ядерних пристроїв після 1967р., як неядерні держави. На практиці застосування Керівних принципів ГЯП не передбачає мирне співробітництво в ядерній сфері з Індією, Ізраїлем, Північною Кореєю і Пакистаном – країнами, що вважаються неядерними державами, але вже отримали (або достовірно відомо, що мають на озброєнні) ядерну зброю і не є сторонами ДНЯЗ.

³⁸ Regehr, E., 'Getting a nonproliferation payoff from India', *Embassy*, 13 Aug. 2008. On the 1995 NPT Review Conference and its decisions see Simpson, J., 'The nuclear non-proliferation regime after the NPT review and extension conference', *SIPRI Yearbook 1996: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford University Press: Oxford, 1996), pp.563-573, 590-593.

³⁹ Goff, P., 'Nuclear Suppliers Group approves Indian exemption', New Zealand Government, News release, 7 Sep. 2008, <<http://beehive.govt.nz/release/nuclear+suppliers+group+approves+indian+exemption>>. Про підстави такого рішення та його можливі наслідки див.: Anthony, I., 'Civilian nuclear cooperation: an Indian exemption?', *European Security Review*, no.40 (Sep. 2008).

⁴⁰ Про *CNCI* див.: Ahlström (посилання 35).

Заяви про співробітництво з Індією в галузі цивільної ядерної енергетики з пропозицією внести зміни до чинних Керівних принципів ГЯП. Восени 2008р. ГЯП розглянула інший проект Заяви США, опрацьований після консультацій з Індією⁴¹. Індія і США разом чинили тиск на учасників ГЯП з метою швидкого ухвалення рішення стосовно пропозиції щодо змін Керівних принципів для внесення у 2008р. відповідних змін до національних законодавств двох країн⁴². Але опрацювання пропозиції наразилося на заперечення з боку офіційних представників Індії з приводу тексту Заяви. Вони наголосили, що за існуючих внутрішньополітичних умов в Індії зміни у проекті Заяви рівнозначні подовженню блокування співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики⁴³.

Одночасно з цими дискусіями в ГЯП Індія і МАГАТЕ уклали Угоду про застосування гарантій безпеки до цивільних ядерних об'єктів⁴⁴. Проте, оскільки цей документ не є угодою про застосування всеохопних гарантій безпеки, то поставки підконтрольної продукції до Індії державами-учасницями ГЯП залишилися обмеженими. Укладена Угода передбачає застосування до 2014р. гарантій безпеки лише до 14 ядерних індійських реакторів (шість із них уже перебувають під гарантіями, що застосовуються до специфічних ядерних об'єктів); при цьому, інші вісім індійських ядерних реакторів, призначених для військового використання, залишаться неохопленими гарантіями. Індія чітко дала зрозуміти, що застосування гарантій до цих об'єктів є неприйнятним, і це питання обговоренню не підлягає.

Попри обмеження, визначені в Угоді між МАГАТЕ та Індією, США запропонували вважати ряд добровільних кроків, до яких Індія вдалась останніми роками, достатньою підставою для отримання згоди держав-учасниць ГЯП на поставки до Індії підконтрольної продукції та пов'язаних з нею технологій – за умови, що уряд країни-експортера отримав переконливі свідчення того, що ця продукція призначена для мирного використання на об'єктах, до яких застосовуються гарантії безпеки. Такі поставки мають також відповідати й іншим вимогам Керівних принципів ГЯП. Версія пропозиції США від 2008р. – зробити виняток для Індії з певних положень Керівних принципів – була ухвалена ГЯП 6 вересня 2008р. без додаткових умов⁴⁵.

⁴¹ Vishwanathan, A., 'The Nuclear Suppliers Group and the Indo-US nuclear deal', IDSA Strategic Comments, Institute for Defence Studies & Analyses, New Delhi, 26 Sep. 2007. Проекти Заяви див.: Kimball, D.G., 'U.S. proposal for changes to Nuclear Suppliers Group Guidelines circulated March 2006', Arms Control Association, 27 Mar. 2006, <http://www.armscontrol.org/projects/India/20060327_DraftNSGProposal>; Kimball, D.G., 'U.S. proposal for India-specific exemption from Nuclear Suppliers Group Guidelines circulated August 2008', Arms Control Association, 13 Aug. 2008, <<http://www.armscontrol.org/node/3274>>.

⁴² Varadarajan, S., 'Eleventh hour for the Nuclear Suppliers Group', *The Hindu*, 9 Aug. 2008.

⁴³ Subramanian, T. S., 'India firm on "unconditional" exemption', *The Hindu*, 12 Aug. 2008.

⁴⁴ Індія і МАГАТЕ погодили текст угоди в липні 2008р., а в серпні цей текст був схвалений Правлінням МАГАТЕ. Див.: IAEA, 'IAEA Board approves India-specific safeguards', IAEA Staff Report, 1 Aug. 2008, <<http://www.iaea.org/NewsCenter/News/2008/board010808.html>>. Угода між Урядом Індії і МАГАТЕ про застосування гарантій безпеки до цивільних ядерних об'єктів підписана 2 лютого 2009р. та набуде чинності після виконання Індією ряду вимог. Текст Угоди див.: <<http://www.armscontrol.org/node/3181>>.

⁴⁵ Kimball, D.G., 'Text, analysis, and response to NSG "Statement on civil nuclear cooperation with India"', *Arms Control Today*, 6 Sep. 2008, <<http://www.armscontrol.org/node/3345>>.

У 2008р., невдовзі після рішення ГЯП про внесення змін до Керівних принципів, Індія підписала угоди про співробітництво в галузі цивільної ядерної енергетики з Францією, США та Росією у вересні, жовтні та грудні, відповідно⁴⁶.

ГЯП діє за принципом консенсусу, тому в разі відмови будь-якої із 45 держав-учасниць внести зміни до чинних Керівних принципів з метою сприяння співробітництву з Індією в галузі цивільної ядерної енергетики, очолювані США зусилля могли б зазнати невдачі. Однак, з дипломатичних джерел, близьких до процесу переговорів, заздалегідь було відомо, що жодна з країн не планувала виступати проти запропонованого варіанту змін⁴⁷. Оскільки умови погоджених винятків не були пов'язані з іншими вимогами, то цілком імовірно, що держави-учасниці ГЯП досягли неформальної згоди з ряду питань.

Одночасно з лобюванням індійських інтересів окремими державами-учасницями ГЯП, Уряд Індії оприлюднив публічну заяву про подовження оголошеного раніше добровільного одностороннього мораторію на ядерні випробування⁴⁸. Проте, заява не є зобов'язуючим або примусовим інструментом ні для нинішнього Уряду, ні для його наступників – Індія не підписувала Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996р. (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty, CTBT*)⁴⁹. Вважається, що держави-учасниці ГЯП неформально погодилися припинити торгівлю з Індією ядерною продукцією цивільного призначення, якщо вона поновить випробування ядерної зброї. Це неформальне рішення безпосередньо не стосується умов ДВЗЯВ, тим більше, що дві держави-учасниці ГЯП (Китай і США) не ратифікували цей Договір.

Такий стан справ, поза сумнівом, влаштує США, оскільки до їх законодавства вже внесені відповідні положення, і майбутній Уряд США буде змушений припинити чинність укладених з Індією угод лише у відповідь на випробування нею ядерної зброї⁵⁰. Немає впевненості, що інші держави-учасниці ГЯП зможуть дотримуватися подібної лінії поведінки на випадок відновлення

⁴⁶ 'France-India nuclear cooperation deal', *World Nuclear News*, 30 Sep. 2008; The White House, 'President Bush signs H.R. 7081, the United States-India Nuclear Cooperation Approval and Non-proliferation Enhancement Act', 8 Oct. 2008, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/10/20081008-4.html>>; Mohammed, A., 'U.S., India sign civil nuclear cooperation agreement', Reuters, 10 Oct. 2008, <<http://www.reuters.com/article/topNews/idUSTRE49990220081010>>; Islamic Republic News Agency (IRNA), 'India, Russia sign nuclear cooperation agreement', 5 Dec. 2008, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/india/2008/india-081205-irna02.htm>>.

⁴⁷ Press Trust of India, 'Switzerland "unlikely" to block waiver for India at NSG', *South Asia Times*, 9 Aug. 2008; та Hibbs, M., 'Some in NSG predict prolonged debate over conditions for Indian exemption', *Nuclear Fuel*, vol.33, no.16 (11 Aug. 2008).

⁴⁸ Indian Ministry of External Affairs, 'Statement by External Affairs Minister of India Shri Pranab Mukherjee on the Civil Nuclear Initiative', New Delhi, 5 Sep. 2008, <http://www.indianembassy.org/newsite/press_release/2008/Sep/3.asp>.

⁴⁹ Стилий виклад та інші подробиці про ДВЗЯВ див. у додатку А *Щорічників СІПІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПІ 2008*. Договір набуде чинності для всіх сторін одразу після його ратифікації 44 державами-сторонами, переліченими в додатку до Договору.

⁵⁰ Henry J. Hyde United States-India Peaceful Atomic Energy Cooperation Act of 2006, US Public Law 109-401, 18 Dec. 2006, <http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=109_cong_bills&docid=f:h5682enr.txt.pdf>.

Індією ядерних випробувань. Неформальний характер домовленості учасниць ГЯП про дотримання єдиної позиції може допомогти США уникнути ситуації, коли зміни в законодавстві та політичній думці у Сполучених Штатах змусять Уряд провадити політику, погоджуватися з якою інші ядерні постачальники не зобов'язувалися.

Друга пропозиція, що й досі знаходиться в центрі неформальних обговорень, може обмежити масштаби мирного ядерного співробітництва з Індією рамками окремих частин списку підконтрольної продукції ГЯП. Неформальна угода між державами-учасницями ГЯП припускає можливість не ухвалення поставок технологій до Індії, що є особливо чутливими з точки зору розповсюдження ядерної зброї. До заборонених можуть належати й технології збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива. Крім того, у відповідь на критичні заяви американських правознавців стосовно змін у внутрішньому законодавстві США, необхідних для сприяння співробітництву з Індією, Адміністрація Дж.Буша пообіцяла вчинити тиск для ухвалення ГЯП рішення про заборону експорту обладнання та технологій збагачення урану до будь-якої країни, що не є стороною ДНЯЗ та учасницею ГЯП⁵¹.

Будуючи відносини з Індією на майбутнє, ГЯП має неодмінно враховувати, що приєднання цієї країни до Групи найближчим часом не очікується. Держави-учасниці ГЯП також матимуть потребу у визначенні засобів і заходів спостереження та контролю над виконанням добровільних зобов'язань, оприлюднених Індією у вересневій заяві Міністра закордонних справ, що передбачали підтримку переговорів про підписання Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (ДЗВРМ, *fissile material cut-off treaty, FMCT*), а також дотримання національного режиму експортного контролю⁵². Суттєве розширення ядерного сектору Індії може призвести до збільшення кількості постачальників технологій подвійного використання, і держави-учасниці ГЯП очікуватимуть від Індії забезпечення обіцяного вдосконалення національної системи експортного контролю для врахування цих змін у своїй політиці.

Хоча ухвалене ГЯП рішення стосувалося лише Індії, інші країни, фактично вилучені з міжнародного співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики, також мали наміри вдосконалити чинні правила. В якості альтернативи існуючому підходу, що ґрунтується на оцінці ситуацій в кожній окремій країні, Китай запропонував ряд критеріїв, виконання яких теоретично здатна забезпечити будь-яка країна. З подібними пропозиціями виступили Ізраїль і Пакистан, які наполегливо рекомендували ГЯП розглянути питання ухвалення “універсального, багаторівневого, заснованого на критеріях підходу до розв'язання проблем передач ядерних технологій”⁵³. Прихильники цих пропозицій стверджують, що заснований на критеріях підхід міг би дати всім країнам,

⁵¹ Boese, W., ‘NSG, Congress approve nuclear trade with India’, *Arms Control Today*, vol.38, no.8 (Oct. 2008).

⁵² Про ДЗВРМ див.: Кайл, *Щорічник СІПІ 2008* (посилання 20), с.323-325.

⁵³ Kessler, G., ‘Israel submits nuclear trade plan’, *Washington Post*, 30 Sep. 2007; Ezdi, A., ‘A carrot and a stick’, *International News* (Karachi), 7 Jan. 2009.

що вилучені сьогодні з міжнародного співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики, стимул для узгодження національних законодавств, процедур і політики з правилами та нормами ГЯП. Такий підхід сприяв би відновленню сприйняття ГЯП як організації, що діє на підставі визнаних правил, а не керується політичними та економічними інтересами своїх найвпливовіших членів. Утім, ступінь взаємної довіри між державами-учасниками ГЯП є сьогодні надто низьким для впевненості кожної з них у тому, що уряди інших держав будуть у прийнятний спосіб впроваджувати погоджені критерії під час надання відповідних експортних ліцензій.

III. Заходи ЄС стосовно поставок озброєнь

Протягом 2008р. в підходах ЄС до експорту озброєнь відбулося багато важливих змін. Головні зусилля були зосереджені на посиленні Кодексу ЄС поведінки стосовно експорту озброєнь (*EU Code of Conduct on Arms Exports*) від 1998р. шляхом ухвалення переглянутої угоди – більш вичерпної та юридично зобов'язуючої, – яка б сприяла поставкам у межах ЄС (див. підрозділ IV нижче). ЄС також запровадив нові напрями протидії розповсюдженню ЗМУ, а також посилив і поширив співробітництво з “третіми країнами” у сфері експортного контролю⁵⁴. Переговори про істотний перегляд (“переробку”) Постанови Ради ЄС №1334/2000 (Регламенту ЄС про контроль над експортом продукції і технологій подвійного використання), що започатковані у грудні 2006р., досі тривають⁵⁵. ЄС прагне привести регуляторну базу у відповідність до Резолюції РБ ООН №1540 шляхом запровадження – на додаток до наявних заходів контролю над експортом продукції подвійного використання – контролю над діяльністю посередників і транзитом/перевантаженнями цієї продукції.

Посилення Кодексу поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь

У грудні 2008р. Рада ЄС остаточно ухвалила вдосконалену та посилену версію політично зобов'язуючого Кодексу поведінки ЄС у вигляді юридично зобов'язуючої Спільної позиції⁵⁶. Юридичний статус Спільної позиції зобов'язує країни-члени ЄС запроваджувати її на національному рівні. Назва документа була змінена на “Спільні правила регулювання контролю над експортом військових технологій і техніки” (Спільні правила, *Common Rules Governing Control of Exports of Military Technology and Equipment, Common Rules*).

⁵⁴ Council of the European Union (посилання 16). Для ЄС “третіми країнами” є всі країни поза межами ЄС, за винятком країн Європейської економічної зони (*European Economic Area, EEA*), тобто Ісландії, Ліхтенштейну та Норвегії.

⁵⁵ Постанова Ради ЄС (Економічного співтовариства) №1334/2000 від 22 червня 2000р., що запроваджує Режим контролю над експортом продукції і технологій подвійного використання. Див.: *Official Journal of the European Community*, L159, 30 June 2000.

⁵⁶ Спільна позиція Ради ЄС №2008/944/CFSP від 8 грудня 2008р. визначає спільні правила регулювання контролю над експортом військових технологій і техніки. Див.: *Official Journal of the European Union*, L335, 13 Dec. 2008, pp.99-103; Council of the European Union, *EU Code of Conduct on Arms Exports*, 8675/2/98 Rev.2, Brussels, 5 June 1998.

Вступна частина Спільних правил значно розширює сферу Кодексу поведінки та містить відповідні посилання на документи, ухвалені після 1998р. Спільні правила вперше визначають види поставок озброєнь, до яких застосовуються загальні критерії і запобіжні заходи, а також розширюють перелік операцій, що підпадають під дію документа. Спільні правила застосовуються для складання запиту на отримання експортних ліцензій на: (а) “фізичний експорт, включаючи поставки для потреб ліцензійного виробництва військової техніки у третіх країнах”; (б) “посередницьку діяльність”; (в) “транзит” або “перевантаження продукції”; (г) “будь-які неявні передачі програмного забезпечення та технологій шляхом використання таких засобів, як електронні мультимедійні пристрої, факс або телефон”⁵⁷. Випадки, коли необхідно отримувати ліцензії на зазначені види експорту, визначаються національним законодавством.

Вісім критеріїв Кодексу поведінки також були відредаговані. Критерій 3, що стосується поваги до прав людини у країні призначення, розширено вимогою дотримання міжнародного гуманітарного права. Згідно з новою редакцією, оцінивши позицію держави-отримувача стосовно відповідних принципів, визначених інструментами міжнародного гуманітарного права, держави-члени мають . . . відмовити в наданні експортних ліцензій за наявності очевидного ризику використання військової технології або техніки, що підлягають експорту, для вчинення серйозних порушень міжнародного гуманітарного права⁵⁸.

Критерій 7, що стосується ризику потрапляння експортованих товарів до небажаних кінцевих користувачів, був змінений на критерій, що оцінює ризик потрапляння таких товарів до осіб, які підозрюються в терористичній діяльності (а не лише до організацій, підозрюваних у тероризмі) та ризик небажаного реекспорту (за небажаним призначенням). Останнє положення чітко передбачає “письмову фіксацію країною-отримувачем виконання всіх положень стосовно реекспорту або отримання дозволу перед здійсненням реекспорту”. Країни-члени ЄС погодилися також “регулярно обмінюватися досвідом з тими третіми країнами, що застосовують зазначені критерії, з питань політики експортного контролю над військовими технологіями та технікою, а також застосування критеріїв”⁵⁹.

Варто зазначити, що Спільні правила вимагають від кожної країни-члена ЄС не лише брати участь у розробці щорічної доповіді ЄС про експорт озброєнь, яка видається в Офіційному журналі Європейського Союзу (*Official Journal of the European Union*), але й видавати національні звіти про експорт військових технологій і техніки. Хоча більшість з цих суттєвих змін уже були внесені до Інструкції користувачам, що доповнює Кодекс поведінки ЄС, але вони не були кодифіковані до укладення формальної угоди у грудні 2008р.⁶⁰

У Кодексі поведінки були визначені критерії оцінки запитів на отримання експортної ліцензії, а також зобов’язання стосовно звітування, обміну

⁵⁷ Спільна позиція Ради ЄС №2008/944/CFSP (посилання 56), ст.1.

⁵⁸ Там само, ст.2.

⁵⁹ Там само, ст.11.

⁶⁰ Council of the European Union, ‘User’s guide to the EU Code of Conduct on Arms Exports’, 7486/08, Brussels, 29 Feb. 2008.

інформацією та консультацій. Спільні правила містять суттєві зміни, що вже були погоджені у 2005р., але до 2008р. не було згоди стосовно ухвалення цього документа в цілому⁶¹. Частково відсутність згоди була спричинена намаганнями пов'язати зміни зі скасуванням ембарго ЄС на поставки озброєнь до Китаю⁶². Ухвалення Спільних правил відбиває потребу в підвищенні довіри до політики ЄС у контексті запропонованого договору про торгівлю озброєннями, а також у переконанні інших країн у необхідності сучасної та ефективної системи експортного контролю – за часів, коли ЄС був нездатний зміцнити власні правила, успіхів за цими двома напрямками домогтися не вдалося. Крім того, комплекс заходів з підвищення прозорості поставок озброєнь до країн, ембарго стосовно яких було скасовано, не був внесений до Спільних правил, хоч обговорювався ще у 2004р.⁶³

Спільні дії з контролю над експортом звичайних озброєнь у різних регіонах

До ухвалення Спільних правил у березні 2008р. ЄС ухвалив Спільні дії з підтримки діяльності ЄС зі сприяння контролю над експортом озброєнь та просування до третіх країн принципів і критеріїв Кодексу ЄС поведінки стосовно експорту озброєнь⁶⁴. У рамках Спільних дій передбачене фінансування регіональних семінарів з питань експортного контролю у країнах, що приєднуються, країнах-кандидатах на вступ і країнах-партнерах у рамках Європейської політики сусідства (ЄПС, *European Neighbourhood Policy, ENP*) протягом 2008р. та у 2009р.⁶⁵

Семінар з питань Південно-Східної Європи відбувся у Словенії у травні 2008р., а реалізація його результатів запланована на 2009р. Перший семінар у країнах Північної Африки - партнерах ЄПС відбувся в Марокко у грудні 2008р.⁶⁶ Семінар у Грузії з питань Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії та Молдови заплановано на 2009р. У Південно-Східній Європі така діяльність будуватиметься на серії заходів з проблематики Кодексу поведінки ЄС, що відбуваються, починаючи з 2005р., двічі на рік у різних країнах Західних Балкан. Організовані країнами, що головують в ЄС, у співробітництві із СІПРІ, ці заходи сприяли обміну інформацією про імплементацію і практичне застосування Кодексу поведінки⁶⁷.

⁶¹ Tenth annual report according to Operative Provision 8 of the European Union Code of Conduct on Arms Exports, *Official Journal of the European Union*, C300, 22 Nov. 2008, p.1.

⁶² Ентоні Я., Бауер С. "Контроль над поставками озброєнь", *Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2006, с.641. Про багатосторонні ембарго на постачання озброєнь, що були чинними у 2008р., див. додаток 11А цього видання.

⁶³ Ентоні, Бауер (посилання 62), с.641.

⁶⁴ Council Joint Action 2008/230/CFSP of 17 March 2008 on support for EU activities in order to promote the control of arms exports and the principles and criteria of the EU Code of Conduct on arms exports among third countries, *Official Journal of the European Union*, L75, 18 Mar. 2008, pp.81-85.

⁶⁵ Таким чином можуть фінансуватися й заходи в Туреччині та Україні.

⁶⁶ Council of the European Union, "Report on the regional seminar on the control of arms exports, Rabat, Morocco, 18 and 19 December 2008", 5195/09, 20 Jan. 2009.

⁶⁷ Країна, що головує в ЄС, відповідає за організацію зазначених заходів.

Спільні дії є першою спробою ЄС забезпечити систематичне фінансування діяльності, спрямованої на зміцнення контролю над експортом звичайних озброєнь. Це було однією з ініціатив Португалії, що головувала в ЄС у II половині 2007р.; ця ініціатива була погоджена під час головування в ЄС Словенії на початку 2008р. Ініціатива доповнює програми ЄС з надання допомоги і співробітництва у сфері поставок продукції подвійного використання, фінансуються через бюджет Співтовариства та реалізуються через Управління з питань економіки та експортного контролю Німеччини (*Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle, BAFA*) у тісній співпраці з іншими країнами-членами ЄС.

Підтримка Європейським Союзом договору про торгівлю озброєннями

6 грудня 2006р. Генеральна Асамблея ООН проголосувала за створення Групи урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts, GGE*) з метою надання допомоги Генеральному секретарю ООН у підготовці проекту договору про міжнародну торгівлю озброєннями. Для регулювання міжнародної торгівлі озброєннями ЄС пропонує запровадити “обов’язкові стандарти, що охоплюють нинішні зобов’язання держав, відповідно до міжнародного законодавства”⁶⁸. З цією метою ЄС активно підтримував розробку ООН договору про міжнародну торгівлю озброєннями.

У підсумковій доповіді, оприлюдненій в серпні 2008р., ГУЕ запропонувала провести обговорення – “поступово, у відкритий та прозорий спосіб, у рамках ООН”⁶⁹. У жовтні 2008р. Генеральна Асамблея ООН запровадила такі обговорення шляхом проведення у 2009р. серії зустрічей⁷⁰. Ці зустрічі будуть частково профінансовані ЄС⁷¹. Запропонований процес обговорень був охарактеризований Урядом Великої Британії як “раціональний, поступовий підхід до підготовки важливого договору; цей підхід дає можливість збалансувати бажання великої групи держав і громадянського суспільства забезпечити швидкий прогрес – з темпами та у форматі, що дають час державам, які бажають діяти більш обачливо, висловити свої думки та позиції в межах усієї спільноти членів ООН”⁷².

⁶⁸ EU Presidency Statement by H.E. Ambassador Sanja Štiglic, Permanent Representative of Slovenia to the United Nations, on behalf of the European Union at the United Nations Security Council open debate on Small Arms and Light Weapons (SALW), New York, 30 Apr. 2008, <http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_7844_en.htm>.

⁶⁹ United Nations, General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts to examine the feasibility, scope and draft parameters for a comprehensive, legally binding instrument establishing common international standards for the import, export and transfer of conventional arms, A/63/334, 26 Aug. 2008, p.16.

⁷⁰ United Nations, General Assembly, ‘Towards an arms trade treaty: establishing common international standards for the import, export and transfer of conventional arms’, A/C.1/63/L.39, 17 Oct. 2008.

⁷¹ Council of the European Union, Council Decision 2009/42/CFSP of 19 January 2009 on support for EU activities in order to promote among third countries the process leading towards an Arms Trade Treaty, in the framework of the European Security Strategy, *Official Journal of the European Union*, L17, 22 Jan. 2009, pp.39-44.

⁷² Rammell, B., British Minister of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Speech on Arms Trade Treaty, House of Commons, London, 9 Oct. 2008, <<http://www.fc.gov.uk/en/newsroom/latest-news/?view=Speech&id=7626984>>.

Боротьба з розповсюдженням зброї масового ураження

У грудні 2008р. Рада ЄС ухвалила Нові напрями дій Європейського Союзу в боротьбі з розповсюдженням зброї масового ураження та систем її доставки (*New lines for action by the European Union in combating the proliferation of weapons of mass destruction and their delivery systems*)⁷³. У документі, що може розглядатись як план дій, поєднані напрями як зовнішньої, так і внутрішньої спрямованості. Однією зі складових плану дій є “інтенсифікація співробітництва з третіми країнами для допомоги їм у вдосконаленні політики нерозповсюдження та експортного контролю”⁷⁴. Серед іншого, ЄС має намір “піднести в рамках ЄС статус заходів з нерозповсюдження шляхом перетворення цього фундаментального питання безпеки на пріоритет політики ЄС та його країн-членів з урахуванням усіх аспектів цієї діяльності з метою контролю над розповсюдженням”, а також “визначити найкращі з наявних практик і заохотити до поширення таких практик країни-члени ЄС”⁷⁵. Разом із зосередженням зусиль на покращенні інструктивних і примусових заходів, Рада ЄС також закликала до укладення на європейському рівні угоди про визнання кримінальними злочинами нелегального експорту, посередництва та контрабанди озброєнь і матеріалів для створення ЗМУ. Радою також ухвалене рішення про внесення до угод з третіми країнами про експортний контроль на додаток до пунктів про нерозповсюдження ЗМУ пункту про стрілецьку зброю⁷⁶.

IV. Угоди про співробітництво в торгівлі продукцією військового призначення

Останніми роками було докладено зусиль для того, щоб контроль над експортом озброєнь не створював зайвих бар’єрів для законного співробітництва в галузі оборонної промисловості або перешкод для розвитку національних збройних сил через підвищення вартості або збільшення часу поставок потрібної військової техніки. Були розроблені спеціалізовані заходи контролю з метою як зменшення ризику потрапляння до заборонених отримувачів продукції спеціально спроектованої, розробленої, пристосованої

⁷³ Council of the European Union (посилання 16).

⁷⁴ Рада також ухвалила Спільні дії на підтримку Резолюції РБ ООН №1540. Спільні дії передбачають фінансування субрегіональних семінарів, що мають за мету посилити можливості та полегшити визначення слабких місць у реалізації рішень. Див.: Joint Action 2008/368/CFSP of 14 May 2008 in support of the implementation of United Nations Security Council Resolution 1540 (2004) and in the framework of the implementation of the EU strategy against the proliferation of weapons of mass destruction, *Official Journal of the European Union*, L127, 15 May 2008, pp.78-83. Див. також підрозділ II вище.

⁷⁵ Council of the European Union (посилання 16), p.4.

⁷⁶ Council of the European Union, ‘Council conclusions on the inclusion of a SALW article in agreements between the EU and third countries’, 17186/08, 17 Dec. 2008.

або виготовленої для використання з військовими цілями, так і економічного та технологічного сприяння конкуренції в галузі виробництва озброєнь.

Регулювання поставок продукції військового призначення в межах ЄС

Разом із запровадженням у ЄС єдиного законодавства, що регулює експорт і поставки продукції подвійного використання, кожна країна-член ЄС застосовує власне національне законодавство у сфері контролю над експортом і поставками продукції, спеціально спроектованої, розробленої, пристосованої або виготовленої для використання з військовими цілями⁷⁷.

У грудні 2007р. Європейська Комісія запропонувала пакет заходів з підтримки створення більш міцної і конкурентоспроможної європейської оборонної промисловості, в т.ч. запропонувала зменшення перешкод для міждержавної торгівлі продукцією військового призначення в межах ЄС⁷⁸. Наприкінці листопада 2008р. Рада ЄС, Європейський Парламент і Європейська Комісія погодили текст Директиви, спрямованої на скорочення термінів і спрощення умов поставок продукції військового призначення в межах ЄС⁷⁹. 16 грудня 2008р. Європейський Парламент ухвалив законодавчу резолюцію про введення в дію цієї Директиви, наближаючи ЄС до спільного ринку продукції військового призначення⁸⁰. Очікується, що Директива буде оприлюднена в Офіційному журналі та набуде чинності в середині 2009р.

До цього часу військова техніка часто постачалася в межах ЄС з використанням індивідуальних ліцензій. Як тільки Директива набуде чинності закону ЄС, країни-члени “надаватимуть індивідуальним постачальникам глобальні ліцензії на експорт за їх запитом, дозволяючи одну або кілька поставок одного

⁷⁷ European Commission, Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, COM(2007) 765 final, Brussels, 5 Dec. 2007. Про підстави цього рішення і зміст пропозицій Комісії див.: Ентоні, Бауер, Веттер (посилання 20).

⁷⁸ European Commission (посилання 77).

⁷⁹ European Parliament, Committee on the Internal Market and Consumer Protection, Report on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community (COM(2007)0765–C6-0468/2007–2007/0279(COD)), European Parliament Session Document no.A6-0410/2008, 15 Oct. 2008.

⁸⁰ European Parliament, Committee on the Internal Market and Consumer Protection, Report on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community (COM(2007)0765–C6-0468/2007–2007/0279(COD)), A6-0410/2008, 15 Oct. 2008, <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?reference=A6-2008-0410&language=EN>>; ‘EU armaments: last lap for public procurement directive’, *European Defence and Diplomacy*, no.184 (9 Dec. 2008), p.4; European Parliament, ‘Building a genuine and transparent EU arms market’, Press Release 20081216IPR44603, 16 Dec. 2008, <http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/054-44605-350-12-51-909-20081216IPR44603-15-12-2008-2008-false/default_en.htm>.

Згідно з документом Ради, що містить цю Резолюцію, “ухвалена зміна редакції відповідає тексту, погодженому між трьома інституціями, і тому може бути ухвалена Радою. Відповідним чином, одразу після юридичної експертизи тексту Рада має ухвалити законодавчий акт”. Див.: Council of the European Union, ‘Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community—Outcome of the European Parliament’s first reading (Strasbourg, 15 to 18 December 2008)’, 17254/08. 14 Jan. 2009.

або кількох видів продукції військового призначення одному або кільком отримувачам в іншій країні-члені ЄС⁸¹. Кожна країна ЄС має також розробити та оприлюднити генеральну ліцензію на дозвіл поставок продукції військового призначення збройним силам інших країн-членів ЄС.

Згідно з цією Директивою, поставки продукції військового призначення в межах ЄС залишаються предметом чинної на національному рівні дозвільної системи (хоч існує ряд винятків з цього правила), і ліцензії й надалі будуть видаватися національними органами. Однак, одразу після видачі ліцензії вже не будуть необхідними додаткові дозволи на транспортування продукції територією країн-членів ЄС або ввезення її на територію країни-члена, де знаходиться отримувач. Водночас, регламенти з питань безпеки та захисту продукції під час транспортування застосовуватимуться, як і раніше, до кожної поставки. Директива містить положення про забезпечення гарантій безпеки поставок, особливо, що стосується кінцевих отримувачів товарів або їх складових.

Компетентні органи країн-членів ЄС можуть в особливих випадках скасовувати, відкликати, припиняти дію або обмежувати використання ліцензій, будь-коли наданих ними. До таких випадків можуть належати захист інтересів безпеки країн-членів або недотримання умов ліцензії. До порушників умов ліцензій національні органи влади можуть застосовувати штрафні санкції. У випадках “серйозного занепокоєння” “бажанням і здатністю” певних суб’єктів дотримуватися визначених термінів та умов ліцензій, Директива дозволяє країнам-членам ЄС тимчасово вилучати цих суб’єктів з генеральних ліцензій⁸².

Директива також зобов’язує країни ЄС, що надають ліцензії, інформувати отримувача продукції військового призначення і країну-члена ЄС, де знаходиться отримувач, про обмеження на реекспорт. Важливим є положення, згідно з яким країни-члени ЄС “повинні мати необхідні ресурси та бути здатними перевіряти відповідність експортним обмеженням”. Нарешті, відповідно до духу та букви ембарго ЄС і Регламенту ЄС про контроль над експортом продукції і технологій подвійного використання, країни-члени ЄС “мають вживати відповідних заходів для забезпечення належного дотримання положень цієї Директиви” та “запровадити правила покарання за порушення положень з імплементації цієї Директиви”. Заходи покарання мають бути “ефективними, пропорційними і стримуючими”⁸³.

⁸¹ Індивідуальна ліцензія надає дозвіл одному постачальнику експортувати один вид продукції до одного кінцевого користувача. Глобальна ліцензія надає дозвіл одному постачальнику експортувати один або кілька видів продукції до одного або кількох кінцевих користувачів (у ліцензії зазначаються як продукція, так і кінцеві користувачі). Генеральна ліцензія дозволяє експорт одного або кількох видів продукції будь-якому кінцевому користувачу в певній країні або країнах. Генеральна ліцензія може використовуватися будь-яким експортером, а глобальна – може надаватися лише одному суб’єкту експортної діяльності.

⁸² European Parliament, Committee on the Internal Market and Consumer Protection (посилання 80), amendment 8.

⁸³ Там само, поправки 50, 56.

Положення Директиви поширюватимуться на продукцію військового призначення, перелічену в її додатку. Це означає, що ЄС вперше матиме обов'язковий список військової техніки, замість списку посилок. Директива вимагає внесення ряду змін до національного законодавства у сфері експортного контролю, що регулює експорт продукції військового призначення. Вона також зумовлює нові вимоги до національних компетентних органів, оскільки саме на них покладається виконання ліцензійних рішень і нагляд за виконанням умов реекспорту іншими країнами-членами ЄС; тобто вони матимуть попереджувати, виявляти, розслідувати будь-які порушення та переслідувати порушників у судовому порядку. Залишаються невирішеними питання, що стосуються, зокрема гармонізації практики ліцензування в різних країнах, а також єдиних і стабільних правил сертифікації отримувачів у межах ЄС.

Двосторонні договори зі спрощення процедур ліцензування експорту

Окремі уряди практикують укладення двосторонніх угод, здатних полегшити торгівлю товарами та послугами військового призначення. В січні 2008р. у США була прийнята Директива з експортного контролю (*Export Control Directive*) з метою надання органам ліцензування США можливостей “більш оперативно задовольняти потреби у військовій техніці наших друзів, союзників та, особливо, наших партнерів по коаліції”⁸⁴. Водночас, Адміністрації Дж.Буша не вдалося переконати Конгрес США в необхідності внесення до національного законодавства змін, які б дозволили використання спеціальної процедури ліцензування експорту запасних частин до зразків озброєнь, раніше експортованих союзникам.

Результатом діяльності Адміністрації Дж.Буша у двосторонніх відносинах з Австралією і Великою Британією – двома країнами, з якими у США історично склалися міцні відносини у військовій і промисловій сферах – стало підписання США договорів про співробітництво в торгівлі оборонною продукцією (*Defense Trade Cooperation Treaty*) з Великою Британією (червень 2007р.) та Австралією (вересень 2007р.)⁸⁵. Ратифікація цих договорів забезпечить винятки в ліцензуванні для раніше погоджених проектів і фірм-виконавців,

⁸⁴ US Department of State, ‘President issues export controls directive to reform U.S. defense trade policies and practices’, Fact Sheet 2008/44, 22 Jan. 2008, <<http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2008/jan/99562.htm>>.

⁸⁵ Протягом 2006-2007рр. компетентні органи США відмовили лише на 15 запитів на ліцензії з 23,5 тис., отриманих з Австралії і Великої Британії. Див.: Crawley, V. and McKeeby, D., ‘US-UK defense treaty signed’, America.gov, 27 June 2007, <<http://www.america.gov/st/washfile-english/2007/June/20070627162529MvYelwarC0.9842493.html>>; Embassy of the United States, Canberra, Australia, ‘Questions and answers: Australia-US treaty on defence trade cooperation’, 5 Sep. 2007, <<http://canberra.usembassy.gov/irc/us-oz/2007/09/05/pm3.html>>. Докладніше про виконання договорів див.: ‘Implementing arrangement pursuant to the treaty between the Government of the United States of America and the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning defense trade cooperation’, Media release, 14 Feb. 2008, <<http://www.state.gov/t/pm/rls/othr/misc/101101.htm>>. Про відносини між оборонно-промисловими галузями США, Австралії і Великої Британії див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

а також дозволить експорт певної (зазначеної у списку) продукції зі США до обох країн в інтересах: комплексних військових і антитерористичних операцій; спільних проектів досліджень, розробок і виробництва оборонної продукції; взаємно погоджених спеціальних проектів військової спрямованості; використання імпортованої продукції Збройними силами США. В рамках цих договорів Австралія і Велика Британія погодилися запобігати реекспорту та наступній передачі продукції поза межами раніше погоджених проектів і переліків фірм без попередньої згоди Уряду США.

Проте, стосовно набуття чинності цими договорами існують сумніви. Навіть за умов їх ратифікації Австралією і Великою Британією, вони ще мають бути ратифіковані Сенатом США. У вересні 2008р. голова Сенатського комітету США із закордонних справ Ж.Байден (*Joseph Biden*) поінформував Державного секретаря К.Райс (*Condoleezza Rice*), що до кінця 2008р. Комітет не зможе завершити експертизу жодного з цих договорів⁸⁶. Отже, прийняття рішення про їх ратифікацію було перенесене на 2009р.

Конгрес США неодноразово висловлював занепокоєння стосовно цих договорів. Одним із приводів для цього була спроможність органів ліцензування забезпечити потрібний ступінь контролю після набуття договорами чинності. Дотримання умов договорів значною мірою залежатиме від ефективності внутрішніх систем управління компаній, для яких зроблені винятки в ліцензуванні. Доки компанії будуть зобов'язані самі звітувати про використання винятків у ліцензуванні, можливості проведення інспекцій офіційними особами будуть обмежені. Водночас, дехто з конгресменів висловлював думку, що системи забезпечення контролю над міжнародними передачами технологій військового призначення мають бути скоріше більш суворими, ніж більш ліберальними.

Другим приводом для занепокоєння є спроможність національного законодавства партнерів за договорами запобігти недозволеному реекспорту технологій, що постачаються згідно з винятками в ліцензуванні. В центрі особливої уваги опинилося питання спроможності чинного законодавства країн-партнерів запобігти передачам технологій всередині промислових суб'єктів, створених шляхом прямого іноземного інвестування, а також у рамках міжнародних дослідно-конструкторських проектів, що виконуються з військовими цілями. Особливо складним це питання було для Великої Британії, де найбільші сумніви стосувалися спроможності британських законів захистити американські технології в умовах зростаючої інтеграції європейської оборонної промисловості.

Третім приводом для занепокоєння Конгресу стосовно винятків у ліцензуванні для технологій США є можливість потрапляння цих технологій до кінцевих користувачів у Китаї. Обговорення в Європі доцільності збереження політичного зобов'язання 1989р. із заборони поставок озброєнь до

⁸⁶ Abramson, J., 'Defense trade treaties stall in Congress', *Arms Control Today*, vol.38, no.9 (Nov. 2008).

Китаю спричинили зростання занепокоєння США тим, що передачі Китаю технологій з Європи сприятимуть модернізації китайських Збройних сил⁸⁷.

V. Висновки

Рішення ГЯП відступити від попередньої домовленості, згідно з якою застосування всеохопних гарантій МАГАТЕ може бути об'єктивною умовою поставок ядерних матеріалів і технологій, є однією з ознак поступового розвитку режимів експортного контролю в напрямі відходу від системи, що базується на чітких правилах загального застосування, до системи, в якій заходи контролю обираються відповідно до категорій країн. Найбільш потужні держави-учасниці ГЯП вважають, що існує негайна політична потреба у зміцненні зв'язків з Індією, а більшість країн з розвинутою ядерною промисловістю переконані, що для контактів і кооперації з Індією є вагомими економічні та екологічні підстави. Небезпека того, що інші країни вважають наслідки від розповсюдження ядерних технологій меншими, ніж вони уявляли, є переборною проблемою.

Зміна характеру відносин з Індією шляхом, наприклад, надання їй допомоги в регулярному оновленні національних списків підконтрольної продукції, дає державам-учасникам ГЯП можливість розробити механізм підтримки запровадження таких заходів експортного контролю, які відповідатимуть найвищим світовим стандартам. Запровадження співробітництва з Індією в галузі цивільної ядерної енергетики може стимулювати розширення та підвищення змістовності діалогу про роль контролю над експортом ядерних матеріалів і технологій в запобіганні розповсюдженню ядерної зброї. Водночас, є невизначеним вплив цієї зміни на такі країни, як Пакистан або Північна Корея, що залишаються поза межами такого співробітництва в ядерній галузі.

Зміни, що відбулися у 2008р. у правилах і процедурах експортного контролю в межах ЄС, підкреслили важливість для всіх країн-членів спрямування достатніх ресурсів на впровадження та дотримання вимог експортного контролю у межах ЄС.

Дискусії в ЄС, США та у країнах - військових союзниках США зосередили увагу на шляхах вдосконалення законодавства у сфері експортного контролю з метою полегшення, а не обмеження обміну технологіями (особливо між союзниками), спеціально спроектованими та розробленими для військового використання – як одніму з напрямів зусиль з підвищення можливостей збройних сил за мінімально можливих витрат. Такі зусилля, своєю чергою, пожвавили дискусії про напрямі розвитку експортного контролю – пристосування його заходів до специфічних умов, чи розробка правил, придатних для загального застосування.

⁸⁷ Stumbaum, M.-B., 'Opportunities and limits of EU-China security cooperation', *International Spectator*, vol.42, no.3 (Sep. 2007), pp.351-370.

Додаток 11А. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь

ПОЛ ХОЛТОМ, НОЕЛ КЕЛЛІ

I. Вступ

У 2008р. діяли 27 багатосторонніх обов'язкових ембарго на поставки озброєнь. Об'єктами 15 з них були уряди, недержавні угруповання та одна транснаціональна мережа. 12 ембарго були запроваджені ООН, 15 – ЄС¹.

Протягом приблизно двох років поспіль Рада Безпеки (РБ) ООН не запроваджувала жодних нових ембарго. Ембарго ООН на поставки озброєнь недержавним угрупованням у Руанді було скасоване у 2008р.; до переліку об'єктів і порядку застосування ембарго проти Демократичної Республіки Конго (ДРК), Ірану та Сомалі були внесені суттєві зміни. ООН подовжила терміни дії ембарго на поставки озброєнь Аль-Каїді, Талібану та пов'язаним з ними особам та організаціям, недержавним угрупованням у ДРК, а також до Кот-д'Івуару, Ірану, Ліберії та Сомалі.

Дев'ять з 15 ембарго ЄС запроваджені на виконання ембарго ООН². На додаток до цього ЄС запровадив два ембарго, що відрізняються від ембарго ООН за змістом і масштабами застосування, а також чотири, – що не мають аналогів серед запроваджених ООН³. Протягом 2008р. ЄС не ухвалював будь-яких нових ембарго на поставки озброєнь, проте, внаслідок змін у режимі застосування ембарго ООН, ним були скасовані або змінені ембарго на поставки озброєнь до ДРК. Також ЄС подовжив термін дії ембарго проти Кот-д'Івуару, М'янми та Узбекистану.

Протягом 2008р. принаймні один з п'яти постійних членів РБ ООН (Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція – Велика п'ятірка) наполягав на запровадженні ембарго проти Грузії і Зімбабве. Лише вдруге після завершення холодної війни одна з держав Великої п'ятірки застосувала право вето до проекту Резолюції РБ ООН, у якому пропонувалося запровадити ембарго на поставки озброєнь: Китай і Росія не підтримали запровадження ембарго ООН проти Зімбабве⁴.

У підрозділах II і III цього додатка наведені деталі розвитку подій в ООН і ЄС, відповідно⁵. В таблиці 11А.1 наведено дані про всі багатосторонні

¹ Крім того, продовжує діяти добровільне ембарго, запроваджене в 1992р. Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСС, *Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*) на поставки озброєнь до Вірменії та Азербайджану. Цього ембарго дотримуються не всі країни-учасниці ОБСС.

² Такими ембарго є запроваджені проти Аль-Каїди, Талібана і пов'язаних з ними осіб та організацій, ДРК, недержавних угруповань в Іраку та Лівані, проти Кот-д'Івуару, Ліберії, Північної Кореї, Сьєрра-Леоне та Сомалі.

³ Два ембарго, аналогічні ембарго ООН, запроваджені проти Ірану (відрізняється за типами заборонених до поставок озброєнь) і Судану (відрізняється за об'єктами). Чотири ембарго, що не мають аналогів серед ембарго ООН, запроваджені проти Китаю, М'янми, Узбекистану та Зімбабве. Див. також підрозділ III нижче.

⁴ Вперше такий випадок був у 2004р., коли Росія застосувала право вето до резолюції, якою пропонувалося запровадження ембарго на поставки озброєнь до Кіпру. Див.: United Nations, Security Council, 4947th meeting, S/PV.4947, 21 Apr. 2004. Усі документи ООН, що згадуються тут, див. на сайті ООН: <<http://www.un.org/documents/>>.

⁵ Про ембарго, запроваджені проти Ірану резолюціями РБ ООН №1737 від 23 грудня 2006р., №1747 від 24 березня 2007р. та №1803 від 3 березня 2008р., див. підрозділ II розділу 9 цього видання.

ембарго на поставки озброєнь, що діяли у 2008р. В додатку не розглядаються формальні та неформальні односторонні (запроваджені окремими державами) ембарго на поставки озброєнь.

II. Зміни в ембарго ООН на поставки озброєнь у 2008р.

У липні Резолюцією РБ ООН №1823 скасовані ембарго на поставки озброєнь недержавним угрупованням у Руанді та заборона на передачу та експорт озброєнь і відповідного військового майна з Руанди, запроваджені в 1995р. Резолюцією №1011⁶.

У березні, згідно з Резолюцією РБ ООН №1807, Уряд ДРК був вилучений з переліку об'єктів ембарго на поставки озброєнь, а також скасовані умови надання дозволів на поставки та обмеження на отримання ним озброєнь і відповідного військового майна, запроваджені Резолюцією №1596 від 2005р. Проте, Комітет із санкцій проти ДРК має бути заздалегідь повідомлений про поставки до країни озброєнь і відповідного військового майна⁷. Продовжують діяти ембарго на поставки озброєнь недержавним угрупованням та особам у ДРК. У доповіді про ескалацію насильства у 2008р., Група експертів ООН у справах ДРК зауважила, що недержавні угруповання в ДРК продовжують отримувати озброєння та військову техніку від службовців Збройних сил Конго, а через Руанду та Уганду, за непідтвердженими даними, продовжують надходити боєприпаси⁸. У грудні Резолюція РБ ООН №1857 подовжила дію ембарго на поставки озброєнь до ДРК на період до 30 листопада 2009р. та закликала Уряд країни та сусідні держави до пильності у відстеженні вантажів цивільної авіації. Перелік заборонених до постачання озброєнь у рамках ембарго Резолюцією не розширений⁹.

У листопаді Резолюцією РБ ООН №1844 внесені зміни до ембарго на поставки озброєнь до Сомалі з метою впливу на суб'єктів, які порушили умови ембарго або перешкоджали "поставкам гуманітарної допомоги до Сомалі, доступу до цієї допомоги або розподіленню гуманітарної допомоги в Сомалі"¹⁰. У доповіді Моніторингової групи ООН у Сомалі від листопада 2008р. недотримання ембарго на поставки озброєнь прямо пов'язане зі значним поширенням піратства і збройних пограбувань на сомалійському узбережжі. У доповіді рекомендується запровадити санкції до морської міліції, яка, замість примушення до дотримання ембарго на поставки озброєнь, сама порушувала

⁶ Резолюція РБ ООН №1823 від 10 липня 2008р., §1; Резолюція РБ ООН №1011 від 16 серпня 1995р. У 2007р. Резолюцією РБ ООН №1749 скасована вимога до інших держав повідомляти Комітет із санкцій проти Руанди про всі поставки до Руанди озброєнь і відповідного військового майна. Див.: Резолюція РБ ООН №1749 від 28 березня 2007р., §1.

⁷ Резолюція РБ ООН №1807 від 31 березня 2008р., §§2, 4; Резолюція РБ ООН №1596 від 18 квітня 2005р. Резолюцією №1596 дозволені поставки озброєнь і відповідного військового майна армії і поліцейським підрозділам Конго, якщо вони або завершили інтеграційні процеси та діють під керівництвом Збройних сил або Національної поліції Конго, або перебувають у процесі інтеграції у провінціях Конго, за винятком Північного і Південного Ківу та округу Ітурі.

⁸ United Nations, Security Council, Final report of the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo, Annex to S/2008/773, 12 Dec. 2008, pp.7, 15-18, 25-31, 33-34.

⁹ Резолюція РБ ООН №1857 від 22 грудня 2008р., §§1, 2.

¹⁰ Резолюція РБ ООН №1844 від 20 листопада 2008р., пункти (b), (c) §8.

його¹¹. Резолюцією РБ ООН №1851, у якій були наведені дані доповіді, надано дозвіл на затримання транспортних засобів, зброї та іншої техніки, що використовувалися для піратства, або стосовно яких існували “резонні підстави для підозри в такому використанні”¹². Хоча Резолюція спрямована насамперед на запобігання піратським нападам на торговельні судна вздовж узбережжя Сомалі, її також можна розглядати як засіб посилення заходів з дотримання ембарго на постачання озброєнь до Сомалі.

У липні РБ ООН провела голосування стосовно проекту резолюції, що розроблялася з метою запровадження ембарго на постачання озброєнь до Зімбабве та передбачала застосування фінансових санкцій та обмежень на пересування членів правлячої еліти Зімбабве¹³. Санкції були запропоновані у відповідь на “кампанію насильства проти політичної опозиції і цивільного населення” як засіб примусу сторін до пошуку мирного рішення, яке б відбивало і враховувало результати виборів, що відбулися 29 березня 2008р. Дев’ять членів РБ віддали голоси на підтримку проекту Резолюції, п’ятеро – проголосували проти, один – утримався від голосування, але Китай і Росія скористалися правом вето, і Резолюція не була ухвалена.

Очевидна відсутність згоди між країнами Великої п’ятірки стосовно запровадження санкцій проти Зімбабве була подібною до розбіжностей з питань санкцій проти М’янми, які обговорювалися РБ ООН у жовтні та листопаді 2007р.¹⁴ По-перше, в обох випадках Китай і Росія висловили занепокоєння застосуванням Розділу VII Статуту ООН до ситуацій, які вони відносять до винятково внутрішніх проблем, що не становлять загрозу міжнародним і регіональним миру та безпеці¹⁵. У відповідь на це Велика Британія, США і Франція заявили, що історії відомі випадки, коли аналогічні внутрішні кризи – наприклад, події в Руанді в середині 1990-х років – призводили до субрегіональних, регіональних і міжнародних загроз миру та безпеці, і в таких випадках міжнародна спільнота має заздалегідь вживати заходів із запобігання катастрофі. По-друге, у відповідь на висловлені Китаєм і Росією занепокоєння можливість зриву санкціями поточного переговорного процесу мирного врегулювання ситуації, Велика Британія, США і Франція заявили, що санкції ООН є необхідними засобами тиску на уряди з метою примушення їх до початку змістовного діалогу з опозиційними партіями і групами для якнайшвидшого вирішення проблемних питань. По-третє, представники Китаю і Росії наголошували, що регіональні та субрегіональні організації не вимагали санкцій ООН; натомість, ці організації просили надати їм час для посередницьких переговорів, перш ніж звертатися до РБ ООН з проханням про застосування заходів примусу. Під час дискусій в РБ ці заяви знайшли підтримку представників Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast*

¹¹ United Nations, Security Council, Report of the Monitoring Group on Somalia pursuant to Security Council resolution 1811 (2008), Annex to S/2008/769, 10 Dec. 2008, para.123.

¹² Резолюція РБ ООН №1851 від 16 грудня 2008р., §2.

¹³ United Nations, Security Council, Draft resolution, S/2008/447, 11 July 2008.

¹⁴ United Nations, Security Council, 5753rd meeting, S/PV.5753, 5 Oct. 2007; United Nations, Security Council, 5777th meeting, S/PV.5777, 13 Nov. 2007.

¹⁵ United Nations, Security Council, 5933rd meeting, S/PV.5933, 11 July 2008, p.9. Розділ VII Статуту ООН стосується “загрози миру, порушень миру та актів агресії”. Статут ООН підписаний 26 червня 1945р., набув чинності 24 жовтня 1945р. Його текст див. на сайті ООН: <<http://www.un.org/aboutun/charter/>>.

Asian Nations, ASEAN) та Африканського Союзу (АС, *African Union, AU*). Позиції Китаю і Росії, імовірно, були послаблені продовженням ними поставок озброєнь до М'янми та Зімбабве. Попри згоду Китаю та АС з відсутністю потреби ембарго на поставки озброєнь до Зімбабве, деякі країни та громадські організації на півдні Африки намагалися запобігти поставкам для Уряду Зімбабве боєприпасів для стрілецької зброї і легких озброєнь з Китаю у квітні 2008р., тобто через місяць після виборів, результати яких стали приводом для заворушень¹⁶.

Друге ембарго ООН на поставки озброєнь, що пропонувалося за ініціативою одного з членів Великої п'ятірки у 2008р., стосувалося Грузії. Починаючи з 2005р., Міністерство закордонних справ Росії публічно зверталось до інших держав із закликом обмежити поставки озброєнь до Грузії¹⁷. Після грузино-російського конфлікту з приводу Південної Осетії у серпні 2008р. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров публічно закликав до запровадження міжнародного ембарго на поставки озброєнь до Грузії¹⁸. 9 вересня 2008р. Росія передала до РБ ООН проект резолюції про ембарго проти Грузії¹⁹. Як повідомлялось, у проекті містився заклик заборонити поставки до Грузії всіх видів зброї і військової техніки, а також військову допомогу, консультації і послуги з підготовки особового складу. Посол Росії при ООН В.Чуркін заявив, що США можуть виступити проти резолюції, але зазначив, що "ми впевнені в тому, що зробити таку політичну заяву, запропонувавши цей проект, було абсолютно необхідно"²⁰. Офіційні представники США відкрито виступили проти та зажадали обґрунтування необхідності впровадження ембарго на поставки озброєнь до Грузії²¹.

III. Зміни в ембарго ЄС на поставки озброєнь у 2008р.

Дев'ять ембарго ЄС запроваджені на виконання ембарго ООН. Згідно з відповідними рішеннями РБ ООН, Рада Європи вносить зміни та подовжує дію цих ембарго. Наприклад, Спільною позицією 2008/369/CFSP Рада Європи анулювала попереднє ембарго ЄС на поставки озброєнь до ДПК та замінила його на інше, що стосувалося комплексу заходів, ухвалених Резолюцією РБ ООН №1807²². У двох інших випадках ембарго ЄС на поставки озброєнь відрізняються від

¹⁶ 'China may recall Zimbabwe weapons', BBC News, 22 April 2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/7360438.stm>>.

¹⁷ Министерство иностранных дел России, Комментарий Департамента информации и прессы МИД РФ по вопросу средств массовой информации относительно решения правительства Чешской Республики о поставке боеприпасов в Грузию, 13 сентября 2005г., <<http://www.mid.ru/>>.

¹⁸ 'Russia's Lavrov advocates arms embargo on Georgia', ITAR-TASS, 19 August 2008р., BBC Worldwide Monitoring. Про конфлікт див. також підрозділ V розділу 2 цього видання.

¹⁹ Charbonneau, L., 'Russia wants arms embargo on Georgia, U.S. sees ploy', Reuters, 9 September 2008, <<http://www.reuters.com/article/topNews/idUSN0930609520080909>>.

²⁰ Charbonneau (посилання 19).

²¹ Fried, D., US Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs, 'Georgia talks', Press briefing, US Mission Geneva, 15 Oct. 2008, <<http://geneva.usmission.gov/Press2008/October/1016Fried.html>>.

²² Спільна позиція Ради Європи 2008/369/CFSP від 14 травня 2008р. стосовно обмежувальних заходів проти ДПК і скасування попередньої Спільної позиції 2005/440/CFSP. Див.: *Official Journal of the European Union*, L127, 15 May 2008.

аналогічних ембарго ООН. Стосовно Ірану ЄС запровадив обов'язкове ембарго на поставки озброєнь, хоча РБ ООН запровадила обов'язкове ембарго лише на передачу технологій, пов'язаних з ядерними програмами і програмами створення балістичних ракет, а також на експорт звичайних озброєнь з Ірану²³. Крім того, Резолюцією РБ ООН №1747 від 2007р. запроваджене добровільне ембарго на прямі та непрямі поставки, продаж або передачу Ірану основних видів звичайних озброєнь²⁴. Стосовно Судану ЄС підтримав запровадження з 1994р. ембарго на поставки озброєнь у цілому до країни, тоді як ембарго РБ ООН на поставки озброєнь у 2005р. стосувалося лише ворогуючих сторін у Дарфури²⁵.

Ембарго, запроваджені ЄС на поставки озброєнь проти Китаю, М'янми, Узбекистану та Зімбабве, не мають аналогів в ООН. Ембарго проти Китаю, М'янми та Зімбабве були запроваджені у відповідь на порушення прав людини та відсутність прогресу демократизації. Ембарго проти Узбекистану – у відповідь на надмірне, непропорційне та невибіркове застосування сили підрозділами сил безпеки Узбекистану в Андіжані у травні 2005р. та на відмову узбецького Уряду провести незалежне міжнародне розслідування подій, що відбулися²⁶.

У квітні 2008р. Рада Європи намагалася заохотити інші країни наслідувати приклад ЄС у запровадженні ембарго на поставки озброєнь у відповідь на порушення прав людини в суверенних державах, зокрема шляхом обмеження поставок або продажів озброєнь і відповідного майна до М'янми та Зімбабве²⁷.

Можливість скасування ЄС ембарго на поставки озброєнь до Китаю найближчим часом видавалася малоймовірною внаслідок жорсткої реакції на демонстрації в Тибеті на початку 2008р.²⁸ У листопаді 2008р. ЄС визнав покращення ситуації із захистом прав людини в Узбекистані і скасував заборони на пересування певних осіб²⁹. Дія ембарго на поставки озброєнь була подовжена до 31 жовтня 2009р.

²³ Спільна позиція Ради Європи 2007/140/CFSP від 27 лютого 2007р. стосовно обмежувальних заходів проти Ірану. Див.: *Official Journal of the European Union*, L61, 28 Feb. 2007; Резолюція РБ ООН №1737 (посилання 5).

²⁴ Резолюція РБ ООН №1747 (посилання 5).

²⁵ Подробиці про окремі неурядові угруповання, проти яких спрямовані санкції, та умови поставок Уряду Судану див.: United Nations, Security Council, Report of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1591 (2005) concerning the Sudan, Annex to S/2006/1045, 28 Dec. 2006.

²⁶ Про події в Андіжані у травні 2005р. див.: Дунай П., Ляховскі Ж. “Євроатлантична безпека та інституції”, *Щорічник СІПРІ 2006: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*. Переклад з англійської/Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру, Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Київ, 2007, с.54, 67-68.

²⁷ Council of the European Union, 2864th and 2865th Council meetings, General Affairs and External Relations, Luxembourg, 29 Apr. 2008, Press Release 8619/08 (presse 105), pp.10, 13

²⁸ У 2008р. вдалося роз'єднати рішення питань скасування ембарго ЄС на поставки озброєнь до Китаю і перетворення політично зобов'язуючого Кодексу поведінки ЄС стосовно експорту озброєнь (*EU Code of Conduct on Arms Exports*) на юридично зобов'язуючу Спільну позицію. Див.: підрозділ III розділу 11 цього видання; Bromley, M., *The Impact on Domestic Policy of the EU Code of Conduct on Arms Exports: The Czech Republic, the Netherlands and Spain*, SIPRI Policy Paper no.21 (SIPRI: Stockholm, May 2008), p.9.

²⁹ Спільна позиція Ради Європи 2008/843/CFSP від 10 листопада 2008р. стосовно внесення змін і подовження чинності Спільної позиції Ради Європи 2007/734/CFSP стосовно обмежувальних заходів проти Узбекистану. Див.: *Official Journal of the European Union*, L300, 11 Nov. 2008.

Таблиця 11А.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2008р.

Об'єкт	Інструмент запровадження ембарго	Дата ухвалення	Зміни протягом 2008р.
<i>Ембарго ООН на поставки озброєнь</i>			
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними особи та організації	Резолюція РБ ООН №1390	16 січня 2002р.	Термін дії подовжено Резолюцією №1822 від 30 червня 2008р.
Кот-д'Івуар	Резолюція РБ ООН №1572	15 листопада 2004р.	Термін дії подовжено Резолюцією №1842 від 29 жовтня 2008р.
ДРК (НДУ)	Резолюція РБ ООН №1493	28 липня 2003р.	Термін дії подовжено Резолюцією №1799 від 15 лютого 2008р.; внесено зміни згідно з Резолюцією №1807 від 31 березня 2008р.; термін дії подовжено Резолюцією №1857 від 22 грудня 2008р.
Іран (технології, пов'язані із системами доставки ядерної зброї) ^а	Резолюція РБ ООН №1737	23 грудня 2006р.	Внесено зміни згідно з Резолюцією №1803 від 3 березня 2008р.
Ірак (НДУ) ^б	Резолюція РБ ООН №1483	22 травня 2003р.	
Ліван (НДУ)	Резолюція РБ ООН №1701	11 серпня 2006р.	Термін дії подовжено Резолюцією №1854 від 19 грудня 2008р.
Ліберія ^с	Резолюція РБ ООН №1521	22 грудня 2003р.	
Північна Корея	Резолюція РБ ООН №1718	14 жовтня 2006р.	
Руанда (НДУ)	Резолюція РБ ООН №1011	16 серпня 1995р.	
Сьєрра-Леоне (НДУ)	Резолюція РБ ООН №1171	5 червня 1998р.	Скасовано Резолюцією №1823 від 10 липня 2008р.
Сомалі ^с	Резолюція РБ ООН №733	23 січня 1992р.	
Судан (Дарфур) ^д	Резолюція РБ ООН №1591	29 березня 2005р.	Термін дії подовжено Резолюцією №1844 від 20 листопада 2008р.
<i>Ембарго ЄС на поставки озброєнь</i>			
Аль-Каїда, Талібан і пов'язані з ними особи та організації	СП РЄ 2002/402/CFSP	27 травня 2002р.	
Китай	Декларація РЄ	27 червня 1989р.	
Кот-д'Івуар	СП РЄ 2004/852/CFSP	13 грудня 2004р.	Термін подовжено СП РЄ 2008/873/CFSP від 18 листопада 2008р.

Об'єкт	Інструмент запровадження ембарго	Дата ухвалення	Зміни протягом 2008р.
ДРК ^е	СП РЕ 2005/440/CFSP СП РЕ 2008/369/CFSP	13 червня 2005р. 14 травня 2008р.	Скасовано СП РЕ 2008/369/CFSP від 14 травня 2008р.
Іран	СП РЕ 2007/140/CFSP	27 лютого 2007р.	
Ірак (НДУ) ^е	СП РЕ 2003/495/CFSP	7 липня 2003р.	
Ліван (НДУ)	СП РЕ 2006/625/CFSP	15 вересня 2006р.	
Ліберія ^ж	СП РЕ 2004/137/CFSP	10 лютого 2004р.	Внесено зміни згідно з СП РЕ 2008/109/CFSP від 12 лютого 2008р.
М'яма ^з	СП РЕ 2006/318/CFSP	27 квітня 2006р.	Термін подовжено СП РЕ 2008/349/CFSP від 29 квітня 2008р.
Північна Корея	СП РЕ 2006/795/CFSP	20 листопада 2006р.	
Сьєрра-Леоне (НДУ)	СП РЕ 98/409/CFSP	29 червня 1998р.	
Сомалі	СП РЕ 2002/960/CFSP	10 грудня 2002р.	
Судан ^и	СП РЕ 2005/411/CFSP	30 травня 2005р.	
Узбекистан	СП РЕ 2005/792/CFSP	14 листопада 2005р.	Термін подовжено СП РЕ 2008/843/CFSP від 10 листопада 2008р.
Зімбабве	СП РЕ 2002/145/CFSP	18 лютого 2002р.	

Інші багатосторонні ембарго на поставки озброєнь (добробільні): Організація з безпеки та співробітництва в Європі

Вірменія Рішення КВП

28 лютого 1992р.

Азербайджан Рішення КВП

28 лютого 1992р.

КВП – Комітет вищих посадових осіб; СП РЕ – Спільна позиція Ради Європи; НДУ – недержавні формування.

^а Резолюцією РБ ООН №1737 запроваджене ембарго на експорт матеріалів, що можуть використовуватися в іранській ядерній програмі і програмі створення балістичних ракет. Перелік продукції, що підпадає під дію ембарго, складено на підставі списків МАГАТЕ, повідомлень окремих країн-членів, надісланих згідно з Керівними принципами стосовно експорту ядерних матеріалів, техніки та технологій (*INFCIRC/234/Rev.8/Part 1, 20 Mar. 2006*), а також Переліку ООН виробів, матеріалів, обладнання, товарів і технологій, що пов'язані з програмами створення балістичних ракет (*Annex to S/2006/815, 13 Oct. 2006*). Винятки були перелічені в §9 Резолюції №1737. Резолюція РБ ООН №1747 від 24 березня 2007р. не запроваджувала обов'язкове ембарго на поставки звичайних озброєнь до Ірану, але закликала країни-члени до "пильності та стриманості у прямих та непрямих постачаннях, продажах або передачах Ірану звичайних озброєнь", а також запровадила обов'язкове ембарго на експорт звичайних озброєнь з Ірану.

^б Резолюція РБ ООН №1546 від 8 червня 2004р. вилучила з об'єктів ембарго Уряд Ірану та Багатонаціональні сили в Іраку.

^в Ліберія є об'єктом ембарго ООН на поставки озброєнь, починаючи з 1992р. Комітет із санкцій проти Ліберії може дозволити робити винятки в ембарго стосовно поставок озброєнь і військової техніки, надання Уряду Ліберії технічної допомоги та послуг з підготовки особового складу, відповідно до Резолюції РБ ООН №1683 від 13 червня 2006р.

² Резолюція РБ ООН №1725 від 6 грудня 2006р. вилучила з ембарго сили АС і Міжурядового органу з розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*), присутні в Сомалі. Резолюція РБ ООН №1744 від 20 лютого 2007р. вилучила з ембарго Місію АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*).

³ Резолюція РБ ООН №1591 розширила переліки визначені ембарго, запровадженим проти Судану (Дарфур) Резолюцією №1556 від 30 липня 2004р.

⁴ Першого разу ЄС і країни-члени запровадили ембарго на поставки озброєнь до Заїру (тепер – ДРК) 7 квітня 1993р.

⁵ СП РС 2004/553/*CFSP* від 19 липня 2004р. надала дозвіл на продаж, поставки, передачу або експорт озброєнь і відповідного військового майна Уряду Іраку та Багатонаціональним силам в Іраку.

⁶ Першого разу ЄС і країни-члени запровадили ембарго на поставки озброєнь до Лівії 7 травня 2001р.

⁷ Першого разу ЄС і країни-члени запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'яні в 1990р.; це було підтверджено Декларацією Ради із загальних справ РС від 29 липня 1991р.

⁸ Першого разу ЄС і країни-члени запровадили ембарго на поставки озброєнь до Судану в березні 1994р.

Джерела: United Nations, 'UN Security Council Sanctions Committees', <<http://www.un.org/sc/committees/>>; Council of the European Union, 'List of EU embargoes on arms exports, UN Security Council embargoes on arms exports and arms embargoes imposed by the OSCE', 6665/09, 19 Feb. 2009.

Додаток А. Міжнародні організації та міжурядові органи

НЕННЕ БОДЕЛЛ

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності та миру, а також контроль над озброєннями. Подаються також переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2008р.

Першою наводиться інформація про ООН, далі – про інші організації і держави за англійською абеткою. Не всі держави-члени або учасники наведених тут організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше беруть участь в організаціях після 2008р., наведені курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси організацій. Про угоди з питань контролю над озброєннями та роззброєння, що згадуються тут, див. додаток А *Щорічників СІПІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПІ 2008*.

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

United Nations (UN)

<<http://www.un.org/>>

ООН є світовою міжурядовою організацією, створеною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира знаходиться в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать (належали): Генеральна асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада, (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

192 держави-члени ООН і дати набуття ними членства.

Австралія, 1945	Беліз, 1981	Вірменія, 1992
Австрія, 1955	Бельгія, 1945	В'єтнам, 1977
Азербайджан, 1992	Бенін, 1960	Габон, 1960
Албанія, 1955	Болгарія, 1955	Гаїті, 1945
Алжир, 1962	Болівія, 1945	Гайана, 1966
Ангола, 1976	Боснія і Герцеговина, 1992	Гамбія, 1965
Андорра, 1993	Ботсвана, 1966	Гана, 1957
Антигуа і Барбуда, 1981	Бразилія, 1945	Гватемала, 1945
Аргентина, 1945	Бруней, 1984	Гвінея, 1958
Афганістан, 1946	Буркіна-Фасо, 1960	Гвінея-Бісау, 1974
Багамські Острови, 1973	Бурунді, 1962	Гондурас, 1945
Бангладеш, 1974	Бутан, 1971	Гренада, 1974
Барбадос, 1966	Вануату, 1981	Греція, 1945
Бахрейн, 1971	Велика Британія, 1945	Грузія, 1992
Білорусь, 1945	Венесуела, 1945	Данія, 1945

- Демократична Республіка Лівія, 1955
 Конго (ДРК), 1960 Литва, 1991
 Джібуті, 1977 Ліхтенштейн, 1990
 Домініка, 1978 Люксембург, 1945
 Домініканська Республіка, Маврікій, 1968
 1945 Мавританія, 1961
 Еквадор, 1945 Мадагаскар, 1960
 Екваторіальна Гвінея, 1968 Македонія, 1993
 Ерітрея, 1993 Малаві, 1964
 Естонія, 1991 Малайзія, 1957
 Ефіопія, 1945 Малі, 1960
 Єгипет, 1945 Мальдіви, 1965
 Ємен, 1947 Мальта, 1964
 Замбія, 1964 Марокко, 1956
 Зімбабве, 1980 Маршаллові Острови, 1991
 Ізраїль, 1949 Мексика, 1945
 Індія, 1945 Мікронезія, 1991
 Індонезія, 1950 Мозамбік, 1975
 Ірак, 1945 Молдова, 1992
 Іран, 1945 Монако, 1993
 Ірландія, 1955 Монголія, 1961
 Ісландія, 1946 М'янма, 1948
 Іспанія, 1955 Намібія, 1990
 Італія, 1955 Науру, 1999
 Йорданія, 1955 Непал, 1955
 Кабо-Верде, 1975 Нігер, 1960
 Казахстан, 1992 Нігерія, 1960
 Камбоджа, 1955 Нідерланди, 1945
 Камерун, 1960 Нікарагуа, 1945
 Канада, 1945 Німеччина, 1973
 Катар, 1971 Нова Зеландія, 1945
 Кенія, 1963 Норвегія, 1945
 Кіпр, 1960 ОАЕ, 1971
 Киргизстан, 1992 Оман, 1971
 Кірібаті, 1999 Пакистан, 1947
 Китай, 1945 Палау, 1994
 Колумбія, 1945 Панама, 1945
 Комори, 1975 Папуа-Нова Гвінея, 1975
 Конго, 1960 Парагвай, 1945
 Південна Корея, 1991 Перу, 1945
 Північна Корея (КНДР), 1991 Південна Африка, 1945
 Коста-Ріка, 1945 Польща, 1945
 Кот-д'Івуар, 1960 Португалія, 1955
 Куба, 1945 Росія, 1945
 Кувейт, 1963 Руанда, 1962
 Лаос, 1955 Румунія, 1955
 Латвія, 1991 Сальвадор, 1945
 Лесото, 1966 Самоа, 1976
 Ліберія, 1945 Сан-Маріно, 1992
 Ліван, 1945 Сан-Томе і Принсіпі, 1975
- Саудівська Аравія, 1945
 Свaziленд, 1968
 Сейшельські Острови, 1976
 Сенегал, 1960
 Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980
 Сент-Кітс і Невіс, 1983
 Сент-Люсія, 1979
 Сербія, 2000
 Сінгапур, 1965
 Сірія, 1945
 Словаччина, 1993
 Словенія, 1992
 США, 1945
 Соломонові Острови, 1978
 Сомалі, 1960
 Судан, 1956
 Сурінам, 1975
 Сьєрра-Леоне, 1961
 Таджикистан, 1992
 Таїланд, 1946
 Танзанія, 1961
 Тимор-Лешті, 2002
 Того, 1960
 Тонга, 1999
 Тринідад і Тобаго, 1962
 Тувалу, 2000
 Туніс, 1956
 Туркменістан, 1992
 Туреччина, 1945
 Уганда, 1962
 Угорщина, 1955
 Узбекистан, 1992
 Україна, 1945
 Уругвай, 1945
 Фіджі, 1970
 Філіппіни, 1945
 Фінляндія, 1955
 Франція, 1945
 Хорватія, 1992
 Центральноафриканська
 Республіка (ЦАР), 1960
 Чад, 1960
 Чорногорія, 2006
 Чехія, 1993
 Чілі, 1945
 Швейцарія, 2002
 Швеція, 1946
 Шрі-Ланка, 1955
 Ямайка, 1962
 Японія, 1956

Рада Безпеки ООН **UN Security Council**

[<http://www.un.org/sc/>](http://www.un.org/sc/)

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени у 2009р. (обираються Генеральною асамблеєю на дворічний термін; у дужках наведено рік завершення терміну): Австрія (2010), Буркіна-Фасо (2009), Коста-Ріка (2009), Хорватія (2009), Японія (2010), Лівія (2009), Мексика (2010), Туреччина (2010), Уганда (2010), В'єтнам (2009)

Конференція з роззброєння (КР) **Conference on Disarmament (CD)**

[<http://www.unog.ch/>](http://www.unog.ch/)

КР є багатостороннім органом для обговорення питань контролю над озброєннями, який з 1959р. кілька разів змінював склад і назву – останнього разу в 1984р. КР не є органом ООН, але підзвітна Генеральній асамблеї ООН. Офіс знаходиться в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, Південна Африка, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) **International Atomic Energy Agency (IAEA)**

[<http://www.iaea.org/>](http://www.iaea.org/)

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно з його Статутом, що набув чинності в 1957р., Агентство має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії безпеки з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира знаходиться у Відні (Австрія).

Члени (145): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія,

Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Ліван, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, *Непал*, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сірія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р.; Камбоджа – до березня 2003р.

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<<http://www.africa-union.org/>>

АС офіційно створений у 2001р., коли набув чинності його Установчий акт. До 2002р. він мав назву Організація Африканської Єдності. Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. АС сприяє єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній солідарності в Африці. Штаб-квартира знаходиться в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (53): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія*, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Південна Африка, Судан, Свaziленд, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* Гвінея і Мавританія позбавлені участі в діяльності АС протягом 2008р. через військові перевороти.

Організація Азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АПЕК створена в 1989р. з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Із середини 1990-х років найбільша увага в обговореннях надавалася боротьбі з тероризмом, нерозповсюдженню зброї масового ураження та ефективному експортному контролю. Офіс знаходиться в Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)**Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)**

<<http://www.aseansec.org/>>

АСЕАН створена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Секретаріат знаходиться у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА)**ASEAN Regional Forum (ARF)**

<<http://www.aseanregionalforum.org/>>

РФА створений в 1994р. з метою розв'язання проблем безпеки.

Учасники (27): члени АСЕАН, Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, *Шрі-Ланка*, Тимор-Лешті, США

АСЕАН плюс три**ASEAN Plus Three**

<<http://www.aseansec.org/4918.htm>>

Співробітництво з економічних і безпекових питань у рамках форуму “АСЕАН плюс три” започатковане в 1997р. у відповідь на Азійську фінансову кризу; офіційно оформлене в 1999р. Його метою є стимулювання серед своїх членів економічного, політичного та безпекового співробітництва та фінансової стабільності.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт країн Східної Азії (Східноазійський саміт, САС)**East Asia Summit (EAS)**

<<http://www.dfat.gov.au/asean/eas/>>

Східноазійський саміт розпочав роботу у 2005р. як регіональний форум для обговорення стратегічних політичних і поточних економічних питань з метою сприяння миру, стабільності та економічному процвітанню у Східній Азії. Щорічні зустрічі приурочені до самітів АСЕАН.

Учасники (16): члени АСЕАН, Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія

Австралійська група (АГ)**Australia Group (AG)**

<<http://www.australiagroup.net/>>

АГ – створена в 1985р. група держав, щорічні неофіційні зустрічі якої присвячені обговоренню питань розповсюдження хімічної і біологічної продукції та

обговоренню питань виробів, які пов'язані з хімічною і біологічною зброєю та підлягають національному регулюванню.

Учасники (41): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ)

Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<<http://www.dkb.gov.ru/>>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003рр. шістьма сторонами Договору 1992р. про колективну безпеку з метою сприяння співробітництву між сторонами та забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи знаходяться в Москві (Росія).

Члени (7): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД)

Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх радянських республік. Штаб-квартира знаходиться в Мінську (Білорусь).

Члени (12): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Співдружність націй

Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у країнах-членах і поза їх межами. Секретаріат знаходиться в Лондоні (Велика Британія).

Члени (53): Антигуа і Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Фіджі*, Гамбія, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврійкі, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан**, Папуа-Нова Гвінея, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, Південна Африка, Шрі-Ланка, Свазіленд, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

* Фіджі припинила участь в органах Співдружності у грудні 2006р.

** Членство Пакистану було призупинене в листопаді 2007р. та відновлене у травні 2008р.

Економічне співтовариство центральноафриканських держав (ЕСЦАД)

Communauté Économiques d'États de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

ЕСЦАД створене в 1983р. з метою поширення політичного діалогу, створення митного союзу та запровадження спільної політики в Центральній Африці. Секретаріат знаходиться в Лібревелі (Габон). Згідно з Протоколом, що набув чинності у 2004р., створена Рада з питань миру та безпеки в Центральній Африці (*Council for Peace and Security in Central Africa, COPAX*). Рада є механізмом просування спільних воєнно-політичних стратегій запобігання конфліктам, управління ними та їх врегулювання в Центральній Африці.

Члени (10): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з набуттям чинності Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*). Вона вирішуватиме питання дотримання Договору та має бути форумом для консультацій і співробітництва держав-членів. Для цього створена Підготовча комісія, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Центр знаходиться у Відні (Австрія).

Підписанти Договору (180): див. додаток А *Щорічників СППРІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СППРІ 2008*

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії

Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)

Сворення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р., що засвідчено Декларацією про керівні принципи відносин між державами-членами Конференції. Конференція є форумом для обговорення питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву.

Члени (21): Афганістан, Азербайджан, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, *Йорданія*, Казахстан, *Південна Корея*, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестинські території, *Катар*, Росія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, *ОАЕ*, Узбекистан

Рада зі співробітництва у сфері безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні

Council for Security Cooperation in the Asia Pacific (CSCAP)

<<http://www.cscap.ca/>>

Рада створена в 1993р. як неформальна неурядова організація сприяння співробітництву у зміцненні довіри та безпеки в регіоні шляхом діалогу та консультацій з питань безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Члени (21): Австралія, Бруней, Камбоджа, Канада, Китай, представники Європи, Індія, Індонезія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Монголія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Таїланд, США, В'єтнам

Рада Європи (РЄ)

Council of Europe (COE)

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав людини та основоположних свобод. Головний офіс знаходиться у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Рада держав Балтійського моря (РДБМ)

Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<<http://www.cbss.st/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав Балтійського регіону. Секретаріат розташовано у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західно-африканських Держав (ECOWAS)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ECOWAS створене в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. Співтовариство ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Виконавчий секретаріат знаходиться в Лагосі (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

* 10 січня 2009р. Гвінея позбавлена участі в діяльності *ECOWAS* через військовий переворот 24 грудня 2008р.

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав зі штаб-квартирою у Брюсселі (Бельгія). Трьома “стовпами” ЄС є: економічний вимір Співтовариства, включаючи Єдиний своринок, Економічний і валютний союз (EBC, *Economic and Monetary Union, EMU*) і Договір про Євратом; Спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*); співробітництво в галузях внутрішніх справ і юстиції. Регламентация політики ЄС за цими трьома складовими визначена в Договорі, укладеному у 2000р. в Ніцці та який набув чинності 1 лютого 2003р. Лісабонський Договір, що вдосконалює способи функціонування ЄС, підписано главами держав або урядів ЄС у грудні 2007р. та набуде чинності після його ратифікації усіма державами-членами ЄС.

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом створений в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування багатонаціональної регіональної системи гарантій, що поширюється на всі держави-члени ЄС. Офіс знаходиться у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є агентством ЄС під керівництвом Ради ЄС. Створене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних можливостей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони країн-членів і представників Європейської Комісії. Знаходиться у Брюсселі (Бельгія).

Учасники (26): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Велика вісімка **Group of Eight (G8)**

<<http://www.g8.gc.ca/>>

Велика вісімка (спочатку сімка) – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років.

Члени (8): Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Росія, Велика Британія, США

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ) **Gulf Cooperation Council (GCC)**

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, державне управління та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, оборони та безпеки. Головний орган – Верховна Рада. Штаб-квартира знаходиться в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Гаагський кодекс поведінки з протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП) **Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCCO)**

<<http://www.bmeia.gv.at/index.php?id=64664&L=1>>

ГКП підписаний у 2002р. групою держав, що визнають його принципи, насамперед: необхідність запобігання розповсюдженню і стримування зростання кількості балістичних ракетних систем, здатних нести зброю масового ураження; зміцнення багатосторонніх механізмів роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії, що знаходиться у Відні.

Держави-підписанти (130): Афганістан, Албанія, Андорра, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, *Мальдіви*, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія,

Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, *Самоа*, *Сан-Маріно*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Міжурядовий орган з питань розвитку (МОР) Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.org/>>

Створення МОР було ініційоване в 1986р. як Міжурядового органу з питань розвитку і протидії посухам; формально завершилося в 1996р. Цілі – сприяння миру і стабільності в регіоні Африканського рогу, а також створення механізмів запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв’язання. Секретаріат знаходиться у Джібуті.

Члени (7): Джібуті, Ерітрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Судан, Уганда

Міжнародний кримінальний суд (МКС) International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС є незалежним, постійним міжнародним судовим органом у справах геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людства. Статут МКС ухвалений в Римі в 1998р. та набув чинності 1 липня 2002р. Знаходиться в Гаазі (Нідерланди).

Сторони (108): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа і Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Колумбія, Комори, ДРК, Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврікій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Уганда, Велика Британія, Уругвай, Венесуела, Замбія

Спільна комісія з дотримання договірних зобов’язань та інспектування (СКДІ)

Joint Compliance and Inspection Commission (JCIC)

СКДІ – форум, запроваджений в рамках Договору 1991р. СНО-I (*START I*), на якому сторони обмінюються даними, вирішують питання дотримання

договірних зобов'язань, усувають непорозуміння договірних положень та обговорюють шляхи покращення імплементації договорів СНО (*START*). СКДІ збирається на запит як мінімум однієї із сторін.

Сторони договорів СНО (START) (5): див. додаток А Щорічників СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічника СІПРІ 2008

Спільна консультативна група (СКГ)

Joint Consultative Group (JCG)

<<http://www.osce.org/item/13517.html>>

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення непорозумінь його інтерпретації. Знаходиться у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗСЄ (30): див. додаток А Щорічників СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічника СІПРІ 2008

Ліга Арабських Держав (ЛАД)

League of Arab States

<<http://www.arableagueonline.org/>>

ЛАД (Арабська ліга) створена в 1945р. Головне завдання – сформувати спільноту арабських держав і заохотити їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. Постійна штаб-квартира знаходиться в Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джибуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сірія, Туніс, ОАЕ, Ємен

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ)

Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, який в 1987р. розробив Керівні принципи стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій (згодом переглянуті). Мета – обмежити розповсюдження зброї масового ураження шляхом контролю над ракетними системами її доставки.

Партнери (34): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Рух неприєднання**Non-Aligned Movement (NAM)**

<<http://www.cubanoal.cu/>>

Рух неприєднання заснований в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (118): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврікій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, Південна Африка, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам, Свaziленд, Сірія, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)**North Atlantic Treaty Organization (NATO)**

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949р. згідно з Північно-Атлантичним Договором (Вашингтонським Договором) як оборонний альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира знаходиться у Брюсселі (Бельгія).

Члени (26): Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Естонія, Франція*, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

* Франція не бере участі в об'єднаних військових структурах НАТО.

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЕАП)**Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)**

<<http://www.nato.int/issues/eapc/>>

РЕАП створена в 1997р. як форум зі співробітництва між НАТО та його партнерами у програмі "Партнерство заради миру".

Члени (50): держави-члени НАТО, Албанія, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Рада НАТО-Росія
NATO-Russia Council (NRC)

<<http://www.nato-russia-council.info/>>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки; головна увага зосереджується на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових галузях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (27): країни-члени НАТО та Росія

Комісія НАТО-Україна (КНУ)
NATO-Ukraine Commission (NUC)

<<http://www.nato.int/issues/nuc/>>

КНУ створена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також з інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (27): країни-члени НАТО та Україна

Група ядерних постачальників (ГЯП)
Nuclear Suppliers Group (NSG)

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) створена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, які вперше погоджені в 1978р. та містять орієнтовний список матеріалів, що є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави), а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаного з ядерною діяльністю обладнання подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи).

Учасники (45): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Консультативний комітет Договору з відкритого неба
Open Skies Consultative Commission (OSCC)

<<http://www.osce.org/item/13516.html>>

Комітет створений в 1992р. відповідно до Договору з відкритого неба для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору: див. додаток А Щорічників СІПРІ за попередні роки, зокрема Щорічника СІПРІ 2008

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)

Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)

<<http://www.occar-ea.org/>>

ОССО створена чотирма європейськими державами в 1996р.; з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира знаходиться в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР створена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира знаходиться в Парижі (Франція).

Члени (30): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ

Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<<http://www.guam.org.ua/>>

ГУАМ – група чотирьох держав, метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Інформаційний офіс з функціями секретаріату знаходиться в Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р., перейменована на ОБСЄ в 1995р. Функції – раннє попередження, запобігання конфліктам і врегулювання криз. Штаб-квартира знаходиться у Відні

(Австрія). Невід'ємною складовою ОБСЄ є Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), що знаходиться також у Відні і призначений для обговорення питань контролю над озброєннями та заходів зміцнення довіри і безпеки. До складу ОБСЄ належать також кілька установ, що знаходяться в Європі.

Учасники (56): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї як орган з нагляду сторонами за імплементацією Конвенції і вирішення питань її дотримання. Знаходиться в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції про заборону хімічної зброї (186): див. додаток А *Щорічників СІПРІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПРІ 2008*

Організація Американських Держав (ОАД)

Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД – група держав Американського континенту, які ухвалили в 1948р. її Статут. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Генеральний секретаріат знаходиться у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа і Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Куба була членом ОАД до 1962р.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)

Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<<http://www.bsec-organization.org/>>

ОЧЕС створена в 1992р. Цілі – забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат знаходиться у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Організація Ісламської конференції (ОІК) **Organization of the Islamic Conference (OIC)**

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІК створена в 1969р. мусульманськими державами з метою розширення співробітництва між ними, підтримання миру та безпеки, а також підтримки боротьби народу Палестини та всіх мусульман. Секретаріат знаходиться у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбик, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Знаходиться в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору Тлателолко (33): див. додаток А *Щорічників СІПРІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СІПРІ 2008*

Форум Тихоокеанських островів **Pacific Islands Forum**

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум створений в 1971р. групою держав Південного узбережжя Тихого океану, які запропонували створити в цьому регіоні без'ядерну зону, уклали в 1985р. Договір Раротонго і сприяють моніторингу імплементації Договору. Секретаріат знаходиться в Суві (Фіджі).

Члени (16): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Рада регіонального співробітництва (РРС) **Regional Cooperation Council (RCC)**

<<http://www.rcc.int/>>

РРС створена у 2008р. як наступниця започаткованого ЄС Пакту стабільності для Південно-Східної Європи (*Stability Pact for South Eastern Europe*) на

Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. Рада сприяє взаємному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи з метою стимулювання регіонального розвитку, спрямованого на задоволення потреб населення регіону. Її увага зосереджується на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток; енергетика та інфраструктура; правосуддя і внутрішні справи; безпека; зміцнення людського капіталу; парламентське співробітництво. Секретаріат знаходиться в Сараєво (Боснія і Герцеговина), а Офіс зв'язку – у Брюсселі (Бельгія).

Члени (45): Албанія, Австрія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, ЄС (головуючий в ЄС, Європейська Комісія, Секретаріат Ради ЄС, Європейський Парламент), Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Македонія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Комісія ООН у справах Європи, Програма розвитку ООН, Тимчасова адміністрація ООН у Косово, США, Світовий банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectSCO.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри та регіональної безпеки. Секретаріат знаходиться в Пекіні (Китай).

Члени (6): Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Шестисторонні переговори Six-Party Talks

Форум для багатосторонніх переговорів з питань ядерної програми Північної Кореї. Переговори проводяться в Пекіні під головуванням Китаю.

Учасники (6): Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Росія, США

Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі (ІСПСЄ) Southeast European Cooperative Initiative (SECI)

<<http://www.secinet.info/>>

ІСПСЄ ініційована в 1996р. США за підтримки ЄС з метою сприяння співробітництву країн Південно-Східної Європи, стабільності в регіоні, полегшення доступу країн регіону до європейських структур. Секретаріат знаходиться в офісі ОБСЄ у Відні (Австрія).

Члени (13): Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Греція, Угорщина, Македонія, Молдова, Чорногорія, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР) Southern African Development Community (SADC)

<<http://www.sadc.int/>>

ПАСР створене в 1992р. з метою просування в регіоні економічного розвитку та сприяння дотриманню головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Секретаріат знаходиться в Габороні (Ботсвана).

Члени (15): Ангола, Ботсвана, ДПК, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, Південна Африка, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбabwe

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК) Special Verification Commission (SVC)

Комісія створена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (ДРСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) як форум для вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності.

Сторони ДРСМД (5): див. додаток А *Щорічників СППІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СППІ 2008*

Субрегіональна консультативна комісія (СРКК) Sub-Regional Consultative Commission (SRCC)

<<http://www.osce.org/item/13692.html>>

СРКК створена згідно з Угодою 1996р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійською угодою) як форум для вирішення сторонами питань її дотримання.

Сторони Флорентійської угоди (4): див. додаток А *Щорічників СППІ* за попередні роки, зокрема *Щорічника СППІ 2008*

Союз Південноамериканських країн (СПАК) Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

<<http://www.comunidadandina.org/ingles/sudamerican.htm>>

СПАК є міжурядовою організацією, створеною у травні 2008р. з метою посилення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності держав-членів. Штаб-квартира знаходиться в Кіто (Еквадор). СПАК поступово замінить Андійське Співтовариство (*Andean Community*) та Спільний ринок південноамериканських країн (МЕРКОСУР, *Mercado Común del Sur, MERCOSUR*). Після ухвалення Додаткового протоколу до Конституційного договору (*Additional Protocol to the Constitutive Treaty*) буде створено Південноамериканський Парламент

(*South American Parliament*) з місцем знаходження в Кочабамбі (Болівія). У грудні 2008р. державами-членами було ухвалене рішення про створення Південноамериканської ради оборони (*South American Defence Council, Consejo de Defensa Suramericano*), яка буде сформована протягом 2009р.

Члени (12): Аргентина, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Венесуела

Вассенаарська домовленість (ВД)

Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами та технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Мета – запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат знаходиться у Відні (Австрія).

Учасники (40): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Західно-Європейський Союз (ЗЄС)

Western European Union (WEU)

<<http://www.weu.int/>>

ЗЄС створений згідно з Оновленим Брюссельським договором 1954р. Штаб-квартира знаходиться у Брюсселі (Бельгія). У 2000р. оперативні функції ЗЄС передані ЄС (Петерсберзькі завдання).

Члени (10): Бельгія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Велика Британія

Комітет Цангера

Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань (Комітет Цангера) створений в 1971-1974рр. групою країн - ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком продукції, яка під час експорту підпадає під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (37): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Південна Африка, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Про авторів

Доктор Сібл Бауер (*Sibylle Bauer*, Німеччина) – керівник Проекту СІПРІ з питань експортного контролю, старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Раніше працювала в Інституті європейських досліджень (Брюссель). Автор і співавтор багатьох публікацій з питань експортного контролю та політики озброєння в Європі, в т.ч.: *The European Union Code of Conduct on Arms Exports: Improving the Annual Report, SIPRI Policy Paper no.8* (2004); *The Arms Trade* (Routledge); *From Early Warning To Early Action? The Debate on the Enhancement of the EU's Crisis Response Capability Continues* (European Commission, 2008). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Ненне Боделл (*Nenne Bodell*, Швеція) – директор бібліотеки СІПРІ, керівник відділу документації і Програми СІПРІ з документального огляду сфер контролю над озброєннями та роззброєння. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2003р.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь, в якій він досліджує питання експорту озброєнь та експортного контролю в Європі, а також закупівель озброєнь у Південній Америці. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань безпеки інформації (*British American Security Information Council, BASIC*). До останніх публікацій, де він був автором або співавтором, належать: *The European Union Code of Conduct on Arms Exports: Improving the Annual Report, SIPRI Policy Paper no.8* (November 2004); *'The Europeanisation of arms export policy in the Czech Republic, Slovakia, and Poland'*, *European Security* (June 2007); *The Impact on Domestic Policy of the EU Code of Conduct on Arms Exports: The Czech Republic, the Netherlands and Spain, SIPRI Policy Paper no.21* (May 2008). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Професор Петер Валленштайн (*Peter Wallensteen*, Швеція) – завідувач кафедри дослідження миру та конфліктів імені Дага Хаммарскільда (*Dag Hammarskjöld Chair in Peace and Conflict Research*) Уппсальського університету (з 1985р.). Був професором Студій миру імені Ріхарда Дж.Штарманна (*Richard G. Starmann Sr Peace Studies*) Нотрдамського університету (з 2006р.). Керівник Уппсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) Уппсальського університету і Спеціальної програми із застосування цільових санкцій (*Special Program on the Implementation of Targeted Sanctions*). У 2007р. вийшло друком друге доповнене видання його книги *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System*. Брав участь у редагуванні видань: *International Sanctions: Between Words and Wars in the Global System* (Frank Cass, 2005); *Third Parties in Conflict Prevention* (Gidlunds, 2008). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1988р.

Пітер Д.Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Працював у СІПРІ протягом 1994-2003рр. Протягом 2003-2006рр. був провідним аналітиком з питань

розповсюдження технологій звичайних озброєнь і ядерної зброї в Міністерстві оборони Нідерландів. З 2006р. знову працює в СІПРІ. Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* в 1995-2003рр., з 2007р. відновив цю роботу.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – з 1992р. старший співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Кілька його публікацій стосуються міжнародної прозорості поставок озброєнь. Автор доповіді *The Future of the United Nations Register of Conventional Arms (SIPRI Policy Paper №4, Aug. 2003)*, співавтор публікації *Cluster Weapons: Necessity or Convenience? (Pax Christi Netherlands, 2005)*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1993р.

Шарон Віхарта (*Sharon Wiharta*, Індонезія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання, працює у сферах запровадження правосуддя та верховенства права в пост-конфліктних ситуаціях. До роботи в СІПРІ (з 2001р.) працювала в Центрі міжнародних відносин (*Center for International Affairs*) при Вашингтонському університеті (Сіетл). Співавтор публікацій: *Peace Operations: Trends, Progress and Prospects (Georgetown University Press, 2008)*; *The Transition to a Just Order: Establishing Local Ownership after Conflict (Folke Bernadotte Academy, 2007)*. Автор публікації *The Effectiveness of Foreign Military Assets in Natural Disaster Response (2007)*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2002р.

Доктор Ян Антоні (*Ian Anthony*, Велика Британія) – координатор досліджень СІПРІ, директор Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Серед публікацій для СІПРІ: *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group, SIPRI Research Report no.22 (2007)*, *Reducing Threats at the Source: A European Perspective on Cooperative Threat Reduction, SIPRI Research Report no.19 (2004)*, *Russia and the Arms Trade (1998)*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1998р.

Бейтс Гілл (*Bates Gill*, США) – сьомий за період з 1969р. директор СІПРІ. До приходу в СІПРІ в жовтні 2007р. очолював кафедру Фрімана з досліджень Китаю Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень (*Freeman Chair in China Studies at the Center for Strategic and International Studies, Washington*). Раніше працював старшим співробітником Студій закордонної політики (*Foreign Policy Studies*) та почесним директором Центру досліджень Північно-Східної Азії Брукінгського Інституту (*Center for Northeast Asian Policy Studies at the Brookings Institution*). Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, особливо в галузях контролю над озброєннями, нерозповсюдження, відносин у сфері стратегічних ядерних озброєнь, миротворчості та військово-технічного розвитку з акцентом на Китаї та інших країнах Азії. До останніх публікацій, де він був автором або співавтором, належать: *Asia's New Multilateralism: Cooperation, Competition, and the Search for Community (Columbia University Press, 2009)*; *Rising Star: China's New Security Diplomacy (Brookings, 2007)*.

Александр Гласер (*Alexander Glaser*, Німеччина) – член дослідницького колективу Програми Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Program on Science and Global Security*). З 2006р. працював у

Міжнародній експертній групі з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*). У 2001р. отримав ступінь доктора фізики в Дармштадському технологічному університеті (*Darmstadt University of Technology*, Німеччина). Був співробітником Ради соціологічних досліджень імені Макартура (*Social Science Research Council, SSRC/MacArthur*) і працював у Програмі досліджень безпеки (*Security Studies Program*) Массачусеттського технологічного інституту (2001-2003рр.). Був радником Федерального Міністерства екології Німеччини (2000-2001рр.). Є помічником редактора міжнародного журналу *Science & Global Security*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2007р.

Френсіс М.Денг (*Francis M.Deng*, Судан) – з 2007р. спеціальний консультант Генерального секретаря ООН з питань запобігання геноциду. У 1992-2004рр. був представником Генерального секретаря ООН з прав внутрішньо переміщених осіб. Був Послом Судану у скандинавських країнах, Канаді і США, Міністром закордонних справ Судану. Отримав ступені бакалавра юридичних наук у Хартумському університеті, магістра та доктора юридичних наук – у Йельському університеті. Автор або редактор понад 30 книг з широкого кола питань, зокрема права, врегулювання конфліктів, прав людини, антропології, а також біографічних нарисів і фольклору, автор двох романів.

Кірстен Зодер (*Kirsten Soder*, Німеччина) – була науковим співробітником Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. З 2006р. керує Базою даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції; бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* та Щорічних глобальних оглядів миротворчих операцій Центру міжнародного співробітництва (*Center on International Cooperation's Annual Review of Global Peace Operations*).

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Головні сфери його досліджень: контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на процесах в Ірані та Північній Кореї. Остання публікація, в якій він брав участь як редактор – *Europe and Iran: Perspectives on Non-proliferation (SIPRI Research Report №21, 2005)*. Бере участь у підготовці багатьох публікацій СІПРІ, в т.ч. з 1995р. – розділів *Щорічників СІПРІ* про контроль над ядерною зброєю, ядерні сили та технології виробництва ядерної зброї.

Ноел Келлі (*Noel Kelly*, Ірландія) – з 2008р. науковий асистент у програмах СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь, а також поставок озброєнь. Відповідає за електронний архів даних з цих питань і веде систему звітування СІПРІ з питань військових витрат.

Роберта Коен (*Roberta Cohen*, США) – тимчасово працює у Брукінгському інституті, старший консультант Брукінг-Бернського Проекту з питань внутрішньо переміщених осіб, провідний експерт Інституту досліджень міжнародної міграції Джорджтаунського університету і старший консультант представника Генерального секретаря ООН з прав людини і внутрішньо переміщених осіб. Була консультантом урядів, міжнародних і неурядових організацій. Обіймала посади: другого помічника з прав людини Державного

секретаря США; старшого консультанта делегації США в ООН. Разом з Ф.Денгом є співавтором першого крупного дослідження з питань внутрішньо переміщених осіб – *Masses in Flight* (Brookings, 1998).

Ханс М.Крістенсен (*Hans M.Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформації з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*). Співавтор постійної рубрики “Ядерний зошит” (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Останні публікації: *Chinese Nuclear Forces and U.S. Nuclear War Planning (FAS/NRDC, Nov. 2006)*; *Global Strike: A Chronology of the Pentagon’s New Offensive Strike Plan (FAS, 2006)*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2001р.

Доктор Ждзіслав Ляховскі (*Zdzislaw Lachowski*, Польща) – старший співробітник Програми СІПРІ з питань євроатлантичної безпеки. Автор багатьох публікацій з проблем європейської воєнної безпеки, контролю над озброєннями та європейської воєнно-політичної інтеграції. Брав участь у редагуванні видання *International Security in a Time of Change: Threats-Concepts-Institutions (Nomos, 2004)*. Автор публікацій: *Confidence- and Security-Building Measures in the New Europe (SIPRI Research Report №18, 2004)*; *Foreign Military Bases in Eurasia (SIPRI Policy Paper №18, June 2007)*, *Tools for Building Confidence on the Korean Peninsula (2007)*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1992р.

Клайд Макконагі (*Clyde McConaghy*, Австралія) – голова проекту Глобальний індекс миролюбності (*Global Peace Index*). Директор-розпорядник групи державних і приватних технологічних, венчурних, благодійних компаній і компаній з виробництва кінопродукції; представляє керівництво цих компаній на Австралійській і Лондонській фондових біржах. Обіймає провідні посади в *Economist Group* і *BMW*. Отримав ступінь магістра ділового адміністрування у Кранфілдському університеті.

Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – фізик, працює керівником Проекту з питань миру та безпеки в Південній Азії у Програмі Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки у Школі державних і міжнародних відносин імені Вудро Вілсона (*Woodrow Wilson School of Public and International Affairs*). Протягом останніх 10 років його наукові інтереси були зосереджені на питаннях ядерної зброї, контролю над озброєнням і роззброєння, ядерної енергетики в Пакистані та Індії. Раніше працював у Спілці занепокоєних науковців (*The Union of Concerned Scientists*), в Інституті політики стійкого розвитку (*The Sustainable Development Policy Institute*) та Ісламабадському університеті Квайд-е-Азама (*Quaid-e-Azam University, Islamabad*). Брав участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* у 2003р., з 2007р. відновив цю роботу.

Каталіна Пердомо (*Catalina Perdomo*, Колумбія) – до березня 2009р. науковий співробітник Проекту СІПРІ з питань військових витрат, відповідає за моніторинг військових витрат в Африці, Латинській Америці та на Близькому Сході. Раніше працювала в Міжамериканському банку розвитку (*Inter-American Development Bank, IADB*, Вашингтон, штат Колумбія), Вашингтонському офісі Фонду підтримки ідей миру в Колумбії (*Fundación Ideas para la Paz of*

Colombia) та Офісі управління наукою заради розвитку (*office of Management Sciences for Development*, Богота, Колумбія). Зараз працює консультантом у Програмі розвитку ООН у Колумбії. Автор кількох публікацій з питань безпеки та розвитку. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Доктор Сем Перло-Фрімен (*Sam Perlo-Freeman*, Велика Британія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Відповідає за моніторинг усіх даних про військові витрати. Раніше працював старшим викладачем економіки мирного та воєнного часу на економічному факультеті Університету Заходу Англії. Автор і співавтор кількох публікацій, зокрема: *The demand for military expenditure in developing countries*, *International Review of Applied Economics* (January 2003); *Offsets and development of the Brazilian armaments industry*, *Arms Trade and Economic Development: Theory and Policy in Offsets* (Routledge, 2004). Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* у 2003-2004рр., з 2008р. відновив цю роботу.

Свеня Пост (*Svenja Post*, Німеччина) – у 2008-2009рр. була інтерном у Програмі СІПРІ з питань євроатлантичної безпеки. Отримала ступінь магістра політичних наук, права, миру та вивчення конфліктів в Університеті Філіппса (Марбург).

Доктор Катерина Степанова (Росія) – керівник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. З 2001р. очолює дослідницьку групу з питань нетрадиційних загроз безпеці при Інституті світової економіки та міжнародних відносин (Москва, Росія). У 2003р. працювала в СІПРІ науковим співробітником з питань збройних конфліктів і тероризму. Автор і співавтор публікацій: *Terrorism: Patterns of Internationalization* (Sage, 2009), *Terrorism in Asymmetrical Conflict: Ideological and Structural Aspects*, *SIPRI Research Report no.23* (Oxford University Press, 2008); *Anti-Terrorism and Peace-Building During and After Conflict* (*SIPRI Policy Paper no.2*, Stockholm, 1993). Є членом редакційної колегії видання *Terrorism and Political Violence*.

Віталій Федченко (Росія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Відповідає за сектор ядерної безпеки, а також політичні, технологічні та освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Раніше працював: позаштатним співробітником СІПРІ, науковим співробітником і координатором проектів Центру політичних досліджень Росії (*ПІР-Центр*, Москва, Росія), науковим співробітником Інституту прикладних міжнародних досліджень (Москва). Автор або співавтор кількох публікацій з питань міжнародної підтримки нерозповсюдження та роззброєння, міжнародних аспектів ядерного паливного циклу, а також російського експорту ядерних матеріалів, зокрема *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group* (*SIPRI Research Report no.22*, 2007). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2005р.

Тім Фокслі (*Tim Foxley*, Велика Британія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання; досліджує політичні та воєнні проблеми Афганістану. Раніше працював у Міністерстві оборони Великої Британії аналітиком з політичних і воєнних питань країн

Східної Європи, Балкан і колишнього Радянського Союзу, а з кінця 2001р. – з питань Афганістану. У 2006р. чотири місяці працював аналітиком у штаб-квартирі Міжнародних сил сприяння безпеці в Кабулі. Автор публікації з питань Талібана, зокрема *'The Taliban's propaganda activities: how well is the Taliban communicating and what is it saying'* (2007). Відповідає за веб-сторінку СІПРІ з питань Афганістану.

Лотта Харбом (*Lotta Harbom*, Швеція) – науковий співробітник Упсальської Програми збору даних про конфлікти (Департамент дослідження миру та конфліктів Упсальського університету). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2005р.

Доктор Пол Холтом (*Paul Holtom*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Раніше працював молодшим науковим співробітником Центру прикордонних досліджень при Університеті Гламоргану (Уельс). Був міжнародним експертом з питань Калінінградської області в Раді європейської програми транскордонного співробітництва (*Council of Europe's Transfrontier Co-operation Programme*), провідним дослідником в організації *Saferworld* з питань стрілецької зброї в Північно-Східній і Південно-Східній Європі. Останні публікації: *Small Arms Production in Russia* (*Saferworld*, 2007); *United Nations Arms Embargoes: Their Impact on Arms Flows and Target Behaviour* (*SIPRI/Uppsala University*, 2007); *Transparency in Transfers of Small Arms and Light Weapons: Reports to the United Nations Register of Conventional Arms, 2003-2006*, *SIPRI Policy Paper no.22*, 2008).

Елізабет Шьон (*Elisabeth Sköns*, Швеція) – директор Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Серед останніх публікацій: аналітичні матеріали СІПРІ з питань тенденцій в оборонній промисловості – *'The private military services industry'*, *SIPRI Insights on Peace and Security*, no. 2008/1; статті з питань фінансової безпеки в *The Statesman's Yearbook 2007* (*Palgrave Macmillan*, 2006) і проблем глобалізації у виробництві озброєнь для *Anuario Armi-Disarmo Giorgio La Pira* [*Giorgio La Pira arms-disarmament yearbook*], *Jaca Book*, 2008); розділ з питань економічної теорії виробництва озброєнь в *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict* (*Elsevier*, 2008). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1983р.

Петтер Штоленхайм (*Petter Stålenheim*, Швеція) – був старшим науковим співробітником Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь; відповідав за підтримку Баз даних СІПРІ про військові витрати та моніторинг даних про військові витрати країн Європи та Центральної Азії. Був консультантом Міжнародного інституту демократії та електоральної підтримки (*International Institute for Democracy and Electoral Assistance, IDEA, Stockholm*), викладачем Центру Дж.Маршалла (*George C. Marshall Center, Німеччина*). Зараз працює аналітиком у Торговій палаті Швеції. Співавтор публікації *Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia* (*SIPRI Policy Paper №3, July 2003*). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1998р.

Щорічник СІПРІ 2009

© Центр Разумкова, 2010
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. І.Мазепи, 34, 2-й поверх
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2010
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 28.02.2010р.
Папір офсетний 70 г/м². Друк офсетний.
Зам. №391. Наклад 1000 прим.